

20

ISSN 1309-6672
E-ISSN 2618-6322

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

YIL / Year ▶ 10

SAYI / Issue ▶ 20

GÜZ / Autumn ▶ 2020

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English and Arabic.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir
International peer-reviewed journal published
in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 10 • Sayı/Issue: 20 • Güz/Autumn 2020
ISSN: 1309-6672- e ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner:
(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(Of Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)

نيابتا عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Prof. Dr. Yaşar BAŞ

Editörler / Editors / المحررون

Prof. Dr. Yaşar BAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Fikret OSMAN
Dr. Öğr. Üyesi Fevzi KAÇER
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Ahmet Gürbüz	Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara
Prof. Dr. Ali Abouzeid	Doç. Dr. Ioana Tudor
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Taiş	Doç. Dr. Mehmet Zahir Ertekin
Prof. Dr. Hamza Altın	Doç. Dr. Mehmet Emin Bars
Prof. Dr. Hasan Çiftçi	Dr. Öğr. Üyesi Beşir Koç
Prof. Dr. Hikmet Tan	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş
Prof. Dr. Orhan Başaran	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Korkut
Prof. Dr. Ousama Ekhtiar	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın
Prof. Dr. Liubov Pomytkina	Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babiri
Prof. Dr. Sait Patr	Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	Dr. Tahir Aşirov
Prof. Dr. Flaudette May Datuin	

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Ahmet Koçak (Türkçe) / Arş. Gör. Adnan Aydıntürk (İngilizce)

E-Dergi Teknik Sorumlusu / Technical Administrated of e-Journal / الموظف الفني

Arş. Gör. Ozan Can Akpınar

Web ve Yazışma Adresi / Web and Correspondence Adress / العنوان البريدي للمجلة

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr/>

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 **Faks:** 0 (426) 215 00 72 **e-posta:** sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr

Dergi Tasarım / Journal Design /

Zafer Medya Grup

Basım Yeri / Place of Publication / مكان النشر

Zafer Medya Grup

Muratpaşa Mah. Yenikapı Cad. Yakutiye/ERZURUM • 0 442 234 22 85

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,
Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayımlanılan dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için Kasım ayı sonu, Güz Dönemi için Mayıs ayı sonudur. Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir. Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, Turnitin, iThenticate veya intihal.net gibi intihal programlarından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz.

DANIŞMA KURULU **ADVISORY BOARD** المجلس الاستشاري

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış	Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Ali Yılmaz Gündüz	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Toraman	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Mehmet Canatar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbashi	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şükrü Mollaveliöglu	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Reşad Muradov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Sayın Dalkıran	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Zafer Kanberöglu	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi	Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakim Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh	Aynu's- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

BU SAYININ REFEREES OF HAKEMLERİ THIS ISSUE هذا العدد من القضاة

- Prof. Dr. Figen YILDIRIM (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil ALTINTAŞ (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ALTIN (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Harun BAL (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Aliyar DEMİRCİ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin GÜL (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Kadir ÇÜÇEN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin BECEREMEN (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Oya ŞAKI AYDIN (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevgi Ayşe ÖZTÜRK (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar BAŞ (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ÖZALP (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)
Doç. Dr. Aslan Tolga ÖCAL (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayça AKARÇAY ÖĞÜZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe ELİÜŞÜK BÜLBÜL (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahattin GENÇAL (Bolu İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Cengiz BUYAR (Kırgızistan –Türkiye Manas Üniversitesi)
Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdal BAYRAKCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ÖZKOÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim Yaşar KAZU (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin BARS (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Meltem Okur DİNÇSOY (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Müslüm POLAT (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan YAZICI (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür TOPKAYA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Seda YILDIRIM (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar Kenan GÜL (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Süreyya KARSU (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Tatiana GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Yakup POYRAZ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Emin OSMANOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BARBAK (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DAĞLI (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DOĞAN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol YENER (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersin KURNAZ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esen ŞAHİN (Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fuad BAKIOĞLU (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TINMAZ (Woosong Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Anıl DEĞERMEN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Yaşar GÖK (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUĞ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kağan Cenk MIZRAK (Nişantaşı Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kemal KIRANŞAN (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ELALDI (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Melek HALİFEOĞLU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mert AYTAC (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Fatih CEVHER (Munzur Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAYTAK (Uşak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nil Esra DAL (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL (Bartın Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer SARAÇ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özge UĞURLU (Üsküdar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rafet Aykut AKAY (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şibel AYDOĞAN (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna ERSAVAŞ KAVANOZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şansel ÖZPINAR (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şerif CANBAY (Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Vedat AVCİ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Ahmet KOÇAK (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Emrah AYHAN (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Mustafa KIZILTAN (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Yunus Emre AYNA (Bingöl Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Fikret OSMAN

- SEMBOİK ANLATIMLARIN ÇÖZÜMLEYİCİ ÇİZELGE
YÖNTEMİYLE DENETLENMESİNDE ÖNCELİĞİN ÇENGELE
GİTMEYE VERİLMESİ BİR KURAL OLARAK BELİRLENEBİLİR Mİ?** 11
- IF IT CAN BE DETERMINED AS A RULE TO GIVE PRIORITY TO NON-
BRANCHING DURING TESTING SYMBOLIC DISCOURSES BY TRUTH
TREE METHOD
-

Cafer ÖZDEMİR

- ÇAĞDAŞ EBEVEYNLİĞİ KÜLTÜREL BELLEKTE ARAMAK: DEDE
KORKUT HİKÂYESİ ÖRNEĞİ** 27
- CONTEMPORARY PARENTRY SEARCHING IN CULTURAL MEMORY:
EXAMPLE OF DEDE KORKUT STORIES
-

Sıtkı ULUERLER

- FRANSIZ İHTİLALİ İLE DEĞİŞEN AVRUPA DÜZENİNDE OSMANLI
DEVLETİ'NİN UYGULAMAYA ÇALIŞTIĞI DENGE SİYASETİ VE
SONUÇLARI (1795-1801)** 51
- THE EQUILIBRIUM POLOCIES IMPLEMENTED BY THE OTTOMAN
STATE IN THE EUROPEAN ORDER THAT WAS ALTERED BY THE
FRENCH REVOLUTION AND ITS CONSEQUENCES (1795-1801)
-

Elma SATROVIC, Adnan MUSLIJA

- MODELLING CAUSAL RELATIONSHIPS AMONG TOURISM,
ENERGY, CO2 EMISSIONS AND ECONOMIC GROWTH** 81
- TURİZM, ENERJİ TÜKETİMİ, CO2 EMİSYONLARI VE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİNİN
MODELLENMESİ
-

Kemal KOÇAKLI, Halil ZORER

- ETRÜSK (AKÇADAĞ) DAĞI VE YAKIN ÇEVRESİNİN
JEOMORFOLOJİSİ** 103
- GEOMORPHOLOGY OF ETRÜSK (AKÇADAĞ) MOUNTAIN AND ITS
SURROUNDINGS
-

Abdullah AYDIN

- HANYALI NÜRİ'NİN "HİLYE-İ HASENEYNÜ'L-AHSENEYN"
MESNEVİSİ** 129
- THE MESNEVI "HILYE-I HASENEYNU'L-AHSENEYN" OF HANYALI NURI
-

Ousama EKHTIAR

- THE DILEMMA OF CULTURAL CRITICISM IN TERMS OF LITERARY
THEORISATION** 145
- KÜLTÜR ELEŞTİRİSİNİN EDEBİYAT TEORİSİ AÇISINDAN SORUNSAI
-

Kadir GÖKOĞLAN

**MUHASEBE DERSİ ALAN ÖĞRENCİLERİN ÖĞRENME
YAKLAŞIMLARININ BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA:
DİCLE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

161

A RESEARCH ON DETERMINATION OF LEARNING APPROACHES
OF ACCOUNTING LESSON STUDENTS: THE EXAMPLE OF DİCLE
UNIVERSITY

Osman ÇEVİK, Canan KIRMIZI

**Z KUŞAĞINDA BİLİNÇLİ FARKINDALIĞIN ÖZNEL MUTLULUĞA
ETKİSİ: ÖZ ŞEFKATİN ARACI ROLÜ**

183

THE EFFECT OF GENERATION Z MINDFULNESS ON SUBJECTIVE
HAPPINESS: MEDIATING ROLE OF SELF COMPASSION

Berrin Arzu EREN, Leyla GÖDEKMERDAN ÖNDER

**Z KUŞAĞI TÜKETİCİLERİN ON-LINE ALIŞVERİŞE YÖNELİK
DENEYİMLERİNİN BELİRLENMESİ: ANKARA UYGULAMASI**

203

DETERMINING THE EXPERIENCES OF Z GENERATION CONSUMERS
FOR ON-LINE SHOPPING: AN APPLICATION IN ANKARA

Murat AKTAN, Ahmet KOÇAK

**WHAT IS ADVERGAMING AND WHAT IT IS NOT? RECAPPING
BEHAVIOURAL THEORIES TO UNDERSTAND ADVERGAMING**

229

ADVERGAME NEDİR VE NE DEĞİLDİR? ADVERGAME'İ ANLAMAK
İÇİN DAVRANIŞSAL TEORİLERİN YENİDEN ÖZETLENMESİ

Yıldız ATMACA, Didem GEYLANİ

**GİRİŞİMCİ YÖNETİM, GİRİŞİMCİ BELEDİYECİLİK VE YEREL
KALKINMA**

249

ENTREPRENEUR MANAGEMENT, ENTREPRENEUR MUNICIPALITY
AND LOCAL DEVELOPMENT

Bulut DÜLEK, İbrahim AYDIN

**EFFECT OF SOCIAL MEDIA MARKETING ON E-WOM, BRAND
LOYALTY, AND PURCHASE INTENT**

271

SOSYAL MEDYA PAZARLAMANIN ELEKTRONİK AĞIZDAN AĞIZA
İLETİŞİM, MARKA SADAKATI VE SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ

Fuat ALACA, Halim TATLI

**YEREL YÖNETİM HİZMETLERİNDE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI:
BİNGÖL İL MERKEZİNDE BİR UYGULAMA**

289

CONSUMER BEHAVIOURS IN LOCAL GOVERNMENT SERVICES: AN
APPLICATION IN BİNGÖL CITY CENTER

Yasemin ARI KOVANCI

**PLATFORM ÇALIŞMA BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLARA
YÖNELİK SENDİKALAR VE PLATFORM ÇALIŞANLARININ
GİRİŞİMLERİ**

325

THE ATTEMPTS OF TRADE UNIONS AND PLATFORM WORKERS
REGARDING THE PROBLEMS THAT EMERGE IN THE CONTEXT OF
PLATFORM WORK

Eray GEMİCİ

**EKONOMİ POLİTİKASI BELİRSİZLİĞİ İLE G7 ÜLKE BORSALARI
ARASINDAKİ İLİŞKİ**

353

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC POLICY UNCERTAINTY
AND G7 STOCK MARKETS

Hakan ÖZDEMİR

**TÜRKİYE’NİN PARLAMENTER HÜKÜMET SİSTEMİ TECRÜBESİNE
KISA BİR BAKIŞ**

373

A BRIEF LOOK AT TURKEY’S PARLIAMENTARY GOVERNMENT
SYSTEM EXPERIENCE

Kadir TUĞ

DOĞU TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİNDEN TARİHİ KAŞGAR ŞEHİRİ

401

KASHGAR, ONE OF THE HISTORICAL CITIES IN EASTERN TURKISTAN

Erdinç KOÇ

**TEDARİK ZİNCİRİ İZLENEBİLİRLİĞİ VE
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE YENİ PARADİGMA: BLOKZİNCİR**

417

NEW PARADIGM IN SUPPLY CHAIN TRACEABILITY AND
SUSTAINABILITY: BLOCKCHAIN

İbrahim AVCI

**YERLİ MARKALI OTOMOBİL SATIN ALMA NİYETİNDE
ETNOSENTRİZM, ÜLKE İMAJİ VE YENİLİKÇİLİĞİN ETKİSİ:
TÜRKİYE’NİN OTOMOBİLİ (TOGG) BAĞLAMINDA BİR ARAŞTIRMA**

439

THE EFFECT OF ETHNOCENTRISM, COUNTRY IMAGE AND
INNOVATIVENESS ON THE INTENTION TO PURCHASE A DOMESTIC
BRANDED CAR: A STUDY IN THE CONTEXT OF TURKEY’S CAR (TOGG)

Hacer FİLİZ

**KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ STANDART İÇERİKLERİ
EKSENİNDE OLUŞAN TEK TİP BİREYLER**

467

SINGLE TYPE INDIVIDUALS OCCURED FROM THE AXIS OF STANDARD
CONTENTS OF MASS COMMUNICATION TOOLS

Yavuz ÖZEK

**TÜRKİYE VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE
FELDSTEIN-HORIOKA BULMACASININ TEST EDİLMESİ**

489

TESTING THE PUZZLE OF THE FELDSTEIN-HORIOKA IN CENTRAL
ASIAN TURKISH REPUBLICS AND TURKEY

Memduh Alper DEMİR

**TÜRKİYE’NİN FARMAKOLOJİ SANAYİNDEKİ MUKAYESELİ
ÜSTÜNLÜĞÜNÜN SEKTÖRÜN İHRACATI ÜZERİNE ETKİSİ: ZAMAN
SERİSİ ANALİZİ**

509

THE EFFECT OF TURKEY’S COMPARATIVE ADVANTAGE IN
PHARMACEUTICAL INDUSTRY ON THE EXPORT OF THE SECTOR:
TIME SERIES ANALYSIS

Mehmet Sadık AYDIN

CUMHURİYETİN ERKEN DÖNEMİNDE VERGİ UYGULAMALARI

531

TAX APPLICATIONS IN THE EARLY PERIOD OF REPUBLIC

Halil UZUN

**BABALIK ÖLÇEĞİ’NİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI: GEÇERLİK VE
GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI**

551

A TURKISH ADAPTATION OF FATHERHOOD SCALE: THE RELIABILITY
AND VALIDITY STUDY

M. Yasin TAŞKESENLİOĞLU, Muhammed TAŞKESENLİGİL

**1859 YILINDAKİ ŞAMAHI VE ERZURUM DEPREMLERİ HAKKINDA
RUSYA BİLİMLER AKADEMİSİ ÜYESİ HERMANN VON ABICH’İN
RAPORU**

569

THE REPORT OF HERMANN VON ABICH, MEMBER OF RUSSIAN
ACADEMY OF SCIENCES, ABOUT THE SHAMAKHI AND THE ERZURUM
EARTHQUAKES IN 1859

Eylem BEYAZIT, Esra ÇİFTÇİ

**TÜRKİYE’DE LİSANSÜSTÜ EĞİTİMDE KENTBİLİM VE ÇEVRE
EĞİTİMİNİN AKADEMİK GÖRÜNÜMÜ**

593

ACADEMIC OVERVIEW OF URBAN SCIENCE AND ENVIRONMENTAL
EDUCATION IN GRADUATE EDUCATION IN TURKEY

Derya SÖNMEZ

**TÜRKİYE’DE ORMAN OKULU YAKLAŞIMI İLE İLGİLİ TEZLERİN
İNCELENMESİ**

623

INVESTIGATION OF FOREST SCHOOL APPROACH WITH THE
RELEVANT THESIS IN TURKEY

On Yılı Geride Bıraktığımız Son Sayımızla Merhaba,

Onuncu yılımızı tamamladık ve yirminci sayımıza ulaştık. Bu sayımızda çoğunluğu İktisat ve İşletme alanlarıyla alakalı olmak üzere toplam yirmi sekiz makalemiz mevcuttur. Dördü İngilizce olan makalelerin, 18'i İktisat ve İşletme, 2'si Eğitim, 1'i Felsefe, 3'ü Tarih, 1'i Coğrafya, 3'ü Türk Dili ve Edebiyatı alanındadır. Bu makalelerin beşi üniversitemize, biri yurt dışı, yirmi biri yurt içi farklı üniversitelere mensup akademisyenlere aittir. Dergimiz, kendi alanında elde etmiş olduğu yeri sağlamlaştırmıştır. Pek tabii bazı engelleri ve güçlükleri aşmak suretiyle bu sürece ulaşmıştır. Bunun bir göstergesi olarak dönemin ilk altı ayında 150.000 ve son altı ayında 130.000 olmak üzere toplamda 430.000 indirilme sayısına ulaşmıştır.

Dergimizin etkisinin ve konumunun yükseltilmesi ile ilgili kriterler konusunda belli bir mesafe kaydetmiş durumdayız. Bununla birlikte dergimizin, ulusal ve uluslararası dergiler kapsamındaki yayınlar arasında arzu edilen daha yüksek seviyeye ulaşması yolunda azmimizi bırakmadık. Bu konuda sayın yazarlarımız ve hakemlerimizin de dergimizin daha iyi bir seviyeye ulaşması bakımından anlayışlarına ve desteklerine ihtiyacımız var. Makale kalitesinin daha yükseltilmesi, yabancı yazarların ekibimize katılması ve dergimizde yayımlanan makalelere yapılan atıfların artırılması bu bakımdan önem arz etmektedir.

Küresel bir hastalığın tehdidi altında, her yönüyle kapıların yeni fırsatlara açılacağı ya da kayıpların ve kazançların birlikte görülebileceği çizgi dışı bir zamanda yaşıyoruz. Bu süreçte yeni eğitim öğretim yılına başlarken, öğrenci ve öğretici bakımından “ilim ve hikmet, Müslümanın yitik malıdır. Nerede bulursa onu alır” ve “alimler peygamberlerin varisleridir” şeklindeki kutsî mesajların toplum ve eğitimciler olarak hakkını vermemiz ve bilincine varmamız temennisiyle yeni eğitim öğretim yılının hayırlı olmasını diliyoruz. Bu vesile ile daima yardım, destek ve teşviklerini gördüğümüz Sayın Rektörümüz Prof. Dr. İbrahim Çapak başta olmak üzere dergimize destek verenlere tekrar teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Editör

Prof. Dr. Yaşar BAŞ

SEMBOLİK ANLATIMLARIN ÇÖZÜMLEYİCİ ÇİZELGE YÖNTEMİYLE DENETLENMESİNDE ÖNCELİĞİN ÇENGELE GİTMeye VERİLMESİ BİR KURAL OLARAK BELİRLENEBİLİR Mİ?

Fikret OSMAN¹

Geliş: 04.05.2020 / Kabul: 08.10.2020

DOI: 10.29029/busbed.731986

Öz

Bu çalışmada, modern mantıktaki çözümleyici çizelge yönteminde yer alan çengele gitme kuralının çatala gitme kuralına göre bir önceliğinin olup olmadığı üzerinde durulacaktır. Başka bir ifadeyle önce çatala gitmenin bir kural olarak belirlenip belirlenemeyeceği sorunu incelenecektir. Bu konu; sonuç ve çözümleyici çizelge yönteminin geliştirilme nedeni açısından ele alınacaktır. Örneklerle, sonuç açısından bu iki kuralın birbirine önceliğinin olmadığı ifade edilecektir. Çözümleyici çizelge yönteminin geliştirilmesi bağlamında da çengele gitmenin çatala gitmeye göre bir önceliğinin olduğuna vurgu yapılacaktır. Kısacası önce çengele gitmenin bir kural olarak belirlenmesi gerektiği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çözümleyici Çizelge, Çengele Gitme, Çatala Gitme, Önerme, Çıkarım.

IF IT CAN BE DETERMINED AS A RULE TO GIVE PRIORITY TO NON-BRANCHING DURING TESTING SYMBOLIC DISCOURSES BY TRUTH TREE METHOD

Abstract

In this study it will be focused on if non-branching rule, which takes part in the truth tree method of the modern logic, has a priority to branching rule. That is, firstly it will be studied whether branching can be determined as a rule in terms of development reason of the truth tree method. In this way this topic will be

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, fikretosman@mynet.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2542-4515>.

investigated with regards to the results of analysed symbolic expressions and developing of the truth tree method. It will be stated that the priority between both rules will not be defined regarding the results by means of samples. It will also be emphasised on that there is a priority of non-branching rule to branching rule within the context of developing truth tree method. As a conclusion, it will be revealed that to give priority to non-branching should be determined as a rule.

Keywords: *Truth Tree, Non-branching, Branching, Proposition, Inference*

Giriş

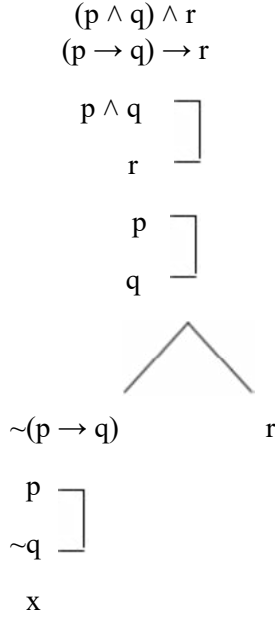
Çözümleyici çizelge yöntemi, modern mantıkta, önermelerin tutarlılığını ve eşdeğerliliğini; çıkarımların da geçerliliğini denetleme yöntemlerinden biridir. Bu yöntemle çözümlenen önermeler, ya yan yana ya da alt alta yazılır. Yan yana yazmaya “çatala gitme”, alt alta yazmaya da “çengele gitme” denir. Tümel evetleme önermesi, tikel evetleme önermesinin değillemesi ve koşul önermesinin değillemesi çengele; diğer önermeler de çatala gitmeyi gerektirir. (Howson 1997: 15-30; Osman 2019: 39-40). Teo Grünberg (2002: 87), A. Kadir Çüçen (1999: 125) vb. bazı mantıkçılar çözümleyici çizelge yöntemiyle çözümleme yapıldığında önceliğin çengele gitmeye verilmesinin bir kural olduğunu belirtirler. Oysa Paul Teller (1989: 118-119) vb. bazı mantıkçılar çözümleyici çizelge yöntemiyle çözümledikleri örneklerde çengele gitme kuralına öncelik vermezler. Bu iki farklı yaklaşım şu soruları sormamıza neden olur: Çengele ve çatala gitmede bir öncelik söz konusu mudur? Değil midir? Başka bir ifadeyle bazı mantık kitaplarında belirtildiği gibi çözümlenmelerde çengele gitmenin çatala gitmeye önceliğinin olması bir kural olarak belirlenebilir mi? Yoksa diğer bazı mantık kitaplarında sadece sonuca vurgu yapıldığı gibi, bunun bir önemi yok mudur? Burada bu soruların yanıtını, konuyu iki açıdan ele alarak bulmaya çalışacağız: Sonuç açısından ve çözümleyici çizelge yönteminin geliştirilme nedeni açısından.

1. Konunun Sonuç Açısından Ele Alınması

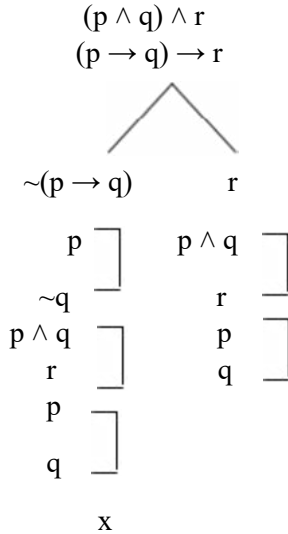
Çözümleyici çizelge yöntemiyle denetleme yaptığımızda önceliğin çengele gitmeye ya da çatala gitmeye verilmesi sonucu değiştirir mi? Yani konuyu sonuç açısından ele aldığımızda çözümlemede önceliğin çengele gitmeye verilmesi bir kural olarak belirlenebilir mi? Bu soruyu aşağıdaki örnekleri inceleyerek yanıtlayalım.

1.1. “ $(p \wedge q) \wedge r$ ” ve “ $(p \rightarrow q) \rightarrow r$ ”

1.1.1. Önceliğin Çengele Verilerek Denetlenmesi

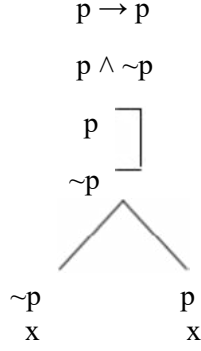

1.1.2. Önceliğin Çatala Verilerek Denetlenmesi

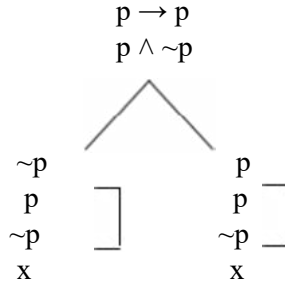

1.2. “ $p \rightarrow p$ ” ve “ $p \wedge \sim p$ ”

1.2.1. Önceliğin Çengele Verilerek Denetlenmesi

1.2.2. Önceliğin Çatala Verilerek Denetlenmesi

1.3. “ $(p \wedge q) \wedge (r \wedge s)$ ” ve “ $(p \rightarrow q) \rightarrow (r \rightarrow s)$ ”

1.3.1. Önceliğin Çengele Verilerek Denetlenmesi

$$(p \wedge q) \wedge (r \wedge s)$$

$$(p \rightarrow q) \rightarrow (r \rightarrow s)$$

$$\begin{array}{l} p \wedge q \\ r \wedge s \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} p \wedge q \\ r \wedge s \end{array}} \right\}$$

$$\begin{array}{l} p \\ q \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} p \\ q \end{array}} \right\}$$

$$\begin{array}{l} r \\ s \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} r \\ s \end{array}} \right\}$$

$$\sim(p \rightarrow q)$$

$$\begin{array}{l} p \\ \sim q \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} p \\ \sim q \end{array}} \right\}$$

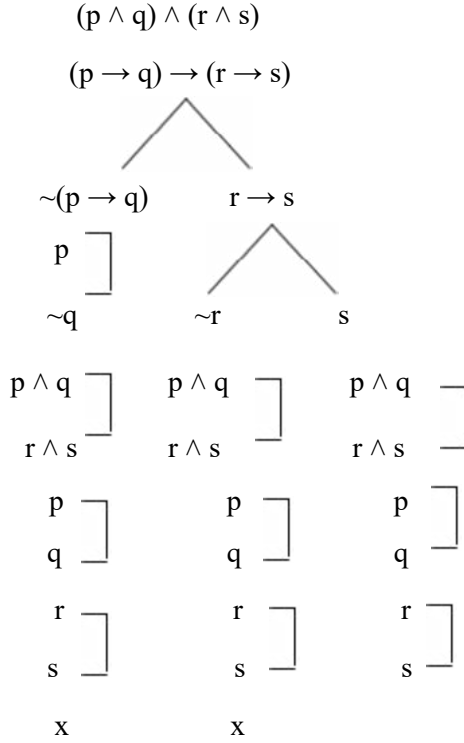
x

$$r \rightarrow s$$

$$\begin{array}{l} r \rightarrow s \\ \sim r \quad s \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} r \rightarrow s \\ \sim r \quad s \end{array}} \right\}$$

x

1.3.2. Önceliğin Çatala Verilerek Denetlenmesi

Görüldüğü gibi, konuya sonuç açısından yaklaştığımızda çözümlemeye önce çengele gitme bir kural olarak belirlenemez. Çünkü sonuç, önce çengele de çatala da gidilse değişmemektedir.

2. Konunun Çözümleyici Çizelge Yönteminin Geliştirilme Nedeni Açısından Ele Alınması

Çözümleyici çizelge yöntemiyle denetleme yapıldığında çengele ya da çatala gidilmesi sonucu değiştirmemekle birlikte bu yöntemle ilgili akla şu sorular da gelebilir: Çözümleyici çizelge yönteminin oluşturulmasındaki amaç sadece doğru sonuca ulaşmak mıdır? Eğer amaç buysa o zaman, çengele ya da çatala gitmenin birbirine önceliğinin bir önemi yoktur. Yoksa önceliği önemli hale getirecek başka bir neden de söz konusu mudur? Bu soruları doğru yanıtlayabilmemiz için çözümleyici çizelgenin niye geliştirildiğine bakmamız gerekir. Bilindiği gibi, çözümleyici çizelge yöntemi doğruluk tablosu yönteminden hareketle geliştirilmiştir (Çüçen 1999: 121). Doğruluk tablosu yönteminde sembolik anlatımlar iki değerli mantıkta D (doğru) ve Y (yanlış)

şeklinde iki değer alırlar. Buna göre “p” ve “q” şeklindeki iki önermeye yönelik şu değer durumları söz konusu olabilir: Ya ikisi de doğru olur; ya birincisi doğru ikincisi yanlış olur; ya birincisi yanlış ikincisi doğru olur; ya da her ikisi de yanlış olur. Birleşik önermelerde ise değerler şöyledir: Tümel evetleme önermesi, iki bileşeni de doğru değeri aldığı anda doğru olur; tikel evetleme önermesi bileşenlerinden biri doğru değeri aldığı anda doğru olur; koşul önermesinin ön bileşeni doğru, art bileşeni yanlış olduğunda yanlış, diğer durumlarda ise doğru değeri alır; karşılıklı koşul önermesi ise iki bileşeni de aynı değeri aldığı anda doğru değeri alır (Thomas 1966: 60-85; Hardegree 2010: 28-89). “ $(p \rightarrow q) \wedge p$ ” ve “ $\{[(p \wedge q) \wedge r] \rightarrow s\} \vee t$ ” biçimindeki sembolik anlatımları doğruluk tablosu yöntemiyle denetleyelim:

2.1. “ $(p \rightarrow q) \wedge p$ ”

p	q	$p \rightarrow q$	$(p \rightarrow q) \wedge p$
D	D	D	<u>D</u>
D	Y	Y	Y
Y	D	D	Y
Y	Y	D	Y

2.2. “ $\{[(p \wedge q) \wedge r] \rightarrow s\} \vee t$ ”

p	q	r	s	t	$p \wedge q$	$(p \wedge q) \wedge r$	$[(p \wedge q) \wedge r] \rightarrow s$	$\{[(p \wedge q) \wedge r] \rightarrow s\} \vee t$
D	D	D	D	D	D	D	D	<u>D</u>
D	D	D	D	Y	D	D	D	D
D	D	D	Y	D	D	D	Y	D
D	D	D	Y	Y	D	D	Y	Y
D	D	Y	D	D	D	Y	D	D
D	D	Y	D	Y	D	Y	D	D
D	D	Y	Y	D	D	Y	D	D
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D	D
D	Y	D	D	D	Y	Y	D	D
D	Y	D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	D	Y	D	Y	Y	D	D
D	Y	D	Y	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	Y	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	Y	Y	Y	Y	D	D
Y	D	D	D	D	Y	Y	D	D
Y	D	D	D	Y	Y	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y	Y	D	D
Y	D	Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	D	Y	D	Y	Y	Y	D	D
Y	D	Y	Y	D	Y	Y	D	D
Y	D	Y	Y	Y	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y	Y	D	D
Y	Y	D	Y	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	Y	Y	Y	Y	D	D
Y	Y	Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	Y	D	Y	Y	Y	D	D
Y	Y	Y	Y	D	Y	Y	D	D
Y	Y	Y	Y	Y	Y	Y	D	D

“2.1.” numaralı örneğin çözümü “2.2.” numaralı örneğe göre daha basittir. Bunun nedeni “2.2.” numaralı örnekte önerme sayısının, dolayısıyla da değer

durumunun daha fazla olmasıdır. “ $\{[(p \wedge q) \wedge r] \wedge s\} \wedge [(t \wedge u) \wedge w]$ ” şeklinde bir örneği doğruluk tablosunda denetlemek daha da uzun bir çözümlemeyi gerektirir. Çünkü “2.2.” numaralı örnekte 32 değer durumu vardır. Oysa “ $\{[(p \wedge q) \wedge r] \wedge s\} \wedge [(t \wedge u) \wedge w]$ ” biçimindeki sembolik anlatımda 128 değer durumu söz konusudur. Bu da üç dört sayfalık bir denetlemeyi gerektirir. Çözümleyici çizelge yöntemi, değer durumu fazla olan bu tür önermeleri denetlemek için geliştirilmiştir (Özlem 2004: 252; Kutlusoy 2003: 54). Çözümleyici çizelge yöntemiyle “ $\{[(p \wedge q) \wedge r] \wedge s\} \wedge [(t \wedge u) \wedge w]$ ” biçimindeki sembolik anlatım şöyle denetlenebilir:

2.3. “ $\{[(p \wedge q) \wedge r] \wedge s\} \wedge [(t \wedge u) \wedge w]$ ”

$\{[(p \wedge q) \wedge r] \wedge s\} \wedge [(t \wedge u) \wedge w]$

$[(p \wedge q) \wedge r] \wedge s$ $\left. \begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right\}$
 $(t \wedge u) \wedge w$

$(p \wedge q) \wedge r$ $\left. \begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right\}$
s

$p \wedge q$ $\left. \begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right\}$
r

p $\left. \begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right\}$
q

$t \wedge u$ $\left. \begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right\}$
w

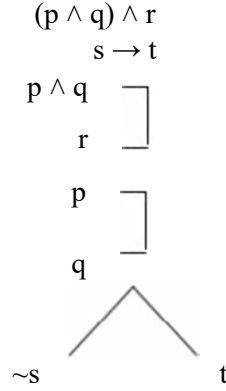
t $\left. \begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right\}$
u

Yukarıdaki örnekten anlaşıldığı gibi, çözümleyici çizelge yöntemiyle denetlemede doğruluk tablosu yöntemine göre daha kısa bir çözüm söz konusudur. Demek ki bu yöntemin geliştirilme amacı daha basit olana gidilmesidir. Yani bu yöntemde basitlik ilkesinden hareket edilmesidir. Basitlik ilkesi, “başka bir şey veya bütün koşullar eşit olduğu takdirde, rakip teoriler arasında en basit, en ekonomik teorinin seçilmesi gerektiğini dile getirir” (Cevizci 2010: 194). Bu ilke ile gözetilen amaç şöyle ifade edilebilir: “Fazlalıkları atmak çabası, dolaşık olmamak, az şeye başvurmak, sade anlatımları tercih etmek ve

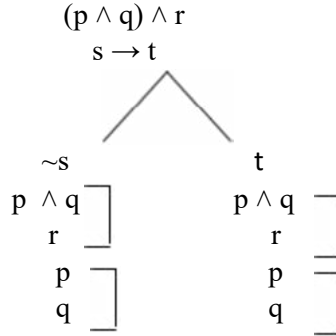
çokluktan sakınmak” (Ural 2011: 23). Ancak basitlik ilkesi doğrultusunda önceliği çengele verdiğimizde çözümleyici çizelgede çözümleme kısalmakta mıdır? Bunu aşağıdaki örnekler üzerinden inceleyelim:

2.4. “ $(p \wedge q) \wedge r$ ” ve “ $s \rightarrow t$ ”

2.4.1. Önceliğin Çengele Verilmesi

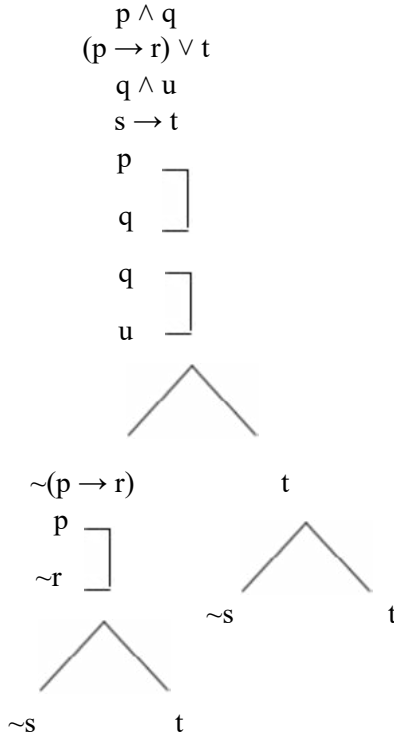

2.4.2. Önceliğin Çatala Verilmesi

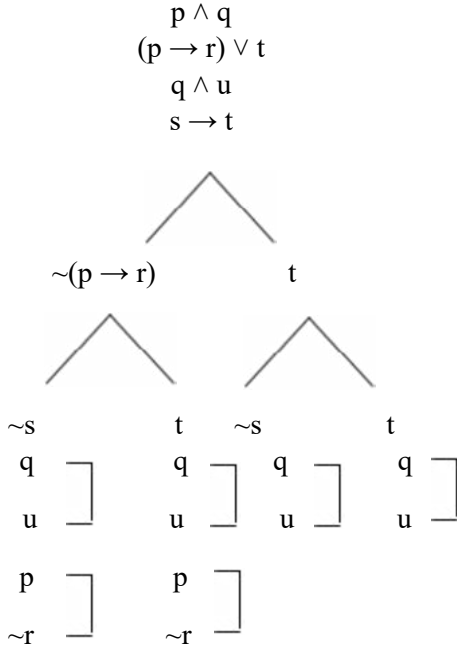

2.5. “ $p \wedge q$ ”, “ $(p \rightarrow r) \vee t$ ”, “ $q \wedge u$ ” ve “ $s \rightarrow t$ ”

2.5.1. Önceliğin Çengele Verilmesi

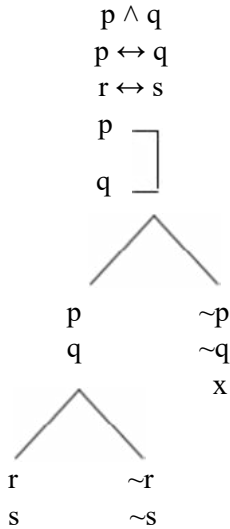

2.5.2. Önceliğin Çatala Verilmesi

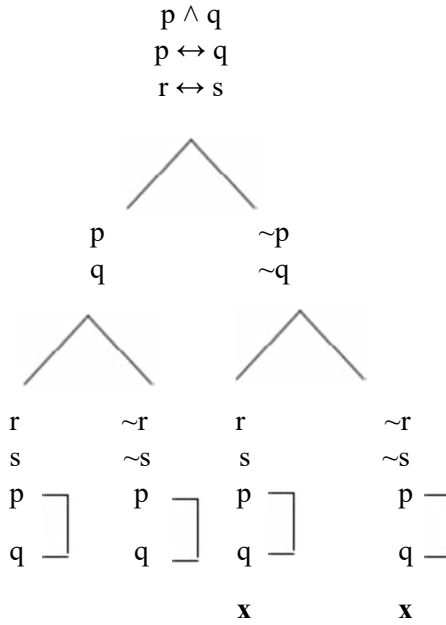

2.6. “p ∧ q”, “p ↔ q” ve “r ↔ s”

2.6.1. Önceliğin Çengele Verilmesi

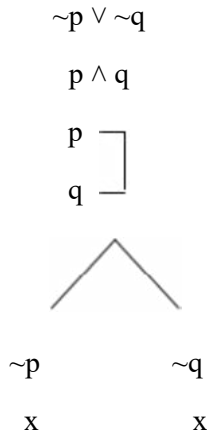

2.6.2. Önceliğin Çatala Verilmesi

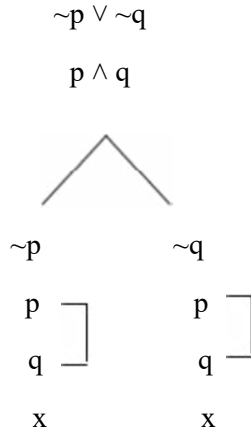

2.7. “ $\sim p \vee \sim q \therefore \sim(p \wedge q)$ ”

2.7.1. Önceliğin Çengele Verilmesi

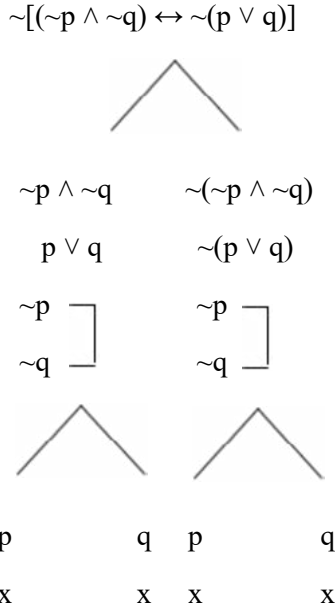

2.7.2. Önceliğin Çatala Verilmesi

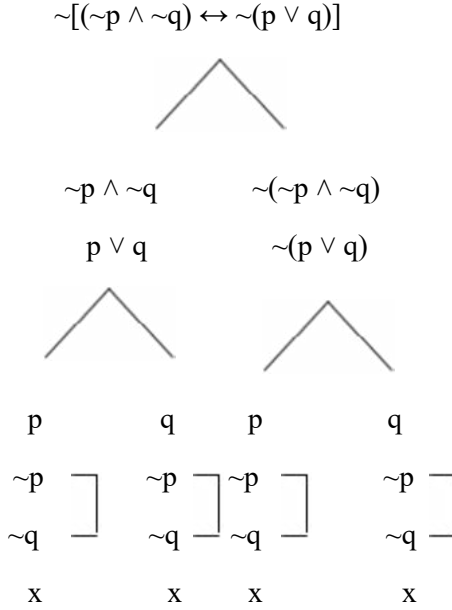

2.8. “ $\sim p \wedge \sim q$ ” ve “ $\sim(p \vee q)$ ”

2.8.1. Önceliğin Çengele Verilmesi

2.8.2. Önceliğin Çatala Verilmesi

İncelenen son beş örnek üzerinden şunlar söylenebilir: Çözümleyici çizelge yönteminde önce çengele gidilmesi çözümlemeyi kısaltmaktadır.

Sonuç

Çözümleyici çizelge yöntemiyle denetleme yapıldığında önce çengele ya da çatala gitme sonucu değiştirmemektedir. Bununla birlikte konu çözümleyici çizelge yönteminin geliştirilme nedeni açısından ele alındığında şunlar söylenebilir: Bu yöntem doğruluk tablosu yöntemine göre daha basit ve daha pratik bir denetleme yöntemi olduğu için geliştirilmiştir. Dolayısıyla da bu yöntemde basitlik ilkesine dayanıldığı görülmektedir. Bu ilkeden hareket ettiğimizde ise bizi daha kısa yoldan sonuca götüreni tercih etmemiz gerekmektedir. Çözümleyici çizelgede önce çengele gitmeyi tercih etmek yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, çözümlemeyi kısaltmaktadır. Bundan dolayı da önceliğin çengele gitmeye verilmesi bir kural olarak belirlenmelidir.

KAYNAKLAR

- CEVİZCİ, Ahmet (2010), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 7. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- ÇÜÇEN, A. Kadir (1999), *Mantık*, 2. Baskı, Asa Kitabevi, Bursa.
- GRÜNBERG, Teo (2002), *Modern Logic*, METU Press, Ankara.
- HARDEGREE, Gary M. (2010), *Symbolic Logic: A First Course*, McGraw Hill, New York.
- HOWSON, Colin (1997), *Logic with Trees: An Introduction to Symbolic Logic*, Routledge, London and New York.
- KUTLUSOY, Zekiye (2003), *Temel Sembolik Mantık*, ART Basın Yayın, Ankara.
- OSMAN, Fikret (2019), *Modern Mantığa Giriş I: İki Değerli Mantık*, 2. Baskı, Sentez Yayıncılık, Ankara.
- ÖZLEM, Doğan (2004), *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, 7. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- TELLER, Paul (1989), *A Modern Formal Logic Primer: Sentence Logic*, Vol. 1, Prentice Hall, New Jersey.
- THOMAS, Norman L. (1966), *Modern Logic : An Introduction*, Barnes & Noble Inc., New York.
- URAL, Şafak (2011), *Basitlik İlkesi*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

ÇAĞDAŞ EBEVEYNLİĞİ KÜLTÜREL BELLEKTE ARAMAK: DEDE KORKUT HİKÂYELERİ ÖRNEĞİ

Cafer ÖZDEMİR¹

Geliş: 05.05.2020 / Kabul: 13.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.731968

Öz

Bu çalışmanın amacı Türk aile yapısının geçmişten günümüze gelen sağlam yapısına tekrar kavuşması, eksik yönlerinin ortaya konulması açısından çağdaş ebeveynlerin kültürel belleği merkeze almalarını amaçlamaktadır. Bunun için kültürel bellekte aile kavramı ile ilgili zengin verilere sahip Dede Korkut hikâyeleri örneklem olarak alınmıştır. 2018 yılında UNESCO tarafından İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine dâhil edilen Dede Korkut mirasının, günümüz dünyasında Türk toplumunda çağdaş ebeveynlik algısının yeniden inşa edilmesinde ilham kaynağı olabileceği bir teklif olarak sunulacaktır. Hikâyeler kültürel bağlamda anne ve baba rollerini, aile kurma biçimlerini, aile içi ilişkileri, sahip olunması gereken değerleri, toplumsal cinsiyet eşitliğini, aileyi koruma, çocuk eğitimi vs. ihtiva etmektedir. Bu bağlamda hikâyeler, günümüz ebeveynlerine, değişen dünyada ebeveynlik algılarını oluşturmada yol gösterici olacaktır. Değişen dünya şartları ile kültürel bellekte yer alan unsurlar harmanlanarak hem millî bir kimliğe sahip hem de modern dünyanın gereksinimlerine uygun anne baba davranış kalıpları oluşturulacaktır. Bu açıdan çalışma, ebeveynlerin günümüz davranış ve görevlerinin kaynaklarını kültürel köklerinde bulma açısından önem taşımaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Veri toplama işlemi doküman analizi tekniği ile yapılacaktır. Kaynak eser olarak 16. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilen, Oğuz Türklerinin yaşamını anlatan Dede Korkut hikâyeleri esas alınacaktır. Bu eserde yer alan ebeveyn davranışları içerik analizi

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, cafer.ozdemir@omu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5794-5828>.
Bu makale 05.03.2020 tarihinde düzenlenen 6. Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş şeklidir.

yapılarak tasnif edilecek ve çağdaş ebeveynlerin kültürel belleği oluşturan bu malzemelerden nasıl yararlanması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Hikâyeleri, kültürel bellek, çağdaş ebeveynlik, değişim.

CONTEMPORARY PARENTRY SEARCHING IN CULTURAL MEMORY: EXAMPLE OF DEDE KORKUT STORIES

Abstract

The aim of this study is to reintroduce the solid structure of the Turkish family structure from the past to the present, and aim to put the cultural memory in the center of contemporary parents in terms of revealing the missing aspects. For this reason, Dede Korkut stories with rich data about the concept of family in cultural memory were taken as samples. The heritage of Dede Korkut, which was included in UNESCO's list of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2018, will be presented as an inspiration for the rebuilding of contemporary parenting perception in Turkish society. Stories in the cultural context of the role of mother and father, forms of family building, family relations, values to be possessed, gender equality, family protection, child education, etc. contains. In this context, the stories will guide the present-day parents in constructing their perceptions of parenting in a changing world. The changing world conditions and the elements in the cultural memory will be blended to create parental behavior patterns that have both a national identity and the needs of the modern world. In this respect, the study is important in terms of finding the sources of parents' current behavior and duties in their cultural roots.

Qualitative research method will be used in the study. Data collection will be done by document analysis technique. Dede Korkut's stories, which are supposed to be written in the 16th century, are based on Oguz Turks' life. Parental behaviors in this work will be classified by content analysis and how contemporary parents will benefit from these materials that make up cultural memory will be emphasized.

Keywords: Dede Korkut Stories, cultural memory, contemporary parenting, change.

Giriş

Aile, bir milletin var oluşunun ve gelecekte yaşama kudretine sahip olmasının yegâne teminatıdır. Aile yapısı güçlü olan ve bu yapıyı koruyan toplumlar kültürel dinamiklerini yaşatabilir, sorunlarını en hasarsız biçimde

atlatılabilir, geleceğe ait planlamalarını ve hayallerini gerçekleştirebilirler. Bu bağlamda geçmiş tecrübelerle sahip olan ve kaynaklarını kendi köklerinden alan toplumlar yaşadıkları mekâna zamanla kök salarlar. Bu açıdan “kökü mazide olan âti” anlayışı, sağlam bir aile ve toplum düzeninin ilk hareket noktası olarak görülmelidir.

Türk toplumunun Orta Asya’da başlayan varlığı, günümüzde dünyanın değişik yerlerinde devam etmektedir. Türkiye’de yaşayan Türkler bu varlık mücadelesini en çetin sınavlarla vermiş ve hâlâ vermeye devam etmektedir. Türkiye gibi bir coğrafyada yaşamak her anlamda güçlü olmayı zorunlu kılmaktadır. Özellikle küreselleşen ve bu yüzden değerler sisteminin, aile yapılarının altüst olduğu günümüz dünyasında toplumların değerlerini korumaları için özel çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Bu değerlerden en önemlisi de hiç şüphesiz ailedir. Ailenin kuruluş aşaması, aile içi ilişkiler, çocuk eğitimi, toplumsal normların aktarımı, beslenme kültürü, giyim tarzı, geçimi sağlama şekli, yaşam biçimi, sözlü kültürün yaşatılması, inanç tarzı gibi çeşitli özellikler Türk aile yapısının değerli gördüğü temel dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dinamiklerin yaşatılması Türk aile yapısının korunması açısından zaruridir.

Toplumlar geleceğe ait planlamalarını ve hayallerini ancak istedikleri tarzda bireyler yetiştirmeye ve bu bireylerden oluşan ailelerle gerçekleştirebilir. Bu bakımdan geçmiş kültürel mirası devralan aileler, bunu sağlıklı bir şekilde geleceğe aktararak toplumlarının var olma mücadelesinin temel taşı oluşturmaları. Doğal seyir bunu gerektirmekle birlikte küreselleşen dünyada etkileşimin hızla artması, toplumların değerler sistemini ve aile yapılarını korumalarını zorlaştırmıştır. Bu nedenle yaşantımızda yer edinen “çağdaşlık” kavramını yeniden değerlendirip aile ile bağını ortaya koymak gerekir. Çağdaşlık kavramı, günümüzde geleneksel değerleri ve kültürel kabulleri etkileyerek ailenin kuruluşu, aile içi ilişkiler, çocuk eğitimi, toplumsal mirasın aktarımı, beslenme kültürü, giyim tarzı, geçimi sağlama şekli, inanç tarzı gibi pek çok konuda önemli değişimler yaşanmasına neden olmaktadır.

Çağdaşlık, modernizm kavramını çağırırsa da aralarında büyük farklar vardır. Çağdaşlık, insanın kendini ve çevresini anlama serüveninde, hayatını kolaylaştırmasında yeni gelişmelerden faydalanmayı öngörürken, modernizm ise insan yaşamında tüketimi merkeze alan bir hayatı incelemektedir. Değişen dünya şartlarına uyum sağlamayı, bu açıdan yeni bilgileri insan yaşamına dâhil etmeyi çağdaşlık bağlamında değerlendirmek mümkündür. Burada çağdaşlığın kültürel bellekle çatışıp çatışmayacağı, ikisi arasında nasıl bir uyum sağlanacağı soruları

günümüz dünyasının bir problemi olarak öne çıkmaktadır. Toplumun tüm kurumlarında olduğu gibi aile kurumunun değişen dünyada yeni bilgiler ışığında kendini yenilemesi gerekmektedir. Fakat bu süreçte toplumun kültürel dinamiklerini tanınmasının, çağdaş anlayışları yorumlar ve yaşamın merkezine alırken toplumsal belleğe göz atmasının büyük faydası vardır. Çünkü yaşanan zamanda bozulan ve bu nedenle eleştirilen iletişim kalıplarının, eğitim yöntemlerinin, toplumsal normların ve değerler sisteminin orijinal ve dikkate değer örneklerini bu bellekte bulmak mümkündür. Kimi zaman unutulmakta olan değerlerin, yeni bir bilgi, çağdaş bir yorum olarak insanların karşısına getirilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu yüzden toplumların kendilerini tanımaları, değişen dünyanın modern fikirlerini benimsemeden kendi kültürel dinamiklerini yoklamaları gerekmektedir. Türk toplumunun geçmiş değerler sistemi incelendiğinde, bugün çağdaş anlayışlar olarak sunulan “kendini gerçekleştirme, mutlu olma, iyi bir anne ve baba olma, sosyalleşme, aile içi iletişim, saygı, sevgi” gibi pek çok değerın kültürel belleğinde var olduğunu görmekteyiz. Bunların pek çoğunu günümüze kadar gelmeyi başaran edebî eserlerimizde bulmak mümkündür.

Kültürel belleğin aktarımı ve gelecek nesillerin yetişmesinde doğrudan etkili olan kişiler anne ve babalardır. Muhatap kitle olan çocuklar ve gençler, günümüz dünyasında çok çeşitli uyarılarla karşılaştıkları için sosyalleşme ve kültürel unsurları benimseme sürecinde büyük zorluklar yaşamaktadırlar. Bu zorluğun farkında olan ve ideal fertler yetiştirme arzusunda olan ebeveynler, bazen modern çağın ve anlayışın dikte ettiği kurallara uyarak yanlış kararlar verebilmektedir. Bunda büyük çoğunlukla hayatı maddi açıdan algılamının, sosyal statüsü yüksek ve çok para kazandıran meslek tercihlerinin etkisi bulunmaktadır. Bu sığ görüşün yeni yetişmekte olan nesillere mutluluk getirmeyeceği, onlara yeteneklerini ortaya koyma imkânı vermeyeceği açıktır. Bu yüzden bireyin kendini gerçekleştirebileceği, sosyalleşme sürecine dâhil olabileceği, becerilerini ortaya koyabileceği, sorumluluk alabileceği, ailesine ve toplumuna değer katabileceği bir sürecin inşa edilmesi gerekir. Bu yüzden ebeveyn yeterliliklerinin sorgulanması, onların ideal bir fert ve toplum yaşantısına ait yargılarının ortaya konulması gerekir.

Günümüzde sarsılmış Türk aile yapısının tekrar güçlenebilmesi için yeni bilgilerin yanında kültürel belleğin hatırlatılmasına, yaşama aktarılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ebeveynlerin bocalamalarının, istedikleri niteliklere sahip bireyler yetiştirememelerinin temelinde cinsiyetlerine uygun olarak bireye nasıl yaklaşacaklarını bilememelerinin büyük etkisi vardır. Dolayısıyla günümüz anne ve babaları, geleceğin sağlam ve yetenekli bireylerini yetiştirirken kendilerinden

önceki kültürel tecrübeye sahip olmalıdırlar. Çünkü onların başarılı olabilmeleri günümüz bilgisi ile bu tecrübeyi harmanlamalarına bağlıdır. Aile çocuk yetiştirmede hem kendisine aktarılan kültürel belleği hem de çağdaş yaşamın yeni bilgilerini kullanma becerisine sahip olmalıdır. Böylelikle günümüz toplumunda yeni bir birey modeli ortaya konulmuş olacaktır. Bu model, toplumunun değerleri ile çağdaşlık arasında bocalamayan, kültürel belleği ile dünya değerlerini iç dünyasında yerli yerine oturtan bir algılayışa sahip olmalıdır.

Değişen dünyada ebeveynlerin yeterliliklerini ve rollerini tartışmak, aslında onların yetiştirdiği bireylerin sınırlarını çizmemize yardımcı olacaktır. Çocuk yetiştirme sürecinde aileler evlatlarında bazı davranış kalıplarını ve yeterlilikleri görmek isterler. Bu durum büyük oranda toplumsal belleğin aktarımı ile ilgilidir. Bu süreçte bireye çeşitli sorumluluklar yüklenir, onlara dürüstlük, kahramanlık, insanlara faydalı olma, yalan söylememe, saygı ve sevgi gibi çeşitli değerler öğretilir; kendi başlarına nasıl ayakta duracakları talim ettirilir; ileriye dönük hedefler aşılanır; zamanın şartları ve donanımları çerçevesinde çeşitli yetenekler kazandırılmak istenir ve uygun bir eş bulma ve aile düzeninin yaşanılan hayatın en önemli unsurları olduğu kavratılmaya çalışılır. Dede Korkut hikâyelerinde karşımıza çıkan ebeveynler, burada saydığımız nitelikleri bireye aktarma açısından günümüz ebeveynlerine benzerler. Bu konuda oldukça başarılıdırlar. Bu açıdan günümüz ebeveyn davranışlarının neye göre şekilleneceği sorgulanırken hikâyelerde yer alan anne baba davranışlarının model olabileceği unutulmamalıdır. Bu açıdan günümüz anne ve babalarına, kültürel bellekte ebeveynliğe ait neler olduğu, bu bilgileri nasıl kullanacaklarının yolları öğretilmelidir.

Bu hikâyelerin niçin inceleme konusu yapıldığı M. Fuad Köprülü'nün eserle ilgili şu sözlerinde açıkça ortaya çıkar: "Türk edebiyatının bütün eserlerini terazinin bir kefesine, Dede Korkut'u öbür kefesine koysanız yine Dede Korkut ağır basar." Bunun yanında bu kültürel mirasın 2018 yılında UNESCO tarafından "Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği" adı altında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne girmesi de eserin farklı açılardan incelenmesini zorunlu kılmıştır. Eserin çok katlı derinliklerine inildikçe, hem kültürel dünyamızın hem de Oğuz toplumunun teşekkülünde belirli rol oynadığını; Oğuz toplumunda yaşayan insanların toplum içinde gelişme yollarını ortaya koyduğu (Abdulla, 1997: 13) görülür. Bireyin hangi aşamalardan geçerek toplumun bir ferdi olduğu, insanın bireysellikten toplumsallığa geçişinin nasıl kurgulandığı açıkça belirtilmektedir.

Sözlü gelenek hem kültürel belleği gelecek kuşaklara aktarmakta hem de bireyin sosyalleşmesini sağlamakta ve olaylara farklı yönlerden bakma deneyimi kazandırmaktadır. Bu gelenek, uzun yıllar içerisinde toplum hafızasında sürekli güncellenerek değişime uğrar, aynı zamanda ideal bireyin hangi niteliklere sahip olması gerektiğinin çerçevesini çizer. Bireyin toplumun istediği şekilde yetişmesi, ideal ailenin ve toplumun oluşmasına imkân tanır. Bu bağlamda okullaşmanın olmadığı, eğitim öğretimin kısıtlı olduğu dönemlerde sözlü gelenek, insanın toplumun bir ferdi olması ve zihinsel olgunlaşmasında doğrudan bir etkiye sahiptir. Çalışmada sözlü geleneğin bir ürünü olan, fakat daha sonra yazıya geçirilen Dede Korkut hikâyeleri Türk aile yapısı perspektifinde incelenmiş ve yaklaşık yedi yüz yıl önceki Türk aile yapısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hikâyelerde geçen anne baba rolleri, aile kurma biçimleri, aile içi ilişkiler, toplumsal cinsiyet eşitliği, aileyi koruma yöntemleri ve çocuk yetiştirme ilkeleri tespit edilmiş ve bunların günümüz ailesi için yol gösterici olabileceği vurgulanmıştır. Hikâyelerde yer alan kişilerin benlikten kimliğe ve kişiliğe geçiş süreçleri belirli bir düzende ve çeşitli imtihanlarla gerçekleşmektedir (Çetinkaya, 2015). Bu süreci o dönemin aile ve toplumu kapsayan değerler sisteminin oluşturduğunu görürüz. Süreçten geçen kişiler devletlü oğul olarak başladıkları yolculuklarını kültürel belleği taşıyan erenle tamamlamakta ve sosyalleşmeleri gerçekleşmektedir. Anne ve babanın ilk olarak bu sürece katkı sağladığı, toplumun ise süreci desteklediği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Muharrem Ergin'e göre hikâyelerde aile çok sağlam bir yapıdadır. Tek eşle evlilik esastır. Çocuğu olmayanların bile ikinci defa evlendikleri görülmez. Kadınlara çok saygı gösterilir. Gerekirse kocalarına akıl öğretirler. Çok güçlü bir ana sevgisi vardır. Babalar da çocuklarına çok düşkünlüdürler. Karı kocanın karşılıklı davranış ve seslenişleri içtendir ve birbirlerine karşı saygılıdırlar. Aile başkanı erkek olmakla birlikte koca baskısı yoktur. Çocukların ana babaya saygısı mutlaktır. Babanın bir sözü iki edilmez. Anne hakkını Tanrı hakkı olarak görürler. Ahlak kuvvetlidir, namus için canlarını verirler. Zamanı gelince çocuklarını evlendirirler (Ergin, 2014: 27-28).

Bir insanın yetişmesinde aile önemli olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Ailede öğretilenlerin küçük gruplarda ve toplumda bir karşılığı olmadığı sürece verilen eğitimin içselleştirilmesi mümkün değildir. Bu yüzden değişen dünyada ebeveyn davranışlarını inşa ederken bunu toplumsal birliktelikle yapmak mümkündür. Bunun yanında ebeveynlerin öğüt odaklı bir eğitim anlayışından model anlayışına yönelik, bireyin bağımsız düşünce ve planlarını destekleyen, onlara sorumluluk veren bir yaklaşıma yönelmeleri gerekmektedir. Kendisine güvenilen, bağımsız şekilde kararlarını alabilen, yeri geldiğinde büyük ödüllerle

teşvik edilen bireylerin daha başarılı olacakları, özgüven kazanıp sosyalleşme sürecini daha hızlı gerçekleştirebilecekleri unutulmamalıdır. Dede Korkut hikâyelerinde yer alan ailelerin büyük çoğunlukla bireyin bağımsızlığına önem verdikleri, onu sürekli teşvik ve taltif ettikleri, toplumca desteklendikleri görülür. Aşağıdaki başlıklarda hikâyelerde yer alan ebeveyn davranışlarını tespit edip kültürel belleğin günümüz ebeveynlerine nasıl ilham kaynağı olabileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.Aile Kurma

Aileye önem veren Türk toplumunda ailenin kuruluşuna da özen gösterilir. Çünkü sağlam bir ailenin temelleri öncelikle birbirlerine uygun fertlerin bir araya getirilmesi ile başlar. Kadın ve erkekten oluşan yeni yuvada “eş seçimi”nin geçmişten günümüze çok da değişmediği görülür. Oysa yakın zamana kadar yapılan evliliklerde uzun yıllar evlenecek bireylere söz hakkı verilmediği, bir anlamda zorunlu beraberliklerin gerçekleştirildiği görülür. Fakat son yıllarda anne ve babanın baskın olduğu, yeni yuva kuracak kız ve erkeğin pasif olması gerektiği algısı kırılmaya başlamıştır. Eş seçiminde evlenenlerin kendi tercihlerini yapması eski Türk yaşantısının aile kurmada değer verdiği ilkelerden sadece biridir. 12 ve 13. yüzyıllardaki eski Türk yaşamının önemli örneklerini günümüze yansıtan Dede Korkut hikâyeleri incelendiğinde aile kurmada anne, baba, çocuk ve çevre davranışlarına ait somut örneklerle rastlamaktayız.

Öncelikle eserin Mukaddime bölümünde Hakan’ın huzurunda Dede Korkut’un ağzından kadınların davranışlarına göre tasvir ve tasnif edilmesi, aile kurmada kadının ne kadar önemli olduğunu gösterir. Günümüzde “Yuvayı dışı kuş yapar.” atasözünün de desteklediği bu düşünce, hikâyelerin öncesinde erkek meclisinde dile getirilmektedir. Burada muhtemelen evlenmek arzusunda olanlara nasıl bir eş seçmeleri gerektiği Dede Korkut’un bu tasnifi ile anlatılmaktadır. Dede Korkut’un ifadesine göre ailede davranışlarına göre dört tip kadın öne çıkar: solduran sop, dolduran top, evin dayağı ve ne kadar söylersen bayağı (Ergin, 2014: 76-77). Burada bir olumlu kadın tipi vardır, diğerleri olumsuzdur. Olumsuz tiplerin tasvirlerinin sonunda hana hitaben söylenen “Onun bebekleri yetişmesin, ocağına bunun gibi kadın gelmesin.” sözleri sıklıkla ailede kadının önemine vurgu yapmaktadır. Olumlu tip tasvirinde ise bu ifadelerin olumlu yönü dile getirilmiştir. Burada bebek kavramına değinilmesi dikkate şayandır. Çünkü bebeği yetiştirecek, onu toplumun bir ferdi yapacak olan kadındır. Dolayısıyla kadının evini, eşini kısacası ailesini benimsemesi ve bu zihniyette olması onun iyi bir evlat yetiştirme gayreti içinde olacağını gösterir. Bu açıdan toplumsal bellekte iyi bir ailenin hangi niteliklere sahip olması gerektiği, bu kadın tasnifinde ortaya

konulmuştur. Olumlu kadın tipi olarak verilen, “evin dayacağı”/direği olarak zikredilen kadın tipi misafirperverlik kavramı ile anlatılır: “Ozan ivün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar azizler gönderür.” (Ergin, 2014: 76). Görüldüğü gibi kadın, eşi evde olmasa da evi ayakta tutar, misafir ağırlamada eksiklik göstermez. Tasnifte dile getirilen olumsuz kadın tiplerinin genel özellikleri şunlardır: *Solduran sop*, sabah kalkıp elini yüzünü yıkamadan sürekli yemek yer ve yine karnının doymadığını, yüzünün gülmediğini, giyecek bir şey bulamadığını söyler; kocasının ölmesini ve başka biriyle evlenmeyi arzu eder. *Dolduran top*, dürtülünce yerinden kalkar, elini yüzünü yıkamadan oba içerisinde öğleye kadar dolaşır ve dedikodu yapar. Öğleden sonra evine gelir, hayvanların evini dağıttığını görünce komşularına, komşu hakkının Tanrı hakkı olduğunu, evine niçin azıcık bakmadıklarını söyler ve onlarla çıkışır. *Ne kadar söylersen bayağı* olan tip ise eşi evde olduğu zaman misafir gelir ve eşi misafire yemek ikram etmek ister. Kadın ise yıkılacak evlerinde un elek olmadığını söyleyerek bahaneler üretir, yüzünü eşinden ters tarafa çevirir. İnatçıdır, bin kere söylene de eşinin sözleri kulağına girmez (Ergin, 2014: 76-77). Burada kadın davranışları üzerinden bir sınıflamaya gidilmiş ve kadının ailedeki konumu ortaya konulmuştur. Olumsuz kadın tiplerinin ortaya konulması, mevcut kadınların bunları örneklediği anlamına gelmez, aksine bu kadınlarla sağlam aile kurulamayacağına vurgu yapılmaktadır. Kadınlarda aranan özelliklerin misafirlik bağlamında verilmesi, aileyi yaşatacak kadının aynı zamanda toplumsal değerlere önem vermesi gerektiğine dikkat çekmek amacı taşımaktadır. Bunlara önem verdiğine hükmedilen bir eş, ebeveynlik görevini de iyi bir şekilde yerine getirecektir.

Dede Korkut ailelerinde çocukların istediği tarzda kızlarla evlenmelerine izin verilmektedir. Kan Turalı'nın babası, oğlunun isteği ile kız aramaya çıkar ve Trabzon tekürünün kızının maharetli ve cesur olduğunu görür. Fakat kızla evlenebilmek için canavarları alt etmek gerekmektedir. Babasının kız aramadan dönüşünde Kan Turalı onun elini öper ve “Canum baba mana yarar kız buldun mu?” diye sorar. Babası durumu oğluna anlatır, sonunda ölüm olduğunu bildiği hâlde Kan Turalı kızı almaya gider. Anne ve babasının gitmemesi yönündeki ısrarlarını dinlemez. (Ergin, 2014: 186). Kan Turalı'nın istediği kıza sahip olabilmesi, sonunda ölüm olabilecek büyük bir mücadeleyi gerektirir, fakat aile gitmesine razı olur. Kan Turalı canavarları öldürüp Selcen Hatun'u alır. Kan Turalı'nın hikâyenin başında ortaya koyduğu evleneceği kızın niteliklerine uygundur. Selcen Hatun; yiğitlikte ve maharetle Kan Turalı'ya denktir. Oğuz toplumu eş seçiminde bu denkliği gözetmiş ve erkek çocuğun istediği niteliğe sahip kız almak için elinden gelen tüm çabayı göstermiştir.

Kadın, eşine ve evine bağlılığı ile çocuk sahibi olması bağlamında toplumsal yapı içerisinde bir değere sahiptir. Kadın anne olarak sahiplenici, koruyucu, ödüllendiricidir. Aile içerisinde baba ile oğul arasındaki çatışmanın uzlaştırıcısıdır. Sorgular, sezgileri ve mantığı ile hareket eder (Çetinkaya, 2018: 149). Aynı zamanda cesareti ve yiğitliği ile düşmanla mücadele etme yeteneğine sahiptir. Gerektiği yerde evin içindedir, gerektiği yerde dışarı çıkmasını bilir.

2. Çocuk Sahibi Olma ve Çocuk Yetiştirme

Dede Korkut Hikâyeleri'nde çocuksuz olan kişilerin toplumda en ağır şekilde dışlandığını görüyoruz. Türk halk hikâyelerinde genellikle çocuk sahibi olmak isteyen ve bunun için yolculuğa çıkan padişah, vezir vb. kişilerin bir çeşme başında veya bir mezarlıkta iki rekât namaz kıldıktan sonra Hızır tarafından kendilerine verilen elmanın, eşleriyle paylaşarak yenmesi neticesinde çocuk sahibi olduklarını da burada belirtmek gerekir (Irmak, 2016: 114-115). Bu yüzden çocuksuzluk, Türk toplumunda hoş görülmez ve evlenenlerden kısa sürede çocuk sahibi olmaları beklenir. Dirse Han'ın çocuksuzluğu Bayındır Han'ın ziyafetinde ortaya çıkmış ve çocuk konusunda net tavırlar ortaya konulmuştur. Hanın sözü ile şölene gelenlerden oğlu olan ak otağda, kızı olan kızıl otağda, hiç çocuğu olmayan kara otağda misafir edilmiştir. Burada erkek çocuğun öncelendiğini söylemek mümkündür, fakat kız çocuk sahibi olanların küçümsendiğini söyleyemeyiz. Göçebe yaşam kültürü doğal olarak güce önem verir, bu da erkek çocuk sahibi olma düşüncesini beraberinde getirmektedir. Hanın bu derecelendirmesi özellikle çocuk sahibi olmayanları çocuğa teşvik etmek, onları zorlamak amacı taşımaktadır.

Hikâyelerde çocuklara ad koyma kendilerini ispat ettikten sonra olur: "Ol zamanda bir oğlan baş kesme kan dökmese ad komazlar idi." (Ergin, 2014: 118). Boğaç Han, Bayındır Han'ın azgın boğası ile mücadele ederek cesareti ve akli sayesinde onun başını kesmiştir. Daha sonra "Oğuz bigleri gelüp oğlan üstüne yıgnak oldılar, tahsin didiler. Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kosun, bilesinçe alup babasına varsun, babasından oğlana biglik istesün, taht alı virsün didiler." (Ergin, 2014: 82). Bamsı Beyrek on beş yaşında iken beş yüz kâfire karşı gelip bezirganların mallarını kurtarır. Yaptığı iyiliği, kahramanlığı babasına söylemez, babası bezirganlardan öğrenince çocuğa Dede Korkut ad koyar. Burada yardımseverlik öne çıkarılmıştır. Ayrıca Bamsı'nın onların hediyelerini orada kabul etmemesi minnet etmeme duygusu konusunda bilinçli olarak yetiştirildiğini gösterir.

Hikâyelerde çocuk yetiştirme konusunda aileler cinsiyet ayrımı yapmaz, her iki cins de aynı önemi verirler. Bamsı Beyrek hikâyesinde Bamsı Beyrek yiğit bir kişi olarak yetiştirilir ve bu yiğit on beş yaşında kendisini ispat eder. Beşik kertmesi Banu Çiçek’i görmeyen Bamsı, onunla at yarışı, ok yarışı ve güreş yaparlar. Banu Çiçek ona “Mere yiğit menüm atımı kimse kiçdüğü yok, ohumu kimse yardığı yok, imdi gel senün ile güreş turalum.” (Ergin, 2014: 123) der ve güreşte de Bamsı’yı iyice bunaltır. Görüldüğü gibi kız çocuk da kendisini koruyacak ve yaşam şartlarında mücadele edebilecek şekilde yetiştirilmektedir. Yeni yetişen bireyler göçebe yaşam kültürünün ihtiyaçlarına göre yetiştirilmekte ve bu sayede bireyler tek başına ayakta kalmayı başarmaktadır. Bunlar genellikle fiziki gücün ve zekânın kullanımına, kültürün edinilmesine dayanmaktadır. Bu açıdan hikâyelerde ebeveynlerin çocuk yetiştirmede toplumlarının ve bireylerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaya gayret ettikleri söylenebilir.

Boğaç Han hikâyesinde “Dirse Hanun hatunu oğlançuğumun ilk avidur diyü atdan aygır, deveden buğra koyundan koç kırdurdu, kanlu Oğuz biglerün toylayayım didi.” (Ergin, 2014: 86). Uruz’un esir oluşunun anlatıldığı hikâyede de anne Burla Hatun’un Uruz’un ilk avı diye benzer hazırlıklar yaptığı görülür (Ergin, 2014: 162). Çocukların ilk başarılarının çeşitli törenlere vesile olması ve bunu diğer insanlarla paylaşma, Türk ailesinin evladiyla övünme geleneğinin devamı olarak görmek gerekir. Burada övünme ve bunu toplumla paylaşma vesilesi olarak bir çocuğun sosyalleşme sürecinin bir basamağını oluşturan ve toplumun tasvip ettiği avcılık mevzu edilmiştir. Çocuğun avlanma becerisine sahip olması bunun topluma duyurulmasını ve çocuğun toplum tarafından motive edilmesini gerektirmektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde kardeşler birbirlerine çok bağlı olarak yetiştirilir, aralarında derin bir saygı ve sevgi vardır. Kardeşlerden birinin esir olması veya ölmesi onların sosyal hayatını ve davranışlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Fakat bu davranışlar yine gelenek çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bamsı Beyrek düğünü zamanında kâfirler tarafından kaçırılınca anne ve babasıyla birlikte yedi kız kardeşi yas tutar. Küçük kız kardeşi su almaya gelince “...kardaş Beyrek diyü ağlar buzlar, toyun düğünün kara oldu diyü ağlar.” Bu yas on altı yıl boyunca devam eder (Ergin, 2014: 138-140). Anne ve babası da oğullarının kaçırılmasına çok üzülürler, hatta babasının ağlamaktan gözleri kör olur. Bu hikâyede kız kardeşlerin erkek kardeşe karşı aşırı sevgi ve saygıları ortaya konulduğu gibi diğer hikâyelerde erkek kardeşlerin de bu bağlılığı

gösterdiğini görmekteyiz. Hikâyelerde aile bireyleri arasında derin bir sevgi vardır ve bu sevgi olumsuz olaylarda daha çok belirginleşir.

“Alpların en belirgin özelliklerinden biri de aile fertlerine bağlılıklarıdır. Bu itibarla alplar, anne, baba ve kardeşleri için her türlü fedakârlığı göze alabilecek durumdadır.” (Duymaz, 2000: 114). Hikâyelerde kardeşler arasındaki saygı ve sevginin bir diğer örneğini Segrek hikâyesinde görmekteyiz. Uşun Koca'nın oğlu Egrek kâfire esir düşer. Ailesi bu durumu küçük kardeşinden saklar. Segrek yiğit bir delikanlı olunca ağabeyinin tutsak olduğunu öğrenir. Gizledikleri için annesine kızar ve ona “Ana hakkı Tanrı hakkı olmasayidi/Kara polat öz kılıcum tartayidüm/Gafillüçe görklü başun keseyidüm/Alça kanun yir yüzine tökeyidüm/Ana zalım ana” (Ergin, 1994: 226-227) diye seslenir. Kardeşini kurtarmaya karar verir. Aile onu evlendirip bu işten vazgeçirmek ister. Evlendiği gece kız ile arasına kılıcını koyar ve “...kılıcuma toğranayım, ohuma sançıluyım, oğlum toğmasun, toğar ise on yaşına varmasun, ağamun yüzün görmeyinçe, ölmüş kanın almayınca bu gerdege girer isem didi.” (Ergin, 1994: 226-228). Anasının ve babasının ısrarlarına rağmen düşüncesinden vazgeçmez. Kararlı olduğunu gören ailesi sonunda izin vermek zorunda kalırlar. Kardeşler karşılaşılır ve kardeş olduklarını anladıkları zaman Egrek kardeşini boynundan, Segrek de ağabeyinin elini öper (Ergin, 1994: 233). Aile bireyleri arasındaki güçlü ilişki ve bu uğurdaki kararlılık gerçekten dikkat çekicidir. Sahiplik duygusunun yansıması olan bu duygu aslında ebeveynlerden çocuğa intikal eder, ebeveynler de bu duyguyu yaşantılarında yer alan çeşitli olaylarda aşlamak isterler.

Türk ailesinde çocuklar baba ocağını yaşatacak, soyu devam ettirecek bireyler olarak görülür. Bu açıdan çocuğun varlığı kadar iyi yetişmiş ve akıllı olması da üzerinde durulan hususlardır. Bu niteliklere sahip çocuk anne ve baba için bir övünç kaynağı olurlar, onlarla gururlanırlar. Fakat çocuğun aile için gurur kaynağı olacak nitelikte ata binmesi, kılıç kullanması, kahramanlık yapması, cesur olması, ebeveyn ve kardeş sevgisine sahip olmasının topluma dönük yönlerinin de olduğu görülür. Bu nitelikte yetiştirilen bireylerin hem ailesine hem de toplumuna değer kattığı görülür. Kültürel belleğin çocukta görmek istediği bu nitelikler Dede Korkut ailelerinde açıkça ortaya konulur. Uruz'un tutsaklığının anlatıldığı hikâyede Kazan Bey şölen düzenler, yanlarında oturan dayısı ve kardeşlerine bakar, kendilerini ispat ettikleri için sevinir. Karşısında yer alan oğlu Uruz'a bakınca elini eline çalıp ağlamaya başlar. Bunu gören Uruz, babasının karşısına geçip bunun nedenini sorar. Babası: “Karşum ala bakduğumda seni gördüm/On altı yaş yaşladun/Bir gün ola düşem ölem sen kalasın/Yay çekmedün oh atmadun baş kesmedün kan dökmedün.” (Ergin, 2014: 154-155) der ve beylüğünü ona vermeyecekleri kaygısını taşıdığını belirtir. O zaman Uruz babasına

şöyle cevap verir: “A big baba/ Deveçe böyümişsin köşekçe aklun yok, Depeçe böyümişsin tarıça beynün yok, hüneri oğul atadan mı görür öğrenür, yohsa atalar oğuldan mı öğrenür, kaçan sen meni alup kâfir serhaddına çıkardun kılıç çalup baş kesdün, men senden ne gördümne öğrenem didi. Kazan Beg elin aline çaldı, kas kas güldi, aydur: A bigler Uruz hub söyledi.” (Ergin, 2014: 156). Bunun üzerine oğlunu alıp ava çıkar. Burada erkek çocuk eğitiminde babanın vazifesini oğlu açıkça belirtiyor. Ayrıca babanın eğitim konusunda eksikliğinin baba karşısında rahatlıkla söylenebildiğini görüyoruz. Genç bir bireyin herhangi bir konuda konuşturulmaması, fikir beyan etmesine izin verilmemesi söz konusu değildir. Toplumsal değerlerin ve düzenin devamı gibi önemli bir konuda evlat baba için uyarıcı olabilmektedir. Babanın savaş ve yiğitlik konusunda çocuklarına uygulamalı bir eğitim vermelerinin zorunluluğu bir gencin dilinden ifade edilmiştir (Özdemir, 2014: 180). Babalar, hata yaptıklarını çocuklardan duymuş olsalar da bu onlar için bir rencide nedeni olmamaktadır. Çünkü göçebe yaşam kültürü mert ve doğruyu her yerde söyleyebilen bir insan modelini esas alır. Bu niteliğe sahip olunması aslında övünülecek bir durumdur.

Eserin Mukaddime bölümünde çocuk eğitiminde ebeveynlerin rolü açıkça ortaya konulmuştur: “Kız anadan görmeyinçe öğüt almaz, oğul atadan görmeyinçe sufra çekmez.” (Ergin, 2014: 74). Çocukların da ailelerine karşı vazifeleri vardır. Hayırlı bir evlat olmak ve baba ocağını devam ettirmek bu vazifelerin önde gelenleridir: “Devletlü oğul kopsa ocağınun közidür.”, “Ata adını yoritmayan hoyrad oğul ata bilinden inince inmese yig, ana rahmine düşünce toğmasa yig, ata adın yorıdanda devletlü oğul yig.” (Ergin, 2014: 138-74). Oğuz toplumunda baba, törenin ve düzenin devamlılığını geleneksel bilgiyi oğula aktararak, ona toplumsal kuralları ve kahramanlık için gerekli bilgileri öğretmek gerçekleştirir. Babanın kültürel bellek temsiliyetinde gelenek, yaşam ve tecrübe öne çıkar. Bu çerçevede baba, oğlundan bazı davranışlar ve hünerler göstermesini bekler. Oğulun gösterdiği davranışlar baba açısından bir gurur vesile kabul edilir (Çetinkaya, 2018: 144). İster kız ister erkek olsun her iki cinsiyetteki çocuğa kültürel belleğin aktarıldığı ilk ortam ailedir. Ailede özellikle anne olarak kadının en belirgin vazifelerinden biri çocuklara temel kavramları ve ilk bilgileri vermektir. Dışarı adım atan çocukla baba alakadar olmakta, toplumda ve tehlike karşısında nasıl davranması gerektiğini baba öğretmektedir. Ebeveynlerin rollerin belirlenmiş olmasının aile içi çatışmaları en aza indirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü her birey sınırları içerisinde hâkimiyetini rahatça yerine getirmektedir.

Hikâyelerde çocukların cesur olarak yetiştirildiği görülür. Kazan Bey, düşman gelince tecrübesiz oğlunun kenarda gizlenmesini ister. Oğul babasının

sözünü kırmaz, fakat savaşta aşka gelip yiğitlerini alarak savaşa katılır ve esir düşer. Kazan durumu fark edemez. Düşman çekilince oğlunu yerinde bulamayınca beyleri “Oğlan kuş yürekli olur, kaçup anasına gitmişdür” deyince Kazan yoldaşı yarıda bırakıp gittiğini düşünerek çok kızar: “Bigler Tanrı bize bir kür oğul virmiş, varayın anı anası yanından alayın, kılıç ile paralayayın, altı bölük ideyin altı yolun ayırında bırağayın, bir dahı kimse yazı yirde yoldaş koyup kaçmaya didi.” (Ergin, 2014: 162). Görüldüğü gibi oğulun cesur olması, onun varlığından daha önemlidir.

Modern dünyanın en önemli eksikliklerinden biri de gelenekleri benimsemiş, kültürel farkındalığı olan bireyler yetiştirilememesidir. Oysa hikâyelerde ideal evlatlar yetiştirildiğini görüyoruz. Uruz, kendisini kâfirlerin elinden kurtarmaya gelen babası Kazan’a şöyle seslenir: “Ağ pürçeklü anam oğul dir iken/Başum bahtı Kazan diyü ağladasın/kayıduban bab girü döngil/Altun ban ivüne sürüp vargıl/Karıçuk olmuş anama umud olgıl/Kara gözlü kız kardaşumıağlatmagıl/Karıçuk olmuş anamı sızlatmagıl/Oğul için ata ölmek ayıp olur.” (Ergin, 2014: 169). Kazan oğluna “Güçlü bilüm kuvveti canum oğul/karangulu gözlerüm aydını oğul.” (Ergin, 2014: 170-171) diye seslenir ve kendisini kurtaracağını belirtir. Aksi hâlde “Menim namusum kanda vara oğul” diye söyler. Hanımı Burla Hatun onu takip eder ve oğlunun kurtulmasında o da savaşır. Türk ailesinde kadın hem evini hem de aile fertlerini korumak için erkeğin gösterdiği cesareti gösterebilecek cesarete sahiptir, böyle yetiştirilir. Fakat şartlar gerektirmedikçe bu konuda eşinin önüne geçmek istemez.

Hikâyelerde kahramanlık ve topluma fayda söz konusu olduğunda yiğitlerin, gençlerin babalarını ve annelerini dinlemedikleri görülür. Fakat bu duygusal ve bireysel tavrın, toplumsal tavır yanında sönük kaldığını görmekteyiz. Basat, Oğuz’a musallat olan Tepegöz’ü öldürmeye karar verince babası “Oğul ocağum issüz koma, kerem eyle, varma.” dese de Basat “Yoğ ağ sakallu aziz baba varuram.” der (Ergin, 2014: 211). Nihayetinde gidip cesaretini gösterir.

Türklerde oğul babanın yerini alacak şekilde yetiştirilir. Bu hem mal mülk bağlamında hem de toplumsal statü bağlamında geçerlidir. Fakat çocuğun bu statüyü bizzat hak etmesi gerekmektedir. Begil’in avda ayağı kırılınca evine gelir. Bunu haber alan kâfiler onu esir almak isterler. Begil durumu oğluna anlatır. Ona “Öleyim ağzun için oğul, ola kim menüm kiçmiş günümi andurtmayasın didi. Mere geyimüm getirün oğlum geysün, al aygırum getirün oğlum binsün, il ürkmedin oğlum meydana varsun girsün didi.” (Ergin, 2014: 221). Sonuçta oğlu büyük bir kahramanlık gösterir, yenileceği yerde Allah’a yalvararak düşmanı yenmeyi başarır. Görüldüğü gibi Türklerde evlat her an babanın yerini alacak

şekilde ve inançlı olarak yetiştirilmektedir. Zamanın gerektiği şekilde yetiştirilen Oğuz gençleri, başarısızlıkla karşı karşıya kalma durumunda duaya sığınıp Allah'tan yardım isterler. Dolayısıyla manevi güç ve dini inanç bireyin ayakta kalmasına yardımcı olmaktadır. Duanın ve inancın insanın başarılarında ne denli etkili olduğunu görme açısından önemli bir örnektir. Onlara bedensel gücü ve bu güç yetersiz olduğunda ilahî güce sığınılması gerektiğini hep aile öğretmektedir.

3. Ebeveyn Arası İlişkiler

Dede Korkut hikâyelerinde kişinin bireyselleşmesi, toplumsal yapı içerisinde bazı aşamalardan geçiş ile gerçekleşir. Bu aşamalarda birey hem fiziksel hem de ahlâkî olgunluğa erişir. Süreç benlik farkındalığı ile başlar ve kişilik, kimlik bütünleşmesine doğru gider (Çetinkaya, 2015: 80). Bu sürecin başından sonuna kadar öncelikle bilinçli bir aileyi ve daha sonra toplumu görürüz. Aile ve toplum birbiriyle çatışmadan, bilinçli olarak göçebe toplumun şartlarına uygun bir birey yetiştirmektedir. Yetişen birey de nasıl bir ailenin ve toplumun ferdi olduğunu bilmekte, sorumluluklarını aklını ve kendisine aktarılan geleneksel bilgisiyle yerine getirmektedir. Bu süreçte hem ebeveynleri hem de toplumdaki diğer insanlarla sağlıklı bir iletişim kurmaktadır. Ebeveynlerin kendi aralarındaki çocukları ve çevrelerindekiyle kurdukları iletişim, sorunların çözümü ve ülkelerin gerçekleşmesine pozitif olarak yansımaktadır.

Türk ailesinin temel süsü çocuktur. Türklerin aile kurmalarının en önemli nedeni çocuk sahibi olmak istemeleridir. Değişen dünya şartlarında ebeveynlerin sahip olmak istedikleri çocuk sayısında azalma olmakla birlikte Türk ailelerinin hâlâ birden fazla çocuk sahibi olmak istediklerini görmekteyiz. Bu durumu kültürel bellekle açıklamak mümkündür. Oysa günümüzde kadının iş hayatında aktif rol alması ve ailenin ekonomik şartları bu konuda belirleyici olmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinde hem az çocuklu hem de çok çocuklu ailelere rastlamak mümkündür. Genel anlamda bir iki çocuk sahibi olmakla birlikte sadece Bamsı Beyrek'in yedi kız kardeşi olduğundan bahsedilir.

Ebeveynler arası ilişkilere verilecek en çarpıcı örnek Boğaç Han hikâyesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Dirse Han ve eşinin çocuksuzluğu üzerinden kurgulanmıştır. Dirse Han bir gün hanlar hanı Bayındır Han'ın şölenine gider, fakat Bayındır Han'ın "Oğlu kızını olmayanı Allah Ta'ala kargayuptur, biz dahı kargaruz." sözü gereği oğlu kızını olmadığı için kara otağa oturtulmuş, altına kara keçe döşenmiş, önüne kara koyun yahnisi getirilmiştir. Bu aşağılanmaya dayanamayan Dirse Han şöleni terk edip evine gelmiştir. Eşini çağırıp ilk karşılaşmasında "Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı/ İvden çıkup yoriyanda selvi boylum/Topuğında sarmaşanda kara saçlum/Kurılı yaya benzer çatma

kaşlum/Koşa badem sığmayan tar ağızlum/Güz almasına benzer al yanaklum” diyerek eşini övmüştür. Daha sonra çocuksuzluğunun sebebini “Senden midür, benden midür, Tanrı Ta’ala bize bir batman oğul virmez, nedendür?” diye sormuştur. Bir ara celallense de eşi “Bana kazab itme, incinüp acı sözler söyleme.” demiş ve çocuk sahibi olmaları için neler yapması gerektiğini belirtmiştir. Hatununa göre kurbanlar kesmeli, tüm Oğuz beylerini davet etmeli, açları doyurmalı, çıplakları giydirmeli, büyük toy yapmalı, tepe gibi et yığmalı, göl gibi kırmızı sağmalı ve hacet dilemelidir, belki bir ağzı dualının alkışıyla çocuğu olacaktır. “Dirse Han dişi ehlinün söziyle ulu toy eyledi, hâcet diledi.” (Ergin, 2014: 77-81) ve bir oğul sahibi oldular. Dirse Han’ın çocuksuzluğunu sorgulaması geleneğin, değer yargılarının ve kuralların temsilcisi olarak hem yaşanan zaman hem de gelecek için yapılmaktadır (Çetinkaya, 2018: 144). Burada çocuksuzluğa rağmen hem kadının hem de erkeğin yaşamına devam etmeleri ve bunu sorun etmemeleri çok ilginçtir. Ne zaman ki sosyal ve siyasal baskıya uğramış, işte o zaman durumun farkına varmışlardır. Dirse Han küçük düşürülmesine rağmen eşini güzel sözlerle karşılamış ve çocuksuzluğun nedenini sadece ona bağlamamıştır. Çağdaş bir aile ferdi gibi davranmıştır. Eşinin çocuksuzluk problemini çözecek önerisini hemen kabul etmiş, bu sayede çocuk sahibi olmuşlardır. Eşlerin birbirlerini suçlamaları söz konusu olmamış, aksine problemin çözümüne odaklanmışlardır. Bu Türk ailesinde erkek ve kadın aile içerisinde eşit derecede söz sahibidir ve kadın evin/ailenin tahtında oturacak kadar güçlü bir konumdadır. Böyle bir aile tüm sorunların üstesinden gelebilir.

Çocuksuzluk karşısında ebeveynler arasındaki sarsılmayan ilişkinin bir diğer cephesini çocuğun yitirilmesinde görmekteyiz. Zorla sahip olduğu tek evladının avdan dönüşünü sabırsızlıkla bekleyen anne, av dönüşü oğlunu eşinin yanında göremeyince annelik içgüdüğü ile olumsuz şeyler olduğunu hisseder, fakat yine de eşine hitabında saygı ve sevgiyi eksik etmez. Ona “Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı/Han babamun güvegüsü/Kadın anamın sevgüsü/Atam anam virdügi/Göz açuban gördüğüm/Könül virüp sevdiğüm.” diye seslenir. Bunları söyledikten sonra gerekirse çocuğu için kâfire saldırmayı, onun uğrunda parça parça olmayı göze aldığı belirtir. Kararlı oluşunu “Han babamun katına ben varayum/Ağır hazine bol leşker alayın/Azgun dinlü kâfire ben varayım/Paralanup kazılık atumdan inmeyinçe/kol bud olup yir üstine düşmeyince/Yalunuz oğul yollarından dönmeyeyim.” diye ifade etmektedir. Bey cevap vermez, yanındaki kırk namert çocuğun avda olduğunu söyler. Daha sonra eşi Dirse Han’ın biricik oğullarını öldürmek istediğini öğrendiği hâlde ona bu durumdan bahsetmez, çocuğunu bulur ve iyileştirir. (Ergin, 2014: 86-90). Annelik heyecanına ve duygusallığına rağmen eşiyile arasındaki ilişki asla sarsılmaz.

Çocuğunu bulmak için farklı bir yol izler ve başarılı olur. Eşinin yaptığı hatayı asla dillendirmemiştir, zaten eşi yaptığı hatayı daha sonra kabul etmiştir. Aileyi eşlerden birinin yaptığı yanlış işler değil, bu işlerin sürekli dile getirilmesi sarsmaktadır. Oysa Oğuz toplumunda yanlış eylemler zamana bırakılır ve bireyin bunu kabullenmesi sağlanır. Fakat baba ve anne olumsuzlukların bertaraf edilmesi için azimli bir şekilde çalışırlar.

Dede Korkut ailelerinde çocuk sevgisi anne ve baba arasında çatışmaya neden olmaz. Çocuk konusunda fertlerden birinin hata yapması ebeveynleri karşı karşıya getirmez. Onlar probleme değil, problemin çözümüne odaklanırlar. Bir hikâyede Kazan Bey oğlunu bıraktığı yerde göremeyince onun savaştan kaçtığını düşünür ve eve gelir. Hatta yanındaki beyler “Oğlan kuş yürekli olur, kaçup anasına gitmiştir.” derler. Oğlunun ilk avı diye hazırlıklar yapan Burla Hatun onu eşi Kazan’ın yanında göremeyince ağlar, sızlar, fakat eşine saygıda kusur etmez. Sadece Uruz’un nerede olduğunu söylemezse içindeki yangından dolayı ona kötü söz/beddua edeceğini söyler. “Anası oğlanun böyle digeç Kazanun akli başından gitdi, kara bağı sarsıldı, düm yüreği oynadı, karangulu gözleri kan yal toldı, aydur: Görklüm, oğul gelse senden mi sorar idüm, korhma kayurma avdadur, avda kalan oğul için kayurmagıl.” diyen Kazan Bey, çocuğun esir olduğunu anlar, onu bulup getirmesi için eşi Burla Hatun’dan yedi gün mühlet ister (Ergin, 2014: 162-167). Kazan Bey hatasının farkındadır ve bunu telafi etmek için yorgun atıyla tekrar oğlunu aramaya çıkar. Evladın yitirilmesi karşısında annenin heyecanı ve duygusallığına rağmen kocasına olan saygı sınırlarının farkında olduğu görülür. Sorumluluğun farkında olan Kazan Bey de çocuğu bulmak için eşinden bir süre talep etmektedir. Burada evladın yitirilmesi karşısında babanın da sarsıldığı görülmektedir. Fakat ebeveynler birbirini suçlama eylemine girmezler. Çünkü böyle bir tavır aile bağlarını zayıflatmaktan öte bir işe yaramayacaktır.

Kadının ailede yönlendirici, akıl verici, geleneği koruyucu ve yaşatıcı tavrının bir örneğini de Begil Oğlu Emren’in hikâyesinde görürüz. Begil ava gider, Kazan hünerin erde değil, atta olduğunu söyleyince kızıp evine gelir. Kendisini karşılayan oğlanlarının başını okşamaz. Hatununa hiçbir söz söylemeyince hanımı sebebini sorar. O da durumu anlatıp hana asi olduğunu belirtir. Hatunu “Yigidüm big yigidüm, padişahlar Tanrının kölgesidür, padişahına asi olanun işi rast gelmez.” der ve ona ava çıkıp gönlünün açılmasını söyler. “Begil gördi hatun kişinün akli kelecisi eyüdür.” (Ergin, 2014: 217-218). Ebeveynlerin birbirlerinin üzüntülerini anlamaları, onların dertlerine ortak olmaları ve çözüm üretmeleri ailenin ayakta kalmasının temel esaslarından biridir. Dışarıda yaşanan olumsuzlukların evin içine yansması, aileyi olumsuz

etkilemektedir. Kadın bu durumda eşine yol göstermekte ve çözüm üretmektedir. Günlük hayatın dertleriyle gerilmiş ve mutsuz bireylerin ebeveynlik görevlerini yerine getiremeyeceği aşıkârdır. Bu yüzden Begil, eşinin mantıklı sözünü kabul etmiş ve ava çıkmıştır.

4. Ebeveyn-Çocuk Arası İlişkiler

Hikâyelerde ebeveynlerin çocukları ile olan ilişkileri o dönem Türk aile yapısının içeriği hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Aile içi ilişkilerin niteliği aynı zamanda anne ve babanın bireyin sosyalleşme sürecini nasıl kurguladığını ortaya koymaktadır. Dirse Han hikâyesinde kahramanlığını ispat eden çocuğa hem Dede Korkut tarafından ad verilir hem de babasından oğlu için beylik istenir. Beylik unsuru olarak atlar, koyunlar, develer, giysiler, ev vs. verilmektedir. Bu durum babanın gücünün, mallarının paylaşımı anlamına gelmektedir. Böylelikle çocuğun statüsü değişmekte ve o da babası gibi bey olarak anılarak sosyalleşme sürecinde önemli bir aşama kaydedilmektedir. Dirse Han oğlunun kahramanlığını görmediği hâlde Dede Korkut'un sözüyle oğluna gereken statüyü düşünmeden vermiştir. Dolayısıyla dışarıda, toplum nazarında gerçekleşen bir kendini ispat etme eylemi, babanın oğluna güvenmesini sağlamıştır. Üstünlük ve kendine güven duygusu Oğuz geleneğinin bir değer ölçüsüdür ve bu çerçevede ortaya konulan davranışlar toplum yaşantısını şekillendirip yeni nesli teşvik etmekte ve onları hayata hazırlamaktadır (Öztürk, 1980: 199). Hikâyelerde on beş, on altı yaşına basan erkek çocuk ergen olmalıdır, bu yaşa gelen birey toplumun kendisinden beklediği sorumlulukları da yerine getirmelidir (Karabaş, 1996: 42). Kendisini ispat eden çocuğa beylik verilmesini onaylayan ise toplum kendisidir. Aksakallıların onayını alan çocuğa bu mevki verilmektedir. Yapılan başarıların ödüllendirilmesi ve toplum tarafından onaylanması bireyin sosyalleşmesine katkı sağlamaktadır. Ebeveynlerin çocuğun başarısı nedeniyle onunla gurur duyması Türk toplumunda önem verilen hususlardandır. Çocuğun bunun farkında olması, onun için bir teşvik niteliği taşımaktadır. Oğul Boğaç Han, ilk avında at koşturmasına, kılıç çalmasına ve ok atışına bakıp babasının sevinmesi ve kendisiyle gurur duyması için büyük gayret gösterir: “Babam at segirdişüme baksun kıvansun, oh atışuma baksun güvensün, kılıç çalışuma baksun sevinşün diridi.” (Ergin, 2014: 85). Bamsı Beyrek hikâyesinde oğlu olmayan Pay Püre Bey, oğul sahibi olmayı benzer nedenlerle istemektedir: “...menüm dahı oğlum olsa, Han Bayındırın karşusun alsa tursa kullik eylese, men dahı baksam sevinsem kıvansam güvensen.” (Ergin, 2014: 116). Bu bey oğlu olmasını Bayındır Han’a hizmet etmesi ve buna bakarak sevinmek için istemektedir. Burada Bayındır Han en üst erki yani devleti temsil etmektedir. Babalar babalık duygularını tatmin etmek için değil, devlete,

ülkesine hizmet edecek oğul sahibi olmakla gurur duymaktadır. Görüldüğü gibi babalar, dönemin şartları içerisinde itibar edilen ve toplumu korumaya yönelik becerilere önem vermekte ve bunlara sahip çocuklara güvenmektedirler. Bunun bilincinde olan çocuklar babanın istediği tarzda bir evlat olma yolunda gerekli hassasiyeti ve babaya bağlılığı göstermektedir.

Hikâyelerde evlat sevgisinin tek taraflı olmadığını görüyoruz. Çocuk ve ebeveynler arasında güçlü bir saygı ve sevgi vardır. Yaralı Boğaç kendisini kurtarmaya gelen annesini görünce ona “Berü gelgil ak südin emdüğüm kadunum ana/Ağ pürçekli izeetlü canum ana” şeklinde hitap eder. Burada anne-oğul arasındaki içten sevgiye şahit oluruz. Dirse Han’ın yiğitleri onu esir edip kâfir illerine götürür. Bunu duyan eşi oğluna, babasını kurtarmasını söyler: “Hanum oğul kalkubanı yiründen örü turgıl, kırk yigidün boyuna algıl, babanı ol kırk namerdden kurtargıl, yorı oğul baban sana kıydiy ise sen babana kıymagıl didi. Oğlan anasının sözün sımadı.” (Ergin, 2014: 89-91). Annesinin bir sözüyle oğlan babasını kurtarır. Dirse Han, kırk yiğidin yanlış yönlendirmesi ile oğlunu öldürmeye teşebbüs etse de eşi, hem çocuğunu hem de Dirse Han’ı kurtarmıştır. Ailelerin başa gelen felaketlerde sabırlı ve akıllı olmaları aileyi ve bireyleri tehlikeden kurtarma bağlamında işlevsel bir niteliğe sahiptir. Boğaç Han’ın babası kendisini kurtarmaya gelen oğlunu tanımaz, yaptığı suçun farkındadır. Babasıyla konuşurken oğlu onu “aklı şaşmış, bilgisi yitmiş koca baba” (Ergin, 2014: 94) diye betimlemektedir. Hikâyelerde çocukların babalarını rahatça eleştirebildikleri, babaların çocukların haklı oldukları yerde bu eleştirileri kabul ettikleri görülür.

Salur Kazan’ın evinin yağmalandığı hikayede Salur Kazan’ın eşi ve oğlu Uruz esir olur. Kâfirler Salur Kazan’ın eşine kadeh sundurmak isterler, fakat kırk kızdandan hangisinin onun eşi olduğunu bilemezler. Kâfirler bir hileye başvururlar, Uruz’dan bir parça et alıp kavurma yapacaklardır, kim yemezse annesi ortaya çıkacaktır. Namus ile oğul arasında bocalayan anne, durumu oğlu Uruz’a anlatır. Uruz ise “ Ağzun kurısun ana, dilün çürisün ana, ana hakkı Tanrı hakkı degülmiseydi kalkubanı yirümden turay idüm, yakan ile boğazundan tutay idüm...atam Kazan namusunu sımayasun, sakın. ” der (Ergin, 2014: 107). Görüldüğü gibi namus konusunda evlatlar anneye karşı tavır değiştirir ve söylenmemesi gereken sözleri söyleyebilirler. Aile içinde temel değerlerin yaşatılması, bireylerin canından daha önemli görülmektedir. Burada annenin içinde bulunduğu çıkmazda oğluyla istişare etmesi ve onun sözüne göre hareket etmesi, erkek evladın namus konusunda babanın temsilcisi olarak görüldüğünün işaretidir.

Ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkileri çocukların evlenme isteklerinde de görmekteyiz. Günümüz Türk ailesinde çocuklar evlenme isteklerini babaya bildiremezler, durumu sadece annelerine ifade edebilirler. Oysa değişen dünyada çocukların mutluluğu için hem anneye hem de babaya rahatça söylenilebilmesi ve bu konuda istişare edilmesi arzu edilir. Hikâyelerde erkek çocuklar evlenme isteklerini babalarıyla rahatça konuşabilmektedirler. Bamsı Beyrek hikâyesinde, beşik kertmesi olan Banu Çiçek ile aralarında nişan yapan Bamsı Beyrek eve gelir, babası Oğuzda neler gördüğünü sorar. Baba ve oğul arasındaki konuşma şöyle devam eder: “Ne göreyim, oğlı olan ivermiş, kızı olan köçürmüş. Babası aydur: Oğul ya seni ivermeh mi gerek? Beli pes ağ sakallu aziz baba ivermeh gerek didi. Babası aydur: Oğuzda kimün kızın alı vireyin didi. Beyrek aydur: Baba mana bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara koç atuma binmedin ol binmeh gerek, men karımuma varmadın ol mana baş getürmek gerek, bunun gibi kız alı vir baba mana didi. Babası Pay Püre Han aydur: Oğul sen kız dilemezsin kendüne bir hampa ister imişsin.” (Ergin, 2014: 124). Kan Turalı hikâyesinde de Kan Turalı ile babası arasında benzer konuşmalar geçer. Kan Turalı evlenmek istediği kızda benzer özellikleri sayınca babası ona “Oğul sen kız istemez imişsin bir cılasun bahadır ister imişsin, anun arkasında yiyesin, içesin hoş kiçesin.” der. Oğlundan evet cevabını alınca babası ona “Oğul kız görmek senden mal rızk virmek benden.” der. Kız aramaya giden Kan Turalı istediği kızı bulamayınca evine döner. Bunun üzerine babası ile arasında şu konuşmalar geçer: “Oğul kız buldun mı? Kan Turalı aydur: Yıkılsın Oğuz illeri, mana yarar kız bulımadum baba didi. Babası aydur: Hey oğul kız dileyü varan böyle varmaz. Kan Turalı aydur: Ya niçe varur baba didi. Kanglı Koca aydur: Oğul sabah varup öylen gelmek olmaz, öylen varup ahşam gelmek olmaz, oğul sen mala becid ol yığ, men sana kız arayı gideyim didi.” (Ergin, 2014: 185). Burada bir baba ile oğulun evlenilecek kızı arama konusunda ne kadar rahat olduklarını görüyoruz. Ayrıca bu konuda baba, oğluna hem tecrübesini aktarmakta hem de kendisi kız ararken evin sorumluluğunu ona bırakmaktadır. Görüldüğü gibi Oğuz Türkleri çocuklarına güvenmekte ve onları bu güven içinde yetiştirmektedirler. Burada ayrıca evlilikte ailelerin çocuklara uygun, onlara denk eş bulma konusunda yardımcı olduklarını görürüz. Günümüzdeki erkek çocuk ile baba arasındaki ilişkilerle kıyasladığımızda geçen zaman sürecinde Türk toplumunda erkek çocuğun babadan uzaklaştığını söylemek mümkündür.

Günümüzde ebeveynler ile çocuk arasındaki ilişkilerin bozulma nedenlerinden biri de evlenen çocukların aileleri ile birlikte yaşama zorunluluğudur. “Dağ dağ üstünde olur, ev ev üstünde olmaz” anlayışına sahip Türklere aile bireyleri evlenince evleri ayrı kurulmaktaydı. Bu anlayışın izlerine

Bamsı Beyrek hikâyesinde rastlamaktayız: “Oğuz zamanında bir yiğit ki ivlense oh atar idi, okı ne yirde düşse anda gerdek diker idi. Beyrek Han dahı okın atdı, dibine gerdeğin dikti.” (Ergin, 2014: 129). Yeni evlenen gençlerin ayrı evlerde yaşaması geleneği ekonomik zorunluluklardan dolayı ülkemizde devam ettirilememiştir. Ekonomik engel ortadan kalktıktan sonra bu alışkanlığın terk edilememesi, gelinler ile kayın valideler arasında kavgaların başlamasına, nihayet aile içi anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Bu yüzden anne ve babaların evlatlarının ayrı evlerde yaşaması geleneğini devam ettirmeleri gerekmektedir.

Çocukların ebeveynlerinin sözlerini yerine getirme konusunda hassas oldukları görülür. Düşmanın geldiğini gören Kazan Bey, oğlu Uruz tecrübesiz olduğu için kâfirle savaşmasını istemez. Uruz ise babasına “ A big baba işidürem/Amma Arafat’da irkek kuzı kurban için/Baba oğul kazanur ad için/Oğul da kılıç kuşanur baba gayreti için/Menüm de başum kurban olsun senün için” (Ergin, 2014: 160) diyerek savaşmak ister. Fakat babası müsaade etmez. Uruz babasının sözünü kırmaz. Anlatıcı burada şöyle açıklama yapar: “Ol zamanda oğul ata sözün iki eylemez idi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezler idi.” (Ergin, 2014: 160). Baba ve anne sözü dinleme Oğuz toplumunda genel geçer bir kuraldır. Anne ve babaların, hatta eşlerin sözleri derhal yerine getirilir.

Ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkilerin en dikkate değer örneklerinden birini Deli Dumrul hikâyesinde görmekteyiz. Deli Dumrul’un canı, Allah’ın emriyle canının yerine can bulması karşılığında azat edilecektir. İlk önce babasına gider, daha sonra annesine gider, fakat her ikisi de “Dünya şirin can aziz/Canımı kaya bilmen bellü bilgil” (Ergin, 2014: 181-182) diyerek evlatları için canlarını vermek istemezler. Can bulamayınca Azrail yanına gelir, Deli Dumrul “yad kızı halalum” dediği eşi ve iki oğlu ile vedalaşmak ister. Eşine bütün malını kendisine bıraktığını belirttikten sonra “Gözün kimi tutar ise/Könlün kimi sever ise/Sen ana vargil/İki oğlançuğı öksüz komagıl” diyerek vasiyetini belirtir. Durumu öğrenen eşi Deli Dumrul’un hatasını sorgulamadan “Göz açuban gördüğüm/Könül virüp sevdiğüm/Koç yigidüm şah yigidüm” diye hitap eder, “Senün ol muhannet anan baban/Bir canda ne var sana kıyamamışlar.” der ve canını seve seve vermeye razı olur (Ergin, 2014: 183). Hikâyenin sonunda Hak Teâla anasının ve babasının canını alarak onlara yüz kırk yıl ömür verir. Bu örnekte aile kurumunun önemi vurgulanmaktadır. Anne ve baba bir ailedir, Deli Dumrul ise eşiyile başka bir aile kurmuştur. Sorunlar artık aile içinde halledilmelidir. Eğer birisi canını vermiş olsaydı bu aile dağılmış olurdu. Eşlerin bu aileyi yaşatmak için sebeplere takılmadan büyük fedakârlıklar yapması gerekir. Deli Dumrul çocuklarının öksüz kalmaması için eşinin evlenmesine de müsaade etmektedir. Ayrıca Deli Dumrul,

annesi ve babası canlarını vermediği için onlara kızmamıştır. Çünkü yaptığı eylemlerin sorumluluğunun kendisine ait olduğunu bilmektedir.

Kazılık Koca, oğlu bir yaşından iken kâfirlere esir olur ve oğluna babasının tutsak olduğu söylenmez. Oğlu Yigenek bu sırrı öğrenenince “yüreği oynadı, kara bağı sarsıldı.” Daha sonra büyük bir kahramanlık göstererek babasını kurtarmayı başarır (Ergin, 2014: 199-206). Salur Kazan kâfirlere esir olur, oğlu Uruz’a babasının kim olduğu söylenmez. O dedesi Bayındır Han’ı babası zannetmektedir. Büyüyünce gerçeği öğrenir, babasının esir olduğunu söylemediği için annesine kızar: “Ana hakkı Tanrı hakkı degül imiş ise/Kara polad öz kılıcum tartayidüm/Gafillüçe görklü başun keseyidüm/Alça kanun yir yüzine dökeyidüm.” Annesi ağlayarak “ Oğul baban sağdur ammma söylemege korharidüm, kâfire varasın kendüzünü urasın helâk olsası, anuniçün sana dimezidüm canum oğul.” diye cevap verir. Uruz, Oğuz beyleri ile babasını kurtarmaya gider. Sonunda babası kurtulur (Ergin, 2014: 234-243). Tutsaklık Oğuz beyleri için namusa eş bir kavramdır. Bu yüzden bu konuyu ailenin çocuktan gizlemesi, çocuğun onuruna dokunmuştur. Dolayısıyla namus ve tutsaklık gibi konularda çocukların annelerine karşı sözlerinde biraz sert ifadeler kullandıkları görülür. Fakat bu sadece sözde kalmaktadır.

Sonuç

Hikâyelerden hareketle kültürel belleği tanımaya, bu sayede anne ve babaların gerek kendi aralarındaki ve toplumdaki diğer fertlerle, gerekse evlatları ile olan ilişkilerinin mahiyetini ortaya koymaya çalıştık. Yaklaşık sekiz yüz yıl öncesi Türk aile yaşantısından günümüze tevarüs eden çeşitli uygulamalar ve değer verilen kavramlarda büyük bir değişiklik olmasa da günümüz ebeveynlerinin çağın şartlarına göre bazı uyarlamalara gitmeleri, çocuklardan beklentilerini kültürel ve toplumsal bağlamda yeniden oluşturmaları gerekmektedir. Bu durumda mevcut malzemelerin günümüz dünyasına uyarlanması veya güncelleştirilmesi yapılarak bir anlamda edebî metinlerin çağları aşan anlam dünyasına nüfuz edilmesi gerekmektedir.

Oğuz toplumu bireyin fiziksel gücünü ve aklını kullanmasını, avcılık ve savaş becerisi kazanmasını hem bireyin kendi ayakları üzerinde durması hem de bu öğrendikleri ile topluma ve ülkeye faydalı olması bağlamında düşünür. Toylarını, eğlencelerini, eğitimlerini çocuklarının sosyalleşmesi bağlamında araç olarak kullanır. Söylemleri ve eylemleri ile yaşanan çağın şartlarına göre onların tek başlarına ayakta durabilecekleri, çevreleri ile sağlıklı iletişim kurabilecekleri,

kararlı, değerlere önem veren, kendine güvenen bireyler yetiştirmişlerdir. Günümüz ebeveynleri ise çocukların iyi bir eğitim almasını, iyi bir mesleği olmasını hayal eder ve çocuğun yeteneklerini görmezden gelerek onların meslek seçiminde yüksek gelir ve statüye odaklanır. Bireyselliğin öne çıktığı bu süreçte bireyin sosyalleşmesi ve toplumla nasıl kaynaşabileceği üzerinde durulmaz. Kültürel unsurlara, temel duygulara, inançlara ve ahlaki kavramlara pek değinilmez. Üzerinde durulsa da bunların eyleme dönüşmesinde büyük çıkmazlar yaşanır. Oysa değişen dünyada ailenin kutsallığı, aile bireyleri arası ilişkiler, ideal evlat olma, namus, fedakârlık, topluma ve ülkeye faydalı olma gibi konularda ebeveynlerin bilinçli olmaları ve çocuk eğitiminde bu konuda hassas olmaları gerekir.

Çocukların kendilerine güven duymaları ve yaptıkları eylemlerde ailenin ve toplumun desteğini almaları sağlıklı birey açısından çok önemlidir. Bu yüzden aile içerisinde çocuğa söz hakkı tanınmalı, ebeveynlerin yaptıkları hataları çocukların uygun bir dille ifade edebilmelerine olanak sağlanmalıdır. Oğuz toplumunda evlatların baba karşısında onların hatalarını rahatça söylemeleri ve babaların bu konuda onları desteklemeleri günümüz ailelerinin örnek alması gereken davranışlarındandır.

Günümüz ebeveynlerinin çocukların hangi süreçlerden geçerek sosyalleşebileceklerini, iyi bir bireyin nasıl yetişeceğini yeniden kurgulamaları gerekmektedir. Bu eksiklik sağlam karakterli birey yetiştirmeye büyük bir engel teşkil eder. Oysa Oğuz toplumu çocuklarının bireysellikten toplumsallığa geçiş sürecini ve bu süreçlerde yapılacakları iyi bilmektedir. Ad almaktan evlenip bağımsız bir aile kurma sürecine kadar yapılanlar hep bireyi olgunlaştırma amacıyla kurgulanmaktadır.

Günümüzde aile kurma niyetinin ve eş seçme niteliklerinin sağlıklı bir aile kurmaya engel olduğu görülür. Ailenin ve eğitim sisteminin, ideal aile kurma konusunda çocuğu bilinçlendirecek bir eğitim vermesi gerekir. Bu konuda Oğuz toplumu önce kendini tanıyan bir birey yetiştirmiş, sonra onun istediği tarzda bir insanla evlenmesine karışmamıştır. Günümüzde bireyler kendilerini tanımamakta ve eş seçiminde mantıklı kararlar verememektedirler. Bu da ailenin kısa sürede dağılmasına neden olmaktadır. Oysa Oğuz toplumunda eşler birbirleri için canlarını vermeye hazırdır, çocuksuzlukta birbirlerini suçlamazlar, sorunları çözmeye odaklanırlar, tutsak olan nişanlılarını ve savaşa giden sevdiklerini yıllarca beklemeyi kabul ederler. Sorunlarını ev içerisinde çözer ve hatalar üzerine konuşmazlar.

Dede Korkut hikâyeleri Türk toplumunda ideal davranışlara sahip, geleneği ve toplumu koruyacak bireylerin yetiştirilmesini öne çıkarırken, sıklıkla bu bireylerin yetişmesinde etkin rol oynayan anne ve baba davranışlarına vurgu yapmaktadır. Bu davranışların tahlil edilmesi ve kültürel arka planının sorgulanması, sağlıklı bir ebeveyn algısının çerçevesini ortaya çıkaracaktır. Günümüz ebeveynleri hikâyelerde olduğu gibi ideal davranışlara sahip, geleneği ve toplumu koruyacak bireylerin yetiştirilmesine, bireyin sosyalleşmesine öncelik vermelidir. Eserin ülkemizde yaygınlaştırılması ve okutulması, çağdaş dünyada anne baba algılarının kültürel bellekten beslenerek yeniden kurgulanmasını sağlayacaktır. Böylece çağın gereklerine uygun, sağlıklı iletişimin mevcut olduğu bir aile yapısı kurulmuş ve kendini, toplumunu ve ülkesini mutlu edecek nesillerin yetişme ortamı sağlanmış olacaktır. Anne babanın eş olarak uyumu, aile bilincine sahip olmaları, geçmiş kültürel dinamikleri ve davranış kalıplarını öğrenmeleri sağlıklı ve modern bir gelecek inşasında etkin rol oynayacaktır.

KAYNAKLAR

- ABDULLA, Kamal (1997), *Gizli Dede Korkut*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇETİNKAYA, Gülnaz (2015), “Dede Korkut Hikâyelerinde Benlik, Kimlik, Kişilik Üçgeninde Devletlü Oğul, Yiğit ve Eren”, *Türkbilgi*, S. 30, 79-88.
- ÇETİNKAYA, Gülnaz (2018), “Dede Korkut Hikâyelerinde Toplumsal Cinsiyet Kabulleri Bağlamında Kadın ve Erkek Söylemleri”, 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, 143-152.
- DUYMAZ, Ali (2000), “Dede Korku Kitabı’nda Alplarin Eğitim ve Geçiş Törenleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 97-108.
- ERGİN, Muharrem (2014), *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2007), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- IRMAK, Yılmaz (2016), “Doğumdan Ölüme Bingöl Geçiş Dönemleri İnanç ve Uygulamaları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.11, s.113-132
- KARABAŞ, Seyfi (1996), *Dede Korkut’ta Renkler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÖZDEMİR, Cafer (2014), “Dede Korkut Hikâyelerinde İdeal Türk Gençliği”, *Gençlik ve Kültürel Mirasımız/Uluslararası Kongre*, 173-182.
- ÖZTÜRK, Ali (1980), *Çağları İçinde Türk Destanları*, Ankara: Emek Matbaacılık.

FRANSIZ İHTİLALİ İLE DEĞİŞEN AVRUPA DÜZENİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN UYGULAMAYA ÇALIŞTIĞI DENGESİYASETİ VE SONUÇLARI (1795-1801)

Sıtkı ULUERLER¹

Geliş: 24.06.2020 / Kabul: 13.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.757455

Öz

XVIII. yüzyılın son yirmi yılında Avrupa'da yaşanan gelişmeler, bütün dünyayı etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Fransız İhtilali'nden sonra başlayan Koalisyon Savaşları, Avrupa'yı ciddi anlamda etkilerken, Osmanlı Devleti bu savaşların dışında kalmaya çalışmıştır. Osmanlı yönetimi, ilk zamanlarda meydana gelen bu hadiseleri Avrupa'ya has bir durum olarak görmüştür. Ancak 1795'ten itibaren Fransa'nın bu savaşlarda üstünlüğünü ortaya koyması ve 1797 yılında Campo Formia Antlaşması ile Adriyatik kıyılarına yerleşmesi, Osmanlı açısından Fransız tehdidinin boyutunu artırmıştır. Bunun akabinde de 1798'de Napolyon komutasındaki bir Fransız donanması, Mısır'ı işgal etmiştir. Art arda gelen bu hadiseler askeri, siyasi ve diplomasi yönlerinden Osmanlı Devleti'nin bazı adımlar atmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketi bağlamında pek çok alanda yenilikler yapılırken, diplomasi açısından da önemli adımlar atılmıştır. Çok hızlı değişen gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti mevcut gücüyle Fransa ile başa çıkamayacağını bildiğinden, denge siyaseti ekseninde, düşmana düşman olan devletlerle ittifaklar kurulmasını kararlaştırmıştır. Buna bağlı olarak da Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile ittifaklar yapılmıştır. Osmanlı yönetimi bu ittifaklara dayalı oluşturmaya çalıştığı denge siyasetiyle, Mısır'ı Fransız işgalinden kurtarmak istemiştir. Ancak Batılı devletlerin her alanda gelişmişlikleri ve diplomasi noktasında çıkara dayalı farklı hareket planları o kadar değişken olmuştur ki, uygulanmak istenen denge siyasetinin Osmanlı'nın zannettiği gibi kolay olmayacağı da anlaşılmıştır. Birkaç

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, suluerler@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9098-7205>.

yıllık bir zaman diliminde bile Osmanlı'nın müttefik zannettiği İngiltere ve Rusya'nın daimî dost olmayacağı görülmüştür. Nitekim dost-düşman kategorilerinin değiştiği bir siyaset düzleminde, Osmanlı'nın denge siyasetinin sıkıntıları da belli olmuştur. Bu çalışmamızda Fransız İhtilali ile başlayan süreçte bilhassa 1795-1801 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin uygulamaya çalıştığı denge siyaseti, kurulan ittifaklar, değişen dengeler ve bunların sonuçları ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Fransa, İngiltere, Rusya, Denge Siyaseti.

THE EQUILIBRIUM POLICIES IMPLEMENTED BY THE OTTOMAN STATE IN THE EUROPEAN ORDER THAT WAS ALTERED BY THE FRENCH REVOLUTION AND ITS CONSEQUENCES (1795-1801)

Abstract

The developments in Europe during the last two decades of the 18th century led to worldwide consequences. Post-French Revolution Coalition Wars seriously affected Europe, while the Ottoman Empire attempted to remain neutral during these wars. The Ottoman State considered the early conflict as a development peculiar to Europe. However, the French success in the war after 1795 and annexation of the Adriatic Coast to France by the Campo Formia Treaty in 1797 increased the French threat to the Ottoman Empire. Subsequently, in 1798, a French navy under the command of Napoleon invaded Egypt. These successive developments forced the Ottoman State to take certain military, political and diplomatic steps. Thus, several reforms were implemented by Selim III within the context of the "New Order" in several areas, and important diplomatic steps were taken. As the Ottomans knew that the current state of the empire was no match for France, the administration decided to form alliances with the enemies of the current enemy to balance the powers based on equilibrium policies due to the above-mentioned rapid developments. Accordingly, alliances were formed with the UK and Russia against France. The Ottoman administration desired to save Egypt from the French occupation with the equilibrium policies it tried to implement with these alliances. However, due to the development levels of the Western nations, their various diplomatic action plans based on self-interest were so variable that the implementation of equilibrium policies would not be as easy as Ottomans predicted. In a period of a few years, it was observed that the UK and Russia, which the Ottomans believed to be allies, would not be permanent partners. The problems associated with the Ottoman equilibrium policies were evident in the political sphere where the alliances changed frequently. The present study aimed to tackle the Ottoman equilibrium policies,

alliances, changes in the balance of powers and their consequences during the post-French Revolution period, especially between 1795 and 1801.

Keywords: *Ottoman, France, Britain, Russia, Equilibrium Policies.*

Giriş

1789 Fransız İhtilali'nin süreci ve sonuçları hem Avrupa'yı hem de bütün dünyayı etkilemiştir. Osmanlı Devleti de bu ihtilalden etkilenen devletlerden biri olmuştur. İhtilal başladığında Osmanlı yönetimi gelişmeler karşısında sessiz kalırken, Fransa'ya sınır komşusu olan Avusturya ve Prusya gibi devletler, başından beri Fransa'daki Bourbon hanedanını destekleyip, ihtilal karşıtı bir tutum izlemiştir (Soysal, 1999: 81-90). Bu iki devlet ve mutlakiyetle yönetilen diğer devletler; ihtilal fikirlerini, parlamento yönetimini ve bir şekilde halkın yönetime katılması gibi ihtilal söylemlerini, kendi siyasi gelecekleri için tehdit olarak görmüşlerdir (Seignobos, 1960: 303-311). Avrupa içinde bu siyasi gerginliklere bağlı olarak da 1792 senesinden itibaren Fransa'ya karşı *Koalisyon Savaşları* olarak adlandırılan savaşlar başlamış ve 1814 yılına kadar sürmüştür (Uçarol, 2008: 7-31).

Avrupa'yı etkileyen bu savaşlar, bütün dengeleri alt üst ettiği gibi 1792 senesinde Fransa'da kurulan *Cumhuriyet/Konvansiyon* idaresiyle Fransa'da yeni bir devir başlamıştır. İlk etapta Fransa'da iktidarı ele geçiren ve keskin Cumhuriyet yanlısı grup tarafından idare edilen *Konvansiyon* yönetimi, diğer adıyla *jakobenlerin* iktidarı, bir türlü ülke içinde huzuru sağlayamamıştır (Sander, 1997: 121). Bu devirde Fransa, dışta kendisine karşı oluşan koalisyon güçlerine karşı tek başına savaş verirken, içeride de cumhuriyet yanlısı ve kral yandaşları arasında süren iç savaş yaşanmıştır (Soysal, 1999: 95-100).

Fransa merkezli olarak Avrupa içerisinde bunlar yaşanırken, Osmanlı, Fransa'daki yeni yönetimi tanıyıp tanımama konusunda işi ağırdan almayı uygun görmüştür. Bu çerçevede 1795 senesine kadar Osmanlı Devleti, Fransa'daki Cumhuriyet idaresini resmen tanımamıştır. Ancak Fransa'ya karşı herhangi bir hasımca tutuma da girmemiştir. Kısacası Osmanlı Devleti, Koalisyon Savaşları'nın ilk zamanlarında ne Fransa'ya karşı müttefiklerle birlik olmuş, ne de Fransa'nın yanında yer almıştır (Soysal, 1999: 101-103). Ancak 1795 yılından itibaren Fransa'nın müttefik güçler karşısında üstünlük sağlaması, durumu değiştirmiştir. Bu tarihte Fransa'ya mağlup olan Prusya, Fransa'daki yeni yönetimle antlaşma yaparak, Fransa'daki Cumhuriyet idaresini resmen tanımıştır. Osmanlı yönetimi de bunu bir gerekçe olarak görmüş ve Fransa'daki yeni idareyi tanımıştır (Uçarol, 2008: 21).

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı yönetimi bahsi geçen zaman zarfında Batı'da meydana gelen gelişmeleri kendi imkânları ölçüsünde yakından takip etmeye çalışmıştır. Olan biteni izleme politikası, devletin mevcut durumu açısından da elzemdi. Nitekim bu devirde Osmanlı'nın uğraşmak zorunda olduğu sorunların her biri, büyük sıkıntılar şeklinde devleti ciddi anlamda etkilemekteydi. Bu sorunlar arasında belli başlıları da şunlardı. III. Selim'in tahta çıkmasından birkaç yıl sonra (1792) devletin bir strateji olarak ortaya koyduğu Nizam-ı Cedid düzenlemeleri, olabildiğince yürütülmeye çalışılıyordu (Yalçinkaya, 1998: 98-99). Ancak farklı kesimlerde bu yeniliklere karşı muhalefet vardı. Doğuda İran, Osmanlı için sorun teşkil etmekteydi. 1795 yılında İran'da hâkimiyeti eline geçiren Kaçar hanedanı ve baştaki Ağa Muhammed Han, İran'ın genişleme siyasetinde Osmanlı topraklarına göz dikmişti. Bu sebeple Osmanlı'nın doğudaki İran tehdidi ile uğraşması için bir süre Batıdaki gelişmeleri sadece yakından izlemekle yetinmesi mecburi idi (Uluerler, 2009: 80-82). İç işlerinde de bir yandan devlet gücünü tehdit eder duruma gelmiş ayanlar meselesi, Rumeli'de etkisini gösteren Dağlı İsyancıları, Arap Yarımadası'ndaki Vehhabi meselesi, diğer önemli sorunlar arasındaydı (Cevdet, 1309: C.VI, 194).

1. Osmanlı Devleti'nin Hariciyeyi Yapılandırması, Daimî Elçiliklerin Açılması ve Muvazene (Denge) Siyasetinin Sebepleri

Osmanlı dış siyasetindeki durum ve meydana gelen gelişmeler karşısında devletin tutumu, çalışmamızın esasını oluşturduğu için şu noktanın altını çizmek yerinde olacaktır. XVIII. yüzyıl sonu itibarıyla Osmanlı Devleti'nin üç kıtada geniş toprakları vardı. Toprak bakımından büyük devletlerden biriydi. Eski dünya kıtalarında toprakları olan ve çok önemli ticaret yollarını elinde tutup, stratejik mevkilere sahip olan Osmanlı'nın dış siyasetinde sıkıntılar vardı. O zamanlar için Osmanlı Devleti'nde, günümüzdeki anlamıyla bir dış işleri bakanlığı ve buraya bağlı görevlilerin çalıştığı işlevsel bir nezaret/bakanlık yoktu. Hatta bu işle ilgili müstakil bir vezir de bulunmuyordu. Bu sebeple de dış işleri, bürokrasi içerisinde önemli bir mevki icra eden Reisülküttab tarafından yürütülmekteydi. Kısacası Reisülküttab aynı zamanda dış işleri bakanıydı. Reisülküttabların yabancı dil bilgisi ve dünya siyasetini anlama durumları da ayrı bir tartışma konusu idi. Bu bağlamda Osmanlı hariciye/dış siyasetinde işlerin takibini yapanlar, Osmanlı tebaasından olan Fenerli-Rum asil-zadegânlardı. Bunlar Divan-ı Hümayun tercümanı olarak görev yapmaktaydı (Karal, 1995: C. V, 1-11; Soysal, 1994: 32-34).

Bu vaziyetin devamını doğru bulmayan ve hariciye siyasetine çeki düzen vermek isteyen III. Selim, tahta çıktıktan sonra yeni düzen kurma arayışında hariciyeye çeki düzen vermek istemiştir. Bilhassa Batılı devletlerde Osmanlı elçiliklerinin açılması fikri, atılan çok değerli bir adımdır. Zira bu devre kadar Osmanlı Devleti yabancı devletlerle olan münasebetlerini genelde şu şekilde yürütüyordu. Bir devletle yaşanan konunun önemine göre buralara fevkalade elçi sıfatı ile elçiler gönderilirdi. Ancak yabancı devletlerin başkentlerinde Osmanlı'nın sürekli elçileri bulunmazdı. Avrupa'ya ilişkin haberler, Divan-ı Hümayun Tercüme Odası marifetiyle alınırđı. Yine Avrupa'da olan bitenlerle ilgili bilgiler, kimi zaman Osmanlı'daki Batılı devletlerin elçileri ile yapılan görüşmelerden elde edilirdi. Bunların dışında Eflak-Boğdan beyleri tarafından da Osmanlı'ya bilgiler gönderilirdi. III. Selim, devletin dış politikasındaki bu eksikliği iyi analiz ettiğinden 1792 yılında Avrupa başkentlerinde daimî elçiliklerin açılması için çalışmalar başlatmıştır. Bu çerçevede Londra, Paris, Viyana, Berlin gibi başkentlere elçiler atanmasına ve ilk olarak da Londra'ya bir elçi gönderilmesine karar verilmiştir (Soysal, 1994: 32-34, 105-107; Özkan, 2017: 158-162).

Bu meyanda daimî elçi gönderme işinin hangi usullerle olacağına dair İstanbul'daki İngiliz Elçisi ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde Osmanlı adına Tatarcıkzâde Abdullah Molla ve Reisülküttab Raşid Efendi bulunmuştur. İstanbul'daki İngiliz Elçisi ile yapılan görüşmeler bize şunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin dış işleriyle ilgili kurumsallaşmış bir teşkilatının ve bu iş için yetiştirilmiş memur/uzman sınıfının olmamasının yanında, diplomatik olarak da sürecin nasıl yürütüleceğine dair işlerin bilinmediğı görölmektedir. Nitekim Osmanlı yönetimi, bu konuda İngiliz Elçisinden bilgiler almaya çalışmıştır. Yapılan müzakerelerden sonra şöyle bir yolun izlenmesi uygun görölmüştür. Sadrazamlık makamından İngiliz Kralına ve Başvekiline yazılacak bir resmi yazının yanında, Londra'ya gönderilecek Osmanlı elçisi vasıtasıyla, İngiliz Kralına bir *nâme-i hümayûn* ve İngiliz Başvekiline de bir mektup yazılmasının uygun olup olmayacağı tekrar İngiliz Elçisine sorulmuştur. O'nun bu soruya verdiği cevap ise; "*burası Devlet-i Aliyye'nin yed-i ihtiyarındadır nasıl dilerse öyle tahrir eder*" şeklinde olmuştur. Bahsi geçen yıl itibariyle Agâh Efendi'nin İngiltere'ye, İbrahim Afif Efendi'nin Avusturya'ya ve Ali Efendi'nin Prusya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Cevdet, 1309: C.VI, 231, 257-258, Vâsıf, 2017: 41-43).

Osmanlı'nın daimî elçiliklerin açılması konusunda attığı adım yerinde olup, diplomasının etkisini arttırdığı bu dönemde elçiliklerin önemi, kendini bir kez daha göstermiştir. Cevdet'in belirttiğı üzere; İstanbul'da Osmanlı dış işlerini

yürüten Reisülküttabın devlet tecrübesi, nezaketi, ifade kabiliyeti, müzakerelerdeki yetkinliği, mülakatlarda etkili olabilmesi ve karşısındakini yerine göre ikna, yerine göre de alt edebilme kabiliyetinde olması lazımdı. Bu çerçevede 1795 yılı itibariyle Reisülküttab olan Firdevsî Efendi'nin kişilik özelliklerini tahlil eden Cevdet, O'nun pek çok açıdan kendisini iyi yetiştirmiş biri olduğunu vurgulamakta ancak yabancı dil bilgisi başta olmak üzere yazı yazma sanatında yetersizliğine dikkat çekmektedir. Bu sebeple o devirde Osmanlı Devleti'nin hariciyesi, eskiden olduğu gibi yine *el eli* ile yürütülmekteydi. *El eli* ifadesinden kasıt ise Osmanlı dış işlerine yön veren Fenerli-Rum'lardı. Firdevsî Efendi'nin Reisülküttablığı da uzun sürmemiş, kısa bir süre sonra yerine Ebubekir Ratib Efendi getirilmişti. Ebubekir Ratib Efendi'nin övülen tarafı, iyi yazı yazma sanatına vakıf olmasıydı (Cevdet, 1309: C.VI, 195; Vâsif, 2017: 49-50).

Bir devletin dış siyasetini yürüten birimin her anlamda iyi yetişmiş elemanlardan ve dil bilen insanlardan teşkilatlandırılması lazımdı. İşte Osmanlı'nın dış politikadaki en büyük açmazı bu idi. Hâlbuki diplomasi ve dış politika bu devirde devletlerarası ilişkilerde en az askeri kuvvet kadar önem kazanmaya başlamıştı (Yalçınkaya, 1998: 96-97). Bu bağlamda Osmanlı Devleti dış işleriyle ilgili yeni adımlar atarken, Avrupa'da yaşanan Koalisyon Savaşları sadece savaş meydanlarındaki askeri güç özelinde olmayıp, diplomasi alanında da yoğun bir sürecin, ittifakların, anlaşmazlıkların yaşandığı bir devri açmıştı (Armaoğlu, 1997: 41-48).

Napolyon, Fransa ordusunun başkomutanı olmuş ve ünü artmaya başlamıştı. Fransa'da iktidarı 1795 yılından itibaren eline geçirmiş olan Direktuar yönetimi, İstanbul'a gönderdiği elçisi Verninac vasıtasıyla Osmanlı-Fransız ittifakının oluşturulması yollarını aramaya çalışıyordu (Soysal, 1994: 134-135). O süreçte III. Selim, Avusturya ve Rusya devletleriyle Osmanlı arasında imzalanmış 1791 Zıştovi ve 1792 Yaş antlaşmaları olmasına rağmen, bu iki devlete güvenmediği için Fransa'ya yakın durmayı uygun görmüştü. Zira Avusturya ve Rusya Osmanlı düşmanlarıydı ve son iki yüz seneki savaşlar bu iki devletin ağırlıklı olarak Osmanlı topraklarındaki niyetleri yüzünden yaşanmıştı (Yalçınkaya, 1998: 89-96). Fransa ile Osmanlı'nın çok eski zamanlara giden ikili ilişkileri vardı. Bu çerçevede 1796 senesinden itibaren Osmanlı'nın "*muvaazene-i Avrupa*" gereğince bir siyaset izlemesinin zarureti ortaya çıkmıştı. Avrupa dengesi içerisinde şartlara göre bazı Avrupalı güçlerle ittifak kurulması da uygun görülmüştü (Cevdet, 1309: C.VI, 196-197).

Bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın muvaazene siyasetine ilişkin tutumu, yakın planda kendisi için tehdit gördüğü devletlere karşı, o

devletlerin düşmanı olanlarla ikili ilişkiler kurma şeklindeydi. Yoksa geniş çerçevede Avrupa'da olan bitenler ve bunların uzun süreli yansımalarına dair etraflı bir stratejisi bulunmuyordu. O sıralar Fransa'ya yakın durmayı, Rusya ve Avusturya'ya karşı bir denge siyaseti gibi gören Osmanlı Devleti, Fransa'nın olası tehditlerine yönelik uzun perspektifli analizler yapmamıştı.

Osmanlı yönetimindeki bu anlayışa karşın, Fransa'nın Osmanlı ile ittifak kurmasından maksadı başkaydı. Fransa'nın asıl amacı kendisine yönelik Avrupa içerisinde oluşan koalisyon güçlerine karşı Osmanlı Devleti'nden istifade etmektir. Kurulacak ittifakla Osmanlı savaşın içerisinde çekilirse, Avrupa'daki harplerde Fransa rahatlamış olacaktı (Soysal, 1994: 135-136). Zaten 1791 ve 1792 yıllarında Osmanlı ile Avusturya ve Rusya arasında imzalanan antlaşmaların arkasında yatan sebep de bu devletlerin galip durumda olmalarına rağmen, Osmanlı ile olan savaşı bitirmek zorunda kalmalarıydı. Osmanlı Devleti, Fransa'nın yanında savaşa girerse, Avusturya ve Rusya ordularının bir kısmını Osmanlı üzerine sevk etme mecburiyetinde kalacaktı. Esasında Fransa'nın bu planı, çoğu zaman Osmanlı'ya yönelik izlenen siyasetin ana gündemlerinden biri olmuştu. Sonraki tarihlerde de bilhassa Napolyon, Osmanlı kozunu her fırsatta kullanmaktan geri durmayacaktı (Karal, 1995, C.V: 20-23).

2. 1795-1796 Yıllarında Osmanlı-Fransa Münasebetleri ve Diplomasinin Etkisi

1795 yılında Osmanlı-Fransa ittifakının kurulması için İstanbul'daki Fransa elçisi Verninac'ın bayağı mesai harcadığı ve ittifak maddelerinin etraflı bir şekilde Osmanlı Reisülküttabı ile müzakere edildiği görülmektedir. Osmanlı diplomatları, ilke olarak Avrupa içerisinde cereyan eden harplere Osmanlı'yı sokmak istemiyorlardı. Bu düşünceyle de bu hususu enine boyuna kendi aralarında tartışmışlardı. Fransa Elçisi ile yürütülen müzakerelerde kimi ittifak maddeleri üzerinde uzlaşılara da varılmıştı (Soysal, 1994: 140-145). Ancak Fransa'nın İstanbul'a gönderdiği yeni elçisi Dubayet'in gelmesiyle (Ekim 1796) bu müzakereler kesintiye uğramıştı. Bu sebeple de Osmanlı yönetimi, Fransa ile ittifak meselesini Avrupa'da süren Koalisyon Savaşları'nın bitimine kadar ertelemeyi uygun görmüştü. Bu olup bitenler Osmanlı'nın, Avrupa'daki gelişmeler karşısında mevcut imkânları ve bilgileri çerçevesinde hareket etmek istediğini ortaya koymaktadır (Cevdet, 1309: C.VI, 199-202).

Bu arada şu hususun da altını çizmek faydalı olacaktır. Osmanlı yönetimi ilk başlarda bu ittifaklar meselesini Avrupa'ya has ve sadece bu kıtayı ilgilendiren bir konu olarak ele almıştı. Osmanlı topraklarının çoğunluğu ise Asya ve Afrika'da idi. Bu sebeple Avrupa'da yaşananların birebir Osmanlı ile ilgisi

olmadığı algısı da söz konusuydu. Hatta bu dönemde İngiltere dahi Osmanlı Devleti'nin, Fransa'ya karşı yapılan Koalisyon Savaşları'nda tarafsız kalmasını istiyordu (Yalçınkaya, 1998: 99-101). Hâlbuki Avrupa kıtasında da Osmanlı toprakları vardı ve bu kıtadaki topraklar alan bakımından Asya ve Afrika'daki topraklara göre az olsa da bu yerler çok önemli mevkiilerdi. Yani Osmanlı'nın her açıdan Avrupa'daki gelişmelerden, ittifaklar sisteminden ve Koalisyon Savaşları'ndan etkilenmemesi imkânsız gibi bir şeydi.

Bu konuyla alakalı olarak İngiltere'deki Osmanlı elçisi Agâh Efendi, İngiliz yetkililerle yaptığı görüşmelerden edindiği bilgileri İstanbul'a iletmişti. Gelen bu bilgiler Osmanlı yönetimini son derece rahatsız etmişti. Çünkü İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile yaptığı ittifak müzakerelerini biliyordu ve böyle bir ittifakın kurulması halinde Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya'ya karşı savaşa girmesi ihtimalinden çekiniyordu. Bu olası durum İngiltere'nin asla kabul edeceği bir şey değildi. Zira Rusya ve Avusturya, Fransa'ya karşı Avrupa içerisinde yürütülen savaşlarda İngiliz desteği ile savaşan devletlerdi. Kara gücü olarak bu devletler İngiltere tarafından Fransa'ya karşı kullanılmaktaydı. Bundan hareketle İngiliz yönetimi Agâh Efendi'ye, şayet Osmanlı-Fransa ittifakı olur ve Osmanlı Avusturya ile Rusya'ya karşı harp açarsa, İngiltere'nin de Osmanlı'ya harp açacağı tehdidinde bulunmuştu. Bu tehdit Osmanlı'yı bayağı sarsmıştı. Osmanlı yönetimi, İngiltere'nin gücünü bildiğinden ve tehdit boyutu olarak Fransa'dan daha etkili olduğunu tahmin edebildiğinden, Fransa ile olan yakınlaşmasını askıya almayı uygun görmüştü. Ayrıca Osmanlı-Fransa ittifak görüşmeleri, sadece İngiltere özelinde değil, Avrupa içerisindeki diğer koalisyon güçlerindeki rahatsızlığı da su yüzüne çıkarmıştı (Cevdet, 1309: C.VI, 200-203).

İki baskın gücün arasında kaldığını anlayan Osmanlı Devleti, Fransa ile olan ilişkilerini de bütünüyle kesmeyi uygun görmemişti. Buna bağlı olarak Berlin'deki Osmanlı elçisi Es-Seyyid Ali Efendi'nin büyükelçi sıfatıyla Fransa elçiliğine atanması uygun görülmüştü (Eylül-1796) (Vâsıf, 2017: 215). Fransa'ya elçi olarak atanan Ali Efendi'nin vazifesi, buradaki gelişmeleri ve yaptığı görüşmeleri İstanbul'a rapor etmektir. Artık İstanbul'da Avrupa'daki elçilerin göndereceği raporları beklemek adet haline gelmişti. Böylece ikinci elden ve yabancı kaynaklardan değil kendi elçilerinden gelecek bilgilere göre Osmanlı hareket edecekti. Aslında bu bile önemli bir gelişmeydi. Zira aracı ve güvenilirliği sorgulanır kesimlerden dış politika ile ilgili bilgiler almaktansa, kendi elçilerinden aracısız olarak bilgi alınması söz konusu olacaktı. Aynı şekilde Viyana'daki Afif Efendi, buradaki haberleri de Osmanlı'ya iletmekteydi. Osmanlı diplomasi tarihinde bu önemli adımlar atılırken, Avrupa içerisindeki gelişmeler de olanca

hızıyla devam etmekteydi. Özellikle Napolyon'un önü alınamayan askeri başarıları, Osmanlı yönetiminin yakın takibindeydi (Soysal, 1994: 194-196).

Bu arada Fransa'da yaşanan ihtilal sürecinde krallık hanedanı olan Bourbon ailesine mensup bazı fertler, Alman topraklarına geçip ihtilalcileri etkisiz hale getirmek için asker tedarik etmeye başlamışlardı. İşin ilginç yanlarından biri de Osmanlı yönetimi bu zaman zarfında Avrupa'daki gelişmeler karşısında tarafsız kalmaya çalışırken, Rumeli ayanlarından İşkodra Mutasarrıfı Mahmud Paşa, Fransa kraliyeti yanlısı olarak bir miktar asker yardımında bulunma sözü vermişti. Bu durum bile Osmanlı merkezi yönetimi ile taşra arasındaki sıkıntılardan hangi boyutlarda olduğunu ve böyle bir vaziyetteki devlet idaresinin ne kadar zorluklar içerisinde bulunduğunu göstermektedir (Cevdet, 1309: C.VI, 240-241).

Tüm bu gelişmeleri bir bütün olarak ele aldığımızda Avrupa'da siyasi ve askeri anlamda çok ciddi değişimlerin olduğu bir zaman zarfında, Osmanlı'nın dış politikadaki açmazı iyi değerlendirilmelidir. Avrupa'da cereyan eden Koalisyon Savaşları'nda ittifaklar bile sürekli değişkenlik arz ederken, Osmanlı'nın oluşturmaya çalıştığı dış siyaset daha yeni sayılabilecek adımları atmaktaydı. Esasında Batıdaki her gelişme şu veya bu şekilde Osmanlı'yı etkilemekteydi. Bu gelişmeleri çok iyi analiz edecek ve olası ihtimalleri değerlendirip, devletin dış politikasına yön verecek bir hariciye yapısının olmaması, devlet adına büyük bir sıkıntıydı.

3. 1797 Campo Formia Antlaşması'nın Bütün Dengeleri Değiştirmesi

Napolyon'un askeri anlamda elde ettiği başarılarından birinin neticesinde 1797 senesinde Fransa ve Avusturya arasında *Campo Formia* Antlaşması imzalanmıştı (Bayly, 2018: 135-137). Bu antlaşmaya göre, Adriyatik kıyılarında yüzyıllardır var olan Venedik Devleti tarihe karışmış ve bu devlete ait topraklar Fransa ile Avusturya arasında paylaşılmıştı. Aslında Campo Formia Antlaşması, Avrupa siyasi tarihi açısından da dönüm noktalarından biriydi (Davies, 2018: 770-773). Bu antlaşmayla Fransa, kara devleti olarak Avrupa içerisinde en güçlü devlet olduğunu ispatladığı gibi karşısındaki müttefik devletler blokuna da büyük bir darbe vurmuştu (Soysal, 1994: 145-149).

Campo Formia Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni de etkilemişti. Özellikle Fransa, Dalmaçya Kıyılarına yerleşince buradan Osmanlı ile sınır komşusu olmuştu. Bunun neticesinde de Mora'daki Rumlar başta olmak üzere, Osmanlı'nın Balkan toplulukları Fransa'nın milliyetçilik propagandalarının etkisi altına girmişti (Aksun, 1994: C. III, 50). Bu durum Osmanlı'yı o kadar rahatsız

etmişti ki, Fransa nasıl böyle bir şey yapar anlamına gelecek tepkiler ortaya çıkmıştı. Avrupa içerisinde başlayan ve beş yıldır süren (1792-1797) Koalisyon Savaşları'na Osmanlı hiçbir şekilde müdâhil olmamış ve Fransa'ya karşı bir tavır almamıştı. Hatta koalisyon güçlerinin İstanbul'daki elçileri, defalarca Osmanlı yönetimini uyarıp, Fransa'ya karşı birlikte hareket edilmesini istemelerine rağmen, Osmanlı bunları da duymazlıktan gelmişti. Hal böyle iken Fransa açıktan Osmanlı aleyhine bir tutum izlemeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin, Fransa'ya olan tepkileri de boşuna değildi. Zira XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın savaşmak zorunda kaldığı devletler Rusya ve Avusturya idi. Bu sebeple Koalisyon Savaşları'nda Osmanlı'nın Rusya ve Avusturya yanında saf tutup, Fransa'ya karşı savaşmasını beklemek hiç mantıklı değildi. Bunun ötesinde Fransa'nın Avusturya karşısında aldığı galibiyetler, Osmanlı toplumunda ve yönetiminde memnuniyet verici olarak görülmüştü. Kısacası 1789 Fransız İhtilalinden 1797 Campo Formia Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti'nde açıktan Fransa'ya karşı olumsuz bir tutum söz konusu olmamıştı. Ancak bahsi geçen bu antlaşma sonrasında Fransa, Mora'daki Rumlar arasında milliyetçilik söylemleri ile cumhuriyet fikrini aşılamağa başlamıştı. Hatta Napolyon'un bile bu konuya ilişkin beyanatları, Osmanlı'ya ulaşınca rahatsızlık had safhaya varmıştı (Vâsıf, 2017: 277).

Campo Formia Antlaşması'nın Avrupa iç siyasetine yansımalarından biri de Avusturya'nın resmen Fransa'daki Cumhuriyet idaresini tanımış olmasıdır. Koalisyon güçlerinden bir diğeri olan Prusya'nın o sıralar izlediği siyaset de müttefik devletler grubunda güven verici bulunmuyordu. Osmanlı'nın Prusya'daki elçisinden aldığı bilgiler, bu devlete pek güvenilmeyeceğini göstermişti. Osmanlı nazarında Prusya, ikili bir siyaset izlemekteydi. Rusya ile Prusya arasında gizli görüşmeler olduğu gibi Lehistan konusunda da Prusya'nın hesapları vardı. Yine aynı Prusya, Fransa ile bir antlaşma yapıp, Ren Nehri'nin sınır olmasını kabul etmişti. Prusya'nın Fransa ile yaptığı bu antlaşma çerçevesinde Belçika'nın Fransa'ya bırakılmış olması ve Hollanda üzerinde Fransa nüfuzunun oluşması, koalisyon devletleri arasında Prusya'ya karşı öfkenin büyümesine sebep olmuştu. Bu bağlamda 1797 itibariyle Fransa'ya karşı açıkça cephe alan sadece İngiltere ve Avusturya kalmıştı. Diğerlerinin Fransa ile imzalamış oldukları barış antlaşmaları vardı (Cevdet, 1309: C.VI, 278-279).

Osmanlı yönetimi, Mora'daki Rumların Fransa'nın milliyetçilik söylemleri ile tahrik edilmesini kabul edilemez olarak görmüş ve İstanbul'daki Fransa Maslahatgüzarından izahat istemişti. Fransa Maslahatgüzarı, böyle bir şeyin olmayacağına yönelik bireysel olarak teminat vermesine rağmen, Fransız

tahrikleri Mora'da kesintisiz devam etmişti (Soysal, 1994: 165-174). Tam da o günlerde Kudüs'te bir Yahudi devletinin kurulacağı söylentileri bile dolaşmaya başlamıştı. Tüm bu söylentilerin arkasında Fransa'nın olması, bu devlete karşı Osmanlı'daki olumsuz bakışı güçlendirmişti. Bu gelişmelere bağlı olarak Rusya, birden Osmanlı'ya en yakın duran ve uyarılar yapan devlet haline gelmişti. Ancak Osmanlı yönetiminde Rusya'ya karşı eskiden beri var olan olumsuz yargı dolayısıyla, bu devletin uyarılarına pek itibar edilmemişti (Sertoğlu, 2011: C.V, 2771).

Kısacası her yerde dedikodu kabilinden olacak şekilde söylentiler alıp başını gitmişti. Bu söylentilerden biri de Osmanlı ile Rusya arasında bir savaşın çıkacağı ve Fransa'nın kırk elli bin kişilik bir ordu ile Osmanlı'nın yanında yer alacağı iddiasıydı. Avrupa içinde bile dilden dile dolaşan bu söylentiden etkilenen Prusya, resmen Osmanlı'dan izahatta bulunmasını istemişti. Osmanlı yönetimi de böyle bir şeyin doğru olmadığını, Rusya ile barış vaziyetinin devam ettiğini, şayet böyle bir öneriyi Fransa yapacak olsa bile bunu kabul etmeyeceğini kesin bir dille ifade etmişti. Aynı ifadeler Rusya'ya da iletilmişti. Rusya'nın, İstanbul'daki Elçisi Osmanlı'nın bu net açıklamalarından duyduğu memnuniyeti Reisülküttab'a ifade ettiği gibi, bazı tespitlerini de dile getirmişti. Rus Elçisi'ne göre, Fransız İhtilali Avrupa'daki bütün dengeyi bozmuştu. Böyle karışık bir ortamda en azından sınır komşusu olan Rusya ile Osmanlı'nın uyum içerisinde bulunması çok önemliydi (Cevdet, 1309: C.VI, 282-283).

4. Fransa'nın Mısır'ı İşgalinin (1798) Diplomatik Yansımaları

Osmanlı ve Avrupa diplomasisinde bu çerçevede hadiseler vuku bulurken, Fransa yönetimi, Mısır'a çıkarma yapmak ve burayı işgal etmek için Napolyon komutasında bir ordunun Toulon limanında hazırlıklar yapmasını istemişti (Karal, 1995, C. V: 25-27). Bu konuya ilişkin pek çok çalışma olduğu (Çolak, 2008: 146-155) için detayına girmeksizin, sadece Osmanlı diplomasisinin durumu ve muvazene (denge) siyasetinin ne anlama geldiğinin anlaşılması açısından süreci değerlendirmek istiyoruz.

Toulon limanındaki Fransız hazırlığının nereye yapılacağına dair pek çok spekülasyon her tarafta yapılır olmuştur. Osmanlı yönetimi de Fransa'nın gidebileceği muhtemel yerlere ilişkin tahminler yapmıştır. Ağırlıklı olarak Arnavutluk tarafına bu seferin olacağı ihtimali, Osmanlı için ön plana çıkmıştır. Ancak Avrupa basınında bir gazetede yer alan haberde Fransız donanmasının hedefinin Mısır olacağı yazılmıştır. Bu esnada aynı haberi Rusya da Osmanlı'ya bildirip, Fransa'nın seferinin Mısır'a olacağını söylemiştir (Shaw, 2008: 346-348). Osmanlı Devleti'nin net bilgisinin olmadığı böyle bir şeyden Rusya'nın

haberdar olması ve Osmanlı yönetimini sürekli uyarıp, kendi donanmasının gücü, asker miktarı ve Osmanlı'ya yardım etmeye hazır olduğunu belirtmesi, Osmanlı'yı kuşkulandırmaya başlamıştır (Karal, 1938: 56-59; Sertoğlu, 2011: C.V, 2772; Kurat 2011: 40-41).

Osmanlı bürokratları, Rusya'nın birlikte hareket edelim uyarılarına bir anlam veremeyip, o zaman Fransa'nın hedefi Rusya'dır ve Rusya bundan dolayı bu kadar endişe ediyor şeklinde yorumlamıştır. Osmanlı'nın Rusya'ya olan güvensizliği ve bu devleti kadim bir düşman olarak görmesi dolayısıyla, buradan gelen yardım tekliflerine, ilk zamanlarda kulak asmamıştır (Cevdet, 1309: C.VI, 283-284). Aslında III. Selim pek çok yönden Rusya'ya ilişkin güvenmeme fikrinde haklıydı. Ancak XVIII. yüzyılın son senelerinde siyaset o kadar değişik bir hal almıştı ki, bunun izahını eski anlayışla yapmak mümkün değildi. Nitekim bir yıl içerisinde Fransa'nın Mısır'ı işgal edeceği ve Osmanlı'nın Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak için hiç güvenmediği Rusya ile ittifak yapacağı, o zamanlar III. Selim'e söylenseydi, muhtemelen buna kendisi de inanmazdı. Bu bağlamda hep altını çizmek istediğimiz husus, bir devlet için dış politikada yerli yerine oturmuş kendi yetişmiş insan gücüyle şekillenmiş ve rasyonel anlayışla işleyen bir yapının olmasıdır. Çünkü o devirde devletlerarası ilişkilerde şahsi görüşler, eskiden beri var olan kaygılar, dost veya düşman kategorileri artık pek de anlam ifade etmeyen söylemlere dönüşmüştü.

Bahsettiğimiz bu hususlara ait olmak üzere o devrin Reisülküttabı olan Atıf Efendi'nin "*Muvazene-i Politika-i Avrupa*" layihası dikkate değerdir. Bu layihada konumuzla alakalı olarak Atıf Efendi şunlara vurgu yapmıştır. Fransız İhtilali'nin başlangıcından beri ihtilal karşıtı devletler, Osmanlı Devleti'ni yanlarına çekmek istemişlerdi. Hatta Fransa'da yıkılan krallık rejimi sonrasında kurulan cumhuriyet idaresinin bazı tutumları, Osmanlı'yı rahatsız etmiş, ancak yine de Fransa'ya karşı hiçbir ittifaka girilmemişti. Osmanlı'nın genel siyasetine uyan tavır, kadim düşmanlar olarak bilinen Rusya ve Avusturya'ya karşı destek bulmaktı. Bu iki devletle de hâlihazırda düşman olan ve savaşıyan Fransa idi. Normalde Fransa'ya yanaşmak lazımdı. Ancak biten bu asrın son yılları itibariyle şartlar bütünüyle değişmişti ve Osmanlı'nın menfaatine olan Fransa karşıtı devletlerle ittifak kurmasıydı (Beydilli, 1999: 50-51). Reisülküttab Atıf Efendi'nin bu tespitleri gerçekten önemlidir. O sıralar Napolyon Toulon limanında hazırlıklar yaparken, Osmanlı'da da Fransa'ya karşı başlayan güvensizliğe bağlı olarak, ittifakların gündeme geldiği belli olmaktadır. Zira Fransız donanmasının olası işgal noktalarından biri Osmanlı coğrafyası olabilirdi. Bu ihtimale göre de Rusya, Prusya ve Avusturya gibi devletlerle gizliden

müzakerelerin yürütülmesi uygundu (Cevdet, 1309: C.VI, 284-285; Karal, 1938: 30-33).

Osmanlı diplomatları bu olasılıklar ekseninde siyasi ittifaklar hesabı yaparken, Fransa'da boş durmamıştır. İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarı Rufen (Ruffin) Reisülküttab ile görüşüp, şayet Fransa ile Avusturya arasında tekrar bir harp çıkarsa Osmanlı Devleti Fransa'ya yardım eder mi? Sorusunu sormuştur. Rufen ayrıca, Osmanlı, Fransa'nın yanında yer alır ve birlikte hareket ederse, bundan daha kârlı çıkacağını da vurgulamıştır. Bu konuşmalar bize şunu göstermektedir. Fransa, Osmanlı'daki kendisine yönelik olumsuz temayülü sezinlemişti. Buna rağmen Osmanlı yönetimi, Rufen'i oyalamayı bilmiş ve açıkça Fransa'nın yanında olma veya karşısında durma gibi kesin bir niyetinin olmadığını ifade etmiştir (Karal, 1938: 62-64).

Bu gelişmeler Osmanlı diplomasi tarihindeki değişimi ortaya koymaktadır. Buna göre Reisülküttab Atıf Efendi, bir yandan Rus elçisi ile görüşmeler yaparken diğer yandan Fransız elçisi ile müzakereler yürütüyordu. Cevdet, bu durumu diplomasideki iki yüzlülüğün yansıması olarak görmektedir. Aslında ikiyüzlü diplomatik üslup hiç hazzedilecek bir şey olmamakla birlikte, artık Türk siyasetine de girmişti. Reis Efendi, Meclis-i Vükelânın da kararı ile "*lisan-ı diplomat*" usulünü yürütmeye memur edilmişti. Bu vesileyle Osmanlı'nın kendi kendine yeterliliği prensibini terk etmesi, Campo Formia akabinde yaşanan gelişmelerle orantılıydı. Artık Osmanlı yönetimi, yeni bir siyaset dili kullanmayı zorunlu görmüş ve çok yönlü diplomasi usullerini kullanmak zorunda kalmıştı (Cevdet, 1309: C.VI, 285-286).

Bu çerçevede Fransa'daki iç politik durumun yansımalarını da bilmek gerekmektedir. Her ne kadar Avrupa içindeki Koalisyon Savaşları'nda Fransa rakiplerine karşı başarılar elde etmişiyse de mevcut yönetimin iç siyasetteki durumu pek iyi değildi. 1795'te iktidarı ele geçiren Direktuar yönetimi, ülke içerisinde beklenen huzuru getirememişti. Cumhuriyetçiler ve Kralcılar arasında yaşanan çekişmelerin yanında, mali sıkıntılar artmaktaydı. Napolyon'un her geçen gün halk içinde artan ünü, Direktuar kurulunu oluşturan yönetimi son derece rahatsız etmekteydi.

Fransa'da iktidarda bulunan beş kişilik Direktuar yönetiminin üyeleri² arasında bile birliktelik yoktu. Fransız ordusunun komuta kademesi ise Cumhuriyet idaresinden yanaydı. Bu sorunlara bağlı olarak Direktuar yönetiminin beş üyesinden ikisinin krallık yanlısı söylentileri üzerine meclisin

² Osmanlı yönetimince bu üyeler için *-Müdiran-* tabiri kullanılmaktadır.

basılması, bazı milletvekillerinin tutuklanması, Fransa içerisindeki sıkıntının anlaşılması açısından dikkate değerdir. Bu meyanda Napolyon'un halkın nazarında her geçen gün şöhretinin artması, kendisinin Direktuvar yönetimi nezdinde bir tehdit gibi görülmesine de sebep olmuştu (Sander, 1997: 122-124). Zaten 1797 sonrasındaki bir yıllık dönem içerisinde Avrupa'daki Koalisyon Savaşları son bulmuş ve birçok devlet Fransa ile antlaşma imzalamıştı. Bu sebeple Napolyon'un Fransa dışına çıkarılması, Direktuvar yönetiminin hedefi haline gelmişti. Hedef ise İngiltere'ye askeri sefer düzenlenmesiydi. Ancak asıl önemli olan sorun burada ortaya çıkıyordu. Mesele, bir ada devleti olan İngiltere'ye denizden nasıl çıkarma yapılacağıydı. Zira İngiltere dünyanın deniz gücü noktasında en güçlü devletiydi. Bu sebeple Napolyon, meclis içerisinde kendi destekçisi olan Talleyrand ile Mısır'ın işgali önerisini Direktuvar yönetimine kabul ettirmişti (Soysal, 1994: 143-150; Cevdet, 1309: C.VI, 286-290; Karal, 1938: 38-50).

Osmanlı Devleti, Fransa'nın Toulon'daki hazırlığını an be an takip etmiştir. Bu çerçevede Paris'teki elçi Ali Efendi ile sürekli irtibat halinde olunmuştur. Avrupa gazetelerinde çıkan haberlerin tercümelere yapılmıştır. Fransa'nın her türlü hareketine dikkat edilmesi gerektiği ve bu devletin “*şer' ve fesatlarından emniyet caiz olmayacağı*” sürekli vurgulanmıştır. Osmanlı yönetimi, ülkenin dört bir tarafındaki idarecilere emirler gönderip, hazırlıklı olmaları yolunda talimatlar vermiştir. Ancak asıl sorun, tedbirleri kim, nasıl alacaktı? Belirsiz olan buydu. Osmanlı'nın gerek kara ve gerekse deniz/donanma yönünden hazırlıkları hangi noktadaydı? Mısır'ın içindeki durum ve sahil kentlerindeki istihkâmlar ne haldeydi? Ani bir saldırıda hangi yerel güç nasıl karşılık verecekti ve buna yeterli askeri hazırlığı var mıydı? Bu ve benzeri sorular Osmanlı'nın o zamanki en büyük açmazlarıydı. Mısır'daki yerel Kölemen Beyleri buranın idaresi noktasında çok etkiliydiler ve merkezden atanan Osmanlı idarecilerini tanımaz bir tavırdıydılar. Osmanlı yönetiminin kendileriyle ilgili olumlu bir düşüncesi olmadığını bilen Kölemenler, Mısır'da askeri hazırlık yapılacak olsa bile bunu kendilerine karşı bir darbe gibi algılayacaklardı. Açıkçası Osmanlı'nın devlet olarak ortaya koyacağı hareket planının ne olacağı belirsizdi. Kâğıt üzerinde yazılan talimatlarla her şey olup bitmiyordu. Merkezi idare de bunun farkındaydı ve en azından Mısır'da bazı tedbirlerin alınması adına ve buradaki Kölemenleri de ürkütmeden meseleyi anlatacak Ahmed Edib Efendi'nin Mısır'a gönderilmesini kararlaştırmıştı. Ancak Ahmed Edib Efendi, İstanbul'dan Mısır'a hareket etmeden önce, Napolyon komutasındaki Fransız ordusunun Mısır'a çıkarma yaptığı haberi, İstanbul'a ulaşmıştı (Cevdet, 1309: C.VI, 290-291).

Alınan bu haberle meselenin boyutunun değiştiğini gören Osmanlı yönetimi hemen diplomasiyi devreye sokup, Fransa'nın hâlihazırdaki düşmanları ile irtibata geçmeyi uygun görmüştür (Çolak, 2008: 153-154). Bu bağlamda en güçlü devlet olarak görülen İngiltere ile temasa geçilmiştir. İkili görüşmelerin yürütülmesi görevi de Londra'daki Osmanlı elçisi İsmail Ferruh Efendi'ye verilmiştir. Esasında başından beri İngiltere, Fransa'nın hareketini yakından takip ettiği için bir donanmayı Akdeniz'e göndermişti. Yani Osmanlı yönetimi Mısır'a kimi göndereyim? Kölemenleri nasıl ikna edeyim? Diye hesaplar yaparken, İngiliz donanması Mısır sahillerinde dolaşmaktaydı.

Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması, Fransızların Mısır'a çıkarma yapmasından birkaç gün önce İskenderiye açıklarına gelmiştir. Kıyıya çıkan birkaç İngiliz askeri buranın eşrafından olan İskenderiye gümrükçüsü Seyyid Mehmed Kerim Efendi ile görüşmüştür. İngilizler, Fransız donanmasının görülüp görülmediğini sormuşlar, Fransızların niyetinden bahsedip, buranın güvenliğini sağlamak istediklerini belirtmişlerdir. Ancak Mehmed Kerim Efendi: *"bu belde Devlet-i Aliyye memalikindedir burada Fransızların ve sairenin işi yoktur siz işinize gidiniz"* demiştir. Mehmed Kerim Efendi, olan biteni de Kahire'deki Osmanlı valisine değil, Mısır'ın yetkilisi olarak gördüğü Kölemen Murad Bey'e iletmiştir. Mısır Kölemen beylerinin en etkililerinden olan Murad Bey, kendisine gelen habere, tarihe geçecek ilginçlikte bir yorum yapmıştır. Murad Bey: *"yalnız Fransalı değil bütün düvel-i Efrenciyye gelse karşularında duramayub cümlesini atlarının ayakları altında çiğneyecekleri"* tehdidinde bulunmuştur (Cevdet, 1309: C.VI, 324-325).

5. Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Akabinde Yaşanan Diplomatik Gelişmeler

Mısır'ın Fransa tarafından işgali böyle bir sürecin neticesidir ve Fransa açısından çok kolay olmuştur. Temmuz 1798'de Mısır'a çıkan Napolyon'un söylemleri ve buradaki faaliyetleri hem siyasi hem de diplomatik açıdan bir başka çarpıcı hadisedir (Çolak, 2008: 150-152). Napolyon, askeri ve siyasi ikbali için her türlü yalanı çok usta bir üslupla dile getirmiştir. Mısır'a Osmanlı Devleti'nin dostu olarak geldiği, geliş amaçlarından en önemlilerinden birinin Kölemenlerden hesap sorulması olacağı, asıl düşmanın İngiltere olduğu, Arapça beyannamelerle yerli ahaliyi yanına çekme girişimleri vd. XVIII. yüzyılım bitiş yıllarında diplomatik söylemlerin ve iki yüzlü siyasetin boyutunu göstermektedir (Karal, 1938: 70-75; Vâsıf, 2017: 312).

Yine bu gelişmelerin bir başka yansıması Osmanlı adına devlet yönetimindeki zafiyetin ve merkezden uzak yerlerin durumunun anlaşılmasıdır.

Kölemen Murad Bey'in, Fransızların Mısır'ı işgali akabinde, bu işte Osmanlı yönetiminin parmağı olduğu ve Osmanlı'nın mahsustan kendilerine karşı Fransa'yı Mısır'a getirttiği söylemi çok ilginçtir. Bu hususları değerlendiren Cevdet'in; “*Mısır memleketi gayet cahil ve her türlü eğitimden gafil olan birtakım kölemenlerin zîr-dest-i tahakkümü ve tagallübünde olarak*” sözleri bunu anlatmaktadır (Cevdet, 1309: C.VI, 331). Bu noktada akla şöyle sorular da gelebilir. Osmanlı Devleti bunca zamandır niçin bu Kölemenlerin üstesinden gelememişti? Doğu Akdeniz'in en önemli stratejik mevkiilerinden biri olan ve Kızıldeniz'i kontrol eden Mısır, neden kendi başına bırakılmıştı? Aslında bunlar da birkaç yılın birikimleri olmayıp, iki yüz yıllık sürecin sonuçlarıydı

Ayrıca bu devri yazan vakanüvis tarihçilerinin sürekli dillerine doladıkları husus, aynı zamanda Osmanlı yönetiminin de dillendirdiği mesele, durduk yere Fransa'nın bu girişimine bir anlam verilememesidir. Nitekim Osmanlı yönetimi, 1789 Fransız İhtilali sonrası Fransa düşmanı olan Avrupalı güçlerin uyarılarını dikkate almamıştı. Hatta Fransa, Avusturya ve Rusya karşısında galibiyetler aldığı zaman Osmanlı içten içe sevinmişti (Vâsıf, 2017: 314). Ancak unutulmuş bir husus vardı ki, bu da değişen Avrupa düzeni ve güç çekişmesindeki menfaat bölgelerinin paylaşımı meselesiydi. Avrupalı devletlerin bir kısmı güçlenmişti, zenginleşmişti ve kendi coğrafyası ile yetinmiyordu. Bu güçlerden herhangi biri dünya hâkimiyeti açısından önemli mevkiileri ele geçirmek istediğinde, bir diğer güç kendi çıkarları doğrultusunda bu devlete karşı harekete geçiyordu. Diplomasi, savaş, ekonomi vd. bu hedeflerin aracı halindeydi.

Osmanlı devlet adamları, Fransa nasıl böyle bir şey yapar sorusu üzerinde düşünürken, İstanbul'daki İngiliz Elçisi; biz sizi zamanında uyarılmıştık ancak siz kulak ardı etmişsiniz sözlerini Reisülküttaba söylemiştir. Bunları tüm yönleriyle ele alan Cevdet, Fransa'nın Osmanlı'ya yönelik *ihanetini*, *düşmanlığını*, olan bitenler karşısında Fransız halkının *duyarsızlığını* tek tek sıraladıktan sonra tuhaf bir tanımlama ile “*Fransız İhtilali bunlardaki ahlaki bozmuştur*” diyerek tespitini yapmıştır (Cevdet, 1309: C.VI, 331).

Osmanlı'nın Fransa'yı Mısır'dan tek başına çıkaramayacağını anlaması üzerine, Osmanlı-İngiliz görüşmeleri başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yürütmeye çalıştığı *muvazene/denge siyaseti* bağlamında, İngiltere birdenbire 1798 Temmuz'u itibarıyla en güvenilir devlet haline gelmiştir (Vâsıf, 2017: 317). Osmanlı yönetimi bu yeni müttefikine o kadar çok güvenmiştir ki, devletin her türlü gizli sırlarını bile paylaşmıştır. Bu durum diplomasi açısından devletin nasıl bir açmazla sürüklendiğini ve o zamanın Avrupa siyaset oyunlarının karşısındaki acizliğini ortaya koymaktadır. İngiltere bize dost oluyor, bundan sonra da bize

dost kalır mantığı ile hareket edildiği ortadadır. Ancak devletlerarası ilişkilerde daimî dost veya düşman tanımlamalarının geçersiz olduğu bir devir yaşanmaktaydı. Yaşanan gelişmeler o kadar baş döndürücü hızda cereyan ediyordu ki, aynı yıl içerisinde bile Avrupa diplomasisinde dost ve düşman kavramları hemen değişiyordu.

Mısır'daki gelişmelere dönecek olursak, Kölemen Murad Bey 20 bin kişilik adamı ile Fransız ordusunu atlarının ayakları altında ezip geçeceğini zannediyordu. Karşısındaki düzenli, disiplinli, ateş gücü yüksek ve iyi teçhizli bir ordunun ne olduğundan habersizdi. Hâlbuki 1516-1517 yıllarında Yavuz Sultan Selim, Suriye ve Mısır'ı alırken yukarıdaki özellikleri taşıyan ordusunun gücü sayesinde buraları almıştı. Neticede Fransız ordusu çok kolay bir şekilde ve kısa bir sürede Mısır'ı işgal etmişti (Karal, 1938: 77-80).

Fransa'nın Mısır'ı işgaline seyirci kalan Osmanlı'nın yapamadığını, İngiliz donanması 1 Ağustos 1798 tarihinde Ebûkır'da yapmış ve Fransız donanmasının önemli bir kısmını batırmıştı (Aksun, 1994: C.III, 555-56). Bu vesileyle Osmanlı yönetiminde İngiltere'ye duyulan minnet borcu ve mecburiyet hissi, bir kez daha kendini göstermişti. Üç saat süren Ebûkır baskını askeri stratejinin, donanma ve silah gücünün, liyakatli asker ve subayların nasıl başarı elde edeceklerini de kanıtlamıştı. Osmanlı Devleti, yardımına muhtaç olduğunu bildiği İngiltere ile olan ilişkilerini de güçlendirmek için Ebûkır baskınında İngiliz donanmasının Amiral Nelson'a hediye olarak iki bin altın göndermişti. Ebûkır zaferi İngiltere için büyük bir başarı olduğu gibi Avrupa içerisinde de Fransa karşıtlarını sevindiren bir gelişme olmuştu (Karal, 1938: 90-97).

Esasında bu belirttiğimiz hususların devlet için ne kadar önemli olduğunu bilen III. Selim, başa geçtiği andan itibaren Nizam-ı Cedid düzeni ile bunu kurmanın hesaplarını yapmıştı. Ancak Avrupa siyasetinin ve güç odaklarının menfaatleri, Osmanlı'yı kendi başına bırakıp, yenilikleri yapmasına süre tanyacak gibi değildi. Hatta o süreçte Akdeniz'deki İngiliz-Fransız rekabetine, İspanya ve Portekiz gibi devletler de farklı saflarda katılmışlardı. İspanya, Fransa ile müttefik olmuş, Portekiz ise İngiltere ile ittifak kurmuştu. Yani meselenin boyutu sadece Osmanlı toprakları ile sınırlı da değildi (Cevdet, 1309: C.VI, 332-342; Soysal, 1994: 234-242).

Ebûkır baskını Napolyon'un beklemediği bir baskındı ve bütün hesaplarını alt üst etmişti. Bir yandan da İstanbul'daki Osmanlı bürokrasisi içerisinde hummalı tartışmalar başlamıştı. Bir tarafta İngiltere ve Rusya ile yapılacak olan ittifakı destekleyenler yer alırken, diğer yanda küffardan dost olmaz deyip buna şiddetle karşı çıkanlar yer almıştı. Sayda Valisi Cezzar Ahmed Paşa'nın Mısır

valiliğine atanması ve Napolyon ile yapılacak mücadeleyi onun yürütmesi gündeme gelmişti. Suriye ve Mısır havalisini en iyi bilen ve buralarda uzun yıllardır görev yapan Cezzar Ahmed Paşa'ya, Osmanlı yönetiminde güvensizlik vardı. Kendisi, ayanlara benzer şekilde hareket eden ve kural tanımaz tavırlar içerisinde bir yöneticiydi. Şayet Fransa tehlikesi O'nun aracılığı ile önlenirse bu kez de Cezzar'ın Mısır'dan çıkmayacağı endişesi gündeme getirilmişti (Karal, 1938: 80-96; Vâsıf, 2017: 347, 412).

En nihayetinde İstanbul'daki Meşveret Meclisi'nde yapılan toplantılar sonrasında şöyle bir genel tahlil yapılmıştır. Fransız İhtilali sonrasında Avrupa, her açıdan farklı bir yapıya bürünmüş ve kargaşalık içine girmiştir. Bu bakımdan Osmanlı'nın böyle bir zaman diliminde yapması en uygun olan şey *düşmana düşman olan devletlerle ittifak kurmasıdır*. Meşveret Meclisi'nde bu görüş ortaya konurken, devrin vakanüvislerinden olan Asım, Tarihi'nde meseleyi farklı bir görüşle ele almıştı. Asım, o süreçte Cezzar'ın tam yetkiyle görevlendirilmesi gerektiğini ve devletin dış ittifaklara girmesinin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Cevdet ise Tarihi'nde Asım'ı bu görüşlerinden dolayı sert bir şekilde eleştirerek, O'nu devrin icaplarını ve gerçekliğini anlamamakla itham etmiştir. Yine Cevdet'e göre, Hristiyan devletlerle eski zamanlarda da ittifaklar yapılmıştır. Bunun dinen caiz olup olmamasıyla bir alakası yoktu. Kaldı ki, Osmanlı Devleti'nin de kendi toplumuna bu durumu izah etmesi lazımdı. Ayrıca o sıralar Avrupa kamuoyunda Osmanlı'yı zor duruma sokmak için çeşitli iddialar gündeme getirilmişti. Bu iddialar içerisinde en dikkat çekici olanı da sanki Fransa'nın Mısır'ı işgalini Osmanlı Devleti dolaylı da olsa onaylamış ve Hint yolunun denetimini Fransa'ya bilinçli olarak vermişti. Bu tür asılsız söylentilerin de önüne geçilmesi lazımdı (Cevdet, 1309: C.VI, 351).

Osmanlı Devleti, Mısır'ın işgalinden hemen sonra Fransa'ya yönelik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Napolyon, bir yandan da Arap yarımadasında başlayan Vehhabi hareketini kendi siyasi emelleri için kullanmaya girişmiş, bunun haberi de Osmanlı'ya ulaşmıştır. Bu meyanda İstanbul'daki İspanya elçisi -o sıralar İspanya'nın Fransa ile olan ittifakı bağlamında- Osmanlı yetkilileri ile görüşüp, Fransa lehine aracılık yapmak istemiştir. Ancak Osmanlı yönetimi bu girişimi dikkate almamıştır. Mısır'ın işgali ile ilgili bütün yönleri düşünen III. Selim, bu süreçte kusur ve ihmalleri olduğu gerekçesi ile Sadrazam İzzet Paşa ile Şeyhülislam Dürrişâde Arif Efendi'yi azletmiştir. Yerlerine, sadrazam olarak Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'yı, şeyhülislam olarak da Aşir Efendi'yi atamıştır (Vâsıf, 2017: 294-295). Yapılan bu aziller ve atamalar psikolojik olarak hem yönetimde hem de halkta moral oluşturma düşüncesinin bir yansımasıdır.

Böylece 1799 senesi, Osmanlı siyasi ve diplomasi tarihinin önemli dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Zira ocak ayında birkaç gün arayla Osmanlı Devleti, Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile ittifak antlaşmaları imzalamıştır (Vâsıf, 2017: 320-331; Shaw, 2008: 352-353). Bu ittifak antlaşmalarından umulan, İngiltere ve Rusya'nın yardımı ile Fransa'yı Mısır'dan çıkarmaktır. Buna da “*muvazene/denge*” siyaseti denilmiştir. Bu siyasetin anlamı şudur. Osmanlı Devleti artık kendi sorunlarını çözememektedir. Bu sebeple ortaya çıkan meselenin vasfına göre Batılı bir güçten destek almak, onunla ittifak kurmak zaruridir (Beydilli, 1999: 52-53). 3 Ocak 1799 tarihinde Rusya ile yapılan ittifak antlaşmasını değerlendiren Cevdet, bu durumun ne kadar garip bir gelişme olduğunun altını çizmiştir. Zira o zamana kadar Rus ve Avusturya savaşlarından bunalan ve bu devletlere hiçbir emniyet duymayan Osmanlı, bu devletlere karşı Fransa yardımını ümit etmişti. Ancak şimdi şartlar değişmiş ve işler tersine dönmüştü. Fransa o anki en büyük tehdit ve düşmandı. Bu düşmana karşı da onun düşmanı olan devletlerle ittifak kurulmalıydı. Fransa'nın Mısır'dan çıkarılabilmesi için de İngiliz ve Rus yardımı lüzumluymdu. İşte denge siyaseti böyle bir şeydi (Cevdet, 1309: C.VII, 9).

6. Akka'da Napolyon'un Mağlubiyetiyle Ortaya Çıkan Yeni Siyasi Süreç

Napolyon, hayalini kurduğu “*Büyük Doğu*” projesi kapsamında Mısır'da kalıcı olabilmek için Suriye'nin alınması gerektiğini biliyordu. Suriye olmadan Mısır elde tutulamazdı. Ayrıca Doğu Akdeniz sahilleri de buradaydı (Çolak, 2008: 156-158). Suriye seferine çıkan Napolyon'un bilhassa Yafa'da yaptığı katliamlar, kendisinin gerçek yüzünü de ortaya koymuştu. Napolyon bütün gücüyle Akka'ya yüklenmiş ancak burayı ele geçiremeyip, geri dönmek zorunda kalmıştı. Bu kendisi için büyük bir mağlubiyetti ve başka planlar kurması gerektiğinin bilincindeydi (Kara, 1938: 105-115; Esmer, 1944: 66).

Osmanlı Devleti, Napolyon'u Mısır'dan çıkarmaya odaklandığı için o sıralar Avrupa diplomasisinde değişen denklemlerden ve Napolyon'un planlarından habersizdi. Karadan ve denizden Mısır'a asker sevk eden Osmanlı yönetimi kendi gücünü de ortaya koyup, Mısır'ı kurtarmanın hesabı içindeydi. Denizden giden donanma komutanı Köse Mustafa Paşa ile karadan harekete geçen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa komutasındaki ordu, sayıca Mısır'daki Fransız askeri gücünden fazlaydı. İlk etapta, Mısır'a ulaşan Osmanlı donanması olmuştu. Napolyon komutasındaki Fransız askeri ise hem Ebûkır baskını hem de Akka yenilgisi yüzünden moral bozukluğu içerisindeydi. Buna rağmen Köse Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı deniz gücü, Mısır'a çıkarma yaptıktan sonra Fransız

askeri karşısında mağlup olduğu gibi Köse Mustafa Paşa esir düşmüştü (Temmuz 1799) (Vâsıf, 2017: 386-392; Karal, 1938: 116-122).

Mısır'da durum bu halde iken Rumeli de de işler Osmanlı için kötü bir hal almaya başlamıştı. Ayanlar meselesi, özellikle de Pazvandoğlu sorunu, Osmanlı'yı ciddi anlamda etkilemekteydi. Suriye havalisinin en önemli gücü haline gelen Cezzar Ahmed Paşa'nın başına buyruk hareketleri de vardı. Osmanlı, Cezzar Ahmed Paşa'nın tavırlarından o kadar bunalmıştı ki, kendisinden "serkeş" diye bahsedilmeye başlanmıştı. Osmanlı yöneticileri, Cezzar Ahmed Paşa'nın, Akka galibiyeti ile gurura kapıldığına inanıyordu (Cevdet, 1309: C.VII, 44-47; Vâsıf, 2017: 412-413).

Mısır'da işler bir türlü Osmanlı'nın istediği hale dönüşmezken, iyi bir haber Adriyatik'ten gelmişti. Osmanlı-Rus ortak hareketi ile Adriyatik'teki Fransız üstünlüğüne son verilmiş, Osmanlı'ya bağlı ve Rus garantörlüğünde Yedi Ada Cumhuriyeti kurulmuştu (Shaw, 2008: 354-358). Akka yenilgisi ile Mısır'da istediğini elde edemeyeceğini anlayan Napolyon, Fransa'ya dönmeye karar vermişti (Vâsıf, 2017: 424-427). 1799 Ağustos ayında Napolyon'un Fransa'ya dönme düşüncesinin altında yatan sebeplerden biri de Direktuvar yönetiminin zor günler geçiriyor olmasıydı. Mısır'da Fransız askerini tutmanın da anlamsız olduğuna kanaat getiren Napolyon, buradan ayrılmadan önce yerine atadığı Dimyat Komutanı Kleber'e Osmanlı ile görüşüp, Mısır'ı tahliye etme emrini de vermişti. Napolyon'un Mısır'da bulunduğu süre yaklaşık on dört aydır (Esmer, 1944: 67; Uçarol, 2008: 92-98).

Napolyon ile ilgili Osmanlı zihniyetindeki düşünce, yüzyıllara dayalı Osmanlı-Fransız dostluğunu zedeleyen kişi olarak görülmesiydi. Artık Osmanlı için o sıralar en itibar edilen devlet İngiltere'ydi. İngiltere'den sonra gelen devlet ise Rusya'ydı (Kurat 2011: 42-43). Bu siyaset denge siyasetiydi ve buna da Fransa sebep olmuştu. Bu arada Sadrazam Yusuf Ziya Paşa komutasında Mısır'a doğru giden kara ordusuna ilişkin bilgiler, Osmanlı'nın askeri anlamda ne kadar zor durumda olduğunu da göstermekteydi. Ordu, düzen ve disiplinden çok uzaktı. Ordudaki yeniçeri/kapıkulu askerinin sayısı az olup, ağırlıklı olarak bir kısım kabileler ve aşiretlerden temin edilen gönüllü askerlerden oluşuyordu. Bu askerler de Cevdet'in tabiriyle "ne taraf mağlub olursa onu yağmaya me'lûf olan kabâil ve aşâirden ibaretdi" kısacası boş bir kalabalık yığınından öteye gitmeyen dermeçatma bir orduydü (Cevdet, 1309: C.VII, 58-60).

Fransa'ya dönen Napolyon ise elini çabuk tutmuş ve politik alanda kendisine yakın olan siyasetçilerin desteği ile Direktuvar yönetimine son vermişti. Sieyes ve Talleyrand, Napolyon'u destekleyen güçlü siyasetçiler arasındaydı.

Fransa'da gerçekleşen bu hükümet darbesiyle Direktuar yönetiminin yerine, Napolyon'un birinci Konsül olduğu Konsüllük idaresi kurulmuştu (1799) (Esmer, 1944: 67- 69). Avrupa içerisinde ise İspanya ve Prusya hariç olmak üzere diğer devletler, Fransa'ya karşı koalisyon güçleri grubunda ve harp halindeydiler. İngiltere, Malta'yı kontrolünde tutup, İskenderiye'yi kuşatma altına almıştı. Avusturya, İtalya'yı bütünüyle almanın hesapları içerisindeydi. Kısacası 1799 senesinin son aylarında Avrupa'nın siyasi ve askeri durumu belki de Avrupa tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birini oluşturmaktaydı (Sander, 1997: 124-125).

Böyle sıkıntılı bir dönemde Napolyon'un nasıl bir çıkış planı yapacağı herkesin merak ettiği konuydu. Napolyon ise Rusya'yı yanına çekmeyi hesap etmekteydi. Zira o dönemde Rusya, Koalisyon Savaşları sebebiyle müttefiklerine kızgındı. Fransa karşısında mağlubiyet alan Rusya, bu mağlubiyetin sorumlusu olarak Prusya'yı görmekteydi. Çar I. Pavel (Pavel Petroviç Romannov) yenilginin sorumluluğunu müttefiklerine yükleyip, onlardan uzaklaşmaya başlamıştı. Avusturya ve İngiltere ise Rusya'yı mutlak surette koalisyon içinde tutmak istiyordu. Rusya, askeri açıdan önemli bir güçtü ve koalisyondan ayrılırsa Fransa ciddi bir üstünlük sağlamış olacaktı. Napolyon için Rusya'nın bu durumu önemli bir avantajdı ve bunu kullanmak istiyordu. Napolyon, Fransa karşısındaki ittifak bloğunu parçalama ve sonrasında İngiltere'ye karşı kullanabilme adına, Rusya'yı yanına çekmeyi planlıyordu. Buna bağlı olarak da 1800 yılında Napolyon ile Çar I. Pavel arasında diplomatik temaslar başladı (Karal, 1995: C. V, 44; Kurat 2011: 48).

Sırf bu gelişme bile akılları karıştıracak düzeyde zıtlıkları içerisinde barındırmaktaydı. Konunun anlaşılması açısından o dönemdeki durumu tekrar gözden geçirmek yararlı olacaktır. 1800 yılı itibarıyla Mısır'da Fransız askeri işgalci olarak duruyordu. Napolyon bir yıl öncesinde Fransa'ya dönmüş, darbe yapıp konsüllüğü getirmiş ve kendisi birinci konsül olmuştu (Sander, 1997: 125). Osmanlı Devleti'nin, Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile yaptığı ittifaklar yürürlükteydi. Bu üç devlet için Fransa düşmandı. Hal böyle iken bu üçlü ittifakın önemli üyesi Rusya, Fransa ile görüşmelere başlamıştı. Hâlbuki Mısır'ı Fransa terk etmemişti. Daha yeni Osmanlı-Rus ortak hareketiyle, Adriyatik'te Yedi Ada Cumhuriyeti kurulmuş ve Fransa buradan uzaklaştırılmıştı. Ayrıca Osmanlı-Rus ittifakının yedi yıllık süresi vardı.

Napolyon'un planları o kadar değişkendi ki, kendi yakınları bile ne zaman ne yapacağını kestiremez hale gelmişlerdi. Mesela Napolyon, Mısır'da yerine bıraktığı Kleber'i bir yandan yardım gönderme sözleri ile cesaretlendirirken, bir

yandan da Osmanlı yöneticileri ile görüşmeler yapıp, bir anlaşmaya varmasını ve bütün Fransız askerini hiçbir kayba uğramadan Mısır'dan çıkarmasını emretmişti. Kleber'in bile Napolyon'un Rusya ile olan müzakerelerinden haberi yoktu. Bu arada Kleber, Mısır'daki Fransız askerinin durumunu -abartılı bir dille- çok kötü şartlarda olduğunu yazıp, Fransa yönetimine iletmişti. Kleber, muhtemelen Napolyon'un kendilerini pek umursamadığı düşüncesine kapılmıştı ve Mısır'daki durumlarının ne kadar güç olduğunu iletirse, kendilerinin buradan kurtarılmasının daha çabuk olacağını düşünmüştü. Kleber'in Fransa yönetimine gönderdiği bu mektup, bir şekilde İngilizlerin eline geçmişti. İngilizler, bu mektuptan hareketle Fransız askerinin Mısır'da çok zor durumda olduğunu sanmıştı (Karal, 1938: 128).

Mısır'daki Fransız askerinin bütünüyle esir edilme ihtimali, İngiltere'nin hesapları içindeydi. İşte bu yüzden 1800 yılında Mısır'da Osmanlı yetkilileri ile Fransız yetkilileri arasında yapılan ve Mısır'ın tahliyesini içeren El-Ariş Sözleşmesi'ni İngiltere kabul etmemiş ve El-Ariş Sözleşmesi geçersiz olmuştu (Shaw, 2008: 359-361; Çolak, 2008: 161). Osmanlı'nın izlediği denge siyasetinin bu tür yansımaları olacağı da görülmüştü. Aslında Akdeniz'deki İngiliz Amirali bile kendi hükümetinin bu kararını yanlış bulmuş ve Fransa'nın Mısır'ı tahliye etmesinin yerinde olacağını düşünmüştü (Cevdet, 1309: C.VII, 69-71). Bu hadiseden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile olan ittifak antlaşması çerçevesinde ve yardımına muhtaç olduğu bu devletin isteği üzerine, kendi başına Fransa ile antlaşma yapmasına bile izin verilmemişti. Dünya gücü olan ve her şeye müdahale eden devletlerin, siyaset belirlemedeki gücünün anlaşılması açısından bu gelişmeyi değerlendirmek mümkündür.

Meselenin diğer bir boyutu da Mısır'da bulunan Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Fransız ordusunu yenip, esir etmesi beklenmekteydi. Yusuf Ziya Paşa, sayıca Fransız askerinden fazla olan ancak nitelik yönünden "*başıbozuk, gayr-i muntazam, nâ-mazbût*" bir ordu ile Fransız askerini nasıl esir edecekti, sorun buydu. Gerçekten de Kleber komutasındaki Fransız askeri yaklaşık yirmi bin iken, Osmanlı Sadrazamının maiyetindeki askerinin miktarı yetmiş-seksen bin kadardı. Mısır'daki Osmanlı askerinin yirmi bin kadarı farklı yerlere dağıtılmış olmasından dolayı Yusuf Ziya Paşa'nın hali hazırda emri altında altmış bin asker vardı. Ne var ki yaklaşık üç kat fazla olan Osmanlı askeri, Kleber'in askeri karşısında mağlup olmuştu. Bu sonuç bile Osmanlı'nın her açıdan içinde bulunduğu sıkıntıyı ortaya koymaktadır. Bu tabloya göre, Osmanlı'nın askeri ve siyasi anlamda durumu vahimdi. İngilizler bile böyle bir mağlubiyetin olabileceğini düşünmemişlerdi. Cevdet, Tarihi'nde, Mısır'daki Osmanlı mağlubiyetini askerî açıdan değerlendirdiğinde şu ifadeleri kullanmıştır. "*Bir*

asker ne kadar şeci’i olsa muallim ve muntazam asker karşısında netice-i harbi kazanabilmesi pek müşküldür” (Cevdet, 1309: C.VII, 74-78, 88; Vâsıf, 2017: 439-441).

7. Osmanlı’nın Mısır’daki Açmazları ve Batı’daki Gelişmelerin Diplomatik Yansımaları

Mısır’da az bir askerle Osmanlı karşısında zafer kazanan Kleber, kısa bir süre sonra uğradığı bir suikastla öldürülünce yerine Meno geçmiştir (Karal, 1938: 128). Mısır’da Osmanlı açısından bir başka ciddi sıkıntı konusu da Kölemenlerdi ve bunların tutumlarıydı. Devlet bunlarla başa çıkamadığı gibi bunları denetim altına da alamıyordu. Bu Kölemen beylerinin önde gelenlerinden olan ve emrinde binlerce adamı bulunan Murad Bey, yukarıda değindiğimiz üzere Fransızlar Mısır’a geldikleri zaman biz bunların hepsini ezip geçeriz gibi sözler sarf etmişti. Ancak kendisi ve adamları Piramitler Savaşı’nda birkaç saat içerisinde mağlup olmuştu (21 Temmuz 1798). İşte bu Murad Bey, zamanla Mısır’daki Fransızlara bağlanıp onların emri altına girmişti. Murad Bey’in bu bağlılığına karşılık Kleber, ona Said şehri askeri birlik komutanlığını vermişti. Hatta Kleber, El-Ariş sözleşmesi müzakereleri esnasında Murad Bey’e güvence verip, biz Mısır’ı terk ettiğimiz zaman Mısır’ın idaresi sizde kalacak şekilde Osmanlı ile anlaşacağız demişti. Kleber’in bir suikastla ölümü üzerine Mısır’daki Osmanlı Sadrazamı Yusuf Ziya Paşa, o sıralar Osmanlı yanında hareket eden bir diğer Kölemen Beyi İbrahim Bey aracılığıyla Murad Bey’e haber göndermişti. Osmanlı Sadrazamı, şayet Murad Bey Osmanlı yanında yer alırsa, Fransızların Mısır’ı terk etmesi durumunda Mısır’ın idaresini Kölemenlere bırakılacağı vadin de bulunmuştu. Murad Bey ise bu teklifi, bağlı bulunduğu Fransız komutanı Meno’ya iletmişti (Cevdet, 1309: C.VII, 88-89).

Bu gelişmeleri analiz ettiğimizde, Mısır’daki Kölemen beylerinin vaziyetinin hangi merkezde olduğu ve Osmanlı’nın bunlar karşısında bile ne kadar aciz bir halde bulunduğu belli olmaktadır. Kölemenlerden bir bey Osmanlı yanında iken diğeri Fransa yanında idi. Gerçi Osmanlı yanında görünen Kölemen İbrahim Bey bile tam anlamıyla Osmanlı’dan emin değildi ve güvenmiyordu. İbrahim Bey ve yandaşları, şayet Fransa buradan çıkıp giderse, Osmanlı yönetimi kendileri ile ilgili nasıl bir tavır takınacağı konusunda şüphe içindeydi. Bu sebeple de İbrahim Bey, kendisini ve adamlarını garanti altına alma adına İngiltere’ye yanaşmayı uygun bulmuştu. Zaten İngiltere de Mısır’da kalıcı olabileme adına burada kullanabileceği unsurlar arıyordu (Cevdet, 1309: C.VII, 89).

Osmanlı’nın durumu sıkıntılarla dolu iken, Avrupa askeri ve siyasi tarihinde de çok büyük değişimler ve hesaplar söz konusuydu. Napolyon girdiği

harpleri kazanmıştı. İtalya, Fransa'nın kontrolü altına girmişti. Avusturya, Fransa karşısında en ağır mağlubiyetleri alan devletti. Napolyon, kendi kamuoyunda en büyük komutan olarak görülmektedir. Kendisi hemen her konuda bir dizi adım atmaya, ülkede düzeni sağlama açısından mecburi görmekteydi (Esmer, 1944: 67-70). Zira ihtilalden sonra Fransa'da işler tam anlamıyla rayına girmemişti. Buna bağlı olarak da Napolyon, askeri, dini ve siyasi açıdan bir dizi düzenlemeler yapmıştı. Napolyon'un tek güç haline gelmesi, Fransa içerisinde belli kesimlerde de rahatsızlıklar doğurmuştu. O'nun gücünün devam etmesi halinde Fransa'da Cumhuriyeti bile ortadan kaldıracak endişesini taşıyanların sayısı artmıştı (Seignobos, 1960: 312-315).

Bu endişe neticesinde ülke siyasetinde etkili noktalarda olan ve Napolyon'un önlenemez gücünden rahatsızlık duyan bazı kişiler, 1800 yılında Napolyon'a karşı başarısız bir suikast girişimi tertip etmişlerdi. Avrupa'da cereyan eden Koalisyon Savaşları'nın seyrinde de durum Napolyon'un lehineydi (Seignobos, 1960: 312). Napolyon'u bu kadar güçlü hale getiren de bu savaşlarda alınan başarılarıdır. Avusturya, aldığı mağlubiyetlerin perişanlığı içerisindeydi. Prusya, tarafsız kalmak istiyordu. Rus Çarı I. Pavel, Fransa karşısında alınan mağlubiyetler dolayısıyla Avusturya'ya öfkeliydi. Artık müttefiklerine pek güvenmeyen Rus Çarı, Fransa ile savaşmak istemiyordu. Napolyon da bu durumu iyi bir şekilde değerlendirip, Rusya'yı yanına çekmenin hesaplarını yapmaktaydı (Cevdet, 1309: C.VII, 106-107).

Hemen harekete geçen Napolyon, ilk başta Fransa elinde bulunan Rus esirlerini silahlarıyla birlikte serbest bıraktı. I. Pavel, Napolyon'un bu jesti karşısında çok memnun olmuştu. Napolyon, Malta Adası'nın da Rusya'nın hakkı olduğunu söyleyip, İngiltere'ye karşı I. Pavel'i yanına çekmeyi bilmişti. I. Pavel, hemen Malta Adasını İngiltere'den istedi ancak İngiltere buna yanaşmadı. Böylece 1800 yılında İngiltere ve Rusya gerginliği su yüzüne çıktı (Kurat 2011: 43-47). Esasında bu iki devlet hali hazırda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olup, Mısır'dan Fransa'yı çıkarmak için birlikte hareket eder görünüyordular. Ancak diplomasinin ve siyasi menfaatlerin bir sonucu olarak denklemler yine değişmişti.

Napolyon'un esas gayesi, Rusya ile uzun süreli bir ittifak kurup, Rusya'yı İngiltere'ye karşı kullanmaktır. Bu çerçevede de Rusya'nın ve Çar I. Pavel'in eskiden beri var olan toprak emellerini de göz önünde tutan Napolyon, Çar'a bazı tekliflerde bulunmuştu. Karal'ın belirttiği üzere hem Napolyon hem de I. Pavel hayalciydi ve ikisinin de hayallerinin merkezinde Doğu vardı. Doğu hayaline göre de Napolyon'un stratejisi şuydu. Fransız ordusu Rus ordusu ile birlik olup, Asya içlerinde Buhara, İran ve Afganistan'ı alıp Hindistan'a kadar gidecekti. İngilizler

Hindistan'dan atılacak ve Rusya, Doğu'nun hâkimi en büyük güç olacaktı. Fransa ise Akdeniz'le Mısır'a yerleşecekti. Tabi bu büyük projenin gerçekleşmesi kolay bir iş olmadığı gibi Avusturya'nın da ikna edilmesi gerekliydi. Avusturya ile görüşülmüş, bu devlet Osmanlı topraklarından Sırbistan, Bosna, Bulgaristan ve Eflak Boğdan'ın kendisine verilmesi halinde bu projeye dâhil olacağını belirtmişti (Karaal, 1995: C. V, 45).

Fransa, Rusya ve Avusturya uzlaşısından anlaşılacağı üzere, Osmanlı'nın kendince denge siyaseti olarak oluşturmaya çalıştığı diplomasinin pek de sonuç vermediği ortadaydı. Zira mevcut müttefik Rusya, birden Osmanlı'ya düşman, ortak düşman olarak görülen Fransa, Rusya ile dost olmuştu. Hatta 1792'den beri Fransa ile Koalisyon Savaşları'nda kıyasıya savaşan Avusturya bile Fransa'ya yanaşmış durumdaydı.

Bu gelişmelerin dışında Avrupa'da cereyan eden Koalisyon Savaşları'na girmemiş olan kuzeydeki Baltık ülkeleri (İsveç, Danimarka) ve bunlara sonradan eklenen Prusya, deniz ticareti açısından gemilerinin savaş halindeki ülkelerin limanlarından da faydalanması gerektiğini söyleyip, bu talebi dile getirmişlerdi. Fransa ve Rusya bu talebe olumlu yaklaşırken, İngiltere kesin bir şekilde bunu reddetmişti. İngiltere, olası böyle bir durumda hangi ülkeye ait olursa olsun ticaret gemilerine müdahale edeceği tehdidinde bulunmuştu. Rus Çarı I. Pavel, İngiltere'nin bu tavır ve tehditlerinden çok rahatsız olmuştu. İngiltere'ye misilleme olarak da ülkesindeki İngiliz sermayesine el koyacağını söylemişti. Bunların hepsi Fransa'ya karşı oluşmuş olan Koalisyon bloğunun parçalanması anlamına geliyordu. Rus-İngiliz gerginliği öyle bir safhaya varmıştı ki, İngiltere kendi limanlarında bulunan ve -ülkelerin limanlarından faydalanma kaidesince- tarafsız devletler antlaşmasına imza koyan İsveç, Danimarka, Prusya ve Rusya devletlerine ait ticaret gemilerine el koymuştu. Böylece İngiltere ile Kuzey Avrupa devletleri arasındaki gerginlik, neredeyse savaşa doğru giden bir hal almıştı. Rus Çarı I. Pavel, İngiltere'ye karşı askeri hazırlığa bile girişmişti. Rus Çariçesi Katerina zamanında (1762-1796) sıkça dillendirilen ve Rusya'nın projeleri arasında yer alan İran üzerinden Hindistan'a kadar genişleme söylemleri, tekrar Rus siyasetinde söylenir olmuştu (Cevdet, 1309: C.VII, 108-110).

8. İngiliz Siyasetinin Bütün Dengeleri Değiştiren Gücü

Rus Çarı I. Pavel'in bu tutumu İngiltere'yi iyice endişeye sevk etti. Hem Rusya gibi önemli bir askeri gücün koalisyondan ayrılması, hem de Fransa'ya yanaşıp İngiltere'ye cephe alması, İngiltere'nin kabullenebileceği bir durum değildi. Rusya'ya karşı askeri anlamda İngiltere'nin bir savaş açması da kolay ve reel politikte o an için mümkün görünmüyordu. Bu sebeple İngiltere, her zaman

olduğu gibi diplomasiyi devreye sokup Rusya içerisinde Çar karşıtı kesimleri bir araya getirmenin hesaplarını yaptı. Bu kapsamda da St. Petersburg'daki İngiliz elçisi aktif bir şekilde süreci yürütme görevini üstlendi. İlk etapta Rus vekilleri arasında İngiltere'ye yakın olan ve öncesinden beri Çar'ın faaliyetlerinden rahatsız olan kesimler elde edildi. İngiltere'nin I. Pavel'i tahttan indirip, kendi istediği şekilde hareket edecek birini başa geçirmesi için elini çabuk tutması lazımdı. Zira o sıralar Avrupa içerisinde Fransa önünde durabilecek bir güç yoktu. Napolyon'un yakın plandaki en büyük hedefi İngiltere'yi yenmektir. Avrupa içerisinde öyle bir durum ortaya çıkmıştı ki, 1801 yılı başı itibariyle Avrupa'da İngiltere'nin Fransa'ya karşı müttefiki olan devletler olarak sadece Portekiz ile Napoli krallığı kalmıştı. Bu ikisinin de çok zayıf olan askeri güçleri ortadaydı.

Mısır'daki duruma baktığımızda buradaki Fransız askerinin başında din değiştirip İslamiyet'i seçmiş olan (Abdullah) Meno vardı. Fransız askerinin sayısı az olmakla birlikte moral açısından en kötü durumda olan Osmanlı askeriydi. Mısır'daki Osmanlı Donanma Komutanı, Fransa'ya meyilli bir siyaset izlerken, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın, Kaptan Paşa'ya güveni yoktu. İşin tuhaf taraflarından biri ise İstanbul yönetimi Kaptan Paşa'ya güvenmekteydi. İngiltere, Mısır'a on sekiz bin asker göndermişti. Avrupa'da pek çok devlet Fransa ile barış antlaşması imzalamıştı. Osmanlı ise Mısır'ı Fransa'dan kurtarmanın hesaplarını yaparken, Avrupa'daki siyasetin dışında kalmaya çalışıyordu.

Osmanlı, İngiltere ve Fransa'nın gündemindeki en hayati konu, Rusya'nın durumu ve Çar I. Pavel'in ne yapacağıydı. I. Pavel ise Fransa ile hareket edeceğini göstermiş, İngiltere'ye mesafe koymuştu. Durumun vahametini gören İngiltere de Çar I. Pavel'i baştan indirmeden başka çare olmadığını anlamıştı. Zaten Rusya içerisinde Çar'ın muhalifleri el altından örgütleniyorlardı. Ayrıca Rus sermayedarları, Çarın izlediği siyaseti kendi ekonomik çıkarlarına aykırı buldukları için İngiliz yanlıydılar. En nihayetinde de şartlar olgunlaşınca Çar I. Pavel, tertip edilen bir suikastla öldürüldü (23 Mart 1801) ve yerine oğlu Aleksandr geçti (Cevdet, 1309: C.VII, 115; Vâsıf, 2017: 545; Karal, 1995: C. V, 45-46).

Çar I. Pavel'in öldürülmesi ve yerine İngiliz yanlısı I. Aleksandr'ın geçmesi, Avrupa içerisindeki dengeleri yine alt üst etti. Napolyon'un planları boşa çıkmıştı (Kurat, 2011: 48). Zira yeni Çar, Napolyon'a ve siyasetine karşı olduğunu göstermiş ve babasının yaptığı ittifakları sonlandırmıştı. Sadece İngiltere açısından bu gelişmeyi değerlendirecek olursak. İngiltere, askerî harekâta girişmeden, Rus Çarını kendi ülkesinde, kendi adamlarına öldürterek gücün ne demek olduğunu bir kez daha ortaya koymuştu.

Dengelerin değiştiğini gören Napolyon ise, hemen İngiltere ile anlaşma yollarını aramaya başlamıştır. Bu hesapların hepsi çıkara dayalıydı. Açıkçası Napolyon'un ne yapacağı, kime müttefik veya düşman olacağı da belli değildi. Gelişmeleri sadece takip etmekle yetinen Osmanlı Devleti, böyle bir siyaset arenası içerisinde ne yapacağını şaşırmıştır. Nitekim Rus Çarı I. Pavel ölmeden önce, Osmanlı Devleti'ni Mısır'daki durum dolayısıyla Fransa ile savaş yapmaması ve savaşı durdurması için tehdit etmişti. Eğer Osmanlı, Fransa ile savaşı bitirmezse Rusya'nın İstanbul üzerine harekete geçeceği bir diğer tehditti. Yani I. Pavel'in ölümü Osmanlı için de sevindirici bir gelişme olmuştur. Fransa, böyle bir destekçisinden mahrum kalınca Mısır'dan askerini çekmeye hazırlanmıştır.

Son olarak Mısır'daki Kölemen sorunu ile ilgili Osmanlı zihniyetindeki düşünceleri ele alıp, diplomasi açısından bunun neticelerini inceleyecek olursak. Osmanlı yönetimi Mısır'ın Fransa tarafından tahliyesinden sonra, Kölemen sorununu kesin bir şekilde çözmek istiyordu. Bu kapsamda Mısır Kölemenlerini bir başka yere sürgün edip, Mısır'ı diğer Osmanlı eyaletlerinde olduğu gibi yönetme düşüncesi ağır basmaktaydı. Zaten o sıralar Kölemenlerin Osmanlı'ya bir yakınlık duymaları söz konusu olmayıp, büyük oranda İngiltere'ye meyilli bir haldeydiler. Kölemen İbrahim Bey, İngiliz yanlısıydı. Fransız yanlısı Kölemen Murad Bey öldükten sonra O'nun adamları, İbrahim Bey'e bağlanmışlardı. Böylece onlarda İngiliz taraftarı olmuşlardı. İngiltere'nin de istediği buydu. Fransa Mısır'dan çıktıktan sonra kendi kontrollerinde Kölemenler iyi bir fırsattı (Cevdet, 1309: C.VII, 121-128).

Görülebileceği üzere Kölemenler de Avrupa'daki siyasi değişkenliğe benzer bir haldeydiler. Düne kadar Fransız karşıtı veya yandaşı olan Kölemenler, 1801'den sonra en güçlü devlet olarak gördükleri İngiltere'ye yanaşmışlardı. Açıkçası Osmanlı Kölemenlere, Kölemenler de Osmanlı'ya güvenmiyordu. Bunu çok iyi bir koz olarak kullanmak isteyen İngiltere, Fransa'nın Mısır'ı tahliyesinden sonra Kölemenler üzerinden burayı yönetip, kontrol etmek istiyordu. İngiltere bu niyetini bir şekilde Osmanlı'ya da kabul ettirmek için Mısır'a asker göndermekten de geri durmadı. Bu gelişme karşısında Osmanlı ise İngiltere'ye hem minnettar hem de kızgındı. Minnettardı çünkü Fransa'yı, İngiliz gücü olmadan Mısır'dan çıkaramazdı. Kızgındı zira İngiltere Kölemenler üzerinden Mısır'da kalıcı olmanın hesaplarını yapıyor ve bu grubu Osmanlı'ya karşı kullanacağını sinyali veriyordu. Aslında İngiltere'nin yaptığı devletlerarası hukuka aykırı idi. Ancak hiçbir devletin bu tür bir hukuku umursadığı yoktu. Osmanlı açısından ise durum daha da karışıktı. Denge siyaseti

olarak oluşturulmaya çalışılan siyasetin öyle kolay bir iş olmadığı da ortaya çıkmıştı.

Sonuç

1789 Fransız İhtilali ile her açıdan değişen dünya düzeninde, ihtilalin ilk etkilerinin Avrupa içerisinde olacağı belli olmuştur. Nitekim Avusturya, Prusya ve Rusya gibi mutlakiyetle yönetilen devletler ihtilale karşı açıkça cephe alırken, İngiltere gibi meşruti bir devlet bile kendi çıkarları bağlamında ihtilalin karşısında yer almıştır. Osmanlı Devleti ise o sıralar yaşadığı pek çok sorun dolayısıyla sürecin dışında kalmaya çalışmış ve 1792 yılından itibaren Avrupa içerisinde başlayan Koalisyon Savaşları'na dâhil olmamıştır. Ancak Avrupa'yı saran bu savaşların bir şekilde Osmanlı'ya da sıçraması mukadderdi. Bu çerçevede 1797 yılında imzalanan Campo Formia Antlaşması ile Adriyatik Kıyılarına yerleşip, Mora'daki Rum nüfusunu milliyetçilik tahrikleriyle Osmanlı'ya karşı kıskırtan Fransa, 1798 senesinde Napolyon komutasında gönderdiği bir donanma ile Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmiştir.

Osmanlı yönetiminin ön göremediği bir hızda gelişen bu hadiseler, devletin yeni düzenlemeler yapmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu süreçte III. Selim başta olmak üzere Osmanlı bürokratları, askeri, siyasi ve diplomatik yönlerden düzenlemeler yaparken, bilhassa diplomasi açısından denge siyaseti olarak adlandırılan bir siyasetin izlenmesini uygun görmüşlerdir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılın son yıllarında kullanılmaya başlayan ve sonraki dönemlerde Osmanlı siyasi tarihinde sıkça kullanılan denge siyasetinin mahiyetinin anlaşılması önemlidir. Osmanlı zihniyetinde denge siyasetinin anlamı şudur: Osmanlı Devleti, Mısır'ın işgali dolayısıyla karşılaştığı Fransız tehdidini kendi gücüyle ortadan kaldıramayacağı için Fransa'ya düşman olan devletlerle dostluk kurması lazımdır. Bunun ismi de denge siyasetidir. İttifak kurulacak devletlerin geçmişte Osmanlı düşmanı devletler olması da göz ardı edilmelidir. Zira mevcut tehdidin giderilmesi öncelikli konudur. En genel hatlarıyla bu düşüncelerle uygulanmak istenen denge siyasetinde, Avrupa başkentlerinde açılan daimî elçiliklerin etkinlikleri arttırılmaya çalışıldığı gibi, Osmanlı merkezi bürokrasisinde de bir nevi dış işleri bakanlığını yürüten Reisülküttablar önderliğinde, bazı devletlerle ikili müzakereler yürütülmüştür.

Bu meyanda Osmanlı Devleti'nin denge siyasetini yürütürken karşılaştığı en büyük güçlüklerden biri, işlevsel, nitelikli memurlardan oluşan ve yerli yerine oturmuş bir hariciye teşkilatının bulunmamasıydı. Osmanlı yönetimi, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru diplomatik olarak yeni sayılacak adımlar atmaya çalışırken, karşısındaki Avrupalı güçler askeri, siyasi ve ekonomik yönlerden çok

ileri düzeydedir. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin, çıkara dayalı hesapları çok değişkendi. Osmanlı'nın bu devletlere karşı denge siyasetini uygulamasının zorluğu da ortadaydı. Nitekim bu çalışmamızda ele aldığımız 1795-1801 yılları arasında, Osmanlı'nın izlediği diplomasinin ne kadar açmazlarla dolu olduğu ve işinin zorluğu görülmektedir. Öyle ki, aynı yıl içerisinde bile devletlerarası ilişkilerde dost-düşman nitelemelerinin sürekli değiştiği, çıkar ilişkilerinin had safhada olduğu bir Avrupa düzeninde, Osmanlı'nın bu devletlerle başa çıkması kolay değildi.

KAYNAKLAR

- Ahmed Vâsıf Efendi (2017), *Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l-Ahbâr (Osmanlı Tarihi 1209-1219/1794-1805)*, Neşre Hazırlayan, Hüseyin Sarıkaya, 1. Baskı, İstanbul, Çamlıca Yayınları.
- Ahmed Cevdet Paşa (1309), *Tarih-i Cevdet*, C. VI-VII, Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmanî, Dersa'âdet.
- AKSUN, Ziya Nur (1994), *Osmanlı Tarihi*, C. III, 1. Baskı, İstanbul, Ötügen Yayınları.
- ARMAOĞLU, Fahir (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul, TTK.
- BAYLY, Christopher Alan (2018), *Modern Dünya'nın Doğuşu*, 2. Baskı, Çeviren, M. Nevâ Şellâki, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BEYDİLLİ, Kemal (1999), "Dış Politika ve Siyasi Ahlak", *İlmi Araştırmalar 7*, İstanbul, s. 47-56.
- ÇOLAK, Kâmil (2008), "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2008-II, s. 141-183.
- DAVIES, Norman (2018), *Avrupa Tarihi*, Çev. Editörü, Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İstanbul, İmge Kitabevi.
- ESMER, A. Şükrü (1944), *Siyasi Tarih*, İstanbul, Maarif Matbaası.
- KARAL, Enver Ziya (1938), *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları-63.
- KARAL, Enver Ziya (1995), *Osmanlı Tarihi*, C. V, 7. Baskı, Ankara, TTK.
- KURAT, Akdes Nimet (2011), *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri 1798-1919*, Ankara, TTK.

- ÖZKAN, Selim Hilmi (2017), *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık.
- SANDER, Oral (1997), *Siyasi Tarih -İlkçağlardan 1918'e-*, 5. Baskı, İstanbul, İmge Kitabevi.
- SEIGNOBOS, Charles (1960), *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, Çev. Semih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları.
- SERTOĞLU, Midhat (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara, TTK.
- SHAW, Stanford J. (2008), *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim*, Çeviren, Hür Güldü, İstanbul, Kapı Yayınları.
- SOYSAL, İsmail (1999), *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara, TTK.
- UÇAROL, Rifat (2008), *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 7. Baskı, İstanbul, Der Yayınları.
- ULUERLER, Sıtkı (2009), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin (2008), "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası -Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a- (1774-1839)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, C. II, Editör Mustafa Bıyıklı, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları.

MODELLING CAUSAL RELATIONSHIPS AMONG TOURISM, ENERGY, CO2 EMISSIONS AND ECONOMIC GROWTH

Elma SATROVIC¹ Adnan MUSLIJA²

Geliş: 09.05.2020 / Kabul: 01.10.2020

DOI: 10.29029/busbed.731986

Abstract

This study investigates causal relationships among tourism, energy consumption, economic growth, and CO2 emissions for the 10 highest ranked countries in terms of tourist arrivals in the world for the period 1995-2014 using the panel VAR model. Our findings suggest a bidirectional causal link between tourism and pollutant emission as well as between energy and pollutant emission while the results show a unidirectional causality flowing from economic growth to carbon dioxide emission. The impulse response analysis also shows that the responses of carbon dioxide emissions to shocks in economic growth and energy consumption appear positive within ten years period while the response to shocks in tourism appear negative within the first four years but revert to the equilibrium in the fifth year providing some important insights for policy makers supporting sustainable tourism.

Keywords: CO2 emission, Energy consumption, Panel VAR, Tourism.

TURİZM, ENERJİ TÜKETİMİ, CO2 EMİSYONLARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİLERİNİN MODELENMESİ

Özet

Bu çalışma, panel VAR modelini kullanarak, 1995-2014 döneminde turist girişleri açısından dünyanın en yüksek sıralamasına sahip 10 ülke için turizm, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO2 emisyonları arasındaki nedensel

¹ Associate professor, University of Novi Pazar, Serbia, elmasa1991@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8000-5543>.

² PhD, Independent Researcher, Bosnia and Herzegovina, adnanmuslija@msn.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8176-6600>.

ilişkileri araştırmaktadır. Bulgular, turizm ile kirletici yayım arasında olduğu kadar enerji ile kirletici yayım arasında çift yönlü bir nedensel bağlantı olduğunu öne sürerken, sonuçlar ekonomik büyümeden karbondioksit emisyonuna doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda etki-tepki analizi, karbondioksit emisyonlarının ekonomik büyüme ve enerji tüketimindeki sarsıntılara verdiği tepkilerinin on yıllık dönemde pozitif görüldüğünü, turizmdeki sarsıntılara tepkinin ise ilk dört yıl içinde olumsuz görüldüğünü, ancak beşinci yılda dengeye döndüğünü göstermektedir. Bu sonuç sürdürülebilir turizmi destekleyen politika yapıcılar için büyük önem taşıyabilir.

Anahtar Kelimeler: CO2, Enerji tüketimi, Panel VAR, Turizm.

Introduction

Tourism industry is considered to be one of the largest and the fastest growing industries in the world. Tiwari et al. (2013) address the fact that tourism attracts the accumulation of the capital and opens the new investment opportunities. In addition, this industry creates many positive externalities such as decreasing unemployment, increasing income and enhancing the balance of payment (Romero and Molina, 2013). Data on tourism industry show that 2017 was a record year in terms of number of arrivals (UNWTO, 2017). This report also suggests an increase of 7% in the number of arrivals compared to the year 2016. This industry is also recognized as an important generator of employment opportunities around the globe (Akkinapalli, 2018; Satrovic and Muslija, 2017). Due its rapid growth, tourism has become one of the essential sources of income for many nations since it accumulates GDP and has outstanding role in economic, educational, social, cultural and international relations. By creating jobs and reducing poverty, tourism sector has a key role in boosting economic growth; boosting foreign investment and improving infrastructure. In that means, tourism is an important sector in boosting standard of living and improving economic conditions of destinations.

Despite the fact that tourism industry creates many positive externalities, this industry contributes the degradation of environment by increasing pollutant emission (Isik et al, 2018). This is since tourism industry is dependent on the energy produced from the traditional sources such as fossil fuels (Scott et al., 2010). To be more specific, Lenzen et al. (2018) suggest that the tourism industry accounts for about 8% of the total greenhouse gas (GHG) emission in the world. These authors also show that the carbon footprint on the global level

has increased four times more than estimated. Pollutant emissions from tourism industry in general rise due to transport, food consumption or even shopping. Very concerning is the fact that more developed countries are the leaders in GHG emission (Ahmad et al., 2019). In addition pollutant emission from tourism industry is expected to show a positive trend in the future since this industry increases exponentially and is known as high carbon-intensive. Thus, the tourism industry influences destination countries in economic way since it boosts economic growth but from the environmental point of view it drives environmental pollution. The causal relationship between GHG emission and tourism is also accepted by Djerba Declaration on Tourism and Climate Change 2003 recognizing pollutant emission as an important determinant of tourism demand. In this regard, sustainable tourism has a particular aim to establish a balance between economic and environmental points of view that will improve living standards and protect the environment for the destination countries. Similarly, there are pioneers in literature declaring the sustainable relationship between environmental protection and tourism (Pigram, 1980; Lukashina et al., 1996 among others). Taking a look around the international scene, we have to mention the idea of soft tourism first introduced in 1984 in the Chur Declaration of the Commission Internationale pour la Protection des Regions Alpines. According to this idea, tourism needs to balance between the local population and their guests, protect cultural identity and the environment as best as possible. Soft tourism brings forward the necessity to introduce energy efficiency in tourism with a higher priority to involve tourism enterprises in the principles of sustainable tourism development.

On the other hand, exponential increase in tourism sector is not only the important generator of the economic growth but also increases the consumption of energy. Tourism industry is highly reliant on energy within various services such as transport, food, shopping, accommodation etc. Energy consumption is recognized as the main association between tourism industry and environmental quality since energy use is an important producer of GHG. Thus, the development of tourism industry is likely to lead to the climate changes and environmental degradation due to the strong dependence on fossil fuels energy sources (Katircioglu, 2014). This aspect of tourism sector is considered one of the major energy gluttons of the economy by the World Summit on Sustainable Development 2002. Therefore, the tourism industry has attracted interest as the main contributor to deterioration of the environment. In this respect, policy makers as well as practitioners can have immense benefits from the empirical study on the relationship between tourism, energy consumption, economic

growth and CO2 emissions. This is even more since the tourism is recognized as one of the top energy gluttons (Nepal, 2008).

Many studies to date explore the link between economic growth, CO2 emissions and energy consumption. Yet, this evidence is in general mixed and is hardly comparable since some of the studies explore the relationship, if any, between the consumption of energy and the growth of real income (Tang and Abosedra, 2014; Apergis and Tang, 2013; Satrovic, 2019) while the others aim to test the validity of environmental Kuznets curve hypothesis (Gamage et al. 2017). However, only a few studies focus on the relationship between tourism, economic growth and energy consumption while analyzing its impact on environmental degradation what motivated us towards this empirical research.

Table 1. The Top 10 Most Visited Countries

France (1)	Spain (3)	Italy (5)	Germany (7)	Russia (9)
United States (2)	China (4)	Turkey (6)	United Kingdom (8)	Mexico (10)

Source: World Bank, World Development Indicators

Addressing the fact that high-income countries are the main touristic destinations and the leaders in GHG emission, this research particularly focuses on the top 10 most visited countries. An additional reason to choose these countries is the fact that environmental degradation due to tourism industry as a result of energy consumption is smaller in less developed compared to developed countries (Isik et al. 2017). Especially, the tourism industry has grown exponentially in the countries listed in the Table 1. According to the tourist arrivals, these are the top 10 most visited countries in the last observed year in this paper (2014).

The top 10 most visited countries are selected using the number of tourist arrivals. Hence, the most visited country in the year 2014 was France. Last ranked country is Mexico. These countries host the 43% of the total tourists in the world. In terms of tourism receipts, the share of these countries in the total world's tourism receipts is amounted to 45% in the year 2014. These countries are also one of the biggest energy consumers in the world taking into account the electric power consumption (kWh per capita). Moreover, these countries are significant producers of CO2 approximated using CO2 emissions (metric tons per capita). In short the sample countries in our study are important touristic destinations but also the main contributors to the environmental degradation.

With this background, the purpose of present study is to explore the relationship between tourism, energy consumption, economic growth and CO2 emissions in the 10 highest ranked countries in terms of tourist arrivals in the world. The contribution of this can be summarized as following. First, to the extent of our knowledge this is the first work to analyze the dynamic of energy and tourism consumption in 10 highest ranked countries in terms of tourist arrivals by employing the panel VAR. Apart from the most of the studies to date, this study explores the relationship of interest in macroeconomic environment. Lastly, it takes into account the latest available data. Thus, it can offer important insights to policy makers supporting sustainable tourism as well as to other researchers in the field. In the rest of the paper we summarize the literature on the matter, present data, variables and methodology. Furthermore, we present results of the research; discuss and close the paper by giving concluding remarks.

1. Literature Review

The relationship between tourism and economic growth has received a great attention among research community to date. Hence, the first part of this section will summarize the empirical evidence on this relationship. For instance, Kum et al. (2015) have investigated the relationship, if any, between economic growth and international tourism for the sample of eleven countries. The empirical evidence suggests a positive long-term impact of tourism sector on GDP. Moreover, the authors provide the evidence on tourism growth hypothesis. This idea is also supported by Antonakakis et al. (2013) reporting a unidirectional causal relationship running from the growth of economy to development of tourism sector and indicating that growth tends to support tourism through political stability and the better allocation of the resources.

Romero and Molina (2013) have given a detailed literature review on the link between growth of economy and the development of tourism sector. The authors suggest that this relationship is heavily determined by many factors. The specialization in tourism is found to be one of the most important factors. In addition, the selection of econometric techniques as well as the specification of the models is found to be an important factor while interpreting and comparing the empirical results. These papers have focused on tourism-led growth hypothesis. For instance, Dritsakis (2012) have explored this hypothesis using panel data for the sample of Mediterranean countries. The empirical evidence suggests that the development of tourism significantly impacts the growth of the economy in Mediterranean countries of interest. However, these results differ

from the Khalil et al. (2007) who use time-series data for Pakistan economy. These authors suggest a bidirectional causal relationship between tourism sector and economic growth.

Nissan et al. (2011) aimed to determine whether or not the tourism sector contributes to the economic growth. The results of this paper suggest that the revenue from tourism sector is of great importance to finance the real sector activities. In addition, this sector increases the employment, productivity and consequently leads to the economic growth. Savas et al. (2010) aimed to explore whether tourism sector contributes to the economic growth in the case of Turkey. The results show a long-term causal relationship between tourism sector and economic growth but only unidirectional. Hence, tourism-led growth hypothesis is supported in the case of Turkey. The empirical evidence supporting tourism-led growth hypothesis is also given by Gunduz and Hatemi-J (2005) while analyzing the situation in Turkey.

However, Ongan and Demiroz (2005) indicate a positive impact of tourism on the growth of economy but also support the idea that economic growth strongly influences tourism in Turkey. However, Du et al. (2014) have explored tourism-led growth hypothesis for the sample of 109 countries. The empirical evidence suggests that tourism is not found to be sufficient for economic growth. It is considered to be just as a part of a development strategy that is much broader. The overall conclusion states that even though most of the papers suggest a positive impact of tourism on economic growth in the long-run, there is a need to enlarge the literature on tourism-led growth hypothesis by exploring the underlying economic instruments.

Other important factors in the tourism–growth nexus are pollutant emissions and energy consumption. This is due to the fact that tourism sector consumes a vast amount of energy that is in general produced from fossil fuels. Tiwari et al. (2013) therefore suggest the necessity to explore the link between tourism, energy consumption and growth of the economy since our lifestyles are strongly affected by the climate change and environmental issues. Tiwari et al. (2013) have explored the aforementioned relationship using the case of OECD countries in the period 1995-2005. They have employed the panel VAR model. The authors have estimated bivariate and trivariate model. The results suggest the sensitivity of the results to the change in proxy variable of tourism sector. Trivariate model reports that the response of tourism to the shock in climate change is marginally positive as well as to the change in energy consumption. Tourism sector is also recognized as one of the largest energy consumers.

Katircioglu et al. (2014) have investigated the link in long-run, if any, between tourism, climate change approximated using CO₂ emissions and energy in the case of Cyprus. The findings of this paper suggest a long-term link between the variables of interest. The authors also suggest that tourism sector is a catalyst for the consumption of energy as well as for CO₂ emissions. The authors also suggest that the relationship between tourism sector, climate change and energy consumption has not received much attention among research community to date.

Pu and Mi (2016) suggest that transportation is one of the greatest consumers of energy in terms of tourism industry. In addition, it is considered to be a leader in terms of GHG emission. The authors suggest that tourism is misunderstood as an industry that does not cause environmental degradation. In the city of interest in this paper, Haikou, tourism is recognized as a major energy consumer. Hence, the authors suggest the foundation of environmental recovery fund. Xiao et al. (2012) records an exponential growth of tourism industry in China in the last 30 years. As a negative externality, CO₂ emissions have also increased significantly which brought up a concern among the supporters of sustainable tourism. Tang et al. (2015) also give supportive evidence to these concerns. The authors highlight the fact that transport in tourism is found to be a major source of GHG emissions. Hence, they have investigated the change in GHG emission in Heilongjiang Province in the period between 1978 and 2012. The results suggest that CO₂ emissions have risen in the period of interest at a rate of 9.47% annually on average. The biggest contributor is the highway transport while the second one is airways. An exponential increase in CO₂ emissions in tourism industry in China is also suggested by Wei et al. (2012).

Tsai et al. (2018) show a positive example of Taiwan. The government aims to promote the sustainable tourism by reducing the GHG emission. The transport in tourism industry is one of the major sources of CO₂ emissions. Hence, there is a need to introduce a more environmental friendly public transportation. Surprisingly, accommodation is found to be the leader in CO₂ emissions. For this purpose, the authors suggest to improve the energy efficiency especially in hotels. Hence, the overall conclusion of this paper is that tourism becomes less sustainable at the global level which brought up a concern among policy makers. This is also suggested by Buckley (2012).

Dogan and Aslan (2017) have explored the relationship, if any, between climate changes, income, tourism sector and the consumption of energy. They have collected the data for EU member states and candidate countries. The

period of interest ranges between 1995 and 2011. The findings of this paper suggest the link in the long-run between analyzed variables. Tourism is found to mitigate GHG emissions. Moreover, the authors suggest that tourism causes GHG emissions (unidirectional link). Lee and Brahmairene (2013) have explored the relationship if any between tourism sector, GHG emissions and economic growth. They have collected the data for EU member states in the period 1988-2009. The outcomes suggest a long-run relationship between analyzed variables. The analysis of tourism-energy-growth-CO2 emissions nexus has been conducted for seven tourism-dependent countries by Adedoyin and Bekun (2020). Granger causality tests suggest a unidirectional causality flowing from tourism to pollutant emission, economic growth and energy consumption. This paper clearly indicates that tourism development can be predicted by economic growth, energy consumption and GHG emission but it is not the other way around in tourism dependent countries.

Another study by Liu et al. (2019) investigated the dynamics in tourism-energy consumption-growth-carbon dioxide emissions nexus. This study has been conducted for the case of Pakistan for the period 1980-2016. The outcome of this paper shows no significant impact of tourism on carbon dioxide emissions while economic growth and energy consumption are among the most important determinants of pollutant emission. Moreover, a unidirectional causality flowing from economic growth and energy consumption towards pollutant emission is shown whereas there is no evidence on tourism-pollutant emission nexus. For related studies in other countries, Zhang and Zhang (2020) investigated the causal linkages among tourism, growth, pollutant emissions and energy consumption in the case of China. Results from causality tests confirm a bidirectional causal linkage between economic growth and tourism in the short-run. Bidirectional causality is also reported between economic growth and pollutant emission, tourism and pollutant emission as well as between economic growth and tourism. Also, Shakouri et al. (2017) investigated the nexus of interest for the selected Asia-Pacific countries. Performing the long-run relationships, the findings of this study suggest a significant positive impact of tourism on pollutant emission in the long-run while the Granger causality test shows unidirectional causality flowing from energy consumption to tourism as well as from pollutant emission to tourism in the sample countries.

Concurring to the above, Aslan et al. (2020) found bidirectional causality between economic growth and tourism, economic growth and energy consumption as well as between economic growth and pollutant emission. Using data of selected Mediterranean countries, the study supports the tourism-led

growth hypothesis in low growth levels. Moreover, sustainable growth is reported at low growth levels. The overall conclusion of this part is that tourism industry plays an important role in contributing to economic growth. However, tourism sector is one of the greatest energy consumers and contributes to environmental depletion. Hence, the question of environmental issues brings up many concerns nowadays (Tovar and Lockwood, 2008). Thus, the current study is an attempt to unveil the linkage amid the observed variables in the case of top 10 touristic destinations.

2. Data, Variables and Methodology

Our study explores the impact of tourism industry, energy consumption and economic growth on pollutant emission. The model used in current study is based on modified Cobb-Douglas production function and derived from Ali et al. (2017). Panel data formalization can be shown as (Equation 1):

$$Y_{it} = F(K_{it}, AL_{it}) \quad (1)$$

where Y_{it} represents economic growth, K_{it} denotes capital while AL_{it} represents labor. Many everyday activities produce significant amounts of GHG; therefore this study introduces additional variables such as tourism industry, energy consumption and economic growth. The current theoretical setting of the model is based on the previous work of Adedoyin and Bekun (2020) and Shakouri et al. (2017). Our study differs from Isik and Radulescu (2017) which focused on investigating causal linkage amid tourist arrivals, renewable energy and other variables. This study also differs from Aslan et al. (2020), by focusing on the links between pollutant emission and tourism industry for the top ten destinations instead of Mediterranean countries.

This study uses annual panel data for the period 1995-2014 and the sample variables are CO2 emissions (metric tons per capita) standing for pollutant emission and denoted by CO2, TR – international tourism receipts, ENU - energy use (kg of oil equivalent per capita) standing for energy consumption and GDP - GDP per capita (constant 2010 US\$). The data for the top 10 destinations were obtained from the World Bank (World Development Indicators).

After pre-estimation diagnostics (inspection for stationarity properties and correlation analysis), this study opted for panel VAR (PVAR) and fully modified ordinary least square (FMOLS). Vector autoregression (VAR) models are proposed as an alternative to multivariate SEM (Sims, 1980). One of the most important features of the VAR model is that all of the variables are

considered to be endogenous. However, the exogenous shocks may be disentangled by the common statistical procedures. One of the pioneers of PVAR application is previous work of Love and Zicchino (2006). Hence, the methodological part of the present research follows Love and Zicchino (2006) and Tiwari et al. (2013). The panel VAR is actually the combination of time-series VAR with the panel settings. The detailed explanation of PVAR model as well as the estimation procedure is given in follows Love and Zicchino (2006). The variables of the current study are interrelated in the following way:

$$Y_{it} = \omega_i + A(L)Y_{it} + \sigma_i + \pi_t + \epsilon_{it} \quad (2)$$

where i and t stand for individual (destination) and time respectively; Y_{it} subscript represents the vector of pollutant emission, tourism, energy consumption and real GDP per capita; ω_i denotes fixed-effect matrix; σ_i and π_t are individual and time effects respectively; ϵ_{it} are residuals. PVAR model that shows the interrelation of the factors in current study can be formalized as:

$$\begin{aligned} \Delta L(CO2_{it}) = & \omega_{1i} + \sum_{j=1}^k f_{1j} \Delta L(CO2_{it-j}) + \sum_{j=1}^k g_{1j} \Delta L(ENU_{it-j}) + \sum_{j=1}^k h_{1j} \Delta L(TR_{it-j}) \\ & + \sum_{j=1}^k k_{1j} \Delta L(GDP_{it-j}) + \sigma_{1i} + \pi_{1t} + \epsilon_{1it} \end{aligned} \quad (3)$$

$$\begin{aligned} \Delta L(ENU_{it}) = & \omega_{2i} + \sum_{j=1}^k f_{2j} \Delta L(CO2_{it-j}) + \sum_{j=1}^k g_{2j} \Delta L(ENU_{it-j}) + \sum_{j=1}^k h_{2j} \Delta L(TR_{it-j}) \\ & + \sum_{j=1}^k k_{2j} \Delta L(GDP_{it-j}) + \sigma_{2i} + \pi_{2t} + \epsilon_{2it} \end{aligned} \quad (4)$$

$$\begin{aligned} \Delta L(TR_{it}) = & \omega_{3i} + \sum_{j=1}^k f_{3j} \Delta L(CO2_{it-j}) + \sum_{j=1}^k g_{3j} \Delta L(ENU_{it-j}) + \sum_{j=1}^k h_{3j} \Delta L(TR_{it-j}) \\ & + \sum_{j=1}^k k_{3j} \Delta L(GDP_{it-j}) + \sigma_{3i} + \pi_{3t} + \epsilon_{3it} \end{aligned} \quad (5)$$

$$\begin{aligned} \Delta L(GDP_{it}) = & \omega_{4i} + \sum_{j=1}^k f_{4j} \Delta L(CO2_{it-j}) + \sum_{j=1}^k g_{4j} \Delta L(ENU_{it-j}) + \sum_{j=1}^k h_{4j} \Delta L(TR_{it-j}) \\ & + \sum_{j=1}^k k_{4j} \Delta L(GDP_{it-j}) + \sigma_{4i} + \pi_{4t} + \epsilon_{4it}. \end{aligned} \quad (6)$$

We use the natural logarithm form of the interrelated factors to corroborate more stable behavior. Δ denotes the first difference. Since the other

three variables are denoted per capita, we have divided international tourism, receipts by the population in given year in order to make the variables comparable. After estimating the PVAR model, we have utilized the impulse response analysis to assess the effect of the shock of one variable to another. Another chief benefit of PVAR model is the ability to show the rate change in a factor disclosed by the innovation to another factor by presenting variance decomposition analysis.

3. Results and Discussions

The correlation matrix (Table 2) reveals a significant positive association between pollutant emission and energy consumption as well as between pollutant emission and economic growth. The positive association is also shown for the other observed variables. Also, the study focused on Pesaran's test of cross sectional independence. As we can see, the CD test does not reject the null hypothesis of no cross-sectional dependence (0.483, Pr = 0.629). Furthermore, we carry out unit root tests to find the order of integration.

Table 2. Correlation Matrix

	L(CO2)	L(ENU)	L(GDP)	L(TR)
L(CO2)	1			
L(ENU)	0.9324***	1		
L(GDP)	0.5795***	0.7271***	1	
L(TR)	0.4899***	0.5504***	0.6634***	1

Note: ***, **, * significant at 1%, 5% and 10% respectively.

Source: Computed by the Authors

In terms of the level variables, Levin–Lin–Chu (LLC) t^* test suggests that L(TR) panels are stationary while Im–Pesaran–Shin test (IPS) and ADF – Fisher inverse chi-square suggest that all panels contain unit roots. Hence, it can be concluded that L(TR) panels are non-stationary. All of the three tests agree that the level values of L(ENU) and L(CO2) are reported to be non-stationary. Assuming that PVAR requires series to be I(1) we test for the stationarity properties for the first difference. Table 3 shows that all variables are stationary at the first difference. This is confirmed for a 1% level of significance. We have further applied Kao cointegration tests to examine long run relationships between the variables. The findings suggest a cointegration relationship between all study variables (t -statistics= -2.42, Pr=0.008).

Table 3. Unit Root Analysis

Included: Constant and Trend	$\Delta L(\text{TR})$		$\Delta L(\text{ENU})$		$\Delta L(\text{CO}_2)$		$\Delta L(\text{GDP})$	
	Stat.	p-value	Stat.	p-value	Stat.	p-value	Stat.	p-value
LLC	-8.87***	0.00	11.16***	0.00	-8.55***	0.00	-4.46***	0.00
IPS	-7.36***	0.00	46.19***	0.00	-9.06***	0.00	-3.10***	0.00
ADF	90.52***	0.00	119.65***	0.00	77.54***	0.00	44.34***	0.00

Note: ***, **, * significant at 1%, 5% and 10% respectively.

Source: Computed by the Authors

Table 4. Panel VAR-Granger Causality Wald Test

Exclud ed	chi2	df	p value	Decision
Dependent variable: L(CO₂)				
L(ENU)	4.75**	1	0.029	Reject
L(GDP)	6.44**	1	0.011	Reject
L(TR)	9.69***	1	0.002	Reject
All	17.77***	3	0.000	Reject
Dependent variable: L(ENU)				
L(CO ₂)	13.87***	1	0.000	Reject
L(GDP)	1.45	1	0.229	Accept
L(TR)	7.98***	1	0.005	Reject
All	23.76***	3	0.000	Reject
Dependent variable: L(GDP)				
L(CO ₂)	1.40	1	0.238	Accept
L(ENU)	0.27	1	0.604	Accept
L(TR)	9.40***	1	0.002	Reject
All	11.75***	3	0.008	Reject
Dependent variable: L(TR)				
L(CO ₂)	6.51**	1	0.011	Reject
L(ENU)	20.53***	1	0.000	Reject
L(GDP)	7.18***	1	0.007	Reject
All	39.71***	3	0.000	Reject

Note: ***, **, * significant at 1%, 5% and 10% respectively.

Source: Computed by the Authors

Accordingly, we proceed to the traditional panel VAR-Granger causality Wald test. To check the behavior and the sensitivity of the variables we have further conducted the pairwise Dumitrescu Hurlin panel causality tests. As shown in Table 4 and 5, there exists bidirectional causality between energy consumption and carbon dioxide emission. Both tests also report bidirectional

causality between tourism and carbon dioxide emission. A unidirectional causality is found in both test and it flows from economic growth to pollutant emission. The findings also suggest bidirectional causality between ENU and TR; TR and GDP. As opposed to Table 4 that reports no causality between GDP and ENU, Table 5 suggests a unidirectional causality flowing from GDP to ENU.

Table 5. Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Causality Tests

Null Hypothesis:	W-Stat.	Prob.	Decision
L(ENU) does not homogeneously cause L(CO2)	8.689***	0.000	Reject
L(CO2) does not homogeneously cause L(ENU)	5.933***	0.000	Reject
L(GDP) does not homogeneously cause L(CO2)	6.605***	0.000	Reject
L(CO2) does not homogeneously cause L(GDP)	2.848	0.590	Accept
L(TR) does not homogeneously cause L(CO2)	10.393***	0.000	Reject
L(CO2) does not homogeneously cause L(TR)	11.346***	0.000	Reject
L(GDP) does not homogeneously cause L(ENU)	6.331***	0.000	Reject
L(ENU) does not homogeneously cause L(GDP)	2.824	0.608	Accept
L(TR) does not homogeneously cause L(ENU)	11.111***	0.000	Reject
L(ENU) does not homogeneously cause L(TR)	4.254**	0.035	Reject
L(TR) does not homogeneously cause L(GDP)	3.866*	0.095	Reject
L(GDP) does not homogeneously cause L(TR)	4.288**	0.032	Reject

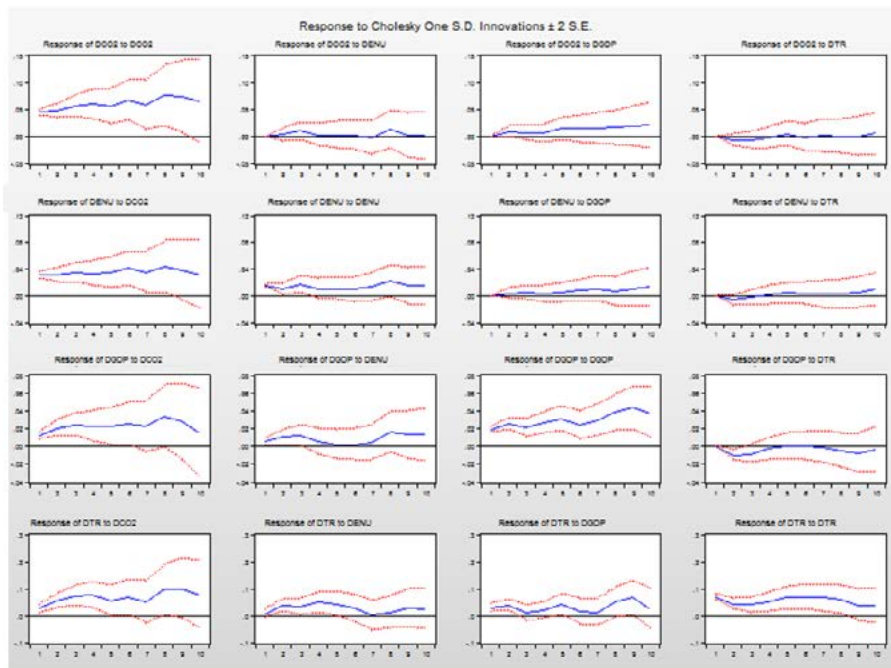
Note: ***, **, * significant at 1%, 5% and 10% respectively.

Source: Computed by the Authors

The impulse responses of one variable in light of changes in another variable are presented in Figure 1. It reveals that when the energy consumption has a positive shock, carbon dioxide emission become positive. If one standard deviation shock is given to economic growth, the reaction of pollutant emission is positive. In terms of the reaction of pollutant emission on tourism, it is first negative, reaches equilibrium after four years and is also positive later. For

energy consumption, economic growth, tourism and CO2 emissions respond positively to its positive shock within the ten years period.

Figure 1. Impulse Response

Source: Computed by the Authors

As of economic growth, all of the variables respond positive to its positive shock. The responses of all variables to a standard deviation shock in carbon dioxide emission are similar to that of economic growth. All variables respond negative to a standard deviation shock in tourism for the first three years but revert back to equilibrium between the fourth and fifth year in the case of pollutant emission and energy consumption and responds positively later on. However, the reaction of economic growth to a standard deviation shock in tourism is negative except for the fourth and fifth year when it reverts back to equilibrium.

Table 6. Forecast-error variance decomposition

Series	Period	$\Delta L(\text{CO}_2)$	$\Delta L(\text{ENU})$	$\Delta L(\text{GDP})$	$\Delta L(\text{TR})$
$\Delta L(\text{CO}_2)$	1	100	0	0	0
	2	96.68	0.19	1.58	1.55
	3	95.72	1.28	1.42	1.58
	4	96.74	0.89	1.14	1.22
	5	96.17	0.70	2.09	1.04
$\Delta L(\text{ENU})$	1	80.62	19.38	0	0
	2	83.09	14.44	0.66	1.81
	3	81.20	16.75	0.82	1.23
	4	83.38	14.90	0.73	0.99
	5	84.55	13.40	1.00	1.04
$\Delta L(\text{GDP})$	1	26.72	5.12	68.17	0
	2	30.99	7.38	56.37	5.25
	3	37.86	8.99	47.76	5.39
	4	39.08	7.18	49.75	3.98
	5	37.92	5.44	53.67	2.98
$\Delta L(\text{TR})$	1	10.97	0.92	14.26	73.84
	2	26.41	10.46	16.93	46.20
	3	40.52	11.81	11.08	36.59
	4	44.97	14.83	8.56	31.64
	5	40.82	15.41	10.12	33.65

Source: Computed by the Authors

The variance decomposition shows that own shocks account for total variation in pollutant emission in the first year, but this effect decreases throughout the periods. All three variables account for less than 5% variation in pollutant emission. Table 6 also indicates that CO₂ accounts for more than 80% variation in energy consumption throughout the periods while GDP and TR account for 1% respectively. Own shocks account for more than 50% of the variation in economic growth while CO₂ accounts for more than 20% in the observed period. All of the variables are found to have a strong influence on tourism.

We further proceed to FMOLS estimates. Table 7 presents the results for FMOLS estimates for the equations 3-6. Beginning with model 1, the findings reveal a significant positive impact of energy consumption. Based on these findings, an increase in energy consumption tends to contribute to pollutant emission. However, negative coefficients with economic growth and tourism suggest that an increase in economic growth and tourism reduces pollutant

emission. Additionally, model 2 is significant and shows a significant positive impact of all determinants of energy consumption.

Table 7. FMOLS regression

Series	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
L(CO2)		0.740 (0.025) ^{***}	-0.300 (0.301)	-2.886 (0.817) ^{***}
L(ENU)	1.381 (0.037) ^{***}		1.201 (0.373) ^{***}	2.449 (1.117) ^{**}
L(GDP)	-0.277 (0.047) ^{***}	0.084 (0.029) ^{***}		1.869 (0.247) ^{***}
L(TR)	-0.023 (0.009) ^{**}	0.027 (0.011) ^{**}	0.242 (0.029) ^{***}	
R-squared	0.998	0.998	0.994	0.936

Note: ^{***}, ^{**}, ^{*} significant at 1%, 5% and 10% respectively. Standard errors in parentheses.

Source: Computed by the Authors

Model 3 shows a significant positive impact of energy consumption on economic growth. Moreover, a rise in tourism industry leads to an increase in economic growth. However, the coefficient with carbon dioxide emissions is not significant. Table 7 also shows a significant negative impact of pollutant emission on tourism industry. However, energy consumption and economic growth are found to have a positive impact on tourism industry.

Conclusion

The current paper examined the relationship between tourism, energy consumption, economic growth and CO2 emissions for the top 10 countries in terms of the number of arrivals in the world over the period 1995-2014. To examine whether the factors of the present study are interrelated, we have utilized PVAR econometrics, causality tests, variance decomposition and impulse response analysis. Also, to make findings more robust, we have used FMOLS method. The FMOLS regression suggests that a rise in energy consumption leads to an increase in carbon dioxide emissions. These findings are similar to that of Saidi and Hammami (2015) suggesting that economic growth, pollutant emissions and energy consumption are complementary. Also, economic development is induced by industrialization that leads to increasing energy consumption and pollutant emission. Tourism-induced energy consumption increases pollutant emission which has a potential to harm the quality of the environment in the selected countries. However, an increase in

economic growth and tourism leads to a decrease in carbon dioxide emissions. These findings are in line with the modern ecological movement which blamed economic development as a main source of environmental depletion which started in industrialized countries in the 1960s. At that time, economic growth and clean environment appeared interchangeable. In this regard, more attention needs to be paid to indicators of environmental depletion to prevent irreversible harm to particular ecosystems. The quality of the environment is essential to tourism, thus it is of great importance to underline the decrease in pollutant emission due to tourism industry in the selected countries. These results clearly indicate that the top 10 destinations controlled conventional tourism and avoided potential threats to many natural areas around the world. Also, our findings show an increase in energy consumption due to a positive trend in economic growth, tourism and carbon dioxide emission. In this view, economic growth with the tourism and urbanization effects has increased energy consumption that has generated an increased pollutant emission, which is noted to be the dominant contributor to global warming. It is worth noticing that the rise in energy consumption and tourism development increase economic growth, while the coefficient with CO₂ is not significant. Accordingly, tourism development increases energy consumption and economic growth while reducing CO₂ emissions. Consequently, our research findings are vital for achieving sustainable tourism and environmental protection in the top 10 touristic destinations. More government policies should be directed towards preventing global warming since negative consequences of environmental depletion can hamper economic growth. Also, the uncontrolled deterioration of global climate can reduce or prevent visits to destinations that rely heavily on fossil fuels based energy. Consequently, renewable energy should be considered for tourism services especially transport and accommodation. Hence, policy makers need to make a necessary effort in order to promote sustainable tourism since it is found to be environmental friendly in the long-run. The recommendations for the future research include the extension of the sample to all OECD countries. Moreover, there is a necessity to take into account the potential impact of the 2007-2008 financial crises.

REFERENCES

ADEDOYIN, F. F. and BEKUN, F. V. (2020), "Modelling the interaction between tourism, energy consumption, pollutant emissions and urbanization: renewed evidence from panel VAR", *Environmental Science and Pollution Research*. doi:10.1007/s11356-020-09869-9.

- AHMAD, M., ZHAO, Z. Y., and LI, H. (2019), "Revealing stylized empirical interactions among construction sector, urbanization, energy consumption, economic growth and CO2 emissions in China", *Science of The Total Environment*, 657, 1085-1098.
- AKKINAPALLI, S. (2018), "Impact of tourism on energy consumption in India", *International Journal of Advance Research and Developm"ent*, 3(4), 37-46.
- ALI, W., ABDULLAH, A. and AZAM, M. (2017), "The dynamic relationship between structural change and CO2 emissions in Malaysia: a cointegrating approach", *Environmental Science and Pollution Research*, 24(14), 12723-12739.
- ANTONAKAKIS, N., DRAGOUNI, M., and FILIS, G. (2013), "Time-varying interdependencies of tourism and economic growth: evidence from European countries", *MPRA Munich Personal Repec Archive*, 4875, 1-34.
- APERGIS, N. and TANG, C. F., (2013), "Is the energy-led growth hypothesis valid? New evidence from a sample of 85 countries", *Energy Economics*, 38(C), 24-31.
- ASLAN, A., ALTINOZ, B., and OZSOLAK, B. (2020), "The nexus between economic growth, tourism development, energy consumption, and CO2 emissions in Mediterranean countries", *Environmental Science and Pollution Research*, doi: 10.1007/s11356-020-10667-6.
- BUCKLEY, R. (2012), "Sustainable tourism: research and reality", *Annals of Tourism Research*, 39, 528-546.
- DOGAN, E. and ASLAN, A. (2017), "Exploring the relationship among CO2 emissions, real GDP, energy consumption and tourism in the EU and candidate countries: evidence from panel models robust to heterogeneity and cross-sectional dependence", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77, 239-245.
- DRITSAKIS, N. (2012), "Tourism development and economic growth in seven Mediterranean countries: a panel data approach", *Tourism Economics*, 18(4), 801-816.
- DU, D., LEW, A. A., and NG, P. T. (2014), "Tourism and economic growth", *Journal of Travel Research*, 55(4), 454-464.

- GAMAGE, N.S.K., KURUPPUGE, R.H., and HAQ, I.U. (2017), “Energy consumption, tourism development, and environmental degradation in Sri Lanka”, *Ener Sour Part B: Econ Plan Pol*, 12(10), 910-916.
- GUNDUZ, L. and HATEMI-J, A. (2005), “Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey?”, *Applied Economics Letters*, 12, 499-504.
- ISIK, C. and RADULESCU, M. (2017), “Investigation of the relationship between renewable energy, tourism receipts and economic growth in Europe”, *Statistika*, 97(2), 85-94.
- ISIK, C., DOGAN, E., and ONGAN, S. (2017), “Analyzing the tourism–energy–growth nexus for the top 10 most-visited countries”, *Economies*, 5(40),
- ISIK, C., DOGRU, T., and TURK, E.S. (2018), “A nexus of linear and non-linear relationships between tourism demand, renewable energy consumption, and economic growth: theory and evidence”, *Int J Tourism Res.*, 20, 38-49.
- KATIRCIOGLU, S. T. (2014), “International tourism, energy consumption, and environmental pollution: the case of Turkey”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 36, 180-187.
- KATIRCIOGLU, S. T., FERIDUN, M., and KILINC, C. (2014), “Estimating tourism-induced energy consumption and CO2 emissions: the case of Cyprus”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29, 634-640.
- KHALIL, S., MEHMOOD, K. K., and WALIULLAH, K. (2007), “Role of tourism in economic growth: empirical evidence from Pakistan economy”, *The Pakistan Development Review*, 46(4), 985-995.
- KUM, H., ASLAN, A., and GUNGOR, M. (2015), “Tourism and economic growth: the case of next-11 countries”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(4), 1075-1081.
- LEE, J. W., and BRAHMASRENE, T. (2013), “Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: evidence from panel analysis of the European Union”, *Tourism Management*, 38, 69-76.
- LENZEN, M., SUN, Y. Y., FATURAY. F., TING, Y. P., GESCHKE, A., and MALIK, A. (2018), “The carbon footprint of global tourism”, *Nature Climate Change*, 8, 522-528.

- LIU, Y., KUMAIL, T., ALI, W., and SADIQ, F. (2019), “The dynamic relationship between CO2 emission, international tourism and energy consumption in Pakistan: a cointegration approach”, *Tourism Review*, 74(4), 761-779.
- LOVE, I. and ZICCHINO, L. (2006), “Financial development and dynamic investment behavior: evidence from panel VAR”, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 46(2), 190-210.
- LUKASHINA, N. S., AMIRKHAPOV, M. M., ANISIMOV, V. I. and TRUNEV, A. (1996), “Tourism and environmental degradation in Sochi”, Russia, *Annals of Tourism Research*, 23(3), 654-665.
- NEPAL, S.K. (2008), “Tourism-induced rural energy consumption in the Annapurna region of Nepal”, *Tourism Management*, 29, 89-100.
- NISSAN, E., GALINDO, M. A., and MÉNDEZ, M. T. (2011), “Relationship between tourism and economic growth”, *The Service Industries Journal*, 31(10), 1567-1572.
- ONGAN, S. and DEMIROZ, D. M. (2005), “The contribution of tourism to the long-run Turkish economic growth”, *Ekonomický časopis [Journal of Economics]*, 53(9), 880-894.
- PIGRAM, J. J. (1980), “Environmental implications of tourism development”, *Annals of Tourism Research*, 7(4), 554-583.
- PU, W. and MI, T. (2016), “On estimating transportation energy consumption and carbon dioxide emissions from off-shore island tourism—a case study of Haikou city, China”, *Journal of Resources and Ecology*, 7(6), 472-479.
- ROMERO, M.P. and MOLINA, J.A. (2013), “Tourism and economic growth: a review of empirical literature”, *Tourism Management Perspectives*, 8, 28-41.
- SAIDI, K. and HAMMAMI, S. (2015), “The impact of CO2 emissions and economic growth on energy consumption in 58 countries”, *Energy Reports*, 1, 62-70.
- SATROVIC, E. (2019), “Energy consumption, trade openness and growth nexus in Turkey: evidence from VECM”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 1-12.

- SATROVIC, E. and MUSLIJA, A. (2017), "Foreign direct investments and tourism: empirical evidence from Turkey", *ICPESS Proceedings*, 2, 88-100.
- SAVAS, B., BESKAYA, A., and SAMIOGLU, F. (2010), "Analyzing the impact of international tourism on economic growth in Turkey", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 121-136.
- SCOTT, D., PEETERS, P., and GÖSSLING, S. (2010), "Can tourism deliver its "aspirational" greenhouse gas emission reduction targets?", *Journal of Sustainable Tourism*, 18(3), 393-408.
- SHAKOURI, B., KHOSHNEVIS YAZDI, S., and GHORCHEBIGI, E. (2017), "Does tourism development promote CO2 emissions?", *Anatolia*, 28(3), 444-452.
- SIMS, C.A. (1980), "Macroeconomics and reality", *Econometrica*, 48(1), 1-48.
- TANG, C. F. and ABOSEDRA. S. (2014), "The impacts of tourism, energy consumption and political instability on economic growth in the MENA Countries", *Energy Policy*, 68, 458-64.
- THANG, Z., ZHANG, N., SHI, C. B., and BI, K. X. (2015), "Estimation of CO2 emissions from tourism transport in Heilongjiang Province", *China, Int. J. Sus. Dev. Plann.*, 10(4), 520-527.
- TIWARI, A. K., OZTURK, I., and ARUNA, M. (2013), "Tourism, energy consumption and climate change in OECD countries", *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(3), 247-261.
- TOVAR, C. and LOCKWOOD, M. (2008), "Social impacts of tourism: an Australian regional case study", *International Journal of Tourism Research*, 10(4), 365-378.
- TSAI, K. T., LIN, T.P., LIN, Y.H., TUNG, C.H., and CHIU, Y.T. (2018), "The carbon impact of international tourists to an Island Country", *Sustainability*, 10(5), 1-12.
- UNWTO (2017), *Annual Report*, Madrid, doi: 10.18111/9789284419807.
- WEI, Y.X., BAI, S., SHI, C., LIU, L., and LI, X. (2012), "Estimating the carbon emissions and regional differences of tourism transport in China", *Journal of Shaanxi Normal University (Natural Science Edition)*, 40, 76-84.

XIAO, X., ZHANG, J., LU, J., ZHONG, S., and YIN, L. (2012), “Analysis on spatial structure and scenarios of carbon dioxide emissions from tourism transportation”, *Acta Ecologica Sinica*, 32(23), 7540-7548.

ZHANG, J. and ZHANG, Y. (2020), “Tourism, economic growth, energy consumption, and CO2 emissions in China”, *Tourism Economics*, doi:10.1177/1354816620918458.

ETRÜSK (AKÇADAĞ) DAĞI VE YAKIN ÇEVRESİNİN JEOMORFOLOJİSİ*

Kemal KOÇAKLI¹, Halil ZORER²

Geliş: 14.05.2020 / Kabul: 13.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.737371

Öz

Etrüsk Dağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alır. Etrüsk Dağı Pliyosen yaşlıdır ve stratovulkan tipindedir. Etrüsk Volkan Dağı; Nemrut, Süphan, Tendürek ve Ağrı Volkan Dağlarının oluşturduğu güneybatı-kuzeydoğu uzanımlı çizgisel hat üzerinde yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Etrüsk Strato-volkanının jeomorfolojik evrimini ve bu jeomorfolojik evrime etki eden faktörleri saptamaktır. Bu amaçla çeşitli ölçeklerde jeoloji ve topoğrafya haritaları, Google Earth görüntüleri ile Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılmıştır. Arazi çalışmalarında yapılan gözlemler görsellerle desteklenmiş ve dijital ortam verileri ile kıyaslanmıştır. Elde edilen sonuçlar ilgili literatür ile karşılaştırılarak jeomorfolojinin gelişimi ortaya konulmuştur. Etrüsk Volkanı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Arabistan Plakasının Anadolu Yarımadası'nı sıkıştırması ile ilişkili önemli jeomorfolojik birimlerden birisidir. Etrüsk Dağı'nın en yüksek noktası 2943 m ile Kavşabalak Tepesi'dir. Merkezi püskürme karakterinde olan Etrüsk Volkanı yaklaşık 9 km çapında büyük bir kaldera oluşturmuştur. Volkanik patlamalar ile kalderanın güney duvarı parçalanmış daha sonra flüvyal süreçlerin devreye girmesi ile şekillenip dış drenaja (Van Gölü) açılmıştır. Etrüsk Kalderası tipik bir çökme kalderasıdır. Strato-volkanların tipik morfolojik birimleri olan barancos ve planzelerin varlığı Etrüsk Volkanı'nın Strato-volkan olduğunu kanıtlayan başlıca göstergelerdir. Jeolojik

* Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi S.B.E. Coğrafya A.B.D.'nce kabul edilen "Etrüsk Dağı ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafya Özellikleri" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İklim ve Deniz Bilimleri, 34469, İstanbul, Türkiye, kemal_kocakli@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8166-3441>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 65080, Van, Türkiye, zorer-halil@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2978-4908>.

ve jeomorfolojik anlamda kendine özgü karakteristik özellikleri bulunan çalışma alanı farklı süreçlerin oluşturduğu topografya özelliği arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etrüsk, Jeomorfoloji, Volkanizma, Tektonizma, Kaldera

GEOMORPHOLOGY OF ETRÜSK (AKÇADAĞ) MOUNTAIN AND ITS SURROUNDINGS

Abstract

The Etrüsk Mountain is located in the northeast of Van Lake in Eastern Anatolia. The Etrüsk Mountain is of Pliocene age and stratovolcano type. Etrüsk Volcano Mountain is on a southwest-northeast trending linear line formed by Nemrut, Süphan, Tendürek and Ağrı Volcano Mountains.

This study aims to determine the morphological evolution of Etrüsk Strato-volcano and the factors effecting this morphological evolution. For this purpose, geology and topography maps, Google Earth images and Geographic Information Systems (GIS) were use in the various scales. Field observation were supported by visual and compared with digital media data. The results obtained were compared with the related literatüre and the development of geomorphology was revealed. The Etrüsk Volcano is one of the important geomorphological units associated with the compression of the Arabian Plate on the Anatolian Peninsula in the Eastern Anatolian Region. The highest point of the Etrüsk Mountain is the Kavşabulak Hill with 2943 m. The Etrüsk Volcano, with its central eruption character, formed a large caldera with a diameter of about 9 km. With the volcanic eruptions, the southern wall of the caldera was disintegrated and later was formed by the introduction of fluvial processes and was opened to the external drainage (Lake Van). The caldera of Etrüsk is a typical collapse caldera. The presence of Barancos and Planez, the typical morphological units of strato-volcanoes, are the main indicators that prove that the Etrüsk Volcano is Strato-volcano. The study area, which has its own characteristic features in geological and geomorphological terms, has a topography characteristic formed by different processes.

Keywords: Etrüsk, Geomorphology, Volcanism, Tectonism, Caldera

Giriş

Volkan jeomorfolojisi, diğer yüzey şekillerinin aksine yapıcı ve yıkıcı güçlerin birlikte oluşturduğu yüzey şekilleridir. Bu nedenle volkan jeomorfolojisi

çalışmalarında yapıcı ve yıkıcı güçlerin dikkatlice ilişkilendirilmesi gerekir (Thouret, 1999).

Volkanın yapısı, şekli ve büyüklüğü; yıkıcı ve yapıcı süreçlerin arasındaki etkileşimden kaynaklanmaktadır. Volkan morfolojisinin gelişimi onu etkileyen faktörlere bağlıdır. Bu faktörlere bakıldığında, volkan morfolojisinin yaşı, evreleri, bileşimi, püskürme gücü, baca şekli ve volkanik malzemenin çıkışı, erozyon derecesi, lav/tefra oranı, deformasyon, magma akışı ve tektonizma koşulları hesaba katılmalıdır (Grosse ve diğ., 2009: 651–654). Volkanlar birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Yerbilimciler olarak jeologlar ve jeomorfoloğlar bu konuda birçok çalışma yapmışlardır (Cotton, 1944: 416; Wood, 1980: 387–413; Lahn, 1976: 51; Pike ve Clow, 1981: 1038; Francis, 1993: 443; Simkin ve Siebert, 1994: 349; Ardos, 1987: 34; Sür, 1994: 29-53; Tonbul, 1996: 311 – 340; Thouret, 1999: 95–131; Davison ve De Silva, 2000: 663–681; Riedel ve diğ., 2003: 121–152; Hone ve diğ., 2007: 203–220; Grosse ve diğ., 2009: 651–654; Bathke ve diğ., 2013: 4488-4502; Bathke ve diğ., 2015: 157-168; Atıcı ve Türkecan, 2017: 1-18).

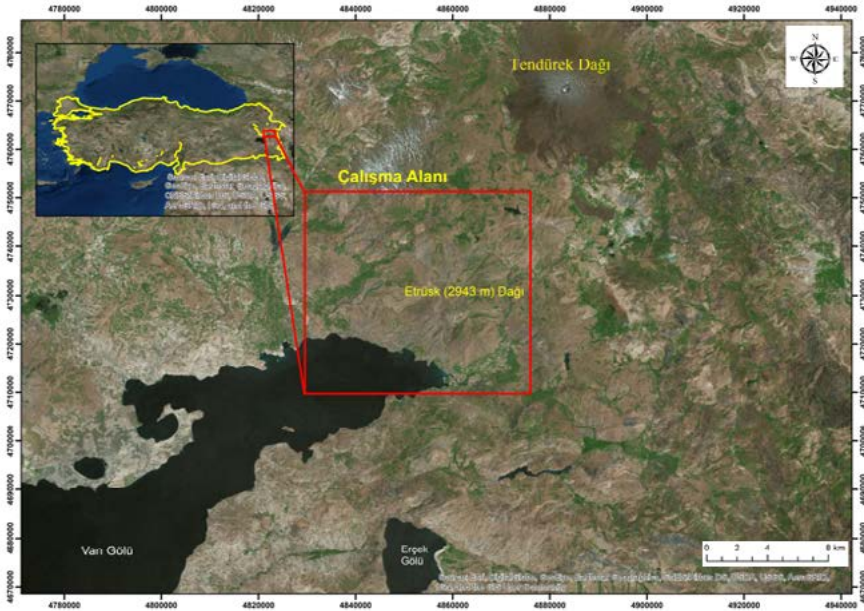
Karatson ve diğ., (2010) dünya genelinde düzenli bir simetrik yapıya sahip olan strato-volkanların DEM tabanlı morfometrik analizini yaptıklarında, bu volkanların simetrik şekillerinin; püskürme tarzlarına, çıkardıkları malzemenin kimyasal bileşenine ve çıktıkları yüzeyin morfolojik koşullarına bağlı olduklarını vurgulamışlardır.

İç ve dış kuvvetlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda oluşan volkan topografyasına dair morfolojik şekillere Doğu Anadolu Bölgesi'nde yoğun olarak rastlanmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Orta Miyosende başlayan tektonik rejim, sıkışmaya bağlı olarak yatayda bir daralma, dikeyde ise bir kabuksal kalınlaşma meydana getirmiştir (Dewey ve diğ., 1986). Bu tektonik sürece bağlı kırık hatları oluşmuş ve yoğun bir şekilde volkanik aktiviteler meydana gelmiştir. Etrüsk Dağı 170 km² taban alanı ile Doğu Anadolu'da sıkıştırma tektoniği ile ilişkili önemli jeomorfolojik birimlerden birisidir.

Innocenti ve diğ., (1976) Van Gölü ve çevresinin genç volkanik evrimini araştırmış ve çalışma sonucunda kalk-alkali volkanizmanın Alt Miyosende bölge çapında başladığını ve altı milyon yıl önce başlayan alkali volkanizmanın bu kalk-alkali volkanizmanın devamı niteliğinde olduğunu belirtmiş ve Neojen boyunca Arabistan levhasının Anadolu-İran levhası altına itilmesinin volkanizmanın kökeni için sorumlu olabileceğini belirtmişlerdir.

Şaroğlu ve Güner (1981), Doğu Anadolu Bölgesi'nde neotektonik dönemin Orta Miyosende başladığını ve sıkışmalı tektonik rejime sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu sıkışma rejimi sonucunda K ve G'ye eğimli yüksek açılı bindirmelerin, kıvrım eksenleri D-B gidişli kıvrımların oluştuğunu söylemişlerdir. Bunun yanı sıra araştırmacılar sol ve sağ yönlü doğrultu atımlı fayların bölgede geliştiğini ve K-G doğrultulu açılma çatlakları boyunca çıkan volkanik kayaçların bölge çapında geniş alanlar kapladığını saptamışlardır.

Etrüsk Volkan Dağı, Van Gölü Kapalı Havzası içinde gölün kuzeydoğu ucunda yer almaktadır. İnceleme alanı doğuda Bendimahi Çayı, güneyde Van Gölü, kuzeydoğuda Köse Dağı, kuzeybatıda Aladağ, batıda Deliçay tarafından sınırlandırılır (Şekil 1). Çalışma alanının doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu 37.8 km, kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu ise 32.8 km'dir. Araştırma alanını doğu ve kuzeydoğudan sınırlandıran Bendimahi Çayı, debi bakımından Van Gölü Havzası'nın en büyük nehridir. Bendimahi Çayı, 90 km'lik bir uzunluğa sahiptir. Kaynağını Tendürek ve Sarıçiçek Volkan Dağları ile Esengöl Dağı'nın (Türkiye-İran sınırında) batı yamaçlarından ve Muradiye ile Köse dağlarından alır. Van Gölü'ne döküldüğü alanda ismi ile anılan Bendimahi Deltasını oluşturur. İnceleme alanının batı ve kuzeybatı sınırını ise Deliçay oluşturmaktadır. Kaynağını Etrüsk ve Aladağlardan alan Deliçay, Etrüsk Dağı'nın batı yamaçlarını akaçlar.

Şekil 1: Araştırma Alanının Lokasyon Haritası

Çalışma alanının güney sınırını ise Van Gölü oluşturmaktadır. Büyük bir kapalı havza özelliği taşıyan Van Gölü; kuzeyde Neojen-Kuaterner volkanikleri ile Neojen çökel arazileri, güneyde Bitlis Dağı metamorfik kütleleri, batıda Nemrut Volkanı ve doğuda ise Neojen ve Paleojen arazileri ile çevrilmiştir. Yaklaşık 3570 km²'lik alanıyla Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü, denizden 1648 m yükseklikte bulunmaktadır. 451 m derinliğe sahip olan Van Gölü aynı zamanda en büyük sodalı göl olma özelliğine de sahiptir (Degens ve Kurtman, 1978).

1. Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı, neotektonik dönem volkanizması olarak gelişen inceleme alanının tektonik ve volkan jeomorfolojisi açısından değerlendirilmesidir. Çalışma, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kompleks bir yapı arzeden, her çalışmada biraz daha aydınlığa kavuşan morfolojik yapısına ışık tutmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda; Etrüsk Volkan Dağı'nın volkan topografyasına ait aşınım ve birikim şekillerini tespit ve analiz ederek morfolojik gelişim seyrini açıklayabilmek, dağın dış drenaja açılması ve bu açılma mekanizmasına bağlı göstergeleri ortaya koymaktır. Etrüsk Volkanı'nın jeomorfolojik anlamda yer bilimciler tarafından yeterli derecede çalışılmamış olması, bu çalışmanın yürütülmesine zemin hazırlamıştır. Dünya genelinde strato-volkanların en iyi bilinen örnekleri Vesuvius (Italy), Saint Helens (Pasific), Karakatoa (Indonesia), Pinatuba (Phillipine) iken, Türkiye'deki örnekler Erciyes, Hasan, Süphan, Ağrı ve Etrüsk Volkan dağlarıdır. Ancak Etrüsk Volkanı ülkemizdeki diğer strato-volkanlar kadar araştırmalara konu olmamıştır. Bu çalışma aynı zamanda Etrüsk Strato-volkanının literatürdeki yerini almasını ve morfolojik olarak yorumlanmasının hedeflemektedir.

Bu çalışmanın temel araştırma hedefleri bir kaç başlık altında toplanabilir: **i-**Etrüsk Volkanı'nın gelişim seyri, aktivite süresi ve stratigrafik özellikleri ile Etrüsk Volkanı'nın araştırma sahası sınırları ve yakın çevresinde yer alan (Aladağlar, Girekol, Hacıhalil ve Köseadağ) volkanları ile ilişkisi ve bunlar ile karşılaştırmalı bir şekilde yorumlanması, **ii-** Etrüsk Volkanı'nın tipi (Strato-volkan) ve buna dair göstergeler, **iii-** Etrüsk kalderasının dış drenaja açılma sistematığı ve bu sistematığa dair göstergeler, **iv-** Etrüsk kalderasının oluşum tipi (çökme kalderası) ve bu tipin morfolojik kanıtları ve en nihayetinde volkan topografyasına dair bazı jeomorfolojik birimlerin tespiti, analizi ve haritalanması.

İlk olarak jeolojik özelliklerin belirlendiği bu çalışmada; MTA'nın hazırladığı 1/100000 ölçekli jeoloji haritaları ile raporları ve daha önce yapılan yaşlandırma vb. literatür çalışmaları ışığında çalışılmıştır. Elde edilen jeoloji verileri ve arazi gözlemleri ışığında araştırma sahasının jeomorfolojik

özelliklerinin belirlenmesi ve haritalanması işlemi yapılmıştır. Bunun için; J50, J51, K50, K51 topografya haritası paftaları kullanılmıştır. Jeomorfolojik özelliklerinin haritalanması (Şekil 2, 3 ve 6) CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) ortamında (ESRI©ArcGIS 10.3) 1/100.000 ölçekte bir Dijital Yükseklik Modeli (DEM) oluşturularak yapılmıştır. Hidrolojik özelliklerin haritalanması için ArcGIS 10.3 Hidro ToolBox kullanılarak çalışma alanının nehir ağları çıkarılmıştır. Çalışma alanının jeoloji haritası (Şekil 5), hem 1/100.000 ölçekli MTA (Türkiye Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü) haritalarının hem de radyometrik yaşların yardımıyla saha çalışmaları sırasında oluşturulmuştur.

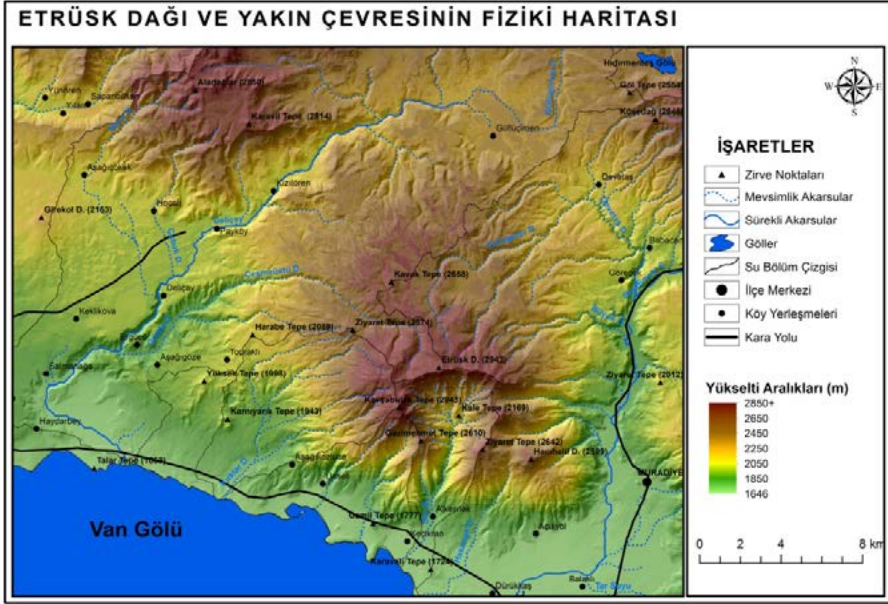
2. Bulgular ve Tartışma

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Orta Miyosende kıta kıta çarpışması ile Paleotektonik dönem son bulur ve yeni bir tektonik rejim olan Neotektonik dönem başlar. Bu yeni rejim sonrasında; şiddetli faylanma ve açılma çatlakları gelişir. Yatayda bir daralma, dikeyde ise bir kabuksal kalınlaşmanın yaşandığı bölgede litosferin dengesi bozulur ve yoğun bir volkanizma faaliyeti görülür (Yılmaz ve diğ., 1987; Şaroğlu ve Güner, 1981; Dewey ve diğ., 1986). Çalışma alanı ve çevresinde de bu durumu görmek mümkündür (Şekil 2). Bu volkanik çıkış merkezleri; Aladağ Volkanı (Miyosen), Etrüsk Volkanı (Pliyosen), Hacihalil Volkanı (Pliyosen), Kavaktepe (Pliyosen) ve Ziyarettepe (Pliyosen) volkanik çıkış merkezleri ile Kuaterner yaşlı Girekol, Köseadağ ile Yüksektepe volkanlarıdır.

Şekil 2: Etrüsk Dağı ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası

İnceleme alanının çevresindeki dağlar; Aladağlar (2850 m), Köseadağ (2646 m) ve Hacihalil Dağı (2599 m) ile Girekol Dağı (2153 m)'dir (Şekil 3). Son derece sarp ve engebeli bir topoğrafya oluşturan bu alanın önemli düzlüklerini ise Muradiye Ovası oluşturmaktadır. Etrüsk Volkanı'nın bazaltları çalışma alanının kuzeyinde birikerek geniş plato alanları oluşturmuştur. Bu platolarda bölgenin önemli yaylalarını oluşturan Etrüsk yaylaları yer almaktadır.

Şekil 3: Etrüsk Dağı ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası

2.1. Çalışma Alanının Jeolojik Özellikleri

Etrüsk Volkanı'nın kuzey ve kuzeybatısında gözlenen Miyosen yaşlı araziler çalışma alanında gözlemlenen en yaşlı jeolojik birimleri oluşturmaktadır. Oyan (2011) yapmış olduğu $^{40}\text{K}/^{40}\text{Ar}$ jeokronolojik yaş analizleri sonucunda çalışma alanı içindeki volkanizmanın yaklaşık 10 My önce başladığını saptamıştır.

Aladağ Volkanitleri (14.9 My – 8.9 My): Çalışma alanının kuzeybatısında gözlemlenen Aladağ Volkanizması, Van Gölü'nün kuzeyinde çok geniş alanlara yayılmış bir durumdadır. Asidikten bazı kadar değişen lav ve piroklastik ürünler ile temsil edilen bu volkanizmanın yeni $^{40}\text{K}/^{40}\text{Ar}$ yaş bulgularına göre (Lebedev ve diğ., 2010) çalışma alanındaki ve tüm Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki en yaşlı volkanik etkinliği oluşturduğu söylenmektedir.

Miyosen Adlandırılmamış: Bu döneme ait en geniş birim, Muradiye ilçe merkezinin doğusunda kuzey güney hattı boyunca yüzeyleir. Ayrıca çalışma alanının kuzeyinde de yer yer mostra vermektedirler. Kuzeyde Etrüsk ve Köseadağ volkanitleri ile örtülmüşlerdir.

Çalışma alanındaki en geniş volkanik aktiviteyi Pliyosen volkanizması oluşturmaktadır. Miyosen volkanizmasının etkinliği 5.52 My'de Ağırkaya ignimbiritleri ile sonlanmış ve yaklaşık 0.6 My bir suskunluk döneminden sonra volkanizma bazaltik lavların çok geniş bir alanda püskürmesiyle Pliyosende tekrar başlamıştır. Bazaltlar Etrüsk'ten Tendürek Dağı eteklerine kadar uzanan geniş bir plato oluşturmuştur (Oyan, 2011; 38). Volkanizma, Pliyosen boyunca Etrüsk volkanını merkez alacak şekilde lokalize olmuştur. Pliyosen dönemindeki volkanizma yaşıdan gence doğru aşağıdaki birimlerden oluşmaktadır.

Etrüsk Volkanitleri (4.30-3.60 My): Etrüsk Volkanı, Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan güneye açık at nalı şeklinde ve yaklaşık 4 km çapında kalderaya sahip bir stratovolkandır. Yaklaşık 500 km²'lik bir alan kaplayan bu volkan farklı zaman aralıklarında farklı türlerde lavlar püskürtmüştür. Pliyosen döneminde Etrüsk volkanizmasının ilk ürünlerini oluşturan plato bazaltları Van Gölü'nün kuzeyinde çok geniş alanlar kaplamaktadır. Etrüsk Volkanı'nın güneyinde, kuzeyinde, batısında ve doğusunda çok geniş yayılımı olan bu volkanizma, erken Pliyosenin hemen başlarında etkinlik göstermiştir (Lebedev ve diğ., 2010). Oyan (2011) yaptığı çalışmada, Etrüsk Volkanı'nı gelişim seyri bakımından kaldera öncesi ve kaldera sonrası şeklinde iki farklı evrede ele almıştır. Kaldera öncesi volkanik faaliyet piroklastik geri düşme ürünleri ile başlayarak, latitik ve trakitik lavlarla devam etmiş ve riyolitik lavların çıkışı ile volkanik faaliyet sürmüştür. Volkanın kaldera oluşumu sonrası aktivitesi ise çoğunlukla yamaç püskürmeleri şeklinde gelişmiştir.

Hacıhalil Dağı Riyoliti (3.70 My): Etrüsk Dağı'nın güneydoğu yamaçlarından püskürmüş riyolitik lav akışları olarak gözlemlenmiştir. Bu riyolitik dom ve dom akıntıları yaklaşık 26 km²'lik bir alan kapsamaktadır. Bu riyolitler Etrüsk Volkanı'nın lavlarını örtmektedir.

Ziyaret Tepe Volkanitleri (3.60 My): Etrüsk Volkanı'nın batısında yamaç erüpsiyonu şeklinde gözlemlenmiştir. Bu volkanitler Etrüsk'e ait daha yaşlı trakitik ve latitik lavları örtmektedir (Şekil 4).

Pliyo-Kuaterner Adlandırılmamış: Bendimahi Deresi'nin orta çığırları ile Hıdırmenteş Gölü'nün batısında yüzeyleyen bu birim daha önce yapılan çalışmalarda adlandırılmamıştır.

Yüksektepe Volkanitleri: Etrüsk Volkanı'nın batı yamaçlarındaki açılma çatlakları boyunca görülen bu birimin $^{40}\text{K}/^{40}\text{Ar}$ jeokronolojik yaş analizleri yapılmış (Oyan, 2011; 60) ve birimin yaşı Kuaterner olarak tespit edilmiştir. Etrüsk kalderasının yaklaşık 8 km batısında bulunan Karnıyarık Tepe cüruf konisinin çapı kuzey-güney doğrultusunda 500 m, doğu-batı doğrultusunda 300 m'dir ve eliptik bir şekle sahiptir. Yaklaşık 1 km²'lik bir alanı kaplayan cüruf konisi çeşitli boy ve türde volkan bombaları içermektedir. Bazaltik lavların açılma çatlaklarıyla aynı doğrultu üzerinde bulunan bu cüruf konisi de aynı gerilmeli sisteme bağlı olarak gelişmiştir. Bu cüruf konisi çalışma alanındaki en genç birimlerden biri olarak bazaltik lavları kesmektedir ve bu nedenle Etrüsk volkanik sistemine ait en genç üyelerden birini oluşturmaktadır. Ayrıca bu cüruf konisinin hemen batısında ise yüksek tepe lav akışları görülür. Bu lav akışları kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir açılma çatlağı boyunca açığa çıkmışlardır.

Şekil 4:Yamaç Erüpsiyonu Şeklinde Gelişen Ziyarettepe Volkanı

Girekol Volkaniti: Çalışma alanının batısında kalkan şekilli minyatür bir volkan olan Girekol Volkanı çalışma alanında Kuaternerin en son volkanik aktivitesini oluşturmaktadır. Son derece basık bir topoğrafyaya sahip olan bu

kalkan şekilli dağın zirvesinde küçük bir krateri vardır. Kuzeyde Aladağ volkanitlerini doğuda ise Etrüsk volkanitlerini örtmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi Orta Miyosende kıta-kıta çarpışması ile gelişen Neotektonik rejim etkisinin en fazla ve en şiddetli hissedildiği bölgedir. Kuzey-güney yönlü sıkıştırılmaya bağlı olarak yatayda bir daralma, dikeyde ise bir kabuksal kalınlaşmanın olduğu bölgede faylanmalar, topoğrafik deformasyonlar ve nihayetinde de şiddetli volkanik aktiviteler gelişmiştir (Yılmaz ve diğ., 1987; Şaroğlu ve Güner, 1981; Dewey ve diğ., 1986). Çalışma alanı da Neotektonik rejim bağlamında açık bir laboratuvar görevi üstlenmektedir. Miyosenden Kuaternere kadar uzanan volkanik aktiviteler, doğrultu atımlı faylar ve topoğrafik deformasyonlar çalışma alanı ve çevresinde görülebilecek Neotektonik dönem izleridir.

Şekil 5: Etrüsk Dağı ve Yakın Çevresinin Jeoloji Haritası (MTA, 2002 ve Oyan, 2011'den dönüştürülerek hazırlanmıştır)

Çalışma alanının güneyinde KB-GD doğrultusunda doğrultu atımlı faylar uzanmaktadır (Şekil 5). Faylı bir yapı arz eden çalışma alanı riskli deprem bölgesidir. Çalışma alanının en büyük ve önemli fayı Kuaterner (MTA, 2002) yaşlı, doğrultu atımlı Erciş Fayı'dır. Bu fay, Erciş'in kuzeydoğusunda yer alır. Genel doğrultusu KB-GD olan bu fay, sağ yönlü doğrultu atımlı olup, Girekol

volkan konisini kraterine yakın yerden keser. Girekol Dağı Kuaterner yaşlı olup, bazaltlardan oluşan çıkış merkezinin akıntılarında fayın izi çok belirgindir.

Oyan'a (2011) göre çalışma alanında GD-KB ile GB-KD doğrultusunda kaldera merkezli iki olası fay geçmektedir. GD-KB doğrultusunda uzanan fayın güneydoğu ucunda Hacihalil Volkanı, ortasında Etrüsk, batısında ise Ziyarettepe Volkanı gibi volkanik çıkış merkezlerinin varlığı ve çizgiselliği bu olasılığı desteklemektedir. KD-GB doğrultusunda uzanan ikinci olası fay ise; GB'de Sor Deresini izleyerek kalderanın dış drenaja açıldığı alanı takip eder ve kaldera içine sokulur, kalderadan çıktıktan sonra KD'ye doğru Bendimahi Çayı'nın mevsimlik kollarından biri olan Emirgezer Deresini takip eder. Bu alanda da belirgin çizgisellik gözlemlenir. Olası fayları destekleyen diğer kanıt ise bu iki olası fay hatlarının kaldera içindeki uzanış doğrultularına paralel uzanan kükürtlü kaynak suyu çıkışlarıdır. Sonuç olarak çalışma alanı tektonik anlamda aktif ve faylı bir yapı arz etmektedir.

Çalışma alanında adlandırılmamış Miyosen diye açıklanan alanda Miyosene ait kireç taşları konumlanmaktadır. Bu formasyon Bendimahi Çayı'nın doğu yamaçları ile yer yer Etrüsk Volkanı'nın kuzeyinde görülmektedir. Etrüsk, Girekol ve Köseadağ volkan kütlelerinin konumlandığı alanlarda ise andezit ve bazaltik formasyonlar konumlanmaktadır.

2.2. Çalışma Alanının Jeomorfolojik Özellikleri

Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer alan Etrüsk Dağı ve yakın çevresinin jeomorfolojik özellikleri, Doğu Anadolu Bölgesi'nin jeomorfolojik gelişim sistematüğinden ayrı değerlendirilemez. Yerin iç ve dış dinamikleri, yeryüzünün şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Farklı jeomorfolojik birimler, yerin iç ve dış dinamiklerini meydana getiren güçlerin etkinlik derecelerine bağlı olarak gelişir. Bir yerin jeomorfolojisini etkileyen güçler belirlenirse, yer şekillerinin bu güçler tarafından nasıl etkilendiği tespit edilebilir (Şaroğlu ve Yılmaz, 1981).

Doğu Anadolu Bölgesi günümüz morfolojisine Orta-Miyosen'de başlayan Neotektonik dönem ile kavuşmuştur. Başlangıçta peneplen ve peneplene yakın bir morfolojik görünüme sahip olan bölge, Orta Miyosende başlayan Neo-tektonizma ile değişmiştir (Şaroğlu ve Yılmaz, 1981). Kuzey-güney yönlü sıkıştırma sonucunda yatayda bir daralmanın dikeyde ise bir kabuksal kalınlaşmanın görüldüğü bölgede ilksel morfoloji bozulmaya başlamış bunun sonucunda kıvrımlar, bindirmeler, açılma çatlakları ve volkanik aktiviteler başlamıştır. Doğu Anadolu'daki volkanizma Neotektonik dönemde yoğun bir aktivite kazanmıştır.

Topografyanın şekillenmesinde, bu volkanik aktivite tektonizma kadar etkin olmuştur. Meydana gelen bu volkanlar (Ağrı, Süphan, Tendürek vb.) bölgenin yüksek noktalarını oluşturmaktadır. Ayrıca volkanizma akarsu drenaj ağlarında da önemli değişikliklere sebep olmuştur. Paleo-tektonik dönemde Doğu Anadolu Bölgesi akarsularında daha sade ve tek düze bir drenaj ağı mevcut iken bu durum Neo-tektonik dönem ile daha karmaşık bir hal almıştır. Şiddetli sıkıştırma akabinde gelişen tektonizma ile volkanizma sonucunda akarsularda yatak değişimi, kapmalar ve karmaşık drenaj ağları gelişmiştir.

2.2.1. Dağlık Alanlar

Çalışma alanında Pliyosen ve Kuaterner dönemlerinde görülen şiddetli tektonizma ve volkanizma, topoğrafyanın çok engebeli ve sarp olmasına sebep olmuştur. Topoğrafya ile jeolojik yaş arasında, törpülenip işlenme bağlamında pozitif bir ilişki vardır. Bir alanın jeolojik yaşı ne kadar eski ise törpülenip aşındırılması o oranda fazla olmaktadır. Çalışma alanının doğu ve kuzeybatı kesimlerinde yer alan Miyosen arazileri ile Pliyosen yaşlı Etrüsk Volkanı'nı bu bağlamda karşılaştırmak mümkündür. Çalışma alanının en yüksek noktasını Kavşabulak Tepesi (3943 m) oluşturmaktadır. Çalışma alanındaki yüksek tepelik alanlar aynı zamanda Etrüsk kalderasının dik duvarlarının zirvelerini oluşturmaktadır. Bu genel topografik açıklamalardan sonra bölgenin ayrıntılı jeomorfolojik yapısı şekillendirici süreçlerle ilişkilendirilip açıklanmıştır.

2.2.2. Platolar

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bazı volkanlarda olduğu gibi (Nemrut Dağı) Etrüsk Dağı da geniş bir kalderaya sahiptir. Bu durum volkanın çıkarmış olduğu volkanik malzemenin fazlalığını göstermektedir. Etrüsk Dağı'nın kuzeyi volkandan çıkan bazaltik malzeme ile doldurulmuş ve bu alanda geniş bazalt platoları oluşmuştur. Platolar Etrüsk Volkanı'na ait bazalt lavların oluşturduğu en geniş alan kaplayan volkanik birimlerdir. Özellikle dağın kuzeyinde uzanan bazalt platoları geniş alan kaplamaktadır. Kuzeye doğru gelişen bu platoyu kuzeybatıda Aladağ volkanitleri kuzeydoğuda ise Köseadağ volkanitleri sınırlandırır (Şekil 3, 5 ve 6).

2.2.3. Vadi ve Boğazlar

Değişik etken ve süreçlerin denetiminde gelişim gösteren akarsu vadileri; kendine has özellikleri olan, jeomorfolojik şekillerdir. Akarsular genel jeomorfolojik taban düzeyi konumunda olan deniz kenarından başlayarak, farklı yükselti ve konumlarda bulunan geçici taban düzeylerine bağlı olarak gelişen, mevsimlere göre değişkenlik gösteren yataklara sahip olurlar. Tek veya çok

dönemli gelişimi karakterize eden şekil ve yapılara sahip olan bu yatakların morfolojik taban düzeyine yakın kesimlerde bulunanları, çok verimli tarımsal sahaları oluştururken, denge profilinden uzak yukarı çığırlarında ise vadiler oluşturabilmektedirler.

Etrüsk Dağı, akarsular tarafından derin vadi sistemleri ile yarılmıştır. Kaldera içinde sentripetal dışında ise radyal bir şekilde akaçlanan mevsimlik ve daimi bu akarsular dağın yamaçlarında ve yakın çevresinde önemli vadi sistemlerini oluşturmuşlardır. Çalışma sahası içinde yer alan iki önemli akarsu hatta bazı yerlerde bu iki akarsuyun kolları büyük vadilerde akmaktadırlar.

Bendimahi Vadisi: Çalışma alanının doğusunda Etrüsk, Köseadağ ve Muradiye dağları üçgeninde KD-GB doğrultuda bir uzanış gösteren bu vadi önemli morfolojik birimlerden bir tanesidir. Vadide farklı dönemlere ve süreçlere ait jeolojik birimleri yan yana görmek mümkündür. Vadi içinde Kuaterner dönemine ait alüvyonlar bulunurken, yamaçlarında Etrüsk Dağı'na ait bazaltları görmek mümkündür (Foto 1a).

Bendimahi Çayı, Tendürek Dağı ve İran sınırının bir bölümünü oluşturan yüksek dağlık alandan beslenerek Van Gölü'ne dökülür. Bu akarsu Çaldıran Ovası'nı geçtikten sonra Gönderme Köyü'nün güneybatısında Gönderme Boğazı diye bilinen mevkide lav kütleleri içinde açılmış, dar ve derin Bendimahi Vadisi içine gömülür. Bazalt lavlar içerisinde akış gösteren akarsu vadi içerisinde gömük menderesler çizerek uzunca bir mesafe kat eder.

Muradiye Şelalesi: Gönderme vadisinin, Bendbaşı mevkii denilen yerinde olup, Muradiye ilçe merkezine 8 km kadar uzaklıktadır. Van'ın ve Bendimahi Havzası'nın simgesel jeomorfolojik öğelerinden biri olan Muradiye Şelalesi (Bendimahi Şelalesi), Bendimahi Çayı üzerinde yer almaktadır. Şelaleyi oluşturan Bendbaşı Seddi, bir bazalt kütlesi olup, kütlenin alt katmanları volkanik bazaltlardan; yüzeyi ise traverten kayaçlardan oluşmaktadır. Şelalenin suları, bu kütle üzerinden dökülür. Şelalenin çevresi ve hemen güneybatısındaki vadi yamaçları, siyah bazalt kütlelerle kaplıdır.

Deliçay Vadisi: Çalışma alanının büyük derelerinden biri olan Deliçay'ın uzun profilinde aşağı kesimleri denge profiline yaklaşmış, yukarı kesimleri ise yer yer eğim kırıklarına sahip olup, denge profilinden uzak olduğu görülmektedir. Sahanın tektonik açıdan faylı olması bu durumu tetikleyen başlıca faktörlerden biridir. Yukarı çığırlarında boğaz vadi sistemlerine sahip bu dere de Bendimahi Vadisindeki gibi volkanik yapı materyalini görmek mümkündür. Vadinin yamaçlarında yer yer Etrüsk ile Girekol Volkanları'na ait bazaltlar yan yana

istiflenmektedir. Çeşmeüstü Deresi, Etrüsk Dağı'nın kuzeybatısından Deliçay'a bağlanan en büyük koludur. Bu kol dağın batı yamacında doğu-batı doğrultuda bir vadi oluşturmaktadır.

Gönderme Boğazı: Etrüsk Dağı'nın kuzeydoğusunda, Gönderme Köyü mevkiinde bulunan Gönderme Boğazı, Bendimahi Çayı tarafından yarılan arazide oluşmuştur. Bendimahi Çayı'nın güneye doğru akışını sağlayan bu boğazdan itibaren çay yatağına derin bir şekilde gömülüp akmaktadır (Foto 1c).

Şeytan Köprüsü Boğazı: Bendimahi (Muradiye) Şelalesi'nin güneybatısında Şeytan Köprüsü Boğazı yer almaktadır. Akarsu bu alanda traverten bir kütle içerisine gömülerek bir boğaz oluşturmuştur. Boğazın dar ve derin oluşu ve genel vadi karakterine uymaması nedeniyle yörede yaşayan insanlar tarafından Şeytan Boğazı ya da Şeytan Köprüsü Boğazı adı verilmiştir. Boğaz, aynı isimle anılan ve tek kemerli bir taş köprü ile akarsuyun iki yakasını birbirine bağlamaktadır (Foto 1b).

Fotoğraf 1: Bendimahi Çayı Vadisi (a), Şeytan Köprüsü Boğazı (b), Gönderme Vadisi (c)

2.2.4. Ovalar

Muradiye Ovası, Van Gölü'nün kuzeydoğusunda Etrüsk Dağı'nın ise doğu eteklerinde yer almaktadır. Tendürek Dağı'ndan doğan ve Çaldıran Ovası'ndan geçerek gelen Bendimahi Çayı tarafından drene edilmektedir. Bendimahi Çayı, Gönderme Boğazı'ndan ovaya giriş yapmaktadır. Kuaterner alüvyonları ile kaplı olan Muradiye Ovası önemli bir tarımsal potansiyele sahiptir. Muradiye Ovası, Van Gölü kapalı havzasındaki en büyük ovalardan birisi, aynı zamanda Etrüsk Dağı ve yakın çevresindeki en büyük ovadır.

2.2.5. Birikinti Koni ve Yelpezeleri

Akarsu vadileri ve ağzları boyunca Kuaterner alüvyonları birikmiştir. Etrüsk Dağı'nın yamaçlarına yerleşen akarsuların düzlüklerle bulunduğu alanlarda ise birikinti konileri görülmektedir (Şekil 6). Çalışma alanındaki birikinti konileri, mevsimlik akarsuların dağın yamaçlarından kopardıkları malzemeyi eğim aşağı getirirken eğimin azaldığı kısımlarda bırakması ile oluşurlar. Yer yer yüksek eğimli yamaçlarda yamaç molozları görülmektedir. Bu duruma en iyi örnek Etrüsk kalderasının dik ve çıplak kayalık yamaçları verilebilir. Fiziksel parçalanmaya bağlı olarak ayrışan irili ufaklı kaya bloklarının yamaç aşağı hareket edip birikmesi ile yamaç molozları oluşur. Çalışma alanında Bendimahi Vadisi'nin içinde yer yer faylı yapıya bağlı olarak traverten oluşumları görülmektedir (Foto 1).

Sor Deresi, Etrüsk Kalderası'nı drene ettikten sonra, kalderanın dış drenaja açıldığı boğazdan Van Gölü'ne doğru akar. Mevsimlik Sor Deresi'nin getirdiği alüvyonlar, eğimin azaldığı yerde birikerek büyük bir birikinti konisi oluşturmuştur. Yine aynı şekilde Sor Deresi'nin hemen doğusunda bulunan mevsimlik Hasangil Deresi de aynı sistematik ile bir birikinti konisi oluşturmuştur. Ancak bu koni Sor Deresi birikinti konisine nazaran daha küçüktür. Yamaç aşağı getirilen irili ufaklı bu malzemeler bölgenin kolüvyal topraklarını oluşturmaktadır. Işınsal bir şekilde Etrüsk, Hacıhalil ve Köseadağı merkezlerinden çevreye doğru inen tüm mevsimlik akarsularda aynı durumu ve oluşumu görmek mümkündür.

2.2.6. Sekiler

Van Gölü Havzası'nın uzun jeolojik geçmişine rağmen, göl çevresindeki taraçaların çoğu daha kısa bir jeolojik döneme sahiptir. Bu taraçalar Kuaternerde son 125 bin yıl içinde oluşmuştur (Görür ve diğ., 2015). Van Gölü çevresindeki taraçalarda iki yüksek seviye fazı gözlemlenir. Bu taraçalar oluşumu Üst

Pleistosen yaşlı olup yaklaşık 110 bin yıl önce başlamıştır. Bugünkü göl seviyesinden +80 m yükseltilere ulaşmıştır (Christol ve diğ., 2010).

Göl seviyesi değişimleri iklim, yerel volkanizma ve tektonizma kaynaklıdır ve çökeller farklı yükselti kademelerinde bulunmaktadır. Bu birimler göl kenarlarında gözlenen ve özellikle Van Gölü yükselme ve alçalmalarına bağlı olarak taraça oluşturan ve alüvyon malzemesi şeklinde gözlenen göl ve akarsu çökelleridir. Ekseriyetle göl ve karasal çökellerin aralanması ile oluşan bu sedimanter birimler, gevşek tutturulmuş kil, kum ve çakıllardan oluşmaktadır (Demirtaşlı ve Pisoni, 1965; Yeşilova ve Yakupoğlu, 2007). Tipik olarak Etrüsk Volkanı'nın güneyinde gözlenen bu birimler çoğunlukla Etrüsk lavları ile sınır ilişkilerine sahiptir ve Etrüsk lavlarının yamaçlarında asılı kalarak taraçalar oluşturmuşlardır. Kuaterner zaman aralığında çökelmiş olan ve Van Gölü çevresinde birçok lokasyonda gözlenen bu birimlere ait kum, kil ve çakıl taşı kırıntılı tabakaları yer yer çevrede yüzeylenen lavlardan türemiş çakıl ara katkıları içermektedir (Oyan, 2011).

2.2.7. Volkanik Şekiller

Strato-volkanların esas morfolojik evrimini belirleyen faktörler bu volkanların patlama tarzları ile çıkardıkları malzemenin fiziko-kimyasal bileşimidir. Kayaçlar içerdiği SiO₂ oranına göre üçe ayrılır; SiO₂ oranı %65'den fazla olan lavlar asidik, %60-52 arası nötr, %52-40 arası bazik %40'tan az olanlar ise ultrabazik karakterli kayaçlardır (Ardos, 1987; 34) Asidik karakterli lavlar genel olarak viskozitesi yüksek, yavaş çıkan ve ağır hareket eden lavlardır. SiO₂ oranı düşük olan bazik lavlar ise son derece akışkan yani viskozitesi düşük lavlardır. Hızlı bir şekilde akışa geçen bu lavlar hızlıca katlaşıp soğurlar bu bazik karakterli lavlar kalkan yapıli volkanlar oluşturur. Bu tür volkanlara örnek olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Karacadağ verilebilir. Bazik karakterde çıkardığı lavlar bir kovadan boşaltılan su gibi yayılır ve büyük koniler oluşturamaz. Asidik karakterde ise ülkemizden Erciyes, Ağrı, Süphan ve Etrüsk gibi dağlar örnek verilebilir.

Volkanik maddenin yüzeye çıktığı yerin şekli, volkan topoğrafyasının farklı özellikleri, özellikle buldukları yerdeki dağılış şekli buna bağlıdır. Volkanlar çıkış noktasına göre üçe ayrılır; Merkezi püskürme, Çizgisel püskürme ve Alansal püskürme. Merkezi püskürmenin oluşturduğu volkanik dağlar diğer püskürme tipleriyle oluşan yükseltisi fazla olan volkanik dağların oluşumunu sağlar. Bu üç püskürme tipinden büyük volkan konileri oluşturmak açısından en ideal olanı merkezi püskürmedir. Çalışma alanını oluşturan Etrüsk Dağı merkezi

püskürmeye güzel bir örnektir. Alansal ve çizgisel püskürme ise genel anlamda geniş alana yayılmış piroklastik ve bazalt örtüleri oluştururlar.

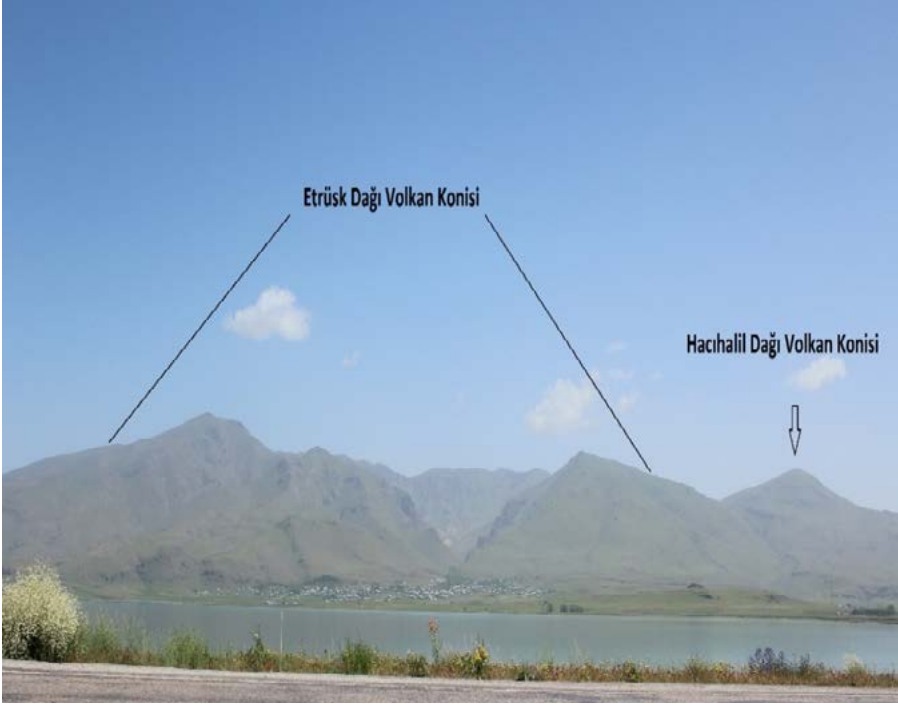
Volkanlarda yaş ve aktivite son derece önemlidir. Bir volkan ne kadar yaşlı ise dış kuvvetler tarafından o kadar aşındırılmış ve törpülenmiş demektir. Çalışma alanını oluşturan Etrüsk Volkanı Doğu Anadolu Bölgesi'nde kendisinden önce oluşmuş volkanlardan daha az, kendisinden sonra oluşmuş Süphan, Nemrut ve Tendürek gibi volkanlardan ise daha fazla törpülenmiş ve aşınmıştır. Bir volkanın aktivite süresi ne kadar uzun ise oluşturduğu morfolojik birimler de o kadar büyüktür. Örneğin ülkemizde Erciyes, Ağrı, Nemrut gibi geniş zaman aralığında aktivitelerine devam eden volkanlar topoğrafyada belirleyici rol oynamış ve devasa şekiller oluşturmuşlardır. Dış kuvvetler, volkanın aktivitesi boyunca oluşturdukları ilksel şekilleri zamanla değiştirirler. Etkileri zamanla doğru orantılıdır. Bu durum volkanik topografyanın görünümünü de belirler.

Etrüsk (Akçadağ) Volkan Konisi: Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Erciş ilçe merkezinin yaklaşık 30 km kuzeydoğusunda bulunan Etrüsk Volkanı, Pliosen yaşlı bir strato-volkandır. Lav ve piroklastik malzemelerin ardalanmalı bir şekilde istiflendiği strato-volkanlar birbirleri için dayanak konumunda olan farklı malzemelerden dolayı sadece lav veya piroklastiklerden oluşan volkanların aksine daha yüksek topoğrafyalar oluşturabilmektedirler (Erinç, 2001), (Foto 2). Etrüsk Dağı bu bağlamda 2943 m yükseltisi ile önemli volkanik dağlardan biridir (Foto 3).

Fotoğraf 2: Etrüsk Dağı'nda Lav ve Piroklastik Maddelerin Ardalanmasından Oluşmuş Strato-Volkan Yapısı

Hacıhalil Volkan Konisi: 2599 m yüksekliğe sahip olan bu dağ çalışma alanı sınırları içinde Etrüsk Dağı'ndan sonra en büyük ikinci Pliyosen volkan dağıdır. Etrüsk Dağı'nın hemen doğusunda merkezi bir çıkış noktasına sahip Hacıhalil Dağı, Etrüsk'e nazaran kalderası olmayan ve daha sade bir topoğrafya arz eden yapıya sahiptir. Hacıhalil Dağı'nın doğu sınırını Muradiye Ovası oluşturmaktadır (Foto 3).

Fotoğraf 3: Etrüsk Dağı ve Hacıhalil Dağı Volkan Konilerinin Güneyden Görünümü

Barrancoslar (Sel Yatağı): Volkan konilerinin yamaçlarında yer alan ve ışınal bir diziliş gösteren V profilli akarsu (sel) vadileridir. Volkan konilerinin yamaç eğimine uygun akan konsektant akarsuların açmış oldukları vadilerdir. Strato-volkanlara has bir topoğrafya şeklindedir.

Planez: Barrancoslar arasında kalan sırtlara planez denilmektedir (Hoşgören, 2014; Erinç, 2001), (Şekil 6). Etrüsk Volkan konisi yamaçlarında barrancoslara ve bunlar arasında kalan dış yamaçları etek kısımlarına doğru genişleyen üçgen sırtlı planezlere rastlanmaktadır.

Etrüsk Volkan Dağı'nın at nalı şeklinde güneyden dış drenaja açılmış bir kalderası vardır. Lokalizasyonda kaldera incelendiğinde kalderanın dış drenaja açılma

sistematığı ile dış drenaja açılmadan önceki ve açıldıktan sonraki durumu araştırma alanının kilit sorularından olmuş ve birçok farklı yorumlamaları da beraberinde getirmiştir.

Şekil 6: Etrüsk ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası

Kaldera uzun bir jeolojik geçmişe (Pliyosen) sahip olmadığından dolayı ilksel morfolojisini önemli ölçüde korumuştur. Jeolojik ve jeomorfolojik anlamda kendine özgü karakteristik özellikleri bulunan Etrüsk kalderasının iç çapı yaklaşık 9-10 km civarındadır. Kaldera içindeki en yüksek noktayı ise; Kale Tepe (2169 m) oluşturur. Devetaşı Tepeleri, Etrüsk kalderasının kuzey ve kuzeybatı zirvelerini oluştururlar. Bu tepeler son derece dik ve sarpırlar. Litoloji farklılığından oluşmuşlardır. Şöyle ki; Bu alanlarda lav örtüleri ve piroklastik malzemeden oluşan volkanik yapılar hızla aşınıp törpülenir. Piroklastik malzeme bazaltın oluşturduğu lav örtülerine kıyasla daha hızlı aşınacağından geriye kalan bazaltlar dik ve sarp Devetaş Tepelerini oluşturmuşlardır. Volkanın güney yamacındaki dış drenaja açılmış kısma yerleşen mevsimlik Sor Deresi kalderanın içini sentripetal bir şekilde akaçladıktan sonra kalderadan çıkıp Van Gölü'ne dökülür (Foto 4).

Etrüsk kalderası tipik amfi-tiyatro şekilli çökme kalderasıdır. Çökme kalderası olduğuna dair en temel göstergeler kalderanın iç yamaçlarının sahip olduğu yüksek eğim değerleri ile kaldera içindeki volkanik materyalin geliş güzel yığılmış olması ile oluşan yığın topografyasıdır. Ayrıca bu tarz çökme

kalderalarının duraylı olmayan yamaçlarında “debris avalanche” adı verilen morfolojik birimler gözlemlenir. Bu morfolojik birimler Etrüsk Kalderasının iç yamaçlarında da gözlemlenmişlerdir.

Fotoğraf 4: Etrüsk Dağı Kalderasının Dış Drenaja Açıldığı Güney Yamaç

2.2.8. Karstik Şekiller

Çalışma alanının neredeyse tamamı volkanik kaya grupları ile kaplanmıştır. Bu volkanik yapı karstlaşmaya olanak tanımamıştır. Ancak yer yer faylı yapıya bağlı olarak traverten oluşumları gözlemlenmiştir. Bendimahi Çayı’nda Muradiye Şelalesi ve Şeytan Köprüsü Boğazı civarında bu oluşumlara rastlanmıştır.

2.2.9. Kütle Hareketleri

Bölgede yapılan arazi gözlemleri sonucunda sadece kaya düşmelerine dair kütle hareketleri tespit edilmiştir. Bölgenin tamamen volkanik (sert ve rijit) bir yapıda olması toprak kaymaları gibi kütle hareketlerine olanak tanımamıştır (Foto 5).

Kaya Düşmeleri: Çalışma alanında Etrüsk kalderasının dik ve eğimli yamaçlarında bu tarz oluşumlar mevcuttur. Fiziksel parçalanmaya bağlı olarak ayrışan irili ufaklı kaya bloklarının yamaç aşağı hareket etmesiyle oluşurlar.

Moloz Çığı (Debris Avalanche): Volkanik moloz çığı büyük ve sarp volkanik yapıların kısmi olarak çökmeleri ile oluşan, yüksek hızlarda hareket eden irili ufaklı boylarda moloz malzemesinin oluşturduğu büyük hacimli oluşuklar için kullanılan genel bir terimdir (Ui, 1982; Siebert, 1984; Siebert ve diğ., 1987). Volkanik moloz çığı kütleleri özellikle dik, duraysız, yamaçlı strato-volkanların evriminde yaygınca gözlenen yapılardır. Genç moloz çığlarının en tipik morfolojik özellikleri, amfi tiyatro şeklinde çöküntü alanları ve öbeksi yığın yapısı sunan topografyaya (hommocky topography) sahip olmalarıdır (Ui ve diğ., 2000). Etrüsk Volkanı'nda kaldera içinde gözlenen moloz çığı çökelleri kalderanın duvarında gözlemlenmiş ve tipik olarak kaldera çökmesi ile ilişkili olarak amfi tiyatro şeklinde oluşumlar sergilenmiştir.

Fotoğraf 5: Etrüsk Kalderası duvarından çeşitli görüntüler. (a) Kaldera duvarından kopup parçalan kaya çığıları. (b) Çökme esnasında duvarda gelişen Moloz Çığı (Debris Avalanche)

Sonuç

Etrüsk Volkan Dağı, Van Gölü Kapalı Havzası içerisinde ve Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alır. Araştırma alanı aynı zamanda gölün kuzeyinde bulunan Nemrut, Süphan, Tendürek ve Ağrı Volkan Dağlarının oluşturduğu güneybatı-kuzeydoğu yönelimli hat üzerindedir. Dolayısıyla araştırma alanı bu hattın oluşturduğu sistemden ayrı düşünülemez. Bu açıdan değerlendirildiğinde Doğu Anadolu Bölgesi'nde Orta Miyosende kıta kıta çarpışması ile başlayan Neotektonik rejim Etrüsk Dağı ve yakın çevresini önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. 2011 Van Depremi bunun devam ettiğinin göstergesidir.

Etrüsk Dağı, merkezi bir püskürme ile karakterize olmuş tipik bir strato-volkandır. Dağın farklı karakterlerde lavlar ihtiva etmesi, kalderasının olması ve strato-volkanlarının tipik morfolojik birimleri olan barancos ve planezlerin varlığı dağın strato-volkan olduğunun göstergeleridir.

Saha çalışmalarının sonuçları, petrografik, jeokimyasal ve $^{40}\text{K}/^{40}\text{Ar}$ yaş analizleri ile birlikte yorumlandığında; çalışma alanında yüzeylenen volkanik birimlerin üç farklı periyotta püskürmüş oldukları anlaşılmıştır. Çalışma alanındaki en yaşlı volkanik aktivite, Miyosende dasitten trakite kadar lavların 10-5.50 My zaman aralığında püskürmesi ile gelişmiştir. Bu aktiviteden sonra Pliyosende (4.9-3.6 My arasındaki zaman aralığında) bazalttan riyolite kadar değişen bileşime sahip lavlar farklı çıkış merkezlerinden püskürmüş ve daha sonra yaklaşık 2 My boyunca volkanik aktivite sönüştür. Çalışma alanındaki son volkanik aktivite Kuaternerde 1-0.26 My zaman aralığında Girekol ve Yüksektepe gibi volkanik merkezlerden ve açılma çatlaklarından alkali bazaltik lavların çıkışları ile sonlanmıştır (Oyan, 2011; 24). Çalışma sahasının jeomorfik özellikleri ve volkanik çıkışların dağılımı, yerel tektonik yapılar tarafından güçlü bir şekilde kontrol edilmektedir.

Çalışma alanında jeomorfolojik olarak en büyük birimler Etrüsk Dağı konisi, kalderası ve bazalt platolarıdır. Belirgin bir koniye sahip olan dağ, üzerinde bulunduğu çizgisel hat içerisinde (Nemrut-Süphan-Tendürek-Ağrı) ve oluştuğu jeolojik dönem itibariyle yüksek bir dağ değildir. Etrüsk Dağı sahip olduğu çökme kalderası ile jeomorfolojik olarak ayrıcalıklıdır. Sahip olduğu kaldera çıkarmış olduğu volkanik malzemenin ne kadar fazla olduğunu gösterirken, çökmeye birlikte yükseltisinin neden fazla olmadığını da göstermektedir. Yine bazalt platolarının genişliği püskürmelerin şiddetini ve çıkan malzemenin oransal boyutunu göstermektedir. Kalderanın dış drenaja açılma sebebi ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda kaldera duvarının

patlamalarla parçalandığı ve daha sonra flüvyal süreçlerle şekillenip dış drenaja bağlandığı kanısına varılmıştır.

Etrüsk kalderası 9 km çapında tipik bir çökme kalderasıdır. Bunun çökme kalderası olduğunun en bariz göstergeleri ise kalderanın iç duvar yamaçlarında gözlemlenen moloz çığları (debris avalanche) ve kaldera duvarının iç taraftan sahip olduğu dik eğimdir. Bilindiği üzere çökme kalderaları, dik bir duvar eğimine sahiptir. Ülkemizde Nemrut Kalderası'nda da bu durumu gözlemlemek mümkündür. Yine aynı şekilde Etrüsk Kalderası'nın bir çökme kalderası olduğunun bir başka göstergesi ise kaldera içinde çökme olayını karakterize eden yığın topoğrafyasının varlığıdır.

Etrüsk lavları geniş bir yayılım alanına sahiptir ve farklı jeomorfolik oluşumların gelişimine sebep olmuştur. Dağın kuzeyinde geniş plato yüzeyleri oluştururken güneyde Van Gölü seviye değişimlerinin izlerini taşımaktadır. Oluşan sekiler Etrüsk lavları üzerinde asılı kalmıştır. Bu durum, Van Gölü'nün şekillenmesinde de Etrüsk Volkan Dağı'nın etkili olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- ARDOS, M. (1987), *Volkan Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No:34, İstanbul.
- ATICI, G., TÜRKECAN, A. (2017), "Anadolu'nun Volkanları", *Doğal Kaynaklar ve Ekoloji Bülteni*, C. 22, ss. 1-18.
- BATHKE, H., SUDHAUS, H., HOLOHAN, E. P., WALTER, T. R., SHIRZAEI, M. (2013), "An active ring fault detected at Tendürek volcano by using InSAR", *Journal of Geophysical Research Solid Earth*, vol. 118, no. 8, pp. 4488-4502.
- BATHKE, H., NIKKHOO, M., HOLOHAN, E. P., WALTER, T. R. (2015), "Insights into the 3D architecture of an active caldera ring-fault at Tendürek volcano through modeling of geodetic data", *Earth and Planetary Science Letters*, vol. 422, pp. 157-168.
- CHRISTOL, A., KUZUCUOĞLU, C., FORT, M., MOURALIS, D., DOĞU, A. F., AKKÖPRÜ, E., BRUNSTEIN, D., FONTUGNE, M., KARABIYIKOĞLU, M., SCAILLET, S., ZORER, H. (2010), "Morphosedimentary evidences of lake level variations in the terraces of Lake Van (Turkey)", *Quaternaire*, vol. 21, no. 4, pp. 443-458.
- COTTON, C. A. (1944), *Volcanoes as landscape forms*, Christchurch, Whitcombe and Tombs Publishing, 416 p.

- DAVISON, J., DE SILVA, S. (2000), Composite volcanoes. In H. Sigurdsson, B. F. Houghton, (Eds.), *Encyclopaedia of volcanoes*. New York, Academic Press, p. 663–681.
- DEGENS, E. T., KURTMAN, F. (1978), *Van Gölü Jeolojisi*. MTA Yayınları No:169, Ankara.
- DEMİRTAŞLI, E., PISONI, C. (1965), “Adilcevaz Bölgesinin Jeolojisi”, *MTA Dergisi*, C. 64, ss. 22-36.
- DEWEY, J. F., HEMPTON, M. R., KIDD, W. S. F., ŞAROĞLU, F., ŞENGÖR, A.M.C. (1986), “hortening of Continental Lithosphere: The Neotectonics of Eastern Anatolia - A Young Collision Zone. In MP Coward & AC Ries, (Eds.), *Collision Tectonics*. Geol. Soc. London Spec. Pub. 19 (R.M. Shackleton), pp. 3-36.
- ERİNÇ, S. (2001), *Jeomorfoloji II*, (Güncelleştirenler: Ertek, T.A., Güneysu, A.C.), DER Yayınları, İstanbul.
- FRANCIS, P. W. (1993), *Volcanoes: A Planetary Perspective*. Oxford University Press, Oxford. 443 pp.
- GROSSE, P., VAN WYK DE VRIES, B., PETRINOVIC, I. A., EUILLADES, P., ALVARADO, I. G. (2009), “Morphometry and evolution of arc volcanoes”, *Geology*, vol. 37, pp. 651–654.
- GÖRÜR, N., ÇAĞATAY, N. M., ZABCI, C., SAKINÇ, M., AKKÖK, R., ŞİLE, H., ÖRÇEN, S. (2015), “Van Gölü’nün Geç Kuarterner Tektono-Stratigrafik Evrimi”, *MTA Dergisi*, C. 151, ss. 1-47.
- HOŞGÖREN, M. Y. (2014), *Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- HONE, D. W. E., MAHONY, S. H., SPARKS, R. S. J., MARTIN, K. T. (2007), “Cladistic analysis applied to the classification of volcanoes”, *Bulletin of Volcanology*, vol. 70, pp. 203–220.
- INNOCENTI, F., MAZZUOLI, R., PASQUARE, G., DI BROZOLO, F. R., VILLARI, L. (1976), “Evolution of the volcanism in the area of interaction between the Arabian, Anatolian and Iranian plates (Lake Van, Eastern Turkey)”, *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, vol. 1(2), pp. 103-112.
- KARÁTSON, D., FAVALLI, M., TARQUINI, S., FORNACIAI, A., WORNER, G. (2010), “The regular shape of stratovolcanoes: a DEM-based

- morphometrical approach”, *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, vol. 193(3-4), pp. 171-181.
- LAHN, E. (1976), *Türkiye Jeolojisi* O.D.T.Ü. Müh. Fak. Yay. No 51 Ankara.
- LEBEDEV, V. A., SHARKOV, E. V., KESKİN, M., OYAN, V. (2010), “Geochronology of Late Cenozoic Volcanism in the Area of Lake Van Turkey: An example of Developmental Dynamics for Magmatic Processes”, *Doklady Earth Science*, vol. 433, pp. 1031-1037.
- OYAN, V. (2011), *Etrüsk Volkanı ve çevresinin (Van Gölü Kuzeyi) volkanostratigrafisi, petrolojisi ve magmatik evrimi*. (Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- PIKE, R. J., CLOW, G. D. (1981), Revised classification of terrestrial volcanoes and a catalog of topographic dimensions with new results on edifice volume. U.S. Geological Survey Open-File Report OF 81-1038.
- RIEDEL, C., ERNST, G. G. J., RILEY, M. (2003), “Controls on the growth and geometry of pyroclastic constructs”, *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, vol. 127, pp. 121–152.
- SIEBERT, L. (1984), “Large volcanic debris avalanche: characteristics of source areas, deposit and associated eruptions”, *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, vol. 22, pp. 163-197.
- SIEBERT, L., GLICKEN, H., UI, T. (1987), “Volcanic hazards from Bezymianny and Bandaitype eruptions”, *Bulletin of Volcanology*, vol. 49, pp. 435-459.
- SIMKIN, T., SIEBERT, L. (1994), *Volcanoes of the World* (second edition), Tucson, Arizona, Geoscience Press, 349 p.
- SÜR, Ö. (1994), “Türkiye’de volkanizma ve volkanik yerçekilleri”, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 3, ss. 29-53.
- ŞAROĞLU, F., YILMAZ, Y. (1981), “Doğu Anadolu'nun neotektoniği ve ilgili magmatizması”, *Türkiye Jeoloji Kurumu Ketin Sempozyumu’nda sunulmuştur*, ss. 149-162.
- ŞAROĞLU, F., GÜNER, Y. (1981), “Doğu Anadolu’nun jeomorfolojik gelişimine etki eden öğeler; jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkisi”, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, C. 24, s. 39-50.

- THOURET, J. C. (1999), “Volcanic geomorphology—An overview”, *Earth-Science Reviews*, vol. 47, pp. 95–131.
- TONBUL, S. (1996), “Bingöl Dağı'nın Volkan Morfolojisi ve Volkanizma-Tektonik İlişkileri”, *Fırat Üniv. Sosyal Bil. Dergisi*, C. 8, Sy. 1, ss. 311 – 340.
- UI, T. (1982), “Volcanic dry avalanche deposits-identification and comprasion with non volcanic debris stream deposits”, *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, vol. 18, pp. 135-150.
- UI, T., TAKARADA, S., YOSHIMOTO, M. (2000), Debris avalanche. Chapter 8. In H Sigurdsson & BF Houghton, (Eds.), *Encyclopedia of Volcanoes*. Akademic Pres, San Diego, 1417.
- YEŞİLOVA, Ç., YAKUPOĞLU, T. (2007), “Adilcevaz kireçtaşının (Van Gölü kuzeyi) mikrofasiyes özellikleri”, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 50, pp. 27-39.
- YILMAZ, Y., ŞAROĞLU, F., GÜNER, Y. (1987), “Initation of the neo magmatism in East Anatolia”, *Tectonophysics*, vol. 137, pp. 177-199.
- WOOD, C. A. (1980) “Morphometric evolution of cinder cones”, *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, vol. 7, pp. 387–413.

HANYALI NÛRÎ'NİN "HİLYE-İ HASENEYNÜ'L-AHSENEYN" MESNEVİSİ

Abdullah AYDIN¹

Geliş: 04.05.2020 / Kabul: 13.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.731975

Öz

Uzun yıllar (iki yüz atmış sekiz yıl) Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Girit'te çok sayıda şair yetişmiştir. Girit'teki Türk İslâm hâkimiyetinin günümüze kalan önemli delili o yıllarda kaleme alınan çok sayıdaki eserdir. Hem düzyazı hem de şiir alanında verdiği eserlerle Girit'teki Türk edebiyatı için önemli bir isim -hiç şüphesiz- Hanyalı Nûrî'dir.

Hanyalı Nûrî'nin seçme şiirlerini bir araya getirerek tertip ettiği dîvânı, içindeki şiir sayısı kadar çeşitliliğiyle de dikkat çekmektedir. Bu şiirlerinden birisi, aslında müstakil bir eser sayılabilecek olan yetmiş dört beyitlik bir mesnevidir. Şair bu eserini hilye türünde kaleme almıştır. Daha önce yazılan Hakanî ve Cevrî hilyelerini zeyl ettiğini özellikle belirtmiştir.

Bu çalışmada; Hanyalı Nûrî, Hakanî ve Cevrî hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Devamında Hanyalı Nûrî'nin Hilye-i Haseneynü'l-Ahseneyn başlıklı mesnevisi şekil ve muhteva bakımından incelenmiştir. Ayrıca şiirin tam metni paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girit, Hanya, Nûrî, Divan, Hilye.

THE MESNEVI "HILYE-I HASENEYNU'L-AHSENEYN" OF HANYALI NURI

Abstract

Crete saw many poets during Ottomans' reign for two hundred and sixty eight years. The only evidence of Ottomans' domination in Crete is literary works.

¹ Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, divansiiri@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8307-0332>.

Hanyalı Nuri who wrote poems as well as proses is important for Turkish literature in Crete.

Divan of Hanyalı Nuri is interesting in terms of both number and variety of poems. One of these poems is a seventy four-couplet mesnevi that can be considered as a distinct work. This literary work of the poet is in the form of hilye. He stated that he added Hakani and Cevri's hilyes that were written a long time ago.

This study provides information about Hanyalı Nuri, Hakani and Cevri. Hanyalı Nuri's Hilye-i Haseneynu'l Abseneyn is analyzed in terms of form and content. In addition, this study includes full text of the poem.

Keywords: Crete, Hanya, Nuri, Divan, Hilye

Giriş

Hilye; süs, zînet, cevher, güzel sıfatlar anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir (Devellioğlu 2010: 426). Terim olarak ise; "Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri, bunları anlatan edebî eserler ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış levhalar için kullanılır"maktadır (Uzun 1998: 44). Hadis kitaplarındaki Sıfatu'n-Nebî ve Fezâ'il başlıklı bölümlere dayanılarak Hasaisü'n-Nebî, Şemâ'il gibi eserler yazılmıştır. Tirmizî ve Kadı İyâz'ın şemâil türünde yazdıkları eserler Türk edebiyatında şerh edilmiş, hilye türünün gelişmesine zemin hazırlamıştır. Hilye türü muhteva sahasında gelişme göstererek zamanla diğer peygamberler, dört halife, Hz. Hasan ile Hüseyin, din ve tarikat büyükleri için de yazılmıştır (Uzun 1998: 46; Erdoğan 2011: 5). Bu altı farklı hilye türünde Türk edebiyatında çok sayıda eser kaleme alınmış, tespit edilenlerden otuz yedisi yayımlanmıştır (Erdoğan 2013). Hat sahasında ise Hattat Hâfız Osman'ın öncülüğünde genellikle Hz. Muhammed'in hilyesi levhalaştırılmıştır (Derman 1998: 47).

Hanyalı Nûrî

Adı kaynaklarda Osman, Osman Nûrî, Nûrî Osman, Osman Emin, Nûrî olmak üzere beş farklı şekilde geçen şair, şiirlerinde Nûrî mahlasını kullanmaktadır (Aydın 2015a: 5). Hanyalı Nûrî, H. 1172/ M. 1758-1759 senesinde Girit Adası'nın Hanya şehrinde doğmuştur (Barbaroszâde: 148b).

Nûrî, yetmiş yedi yaşında vefat eden Kolağası Ahmed Bey'in oğludur (Tuman 2001: 1110). Annesi ise, Nûrî'den iki sene sonra yani H. 1232/ M. 1817'de vefat etmiştir (Barbaroszâde: 150a). Nûrî'nin düştüğü tarih şiirlerinden anlaşıldığına göre; Emetullah, Hamide ve Ahmed Said Bey olmak üzere üç kardeşi vardır. Bu durum Nûrî'den sonra vefat eden kardeşlerinin olabileceğini göstermektedir. Evlendiği bilinen Nûrî'nin çocuğu olmamıştır.

Hakkında yazılan iki terceme-i hâl de şairin öğrenim durumu hakkında bilgi verilirken çok iyi yettiğini belirtmişlerdir (Kurtoğlu 2006: 98; Kâmî: 237a-237b). Farsça, Arapça, Rumca mülemma şiirler ve Türkçe Rumca manzum sözlük yazması onun bilgi ve şairlik bakımından yeterliliğinin göstergesidir.

Nûrî, meslek olarak yeniçeri kâtipliği yapmıştır (Kurtoğlu 2006, 16; İnal 1988: 1244; Tuman 2001: 1110; İntibah 1881: 33). Zeamet olarak verilen ve Kandiyе'nin Moros köyünde bulunan çiftlikle de ilgilenmiştir (Kâmî: 238a).

Nûrî, Celvetiliğe intisap etmiş ve Şeyh Salacızade Mustafa'dan hilafet almıştır (Kurnaz vd. 2001: 9).

Nûrî'nin Divan (Aydın 2009), Tezkîre-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid (Kurtoğlu 2006; Sariyannis 2007: 79-99), Tuhfe-i Nûriyye (Ölker 2013), Tezyîl-i Nûriyye (Nûrî c; Nûrî ç), Tarîkü'l-ihisâr (Nûrî b: 36a- 36b), Târîh-i Girid (Nûrî a) adlarında nüshaları tespit edilen altı eseri vardır. Bu eserlere ek olarak Barbaroszâde Şakir; "Dîvân-ı meşhûru ve sekiz cild kadar Mesnevî-i Şerîf Şerhi ve Kasîde-i Irakî Şerhi ile Târîh-i Giridi cem' ü te'lifî ve tasnîf eylediği Cografya ve nice Kelâm-ı Evliyâ'ullah Şerhi ile bunca lâyiha ve sânihaları kemâlât-ı hakikiyesine şühûd-ı 'udûldür." demektedir (Barbaroszâde: 148b).

Hanyalı Nûrî, 18 Safer 1230/ 30 Ocak 1815 tarihinde Pazartesi günü Hanya'da vefat etmiştir. Şair vefat ettiğinde elli sekiz yaşındadır.

Hakanî Mehmed Bey ve Hilye-i Saadet'i: Türk edebiyatında kaleme aldığı hilye ile tanınan Hakanî Mehmed Bey İstanbullu olup 1606 yılında vefat etmiştir. Hilye-i Saadet, Divan ve Miftâhu'l-Fütuhât adlı eserleri vardır (Pala 2014: 2). Hilye-i Hakanî olarak da bilinen hilye, 1598 veya 1599 yılında tamamlanmış bir mesnevidir. Tamamı 712 beyit olan eser, aruzun fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün kalıbıyla yazılmıştır (Pala 1991: 11).

Hanyalı Nûrî, kaleme aldığı hilyenin sebab-i telif bölümünde Hakanî Mehmed Bey'den övgüyle bahsetmiştir. Devamında Hakanî'nin hilyesinin güzelliğine değinmiş, böyle bir esere nazire yazmanın güçlüğünden söz etmiştir. Aşağıya alınan son beyitte ise dört halifenin hilyesine yer vermediği için Hakanî Mehmed Bey'in hilyesinin noksan kaldığına dikkat çekmiştir:

Çünkü Hakanî-i üstâd-ı zemân
Ol şeh-i mülk-i 'ulûm u 'irfân

Pîşe-i nazmını fi'le getirip
Bir güzel nüsha-i bi'l-ķuvve düzüp

Hilye-i pāk-i Resûl'ullāhı
Ya'nî evşâf-ı Hâbib'ullāhı

Eyledi hûb u muşanna' taķrîr
Cümle evşâfını kıldı taķrîr

Habbezâ hilye-i pāk-i Nebevî
Eşer-i mu'cize-i Muştafavî

Böyle bir nüsha-i 'ālî-şâna
Baķılır mı var iken dîvâna

Niçe mümkün anı tanzîr etmek
Yâhûd i'câzını taşvîr etmek

Hilyeler içre o mümtâz oldu
İştîlâh ile ser-efrâz oldu
Yazmamış lîk cihâr-ı yâri
Ol aķıbbâ-yı melek-eķvârı

Nûrî (Aydm 2015b: 438- 439).

Cevrî İbrahim Çelebi ve Hilye-i Çehâr Yâr-ı Güzîn'i: Aslen İstanbullu olan Cevrî İbrahim Çelebi 1595 ile 1654 yılları arasında yaşamıştır. Hilyesinden başka Divan, Selîm-nâme, Hall-i Tahkîkât, Aynü'l-Füyûz, Melhame, Nazm-ı Niyâz,

Beyân-ı A‘dâd-ı Sıfathâ-yı Nefs-i İnsânî adlarında sekiz eseri vardır (Atik 2013: 1-2). Hilye-i Çehâr Yâr-ı Güzîn adlı eser, 1630 yılında yazılmış olup 145 beyitten müteşekkildir. Hakanî Mehmed Bey’in hilyesine nazire olduğu için mesnevi nazım şekliyle ve aruzun fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün kalıbıyla kaleme alınmıştır (Gülmez 2006: 19).

Hanyalı Nûrî, hilyesinin sebab-i telif bölümünde Cevrî’nin Hakanî’ye zeyil yazdığına değinmiştir. Hakanî Mehmed Bey’in noksan bıraktığı dört halife övgüsünü yazarak zeyli oluşturduğu belirtilmiştir. Fakat bu hâliyle hilye silsilesinin yine noksan kaldığını çünkü şehzadelerin yani Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’in hilyelerinin yazılmadığını vurgulamıştır:

Ba‘d-ez-în Cevrî-i pākîze-suhan
Na‘t-ı aşhâbı görüp müstahsen

Dördünüñ na‘tını tafşîl etdi
Hilye-i hazreti tezyîl etdi

Eyledi ol dağı sehv ü nisyân
Kaldı tezyîli anıñ da noqşân

Yazmamış ol dağı şeh-zâdeleri
Ol iki ‘ar‘ar-ı âzâdeleri
Nûrî (Aydın 2015b: 439).

Hilye-i Haseneynü’l-Ahseneyn

Hanyalı Nûrî’nin kaleme aldığı hilye; dört nüshası bulunan divanın İngiltere, Çorum ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 326’daki nüshalarında yer almaktadır. Eksik nüsha olan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T. 356’da ise yoktur (Aydın 2015a: 156- 159).

Şiir, İstanbul nüshasında yukarıdaki başlıkla yer alırken İngiltere ve Çorum nüshalarında “Hilye-i Şerîf-i Hazret-i Haseneynü’l-Ahseneyn Râdy’allâhu Te‘âlâ ‘Anhümâ” başlığı altındadır.

1. Hilye-i Haseneynü'l-Ahseneyn'in Şekil Özellikleri

Hanyalı Nûrî hilyesini, zeyl olarak düşündüğü Hakanî ve Cevrî hilyeleriyle aynı nazım şekli ve aruz kalıbıyla kaleme almıştır. Mesnevî nazım şeklinin tercihinde kafiyeleniş bakımından uzun şiirlerin yazılmasına imkân sağlaması etkili olmuştur.

Edebî gelenekte olduğu üzere besmele, hamdele, salvele ve dua kısımlarından oluşan giriş bölümü 1 ile 23. beyitler arasındadır. "Sebeb-i İn Nazm-ı Mesnevî" başlıklı ikinci bölüm 24 ile 41., "Vasf-ı Hazret-i Hasan-ı Müctebâ Râdy'allâhu Te'âlâ 'Anhâ" başlıklı üçüncü bölüm 42 ile 54., "Vasf-ı Hazret-i Hüseyin Râdy'allâhu Te'âlâ 'Anhu" başlıklı dördüncü bölüm ise 55 ile 64. beyitler arasındadır. Sonuç olarak değerlendirilen beşinci bölüm 65 ile 67. beyitlerdedir. 68 ile 74. beyitler arasındaki son bölüm ise dua kısmıdır.

Hanyalı Nûrî eserini aruz vezninin "Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" kalıbıyla yazmıştır. Remel bahrinin bu kalıbı, içerisinde 1152 şiir bulunan Hanyalı Nûrî Divanı'nda 31 şiirde kullanılmıştır. Bu kalıbın tüm şiirler içerisindeki oranı ise % 2,69'dur (Aydın 2015a: 64). Şairin az kullandığı bu kalıbı tercih etmesi şiirin örnek alındığı hilyelere nazire olması sebebiyledir.

Divanına bakıldığında Hanyalı Nûrî'nin Türkçeyi aruz ölçüsüne uygulamada başarılı bir şair olduğu görülmektedir. Bu şiirinde 3 yerde "ya'nî", bir yerde "tūñ", bir yerde de mahlası olan "Nûrî" kelimelerinin ikinci hecelerini Türkçe söyleyişe uygun olarak kısa ünlüyle değerlendirmiştir. "Maḥlūk, ḥānḫāh, feryād" kelimelerinin ikinci hecelerinde med yapmıştır. Şiirin atmış birinci beytindeki "evcāt" kelimesinde ise aruz ölçüsü kusurludur.

Hanyalı Nûrî, 74 beyitlik hilyenin 12'sinde kelime, 12'sinde de ek hâlinde olmak üzere 24 beytinde redif kullanmış, diğer beyitlerde sadece kafiyeye yer vermiştir.

2. Hilye-i Haseneynü'l-Ahseneyn'in Muhteva Özellikleri

Hanyalı Nûrî, eserinin girişinde Allah'ın dokuz feleği yarattığını, on sekiz bin âleme tecelli ettiğini, kaza ve kaderi oluşturduğunu sonra dört unsuru meydana getirdiğini yazmaktadır. Dört unsurdan masiva ağacının yaratıldığını, bu ağacın meyvesinin de Hz. Âdem olduğunu ifade etmiştir. İnsanın diğer

yaratılmışlardan ekrem ve ahsen olduğunu belirttikten sonra konuyu Hz. Muhammed'e getirmiştir. Bu bölümün son beyitlerinde şair kendi aczini belirtmiş, dua ederek bitirmiştir.

“Sebeb-i İn Nazm-ı Mesnevî” başlıklı kısımda Hakanî'nin hilyesinin önemine değinerek eserin sadece Hz. Muhammed'in hilyesiyle sınırlı olduğunu belirtmiştir. Cevri'nin Hakanî'yi tezyil ederek dört halifeye dair yazdığı hilyeden de övgüyle bahsetmiştir. Bu eserin noksan yönü olarak da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hilyelerini kapsamadığı söylenmiştir. Devamında hilye yazma sırası kendine geldiği için şükreden Nûrî, alçakgönüllülük yaparak kendini bir hilye yazmaya layık görmediğini ama bir gayretle önceki iki hilyeyi tezyil ederek tamamladığını belirtmiştir:

Hamdü li'llâh baña erdi nevbet
Vereyim hâmememe ben de ruşşat

Gerçi haddim degil ey dil ki edem
Medh-i sibteyn-i şeh-i taht-ı harem

Lîk gayret ile tekmi̇l etdim
Nüşha-yı Cevriyi tezyîl etdim
Nûrî (Aydın 2015b: 439- 440).

Dua kısmında şair, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin hürmetine kendine rahmet edilmesini, isyandan kurtarılmasını, masivadan uzaklaştırılarak gönlünün iyileştirilmesini ve affedilmesini Allah'tan dilemektedir.

a. Hz. Hasan

“Vasf-ı Hazret-i Hasan-ı Müctebâ Râdy'allâhu Te'âlâ 'Anhâ” başlıklı bölümde Hz. Hasan'ın fizikî ve ahlâkî özellikleri verilmiştir. Buradan anlaşıldığına göre; Hz. Hasan güzel ve beyaz yüzlü, uzun boylu, uzun boyunlu, yumuşak tenli, Davudî sesli ve güzel konuşan biridir. Kişilik bakımından ise irfan ve hayâ sahibi, herkesle selamlaşabilen, hitabeti kuvvetli, bilgili ve cömert olarak vasf edilmiştir.

"Hâsılı" diyerek başlayan ve eserin sonuç bölümü denilebilecek kısımda Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in ortak yönleri birlikte verilmiştir. Buradaki ifadelere göre ise Hz. Hasan iman sahibi, ay veya güneş gibi insanlara faydalı, cevher veya lâl taşı gibi kıymetlidir.

b. Hz. Hüseyin

"Vasf-ı Hazret-i Hüseyin Râdy'allâhu Te'âlâ 'Anhu" başlığını taşıyan bölümde Hz. Hüseyin'in özellikleri işlenmiştir. Burada Hz. Hüseyin'in orta boylu, parlak yüzlü, buğday tenli, ne şişman ne zayıf yani orta ağırlıkta olması gibi fizikî özellikleri sayılmıştır. Kişilik özellikleri arasında ise; şehitlerin gözbebeği olduğu, cömertliği, babası Hz. Ali'ye sırdaş olması, aslan gibi cesareti, celâl sahibi, vaktin sahibi olduğu için Allah'tan gaza emri alan, iyi ata binen ve heybetiyle cephede düşmanın başını döndüren kişi olmak gibi vasıfları verilmiştir.

Eserin sonuç kısmında yukarıda belirtildiği üzere Hz. Hüseyin de iman sahibi, ay veya güneş gibi insanlara faydalı, cevher veya lâl taşı gibi kıymetli olarak tanıtılmıştır.

3. Metin

Hilye-i Şerîf-i Hazret-i Haseneynü'l-Ahseneyn Râdy'allâhu Te'âlâ 'Anhümâ

- Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*
- 1 Minnet ol zât-ı celîlü'ş-şâna
Hâlık-ı nüh felek-i imkâna
 - 2 Bir tecellî ile kıldı fermân
'Âlem-i hejdeh hezâr oldu 'ayân
 - 3 Halk edip levh-i kazâ vü kaderi
Ba'd-ez-în şems ü nücüm u kameri
 - 4 Cümle 'âlemleri icâd etdi
'Unşuruñ kaşırını bünyâd etdi
 - 5 Mâ-sivâ oldu mişâl-i şecere
Eyledi Âdemi aña semere

- 6 Cümle maḥlûḳdan etdi ekrem
Nev‘-i insānı o Ḥallāḳ-ı ümem
- 7 Oldu mümtāz u ser-efrāz insān
Ki odur mālik-i mülk-i ‘irfān
- 8 Bā-ḥuşuş seyyid-i nev‘-i Ādem
Eşref ü es‘ad-ı ḥalḳ-ı ‘ālem
- 9 Maḥrem-i ‘ilm-i Cenāb-ı Mevlā
Ḥāzin-i daḥme-i esrār-ı Ḥudā
- 10 Bülbül-i bāḡ-ı vişāl-i ḥazret
Gül-i şad berg-i riyāz-ı vaḥdet
- 11 Tāc-pirā-yı serir-i lāhūt
Dürr-i dürri-i biḥār-ı ceberūt
- 12 Rūḥ-ı kevneyn ü ḥudāvend-i enām
Kāşif-i sırr-ı ḥudā-yı peygām
- 13 Mürşid-i ḥānḳah-ı kevn ü mekān
Dest-gir-i fuḳarā-yı devrān
- 14 Melce’ ü kehf ü penāh-ı ğurebā
Şāh-ı feryād-res-i rüz-ı cezā
- 15 İbn-i ‘İmrān aña ser-gerdandır
Mu‘cizātına Mesih ḥayrandır
- 16 Ey şeh-i mesned-i *levlāke lemā*
Dāver-i memleket-i ev-ednā
- 17 Server-i ḥayl-i rüsüsün bi-şek
Yüz sürür dergehiñe çarḥ-ı felek
- 18 Nür-i ḥaste seniñ bendeñdir
Ya‘nī ki bende-i efgendeñdir

- 19 Mâ-sivâ zaḥmı aña kâr etdi
Dâr-ı dünyâyı aña dar etdi
- 20 Eyle sulṭânım aña luṭf u kerem
Tâ ki pür-nür ola ser-tâ-be-ḳadem
- 21 Rûḥ-ı pâkiñe şalât ile selâm
Eyleye Ḥazret-i Ḥallâḳ-ı enâm
- 22 Daḥı evlâdıñ ile aşḫâbıñ
Cümle etbâ'ın ile aḫbâbıñ
- 23 Olarak raḥmet-i Ḥaḳḳ'a şâyân
Edeler cennet içinde seyrân

Sebeb-i İñ Nazm-ı Meşnevi

- 24 Sebebin diñle bu nev âşârıñ
Ya'nı bu nüşḫa-i pür-esrârıñ
- 25 Çünki Ḥaḳanı-i üstâd-ı zemân
Ol şeh-i mülk-i 'ulüm u 'irfân
- 26 Pişce-i nazmımı fi'le getirip
Bir güzel nüşḫa-i bi'l-ḳuvve düzüp
- 27 Hılye-i pâk-i Resûl'ullâhı
Ya'nı evşâf-ı Ḥabîb'ullâhı
- 28 Eyledi ḥüb u muşanna' taḳrîr
Cümle evşâfını ḳıldı taḫrîr
- 29 Ḥabbezâ hılye-i pâk-i Nebevî
Eşer-i mu'cize-i Muştafavî
- 30 Böyle bir nüşḫa-i 'âlî-şâna
Baḳılır mı var iken dîvâna

- 31 Niçe mümkün anı tanzîr etmek
Yâhûd i'câzını taşvîr etmek
- 32 Hilyeler içre o mümtâz oldu
İştîlâh ile ser-efrâz oldu
- 33 Yazmamış lîk cihâr-ı yâri
Ol aḥibbâ-yı melek-eṭvârı
- 34 Ba'd-ez-în Cevrî-i pākîze-suḥan
Na't-ı aşḥâbı görüp müstaḥsen
- 35 Dördünüñ na'tını tafşîl etdi
Hilye-i ḥazreti tezyîl etdi
- 36 Eyledi ol daḥı sehv ü nisyân
Kaldı tezyîli anıñ da noḡşân
- 37 Yazmamış ol daḥı şeh-zâdeleri
Ol iki 'ar'ar-ı âzâdeleri
- 38 Ḥamdü li'llâh baña erdi nevbet
Vereyim ḥâmeme ben de ruḡşat
- 39 Gerçi ḥaddim degil ey dil ki edem
Medḥ-i sibṭeyn-i şeh-i taḥt-ı ḥarem
- 40 Lîk ḡayret ile tekmîl etdim
Nüşḥa-yı Cevrîyi tezyîl etdim
- 41 İki şâh-zâde-i 'âlî-şâna
Başladım na'tına ḡüstâḥâne

Vaşf-ı Ḥazret-i Ḥasan-ı Müctebâ Râdy'allâhu Te'âlâ 'Anhâ

- 42 Gülbün-i gülşen-i 'irfân Ḥasan
Ya'nî ol şâhib-i vech-i aḡsen
- 43 Kâd-i bâlâ ile mümtâz idi
Cümleden daḥı ser-efrâz idi

- 44 Yâsemen gibi beyâz idi yüzü
Güiyâ bâğ-ı cinân idi özü
- 45 Hâyî aşhâbda ol emlaḥ idi
Tütiveş söyler idi efşah idi
- 46 Eylemişdi anı Hallâk-ı Hakîm
Dâ'imâ şerm ü hayâ ile ḥalîm
- 47 Hâzret-i Aḥmed'e beñzerdi yüzü
Daḥı anîñ gibi söylerdi sözü
- 48 Sevḳ-i Yeşrib'de edince o ḥırâm
Herkeselütf ile verirdi selâm
- 49 Gerden-i enveri olmuşdu dırâz
'Âşık olmuşdu aña ehl-i Hicâz
- 50 Teni olmuşdu leṭâfetle naḥîf
İ'tidâl üzre idi ḥüb u laṭîf
- 51 Başlasa va'za o sulṭân-ı cihân
Cümle aşhâbı ederdî ḥayrân
- 52 *Men ledünden* dehenin açsa eger
Hâzret-i Hızr aña ḳulluḳ eder
- 53 Şavt-ı a'lâsı idi Dâvudî
Yaḳar âteş gibi her Nemrûdî
- 54 Şâh idi 'âlim idi kâmil idi
Hem seḫâvet ile deryâ-dil idi

Vaşf-ı Hâzret-i Hüseyñ Râḳy'allâhu Te'âlâ 'Anhu

- 55 Şem'-i bezm-i şühedâ ya'nî Hüseyñ
Ḳurretü'l-'ayn-ı İmâm-ı Haremeyñ

- 56 Zübde-i âl-i ‘abâ kân-ı şehâ
Maḥrem-i rāz-ı dil-i şîr-i Ḥudâ
- 57 Evsatı’l-kāme idi ol server
Yüzü ifrāt iledir pek enver
- 58 Levn-i rüyuydu anıñ gendüm-gün
Anı kim görse olurdu meftün
- 59 Ne laḥīm idi o server ne naḥīf
İ’tidāl üzre idi cismi laṭīf
- 60 Mīşe-i rüz u şalâbet şîri
Ol durur mülk-i şecâ‘at mîri
- 61 Yeke-tâz-ı reh-i iḳlîm-i celâl
Şâh-bâz-ı evcât-ı iclâl
- 62 Şâhibü’l-vakt idi ol ‘âlî-câh
Emr edip aña gâzâ eyle İlah
- 63 Esb-i tîze ne zemân olsa süvâr
Öñüne çıḳmaḳ olurdu düşvâr
- 64 Her kaçan eylese ‘azm-i meydân
Kâfirân olur idi ser-gerdân
- 65 Hâşılı ol iki sulṭân-ı cihân
Ol iki ḥâmil-i ‘arş-ı imân
- 66 Biri ḥurşîd idi birisi kamer
Birisi la’l idi biri gevher
- 67 Her biri serv-i sehî-kāmet idi
İkisi ‘âleme hem ḥüccet idi
- 68 Cümle evlâdı Resûl’ullâhıñ
O Ḥudâvend-i felek dergâhıñ

- 69 Olalar maḳ'ad-ı şıdḳ üzre muḳîm
Her biri ola hezâr-ı tesnîm
- 70 Yâ İlâhî şeref-i Aḥmed için
Rûḥ olan ol cesed-i Es'ad için
- 71 Eyle bu Nûrî-i zâra dermân
Etme kim kerde-i râh-ı 'işyân
- 72 Dest-gîr ol aña her dem Yâ Rab
Seni hem-vâre ede tâ ki taleb
- 73 Mâ-sivâdan anı eyle âzâd
Dil-i virânesini ḳıl âbâd
- 74 Luṭfuñu bendeñe şâyân eyle
'Afvımı luṭf ile fermân eyle
Nûrî (Aydın 2015b: 435- 444).

Sonuç

Girit'te yetişen Osmanlı dönemi şairleri içerisinde Hanyalı Nûrî önemli bir yer tutmaktadır. Manzum ve mensur olmak üzere ona yakın eseri vardır. Nazım şekli ve türü bakımından çok sayıda şiiri bulunan divanı, Türk edebiyatı açısından önemi haiz bir eserdir. Divanında bulunan şiirlerden birisi de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin için yazdığı hilyesidir.

Hilye –kısaca- Hz. Muhammed'in fizikî özelliklerini anlatan eserlere denilmektedir. Bu konuda Hakanî'nin *Hilye-i Saadet* adlı eseri Türk edebiyatında türünün en güzel örneği kabul edilmiştir. Cevrî'nin *Hilye-i Çehâr Yâr-ı Güzîn* adlı eseri de Hakanî'ye zeyl olarak yazılmıştır. Bu silsileye bir yeni zeyli de Hanyalı Nûrî eklemiştir.

Hanyalı Nûrî, *Hilye-i Haseneynü'l-Ahseneyn* başlığını verdiği eserinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in fizikî ve ahlâki özelliklerini mesnevî nazım şekliyle kaleme almıştır.

Bu çalışmada Hanyalı Nûrî'nin hilyesi kısaca tanıtılarak okuyucuyla paylaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- ATİK, Arzu (2013), “Cevrî, İbrahim Çelebi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 21.11.2019.
- AYDIN, Abdullah (2009), Abdullah Aydın, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- AYDIN, Abdullah (2015a), *Hanyalı Nûrî ve Dîvânı*, C. I, Berlin: Türkiye Âlim Kitapları Yayınları.
- AYDIN, Abdullah (2015b), *Hanyalı Nûrî ve Dîvânı*, C. II, Berlin: Türkiye Âlim Kitapları Yayınları.
- Barbaroszâde Şâkir (?), *Câmî-i Târîh-i Girid Sahib-Dîvân Giridî Hanyavî Nûrî Beg Efendi'nin Terceme-i Hâli*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, TY. 205, v. 148b-150a.
- DERMAN, M. Uğur (1998), “Hilye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul, s. 47-51.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2010), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- ERDOĞAN, Mehtap (2011), *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sivas.
- ERDOĞAN, Mehtap (2013), *Türk Edebiyatında Manzum Hilyeler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- GÜLMEZ, Sema (2006), *Cevrî İbrahim Çelebi ve Hilye-i Çihâr-Yâr-ı Güzîn Adlı Eseri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1988), *Son Asır Türk Şairleri*, C. III, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İntibah, (1881), “Terceme-i Hâl-i Osman Nurî Beg”, *İntibah Gazetesi*, 21 Ramazan 1298/ 5 Ağustos 1881, Numro: 33.
- Kâmî Yahya Efendi, *Terceme-i Hâl-i Sahib-Dîvan Nûrî*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 2113, v. 236b-241a.
- KURNAZ, Cemâl vd. (2001), *Giritli Salacıoğlu Mustafâ Celvetî Divânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KURTOĞLU, Orhan (2006), *Girit Şairleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Nûrî Osman Hanyavî (a), *Târîh-i Girid*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, TY. 205.
- Nûrî Osman Hanyavî (b), *Tarîkû'l-İhtisâr*, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 209/3.
- Nûrî Osman Hanyavî (c), *Tezyîl*, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Yz. A 193/2.
- Nûrî Osman Hanyavî (ç), *Tuhfetü'n-Nûriye*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1876/2.
- Nûrî Osman Hanyavî (d), *Dîvân*, İngiltere Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, MS Turk. E. 24.
- ÖLKER, Gökhan (2013), "Lugât-ı Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye Üzerine", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, Summer, Ankara, s. 2007-2019.
- PALA, İskender (1991), *Hilye-i Saadet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- PALA, İskender (2014), "Hakanî, Mehmed Beg", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com>, Erişim Tarihi: 21.11.2019.
- SARIYANNIS, Marinos (2007), "A Source Of Cultural Life Of Eighteenth-Century Ottoman Crete", *Ariadni, (Girit Üniversitesi Felsefe Fakültesi Dergisi)*, S. 13, Girit, s. 79-99.
- TUMAN, Mehmed Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (Haz.: Cemâl KURNAZ ve Mustafa TATCI), C. II, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- UZUN, Mustafa (1998), "Hilye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul, s. 44-47.

THE DILEMMA OF CULTURAL CRITICISM IN TERMS OF LITERARY THEORISATION

Ousama EKHTIAR¹

Geliş: 30.05.2020 / Kabul: 13.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.745668

Abstract

The Cultural Criticism Theory since its appearance caused a kind of disagreement between those who adopted it with satisfaction and acceptance, and others who found it a staunch enemy of literary criticism. Therefore, the current study follows moderation and objectivity away from the view of complete satisfaction or complete hostility towards the issue. We will discuss the phenomenon of cultural criticism in terms of the problem of its validity to be applied to literary texts. To achieve this goal, we divided the study into three essential points. First, we will address the origin of cultural criticism. Second, we will reveal the importance of cultural criticism in the literature to know the dilemma in the issues of theory. Third, we will search for the solution to identify what is called the interruption of communication which is supposed to exist between the cultural criticism and literary criticism as well as the relationship between cultural criticism and the essence of literary theory.

Keywords: Modernity, Postmodernism, Cultural criticism, Cognitive formats.

KÜLTÜR ELEŞTİRİSİNİN EDEBİYAT TEORİSİ AÇISINDAN SORUNSALI

Öz

Kültürel eleştiri teorisi, ortaya konulduğundan bu yana büyük bir tartışma yaratmıştır. Kimileri onu kabul ederken, kimileri de onu edebî eleştirinin güçlü bir düşmanı olarak saymaktadır. Çalışmamızda bu meseleyi, kabul veya reddetme görüşleri çerçevesinde bağımsız bir şekilde tarafsız bir bakışla ele almakta ve bu

¹ Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, oehtiar@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8511-0545>.

epistemik olguyu kültürel eleştiri teorisinin incelediği ana sorunsal çerçevesinde tartışmaktayız. Bu bağlamda araştırmamız üç bölüme ayrılmaktadır. Bunların ilkinde, genel olarak kültürel eleştirinin ortaya çıkış sürecinden söz edilmektedir. İkincisinde, teorik konulara ilişkin sorunsalın iyi anlaşılması için kültürel eleştirinin edebiyat bağlamındaki ehemmiyeti incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise, kültürel eleştiri ile edebiyat teorisinin özü arasındaki ilişkiye göre burada bir zıtlığın mı yoksa bir uzlaşımın mı söz konusu olduğunun tespit edilmesi için çözüm aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Modernizm, Postmodernizm, Kültürel eleştiri, Epistemik formlar.*

The Origin of Cultural Criticism

Cultural criticism, in its general concept, is concerned with the cultural methods inherent in human life. Based on this point, it can be described as an ideological critique because it deals with intellectual products in terms of content and its relationship with the cultural patterns inherent in it regardless of art or aesthetic standards, and it does not care whether this intellectual product is literary or non-literary. That is, cultural criticism is a critical approach that focuses on all aspects of thoughts in terms of undeclared attitudes towards the culture rooted in everything around us. Moreover, its features influence all aspects of life, including literature. Cultural criticism will be clarified through critically reviewing the previous studies which addressed the issue of cultural criticism and our analyses of it.

The most critical period of cultural criticism is dated back to the early 1990s when the American researcher Vincent B. Leitch, a professor at the University of Oklahoma, advocated cultural criticism as an alternative for all approaches to study the civilisational perspective of human actions (Leitch, 1992: 11). Leitch's efforts were different and valuable because he tried to transfer the issue of cultural criticism from the general cultural criticism to the literary-cultural criticism in a focused manner. In contrast, cultural criticism was not previously assigned to a specific domain. It should be noted that Leitch's bold steps were atonement for the mistakes committed by advocates of cultural criticism previously in trying to formulate a theory of cultural criticism. Their efforts were fraught with pitfalls; therefore, they lost their way.

Undoubtedly, the idea that emerged in Birmingham 1964 at the Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) was indicative introductions of cultural

criticism particularly the idea of culture by Birmingham scholars which was holistic and non-specialised in one of the fields of knowledge. Instead, it is linked to all aspects of social and political life, as well as humanities and art. In other words, the critics of this school attempted to address and discuss all humanities based on the cultural system (Turner, 2003: 10-20). However, the Birmingham School, which devoted part of its efforts to acculturation, fell into a significant mistake by relying on formalism. This is clear in the writings of Hall, who is one of the members of that school (Hall, 2017: 10). On the contrary, the cultural approach founded by Leitch in the 1990s goes beyond structuralism and seeks post-structuralism. This fact can be observed in the integrated formula developed by Vincent Leitch in the contemporary cultural criticism.

The Birmingham School formed a confusing start of cultural criticism since its views were scattered and unclear. Theoretically, cultural criticism was not shaped to suit the environment in which it occurred. Instead, it was a mixture of everything, thus leading to failure. Due to the lack of their research continuation, the Centre of Contemporary Culture was closed, the project failed, and its supporters were no longer interested in it because of the ambiguity of the vision they presented. In addition to the principles that contradict the local cultural criticism project, which was not appropriate in some aspects of fields of humanities knowledge, it was challenging to find a general critical approach for all fields of knowledge. Also, the researchers have not considered the needs of each of the humanities fields for their cultural criticism, and a severe mistake existed in the idea of general cultural criticism.

Similarly, the Frankfurt School of criticism also failed, because it attempted to make cultural criticism applicable in different areas, as well as make it an approach to explain everything. However, in our view, this comprehensive approach cannot be applied. Each field of life needs specific cultural criticism associated with it; the illusions of the Enlightenment's victory could not rise in establishing a theory of literary-cultural criticism. The features of this case can be found in the writings of Horkheimer and his colleague Adorno in the dialectic of reason, who are the founders of the Frankfurt School (Horkheimer & Adorno, 1974: 83). The need to establish multiple cultural approaches instead of only one is the problem that is faced by both Birmingham and Frankfurt critical scholars who applied general cultural criticism to literary and non-literary works.

No theoretical framework for literary-cultural criticism existed at Frankfurt School, which focused mainly on several critical methods, including the cultural approach. Hence, reaching an original composition of the cultural theory could

not be achieved. More specifically, the criticism of the Frankfurt School was not balanced since it was based on a mixture of existentialism and materialistic philosophy to explain the prevailing political and social conditions in Germany rather than the interpretation of literature. Such a problem is similar to the problem that occurred at Birmingham School. Consequently, the cultural criticism deviated from the spirit of creative literary works, whereby no integration between the spirit of literature and an appropriate cultural approach was employed in terms of discussing the literary examples.

The cultural project at the Frankfurt School did not come unexpectedly. Instead, it emerged and developed as a result of objective circumstances represented by material conditions. The methodological approaches that paved the way for the cultural perspective of the Frankfurt School were related to the vision of the previous philosophical and critical opinions. These approaches are very interested in exploring new methods in social criticism, society, culture, and the prevailing systems according to an inconspicuous intellectual structure and a sophisticated methodology, which is closer to the public life compared to the creative literary fields.

Like the Birmingham School, the Frankfurt School attempted to formulate a cultural theory. Although this theory emphasised on the political and social aspects and lost the compass of literary creative work, it was not able to affect even the political or social life. Consequently, the scholars' opinions of those two schools were rejected by the same school.

The initial period was characterised by some optimism and was ambiguous due to the introduction of conflicting curricula in cultural criticism. This cultural criticism in those two schools was not limited to one field of knowledge in the field of application. This failure was shocking in terms of a mismatch between the spirit of literary work and the cultural approaches at that time. Therefore, it was necessary to establish a cultural theory for each field of knowledge separately. Then the work is carried out critically in this field in conjunction with the system of standards governing the cultural approach in each field. What works and is successful in the other sciences may not succeed in the literary field because each knowledge has its tools, especially literature that is linguistically more complex compared to the social life. As a consequence, Leitch succeeded in identifying this problem and overcome it by creating an extraordinary theory of cultural criticism of literature that avoided the defect of the previous two schools.

The real beginning of specialist cultural criticism appeared in America with Vincent Leitch's Theory which emphasised only on the field of cultural criticism

of literature. In this respect, cultural criticism moved with Leitch to a new stage that is different, accurate, and balanced. This theory is based on studying the literary texts, without going away from this goal, as well as linking literature to implicit cognitive formats, and each cultural aspects associated with it. As long as it remains neutral, it does not impose on the texts of literature what is not in it. Thus cultural criticism was established on the study of literature in terms of its cultural norms that were based on it. However, it was not initially confined to the literary field like Structuralism. Initially, the cultural criticism started as a general theory with general perceptions, and later it was directed towards specialisation in specific fields, as well as circulated in the field of literary criticism.

We are interested in the Cultural Criticism Theory in order to make us understand cultural structures through some of the implicit cognitive patterns that form within the literary texts and why they continue or change. Besides, the Cultural Criticism Theory enables us to identify the distinctive features of forms of culture in literary texts that appear through the process of literary creativity, and reveal the relationship between the cultural theme and the characteristics of literary works. This leads us to define the cultural framework in all its deep dimensions, whether they are near or far in terms of the era. For example, when the fields of knowledge overlap within the poet's mind and turn into complex emotions, it will be difficult to separate culture from emotions. However, cultural criticism can discover the clues of this underlying culture, and it can chart the path of literature through the cognitive structure. Leitch mentioned this vital point and benefited from it for a deep understanding of the literature in terms of analysing the cultural formats in texts (Leitch, 1992: 75).

Even though cultural criticism is a unique type of literary criticism, it still suffers from problems in terms of practical applications in the field of contemporary literary studies related to the dilemma of understanding the importance of cultural criticism in literature. Therefore, we aim at solving this dilemma by explaining the precise aspects of the theory so that we can apply it to literary texts. This will explain how the confusion previously started between what is literary and non-literary, which was a real reason for the imbalance in the cultural approaches of Leitch's pre-writings.

The Importance of Cultural Criticism in Literature

The significance of cultural criticism has attracted the interest of scholars and critics in this field. One of these is Leitch who performed a critical academic project while trying to build the theory of cultural criticism. This project was based on a cultural critique appropriate to the field of literary studies. The

common element between his efforts and the efforts of previous scholars is their agreement that cultural criticism is pluralistic. Therefore, Leitch made cultural pluralism a core element of the theory. However, he broke some of their theoretical rules when he made an essential change in the essence of the theory, and he got rid of the tyranny of material principles and the interpretation of dialectical materialism of literature. Leitch was also very interested in changing the cultural approach to become a critical approach for literature. For this purpose, he made a set of critical tools inside the theory that is suitable for studying literature according to the critical cultural approach, such as linking an implicit cultural theme to a literary condition. Consequently, Leitch has built for us the theory of cultural criticism specialising in literature which can be employed to explore more in-depth literary texts.

Previously, a mixed cultural theory was created and conducted in the field of social, political, and literary studies, whereas Leitch's theory became a specific effort with a single epistemic field. After that, he supported his cultural theory with what is needed to explain the literary phenomena in a precise revealing manner. As a result, we could overcome the problems that existed earlier, such as mixing and interference. However, several questions arise which should be addressed, including how Leitch achieved the harmony between cultural criticism and literature in his theory, our remarks on that achievement, and whether this theory is perfect and no important missing aspect exists.

Leitch used political, social, and historical themes, customs, and references in cultural criticism. However, he did not neglect literary elements, nor did he turn literature into a dry field for other science experiments. Therefore, acculturation was combined with the essence of literary work and the cultural pluralism was present in literary analysis, but it is a tool and means for analysing literary text rather than an end imposed on it compulsively. We have endeavoured to list five main points, which are the fine lines of the modified cultural criticism theory for application in the field of literary studies. First, cultural criticism broke modernity down to postmodernism to search for the hidden cultural element, whether taken from the ancient or the recent past. Then, it searched for the influence of this cultural element in the literary text and explained its effects and changes. The philosophy of modernity is aesthetic, but the cultural philosophy in the theory of cultural criticism of literature is a philosophy of pure knowledge, whose aim is to examine the cultural component objectively rather than subjectively. This issue is entirely different, thereby implying that studying literature is partly a cognitive structure to explore the implicit knowledge in the text, taking into account the appropriate tools for analysing literature. Leitch could do this without abandoning

the methods of critical literary analyses that help him uncover the implicit cognitive formats in poetic and prose types (Leitch, 1992: 129). Although the cognitive structure of literature is a subject that we can understand aesthetically from a discourse in light of modernity and postmodernity, it is only a cultural topic in the theory of cultural criticism. We are looking for its elements in literature, such as the revelation of implicit cultural patterns, the sources of the cultural component, the reasons for their emergence, the overlap in the formation of knowledge for the individual and the nation in literature, as well as the system of knowledge that the nation believes in. This is a major issue because it makes literature a great document of knowledge. However, the cultural theory does not depend on the philosophy of cognitive beauty as much as on knowledge itself and its influence in shaping the mindset of perception of the nation. Thus literary cognitive formats have become a standard science rather than only curious.

Second, in the theory of cultural criticism related to the field of literature, we reveal the functional analysis of knowledge. Then we turn to the functional and critical aspects of the mental system of cognitive problems. Literature according to Leitch is not linked to an institutional viewpoint (Leitch, 1992: 125) because the institutional viewpoint governs the collective mind in the field of literary studies, whether it is the academic institution that imposes critical quotes on literature or the collective mindset of the previous critical approach imposed on literature. Accordingly, Leitch called to override the previously prepared academic critical shape that was issued on the knowledge system of the literary stage previously.

Third, the necessity of finding new laws to reveal the cognitive structure of literature away from the gnostic perspective of rhetoric led Leitch to study literary texts within their contradictory cognitive contexts from the simplest literary topics, such as the prevailing habits to their most complex ones like the ego controlling literature. For example, the focus was on why this cognitive style is the dominant poetic writing system and how we read the previous critical judgments in the light of cultural criticism. A well-known Arab critic is Abdullah Al-Ghazhami who relied on this theory to apply it to the Arabic literature. He has opened a new track that was not previously known in the study of Arabic literature. More specifically, he discussed the concept of poetic virility in ancient literature and modern Arab poetry based on the perspective of the theory of cultural criticism of literature. He concluded that examples of ancient poetry were the poetry of virility and the singing of the male tyrant. This has led to the spread of the poetry of modernity, which has become reactionary because it follows the old approach of glorifying virility and tyranny (Al-Ghazhami, 2005: 252). This is

a fact drawn from the epistemological forms of cultural criticism that Al-Ghazhami applied the theory to ancient and modern Arab literature.

Fourth, the critical sense comes from multiculturalism, but the understanding mechanism is still limited to reading impartially from any impressions of the literary product. The literary text alone is the official spokesperson; therefore, we define the required textual disclosure mechanism, especially in an era when every culture has become open to cultures. The institutional discourse has become weak in the perception and knowledge of the text culture by Pre-modernism methods. That is, the cultural criticism represents a post-structural and post-deconstructive stage. As a consequence, it can be realised that the mechanism of cultural criticism in reading literary texts has become different from the previous period. More specifically, cultural criticism is a study of the cognitive structure through three tools that are cultural patterns, the nucleus of history, and the cultural consumer criticism rather than the culture in general.

Fifth, cultural criticism in the literary field studies the dominance of cognitive perceptions of one literary genre and literary prescriptions on the part of the implicit knowledge system, such as perseverance and transformation, what was in the cognitive discourse, and what should have been. That is, cultural criticism is interested in these issues because literature should deal with the mind and thought rather than a piece of sad emotional music for a tragic issue or a chaotic revolutionary rejection in the space of the literary text.

However, these visions are not perfect in all aspects. Therefore, we have two remarks on these ideas; one is related to the theoretical, cultural criticism, and the other is related to practice. The first is the exaggeration of cultural criticism in establishing the concept of the cultural consumer's criticism as if it were a theory in the consumer's criticism of culture. Cultural criticism attempts to avoid the institutional classification, but gradually, it begins to establish an inclusive collective authoritarian culture, which may be just a whim after a period of change. This criticism is still panting behind endless interpretations of the cognitive style. I mean the function of cultural criticism in the literary field should not be limited to the phenomenon of epistemic systems of culture. Preferably, it should have been added to the beautiful colour of knowledge that is compatible with the theory of modern literature. Therefore, this still forms a problem in cultural criticism, and we should not ignore it.

The second is the problem of separating cultural criticism and literary criticism, which still exists among some major critics even though Leitch laid out

his theory and developed it. Therefore, it would be a way to analyse literature. Here, a scientific debate arose between two well-known critics who are Abdullah Al-Ghazhami and Abdul Nabi Estif. The first is a professor of criticism at King Saud University in Riyadh, whereas the second is a professor of criticism at Damascus University. The difference of their views resulted in a book that could be called the book of disagreement about the function of language itself in literature. In terms of its title "cultural criticism or literary criticism," it seems that a conflict exists between these two critics about culture criticism from two different perspectives (Al-Ghazhami & Estif, 2004: 18, 76). The most important aspect is that during my meeting with Estif, when I was teaching Andalusian literature at Damascus University, I asked him about his perception of the gap between literary criticism and cultural criticism.

I had a keen goal to apply the theory of cultural knowledge to some Andalusian poems and to present it to my students. To know the secret of the defeat of politics in Andalusia whereby the Andalusian literature was overflowing with intellectual giving, especially in the era of sects, we can go beyond the fundamental point of the difference between literary and cultural criticism. The question was the possibility of calling it literary-cultural criticism. From my point of view, the death of literary criticism was a metaphorical expression since it implies reviving a new method of new literary criticism. All these critical approaches enrich the analysis of the literary text. Therefore, we need cultural, literary criticism and structural literary criticism. Literary criticism is based on a stylistic theory, and all critical approaches can enrich literature. This point attracts the attention, but the critic Estif continued to consider only the real literary criticism and Al-Ghazhami critic continued with a separate cultural criticism. For me, I think that each critical approach has its characteristics and new findings.

This aspect needs to be defined, whereby during the past ten years, I have called for the statement that I believe in implying that the literary text imposes the appropriate method for its analysis. However, we should not impose the analysis method on the literary text. The diversity in literary doctrines and critical methods are various means for a deep understanding of literature which can be employed to realise the secrets of the literary language. As a result, the multiplicity of critical methods has opened the door for the scientific discussion. This issue was previously discussed in the introduction to understand the relationship between the text and its linguistic approaches. In other words, we still think that the linguistic approaches are valid methods for studying literary texts, and cultural criticism is not associated with the literary text from the point of view that is far from language (EKHTIAR, 2019: 188- 187).

The truth is that Leitch did not aim at driving out the literary criticism. Instead, his goal was to develop it. Therefore, he stated that a difference exists between cultural criticism and literary criticism. However, the points of convergence between them led him to present a new criticism theory whose function is to be applied in the literary field. Therefore, it can be called a critical theory of literature and some of Leitch's figurative speeches were understood as a real struggle between culture and criticism. This case is similar to the critical opinion that determines the writer's death after producing the literary text; the cause of the poet's death is very similar to the purpose of the issue of the temporary exclusion of the institution's critical authority over the text. The cultural criticism aims at extracting the primary cultural metaphors that go beyond the individual linguistic and literary metaphors, whereby the text or speech turns into metaphorical cultural influences. This means that we need to decipher the metaphors of the main language (Ibrahim, 2003: 65). For each discourse, a linguistic connotation is employed through metaphors and expressions to create an indefinite semantic value and discover the needs to delve deeper into the systemic formation of language invented by its users in the minds.

If poetry responds to the cultural pattern, we must study it accordingly. Discourse is not everything in literature; rather, it is a way to the end. An eloquent text can be found in the concept of ancient rhetoric, but cultural criticism can obtain a result from scratch. In other words, we advocate the discourse that builds an ethical rhythm like the revolutionaries of rhetoric by Abdel-Qahir al-Jarjani, who renewed the old traditional rhetoric and reformulated the rhetoric analysis in the old Arabic criticism. We also find that contemporary critical approaches seek a new understanding similar to the cultural criticism that studies the concept of cultural pun as objective equivalence of the cultural context in the literary language. Thus criticism and the multiplicity of analytical schools in the study of literature remain a praiseworthy phenomenon in criticism, especially during the study of the literary phenomenon that should not be limited to one method. The convergence of many schools of criticism like cultural criticism has begun to pave the way for a critical academic discourse with the expansion of dialogue (Kheder, 2001: 29).

As a consequence, we build trends in literary discourse, thereby expanding the circle of keys to a literary text. This is evidenced by cultural criticism attempts to analyse the critical textual concepts for multiculturalism, and more details about this issue by Berger can be considered by the reader (Berger, 1995: 32). Therefore, cultural criticism has resulted in new cultural alternatives such as

collective consumption, particularly the implied cognitive forms instead of the regulations imposed by the educated elite groups on literature.

Separation or Communication: What is the Solution?

Why do we call for the death of a thing when something else is born? Can these literary-critical spaces co-exist without the struggle to erase the other? We must leave time to judge between them; this is my view towards the issue. That is, an indisputable link exists between literature and cultural criticism; we do not pretend the dissociation of either one from the other, but we affirm the opposite. When the poetic symbol was found in the stage of modernity, modernist critics revealed that the metaphor had died. In terms of the great poetry of modernist poets, metaphors and measurements, as well as the symbol, were left in making the poem, but the symbol was overwhelmed by it because it presented something new to the poem. This issue is very similar to the dilemma of our understanding of cultural criticism when some cultural critics called for the death of ancient criticism. All these are allegorical expressions that imply the new stage included an element that deserves attention, but poetic texts remain valid for interpretation according to multiple critical lines provided that, as we mentioned earlier, they are not imposed on the literature. I still remember when I wrote my structural essay on the interpretation of the spatial dimension in the poetic images of Zalrumah, twenty-seven years ago, whereby some fundamentalists were not happy as if I had created something that they could not bear (EKHTIAR, 1993: 41- 65). These people found themselves after a period of two parts. These two parts are outside the circle of time, and these paths disappeared, and a section that entered the circle of the new interpretation of literature after it was found that it can present a new vision. The new issues cannot be neglected if they require knowledge. This motivates me to argue that everything new is problematic in terms of the real experiment. Let us make these critical approaches give us what can be produced from them. Therefore, we may stand on something that explains the dawn light to us. On the one hand, some of us consider it a little thing that is not enough to see everything, whereas others consider it as a natural physical phenomenon. Others view it as a new day, as well as overtime these critical theories will reveal to us their ability to tackle issues we could not understand before.

It seems to me that the adversarial industry in critical studies still occurs in the blood of literary critics, although the issue is straightforward, whereby you can leave the doctrines of literary criticism to continue towards development. If the literary criticism can prove its existence, it will continue, but if it cannot, it

will discontinue. However, we do not find it necessary to inflate the issue between literary criticism and cultural criticism. The scientific mission was driven by a desire to portray the debate about everything, and the struggle for everything with what is cultural and what is literary even though I still see it intertwined. This is similar to the conflict that has been amplified in the field of literary criticism between critics and criticism (Binhabib,1986: 112), whereby asymmetrical relationship exists between them from our point of view, and they agree on some matters and disagree on some other matters but not to the extent that they are separated.

Indeed, cultural criticism is not a research or an excavation in culture as much as it is a research in the implicit cultural systems as defined by the rules of cultural criticism (Khalil, 2012: 7). However, until now, this has not given us the right to claim that a significant gap exists between cultural criticism and literature since cultural criticism is literary criticism that differs from the usual previous literary criticism. The difference is that literary criticism at an earlier stage viewed literature from the point of beauty and rhetoric, what is aesthetic and what is rhetoric. In contrast, cultural criticism viewed literature based on the implicit cognitive modes. Although this does not lead it out of the circle of literary criticism, but it does not mean that it corresponds to the literary criticism that was at the period earlier to it. Thus this is a postmodern issue imposed by the complexities of life and the attraction of knowledge.

The reality proved that cultural criticism had something to offer to us to understand the literary text based on the implicit cognitive pattern view. For example, the cultural criticism of pre-Islamic poetry could reveal to us the content of the human struggle, whether a struggle for survival as depicted in poetry or a struggle of the ego. Besides, the phenomenon of Tramp's poets can be understood from an implicit perspective of that oppressed ego that is hidden. This is a new perception far from the concept of unilateral moral values. That is, the centre's authority is the tribe, and the margin rebellion is the Tramp (Olyemat, 2004: 60), which is the concept of new historicism in cultural criticism of literature.

Cultural criticism is pioneering and a way of revealing what is not announced in the cultural context. Hence, we can argue that it is a new approach from literary-critical approaches that can present us with a new perception from another perspective that differs from the view that was adopted earlier. This does not mean that we accept the statement, which implies the death of criticism as an announcement of the separation of cultural criticism from literature. Instead, it is

a metaphor used by inappropriate cultural critics. The truth is that cultural criticism is literary criticism, but it is based on another revealing perspective.

In our view, supporters of cultural criticism assumed that it was separated from literature and who did not prefer cultural criticism captured this illusion. Therefore, the conflict occurred, which is just a misunderstanding that has led to more chaos and confusion. Because of the complexity of this issue, the current study aimed at revealing its complex aspects through a new understanding of the theory of cultural criticism, whereby nothing that can completely erase something else in the world of literary cognitive doctrines. Therefore, these doctrines overshadow some, but they cannot altogether abolish them. However, we are not afraid of the application of cultural criticism, nor do we call for the eradication of literary criticism. Cultural criticism is literary criticism because it accepts applying it to literary texts.

Results

We found that cultural criticism is a mental process that focuses on culture as a subject for research and reflection, and expresses unspoken attitudes towards a culture that is rooted in everything around us. However, neither Birmingham School nor Frankfurt School considered the needs of each of the humanities fields for their cultural criticism, which implies that they applied general cultural criticism to what was literary and what was non-literary. The theory was revised by Leitch to correspond to the field of literature using political, social, and historical themes, customs, and references in cultural criticism. However, he did not neglect the literary elements, nor did he turn literature into a dry field for other science experiments. However, these visions are not perfect in all aspects; therefore, we have two remarks on these ideas; one is related theoretically to cultural criticism, whereas the second one is associated with cultural critics. The first is the exaggeration of cultural criticism in establishing the concept of cultural consumer's criticism as if it were a theory in the consumer's criticism of culture. That is, the function of cultural criticism in the literary field should not be limited to the phenomenon of epistemic systems of culture. The second is about the problem of separating cultural criticism and literary criticism which still exists among some major critics. However, cultural criticism is not a research or an excavation in culture as much as it is a research in the implicit cultural systems as defined by the rules of cultural criticism. Hence, cultural criticism is literary criticism, but it differs from the usual literary criticism used previously. The difference is that literary criticism at an earlier stage viewed literature from the point of beauty and rhetoric, and what is aesthetic and what is rhetoric, whereas

cultural criticism viewed literature from the side of implicit cognitive modes. Although this case does not get it out of the circle of literary criticism, it does not mean that it corresponds to the literary criticism that was in the period earlier. Thus cultural criticism has its way of revealing what is not announced in the cultural context as long as cultural criticism is applied to literary texts. This result solves the dilemma that cultural criticism has raised in its cognitive formats.

SOURCES

BERGER, Arthur (1995), *Cultural Criticism a Primer of Key Concepts*, New York, Sage publications.

BINHABIB, Seyla (1986), *Critique, Norm, and Utopia A Study of the Foundations of Critical Theory*, New York, Columbia University Press.

EKHTIAR, Ousama (2019), *the Common Methodological Errors in Stylistic Analysis*, Issue: L, Turkey, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

EKHTIAR, Ousama (1993), *the Spatial Dimension in the Poetic Images of Zalmurah*, 12 Volume, Issue: 52, Damascus, Arab Heritage Magazine, Union of Arab Writers.

AL-GHAZHAMI, Abdullah (2005), *Cultural Criticism Reading In Arab Cultural Systems*, 5. Edition, Beirut, publications of the Arab Cultural Centre.

AL-GHAZHAMI, Abdullah & Estif, Abdul Nabi (2004), *Cultural Criticism or Literary Criticism*, Dar Al-Fikr, Damascus.

HALL, Stuart (2017), *Race Culture and Communications Looking Backward and Forward at Cultural Studies*, UK, University of Warwick Publications.

HORKHEIMER, Max. Adorno, Theodor (1974), *La Dialectique De La Raison*, Paris, Publications de Gallimard.

IBRAHIM, Abdullah (2003), *Al-Ghazhami and Cultural Critical Practice*, Beirut, Arab Foundation for Studies and Publishing.

KHALIL, Sameer (2012), *Cultural Criticism from Literary Text to Discourse*, 1. Edition, Baghdad, Dar Al-Zawahiri.

KHEDR, Mustafa (2001), *Criticism and Discourse an Attempt to Read in Contemporary Arab Critical Review*, Damascus, Arab Writers Union publications.

Leitch, Vincent (1992), *Cultural criticism literary theory poststructuralism*, New York, Columbia University Press.

Olyemat, Yusef (2004), *Aesthetics of Cultural Analysis, Pre-Islamic Poetry as a Model*, 1. Edition, Jordan, Arab Foundation for Studies and Publishing.

Turner, Graeme (2003), *British cultural studies*, 3. Edition, London, Rutledge Taylor & Francis Group.

KAYNAKLAR

BERGER, Arthur (1995), *Cultural Criticism A Primer Of Key Concepts*, New York, Sage publications.

BINHABIB, Seyla (1986), *Critique, Norm, and Utopia A Study of the Foundations of Critical Theory*, New York, Columbia University Press.

EKHTIAR, Ousama (2019), *el-Ahtai'l-Menheciyyeti'l-Mütedaveleti Fi'l-İcrai'l-Uslubi*, Sayı: L, Türkiye, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

EKHTIAR, Ousama (1993), *el-Bu'du'l-Mekaniyyu Fi Suveri Zi'r-Rumme el-Fenniyye*, c. 12, Sayı: 52, Dımaşk, Mecelletü't-Türasî'l-Arabî, İttihadü'l-Küttabi'l-Arab.

HALIL, Samir (2012), *Cultural Criticism From Literary Text To Discourse*, 1. Baskı, Bağdat, Darul-Cevahiri.

HALL, Stuart (2017), *Race Culture and Communications Looking Backward and Forward at Cultural Studies*, UK, University of Warwick Publications.

HIZIR, Mustafa (2001), *en-Nakdü ve'l-Hitab Muhavele Fi Muracaatin Fakdiyyetin Arabiyyetin Muasıra*, Dımaşk, İttihadü'l-Küttabi'l-Arab.

HORKHEIMER, Max. Adorno, Theodor (1974), *La Dialectique De La Raison*, Paris, Publications de Gallimard.

İBRAHİM, Abdullah (2003), *el-Gazzamî ve Mümamereseti'l-Nakdi'l-Sakafi*, Beyrut, el-Müesseseti'l-Arabiyye Li'd-Dirasat ve'l-Neşir.

EL-GAZZAMÎ, Abdullah (2005), *Nakdü'n Sakafıyyün Kiraatü'n Fi'l-Ensaki's-Sakafıyyeti'l-Arabiyye*, 5. Baskı, Beyrut, el-Merkezü's-Sakafıyyü'l-Arabî.

EL-GAZZAMÎ, Abdullah & Estef, Abdalnabi (2004), *Nakdü'n Sakafıyyün Em Nakdü'n Edebî*, Daru'l-Fikr, Dımaşk.

- LEITCH, Vincent (1992), *Cultural criticism, literary theory, poststructuralism*, New York, Columbia University Press.
- TURNER, Graeme (2003), *British cultural studies*, 3. Edition, London, Rutledge Taylor & Francis Group.
- ULEYMAT, Yusuf (2004), *Cemaliyyatü't-Tahlili's-Sakaifi eş-Şiirü'l-Cahiliyyü Ünmüzeceñ*, 1. Baskı, Ürdün, el-Müessesetü'l-Arabiyye Li'd-Dirasat ve'l-Neşir.

MUHASEBE DERSİ ALAN ÖĞRENCİLERİN ÖĞRENME YAKLAŞIMLARININ BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: DİCLE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Kadir GÖKOĞLAN¹

Geliş: 16.05.2020 / Kabul: 17.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.738208

Öz

Çalışma şartları ve öğrenme yaklaşımları, verilen eğitim sonuçlarını artırabilir veya zayıflatabilir. Bu nedenle eğitimcilerin öğrencilerinin çalışma şartları ve öğrenme yaklaşımları hakkında bilgi sahibi olmaları oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı muhasebe derslerinden en az bir tanesi almış olan öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarının demografik ve belirlenen değişkenler ile arasında bir farklılaşmanın olup olmadığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Dicle Üniversitesinde öğrenim gören 1828 öğrenciye yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen verilere “t” testi ve tek yönlü varyans analizi (one-way Anova) yapılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin derin öğrenme eğilimleri ile yaş, sınıf, mezun olunan lise, bölüm ve muhasebe derslerini tekrar etme sıklığı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yüzeysel öğrenme eğilimleri ile cinsiyet, mezun olunan lise, tercih sırası ve muhasebe derslerini tekrar etme sıklığı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Stratejik öğrenme eğilimleri ile yaş, sınıf, mezun olunan lise, tercih sırası ve muhasebe derslerini tekrar etme sıklığı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak öğrencilerin stratejik öğrenme yaklaşımına daha eğimli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Eğitimi, Öğrenme Yaklaşımları, Derin Öğrenme, Yüzeysel Öğrenme, Stratejik Öğrenme.

¹ Öğr. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Diyarbakır Sosyal Bilimler MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, kadir.gokoglan@dicle.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6397-8477>.

A RESEARCH ON DETERMINATION OF LEARNING APPROACHES OF ACCOUNTING LESSON STUDENTS: THE EXAMPLE OF DİCLE UNIVERSITY

Abstract

Working conditions and learning approaches can increase or weaken the results of education. For this reason, educators must know working conditions and learning approaches of their students. This study aims to determine whether there is a difference between the learning approaches of students who have taken at least one of the accounting courses with demographic variables and some variables. For this purpose, face to face questionnaire was applied to 1828 students studying at Dicle University. The results were obtained by applying “t” test and one-way ANOVA analysis were performed on the data. As a result of the study, it was determined that there was a statistically significant relationship between the students' deep learning tendencies and the frequency of repeating age, class, graduated high school, department and accounting courses. It was found that there is a statistically significant relationship between superficial learning tendencies and gender, high school graduation, order of preference and frequency of repetition of accounting courses. It was found that there was a statistically significant relationship between strategic learning tendencies and age, class, high school graduation, order of preference and frequency of repetition of accounting courses. As a result, it is determined that students are more inclined to strategic learning approach.

Keywords: *Accounting Education, Learning Approaches, Deep Learning, Superficial Learning, Strategic Learning.*

Giriş

Günümüzde özellikle üniversitelerin genelinde muhasebe derslerinde uygulama eksikliğinin mevcut olması ve özellikle okullardan mezun olan öğrencilerin işsizliği, mezunların istihdam edilebilecek ilgili becerilere sahip olmadıkları konusundaki endişelere yol açmaktadır (Entwistle ve Tait, 1990; Eckhardt ve Wetherbe, 2014). Üniversitelerdeki bölümlerin istihdam için mezunları ne derece hazırladıkları genel olarak belirsizdir. Bölümler sadece istihdam için mezun hazırlamaktan ziyade öğrencilerin istihdam edilebilirlik becerilerinin geliştirilmesi, öğrenciye öğrenim hayatı boyunca sağlanması

gereken bir süreç olduğunu unutmamalıdır. Diğer taraftan muhasebe eğitimi, kritik düşünme ve problem çözme gibi genel kullanılabilirlik becerilerinin geliştirilmesini kolaylaştırmak için yüzeysel öğrenme dışında farklı öğrenme yaklaşımlarını kullanmak gerekmektedir.

Mevcut literatürde, öğrenmede üç baskın yaklaşım söz konusudur: derin, yüzeysel ve stratejik öğrenme. Derin öğrenme yaklaşımı, üzerinde çalışılan konu ile güçlü etkileşim içeren, yeni fikirler ve kavramları mevcut bilgi ve günlük deneyimlerle ilişkilendiren, sonuçların ve kanıtların mantığına yönelik eleştirel değerlendirmesini içeren anlam arayışı ile karakterize edilmektedir (Lau ve Lim, 2015: 862). Derin öğrenme yaklaşım araştırmaları, bir öğrencinin ilgili ilkeler arasındaki temel ilkeleri ve bağlantıları anlama, anlamıyla öğrenme ve tanıma arzusu olarak belirtilmiştir. Derin öğrenme yaklaşımı, öğrenmeyi “dönüştürmek” olarak anlamının yanı sıra, anlamlandırmayı teşvik eden ve zorlayan öğretim tercihiyle de bağlantılıdır (Brown vd., 2015: 2). Yüzeysel öğrenme yaklaşımı, odaklanmanın temelinde görevin tamamlanması üzerine olduğu pasif ezberleme sistemi olarak belirtilmiştir. Yüzeysel öğrenme, öğrenmenin bir ilke olarak ayırt edilmemesine neden olan ve yeni bilgilerin günlük yaşam deneyimlerine uygulanacak mevcut bilgilerle bütünleştirilememesiyle sonuçlanan, öğrenme amaçlarının düşük düzeylerde gerçekleştirilmesi durumu olarak belirtilmektedir (Lau ve Lim, 2015: 862). Yüzeysel bir yaklaşım genellikle öğrencilerin bilgileri ezberlemesini ve sadece sınavlarda başarılı olmak için gerekli olanı yapmasını içermektedir. Yüzeysel yaklaşıma sahip öğrenciler, hem anlayış hem de amaç eksikliğine yol açmaktadır (Brown vd., 2015: 2). Stratejik öğrenme, mümkün olan en yüksek notları elde etmek için endişe duyulmasıyla karakterize edilmektedir. Stratejik öğrenme, sınav sorularını öngörmek için geçmiş sınavların yapısını ve içeriğini analiz etmeyi, öğrenme materyallerinin uygun olmasını sağlamayı, mümkün olan en yüksek notlara ulaşmak için zaman ve çabayı düzenlemeyi içermektedir (Lau ve Lim, 2015: 862). Stratejik bir yaklaşım sergileyen öğrenciler, bir

öğrenme ortamının çalışma şekillerini destekleyecek yönlerini ayırt edebilir ve kullanabilirler (Brown vd., 2015: 2). Yapılan çalışmalar yüzeysel öğrenmenin derin öğrenmeye doğru ilk adımı oluşturduğunu göstermektedir. Ayrıca yüzeysel öğrenmenin hem stratejik hem de derin öğrenmeyi kolaylaştırdığı tespit edilmiştir (Cleary vd., 2007).

1. Literatür Taraması

Lau ve Lim (2015), muhasebe mezunları üzerinde yapmış olduğu çalışmada derin öğrenmenin uygulanmadığı, fakat yüzeysel öğrenme sonucunda stratejik öğrenmeye doğru ilerlendiğini tespit etmiştir. Sunder (2010), muhasebe lisans öğrencilerinin öğrenme yaklaşımlarını incelemiştir. Muhasebe lisans öğrencilerinin derslerini hangi ölçüde (örneğin derin öğrenme) anladığı ve dersleri ezberlemek (örneğin yüzeysel öğrenme) için ne kadar uğraştığını incelemektedir. Çalışma sonucunda muhasebe derslerinde genellikle öğrencilerin yüzeysel öğrenme yaklaşımını benimsedikleri belirlenmiştir. Marton ve Säljö (1976), Öğrencilerin konuya ilgisini artıran etkinliklerle birleştiğinde, derin veya stratejik öğrenme yaklaşımlarının oluşmasına ve akademik sonuçların iyileştirilmesine yol açabileceğini bildirmiştir. Ayrıca, hatırlatılmış olgusal bilginin değerlendirilmesine odaklanan eğitimciler, öğrencilerde çalışma ve öğrenme için yüzeysel bir yaklaşımı onaylarken, anlayış değerlendirmesine odaklanan eğitimcilerin derin öğrenme yaklaşımını teşvik ettiğini tespit etmiştir.

Brown ve diğerleri (2015), Öğrenciler için Yaklaşımlar ve Çalışma Becerileri Envanteri (ASSIST) - üç öğrenme stilini tanımlayan 52 maddelik bir envanteri (Derin, Stratejik ve Yüzeysel), kimya dersini alan birinci sınıf lisans öğrencilerine uygulamıştır. Çalışma sonucunda Lisans eğitimi sürecinde erken öğrenme stilini benimseyen öğrencilerin belirlenmesi, öğrencilerin öğrenme alışkanlıklarını geliştirmeyi amaçlayan eğitim kaynaklarını etkili bir şekilde hedeflemede önemli bir adım olduğunu belirlemiştir. Kavanagh ve Drennan (2008), Avustralya'da muhasebe mezunları arasında yapılan bir araştırma, muhasebe mezunlarının doğuştan çalışmaya hazır bir kapasiteye sahip olmaları

için kapsamlı bir eğitime ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. (Ballantine ve McCourt Larres (2004), Hassal vd. (2005), Bui ve Porter (2010), tarafından yapılan çalışmalar sonucunda profesyonel muhasebe otoriteleri ve işverenleri, muhasebe mezunların beceri eksikliklerinin olduğunu kabul ederek, belirlenen beceri eksikliklerini gidermek için derinlemesine muhasebe eğitiminin önemini vurgulamıştır.

Morris vd. (2015) çalışma sonucuna göre, eğitimcilerin benimsenen muhasebe pedagojilerinin öğrencilerin bilgi sağlamada pasif durumdan uzaklaşarak, kendi öğrenme süreçlerinde aktif bir rol oynadıkları, daha öğrenci merkezli bir yaklaşıma geçmeleri gerektiğini savunmaktadır. Boyce vd. (2001), muhasebe mesleği, öğrencilerin mesleki disiplin gelişimi için bir tercih nedeni olduğu ve muhasebe becerilerini geliştirme konusunda daha az ilgilendiklerini savunmaktadır. Donovan (2005) üniversiteler ve muhasebe mesleği arasında yaygın beceri geliştirmede işbirliği önermektedir ve mesleğin öğrenme için gerçek dünya ortamı sağlayabileceğini savunmaktadır. Howieson vd. (2014), öğrencilerin yaygın becerilerini geliştirmek için üniversite programlarındaki sınırlamalar konusunda işverenler arasında farkındalığın artırılması gerektiğini ve işverenlerin çalışma ortamında öğrenme fırsatlarını iletirmek için çaba göstermeleri gerektiğini önermektedir. Bui ve Porter (2010) tarafından yapılan bir çalışmada, işverenler üniversite derslerinin öğrencilere kavramsal bir iş anlayışı sağladığını, ancak “gerçek” iş bilgisinin sadece iş başında edinilen deneyimlerle edinilebileceğini belirtmiştir. Lucas vd. (2004), tarafından yürütülen çalışmalar, bu bulguyu desteklemektedir, çünkü üniversitelerin uygulama için gerekli olan yaygın becerileri öğretebileceklerini iddia etmenin gerçekçi olmadığı sonucuna varmışlardır.

Reyneke ve Shuttleworth (2018), çalışma ortamında muhasebe mezunlarının sahip olması gereken teknik beceriler gerektirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle muhasebe eğitiminde reformun zorluğu, öğretim tekniklerini yaygın beceri gelişimini de içerecek şekilde geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Abraham (2006), öğrencilerin nasıl öğrendiklerini keşfetmek için bir iş konusundaki öğrencilerin algıları, yaklaşımları ve sonuçları arasındaki ilişkiyi incelemek ve böylece öğrenmelerini geliştirmek için benimsenebilecek bazı stratejiler geliştirmeyi sağlamak amacıyla yaptığı çalışmanın sonucunda, muhasebe eğitiminde yüzey yaklaşımlarının eğilimini göstermiştir. Hall vd. (2004) tarafından yapılan çalışma muhasebe eğitimcilerinin, öğrenme ortamındaki değişiklikler yoluyla, muhasebe öğrencileri tarafından benimsenen öğrenme yaklaşımlarını etkileyebileceğini göstermektedir.

Booth, Luckett ve Maldenovic (1999) muhasebe öğrencilerinin öğrenme yaklaşımları ile öğrenme çıktıları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Öğrencilerin derin bir yaklaşım üzerinde yüzeysel bir yaklaşımı tercih ettiklerini buldular. Ayrıca, yüzey yaklaşımı ile akademik performans arasında anlamlı bir negatif ilişki olduğunu bildirmişlerdir, ancak derin yaklaşım için bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Hall, Ramsey ve Raven (2004), grup öğrenme etkinliklerinin başlamasının ardından muhasebe öğrencileri arasında derin öğrenmede bir artış ve yüzey öğrenmesinde bir azalma olduğunu bildirmiştir. Byrne ve arkadaşları (2009) bir İrlanda üniversitesindeki muhasebe öğrencilerinin, stratejik yaklaşımda derin veya yüzeysel yaklaşım ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde daha yüksek puanlar aldığını; ancak, hem stratejik hem de yüzey ölçekleri üzerindeki puanları, çalışmaya dahil edilen ABD üniversitesindeki muhasebe öğrencilerinin puanlarından önemli ölçüde düşük olduğu belirlenmiştir. Çalışma, iki üniversitedeki öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarındaki farklılıklar ışığında ders verme, değerlendirme ve sınıf büyüklüğünün etkisini dikkate almıştır.

Byrne ve arkadaşları (2010) tarafından yapılan çalışma Öğrenciler için Yaklaşımlar ve Çalışma Becerileri Envanteri'ni (ASSIST) kullanarak, bir İrlanda üniversitesindeki 329 birinci sınıf muhasebe öğrencisi ve 275 birinci sınıf fen öğrencisinin öğrenme yaklaşımlarını incelemektedir. Analiz, muhasebe öğrencilerinin fen öğrencilerinden daha stratejik olduğunu, fen öğrencilerinin ise

muhasabe öğrencilerinden daha derin bir yaklaşımı benimsemeye eğilimli olduklarını ortaya koymuştur. Evetaert ve arkadaşları (2017) tarafından birinci sınıf muhasabe öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada derin öğrenme puanlarının yüzeysel öğrenme puanlarına göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, yüksek iç motivasyon ve dış motivasyon derin öğrenme üzerinde önemli bir olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra, derin öğrenme daha yüksek akademik performansa yol açtığı; yüzeysel öğrenme ise akademik performansı düşürdüğü belirlenmiştir.

Tazegül ve Gerekan (2017) tarafından yapılan çalışma, doğu anadolu bölgesinde belirlenen muhasabe dersi alan üniversite öğrencilerine yaptığı anket çalışması sonucu şu şekildedir. Çalışma sonucunda öğrencilerin derin çalışma yaklaşımına ait sorularda öğrencilerin kararsız oldukları tespit edilmiştir. Öztürk (2018) muhasabe ve vergi uygulamaları öğrencileri üzerine yaptığı çalışma sonucunda öğrencilerin hem yüzeysel hem de derin öğrenme tercihlerinin yüksek düzeyde olmadığını tespit etmiştir. Kurnaz (2019), İİBF öğrencileri üzerinde yaptığı çalışma sonucunda öğrencilerin derin öğrenme ve yüzeysel öğrenme yaklaşımlarının benimsenmesi açısından baskın bir farklılık tespit edememiştir. Fakat muhasabe eğitiminde yüzeysel öğrenmeye eğilimli oldukları konusunda görüş bildirmiştir.

2. Metodoloji

Bu kısım çerçevesinde çalışmanın amacı, kapsamı, yöntemi, öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarına eğilimli olma düzeyleri ve verilerin analizi yapılmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, ön lisans ve lisans derecesinde muhasabe derslerinden en az bir tanesini almış olan öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarının belirlenmesi ve bu yaklaşımlar ile belirlenen (*cinsiyet, yaş, sınıf, bölüm, mezun olunan lise türü ve dersleri tekrar etme sıklığı*) kriterler arasında bir ilişkinin söz konusu olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmaktadır.

2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışma, Dicle Üniversitesi bünyesinde yer alan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda öğrenim görmekte ve muhasebe derslerinden en az bir tanesi almış olan birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerin hangi öğrenme yaklaşımlarını benimsedikleri ve bu yaklaşımlara etki eden faktörler açısından değerlendirilmesini amaçlayan çalışma örneklemini 2019-2020 güz döneminde aktif olarak eğitim gören 2692 öğrenci oluşturmaktadır. Belirlenen örneklem çerçevesinde çalışma amacı doğrultusunda hazırlanan anket 2692 öğrenciye yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır. Elde edilen veriler T Testi ve Anova Analizi yapılarak demografik özellikler ile öğrenme yaklaşımları arasında istatistiksel bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Sonuçlar tablolar halinde oluşturularak yorumlanmıştır.

Çalışmada kullanılan anket formu iki kısımdan oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci kısımda ise Kurnaz, (2019), Tait, Entwistle, McCune, (1997) ve Brown vd., (2015) tarafından çalışmalarında kullandıkları “Düzenlenmiş İki Faktörlü Öğrenme Yaklaşımları Envanteri” ve “Öğrenme Yaklaşımları ve Çalışma Becerileri Ölçeği (ASSIST)” ölçeklerinde yer alan ifadelerden yararlanılmıştır. Çalışmada 10’ar ifadenin yer aldığı “*Derin Öğrenme, Yüzeysel Öğrenme ve Stratejik Öğrenme*” olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin maddelerinin cevaplanmasında 5’li Likert tipi ölçek (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Bu bağlamda derin öğrenme, yüzeysel öğrenme ve stratejik yaklaşımından alınabilecek en düşük puan 10 ($10 \times 1 = 10$), orta puan 30 ($10 \times 3 = 30$) ve en yüksek puan 50’dir ($10 \times 5 = 50$).

Araştırmanın örneklemini oluşturan 2692 öğrencinin 1879’u tarafından geçerli dönüş alınmıştır. Fakat 51 adet anket formunun eksik veya hatalı doldurulması nedeniyle 1828 anket çalışmaya dahil edilmiştir. Bu oran yaklaşık olarak %68’lik bir geri dönüş oranına denk gelmektedir. Çalışmada %95 güven

düzeyinde ve %5 hata payı doğrultusunda çalışmanın istatistiki olarak anlamlı sayılması için en az 764 öğrenciden geçerli geri dönüşüm alınması gerekmektedir (<http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Bu bilgi doğrultusunda 1828 öğrenciden geri dönüşüm alınmış olması hedeflenen öğrenci sayısından yüksek bir oranda olduğu görülmektedir.

2.3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamında yapılan anket sonuçlarına ilişkin bulguları demografik özelliklere ilişkin ve öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarına ilişkin bulgular şeklinde iki kısımda incelenmiştir.

2.3.1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Demografik özellikler kapsamında katılımcıların yaş, cinsiyet, sınıf, muhasebe dersini tekrar durumu, mezun olduğu lise, öğrenim gördüğü bölüme tercih sırası ve öğrenim gördüğü fakülte/yüksekokul kriterleri incelenmiştir.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

		<i>n</i>	<i>%</i>			<i>n</i>	<i>%</i>	
<i>Yaş</i>	<i>18 ve altı</i>	164	8,9	<i>Mezuniyet Lisesi</i>	<i>Meslek Lisesi</i>	433	23,7	
	<i>19</i>	310	17,0		<i>İmam Hatip Lisesi</i>	285	15,6	
	<i>20</i>	454	24,8		<i>Anadolu Lisesi</i>	675	36,9	
	<i>21</i>	460	25,2		<i>Diğer</i>	435	23,8	
	<i>22 ve üzeri</i>	440	24,1		<i>Toplam</i>	1828	100	
	<i>Toplam</i>	1828	100					
<i>Cinsiyet</i>	<i>Kadın</i>	936	51,2	<i>Öğrenim Görülen Bölüme Tercih Sırası</i>	<i>1-5 arası</i>	937	51,3	
	<i>Erkek</i>	892	48,8		<i>6-10 arası</i>	292	16,0	
	<i>Toplam</i>	1828	100		<i>11-15 arası</i>	211	11,5	
					<i>16-20 arası</i>	178	9,7	
<i>Sınıf</i>	<i>1. sınıf</i>	484	26,5	<i>Fakülte/MYO</i>	<i>21 ve sonrası</i>	210	11,5	
	<i>2. sınıf</i>	720	39,3		<i>Toplam</i>	1828	100	
	<i>3. sınıf</i>	312	17,1		<i>SBMYO</i>		437	23,9
	<i>4. sınıf</i>	312	17,1			<i>SHYO</i>	96	5,25
	<i>Toplam</i>	1828	100			<i>İİBF</i>	1295	70,8
<i>Muhasebe Dersi Tekrar Durumu</i>	<i>Hiç</i>	483	26,4	<i>Toplam</i>	1828	100		
	<i>Bazen</i>	1001	54,8					
	<i>Her zaman</i>	344	18,8					
	<i>Toplam</i>	1828	100					

Tablo-1 dikkate alındığında çalışmaya katılan öğrencilerin %8,9'u 18 ve altı yaşa sahip olduğu ve en düşük katılıma sahip yaş grubu olduğu görülmektedir. %25,2 oran ile 21 yaşa sahip öğrenci olduğu görülmekte ve en yüksek katılım oranına sahip yaş grubu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %51,2'si kadın, %48,8'i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmaya %39,3 oranında en yüksek katılım sağlayan ikinci sınıf öğrencileri olurken, %26,5 oranla birinci sınıfların katılım sağlayan ikinci büyük grup olduğu tespit edilmiş olup, bu oranın diğer sınıflara göre yüksek çıkmasının nedeni meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin sadece birinci ve ikinci sınıflarının olmasından kaynaklandığını söylemek mümkün olacaktır.

Katılımcıların muhasebe derslerini tekrar etme durumu söz konusu olduğunda %54,8'i bazen ders tekrarı yaptığı tespit edilmiştir. Mezun olunan lise kriteri dikkate alındığında %36,9'unun anadolu lisesi mezunu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların %51,3'ü ilk beş tercihinde şurada öğrenim gördüğü bölüme kayıt yaptırmıştır. Bu oran öğrencilerin bölümlere kendi istekleri doğrultusunda kayıt yaptırdığını söylemek mümkün olacaktır. Katılımcıların %70,8'i İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde, %23,9'u Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda ve %5,25'i Sivil Havacılık Yüksekokulunda öğrenci oldukları tespit edilmiştir.

2.3.2. Öğrencilerin Öğrenme Yaklaşımlarına Eğilimli Olma Düzeyleri

Çalışma kapsamında öğrenme yaklaşımı ölçekleri derin öğrenme, yüzeysel öğrenme ve stratejik yaklaşımı alt boyutlarından oluşmaktadır. Öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarına eğilimli olma düzeylerine ilişkin verileri Tablo-2'de verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Öğrenme Yaklaşımlarına İlişkin Veriler

Öğrenme Yaklaşımları	Puan Aralığı	N	Ortalama	Standart Sapma
Derin Öğrenme	10-50	1828	28,79	6,20
Yüzeysel Öğrenme	10-50	1828	30,95	7,14
Stratejik Öğrenme	10-50	1828	33,33	7,24

Çalışma kapsamında Dicle Üniversitesinde muhasebe derslerinden en az bir tanesini almış olan öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarının belirlenmesi açısından Tablo-2 incelediğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Öğrencilerin derin öğrenme eğilimleri toplam puanları ortalaması (28,79) diğer iki öğrenme yaklaşımına göre düşük seviyede olduğu görülmektedir. Ayrıca en yüksek ortalama puana sahip öğrenme yaklaşımı stratejik öğrenme yaklaşımı (33,33) olduğu görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda öğrencilerin stratejik öğrenme yaklaşımına daha eğimli olduğu görülmektedir.

2.3.3. Öğrencilerin Öğrenme Yaklaşımlarına Eğilimli Olma Düzeylerinin Bazı Değişkenlerle İlişkileri

Çalışmanın bu kısmında öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarına eğilimli olma düzeylerini tercih edilen değişkenler (*Yaş, Cinsiyet, Sınıf, Muhasebe Dersi Tekrar Durumu, Mezuniyet Lisesi, Öğrenim Görülen Bölüme Tercih Sırası ve Bölümü*) ile ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 3. Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Öğrenme Yaklaşımları Arasındaki İlişki

<i>Öğrenme Yaklaşımı</i>	<i>Cinsiyet</i>	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
<i>Derin Öğrenme</i>	<i>Erkek</i>	892	29,43	6,68	0,831	0,406
	<i>Kadın</i>	936	28,19	5,67		
<i>Yüzeysel Öğrenme</i>	<i>Erkek</i>	892	31,12	7,80	3,697	0,000
	<i>Kadın</i>	936	30,80	6,68		
<i>Stratejik Öğrenme</i>	<i>Erkek</i>	892	33,15	7,31	0,916	0,360
	<i>Kadın</i>	936	33,51	7,16		

Tablo-3 dikkate alındığında öğrencilerin cinsiyet değişkeni ile derin öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (derin öğrenme: $p=0,406>0,05$; stratejik öğrenme: $p=0,360>0,05$). Fakat öğrencilerin cinsiyet değişkeni ile yüzeysel öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir farklılık gösterdiği (yüzeysel öğrenme:

$p=0,000<0,05$) ve bu farklılığın erkek öğrenciler (31,12) lehine yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Yaş Değişkenine Göre Öğrenme Yaklaşımları Arasındaki İlişki

Öğrenme Yaklaşımı	Yaş	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Derin Öğrenme	18 ve altı yaş	164	28,29	6,11	5,921	0,000
	19 yaş	310	28,93	8,82		
	20 yaş	454	28,63	5,52		
	21 yaş	460	29,16	5,28		
	22 ve üzeri yaş	440	30,00	4,26		
Yüzeysel Öğrenme	18 ve altı yaş	164	27,96	6,52	1,831	0,120
	19 yaş	310	29,89	8,70		
	20 yaş	454	30,93	7,38		
	21 yaş	460	31,40	5,81		
	22 ve üzeri yaş	440	31,80	7,40		
Stratejik Öğrenme	18 ve altı yaş	164	30,66	7,19	3,150	0,014
	19 yaş	310	33,48	8,24		
	20 yaş	454	33,16	7,37		
	21 yaş	460	33,37	5,91		
	22 ve üzeri yaş	440	33,92	7,63		

Tablo-4 dikkate alındığında öğrencilerin yaş değişkeni ile yüzeysel öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (yüzeysel öğrenme: $p=0,120>0,05$). Fakat öğrencilerin yaş değişkeni ile derin öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir farklılık (derin öğrenme: $p=0,000<0,05$; stratejik öğrenme: $p=0,014<0,05$) gösterdiği ve bu farklılıkların her iki öğrenme yaklaşımının puanlarının 22 ve üzeri yaş grubundaki öğrenciler (30,00-33,92) lehine yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu sonuç öğrencilerin yaşlarının ilerlemesiyle hedeflerine ulaşmada etkili olan derin ve stratejik öğrenme yaklaşımlarını benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 5. Öğrencilerin Sınıf Değişkenine Göre Öğrenme Yaklaşımları Arasındaki İlişki

<i>Öğrenme Yaklaşımı</i>	<i>Sınıf</i>	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
<i>Derin Öğrenme</i>	<i>1. Sınıf</i>	484	29,10	3,47	8,940	0,000
	<i>2. Sınıf</i>	720	28,48	2,60		
	<i>3. Sınıf</i>	312	28,67	3,71		
	<i>4. Sınıf</i>	312	29,32	3,96		
<i>Yüzeysel Öğrenme</i>	<i>1. Sınıf</i>	484	30,14	4,00	1,325	0,265
	<i>2. Sınıf</i>	720	31,75	2,87		
	<i>3. Sınıf</i>	312	29,19	4,74		
	<i>4. Sınıf</i>	312	31,79	5,05		
<i>Stratejik Öğrenme</i>	<i>1. Sınıf</i>	484	33,46	3,78	9,199	0,000
	<i>2. Sınıf</i>	720	33,48	2,96		
	<i>3. Sınıf</i>	312	30,91	5,01		
	<i>4. Sınıf</i>	312	33,98	4,82		

Tablo-5 dikkate alındığında öğrencilerin sınıf değişkeni ile yüzeysel öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (yüzeysel öğrenme: $p=0,265>0,05$). Fakat öğrencilerin sınıf değişkeni ile derin öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir farklılık (derin öğrenme: $p=0,000<0,05$; stratejik öğrenme: $p=0,000<0,05$) gösterdiği ve her iki öğrenme yaklaşımının dördüncü sınıf öğrencileri (29,32-33,98) lehine yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu sonuç yine yaş değişkenine paralel olduğu, kısaca yaş dolayısıyla sınıf ilerledikçe öğrenciler derin ve stratejik öğrenim yaklaşımını benimsemektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Mezun Olduğu Lise Değişkenine Göre Öğrenme Yaklaşımları Arasındaki İlişki

<i>Öğrenme Yaklaşımı</i>	<i>Mezun Olunan Lise</i>	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
<i>Derin Öğrenme</i>	<i>Meslek Lisesi</i>	433	29,82	2,63	4,666	0,003
	<i>İmam Hatip Lisesi</i>	285	27,47	4,47		

	<i>Anadolu Lisesi</i>	675	27,56	3,66		
	<i>Diğer</i>	435	28,93	3,18		
<i>Yüzeysel Öğrenme</i>	<i>Meslek Lisesi</i>	433	30,70	4,98	12,216	0,000
	<i>İmam Hatip Lisesi</i>	285	31,76	3,97		
	<i>Anadolu Lisesi</i>	675	30,17	3,15		
	<i>Diğer</i>	435	31,67	4,08		
<i>Stratejik Öğrenme</i>	<i>Meslek Lisesi</i>	433	33,55	4,18	4,929	0,002
	<i>İmam Hatip Lisesi</i>	285	32,74	5,38		
	<i>Anadolu Lisesi</i>	675	34,53	1,96		
	<i>Diğer</i>	435	32,69	3,10		

Tablo-6 dikkate alındığında öğrencilerin mezun oldukları lise değişkeni ile derin, yüzeysel ve stratejik öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (derin öğrenme: $p=0,003<0,05$; yüzeysel öğrenme: $p=0,000<0,05$; stratejik öğrenme: $p=0,002<0,05$). Derin öğrenme yaklaşımının puanlarının meslek lisesi mezunları lehine (29,82), yüzeysel öğrenme yaklaşımının puanlarının imam hatip lisesi mezunları lehine (31,76) ve stratejik öğrenme yaklaşımının puanlarının anadolu lisesinden mezun olan öğrenciler lehine (34,53) yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Okudukları Bölümü Tercih Sırası Değişkenine Göre Öğrenme Yaklaşımları Arasındaki İlişki

<i>Öğrenme Yaklaşımı</i>	<i>Tercih Sırası</i>	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
<i>Derin Öğrenme</i>	<i>1-5 arası</i>	937	28,67	6,35	2,100	0,079
	<i>6-10 arası</i>	292	28,15	5,66		
	<i>11-18 arası</i>	211	28,86	6,53		
	<i>16-20 arası</i>	178	29,46	6,35		
	<i>21 ve sonrası</i>	210	30,00	5,51		
<i>Yüzeysel Öğrenme</i>	<i>1-5 arası</i>	937	29,00	6,18	3,864	0,004
	<i>6-10 arası</i>	292	29,92	6,30		
	<i>11-18 arası</i>	211	30,08	7,48		

	<i>16-20 arası</i>	178	31,18	7,39		
	<i>21 ve sonrası</i>	210	31,99	7,19		
<i>Stratejik Öğrenme</i>	<i>1-5 arası</i>	937	34,02	7,27	9,375	0,000
	<i>6-10 arası</i>	292	33,76	6,92		
	<i>11-18 arası</i>	211	30,75	7,68		
	<i>16-20 arası</i>	178	31,07	5,78		
	<i>21 ve sonrası</i>	210	31,90	7,05		

Tablo-7 dikkate alındığında öğrencilerin okudukları bölümü tercih sırası değişkeni ile derin öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (derin öğrenme: $p=0,079>0,05$). Fakat öğrencilerin okudukları bölümü tercih sırası değişkeni ile yüzeysel öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir farklılık (yüzeysel öğrenme: $p=0,004<0,05$; stratejik öğrenme: $p=0,000<0,05$) gösterdiği ve yüzeysel öğrenme yaklaşım puanlarının 21 ve sonrası tercihinde bölümünü kazanan öğrencilerin (31,99) lehine yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca stratejik öğrenme yaklaşım puanlarının ilk beş tercihinde bölümünü kazanan öğrencilerin (34,02) lehine yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Okudukları Bölüm Değişkenine Göre Öğrenme Yaklaşımları Arasındaki İlişki

<i>Öğrenme Yaklaşımı</i>	<i>Bölüm</i>	<i>N</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
<i>Derin Öğrenme</i>	<i>SBMYO</i>	437	28,41	5,26	3,528	0,030
	<i>SHYO</i>	96	29,87	4,48		
	<i>İİBF</i>	1295	28,80	6,58		
<i>Yüzeysel Öğrenme</i>	<i>SBMYO</i>	437	31,26	6,39	2,001	0,136
	<i>SHYO</i>	96	32,66	5,56		
	<i>İİBF</i>	1295	30,70	7,59		
<i>Stratejik Öğrenme</i>	<i>SBMYO</i>	437	33,60	6,30	0,291	0,748
	<i>SHYO</i>	96	33,44	6,70		
	<i>İİBF</i>	1295	33,24	7,54		

Tablo-8 dikkate alındığında öğrencilerin okudukları bölümü değişkeni ile yüzeysel öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Fakat derin öğrenme yaklaşım puanları arasında anlamlı bir farklılık (derin öğrenme: $p=0,030>0,05$) gösterdiği ve derin öğrenme yaklaşım puanlarının Sivil Havacılık Yüksekokulunda (SHYO) öğrenim gören öğrencilerin lehine (29,87) yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Öğrencilerin Muhasebe Derslerini Tekrar Etme Durumu Değişkenine Göre Öğrenme Yaklaşımları Arasındaki İlişki

Öğrenme Yaklaşımı	Bölüm	N	Ortalama	Standart Sapma	F	p
Derin Öğrenme	Hiç	483	27,44	6,46	76,140	0,000
	Bazen	1001	28,85	6,53		
	Her zaman	344	29,43	4,97		
Yüzeysel Öğrenme	Hiç	483	35,31	6,89	6,385	0,002
	Bazen	1001	31,23	6,70		
	Her zaman	344	27,70	7,30		
Stratejik Öğrenme	Hiç	483	29,85	6,34	74,152	0,000
	Bazen	1001	33,80	6,28		
	Her zaman	344	37,19	7,34		

Tablo-9 dikkate alındığında öğrencilerin her üç öğrenme yaklaşım puanları ile muhasebe derslerini tekrar etme durumu değişkeni arasında anlamlı farklılık (derin öğrenme: $p=0,000>0,05$; yüzeysel öğrenme: $p=0,002<0,05$; stratejik öğrenme: $p=0,000<0,05$) tespit edilmiştir. Derin öğrenme yaklaşım puanının muhasebe derslerini her zaman tekrar edenlerin (29,43) leğine, yüzeysel öğrenme yaklaşım puanının muhasebe derslerini hiç tekrar etmeyenlerin (35,31) lehine ve stratejik öğrenme yaklaşım puanının muhasebe derslerini her zaman tekrar edenlerin leğine (37,19) yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Öğrencilerin çalışma koşulları ve öğrenme düzeylerinin belirlenmesi verilen eğitimin kalitesini arttırmaktadır. Eğitimciler ellerindeki malzemenin

(öğrenciler) hangi özelliklere sahip (kapasite, öğrenme düzeyi vs.) olduğunun tespitini yaparak verilecek eğitim şekli ve düzeyini belirlemelidir. Bu aşmadan sonra öğrenciyi mezuniyet sonrası iş imkanları için becerilerini geliştirmesine katkı sağlama oranı yükselecektir. Yapılan çalışmalar öğrencilerin özellikle alan eğitimi (Örneğin muhasebe eğitimi)sonrasında iş imkanlarının gerektirdiği becerilere sahip olmadıklarını belirtmiştir. Öğrencileri mezuniyet sonrası iş becerilerini geliştirmek öncelikle öğrenme yaklaşımlarının belirlenmesiyle birlikte, eğitim hayatına yön verilmesi dolayısıyla geleceğini teminat altına (mezuniyet sonrası iş bulma) almada önemli bir konudur. Bu nedenle mesleki ve teknik becerilerin kazanımı öncelikle uygulamalı ve derinlemesine eğitimden geçmektedir. Üniversitelerde derinlemesine eğitim için gerekli olan bütün kriterler ayrıntılı olarak değerlendirilmelidir.

Bu kapsam doğrultusunda çalışma, muhasebe derslerinden en az bir tanesi almış olan öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarına eğilim düzeylerinin belirlenmesi ve çeşitli kriterlerin öğrenme yaklaşımları ile ilişkisinin olup olmadığının tespitini amaçlamaktadır. Bu amaçla Dicle Üniversitesi bünyesinde yer alan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu ve Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören ve en az bir tane muhasebe dersi almış olan öğrencilere yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen verilerin analiz sonuçları şu şekilde olmuştur.

Öğrencilerin öğrenme yaklaşım puanlarının sırasıyla stratejik öğrenme, yüzeysel öğrenme ve derin öğrenme şeklinde yüksekten düşüğe doğru sıralandığı tespit edilmiştir. Brown vd., (2015); Lau ve Lim, (2015) tarafından yapılan çalışmalar, bu çalışmayı destekler nitelikte sonuçlar tespit etmiştir. Fakat üç öğrenme yaklaşımı arasında baskın olarak değerlendirilecek bir yükseklik söz konusu değildir. Literatürde genellikle ikili bir değerlendirme (sadece derin ve yüzeysel öğrenme) yapılmış olup bu çalışmalar sonucunda öğrencilerin yüzeysel öğrenme yaklaşım puanlarının derin öğrenme yaklaşım puanlarından yüksek olduğu görülmektedir (Booth vd., (1999); Davidson, (2002); Hall vd., (2004);

Kurnaz, (2019). Bu çalışma literatürdeki çalışmaları destekler niteliktedir. Cinsiyet değişkeni ile yüzeysel öğrenme yaklaşımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre yüzeysel öğrenme yaklaşım puanlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla erkek öğrenciler kadın öğrencilerden yüzeysel öğrenmeye daha meyilli olduğu görülmektedir. Literatürde Brown vd., (2015); Öztürk, (2018); Kurnaz, (2019) tarafından yapılan çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yaş değişkeni ile derin öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. 22 yaş ve üzeri öğrencilerin hem derin öğrenme yaklaşım puanlarının hem de stratejik öğrenme yaklaşım puanlarının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sınıf değişkeni ile derin öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. 4. sınıf öğrencilerin hem derin öğrenme yaklaşım puanlarının hem de stratejik öğrenme yaklaşım puanlarının diğer sınıflara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğrenciler akademik ortamın etkisiyle birlikte ne kadar fazla süre üniversiteden faydalanırlarsa, derin ve stratejik öğrenme yaklaşımlarına eğilimlerinin arttığı görülmektedir.

Mezun olunan lise değişkeni ile stratejik, yüzeysel ve derin öğrenme yaklaşımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Anadolu Lisesi mezunlarının diğer lise mezunlarına göre stratejik öğrenme puanlarının yüksek olduğu, imam hatip lisesi mezunlarının diğer lise mezunlarına göre yüzeysel öğrenme puanlarının yüksek olduğu ve meslek lisesi mezunlarının diğer lise mezunlarına göre derin öğrenme puanlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğrenim gördükleri bölümleri tercih sırası değişkeni ile yüzeysel öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bölümüne 1-5 tercih sırasında yerleşen öğrencilerin diğer tercih sırasına sahip öğrencilere göre stratejik öğrenme yaklaşım puanlarının yüksek olduğu, 21 ve sonrası tercihe sahip öğrencilerin diğer tercih sırasına sahip olan öğrencilere göre yüzeysel öğrenme yaklaşım

puanlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre bölümlerine bilinçli ve istekli bir şekilde yerleşen öğrencilerin stratejik öğrenme yaklaşım puanının yüksek olduğu, aksi durumda (son tercihleriyle yerleşenler) yüzeysel öğrenme yaklaşım puanının yüksek olduğu görülmektedir.

Bölüm değişkeni ile derin öğrenme yaklaşımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Sivil Havacılık Yüksekokulu öğrencileri diğer fakülte/Yüksekokul öğrencilerine göre derin öğrenme yaklaşım puanlarının yüksek olduğu görülmektedir. bu durumun temel sebebi bu bölümün Türkiye’de çok az sayıda üniversitede yer alması ve öğrencilerin bu bilinçle tercih yaptığı ve mezuniyet sonrası rakiplerinin az olması (mezun olan öğrenci sayısının azlığı) dolayısıyla iş imkanlarının diğer fakülte veya yüksekokul öğrencilerine göre yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Son olarak muhasebe derslerini tekrar etme sıklığı değişkeni ile derin öğrenme, yüzeysel öğrenme ve stratejik öğrenme yaklaşımları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Her zaman muhasebe derslerini tekrar eden öğrencilerin hem derin hem de stratejik öğrenme yaklaşım puanlarının yüksek olduğu, muhasebe derslerini hiç tekrar etmeyen öğrencilerin yüzeysel öğrenme yaklaşım puanlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç literatürde muhasebe eğitimi üzerine yapılan çalışmaları (Öztürk, (2018); Kurnaz, (2019) destekler niteliktedir.

Sonuç olarak öğrenme puanları dikkate alındığında en yüksek puanın stratejik öğrenme yaklaşımında olduğu daha sonra yüzeysel öğrenme yaklaşımı ve son sırada ise derin öğrenme yaklaşımının yer aldığı görülmektedir. Özellikle öğrenciler tarafından zor, karmaşık, sıkıcı ve sürekli güncel ve takip gerektiren bir meslek olarak adlandırılan muhasebe eğitiminde derin yaklaşımın ön planda olması gerekmektedir. Fakat literatürde ve bu çalışmada çok farklılar olmasa da yüzeysel öğrenim yaklaşımının muhasebe eğitiminde sıklıkla mevcut olduğu görülmektedir.

Muhasebe eğitimi teknik ve mesleki bilgi gerektiren, uygulama ağırlıklı bir eğitim olarak bilinmektedir. Fakat üniversitelerin büyük bir çoğunluğunda

uygulama alanı eksikliği söz konusudur(özellikle myo'larda). Dolayısıyla derin öğrenme yaklaşımının öğrenciye işlenmesindeki temel kural piyasa-üniversite işbirliği çerçevesinde ders müfredatlarının oluşturulmasıdır. Ayrıca yapılan derslerin mezuniyet sonrası muhasebe becerilerini geliştirebilecek imkanlar sağlayacak bir şekilde işlenmesi temel koşul olarak görülmektedir. Örneğin öğrencilerin daha çok teorik bilgilerden ziyada pratik yapabileceği laboratuvarların oluşturulması, öğrenci-işveren ortaklı part-time çalışmaların uygulanması veya öğrenci stajlarının süresi ve verimliliğinin artırılmasıdır. Bu çalışma sonucunda stratejik öğrenme yaklaşım puanlarının yüksek çıkması, öğrencilerin teorik ağırlıklı derslerin ön planda olmasından dolayı sadece dersleri geçmek için çalıştıklarının bir göstergesi olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla öğrenci sadece okulu düşünmekte mezuniyet sonrası için kendisini geliştirme ve kariyer hedeflerine ulaşma konusunda yetersiz kaldığının göstergesidir. Bu durumu çalışmada muhasebe derslerine çalışma sıklığı ifadesine verilen cevapların büyük bir çoğunluğu ya hiç ya da bazen cevabının verilmiş olması desteklemektedir.

KAYNAKLAR

- ABRAHAM, A. (2006), "Teaching and Learning in Accounting Education: Students' Perceptions of the Linkages between teaching Context", *Approaches to Learning and Outcomes*, in Juchau, R and Tibbits, G (eds), Celebrating Accounting, University of Western Sydney, 2006, 9-21.
- BALLANTİNE, J.A., ve McCourt Larres, P.M.C. (2004), "A Critical Analysis Of Students' Perceptions Of The Usefulness Of The Case Study Method İn An Advanced Management Accounting Module: The İmpact Of Relevant Work Experience", *Accounting Education: An International Journal*, 13(2).
- BOOTH, P., Luckett P. ve Maldenovic R. (1999), "The Quality Of Learning in Accounting Education: The İmpact of Approaches to Learning on Academic Performance". *Accounting Education: An International Journal*, 8(4), 277-300.
- BOYCE, G., Williams, S., Kelly, A., ve Yee, H. (2001), "Fostering Deep And Elaborative Learning And Generic (Soft) Skill Development: The Strategic Use Of Case Studies in Accounting Education", *Accounting Education: An International Journal*, 10(1).

- BROWN, S. Dr.; White, S.; Wakeling, L. ve Naiker, M. (2015), “Approaches and Study Skills Inventory for Students (ASSIST) in an Introductory Course in Chemistry”, *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 12(3).
- BUI, B., ve Porter, B. (2010), “The Expectation–Performance Gap In Accounting Education: An Exploratory Study”, *Accounting Education: An International Journal*, 19(1–2).
- BYRNE, M., Finlayson O, Flood B., Lyons O ve Willis P. (2010), “A Comparison of The Learning Approaches of Accounting and Science Students at an Irish University”, *Journal of Further and Higher Education*, 34(3), 369-383.
- BYRNE, M., Flood B. ve Willis P. (2009), “An Inter-Institutional Exploration of The Learning Approaches of Students Studying Accounting”, *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 20(2), 155-167.
- CLEARY, M., Flynn, R., Thomasson, S., Alexander, R., ve McDonald, B. (2007), “Graduate Employability Skills: Prepared for the Business”, *Industry and Higher Education Collaboration Council (August)*. Commonwealth of Australia <http://www.dest.gov.au/highered/bihecc>.
- DAVIDSON, R.A. (2002), “Relationship Of Study Approach And Exam Performance”, *Journal of Accounting Education*, 20(1).
- DONOVAN, C. (2005), The Benefits of Academic/Practitioner Collaboration. *Accounting Education: An International Journal*, 14(4).
- ECKHARDT, J., ve Wetherbe, J. C. (2014), Making Business School Research More Relevant. *Business Education. Harvard Business Review* (December 24).
- EKİNCİ, N. (2010), “Üniversite Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımları”. *Eğitim ve Bilim*, 34(151), 74-88.
- ENTWISTLE, N., ve Tait, H. (1990), “Approaches To Learning, Evaluations Of Teaching, And Preferences For Contrasting Academic Environments”, *Higher Education*, 19(2).
- EVERAERT, P., Opdecam E. ve Maussen S. (2017), “The Relationship Between Motivation, Learning Approaches, Academic Performance and Time Spent”, *Accounting Education*, 26(1), 78-107.
- HALL, M., A. Ramsey, ve J. Raven. (2004), “Changing The Learning Environment to Promote Deep Learning Approaches in First-Year Accounting Students”, *Accounting Education: An International Journal*, 13(4), 489-505.
- HOWİESON, B., Hancock, P., Segal, N., Kavanagh, M., Tempone, I., ve Kent, J. (2014), “Who Should Teach What? Australian Perceptions Of The Roles Of Universities And Practice In The Education Of Professional Accountants”. *Journal of Accounting Education*, 32(3).

<http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>

- KAVANAGH, M.H., ve Drennan, L. (2008), “What Skills And Attributes Does An Accounting Graduate Need? Evidence From Student Perceptions And Employer Expectations”, *Accounting and Finance*, (48).
- KURNAZ, E. (2019), “Muhasebe Eğitimi Alan Lisans Öğrencilerinin Öğrenme Yaklaşımları Üzerine Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*. 12(2).
- LAU, YW., ve Lim, SY. (2015), “Learning Approaches in Accounting Education: Towards Deep Learning”, *Management Science Letters*, 5(2015).
- LUCAS, U., Cox, P., Croudace, C., ve Milford, P. (2004), “Who Writes This Stuff?: Students’ Perceptions Of Their Skills Development”, *Teaching in Higher Education*, 9(1), 55–68.
- MARTON, F., ve Säljö, R. (1976), “On Qualitative Differences İn Learning. I. Outcome And Process”. *British Journal of Educational Psychology*, (46), 4-11.
- MORRİS, M., Burnett, R.D., Skousen, C., ve Akaaboune, O. (2015), “Accounting Education And Reform: A Focus On Pedagogical Intervention And Its Long-Term Effects”, *The Accounting Educators’ Journal*, XXV.
- ÖZTÜRK, M. (2018), “Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Derin ve Yüzeysel Öğrenme Yaklaşımlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(1).
- REYNEKE, Y., ve Shuttleworth, C.C., (2018), “Accounting Education in an Open Distance Learning Enviroment: Case Studies for Pervasive Skills Enhancement”, *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, July, 19(3).
- SUNDER, S., (2010), “Adverse Effects Of Uniform Written Reporting Standards On Accounting Practice, Education, And Research”, *Journal of Accounting and Public Policy*, 29(2).
- TAİT, H, Entwistle, N ve McCune, V. (1997), “ASSIST: A Reconceptualization Of The Approaches To Studying İventory”, *In Rust, C (ed.), Improving Student Learning: Improving Students as Learners*, Oxford Centre for Staff and Learning Development, Oxford.
- TAZEGÜL, A., ve Gerekan, B. (2017), “Lisans Düzeyinde Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Ders Çalışma Yaklaşımlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi: TRA2 Bölgesi Üniversitelerinde Bir Uygulama”. *Electronic Turkish Studies*, 12(24), 179-192.

Z KUŞAĞINDA BİLİNÇLİ FARKINDALIĞIN ÖZNEL MUTLULUĞA ETKİSİ: ÖZ ŞEFKATİN ARACI ROLÜ

Osman ÇEVİK¹ Canan KIRMIZI²

Geliş: 17.05.2020 / Kabul: 07.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.738994

Öz

Bu araştırmanın amacı öz şefkatin bilinçli farkındalık ve öznel mutluluk ilişkisi üzerinde herhangi bir aracı role sahip olup olmadığını belirlemektir. Bu doğrultuda araştırma Z kuşağında yer alan 402 üniversite öğrencisi örneklemini üzerinden gerçekleştirilmiştir. Anket yöntemiyle ulaşılan veriler SPSS ve IBM SPSS Process Makro paket programları yardımıyla analiz edilip yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular örneklemin bilinçli farkındalık, öz şefkat ve öznel mutluluk düzeylerini ortaya koyarak bilinçli farkındalığın öznel mutluluk üzerine etkisinde öz şefkatin tam aracı rolü olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli Farkındalık, Öz Şefkat, Öznel Mutluluk, Z Kuşağı.

THE EFFECT OF GENERATION Z MINDFULNESS ON SUBJECTIVE HAPPINESS: MEDIATING ROLE OF SELF COMPASSION

Abstract

The purpose of this study is to determine whether self compassion acted as a mediator in the relationship between mindfulness and subjective happiness. Accordingly, the research was carried out on the sample of 402 university students which are in the Z Generation. The data obtained with the survey method were analyzed and interpreted with the help of SPSS and IBM SPSS Process Macro software. Findings show that self-compassion has a full mediating role in the effect of conscious awareness on subjective happiness by

¹Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme, osmancevik@kmu.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2217-8876>.

²Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme, canankirmizi@kmu.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5813-1420>.

revealing the levels of conscious awareness, self-compassion and subjective happiness levels.

Keywords: *Mindfulness, Self Compassion, Subjective Happiness, Generation Z.*

Giriş

Hayatın hızlandığı ve değişimlerin sıklaştığı günümüz dünyasında anı yakalamak artık zorlaşmakta, çoğu birey bu hıza yetişmek uğruna kendi duygularının farkına varamadan koşturarak yaşamaktadır. Dijitalleşmenin getirdiği bu dönüşümden ise en çok doğar doğmaz teknoloji ile tanışan Z kuşağının etkilendiği görülmektedir. Şimdilerde çoğunlukla üniversitede okuyan bu kuşağın bireyleri, pek yakında çalışan ve yöneten kısım olarak sahneye çıkacak ve geleceğimizin inşasında önemli konumlarda yer alacaklardır. Bu anlamda duygularının farkında ve mutlu bir Z kuşağının varlığı, dünyamızın imarı adına çok daha tatminkâr çıktılar alınmasına olanak sağlayacaktır.

“İnternet kuşağı”, “kuşak i”, “net kuşağı”, “anında çevrim içi kuşak” ya da “gelecek kuşak” gibi pek çok isimle de anılan Z kuşağı, teknolojinin tam merkezinde yer alan bireylerden oluşmaktadır (Levickaite, 2010:173). Tam bir netlik olmasa da çoğunlukla 1995-2010 yılları arasında doğan bireyler bu kuşağın üyeleri arasında kabul edilmektedir (Chicca ve Shellenbarger, 2018). Z kuşağı kendi aralarında anlaştıkları emoji ve sözcüklerden oluşan ortak bir dili kullanan ve aynı müzikleri dinleyip aynı yemekleri tüketen dünyadaki ilk küresel kuşak olarak da değerlendirilmektedir. Daha sosyal ve girişimci olan bu nesil, çabuk öğrenen ve kendilerini geliştirmek için hevesli olan kişilerden meydana gelir (McCrindle ve Fell, 2019). Bireyselliğin ve bağımsızlığın ön planda olduğu bu bireylerde yaratıcılığın da yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Ancak diğer yandan bu yaşam tarzının, kuşağın yalnızlığını ve güven arayışını derinleştireceği düşünülmektedir (İzmirlioğlu, 2008).

Dikkat süresinin diğer kuşaklara oranla kısa olduğu (Sarioğlu ve Özgen, 2018) bu kuşakta yer alan kişiler, çabuk sıkılmakta ve pek çok olayda sabırsızlık göstermektedir (Aydın ve Başol, 2014). Her konuda hız arayışında olan bu jenerasyon, çabuk isteyip çabuk tüketen bir profile sahiptir (Altuntuğ, 2012: 206). Bu açıdan Z kuşağının bilişsel farkındalığa erişip duygularını kontrol altına alabilmelerinin mutluluğu yakalayabilmelerinde önem arz ettiği öngörülmektedir. Ek olarak öz şefkatin de bu ilişkiyi güçlendiren bir değişken olup olmadığı hususu merak edilerek çalışma bu bilgiler ışığında dizayn edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında Z kuşağında yer alan bireylerin mutluluk düzeyleri belirlenip değerlendirilen bu öznel mutluluk üzerinde bilinçli farkındalığın ve öz şefkatin etkisi araştırılmıştır. İlk olarak kavramsal çerçeve içerisinde araştırmaya konu olan değişkenler olan öznel mutluluk, bilinçli farkındalık ve öz şefkat olguları açıklanmaya çalışılmış, sonrasında kavramlar arasındaki etkileşim uygulama sonuçları ile birlikte aktararak çalışma tamamlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçeve içerisinde bilinçli farkındalık, öz şefkat ve öznel mutluluk kavramları açıklanmış olup sonrasında bu değişkenler arasındaki etkileşim hakkında alanyazına paralel teorik bir altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.1. Bilinçli Farkındalık

Bilinçli farkındalık, mutluluk ve iyilik halinin sağlanmasında etkili olduğu düşünülen önemli kavramlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Kavram, bireylerin şu an içerisinde meydana gelen olaylara kabullenici bir tarzda ve yargılamadan odaklanması şeklinde tanımlanmaktadır (Kabat-Zinn, aktaran Baer, 2003). Bir başka ifade ile bireyin zihninde ne geçmişe dair senaryolar ne de geleceğe yönelik endişe olmadan şimdiki anı deneyimlenmesidir (Germer, aktaran Özyeşil, 2011).

Yabancı literatürde “mindfulness” olarak geçen kavramın orijinali Budist felsefesinde yer alan “sati” kelimesidir. Bu kelime dikkat ve hatırlama, farkındalık anlamında kullanılmıştır (Siegel, Germer ve Olendzki, 2009). Türkçeye bilinçli farkındalık, kendinelik ve bilgece farkındalık gibi farklı şekillerde çevrilmiştir. Uzun (2019) ise “mindfulness” için kullanılacak Türkçe ifadenin “farkandalık” olmasını önermektedir. Fark etmek ile anda kalmak kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşan farkandalık teriminin, kavramı tam olarak karşıladığını belirtmiştir. Literatürde bilinçli farkındalık terimi daha çok tercih edilmektedir (Güldal, 2019).

Bilinçli farkındalık üç ana ögeyi bünyesinde barındırmaktadır: Dikkat, niyet ve tutum. Dikkat, ana odaklanıp yaşanılanları fark edebilmeyi; niyet, dikkati istenilen amaca yönlendirebilmeyi; tutum ise bunları yapabilmek için sahip olunması gereken merak, ilgi, şefkat, yargısızlık ve kabul gibi özellikleri içermektedir (Shapiro ve diğ., 2006).

Temelleri doğu felsefesine dayanan kavram, sağlıksız davranış örüntüleri, alışkanlıklar ve otomatik düşüncelerden bireyi ayırtırmada önemli bir roledir (Ryan ve Deci, 2000; Brown ve Ryan, 2003). Bireyin yaşadığı ana yönelttiği bu

enerji karşılaşacağı olumsuz psikolojik durumlarla baş etmesinde avantaj sağlayıp bireyi her olaya karşı hazırlıklı kılacaktır. Geliştirilen farkındalık ile bireyler, düşüncelerini yargılama olmadan değerlendirmeyi öğrenir ve günlük hayatında ruminasyondan kaçınarak duygularıyla daha kolay yüzleşir. Bu açıdan pek çok psikolojik, ruhsal ve felsefi gelenek içerisinde yer alan bilinçliliğin iyilik halinin sağlanması ve artırılmasında etkili olduğu vurgulanmaktadır (Lykins ve Baer, 2009; Mayer, 2000).

1.2. Öz Şefkat

Son yıllar içerisinde pozitif psikoloji kapsamında sıklıkla karşılaşılan kavramlardan biri olan öz şefkat, genel anlamda kişinin şefkatli davranış ve tutumlarını kendine yönlendirmesi olarak ifade edilmektedir. Wispe (1991) şefkati bir başkasının yaşadığı acının farkına varmak ve bu acıdan kaçınmayıp hafifletmeye çalışmak için elinden gelen uğraşmayı göstermek olarak tanımlamaktadır. Şefkat, yargılayıcı olmayan bir anlayışla karşımızdakilere kimsenin kusursuz olmadığını hatırlatmayı da içerir. Buradan yola çıkarak öz şefkat, bireyin kendi acıları ile yüzleşerek onlara karşı duyarlı olması, başarısızlık ve yetersizliklerine karşı anlayışlı olması ve yaşadığı olumsuz deneyimlerin de insan hayatının bir parçası olduğunu kabul etmesi olarak açıklanmaktadır (Neff, 2003).

Öz anlayış ya da öz duyarlılık şeklinde Türkçeye çevrildiği de görülen öz şefkatın Budist felsefesinde uzun yıllardır var olduğu görülse de, Batı kültüründe incelemelere son yıllarda konu olmaktadır. Kavram birbiriyle etkileşim halinde olan bilinçlilik, paylaşımların farkında olma ve öz sevecenlik olmak üzere üç ana öge ile temellendirilir. Bir başa çıkma stratejisi olarak da düşünülebilen öz şefkate sahip olan bireylerin kendisiyle kurduğu bu ilişki sayesinde olumsuz duygularının üstesinden kolaylıkla gelebildiği görülmüştür (Neff ve Tirsch, 2013).

Öz şefkat düzeyi yüksek olan bireylerin kendi yetersizlik ve acılarına karşı katı ve sert bir tutum geliştirmek yerine sevecenlikle yaklaşabildiği gözlemlenir. Bu yaklaşım öz şefkatın öz sevecenlik boyutu ile ilgilidir. Aynı zamanda bu bireyler karşılaştıkları olumsuz durumları bir tek kendilerinin yaşamadıklarını bilir, sahip olunan bu bakış açısı ortak paydaşım olarak da ifade edilen paylaşımların farkında olma boyutu kapsamında değerlendirilir. Öz şefkatli bireyler, olumsuzlukları içselleştirmek yerine onlar hakkında bilinçlenmeyi ve böylelikle kendilerini bu yönlerde geliştirmeyi yeğlemektedir. Bu durum ise öz şefkatın farkındalık boyutu ile bireylerde gerçekleşmektedir (Bayar ve Dost, 2018).

1.3. Öznel Mutluluk

Bireylerin yaşam süresince yakalamaya çalıştığı ruh hali olan mutluluk, Yunanca “eudaimonia” kelimesinden türemiş olup yaşam doyumu, her şeyin yolunda gitmesi anlamında kullanılmaktadır (Annas, 1993). Mutluluğu tanımlamada dört yaklaşım öne çıkmaktadır. Bilişsel bakış açısına göre mutluluk, bütün yaşama karşı gösterilen pozitif tutum olarak açıklanır. Hedonistik bakış açısıyla mutluluk, zevk ve acıların uyumlu dengesi iken, mod yaklaşımında hiçbir şeye bağlı olmayan olumlu bir ruh hali ve enerji hissi şeklinde tanımlanır. Hibrit yaklaşımda ise mutlu olmak, hayatını bilişsel olarak olumlu bir şekilde değerlendirmeyi ve iyi hissetmeyi içerir (Brülde, 2007).

Mutluluk, psikoloji biliminde öznel iyi oluş şeklinde sıklıkla yer almaktadır (Yurcu ve Atay, 2015). Bireye yönelik pozitif etkenlerin varlığı, negatif etkenlerin yokluğu ve yaşam doyumu şeklinde birbiriyle ilişkili üç faktörü kapsayan öznel iyi oluşun, pek çok çalışmada mutluluk kavramı ile eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir (Myers ve Diener, 1995: 11).

Öznel mutluluk ise bireylerin kendisini mutlu olarak değerlendirme ölçüsünü ifade etmektedir. Yapılan araştırmalarda mutluluğun tanımlanmasında öznel süreçlerin önemli olduğu belirtilmiştir. Bu açıdan konforlu yaşam standartlarına sahip olanların kendilerini mutsuz saydıkları ve olumsuz hayat şartlarına sahip olanların ise kendilerini mutlu addettiği durumlar bu ayrımı doğrulamaktadır. Mutluluk ile ilgili ölçütlerin subjektif olup değişkenlik gösterdiği bilinen bir gerçektir (Lyubomirsky ve Lepper, 1999).

1.4. Değişkenler Arası İlişkiler

Çalışmanın bu bölümünde öncelikli olarak değişkenler ve değişkenlerin birbirleri ile olan etkileşimleri üzerine yapılan araştırmalar alanyazın içerisinde detaylı olarak taranmış, bu bulgular ışığında literatüre uygun hipotezler geliştirilmeye çalışılmıştır.

1.4.1. Bilinçli Farkındalık ile Öznel Mutluluk İlişkisi

Literatür incelendiğinde, bilinçli farkındalığın kişilerin mutluluk düzeylerini yordayan önemli değişkenlerden biri olduğunu gösteren çalışmalara rastlanmaktadır (Akın ve Akın, 2015; Campos ve diğ., 2016; Benzo ve diğ., 2017). Benzer şekilde bilinçli farkındalık ve mutluluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu yapılan çalışmalarca kanıtlanmıştır (Shier ve Graham, 2011; Kılıç, Akyol ve Yoncalık, 2018; Bektaş ve Arslan, 2020). Farkındalığı yüksek, dikkatini geçmişe ya da geleceğe değil de yaşadıklarına yöneltebilen ve

olanları yargılamadan kabul eden bireylerin daha mutlu olduğu bulunan sonuçlar arasındadır (Yıldız Akyol ve Işık, 2018: 11). Bu sonuçlar ışığında çalışmanın araştırılacak ilk hipotezi aşağıdaki gibidir:

H₁: Bilinçli farkındalık öznel mutluluğu pozitif yönde etkilemektedir.

1.4.2. Bilinçli Farkındalık ile Öz Şefkat İlişkisi

Neff (2003)'in kuramsal temellerini attığı öz şefkat üç temel öge ile boyutlandırılmış olup bilinçli farkındalık da bu boyutların arasında yer alır. Bu çerçevede bilinçli farkındalığın öz şefkati tanımlayan ve üzerinde önemli bir etkisi olan değişkenlerden biri olduğu kuramsal anlamda ortaya çıkmaktadır. Yapılan çalışmalarda bilinçli farkındalık ve öz şefkat arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır (Özyeşil, 2011; Beshai, Prentice ve Huang, 2018; Viskovich ve George-Walker, 2019; Sünbül ve Güneri, 2019). Bu çerçevede ikinci hipotez aşağıdaki gibi kurulmuştur:

H₂: Bilinçli farkındalık öz şefkati pozitif yönde etkilemektedir.

1.4.3. Öz Şefkat ile Öznel Mutluluk İlişkisi

Öz şefkatin de öznel mutluluk üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğunu belirten çalışmalarla karşılaşmıştır (Van Dam ve diğ., 2011; Baer ve diğ., 2012). Neff ve Vonk (2009) tarafından yürütülen çalışmada, öz şefkat ve öz saygının mutluluğu yordaması konusunda anlamlı istatistiksel sonuçlar bulunmaktadır. Öz şefkat kaygı ve depresyonu azaltmakta, benlik saygısı, yaşam doyumu ile birlikte mutluluğu artırmaktadır (Neff, 2003; Neff, Kirkpatrick ve Rude, 2007). Bu literatüre uygun olarak üçüncü hipotez de aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₃: Öz şefkat öznel mutluluğu pozitif yönde etkilemektedir.

1.4.4. Bilinçli Farkındalık, Öz Şefkat ve Öznel Mutluluk Arasındaki İlişki

Hollis-Walker ve Colosimo (2011) tarafından yapılan araştırmada bilinçli farkındalık, öz şefkat ve mutluluk arasındaki ilişki düzeyi yetişkinler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmış, öz şefkatin bilinçli farkındalık ve mutluluk ilişkisini etkileyen bir ara değişken olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öz şefkat ve bilinçli farkındalığın bireylerin optimal bir psikolojik sağlığa sahip olabilmeleri için kritik olan yapılar olduğunu öne süren (Beshai, Prentice ve Huang, 2018) ve iyi oluşu etkilediğini (Wilson, Weiss ve Shook, 2020) ortaya çıkaran çalışmalar da vardır.

Yapılan kavramsal incelemeler sonucunda hipotezler oluşturulmuş ve edinilen bulgular ışığında Baron ve Kenny (1986: 1176) metodolojisine göre araştırmanın ana hipotezi H_4 aşağıdaki gibi geliştirilmiştir. Bu çerçevede araştırmanın ana modeli de Şekil 1’de gösterilmiştir.

H₄: Bilinçli farkındalığın öznel mutluluk üzerindeki etkisinde öz şefkatin aracılık rolü vardır.

Şekil 1. Araştırmanın Ana Modeli

2. Metodoloji

Bu bölümde araştırmanın metod kısmı detaylandırılmış olup içeriğinde araştırmanın amacı ve kapsamı, araştırmanın yöntemi, araştırmada kullanılan ölçekler ve bulgular başlıkları yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsam

Bu çalışmada temel olarak “Öznel mutluluk bilinçli farkındalık ilişkisi üzerine öz şefkat aracılık rolü göstermekte midir?” sorusuna cevap aranmıştır. Bulunabilen tek çalışma kapsamında (Hollis-Walker ve Colosimo, 2011) ortaya konulan bu aracılık ilişkisinin farklı örneklemeler üzerinde de araştırılması, literatür açısından genel çıkarımlar yapabilmek adına anlamlı olacaktır. Aynı zamanda diğer kuşaklardan farklı olarak daha yüksek refah şartlarında yetişen Z kuşağının kendilerini ne kadar mutlu saydıkları merak edilmiş ve bu mutlulukları üzerinde bilinçli farkındalık, öz şefkat gibi içsel faktörlerin etkileri bu çalışma kapsamında araştırılmıştır. Ek olarak bilinçli farkındalık ve öz şefkat kavramlarının, gelişen teknoloji ile birlikte hızlı yaşayıp pek çok yere yetişmek zorunda kalan Z kuşağı için önemli bireysel güçlerden olabileceği düşünülerek kavramlar bu kuşak kapsamında çalışılmıştır. Bu açıdan çalışmanın genel amacı, Z kuşağının mutluluk düzeyini belirleyerek bireylerin bu mutlulukları üzerinde bilinçli farkındalık ve öz şefkatin rolünü değerlendirmek olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın evrenini Z kuşağı kapsamında yer alan 18-25 yaş aralığındaki üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Belirlenen evrenden olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemiyle internet tabanlı anket tekniğinden yararlanılarak veri toplanmıştır. Uygun olan katılımcılara e-posta ve sosyal medya üzerinden oluşturulan anket formu gönderilmiş ve 429 kişiden geri dönüş alınmıştır. 27 kişinin Z kuşağı olarak değerlendirilen yaş aralığı içerisinde olmadığı tespit edildiğinden 402 kişinin verdiği cevaplar analiz edilmiştir. Örneklemin %57,5'i (231 kişi) erkek, %42,5'i (171 kişi) kadındır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak internet tabanlı anket tekniğinden faydalanılmıştır. Hazırlanan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin sorular yer alırken ikinci bölümde bilinçli farkındalık, üçüncü bölümde öz şefkat, dördüncü bölümde ise öznel mutluluk değişkenlerine dair sorular bulunmaktadır.

Anketlerden elde edilen veriler SPSS programı ve IBM SPSS Process Makro eklentisi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan bilinçli farkındalık, öz şefkat ve öznel mutluluk değişkenlerine yönelik cevapların normal dağılım gösterip göstermediği basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) katsayıları ile değerlendirilmiştir. Bu katsayıların -1 ile +1 aralığında olması, verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014: 210). Kullanılan ölçeklerin yapısal geçerliliğini ölçmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılarak Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri ve Bartlett küresellik testi ile ölçeklerin uygunluğu araştırılmıştır.

Öğrencilerin bilinçli farkındalık, öz şefkat ve öznel mutluluk düzeyleri arasındaki ilişkileri saptamak için korelasyon ve regresyon analizi yapılarak hipotezler test edilmiştir. Son olarak, aracılık etkisini değerlendirmek için Andrew F. Hayes (2013) tarafından kullanıma sunulan IBM SPSS Process Makro eklentisinden yararlanılmıştır. Algılanan öznel mutluluk ile bilinçli farkındalık değişkenleri arasındaki ilişkide öz şefkatin aracılık etkisinin olup olmadığı bootstrap (5000 kişilik) yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedenleri arasında basit bir arayüze sahip olan programının kendi algoritması dahilinde bir güven aralığı hesaplaması ve bu değer aralığının program tarafından belirleniyor olması yatmaktadır. Bu açıdan program, açıklanabilirlik ve kullanım bakımından araştırmacılara kolaylık sağlamakta ve sıklıkla kullanılmaktadır. Aynı zamanda aracılık etkisi için bootstrapping yöntemi Tip I hatayı en fazla minimize eden yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Preacher ve Hayes, 2008).

2.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Katılımcıların bilinçli farkındalık düzeylerini ölçmek için Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen “Bilinçli Farkındalık Ölçeği”nden faydalanılmıştır. Anlık deneyimlerin farkına varma ve bu deneyimlere karşı dikkat gösterebilme becerisine dair bireysel farklılıkları ortaya koymayı amaçlayan ölçek, on beş maddeden oluşmaktadır. Yapılan açıklayıcı faktör analizi neticesinde ölçek tek faktörlü bir yapı göstermiş, doğrulayıcı faktör analizi bulguları da bu tek faktörlü yapıyı doğrulamıştır (Brown ve Ryan, 2003).

Özyeşil vd. (2011) tarafından Türkçeye uyarlanan bilinçli farkındalık ölçeği üniversite öğrencilerinden oluşan örnekleme uygulanarak geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir. Test tekrar test güvenilirliğine dair korelasyon katsayısı 0,86 ve Cronbach’s Alpha içsel tutarlılık katsayısı 0,80 olarak hesaplanmış, yapılan açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarında tek faktörlü yapının korunduğu anlaşılmıştır.

Öz şefkat değişkenini ölçmek amacıyla Neff (2003) tarafından oluşturulup Raes ve diğ. (2011) tarafından uyarlanan “Öz şefkat ölçeği kısa formu” kullanılmıştır. On iki maddeden oluşan bu ölçeğin özellikle toplam puan üzerinden işlem yapacak araştırmalarda kullanılması önerilmiştir. Yıldırım ve Sarı (2018) bu kısa formu Türkçeye geçerleyerek Cronbach’s Alpha katsayısını 0,84 olarak açıklamışlardır.

Çalışmada üçüncü değişken olarak yer alan öznel mutluluk ise Lyubomirsky ve Lepper (1999) tarafından geliştirilen dört maddelik “Öznel mutluluk ölçeği” kullanılarak ölçülmüştür. Subjektif bir yaklaşımla mutluluğu ölçmeye çalışan ölçek Türkçeye Doğan ve Totan (2013) tarafından uyarlanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada ilk olarak ölçeklerin temel boyutları ve yapı geçerliliği belirlenmeye çalışılmış ve bu çerçevede açıklayıcı faktör analizinden (AFA) faydalanılmıştır. AFA’da örnekleme yeterlilik ölçüsünü gösteren KMO değerinin 0.60’ın üstünde olması ve verilerden anlamlı faktörler elde edileceğine işaret eden küresellik derecesinin (Bartlett’s Test of Sphericity) 0,05 değerinden düşük çıkması beklenmektedir. Çalışmadaki değişkenlere ilişkin faktör analizi bulguları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 1. Bilinçli Farkındalık Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Faktör/ Maddeler	Faktör Yüğü	Ortalama	S. Sapma	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha Katsayısı
Bilinçli Farkındalık				31,546	0,837
BF1	0,551	3,09	1,036		
BF2	0,581	3,52	1,289		
BF3	0,647	3,53	1,145		
BF4	0,458	3,01	1,339		
BF5	0,412	3,36	1,228		
BF6	0,467	3,40	1,287		
BF7	0,682	3,33	1,288		
BF8	0,708	3,56	1,172		
BF9	0,368	3,19	1,201		
BF10	0,637	3,44	1,199		
BF11	0,420	2,88	1,179		
BF12	0,644	3,92	1,173		
BF13	0,470	2,52	1,228		
BF14	0,644	3,31	1,172		
BF15	0,583	3,75	1,289		

KMO Değeri: 0,888

Bartlett Küresellik Testi için Test İstatistiğinin Olasılık Değeri: P=0,000

Bilinçli farkındalık ölçeğinin skewness değeri -0,259 ve kurtosis değeri -0,037 olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre, ölçeğin normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir. Açıklayıcı faktör analizinde bilinçli farkındalık ölçeğinin belirlenen Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değerinin 0,888 olması verilerin faktör analizine olan uygunluğunu, Bartlett Küresellik Testi'nde P=0,000 olması ise verilerden anlamlı faktörlerin çıktığını göstermiştir. Analiz neticesinde değişkenlere yüklenen maddeler orijinal ölçektekilere benzer dağılım göstererek tek faktör altında toplanmıştır. 0,837 olarak bulunan Cronbach's Alpha katsayısının değeri ise içsel tutarlılığın sağlandığını göstermektedir.

Tablo 2. Öz Şefkat Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Faktör/ Maddeler	Faktör Yüğü	Ortalama	S. Sapma	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha Katsayısı
Öz Şefkat				28,414	0,746
ÖZ1	0,577	2,99	1,309		
ÖZ2	0,476	3,17	1,191		
ÖZ3	0,448	3,33	1,123		
ÖZ4	0,544	2,85	1,321		
ÖZ5	0,441	3,32	1,156		
ÖZ6	0,554	2,96	1,267		
ÖZ7	0,522	3,19	1,138		
ÖZ8	0,594	3,09	1,243		
ÖZ9	0,624	2,55	1,317		
ÖZ11	0,447	2,89	1,252		
ÖZ12	0,594	3,29	1,224		

KMO Değeri: 0,757

Bartlett Küresellik Testi için Test İstatistiğinin Olasılık Değeri: P=0,000

Öz şefkat ölçeğine dair yapılan normallik testinde skewness değeri -0,253 ve kurtosis değeri 0,495 olarak bulunmuştur. Bu açıdan verilerin normal dağılım gösterdiği ifade edilebilir. Öz şefkat ölçeğine dair faktör analizinde Kaiser Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,757, Bartlett Küresellik Testi'nde P=0,000 olması da verilerin uygunluğunu ve anlamlılığını göstermektedir. Analiz neticesinde değişkenlere yüklenen maddeler Yıldırım ve Sarı (2018) tarafından gerçekleştirilen uyarlama çalışmasına benzer dağılım göstererek ölçek tek faktör altında toplanmıştır. Faktör yüğü 0,30'un altında kalan 10. madde ise analizden çıkarılmıştır. Güvenirlilik analizi sonucunda ise Cronbach's Alpha katsayısının bu ölçek için 0,746 olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Öznel Mutluluk Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Faktör/ Maddeler	Faktör Yüğü	Ortalama	S. Sapma	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha Katsayısı
Öznel Mutluluk				68,451	0,768
ÖM1	0,857	3,26	1,112		
ÖM2	0,825	3,30	1,156		
ÖM3	0,799	2,83	1,185		

KMO Değeri: 0,688

Bartlett Küresellik Testi için Test İstatistiğinin Olasılık Değeri: P=0,000

Öznel mutluluk ölçeğinin skewness değeri -0,038 ve kurtosis değeri -0,044 olarak saptanmıştır. Buna göre ölçeğin normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir. Öznel mutluluk ölçeğine yapılan güvenilirlik analizi sonucunda dördüncü maddenin güvenilirliği oldukça düşürdüğü görülmüş, bu maddenin katılımcılar tarafından anlaşılmadığı sonucuna varılarak analiz dışında bırakılmıştır. Tek faktör altında toplanan ölçeğin son durumda Cronbach's Alpha değeri 0,768 olarak hesaplanmıştır.

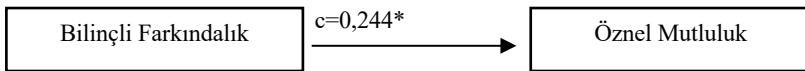
Tablo 4. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları ve Betimsel İstatistikler

	Betimsel İstatistikler		Korelasyon		
	Ortalama	S. Sapma	1	2	3
1. Bilinçli Farkındalık	3,320	0,671	-		
2. Öz Şefkat	3,042	0,623	0,383**	-	
3. Öznel Mutluluk	3,129	0,951	0,172**	0,443**	-

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlı (iki yönlü).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre, bilinçli farkındalık ile öz şefkat arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=0,383$, $P<0,01$) saptanmıştır. Benzer olarak bilinçli farkındalığın öznel mutluluk ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi ($r=0,172$, $P<0,01$) olduğu ve öz şefkat ile öznel mutluluk arasında da pozitif yönlü bir ilişkinin ($r=0,443$, $P<0,01$) varlığı da bulunan sonuçlar arasındadır.

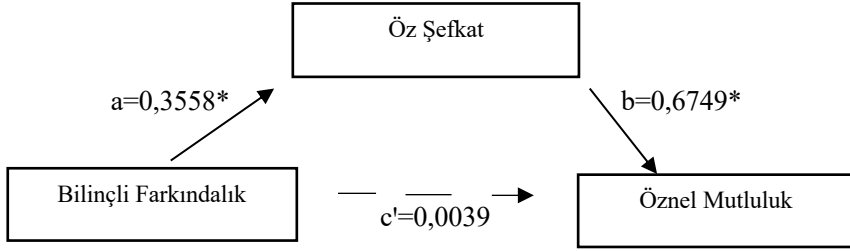
Aracılık etkisini test etmek için farklı yöntemler olsa da Baron ve Kenny (1986)'nin uygulamaya koyduğu nedensel adımlar yaklaşımı ya da üç adımlı yaklaşım en yaygın olarak kullanılanıdır. Herhangi bir program gerektirmeden kolaylıkla yapılan bu uygulama adım adım ilerlemesi sebebiyle istatistiksel anlamda eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu çerçevede çalışmada aracılık etkisini belirlemek için nedensel adımlar yaklaşımına göre dolaylı etkileri belirleme adına daha etkili bir yöntem olarak kabul edilen ve hipotez doğru iken reddetmeye neden olan Tip I hatayı en aza indiren Bootstrap yöntemi tercih edilmiştir. Andrew F. Hayes tarafından geliştirilen Process makrosu (versiyon 3.3) eklentisi ile SPSS (versiyon 25) üzerinden çözümlene yapılmıştır. Araştırmanın ana modelinde test edilen aracılık rolü için model 4 kullanılarak örnek sayısı yeniden örnekleme kapsamında 5000 alınmıştır.

* 0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Şekil 2. Bilinçli Farkındalığın Öznel Mutluluk Üzerindeki Toplam Etkisi

Şekil 2’de bilinçli farkındalığın öznel mutluluğu 0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ($\beta=0,244$; $t=3,496$; $P<0,05$) yordadığı görülmektedir. Bilinçli farkındalık üzerinde meydana gelen bir birimlik artışın öznel mutlulukta 0,244 birimlik artışa sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan “Bilinçli farkındalık öznel mutluluğu pozitif yönde etkilemektedir” şeklinde kurulan H_1 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir.

* 0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Şekil 3. Bilinçli Farkındalık ile Öznel Mutluluk İlişkisinde Öz Şefkatın Aracı Rolü

Şekil 3’te gösterilen analiz sonuçları dikkate alındığında bilinçli farkındalığın aracı değişken olan öz şefkati (a yolu) pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir ($\beta=0,355$; $t=8,297$; $P<0,05$). Bu sonuç “Bilinçli farkındalık öz şefkati pozitif yönde etkilemektedir” şeklinde kurulan H_2 hipotezinin kabul edildiğini ifade etmektedir. Öz şefkatin öznel mutluluk üzerinde (b yolu) etkisinin pozitif yönde anlamlı olduğu da sonuçlar içerisinde ($\beta=0,674$; $t=10,151$; $P<0,05$). “Öz şefkat öznel mutluluğu pozitif yönde etkilemektedir” şeklinde kurulan H_3 hipotezi de kabul edilmiştir. Bahsedilen etki katsayıları çarpıldığında dolaylı etkinin büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Modeldeki dolaylı etkinin ($0,3558 \times 0,6749$) 0,2401 olduğu saptanmıştır [nokta tahmini=0,2401; BootSE=0,0416; %99 BootCI (0,166; 0,328)]. Ek olarak Şekil 3’e bakıldığında doğrudan etkinin ise 0,0039 olduğu anlaşılmaktadır ($\beta=0,0039$; $t=0,056$; $P>0,05$). Dolaylı ve doğrudan etkiler toplandığında toplam etki büyüklüğü olan 0,244 değerine ulaşmıştır.

Öz şefkat aracılığıyla, sahip olunan bilinçli farkındalığın öznel mutluluk üzerindeki dolaylı etkisi, belirlenen güven aralıkları içerisinde sıfır içermemesi nedeniyle istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Böylelikle H_4 hipotezi de kabul edilerek bilinçli farkındalığın öznel mutluluk üzerindeki etkisinde öz şefkatin aracılık rolü vardır çıkarımı yapılabilir. Ayrıca aracı değişken olan öz şefkatin modele girmesiyle, bilinçli farkındalık ile öznel mutluluk arasındaki anlamlı olan ilişkinin anlamsızlaşması sonucu (c' yolu) öz şefkatin bu ilişkide tam

aracı olduğu ifade edilebilir. Ek olarak yapılan Sobel testindeki elde edilen Z skoru 6,112 ve $P=0,000$ değeri de aracılık etkisinin anlamlılığını kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak örneklem içerisinde yer alan Z kuşağı bireylerinin bilinçli farkındalıkları ile öznel mutlulukları arasında olan ilişkide öz şefkatın tam aracılık rolü bulunmaktadır. Başka bir deyişle bilinçli farkındalık Z kuşağındaki öğrencilerin öz şefkatlerini artırabilmekte ve bu artışla öznel mutlulukları da güçlenebilmektedir. Test edilen aracılık modeli neticesinde değişkenlerin öznel mutluluk varyansının yaklaşık %19'unu açıkladığı ($R^2=0,19$) ve kurulan modelin anlamlı olduğu da görülmektedir ($F=48,82$; $P<0,05$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Mutluluğu yakalamak ve bu hali korumak, insanoğlunun hayat gayelerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Her insan mutlu olmak arzusundadır ve pek çok eylemi mutlu olmak adına yapmaktadır. Bu açıdan mutluluğa ulaştıracak yöntemleri araştırmakta ve kendine uygun yöntemleri hayatında uygulamaktadır. Farklılaşan bu yöntemler, bireylerin mutluluk anlayış farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Kuşaktan kuşağa da değişen mutluluk tanımları kuşakların hayata nasıl baktığına göre anlaşılmaktadır. Bu çerçevede hayata yeni atılan Z kuşağının öncelikle kendisini neyin mutlu ettiğini tanımlaması ve sahip olduğu öznel mutluluğu fark etmesi kendisine pek çok avantaj sağlayacaktır.

Teknoloji ile iç içe hızlı bir yaşam süren Z kuşağının içinde yaşadığı bu dijital dünya, anı yaşayabilmelerini zorlaştırmaktadır. Değişimlerin ortasında kalan bireyler, gündemi yakalamaya çalışırken bir o kadar da kendi duygularına uzaklaşırlar. Bunun sonucunda kendilerini mutlu hissettiği anların sayısının azalması olasıdır. Dolayısıyla bu mutluluğu korumak ve artırmak Z kuşağının daha sağlıklı ve verimli bir hayata sahip olması adına önemli olmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada Z kuşağının öznel mutluluk düzeyleri belirlenip bu düzey üzerinde artırıcı etkiye sahip olması beklenen bilinçli farkındalık ve öz şefkat değişkenleri incelenmiştir.

Elde edilen sonuçlar neticesinde, örneklem içerisinde yer alan Z kuşağına mensup bireylerin öznel mutluluk, öz şefkat ve bilinçli farkındalık ortalamalarının yüksek olmaması dikkat çekmektedir. Öz şefkat düzeyinde kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Kadınların öz şefkat ortalaması erkeklere oranla daha yüksek bulunmuştur. Bilinçli farkındalık ve öznel mutluluk değişkenleri için ise kadın ve erkek bireyler açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Araştırmada temel olarak bilinçli farkındalığın öznel mutluluk üzerine etkisinde öz şefkatin aracı rolünün olup olmadığı Z kuşağı örneklemini üzerinden incelenmiştir. Yapılan analizler neticesinde bilinçli farkındalık ile öznel mutluluk ilişkisinde öz şefkatin tam aracı role sahip olduğu belirlenmiştir. Kurulan modele göre bilinçli farkındalık Z kuşağı bireylerinin öznel mutluluğunu artırmada etkilidir. Ancak bu etki öz şefkat üzerinden gerçekleşmekte ve öz şefkatin yardımı ile daha da güçlenmektedir. Bu sonuçtan hareketle Z kuşağı öğrencilerinde öznel mutluluğun artırılmasında öz şefkatin önemi gündeme gelmektedir. Hollis-Walker ve Colosimo 2011’de yaptıkları çalışmada bilinçli farkındalık-mutluluk ilişkisini açıklamada öz şefkatin kısmi aracılık rolünden bahsetmekte ve yapılacak daha çok çalışma ile bu ilişkilerin niteliğinin ortaya konulmasını önermektedir. Bu açıdan çalışmada araştırılan örneklem içerisinde bulunan tam aracılık rolü literatüre yeni bir bakış açısı kazandırabilir.

Araştırmada bulunan bu sonuçlar, algılanan mutluluğu artırmanın önemli bir yolunu göstererek Z kuşağının öz şefkatlerine yatırım yaparak daha mutlu olabileceklerini ileri sürmektedir. Öz şefkat, bireyler için geliştirilebilen bir özellik olarak değerlendirilmektedir. Düzenlenen öz şefkatli farkındalık programları son zamanlarda oldukça popüler hale gelmiştir. Kendine yönelik bu şefkat düzeyi, olumsuzluklara açık olma ve kabullenme alıştırmaları ile yükseltilebilir. Herkesin hata yapabildiğini fark etmeye başlamak, sürdürülen karamsar bakış açısını da değiştirecektir (Fulton, aktaran Özyeşil, 2011). Bu açıdan öz şefkat, mutluluğu artırmanın yanında, Z kuşağının bireyselliğe dönük hayatının yol açtığı yalnızlık, yabancılaşma gibi pek çok olumsuzluğu da aşmasında önemli bir güç olarak görülebilir. Bu doğrultuda Z kuşağı ile yapılacak olan araştırmalar için öz şefkatin farklı değişkenler ile birlikte ele alınması önerilmektedir.

Çalışmanın sadece üniversite öğrencilerini kapsayıp, 402 kişi ile sınırlı kalması ise araştırmanın kısıtlarını göstermektedir. Farklı ve daha geniş Z kuşağı örneklemelerinde çalışmanın tekrarlanması literatüre daha geniş bir çerçeve sunmada faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKIN, Ü. & Akın, A. (2015). “Mindfulness and Subjective Happiness: the Mediating Role of Coping Competence”, *Ceskoslovenska Psychologie*, 59(4), ss. 359-368.

- ALTUNTUĞ, A. (2012). “Kuşaktan Kuşuğa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili”,*Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 2012, ss. 203-212.
- ANNAS, J. (1993).*The Morality of Happiness*. New York: Oxford University Press.
- AYDIN, G. & Başol, O. (2014). “X ve Y Kuşuğı: Çalışmanın Anlamında Bir Değişme Var Mı?”,*Electronic Journal of Vocational Colleges*, ss. 1-15.
- BAER, R. A. (2003). “Mindfulness Training as a Clinical İntervention: A Conceptual and Empirical Review”,*Clinical Psychology: Science and Practice*, 10, ss. 125-143.
- BAER, R. A., Lykins, E. L., & Peters, J. R. (2012). “Mindfulness and Self-Compassion as Predictors of Psychological Wellbeing in Long-Term Meditators and Matched Nonmeditators”,*The Journal of Positive Psychology*, 7(3), ss. 230-238.
- BARON, R. M. & Kenny, D. A. (1986). “The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations”,*Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), ss. 1173-1182.
- BAYAR, Ö. & Tuzgöl Dost, M. (2018). “Üniversite Öğrencilerinde Öz-Şefkatin Yordayıcıları Olarak Bağlanma Tarzı ve Algılanan Sosyal Destek”,*Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), ss. 689-704.
- BEKTAŞ,H. & Arslan, İ. (2020). “Bilinçli Farkındalığın Özne! Mutluluk Üzerine Etkisinde Benlik Saygısının Aracı Rolü: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma” *Marmara University Atatürk Education Faculty Journal of Educational Sciences*, 51 (51), ss. 95-115.
- BENZO, R.P., Kirsch J.L., & Nelson C. (2017). “Compassion, Mindfulness, and the Happiness of Healthcare Workers”, *Explore* (New York, N.Y.). May-Jun;13(3), ss. 201-206.
- BESHAI, S., Prentice, J. L. & Huang, V. (2018). “Building Blocks Of Emotional Flexibility: Trait Mindfulness and Self-Compassion Are associated with Positive and Negative Mood Shifts”, *Mindfulness*, 9(3), ss. 939–948.

- BROWN, K. W. & Ryan, R. M. (2003). “The Benefits of Being Present: Mindfulness and It’s Role in Psychological Well-Being”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, ss. 822-848.
- BRULDE, B. (2007). “Happiness Theories of the Good Life”, *Journal of Happiness Studies*, 8(1), ss. 15-49.
- CAMPOS, D., Cebolla, A., Quero, S., Bretón-López, J., Botella, C., Soler, J., García-Campayo, J., Demarzo, M. & Baños, R. M. (2016). “Meditation and Happiness: Mindfulness and Self-Compassion May Mediate the Meditation–Happiness Relationship”, *Personality and Individual Differences*, 93, ss. 80-85.
- CHICCA, J., & Shellenbarger, T. (2018). “Generation Z: Approaches and Teaching–Learning Practices for Nursing Professional Development Practitioners”, *Journal for Nurses in Professional Development*, 34(5), ss. 250-256.
- DOĞAN, T. & Totan, T. (2013). “Psychometric Properties of Turkish Version of the Subjective Happiness Scale”, *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(1), ss. 23-31. Erişim Adresi: <https://pdfs.semanticscholar.org/c73f/f60f9b1cfae15f4826dead4745f7c4405ce0.pdf>
- GÜLDAL, Ş. (2019). *Bilinçli Farkındalık Temelli Ergenlere Yönelik Psikoeğitim Programının Karakter Güçleri Bilinçli Farkındalık ve Akademik Başarı Gelişimine Etkisinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İstanbul. Erişim Adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>
- GÜRBÜZ, S. & Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- HAYES, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*. New York: Guilford Press.
- HOLLIS-WALKER, L. & Colosimo, K. (2011). “Mindfulness, Self-Compassion, and Happiness in Non Meditators: A Theoretical and Empirical Examination”, *Personality and Individual Differences*, 50, ss. 222–227.
- İZMİRLİOĞLU, K. (2008). *Konumlandırma Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algılarının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama*, Muğla Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Muğla. Erişim Adresi: <http://tez2.yok.gov.tr/>

- KILIÇ, S., Akyol, E. Y. & Yoncalık, O. (2018). “Üniversite Öğrencilerinin Değer yönelimleri ve Farkındalıklarının Mutluluk Düzeylerinin Yordaması”, *The Journal of Happiness & Well-Being*, 6(1), ss. 49-60.
- LEVICKAITE, R. (2010). “Generations X Y Z: How Social Networks Form The Concept Of The World Without Borders The Case Of Lithuania”, *Limes*, Vol: 3, No: 2, ss. 170-183.
- LYKINS EMILY, L. B. & Baer Ruth, A. (2009). “Psychological Functioning in a Sample of LongTerm Practitioners of Mindfulness Meditation”, *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 23, ss. 226-241.
- LYUBOMIRSKY, S. & Lepper, H. S. (1999). “A Measure of Subjective happiness: Preliminary Reliability and Construct Validation”, *Social Indicators Research*, 46, ss. 37-155.
- MAYER, John D. (2000). “Spiritual Intelligence or Spiritual Consciousness?”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10(1), ss. 47-56.
- MCCRINDLE, M. & Fell, A. (2019). *Understanding Generation Z: Recruiting, Training and Leading the Next Generation*. Australia: McCrindle Research Pty Ltd.
- MYERS, D. G. & Diener, E. (1995). “Who is Happy?”, *Psychological Science*, 6, ss. 10-19.
- NEFF, K. D. (2003). “The Development and Validation of a Scale to Measure Selfcompassion”, *Self and Identity*, 2(3), ss. 223-250.
- NEFF, K. D., Kirkpatrick, K. & Rude, S. S. (2007). “Self-Compassion and its Link to Adaptive Psychological Functioning”, *Journal of Research in Personality*, 41, ss. 139- 154.
- NEFF, K. D. & Vonk, R. (2009). “Self-Compassion Versus Global Self-Esteem: Two Different Ways of Relating to Oneself”, *Journal of Personality*, 77, ss. 23- 50.
- NEFF, K. D. & Tirsch, D. (2013). Self-Compassion and ACT. Kashdan TB, Ciarrochi J (Ed.) *Mindfulness, Acceptance, and Positive Psychology: The Seven Foundations of Well-Being* içinde (ss.78–106). Oakland, CA: Context Press/New Harbinger Publications.
- ÖZYEŞİL, Z. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Öz Anlayış Düzeylerinin Bilinçli Farkındalık Kişilik Özellikleri ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*,

Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi,Konya. Erişim Adresi:
<http://tez2.yok.gov.tr/>

- ÖZYEŞİL, Z., Arslan, C., Kesici, Ş., & Deniz, M. E. (2011). “Bilinçli Farkındalık Ölçeği’ni Türkçeye Uyarlama çalışması”, *Eğitim ve Bilim*, 36(160), ss. 224-235. Erişim Adresi: <http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/697>
- PREACHER, K. J.& HAYES, A. F. (2008). “Asymptotic and Resampling Strategies Forassessing And Comparing Indirect Effects In Multiple Mediator Models”, *Behavior Research Methods*, 40(3), ss. 879-891.
- RAES, F., Pommier, E., Neff, K. D., & Van Gucht, D. (2011). “Construction and Factorial Validation of a Short Form of the Self-Compassion Scale”, *Clinical Psychology&Psychotherapy*, 18(3), ss. 250-255.
- RYAN, R. M. & Deci, E. L. (2000). “Self-Determination Theory and the Facilitation of İntrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being”, *American Psychologist*, 55, ss. 68-78.
- SARIOĞLU, E. B. & Özgen E. (2018). “Z Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Çalışma”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, 11(60), ss. 1-15.
- SHAPIRO, S. L., Carlson, L. E., Astin J. A. & Freedman, B. (2006). “Mechanisms ofmindfulness”, *Journal of Clinical Psychology*, 62, ss. 1-14.
- SHIER, M. L. & Graham, J. R. (2011). “Mindfulness, Subjective Well-Being, and Social Work: Insight into Their Interconnection from Social Work Practitioners”, *Social Work Education*, 30, ss. 1-29.
- SIEGEL, R. D., Germer, C. K. & Olendzki, A. (2009). Mindfulness: What is it? Where Did It Come From?. In *Clinical Handbook of Mindfulness* (pp. 17-35). New York: Springer.
- SÜNBUİL, Z. A. & Güneri O. Y (2019). “The Relationship Between Mindfulness and Resilience: The Mediating Role of Self Compassion and Emotion Regulation in a Sample of Underprivileged Turkish Adolescents”, *Personality and Individual Differences*, 139, 337-342.
- VAN DAM, N. T., Sheppard, S. C., Forsyth, J. P. & Earleywine, M. (2011). “Self-Compassion Is a Better Predictor Than Mindfulness of Symptom Severity and Quality of Life in Mixed Anxiety and Depression”, *Journal of Anxiety Disorders*, 25, ss. 123-130.

- VISKOVICH, S. & De George-Walker, L. R. (2019). "An Investigation of Self-Care Related Constructs in Undergraduate Psychology Students: Self-Compassion, Mindfulness, Self-Awareness, and Integrated Self-Knowledge", *International Journal of Educational Research*, 95, ss. 109-117.
- WILSON, J., Weiss, A. & Shook, N. J. (2020). "Mindfulness, Self-Compassion, and Savoring: Factors That Explain the Relation Between Perceived Social Support and Well-Being", *Personality and Individual Differences*, 152, ss. 1-9.
- YILDIRIM, M. & Sarı, T. (2018). "Öz-Şefkat Ölçeği Kısa Formu'nun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(4), ss. 2502-2517.
- YILDIZ-AKYOL, E. & Işık, Ş. (2018). "Akademisyenlerde Mutluluğun Yordayıcıları Olarak Farkındalık ve Stresle Başa Çıkma Tutumları", *The Journal of Happiness & Well-Being*, 6(1), 1-17.
- YURCU G. & Atay, H. (2015). "Çalışanların Özne İyi Oluşunu Etkileyen Demografik Faktörlerin İncelenmesi: Antalya İli Konaklama İşletmeleri Örneği", *Manas Journal of Social Studies*, 4(2), ss. 17-34.

Z KUŞAĞI TÜKETİCİLERİN ON-LINE ALIŞVERİŞE YÖNELİK DENEYİMLERİNİN BELİRLENMESİ: ANKARA UYGULAMASI

Berrin Arzu EREN¹ Leyla GÖDEKMERDAN ÖNDER²

Geliş: 14.05.2020 / Kabul: 11.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.737505

Öz

İnternetin sosyo-kültürel ve ekonomik dinamiklerden bağımsız nüfusun büyük bölümünün erişim alanına girmesi ile birlikte bireylerin ürün ve hizmetleri satın alma davranışları da değişmeye başlamıştır. Bugün dünyanın pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkesinde çeşitli sebeplerden ötürü alışveriş deneyiminin de on-line alışverişe kaydığı görülmektedir. Buradan hareketle çalışmada bireylerin on-line alışverişe ilişkin tatmin kararının öncüllerinin belirlenmesi ve tatminin sadakatın öncülü olup olmadığı araştırılmıştır. Z kuşağının toplam nüfus içindeki payının artma eğiliminde olması ve bu kuşağın yakın zamanda bireysel ekonomik güce kavuşarak geleceğin aktif tüketicileri olması sebebiyle araştırmanın uygulama kısmı Z kuşağı tüketicilerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar Ankara'da yaşayan 18-20 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak on-line anket kullanılmış ve elde edilen veri SPSS 20 ve Smart-PLS programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada betimsel analizin yanı sıra açıklayıcı faktör analizi, korelasyon ve çoklu bağlantı analizleri yapılmış ve ardından hipotezlerin test edilmesi için yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır. Araştırma sonuçları göstermektedir ki on-line alışveriş yapılan firmanın alışveriş sonrası sipariş teslimatı, satın alma kolaylığı sunması, gizliliğe verdiği önem ve firma tarafından sunulan promosyonlar tatmin üzerinde etkili olup, ulaşılan tatmin ile müşteri sadakati arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: On-line alışveriş, Z Kuşağı, E-tatmin, E-sadakat

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, berrinarzu.eren@ufuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0839-5302>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, lngodekmerdan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0004-1969-8843>.

**DETERMINING THE EXPERIENCES OF Z GENERATION
CONSUMERS FOR ON-LINE SHOPPING: AN APPLICATION IN
ANKARA**

Abstract

The behavior of individuals while purchasing products and services has started to change with the access of the internet to a large part of the population independent of the socio-cultural and economic dynamics. It is seen obviously that the shopping experience in many developed and developing countries of the world has shifted to online shopping for various reasons. Determining the premises regarding the online shopping satisfaction and whether the satisfaction is a premise of loyalty or not were examined within the scope of this study. The application part of the research was performed with the participation of Z generation consumers since the share of the Z generation in the total population tends to increase and this generation will become the active consumer of the future by gaining individual economic power in a very short time. Participants consist of the individuals aged 18-20 living in Ankara. The online questionnaire was used for the data collection and the obtained data were analyzed with SPSS 20 and Smart-PLS programs. In addition to descriptive analysis, Explanatory Factor Analysis, correlation, and multiple connection analyses were performed in the research and then Structural Equation Modeling was applied to test hypotheses. The results of the research show that the order delivery of the company, providing convenience for purchasing, the importance given to privacy and the promotions offered by the company have an impact on satisfaction and there is a positive relationship between the level of customer satisfaction and customer loyalty.

Keywords: *On-line shopping, Z Generation, E-satisfaction, E-loyalty.*

Giriş

Teknolojik yenilikler ve internet her alanda olduğu gibi hizmetlerin sunumunda da giderek önem kazanmaktadır. Ülkemizde internet, özellikle son 10 yıldır hizmetlerin sunumunda yaygın bir dağıtım kanalı olarak kabul görmektedir. Bu noktada web siteleri veya mobil uygulamalar günümüz tüketicileri için avantajlı alışveriş kanalları haline gelmiştir. On-line alışveriş, tüketicilerin mal ve hizmetleri internet üzerinden ağ tarayıcı kullanarak satıcıdan almasını sağlayan bir e-ticaret şeklidir (Kumar, Saini ve Hans, 2019). Her geçen gün on-line alışveriş deneyimleyen tüketici sayısında önemli bir artış olmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de akıllı telefon ve mobil internet kullanıcı sayısındaki

artıştır. 2012 yılında dünyada %10 olan mobilin e-ticaretteki payı, sadece 4 yıl içerisinde %44 seviyesine ulaşmıştır (Tüsiad, 2018). Bununla birlikte on-line perakende sektöründe gerçekleşen alışveriş detayları incelendiğinde on-line alışveriş sitelerinde gerçekleşen ziyaretlerin yüzde 70'ten fazlası ve toplam alışveriş hacminin de %60'tan fazlası mobil kanal üzerinden gerçekleşmektedir (Deloitte, 2020). Türkiye'de ise 2018 yılında internetten alışveriş yapan kişi sayısının bir önceki yıla göre 7,6 milyon kişi artarak 39,3 milyona, harcama miktarının ise yıllık 11,5 milyar ABD Doları'na ulaştığı belirlenmiştir (Dijital Türkiye, 2019).

Akıllı telefon satışı ve internet kullanıcısı sayısındaki artışı tetikleyen önemli sebeplerden biri de Türkiye'nin nüfus yapısıdır. 2000 yılı sonrasında doğanlar “Z kuşağı” veya “dijital yerliler”(Prensky, 2001) olarak adlandırılmak ile birlikte temel olarak kuşak sınıflaması salt bireylerin doğdukları yıla göre değil, bu dönemde doğan bireylerin duygu, düşünce ve bu doğrultuda gerçekleştirdikleri deneyime göre yapılmaktadır (Zempke, Raines ve Filipczak, 2013). Z kuşağı yaşama dijital dünyanın içerisinde başlamıştır. Dolayısıyla Z kuşağının teknolojiye uyum derecesi diğer kuşaklarla kıyaslandığında daha yüksek olduğundan, bu kuşaktaki bireyler teknoloji merkezli yaşamakta ve hayatın her alanında internetten faydalanmaktadır. Bununla birlikte hayatlarının temelinde teknoloji ve internet olan Z kuşağı, sosyalleşme etkileşimini de yine bu kanallar aracılığı ile gerçekleştirmeyi tercih etmekte ve alışveriş deneyimlerinin büyük bölümü de yine bu etkileşimle şekillenmektedir. Dünyada mobil ödeme kullanıcılarının %39'unu Y kuşağı, %33'ünü X kuşağı oluşturmaktadır (Deloitte, 2020). Bu da önümüzdeki yıllarda Z kuşağı tüketicisinin alışveriş hacminin daha da büyüyeceğinin önemli bir göstergesidir. Z kuşağının on-line alışveriş davranışının önemli karakteristiklerinden biri deneyimdir. Bu noktada on-line alışveriş hizmeti sunan firmalar için web sitelerinin dizaynından, satış sonrası sürece kadar pek çok alanda Z kuşağının beklentilerine cevap vermeleri ve sürekli gelişim göstermeleri önemlidir.

On-line alışverişte yaşanan gelişmeler doğrultusunda bu araştırmanın amacı “Z kuşağını temsil eden tüketicilerin on-line alışverişe yönelik deneyimlerini belirlemek”tir. Özellikle gençlerin alışveriş alışkanlıklarında dijital alışveriş lehine gelişim yaşanması ve gelecek nüfusun da davranışlarını yansıtması sebebiyle Z kuşağı üzerinde araştırma yapılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda cevap aranan temel üç soru şunlardır:

- Z kuşağının on-line alışveriş deneyimlerini şekillendiren unsurlar nelerdir?

- Z kuşığı tüketicilerin on-line alışveriş deneyimini etkileyen unsurlar deneyime ilişkin e-tatmini etkilemekte midir?
- On-line alışveriş deneyimi sonrası oluşan e-tatmin, e-sadakati etkilemekte midir?

2. Araştırma Modeli ve Hipotezler

2.1. On-line Alışveriş Deneyimi

İnternet kullanım sıklığı ve internette geçirilen sürenin her geçen gün artış göstermesi bireylerin on-line alışveriş siteleri ile olan etkileşimlerine olumlu anlamda yansımaktadır. On-line alışverişin temeli IBM'in Amerikan Airlines için geliştirdiği on-line rezervasyona dayanırken, bugünkü anlamında on-line alışveriş ise 1979 yılında Michael Aldrich tarafından icad edilmiş ve seyahat, yedek parça, banka kredisi ve kredi derecelendirmesi gibi işlemlerde kullanılmasının ardından İngiltere'de TESCO'nun kullanımına sunulmuştur (Digitalage, 2019). Dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de internet ve sosyal medyada geçirilen zamanın etkisi ile on-line alışveriş harcamaları da gün geçtikçe yükselmektedir. On-line alışverişin tüketicilere 7*24 esnek ve hızlı alışveriş imkanı sağlaması ve yoğun yaşam temposunda daha da bireyselleşmesine katkısı sayesinde popüleritesi artmaktadır. Özellikle de ülke sınırlarının dışında küresel firmalar tarafından ürünlerin ekonomik olarak tüketici kullanımına sunulması, bu ivmeyi daha da arttırmaktadır. İstatistikler Türkiye'de on-line perakende harcamalarının toplam perakende harcamalarına oranının 2017 yılında %4,1'den 2018 yılında %5,3'e yükseldiğine ve gelişmekte olan ülkelerle paralellik gösterdiğine işaret etmektedir (Deloitte, 2020). Tüketicilerin on-line alışveriş sitelerinde bir kez deneyim sahibi olduktan sonra on-line alışverişe devam etme potansiyelleri de oldukça yüksektir. Bu noktada on-line alışveriş deneyimi, web sitelerine yapılan ziyaretin satın alma işlemine yol açıp açmayacağına da önemli bir belirleyicisidir (Zhou, Dai ve Zhang, 2007).

Aradan geçen yaklaşık 40 yıl içinde ülke nüfusunun çok büyük kısmı için internet evlerimizde ve cep telefonlarımızda bağımlılık derecesine ulaşmıştır. Bu tetikleyici unsur ile birlikte tüketicilerin beklentileri ve satın alma alışkanlıkları da teknolojik yenilikler, kuşaklararası bireysel farklılıklar ve on-line deneyime katılan işletme paydaşlarının nitelik ve niceliklerinin de farklılaşması ile birlikte önemli ölçüde değişime uğramıştır. Türkiye'de 2000'den sonra doğanlardan oluşan kuşak duygusal davranışlar sergilemelerinden ötürü de "Kristal Nesil"olarak da adlandırılmakta (Adıgüzel, Batur ve Ekşili, 2014) ve Türkiye

nüfusunun da yaklaşık %19'unu oluşturmaktadır (Tüik, 2019). İstanbul'da son 5 yılda Z kuşağı birey sayısının toplam nüfusa oranı %23'ten %30'a yükselirken (İstanbul Valiliği, 2019), Ankara'da benzer oranlara yaklaştığı tahmin edilmektedir. Z kuşağının kendisine has özellikleri on-line alışverişi benimsemelerini kolaylaştırmaktadır. Z kuşağının on-line alışveriş açısından en önemli özelliği günlük yaşamında ve sosyal etkileşimlerinde teknolojiyi yoğun olarak kullanmalarındadır. Bu doğrultuda Z kuşağının on-line alışveriş beklentilerini ve deneyimlerini öğrenmek e-ticaret firmalarının rekabetteki yerini belirleyici bir unsurdur.

2.2. On-line Alışveriş Deneyimi ve E-tatmin

Tatmin, bireylerin tüketimlerine ve önceki beklentilerine ilişkin memnuniyet/fayda düzeyi ile ilişkilidir. Oliver (1997) tatminin işletmenin ya da ürünün performansı ile tüketici beklentilerinin uyumuna/uyumsuzluğuna bağlı geliştiğine dikkat çekmektedir. Tatmin beklentilerin karşılanması ya da karşılanmamasına bağlı olarak ürün/hizmet ya da işletmeye yönelik karşılaştırmalı yargıları içermektedir (Rust ve Zahorik, 1993). Bu noktada on-line alışveriş deneyimi gerçekte e-tatmin kavramını da doğurmaktadır. E-tatmin "müşterinin önceki satın alma deneyimini gerçekleştirdiği elektronik ticaret firmasına olan memnuniyet duygusu"dur (Anderson ve Srinivasan, 2003:125). On-line alışveriş deneyimi sayesinde yaratılacak müşteri tatmini, müşterilerin bireysel sadakat geliştirmelerinin yanı sıra çevrelerine mağazayı tavsiye davranışına da önemli katkı sağlayacaktır (Hsu, Chang ve Chen, 2012). Özellikle de işletmenin karlılığı ve pazar payı için tatmin tartışmasız öneme sahip bir konudur (Fornell ve Wernerfelt, 1988).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde özellikle 2000'li yıllardan itibaren on-line alışveriş ile müşterilerin demografik özellikleri arasındaki ilişkinin incelendiği çeşitli çalışmalar yapıldığı (Park ve Jun, 2003; Brown, Pope ve Voges, 2003; Park, Lee ve Ahn, 2004; Stafford, Turan ve Raisinghani, 2004) görülmektedir. Bununla birlikte daha fazla on-line alışveriş deneyimine sahip bireylerin daha yüksek harcama eğiliminde oldukları ve tekrarlayan satın alma davranışı sergilediklerini sonucuna ulaşılmıştır (Devaraj, Fan ve Kohli, 2002; Foucault ve Scheufele 2002; Park ve Jun 2003; Yang ve Lester, 2004). On-line alışveriş deneyimi ile tatmin arasındaki önemli belirleyiciler on-line alışveriş deneyiminin kişiselleştirilmesinden geçmektedir. Bu noktada işlemler hakkında bilgilendirme yapılmasının yanı sıra çevrimiçi yardım, müşteri hizmeti desteği, alışveriş sitesinin dizaynı, teslimatta kolaylık, gizlilik ve promosyon da on-line deneyimini etkileyen faktörlerdendir (Wagner ve Rydstrom 2001; Shankar, Amy

ve Armind, 2003; Montoya-Weiss, Voss ve Grewal 2003; Jin ve Sternquist, 2004; Cyr ve Bonanni, 2005; Lin, 2007; Grigoroudis, Litos, Moustakis, Politis ve Tsironis, 2008; Hsu vd., 2012; Saraç, Ege, Miman ve Aktaş, 2015; Deloitte, 2020; Giao, Vuong ve Quan, 2020). Tüm bu araştırma sonuçları ve alan yazın taramasının ardından aşağıdaki hipotezler önerilmektedir:

H₁. On-line alışveriş sitesinin web tasarımı, e-tatmini etkilemektedir.

H₂. On-line alışveriş sitesinin satış sonrası sipariş teslimatı, e- tatmini etkilemektedir.

H₃. On-line alışveriş sitesinin satış sonrası iletişimi, e-tatmini etkilemektedir.

H₄. On-line alışveriş sitesinin alışverişe ilişkin satın alma kolaylığı sunması, e- tatmini etkilemektedir.

H₅. On-line alışveriş sitesinin gizliliğe önem vermesi, e- tatmini etkilemektedir.

H₆. On-line alışveriş sitesinin sağladığı promosyonlar, e-tatmini etkilemektedir.

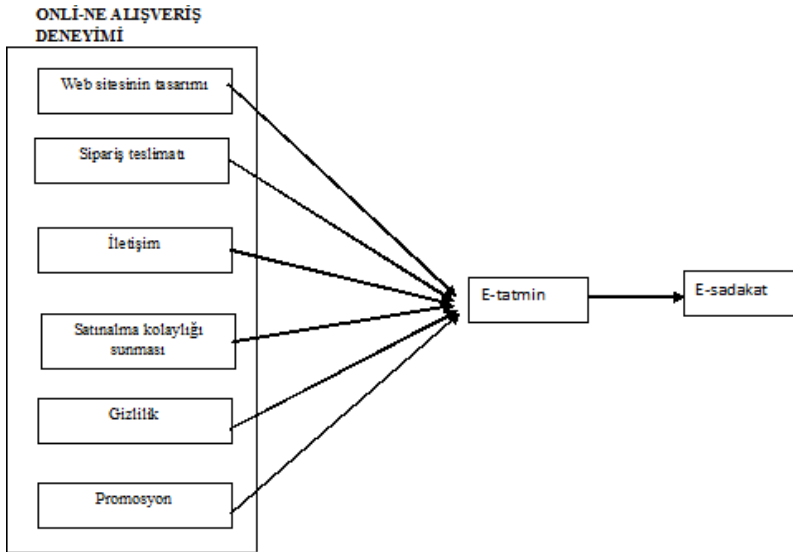
2.3. On-line Alışveriş Deneyimine İlişkin E-tatmin ve E-sadakat

Sadakat bir ürün ya da hizmete karşı, tekrarlayan satın alma ya da gelecekte de tercih etme yoluyla duyulan bağlılıktır (Oliver, Rust ve Varki, 1997). Sadık müşteriler, “işletmeye yönelik olumlu tutumlar sergileyen, ürün ya da hizmeti yeniden satın alma sözü veren ve başkalarına tavsiye eden müşterilerdir” (Bowen ve Chen, 2001). On-line alışverişlerde ise web sitesine yönelik sadakat ya da e-sadakat kavramı sözkonusudur. On-line alışveriş sunucusuna (perakendeciye) yönelik müşteri sadakati, müşterilerin diğer alternatiflerle kıyaslandığında ilgili çevrimiçi işletmeye karşı tutumsal ve davranışsal tercihini yansıtmaktadır (Wallace, Giese ve Johnson, 2004). Bu noktada e-sadakat bir web sitesine yönelik tekrarlayan ziyaretlerde bulunma veya gelecekte bir web sitesinden satın almayı düşünme niyeti olarak tanımlanabilir (Cyr, Kindra ve Dash, 2008). Sadık müşteriler gerçekte işletmelerin yaşam süreçlerini belirleyen ana unsurlardan biridir. Bu noktada sadık müşteriler fiyattan bağımsız alışveriş yapabildikleri gibi daha sık ve hacimli alışveriş yaparak işletmenin sürekliliğini sağlarken (Boshoff, 1997, Levesque ve McDougall, 2000), reklam ve tanıtıma ihtiyaç duymadan alışverişe devam etmeleri sayesinde işletme maliyetlerini azaltarak kâra önemli katkıda bulunmaktadır (Colgate ve Norris, 2001, Lam, Shankar, Erramilli ve Murthy, 2004). Ayrıca sadık müşteriler işletmeler için belirli satış hacmini

korumaya yardımcı olurken, yeni müşterileri de beraberinde getirerek ciroya ek katkı ile kara olumlu katkı sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar işletmelerin sadık müşterilerinin sayısında yapacakları yüzde 5 lik artışın, karlarını ikiye katlamalarına yardımcı olabileceklerine işaret etmektedir (Reichheld, Markey, Hopton, 2000).

Alan yazında yapılan pek çok çalışmada farklı sektörlere ilişkin ürün, marka ya da hizmet alanlarındaki tatmin ve sadakat arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Bu çalışmaların pek çoğunda tatminin sadakatin bir öncülü olduğu (Anderson ve Sullivan, 1993; Oliver, 1999; Cronin, Brady ve Hult 2000; Boshoff, 2005; Kau ve Loh, 2006, Matos, Henrique ve Rosa, 2009, Brakus, Schmitt ve Zarantanello, 2009) sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada tatmin olmayan bir müşterinin işletmeye sadık olması da beklenemez. Bununla birlikte alan yazında on-line alışveriş konusunda yapılan ve tatmin ile sadakat arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmalar da bulunmaktadır. Shankar vd. (2003), Lam vd. (2004), Kim, Jin ve Swinney (2009), Toufaily, Ricard ve Perrien (2013), Dhamore, Patil ve Ghorpade (2019), Giao, Vuong ve Quan, (2020), Quan, Chi, Nhung, Ngan ve Phong (2020) çalışmalarında e-tatminin e-sadakat üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşırken Sreeram, Kesharwani ve Desai (2017) çalışmalarında e-tatminin e-sadakat üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H₇. E- tatmin ile e- sadakati arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Şekil 1. Araştırma modeli

3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Veri Toplama Yöntemi ve Ölçekler

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Araştırma için dizayn edilen anketin birinci bölümü on-line alışveriş deneyimi, e-tatmin ve e-sadakat ölçen ifadeleri, ikinci bölüm ise katılımcıların demografik özelliklerini, internette ve online alışveriş sitelerinde geçirilen süreyi ve en sık kullanılan online alışveriş sitelerini belirlemeye yönelik ifadeleri içermektedir. Anketteki ölçek ifadeleri geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış önceki çalışmalardan alınmış olup, alanında uzman akademisyenlerin görüşü ve onayı ile öncelikle Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Türkçe ifadeler de yeniden İngilizce'ye tercüme edilerek ölçek ifadeleri oluşturulmuştur. Anketin nihai haline getirilmeden önce pilot uygulaması yapılmış ve alan uzmanlarının görüşü alınmıştır. Ankette yer alan online alışveriş deneyimini içeren ifadeler 6 alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler web sitenin tasarımı (3), siparişin tüketiciye teslim süreci (3), online mağaza ile iletişim (5), satın alma kolaylığı (4), gizlilik (3) ve promosyona (3) ilişkin toplam 21 ifadeyi içermektedir. On-line alışveriş deneyimi alt başlıklarına ilişkin ölçek ifadeleri Loiacono, Richard ve Dale (2002); Mathwick, Naresh ve Edward (2001); Wolfenbarger ve Gilly (2003); Yoo ve Donthu (2001)'nin çalışmalarından alınmıştır. Ankette kullanılan tatmini ölçen ölçek ifadeleri Jin ve Park (2006) çalışmasından, sadakat ölçeği ise Zeithaml, Berry ve Parasuraman (1996) ve Gremler (1995) çalışmasından alınmıştır. Ankette yer alan ifadeler 5'li Likert ölçeği ile ölçümlenmiştir (5: Kesinlikle Katılıyorum, 1: Kesinlikle Katılmıyorum).

3.2. Örneklem

Araştırma Ankara'da yaşayan 2000 yılı sonrasında doğan 18-20 yaş aralığında toplam 464 bireyin katılımı ile Kasım-Aralık 2019 tarihleri arasında online anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Ankara'da bulunan Z kuşağı nüfusun büyüklüğü göz önüne alındığında, tüm evrene ulaşmak mümkün olmadığından örnekleme yöntemi olarak tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. TÜİK (2019) verilerine göre Türkiye 'de Z kuşağı, nüfusun yüzde 20'sini oluşturmakta, Ankara'da ise 1 milyon kişiye yakın olduğu düşünülmektedir. Bu noktada evren 1.000.000 kişi veya daha fazla kişi ise yüzde 95 güven aralığında 384 örneklemin yeterli olduğu bilinmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004).

Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler ve on-line alışveriş sıklıkları Tablo 1 de verilmiştir. Tablo 1'e göre katılımcıların yüzde 56,9'u kadın, yüzde 23,9'u günde 1-2 saat e-ticaret sitelerinde vakit geçiren, yüzde 32,5'u ayda bir kez

on-line alışveriş yapan, yüzde 45,9'u bu alışverişlerini Trendyol e-ticaret sitesinden gerçekleştiren ve yüzde 44,6'sı ayda ortalama 0-250 TL aralığında harcama yapan Z kuşağı bireylerden oluşmaktadır.

Tablo1. Katılımcıların özellikleri (n=464)

e-ticaret sitelerinde geçirilen süre			on-line alışveriş sıklığı			en sık kullanılan mobil alışveriş sitesi		
	Sıklık	Yüzde		Sıklık	Yüzde		sıklık	Yüzde
Her gün değil	127	27,4	haftada 1	45	9,7	Trendyol	213	45,9
0-1 sa	97	20,9	15 günde 1	81	17,5	Morhipo	34	7,3
1-2 sa	111	23,9	ayda 1	151	32,5	Hepsiburada	68	14,7
2-3 sa	62	13,4	3 ayda 1	71	15,3	Gitti gidiyor	37	8,0
3-4 sa	17	3,7	6 ayda 1	48	10,3	N11.com	38	8,2
4-5 sa	21	4,5	yılda 1	68	14,7	Aliexpress	37	8,0
5 sa üstü	29	6,3				Diğer	37	8,0

Cinsiyet	Harcama					
	Sıklık	Yüzde		Sıklık	Yüzde	
Kadın	264	56,9	0-250 TL	207	44,6	
Erkek	200	43,1	251-500 TL	132	28,4	
			501-1000 TL	95	20,5	
			1000 TL üstü	30	6,5	

3.3. Analiz ve Sonuçlar

Örneklemeden elde edilen verilerin ölçeğe göre madde ve faktörlere göre normal dağılımı betimsel istatistiklerle incelenmiştir. Yapı geçerliliğini belirlemek için varimax dikey rotasyon ve temel bileşenler analizi kullanılarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile güvenilirlik çalışması için ölçeğin alt boyutları ve toplam güvenilirlik değeri incelenmiştir. Ayrıca, test-tekrar test sonucunda elde edilen korelasyon ve t değerlerinin anlamlılık düzeyleri Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayılarına bakılarak hesaplanmıştır. Değişkenler ve hipotezler arasındaki ilişkiyi test etmek için verilere YEM (Yapısal Eşitlik Modeli) uygulanmıştır. Araştırmada analizler SPSS 20 ve Smart PLS programı aracılığıyla yapılmıştır. Smart-PLS hem ölçüm hem de yapısal olarak verileri değerlendiren ikinci nesil bir teknik olmakla birlikte, birinci nesil tekniklerin eksikliğini de gidermesi açısından pazarlama araştırmalarında oldukça popülerdir (Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2017). Bu çalışmada PLS-SEM'in tercih edilmesinin temel nedeni varyans temelli öngörme

yeteneğine odaklanan yapısal denklem modellemesi olmasıdır (Ramayah, Cheah, Chuan, Ting ve Memon, 2018; Ramayah, Yeap, Ahmad, Halim ve Rahman, 2017).

3.3.1. Betimleyici Analiz, Açıklayıcı Faktör Analizi, Doğrulamalı Faktör Analizi

Verilerin analizine veri dağılımı, eksik veri veya uç değerlerin kontrol edilmesiyle başlanılmıştır. Normallik varsayımının karşılanıp karşılanmadığını test etmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi aracılığı ile çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiştir. Tüm değişkenler için çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasındadır (Bkz. Tablo 2). Çarpıklık ve basıklık değerleri, veri dağılımının normalliği hakkında bilgi sağlayan istatistiklerdir ve -2 ve +2 arasında olduğunda veri dağılımı normaldir (Field, 2009; George ve Mallery, 2010). Aşırı değer için, her bir değişken z standart normal dağılım skorlarına dönüştürülmüştür. -3,29 ve +3,29 aralığının dışındaki Z standart değerleri uç değerler olarak kabul edilmektedir (Mertler ve Vannatta, 2001). Herhangi bir değişken için z skorları bu aralığın dışında olmadığından örnekleme uç değer olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada çok değişkenli normallik varsayımı sağlanmıştır. Çok değişkenli normallik varsayımının sağlanması, tek değişkenli doğrusallık varsayımının da sağlandığını göstermektedir (Mertler ve Vannatta, 2001; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012; Tabachnick ve Fidell, 2013). İlgili analiz sonuçları Tablo 2'de gösterilmiştir. Betimsel analiz sonucunda verilerin normal dağılıma yakın olduğu ve açıklayıcı faktör analizi (AFA) için kabul edilebilir olduğu görülmüştür. Faktör analizi yapmak için önce örnekleme yeterlilik kriteri (KMO-Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçümü) ve küreselliğin (Barlett's Sphericity Test) anlamlılığı ölçülmüştür. Verilere uygulanan Temel Bileşen Analizinde faktör analizi için örnekleme büyüklüğünün (KMO değeri: 0,949) yeterli olduğu görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2013). Barlett Küresellik Testi de anlamlıdır ($X^2 = 9219,233$, $p < 0,001$) (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ayrıca, örnekleme yeterliliği ölçümleri (MSA) değeri 0,50'nin üzerinde olduğu için, analize herhangi bir soru olmadan devam edilmiştir. Her ölçeğin özetlediği faktörleri belirlemek için faktör analizi uygulanmış ve AFA sonucunda her ölçek için tek faktörlü bir yapı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her ölçek için açıklanan toplam varyans, istenen 0,50'nin ve değişkenlerin faktör yükleri de 0,60'ın üzerindedir.

Betimleyici analizler ve AFA'nın ardından DFA analizi yapılmıştır. DFA ile sekiz gizli değişken ve toplam yirmidokuz göstergeden oluşan bir ölçüm modeli değerlendirilmiştir. Analizde ilk olarak normal dağılım kontrol edilmiştir.

Çarpıklık ve basıklık değerleri, veri dağılımının normalliği hakkında bilgi sağlayan istatistiklerdir ve -2 ve +2 arasında olduğunda veri dağılımı normaldir (George ve Mallery, 2010). Modelde yer alan tüm değişkenler için çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasındadır. Bu da modelde yer alan değişkenler için normallik varsayımının karşılanabildiğine işaret etmektedir.

Araştırma amacına yönelik oluşturulan modelin araştırma verisi ile ne düzeyde örtüştüğünü anlamak için uyum indeksleri değerlendirilmiştir. SmartPLS programı ile NFI ve SRMR değerleri ile elde edilmiştir. Ulaşılan NFI (0,900) ve SRMR (0,060) değerleri modelin kabul edilebilir uyumuna işaret etmektedir (Kline, 1998). Bu veriler ışığında veri setinin teorik ölçüm modelini desteklediği düşünülmektedir.

Araştırmada, ölçeklerin güvenilirliğini ayrı ayrı değerlendirmek için Cronbach α katsayısı kullanılmıştır. Buna göre ölçeklerin güvenilirlikleri 0,848 ile 0,942 arasında olup oldukça tatmin edicidir. Tüm ölçekler için α değerleri nin beklenen ölçüt 0,70'ten daha büyük olması, ölçeklerin kabul edilebilir güvenilirlik derecesinde olduğuna işaret etmektedir (Saunders, Lewis ve Thornhill, 2003).

Tablo2. Doğrulayıcı Faktör Analizine ilişkin sonuçlar

Değişkenler	İfadeler	Ortalama	Standart sapma	Çarpıklık	Basıklık	Özdeğer	Faktör yükleri	AVE	CR	KMO	α
web tasarımı	web1	3.754	1.285	-0,904	-0,235	2.31	0,89	0,772	0,91	0,685	0,851
	web2	3.899	1.176	-1.109	0,425		0,92				
	web3	3.916	1.070	-1.069	0,697		0,81				
sipariş teslimatı	st1	3.901	1.117	-1.003	0,324	2.16	0,84	0,72	0,885	0,708	0,856
	st2	4.103	1.041	-1.449	1.868		0,82				
	st3	3.858	1.132	-0,997	0,317		0,85				
iletişim	ilt1	3.802	1.106	-0,781	-0,046	2.83	0,76	0,565	0,866	0,783	0,809
	ilt2	3.873	1.121	-1.017	0,393		0,75				
	ilt3	3.685	1.247	-0,724	-0,475		0,69				
satınalma kolaylığı	fat1	3.547	1.183	-0,635	-0,365		0,73				
	fat2	3.931	1.106	-1.215	0,99		0,79				
	fat3	3.953	1.022	-1.034	0,879	2.85	0,80	0,714	0,909	0,801	0,866
gizlilik	fat4	4.088	1.001	-1.405	1.957		0,86				
	giz1	4.103	1.041	-1.438	1.797		0,86				
	giz2	4.110	1.037	-1.511	2.141		0,83				
		3.922	1.096	-1.039	0,636	2.38	0,89	0,796	0,921	0,727	0,872
		3.881	1.101	-0,998	0,54		0,91				

*Z Kuşığı Tüketicilerin On-Line Alışverişe Yönelik Deneyimlerinin Belirlenmesi:
Ankara Uygulaması*

promosyon	giz3	3.914	1.124	-1.044	0,486		0,86					
	pro1	4.013	0,912	-0,624	-0,371	1,99	0,75	0,65	0,848	0,601	0,74	
	pro2	3.601	1.190	-0,6	-0,432		0,87					
	pro3	3.640	1.199	-0,694	-0,332		0,78					
e-tatmin	tat1	3.981	1.039	-1.187	1.102	2.53	0,91	0,844	0,942	0,722	0,907	
	tat2	4.041	1.038	-1.311	1.493		0,94					
	tat3	4.054	1.056	-1.363	1.514		0,89					
	sad1	3.927	1.140	-1.159	0,665	3,46	0,82	0,693	0,919	0,871	0,889	
e-sada kat	sad2	3.866	1.144	-1.000	0,257		0,84					
	sad3	4.000	1.059	-1.192	1.026		0,83					
	sad4	3.748	1.127	-0,76	-0,066		0,81					
	sad5	3.858	1.177	-1.019	0,23		0,82					

p < 0,01

Araştırmada kullanılan ölçek ifadeleri mevcut literatürden alındığından içerik geçerliliğinin kabul edilebilir olduğu varsayılmakla birlikte yakınsak geçerliliğin sağlanması için gereken üç koşula odaklanılmıştır. Bu koşullar gizil değişkenlere ait her bir gözlemlenen değişkenin standart faktör yükünün 0,50'den büyük olması, her alt boyut için güvenilirliğin 0,70'ten büyük olması ve son olarak her bir ortalama artık varyans (AVE) değerinin en az 0,50 olmasıdır (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 2'ye göre, her alt boyut için Cronbach α güvenilirlik değerleri 0,84'den yüksektir ve alt boyutlar yüksek güvenilirliğe sahiptir. Bununla birlikte her bir alt boyut için AVE değeri 0,50'den büyük, her boyuttaki maddelerin faktör yükleri, faktör yüklerinin minimum ve maksimum değerlerinden daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum yakınsak geçerliliğin sağlandığını göstermektedir.

Ayırt edici geçerlilik, bir boyutun diğer boyutlardan ne kadar ayırt edilebileceğini gösterme derecesidir. Ayırt edici geçerlilik, her bir boyut için kalan varyansların kare kökünün, her bir boyut ile diğer boyutlar arasındaki korelasyonun karesi karşılaştırılarak incelenmektedir. Bir boyut için ortalama artık varyansın kare kökü, bu boyut ile diğer boyutlar arasındaki korelasyonun karesinden daha büyük olmalıdır (Cooper ve Zmud, 1990). Tablo 3'e göre, köşedeki değerler her bir boyut için varyansın ortalama karesini gösterirken, köşegenin dışındaki değerler, boyutların diğer boyutla korelasyon değerlerinin karesini göstermektedir. Ortalama artık varyansın karekökü korelasyonların karesinden büyük elde edilmiştir ve bu durumda ayırt edici geçerlilik sağlanmıştır.

Tablo3. Ayırt edici geçerlilik

	e- sadakat	e- tatmin	faturalandırma	gizlilik	iletişim	promosyon	sipariş teslimatı	web tasarım
e-sadakat	0,833							
e-tatmin	0,704	0,918						
satın alma kolaylığı	0,644	0,725	0,845					
gizlilik	0,619	0,646	0,711	0,892				
iletişim	0,632	0,614	0,7	0,604	0,751			
promosyon	0,443	0,43	0,39	0,516	0,481	0,806		
sipariş teslimatı	0,522	0,602	0,587	0,565	0,737	0,412	0,848	
web tasarım	0,441	0,55	0,57	0,47	0,67	0,353	0,719	0,879
AVE	0,693	0,844	0,714	0,796	0,565	0,65	0,72	0,772

3.3.2. Hipotezlerin test edilmesi: Yapısal Eşitlik Modeli

Değişkenler arasındaki ilişki Pearson korelasyon katsayısı ile incelenmiştir. Bu yöntem, değişkenlerin sürekli ve örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu durumlarda veriler arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılan parametrik bir yöntemdir (n> 30). Tüm değişkenler arasındaki ilişki %99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlıdır (p <0,01) ve tüm korelasyon değerleri pozitifdir. Yapısal eşitlik modellerinde ve regresyondaki önemli varsayımlardan biri, öngörülen değişkenler ile öngörücü değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olması gerektiğidir. Sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir. Tablo4'e göre değişkenler arasındaki en yüksek ilişki sipariş teslimatı ile iletişim arasındadır ve korelasyon katsayısı r = 0,726'dır.

Tablo4. Değişkenler arasındaki korelasyon

	e- tatmin	web tasarım	sip. teslimat	iletişim	satın alma kolaylığı	gizlilik	promosyo n	e- sadakat
e-tatmin	1							
web tasarım	0,549*	1						
sipariş teslimat	0,598*	0,711*	1					
iletişim	0,596*	0,651*	0,726*	1				
satın alma kolaylığı	0,725*	0,569*	0,583*	0,673*	1			
gizlilik	0,646*	0,468*	0,563*	0,589*	0,711*	1		
promosyo n	0,419*	0,346*	0,408*	0,479*	0,382*	0,515*	1	
e-sadakat	0,700*	0,436*	0,518*	0,625*	0,637*	0,616*	0,444*	1

*p <0,01

Bununla birlikte bağımsız değişkenler arasında yüksek ilişkilerin ortaya çıkması çoklu bağlantılar olarak ifade edilmektedir. Tolerans ve VIF değerleri, birden fazla bağlantı olup olmadığı hakkında bilgi sağlayan istatistiklerdir olup, Tolerans değerinin 0,10'dan düşük ve VIF değerinin 10'dan büyük olması çoklu bağlantı olduğunu göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ulaşılan sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir. Tablo 5'e göre, çoklu bağlantı sorunu bulunmamaktadır.

Tablo5. Çoklu bağlantı analizi

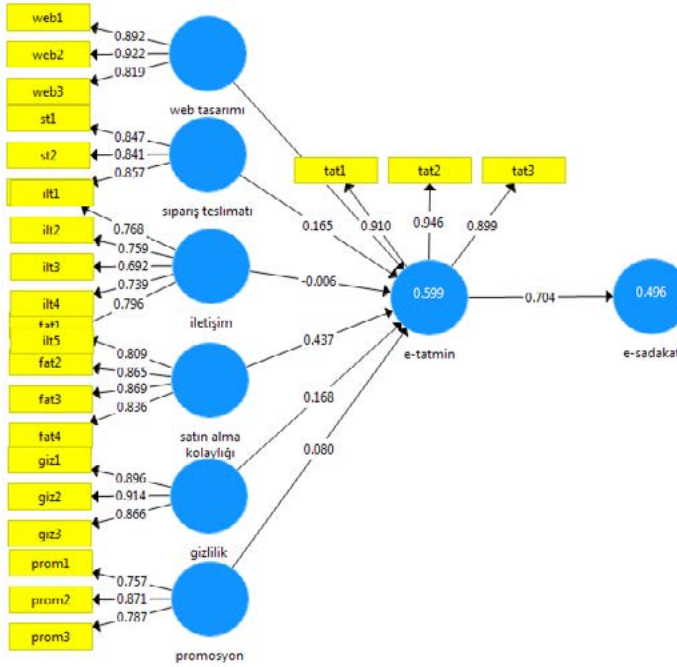
	Tolerance	VIF
web tasarım	0,439	2,278
sipariş teslimat	0,358	2,79
iletişim	0,328	3,052
satın alma kolaylığı	0,357	2,804
gizlilik	0,393	2,541
promosyon	0,67	1,493
e-sadakat	0,482	2,074

YEM'e geçmeden önce modelin uyum değerleri incelenmiştir. Smart-PLS programı NFI ve SRMR uyum indeksi değerlerini göstermekte olup, sonuçlar Tablo 6'da gösterildiği gibidir. Tablo 6'ya göre kurulan yol analizi modeline ilişkin uyumluluk indeksleri (NFI=0,903, SRMR=0,061) olarak elde edilmiştir ve veri modele iyi uyum göstermektedir (Kline, 2005; Hu ve Bentler, 1999).

Tablo 6. Model uyum indeksi

İndeks	Mükemmel Uyum	İyi Uyum	Araştırma Bulgusu	Sonuç
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,903	İyi Uyum
SRMR	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,08$	0,061	İyi Uyum

Kaynak: Schumacker ve Lomax, 1996

Şekil 2. PLS-SEM modeli

Yapılan analizde web tasarımı, sipariş teslimatı, iletişim, satın alma kolaylığı, gizlilik ve promosyon ile e-tatmin ve e-tatmin ile e-sadakat arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre iletişim değişkeninin, e-tatmin değişkenine regresyon katsayısı negatif, diğer değişkenlerin birbirine regresyon katsayısı pozitifdir. Bu regresyon katsayılarından hangisinin anlamlı olup olmadığı Şekil 2 ve Tablo 7'de gösterilmektedir.

Web tasarımından e-tatmine olan regresyon katsayısı 0,079 olup, istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t=1,408$, $p>0,05$). Bu nedenle H_1 desteklenmemektedir. Sipariş teslimatından e-tatmine olan regresyon katsayısı 0,165 olup, istatistiksel olarak anlamlıdır ($t=2,525$, $p<0,05$). Sipariş teslimatının e-tatmin değişkeni üzerindeki etkisi pozitif olup, sipariş teslimatı değişkeninde sağlanacak bir birimlik artış, e-tatmin değişkeninde 0,165 birimlik artış yaratmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda H_2 desteklenmektedir. İletişim değişkeninden e-tatmin değişkenine olan regresyon katsayısı -0,092 olup, istatistiksel olarak anlamlı değildir ($t=0,097$, $p>0,05$). Buna göre H_3 desteklenmemektedir.

Satın alma kolaylığından e-tatmin değişkenine olan regresyon katsayısı .437 olup, istatistiksel olarak anlamlıdır ($t=7,337$, $p<0,05$). Satın alma

kolaylığının e-tatmine olan regresyon katsayısı pozitif olup, satın alma kolaylığı değişkeninde sağlanacak 0,437 birimlik artış, e-tatmin değişkeninde bir birim artış sağlamaktadır. Bu nedenle H₄ desteklenmektedir. Gizlilik değişkeninden e-tatmin değişkenine olan regresyon katsayısı 0,168 olup, istatistiksel olarak anlamlıdır (t=2,894, p<0,05). Gizlilik değişkeninin e-tatmin değişkenine olan regresyon katsayısı pozitif olup, gizlilik değişkeninde sağlanacak 0,168 birimlik artış, e-tatmin değişkeninde bir birim artış yaratmaktadır. Bu bağlamda H₅ desteklenmektedir. Promosyon değişkeninden e-tatmin değişkenine olan regresyon katsayısı 0,080 olup, istatistiksel olarak anlamlıdır (t=1,971, p<0,05). Promosyon değişkeninden e-tatmin değişkenine olan regresyon katsayısı pozitif olup, promosyon değişkeninde yaratılacak 0,080 birimlik artış, e-tatmin değişkeninde bir birimlik artış sağlamaktadır. Bu sonuç doğrultusunda H₆ desteklenmektedir ve e-tatmine ilişkin elde edilen regresyon denklemi aşağıdaki gibidir.

$$e\text{-tatmin} = (0,165 * \text{sipariş teslimatı}) + (0,437 * \text{satın alma kolaylığı}) + (0,168 * \text{gizlilik}) + (0,08 * \text{promosyon})$$

Son olarak e-tatmin ile e-sadakat değişkenleri arasındaki regresyon katsayısı incelenmiş ve e-tatmin değişkeninden e-sadakat değişkenine olan regresyon katsayısının 0,704 ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (t=20,744, p<0,05). E-tatmin değişkeninden, e-sadakat değişkenine olan regresyon katsayısı pozitif olup, e-tatmin değişkeninde sağlanacak 0,704 birimlik artış, e-sadakat değişkeninde bir birimlik artış yaratmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda H₇ desteklenmektedir ve e-sadakate ilişkin elde edilen regresyon denklemi aşağıdaki gibidir.

$$e\text{-sadakat} = (0,704 * e\text{-tatmin})$$

Tablo7. Standartlaştırılmış parametre kestirimleri ve anlamlılık değerleri

Hipotez	İlişki	parametre	T	P	R ²
H ₁	web tasarım -> e-tatmin	0,079	1,408	0,159	
H ₂	sipariş teslimatı -> e-tatmin	0,165	2,525	0,012*	
H ₃	iletişim -> e-tatmin	-0,092	0,097	0,923	
H ₄	satın alma kolaylığı -> e-tatmin	0,437	7,337	0,000*	
H ₅	gizlilik -> e-tatmin	0,168	2,894	0,004*	
H ₆	promosyon -> e-tatmin	0,08	1,971	0,049*	0,599
H ₇	e-tatmin -> e-sadakat	0,704	20,744	0,000*	0,496

*p<0,05

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada on-line alışveriş sitesinin web tasarımı, sipariş teslimatı, iletişimi, satın alma kolaylığı, gizliliğe verdiği önem ve sunduğu promosyonların e-tatmin üzerindeki etkisinin yanı sıra e-tatminin e-sadakat üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar on-line alışveriş sitesinin sipariş teslimatı, satın alma kolaylığı sunması, gizliliğe verdiği önem ve sunduğu promosyonların e-tatmin üzerindeki etkisi olduğu, benzer şekilde e-tatminin de e-sadakatine etkilediğine işaret etmektedir. Buna göre araştırmada elde edilen sonuçlar şunlardır:

Katılımcıların yüzde 56,9'u kadınlardan, yüzde 43,1'i erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcılardan her gün on-line alışveriş sitelerini ziyaret edenlerin büyük çoğunluğu on-line alışveriş sitelerinde 1-2 saat vakit geçirmekte (yüzde 23,9), ayda bir on-line alışveriş yapmakta (yüzde 32,5) ve aylık ortalama 250 TL harcama (yüzde 44,6) yapmaktadır.

Araştırmanın başlangıcında on-line alışveriş sitesinin web sitesi dizaynının e-tatmin üzerinde etkili olacağı öngörülmüştü. Ancak ulaşılan sonuç online alışveriş sitesinin tasarımının e-tatmin üzerinde etkisi olmayacağına işaret etmektedir. Katılımcıların Z kuşağı olması sebebiyle teknolojiyi çok iyi kullanması ve alışveriş sitelerinde bu anlamda sıkıntı ile karşılaşmamış olmaları ya da karşılaşmalar bile önemsememiş olmaları bu şekilde değerlendirmelerine yol açmış olabilir. Önerilen ikinci hipotez on-line alışveriş sitesinin sipariş teslimatının, e-tatmin üzerinde etkili olacağını öngörmektedir. Ulaşılan sonuç sipariş teslimatının e-tatmin üzerinde etkili olduğunu doğrulamaktadır. Araştırmada önerilen bir diğer hipotez alışveriş sırasında ya da sonrasında online alışveriş işletmesinin müşterileri ile kurduğu iletişimin e-tatmin üzerinde etkili olacağını öngörmektedir. Ancak araştırma sonucu on-line alışveriş mağazası ile müşteri arasındaki iletişimin e-tatmin üzerinde etkisi olmadığı yönündedir. Katılımcıların bu konudaki deneyimlerinin daha az olması ya da profil özelliklerinden ötürü müşteri-mağaza iletişimine önem vermemeleri ya da iletişimi gerekli görmemeleri sonuca bu şekilde etki etmiş olabilir. Ulaşılan bu sonuçlar Jin ve Park (2006) ve Liang ve Chen (2009)'in çalışması ile benzerlik göstermektedir. Araştırmada önerilen diğer hipotezler alışverişe ilişkin online alışveriş işletmesinin satın alma kolaylığı sunması, müşteri gizliliğine önem vermesi ve promosyon uygulamaları e-tatmin üzerinde etkili olmasıydı. Araştırma sonuçları on-line alışveriş işletmesinin sunduğu satın alma kolaylıklarının e-tatmin üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ulaşılan bu sonuç Jin ve Park (2006)'ın çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte on-line alışveriş işletmesinin müşterilerin gizliliğine verdiği önem de e-tatmin üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu sonuç da Wagner ve Rydstrom (2001)'un ve Jin ve Park (2006)'ın çalışmaları ile paralellik göstermektedir.

Özellikle günümüzde bireylerin kişisel verilerin gizliliğine ilişkin hassasiyetleri ve bu konuda kamu ve özel işletmelerin yarattığı bilincin etkili olduğu düşünülmektedir. Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç ise on-line alışveriş işletmesinin uyguladığı promosyonların e-tatmini etkilediğidir. Ulaşılan bu sonuç Jin ve Park (2004)'ın çalışmasında ulaşılan sonuçlardan farklılaşmaktadır. Günümüzde pek çok on-line alışveriş sitesi benzer markaların benzer ürünlerini tüketicilerin değerlendirmesine sunmaktadır. Hatta pek çok marka, farklı on-line alışveriş sitelerinde aynı anda satılmaktadır. Bu noktada on-line alışveriş sitesinin yapacağı promosyonların katılımcıları kendi alışveriş sitelerine çekmede etkili olduğu düşünülebilir. On-line alışveriş deneyimine ilişkin tatminin sadakat üzerindeki etkisi araştırmanın son öngörüsü olup, ulaşılan sonuç öngörüğü doğrulamıştır. Buna göre on-line alışveriş deneyimine ilişkin ulaşılan tatmin, sadakat üzerinde etkilidir. Ulaşılan bu sonuç Jin ve Park (2006), Toufaily, Ricard ve Perrien (2013), Dhamore, Patil ve Ghorpade (2019), Giao, Vuong ve Quan, (2020), Quan, Chi, Nhung, Ngan ve Phong (2020)'un çalışmaları ile paralellik göstermektedir.

Günümüzde on-line alışveriş işletmeleri için yeni müşteri yaratmanın yanı sıra mevcut müşterilerine yaşatacakları olumlu müşteri deneyimi en önemli konulardan biridir. Bu noktada tatmin ve sadık müşteri yaratma amacıyla olan on-line alışveriş işletmelerine olumlu müşteri deneyimi yaşatabilmeleri için sunulacak öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- On-line alışverişte işletmenin kendisi kadar dağıtım ve lojistik hizmetini veren partner işletme de önemlidir. Bu partnerler seçilirken benzer misyon, vizyon ve amaçlarını benimsemiş işletmelerin seçilmesi, müşteri memnuniyetine katkı sağlayacaktır.

- Özellikle kargo firmaları ile teslimat sıkıntısı, hasarlı teslimat, gecikmeli teslimat, gün içi teslimat gibi konularda yeni iş modelleri geliştirilmelidir.

- Her ne kadar on-line alışveriş insan etkileşimini azaltmış görünse de satış sonrası hizmet, çağrı merkezi, sipariş ve iade takip alanlarında yeterli ve nitelikli personel istihdam edilmelidir.

- Stokların eş zamanlı olarak mağaza ve müşteri bacağına takip edilebilmesi, tüketici deneyimini olumlu etkileyecektir.

- Son kalan ürünlerin ya da sepete atılan, ancak henüz satışı gerçekleşmeyen ürünlerle ilgili olarak müşterilere bilgilendirme ve hatırlatmaya yönelik site içi mesaj ya da e-posta gönderimi yapılabilir.

- Sosyal medyanın pazarlama aracı olarak kullanılması hem pazarlama maliyetlerine katkı sağlayacak hem de on-line alışveriş web sitesinin daha geniş kitlelere ulaşmasına katkı sağlayacaktır.
- Kişisel Verileri Koruma Kanunu kapsamında tüketicilere kişisel verilerin korunması ve üçüncü kişilerle paylaşılmamasına ilişkin bilgilendirme net bir şekilde yapılmalıdır.
- Özellikle kredi kart kullanımından kaçınan müşteriler için akıllı cüzdan, sanal para gibi uygulamaların realize edilmesi alışveriş sayı ve hacimlerine katkı sağlayacaktır.
- Müşterilerin sayfada gezinmelerinde, ürünü sepete ekleme ve satın alma adımlarının kolaylıklar sağlayacak şekilde web sitesinin dizayn edilmesi müşteri tatmin düzeyinde ekli olacaktır.
- Son olarak promosyonların tüketici bakış açısındaki olumlu etkisine dayanarak, on-line alışveriş işletmelerinin müşterilerine yönelik uygulayacağı parasal ve parasal olmayan promosyonların etkin şekilde kullanılması müşteri tatmini geliştireceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ADIGÜZEL, O., BATUR, H.Z. ve EKŞİLİ, N. (2014), “Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (19), ss.165-182.
- ANDERSON, R.E. ve SRINIVASAN, S.S. (2003), “E-satisfaction and e-loyalty: a contingency framework”, *Psychology and Marketing*, 20(2), ss.123-138.
- ANDERSON, E.W. ve SULLIVAN, M.B. (1993), “The antecedents and consequences of customer satisfaction for firms”, *Marketing Science*, 12 (2), ss.125-143.
- BOWEN, J.T. ve CHEN, S.L. (2001), “The relationship between customer loyalty and customer satisfaction”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(5), ss.213-217.
- BOSHOF, C. (1997), “An experimental study of service recovery options”, *International Journal of Service Industry Management*, 8 (2), ss.110-130.
- BOSHOF, C. (2005), “An instrument to measure satisfaction with transaction-specific service recovery”, *Managing Service Quality*, 15 (5), ss.410-425.

- BRAKUS, J.J., SCHMITT, B.H. ve ZARANTANELLO, L. (2009), “Brand experience: What is it? How is it measured? Does it affect loyalty?”, *Journal of Marketing*, 73 (3), ss.52-68.
- BROWN, M., POPE, N. ve VOGES, K. (2003), "Buying or browsing? An exploration of shopping orientations and on-line purchase intention", *European Journal of Marketing*, 37 (11-12), ss.1666-1685.
- COLGATE, M.ve NORRIS, M. (2001), “Developing a comprehensive picture of service failure”, *International Journal of Service Industry Management*, 12 (3), ss.215-233.
- COOPER, R. B. ve ZMUD, R. W. (1990), “Information technology implementation research: A technological diffusion approach”, *Management Science*, Vol.36 No.2, pp.123-139.
- CRONIN, J.J., BRADY, M.K. ve HULT, G.T.M. (2000), “Assessing the effects of quality, value, and customer satisfaction on consumer behavioral intentions in service environments“, *Journal of Retailing*, 72 (2), ss.193-218.
- CYR, D. ve BONANNI, C. (2005), “Gender and website design in e-business”, *Int. J. Electronic Business*, 3 (6), ss.565-582.
- CYR, D., KINDRA, G. S. ve DASH, S. (2008), “Web site design, trust, satisfaction and e-loyalty: The Indian experience”, *On-line Information Review*, 32(6), ss.773–790.
- ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCIOĞLU, G. ve BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2012), “*Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve Lisrel Uygulamaları*”, Ankara, Pegem Akademi.
- Deloitte (2020), “*E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar*”<http://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/dd-tusiad-eticaret-raporu-2019.pdf> (06.03.2020)
- DEVARAJ, S., FAN, M. ve KOHLI, R. (2003), "E-Loyalty: Elusive ideal or competitive edge?", *Communications of the ACM*, 46 (9), ss. 184-191.
- DHAMORE, V.G., PATIL, H.D. ve GHORPADE, Y.M. (2019), “E-service quality, e-satisfaction, e-loyalty and e-wom in on-line shopping”, *International Journal of Advance and Innovative Research*, 6 (1), ss.24-31.
- DigitalAge (2019), “İlk on-line Alışveriş Deneyimi: Micheal Aldrich”<https://digitalage.com.tr/ilk-on-line-alisveris-deneyimi-michael-aldrich/> (09.03.2020).

- Dijital Türkiye (2020), “Dijital Türkiye e-ticaret Rapor”<https://www.fundalina.com/2020-yili-global-dijital-raporu/> (24.03.2020)
- FIELD, A. (2009), “*Discovering Statistics Using SPSS*”, London, SAGE.
- FORNELL, C. ve LARCKER, D. (1981), “Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error”, *Journal of Marketing Research*, Vol.18 No.1, pp.39-50.
- FORNELL, C. ve WERNERFELT, B. (1988), “A model for customer complaint management”, *Marketing Science*, 7, ss.271-286.
- FOUCAULT, B. ve SCHEUFELE, D. (2002), "Web vs. campus store? Why students buy textbooks on-line", *Journal of Consumer Marketing*, 19 (4-5), ss.409-424.
- GEORGE, D. ve MALLERY, M. (2010), “*SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0 Update*”, Boston, Pearson.
- GIAO, H.N.K., VUONG, B.N. ve QUAN, T.N. (2020), “The influence of website quality on consumer’s e-loyalty through the mediating role of e-trust and e-satisfaction: An evidence from on-line shopping in Vietnam”, *Uncertain Supply Chain Management*, 8, ss.351–370.
- GREMLER, David D. (1995), “*The effect of satisfaction, switching costs, and interpersonal bonds on service loyalty*”, unpublished doctoral dissertation, Arizona State University.
- GRIGOROUDIS, E., LITOS, C., MOUSTAKIS, V. A., POLITIS, Y. ve TSIRONIS, L. (2008), “The assessment of user-perceived web quality: Application of a satisfaction benchmarking approach”, *European Journal of Operational Research*, 187(3), ss.1346-1357.
- HSU, C. L., CHANG, K. C. ve CHEN, M. C. (2012), “The impact of website quality on customer satisfaction and purchase intention: perceived playfulness and perceived flow as mediators”, *Information Systems and E-Business Management*, 10 (4), ss.549-570.
- İstanbul Valiliği (2019), “İstanbul’da değişen kuşaklar”<http://www.istanbul.gov.tr/istanbul-nufusunun-yuzde-30u-z-kusagi> (12.03.2020)
- JIN, B. ve STERNQUIST, B. (2004), “Shopping is truly a joy”, *The Service Industries Journal*, 24 (6), ss.1-18.
- JIN, B. ve PARK, Y.Y. (2006) ,”The moderating effect of online purchase experience on the evaluation of online store attributes and the subsequent impact on market response outcomes”, *Association for Consumer Research*, 33, ss. 203-211.

- KAU, A. ve LOH, E.W. (2006), “The effects of service recovery on consumer satisfaction: a comparison between complainants and non-complainants”, *Journal of Services Marketing*, 20 (2), ss.101-111.
- KIM, JIN, B. ve SWINNEY, J.L. (2009), “The role of etail quality, e-satisfaction and e-trust in on-line loyalty development process”, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 16 (4), ss.239-247.
- KLINE, R. B. (1998), “*Principles and Practice of Structural Equation Modeling*”, New York, Guilford Press.
- KUMAR, A., SAINI, M. ve HANS, P. (2019), “Factors influencing on-line shopping behavior of university students”, *Int. J. Syst. Assur. Eng. Manag.*, 10 (4), ss.861–865.
- LAM, S.Y., SHALKAR, V., ERRAMILI, M.K. ve MURTHY, B. (2004), “Customer Value, satisfaction, loyalty, and switching costs: An illustration from a business-to-business service context”, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32 (3), ss.293-311.
- LEVESQUE, T.J. ve MCDUGALI, G.H.G. (2000), “Service problems and recovery strategies: an experiment”, *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 17 (1), ss.20-37.
- LIANG, C. ve CHEN, H. (2009), “A study of the impacts of website quality on customer relationship performance”, *Total Quality Management*, 20 (9), ss.971-988
- LIN, H. F. (2007), “The impact of website quality dimensions on customer satisfaction in the B2C e-commerce context”, *Total Quality Management and Business Excellence*, 18(4), ss.363-378.
- LOIACONO, E.T., RICHARD T. W. ve DALE L. G. (2002), “*WEBQUAL: A measure of website quality*”, *Marketing Educator's Conference: Marketing Theory and Applications*, 13, ed. K. Evans and L. Scheer, ss. 432-37.
- MATHWICK, C., NARESH, M. ve EDWARD R. (2001), “Experiential value: Conceptualization, measurement and application in the catalog and Internet shopping environment”, *Journal of Retailing*, 77 (1), ss.39-56.
- MATOS, C.A., HENRIQUE, J.L. ve ROSA F. (2009), “The different roles of switching costs on the satisfaction-loyalty relationship”, *International Journal of Bank Marketing*, 7 (7), ss.506-523.
- MERTLER, CRAIG A. ve VANNATTA, Rachel A. (2001), “*Advanced and Multivariate Statistical Methods*”, Los Angeles, CA, Pycszak Publishing.

- MONTOYA-WEISS, M.M., VOSS, G.B., ve GREWAL, D. (2003), “Determinants of on-line channel use and overall satisfaction with a relational, multichannel service provider”, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 31 (4), ss.448-58.
- OLIVER, R. L. (1997), “A behavioral perspective on the consumer”, New York, Irwin/McGraw-Hill.
- OLIVER, R.L. (1999), “Whence customer loyalty?”, *Journal of Marketing*, 63, ss.33-44.
- OLIVER, R.L.; RUST, R.T. ve VARKI, S. (1997), “Customer delight: foundations, findings, and managerial insights”, *Journal of Retailing*, 73 (3), ss.311-336.
- PARK, C. ve JUN, J.-K. (2003), "A Cross-Cultural Comparison of Internet Buying Behavior", *International Marketing Review*, 20 (5), ss.534-554.
- PARK, J., LEE, D. ve AHN, J. (2004), "Risk-focused e-commerce adoption model: A cross-country study", *Journal of Global Information Management*, 7, ss.6-30.
- PRENSKY, M. (2001), “Digital Natives, Digital Immigrants”, *Horizon (NCB University Press)*, 9(5).
- QUAN, N.H., CHI, N.T.K., NHUNG, D.T.H., NGAN, N.T.K.ve PHONG, L.T. (2020), “The influence of website brand equity, e-brand experience on e-loyalty: The mediating role of e-satisfaction”, *Management Science Letters*, 10, ss.63–76.
- RAMAYAH, T., YEAP, J. A. L., AHMAD, N. H., HALIM, H. A. ve RAHMAN, S. A. (2017), “Testing a confirmatory model of facebook usage in SmartPLS using consistent PLS”, *International Journal of Business and Innovation*, 3 (2), 01-14.
- RAMAYAH, T., CHEAH, J., CHUAN, F., TING, H. ve MEMON, M. A. (2018), “Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) using SmartPLS 3.0: An updated and practical guide to statistical analysis”, Kuala Lumpur, Pearson Limited.
- REICHHELD, F.F.; MARKEY, R.G. ve HOPTON, C. (2000), “The loyalty effect – the relationship between loyalty and profits”, *European Business Journal*, 12 (3), ss.134-139.
- RUST, R.T. ve ZAHORIK, A.J. (1993), “Customer satisfaction, customer retention, and market share”, *Journal of Retailing*, 69 (2), ss.193-215.
- SARAÇ, S., EGE, F., MIMAN, M. ve AKTAŞ, M.A. (2015), “E-ticaret sitelerinin tasarımında ergonometrinin önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3 (3), ss.355-364.

- SAUNDERS, M., LEWIS, P. ve THORNHILL, A. (2003), “*Research Methods for Business Students*”, London, Financial Times Prentice-Hall.
- SCHUMACKER, R.E. ve LOMAX, R.G. (1996), “*A Beginner’s Guide to Structural Equation Modeling*”, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, Publishers.
- SHANKAR, V., AMY K. S. ve ARVIND R. (2003), “Customer satisfaction and loyalty in on-line and offline environments”, *International Journal of Research in Marketing*, 20 (2), ss.153-75.
- SREERAM, A., KESHARWANI, A. ve DESAI, S. (2017), “Factors affecting satisfaction and loyalty in on-line grocery shopping: an integrated model”, *Journal of Indian Business Research*, 9 (2), ss. 107-132.
- STAFFORD, T. F., TURAN, A. ve RAISINGHANI, M. S., "International and cross-cultural influences on on-line shopping behavior", *Journal of Global Information Management*, 7 (2), ss. 70-87.
- TABACHNICK, B. G. ve FIDELL, L. S. (2013), “Using Multivariate Statistics”, Boston, Pearson/Allyn ve Bacon.
- TOUFAILY, E., RICARD, L. ve PERRIEN, J. (2013), “Customer loyalty to a commercial website: Descriptive meta-analysis of the empirical literature and proposal of an integrative model”, *Journal of Business Research*, 66, ss.1436–1447.
- TÜİK (2019), “Türkiye nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 (07.03.2020)
- TÜSİAD (2018), “TUSIAD Faaliyet Raporu 2017”<https://tusiad.org/tr/faaliyet-raporlari/item/9911-tusiad-faaliyet-raporu-2017> (03.02.2020)
- WAGNER, J. ve RYDSTROM, G. (2001), “Satisfaction, trust and commitment in consumers’ relationship with on-line retailers”, *European Advances in Consumer Research*, 5, ss. 276- 81.
- WALLACE, D. W., GIESE, J. L. ve JOHNSON, J. L. (2004), “Customer retailer loyalty in the context of multiple channel strategies.”, *Journal of Retailing*, 880(4),ss. 249–263.
- WOLFINBARGER, M. ve GILLY, M.C. (2003), “EtailQ: dimensionalizing, measuring and predicting etail quality”, *Journal of Retailing*, 79 (3), ss.183-98.
- YANG, B. ve LESTER, D. (2004), "Attitudes toward buying on-line", *Cyberpsychology ve Behavior*, 7 (1), ss.85-92.
- YAZICIOĞLU, Y. ve ERDOĞAN, S. (2004), “*SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*”, Ankara, Detay Yayıncılık.

- YOO, B. ve NAVEEN D. (2001), “Developing a scale to measure the perceived quality of an Internet shopping site (SITEQUAL)”, *Quarterly Journal of Electronic Commerce*, 2 (1), ss.31-45.
- ZEITHAML, V.A., BERRY, L ve PARASURAMAN, A. (1996), “The behavioral consequences of service quality”, *Journal of Marketing*, 60(April), 31–46.50.
- ZEMPKE, R., RAINES, C. ve FILIPCZAK, B. (2013), “Generations at Work: Managing the Clash of Boomers, Gen Xers, and Gen Yers in the Workplace”, Newyork, Amacom (Second Edition).
- ZHOU, L., DAI, L. ve ZHANG, D. (2007), “On-line shopping acceptance model : A critical survey of consumer factors in on-line shopping”, *Journal of Electronic Commerce Research*, 8 (1), ss. 41-62.

WHAT IS ADVERGAMING AND WHAT IT IS NOT? RECAPPING BEHAVIOURAL THEORIES TO UNDERSTAND ADVERGAMING

Murat AKTAN¹ Ahmet KOÇAK²

Geliş: 15.05.2020 / Kabul: 11.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.738050

Abstract

Owing to the latest technological advancements, alternative ads based on digital technology have been increasing exponentially compared to traditional ads such as TV and newspaper ads. Advergaming utilizing online video games was recently becoming popular as a new form of advertisement. Although the marketing and communication industries make more use of advergaming every day and despite being a growing marketing platform, there is a lack of research in the marketing literature that examines the underpinning behavioural theories for advergaming implications. Accordingly, this article aims to identify fundamental consumer behaviour theories such as Social Cognitive Theory, Limited Capacity Model, Elaboration Likelihood Model etc. to understand whether advergaming can positively influence players toward a particular brand. This study suggests that eight major theories from the consumer behaviour field are relevant to elaborate players' behaviour in advergaming as well as providing a holistic understanding of this new media.

Keywords: *Advergaming, Marketing, Consumer Behaviour Theories, Industry 4.0*

¹ Assist. Prof. Dr., Woosong University, Endicott College of International Studies, Department of Global Management, Daejeon, South Korea, maktan@wsu.ac.kr, ORCID: 0000-0003-3683-7796

² Research Assistant Dr., Bingöl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business, Bingöl, Turkey, ahmetkocak@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4376-4337

ADVERGAME NEDİR VE NE DEĞİLDİR? ADVERGAME'İ ANLAMAK İÇİN DAVRANIŞSAL TEORİLERİN YENİDEN ÖZETLENMESİ

Öz

Son teknolojik gelişmeler sayesinde, dijital teknolojiye dayalı alternatif reklamlar, TV, gazete reklamları gibi diğer geleneksel reklamlara kıyasla katlanarak artmaktadır. Advergaming, çevrimiçi video oyunları üzerine inşa edilmiş yeni bir reklam şekli olarak ortaya çıkmıştır. Advergaming'in pazarlama ve iletişim endüstrisinde her geçen gün daha fazla kullanılmasına ve giderek büyüyen bir pazarlama platformu olmasına rağmen, pazarlama literatüründe advergaming çalışmalarını davranış teorileri kapsamında inceleyen araştırmaların yeterince olmadığı görülmektedir. Buradan hareketle bu araştırma, Sosyal Bilişsel Teori, Sınırlı Kapasite Modeli, Detaylandırma Olabilirlik Modeli vb. temel teorilere odaklanarak, advergence uygulamalarının markalara dair düşünceleri nasıl etkilediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, sekiz adet teoriye değinen bu araştırma Advergence'in bütünsel bir şekilde anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Advergaming, Pazarlama, Reklamlı Oyun, Tüketici Davranışları Teorileri, Endüstri 4.0

Introduction

There have been many technological advancements over the past half-century. The integration of computer technology into production systems began to take place during the 1980s, which commenced the third industrial revolution. Industry 3.0 is described as rising computer usage accompanied by the need for fast pace communication, which gave rise to the birth of Internet. The Internet has radically changed everything from the way the business operates to how people share their emotions in their happy moments. Taking Industry 3.0 further, in the era of Industry 4.0, machines are becoming wired digitally in addition to operating as autonomous units. Thus, machines do not need human supervision anymore for most of their activities. As a response to this trend, technology-powered marketing practices are becoming more and more widespread, and companies invest more in digital platforms to access the potential consumers of the future.

Games have always been present throughout human history. The first game played in human history dates back to ancient civilizations. The oldest set of dice that was discovered in South-eastern Iran is around 3000 years old, and Egyptians are known to have played board games nearly 5000 years ago (Kumar et al.,

2011). With the digital age, games have been rediscovered as a new platform to leave a mark of a product or a brand on the minds by capturing the attention of players. This development enriched the legacy of gaming and eventually, advergames has appeared as specially designed platforms to promote a company's brands or products. As a relatively new form of advertising, advergames has been defined as online games that incorporate marketing contents (Dobrow, 2004). Advergames refer to computer games that are more than a game, which aims to engage with the consumers of a specific brand.

Due to advancements in high technology in the Industry 4.0 era, games utilizing digital platforms will inevitably become more popular than ever. However, studies focusing on advergames are very limited compared to research held on similar topics such as social media advertising. Addressing this gap, this conceptual study aims to search the literature on advergame and provide new insights into the underpinning theories for future advergames studies. Thus, some of the major theories that are relevant to consumer behaviour are examined and listed in this study to help marketers to understand consumer behaviour initiated by advergames. This paper has been organized into two parts. The first part deals with the evolution of video game advertising and attempts to make a clear distinction between advergames and other kinds of ads in video games. The second part discusses behavioural theories that have been widely used in the literature to investigate the effect of advergames on consumer behaviours.

2. What is Advergames? What is it, and is it not?

Since the first video game entitled 'Spacewar' was developed by Massachusetts Institute of Technology (MIT) researchers in the 1960s (Pohl, 1963), digital games have become widespread, and they have attracted millions of people at different ages. Going hand in hand with this trend advertising in digital games has rocketed up, transforming games into an important medium to promote brand-related messages to large numbers of people around the world (Yeu et al., 2013). The first known advertisement in a digital game appeared in a game called 'Adventureland'. The purpose of this advertising was to promote the game's next version named 'Pirate Adventure' (Pohl, 1963).

The increasing worldwide popularity of gaming has caught advertisers' attention, who aim to find new ways to utilize video games. In this respect, advertisers insert and integrate brand identifiers such as the brand logo in existing games, which is a very similar approach to traditional product placement in movies and TV shows (Yang et al., 2006). Also, advertisers utilize social media

gaming to promote products or brands by inserting brands in digital games on social media sites. As the concept investigated in this study, advertisers can also design advergaming in which the brand is at the core of the game itself (Youn & Lee, 2004). Thus, three different types of advertisements takes place in digital games (Terlutter & Capella, 2013).

In-game ad is an integration of brand and products into a digital game aiming to leave a mental mark on the mind of users while playing the game by showing up messages, virtual boards, and brand logos directly and subliminally. Similar to product placements in TV and cinema productions, game developers offer advertising slots to advertisers to insert brands, products, or messages in video games. Thus, in-game ad is not built to enhance playing experience, and ads can vary from Obama ads in a car race game to Coca Cola ads in an American football game. In other words, ads from multiple advertisers can appear in the same game on background billboards, which raises some concerns about whether different brand ads can mitigate or compound ad effectiveness (Terlutter & Capella, 2013). Hence, to attain a cohesive player experience, in-game advertisers should make sure that displayed brands do not have opposing images, nor are they irritating for consumers.

Another online game ad strategy is to incorporate brands into digital games. These video games are played on social media sites such as Facebook. Due to the interactive nature of social media sites, games played via social media are distinct from in-game ads and advergaming. According to Yee (2006), social network gaming offers competitive play and/or teamwork as well as interaction with friends existing on the same networking platform. Designed by Electronic Arts, 'Sims Social' gained substantial popularity after its release in 2011 and had picked up nearly 5 million users just in 1 week. Enabling its players to become friends, lovers, enemies, and acquaintances, Sims Social lets their fans to create their own homes and interact with their Facebook friends. It also features several real-world brands with 'Dunkin' Donuts' was among one of the first brands having ads in 'Sims Social' (Duncan, 2011; Lynley, 2011).

Advergaming are often designed with a strategy to change consumer's habits and behaviours. As a part of 'Got Milk' campaign of California Milk Processor Board, 'Get the Glass' video game was launched in 2007 to encourage the consumption of cow's milk in the United States. 'Red Bull Formula Face', a game created by Red Bull energy drink company in September 2011 which is the first online car racing game with a face- and mimic-steering via webcam used face recognition technology (Reputation Defender, 2016). The way players control the

gaming action hands-free, using head movements and facial expressions were found less embarrassing activity than dancing with friends in terms of socialization (Trend Hunter, 2011). So, the theme of the game is a vital success factor of an advergence.

The main distinction between advergaming and in-game ad is that advergaming are custom made online games to promote products or brands (Youn & Lee, 2004). Thus, brand or product marketing strategies make up the core of the game development stage. Advergaming serve for two primary purposes: First, they create an environment where consumers ‘play with the brand’, which helps them to build positive feelings and associations about the game, which in turn are transferred to the promoted brand. In this way, advertisers aim to increase the positive attitudes of consumers toward the brand. Second, advergaming often ask players to register and share their game scores or the game itself with friends, making advergaming an important tool to collect data about the present and potential consumers. By utilizing consumer data, advertising efforts can be tailored to the individual level, leading to consumer satisfaction and brand loyalty (Youn & Lee, 2005; Steel, 2013; Wottrich, Verlegh & Smit, 2017).

3. Literature Review

3.1 Methodology

This study adopted a literature review approach to investigate underpinning theories for consumer behaviour in advergaming. A comprehensive online search was conducted for the keyword “advergence(s), advergaming” at scholar google and other online libraries. Therefore, the theories mentioned in this study were synthesized through a deliberate search process, which leads to eight major theories that have been widely used in advergaming research namely, the Persuasion Knowledge Model, the Limited-Capacity Model, the Social Cognitive Theory (SCT), the Congruity Theory and Spreading Activation Theory of Human Memory (SATHM), the Involvement Theory, the Elaboration Likelihood Model (ELM), the Reactance Theory, and the Flow Theory. When these theories are addressed within the manuscript, research gaps were tried to be highlighted. When theories are interrelated and address similar points, these theories were needed to be revisited when discussing another theory to provide a holistic understanding to the readers.

3.2 Persuasion Knowledge Model

The persuasion knowledge model was first coined by Friestad and Wright (1994) and it assumes that individuals develop an understanding of marketers' tactics, intentions, and persuasive attempts, over time. Then they use their accumulated knowledge to deal with advertisers' efforts. When a person matures, thanks to increasing self-defence mechanisms to ad exposure, he or she builds a sceptic and rational approach to cope with advertisers' actions (An & Stern, 2011). In this respect, children seem more vulnerable to advergaming as they do not have a clear vision and experience to differentiate persuasive content from the game. Children younger than four or five are not capable of distinguishing programming from ads, and only at around 12 or later, children can develop self-defence mechanisms to advertisers' persuasive attempts (Wilcox et al., 2004).

Considering the rising obesity and numerous food advergaming aiming children, advergaming needs the special attention of policymakers (Mehta et al., 2012). Yet, advergaming regulation is still in its infancy. In contrast to television advertising where governments limit the duration or number of ads (Marketing Türkiye, 2018), in advergaming, it is hard to establish such limits due to the difficulty of controlling a wide variety of online sources (Moore & Rideout, 2007).

3.3. Limited-capacity model

Limited Capacity Model (LCM) postulates that humans have a limited cognitive capacity for information processing. In a video game, what the players see on the screen and the game controls compete for the limited capacity existent in working memory (Grodal, 2000). The LCM of attention postulates that attentional capacity at any time is divided into two parts, namely, spare capacity and capacity used for the primary task (Kahneman, 1973). Because of the limited capacity of human brain, the capacity that is reserved for the primary task cannot be used to accomplish the secondary task.

Advergaming consist of two parts. The first part is the function, including the rules, theme, characters, and controls of the game, which makes up the essence of the game. The second part relates to marketing objectives such as developing consumer engagement, increasing brand recall, etc. Based on LCM, players give most of their attention, in other words, their capacity to the primary task, which is to conform with the rules of the advergaming. Thus, understanding objectives and learning how to use the keyboard to control the game character or object are dealt with the primary capacity (An & Stern, 2011). As a result, little capacity is left for

the secondary task that constitutes the primary purpose of advergames, which is promoting a particular brand. This problem raises the idea of inserting ad breaks in advergames so that players can allocate their primary capacity to the displayed ads during the game. However, an ad break acts as a cue helping players to develop an awareness of the promotional nature of the advergame. This awareness may lead them to ignore and discount promotional messages. Without an ad break, players are not warned that the ad will start or has started, and players' limited attention to the ad content will not be distorted. Further, thanks to repetitive exposure of the brand information over time, brand recall and positive consumer evaluation can be attained. In support of this, ad breaks were found to mitigate advertising effectiveness with player's decreasing memory and desire of the advertised product in an experiment including 112 children (An & Stern, 2011).

The type and nature of the advergame may also impact the extent of capacity allocation to the primary and secondary tasks. A recent study conducted by Vashisht and Royne (2016), found that the speed of the advergame could determine the degree of players' brain capacity use in the game. For a gamer playing a high-speed advergame, the spare capacity which is needed to process ad stimuli is less than for a low-speed advergame. As a low-speed game requires less attentional capacity the remaining ability to process the ad content is increased. Thus, high-speed games induce higher brand recall than their low-speed counterpart.

3.4. Social cognitive theory (SCT)

Echoed by Bandura (1977), SCT assumes that human behaviour is developed through triadic, dynamic, and reciprocal interactions of environment, behaviour and personal factors. In other words, behaviour is dependent on the prior observed and learned conditions. Advergames create an artificial environment in which the players must respond to given conditions. Based on their reactions, their game performance is evaluated, and they are given a game score. If they complete the desired targets, they are rewarded (Lieberman 2006, Cicchirillo & Lin, 2011). For instance, the game may offer them a special discount which can be used in the nearest shopping mall, or his/her success in the game can be shared on the brand's social media fan page. On the contrary, unsuccessful performance may end up starting again from the already succeeded levels of the game over and over or falling back in the players' ranking list.

Reward/no reward feature of advergames seems to be useful for showing consumers the proper way to interact with brands in real life. According to

Skinner's (1938) theory of operant conditioning, learning occurs through rewards and punishments as a response to behaviour. Individuals build up an association between a particular behaviour and its consequence and interpret this information to conclude whether the behaviour is appropriate or not. By learning from personal negative and positive experiences, consumers become able to decide on the right behaviour.

Based on SCT, one can argue that advergaming could be used to help consumers to learn by facilitating operant conditioning. When players actively join an advergaming act in a particular manner during the game, they learn from their successes and failures. This learning process helps players to learn and develop appropriate attitudes toward similar scenarios when they encounter in the real-life (Lieberman, 2006). On the contrary, modelled behaviour that results in punishment in an advergaming will discourage players from acting that way. Hence, through advergaming, advertisers could motivate players to avoid unwanted behaviours in real life by illustrating negative outcomes in the artificial world (Cicchirillo & Lin, 2011).

Advergaming can be used by social marketers to solve health, environmental, and social problems. Obesity has become a widespread problem of the modern world with some scientific evidence deciphering that children with obesity problems do not lose their weight quickly when they mature. Yet, adolescents' immersion of digital media offers the opportunity to game designers and policymakers to improve healthy diets. Advergaming can encourage the consumption of healthy foods and beverages, which can lead to healthy lives (Pempek & Calvert, 2009). However, the majority of the food advergaming overwhelmingly promotes foods that are low in nutritional value (Moore & Rideout, 2007). Culp et al. (2010) analyzed 247 games on popular websites visited by children and noted that almost all the marketed foods contained a high level of sugars, signaling the need for government regulations in food advergaming. In this sense, policymakers can support healthy eating by promoting advergaming targeting obese teenagers.

3.5 Congruity Theory and Spreading Activation Theory of Human Memory (SATHM)

As firstly being coined by Osgood and Tannenbaum (1955), congruity theory dictates that congruent information creates cognitive consistency and produces a positive effect. On the other hand, incongruent information results in cognitive inconsistency which is likely to generate negative attitudes toward

subjects or objects. In its theoretical evolution, the congruity theory has been used to describe a variety of marketing settings such as the celebrity and product congruence (Misra & Beatty, 1990) and self-concept and country personality congruity (Aktan & Chao, 2016) and self-image store image congruence (Kim, 2004) and so on.

Congruity between the content of the game played and the product category of the brand placement was examined for the first time for in-game advertising by Lee and Faber (2007) who proposed that highly incongruent brands are better recalled compared to highly or moderately congruent brands. In their study Lee and Faber (2007) stated that for a well-known novel brand when the information shown in the game is incongruent with brand's perceptions, people struggle to make sense of this information, which in turn increases their extensive cognitive elaboration, as a result, increasing brand recall. However, the involvement levels of the players may moderate the player's response to the incongruent information (Vashisht & Pillai, 2017). For instance, when players are low involved with the product category under consideration, they are likely to be reluctant to understand the incompatibility between the game content and brand, thus they just stop playing.

At this point, SATHM (Anderson, 1983) can be visited to explain how brand information is processed in memory. According to the SATHM, information is encoded in cognitive units called nodes and through associated pathways between the nodes. In the context of advertising, the ad stimuli activate the brand node, and that activation spreads through the paths to surrounding nodes that have the most robust relationship with the brand node. Hence, when the consumers' involvement with the product category is low, the ad stimuli and information are not fully transmitted through the associated pathways between the nodes. Players' involvement with advergaming will not be discussed further here, because the next section aims to shed light on the implication of involvement theory in the context of advergaming.

Regardless of the involvement levels of the consumers with the brand, it is still of great importance for advertisers to ascertain that if a newly launched advergaming can utilize consumers' mostly used paths that are associated with the brand node. For instance, an advergaming associating Oreo cookies with milk is likely to be useful because cookies and milk are complementary products for most people. In contrast, when Oreo cookies and marbles are used together consumers may find it difficult to remember this pairing (Gross, 2010). Therefore, thematically incongruent advergaming result in weaker memory relative to

thematically congruent games, which is against the findings of Lee and Faber (2007) who reported that highly incongruent brands are better recalled in in-game advertising. This conflicting result may be attributed to different engagement levels of consumers with advergaming and online video games having in-game advertising. Therefore, there is a need for more research investigating the notion of congruity in advergaming examining consumers' involvement levels.

3.6 Involvement Theory and Advergaming

Consumers' involvement with products is a vastly studied topic among researchers. The media has been regarded as a platform influencing consumers' attitudes toward products and services to a great extent. It is widely accepted that the more consumers are involved with a product category, the more time and effort they spend on evaluating any message regarding the product category. On the contrary, for the products which do not require consumers' high involvement, consumers tend to take quick purchase decisions reflecting routine decision making. For instance, products such as ice-cream and candy are likely to be purchased impulsively, without additional effort spent to a great extent on the evaluation of alternative brands.

Other than the product category, involvement in a media program such as a television or radio show can also affect consumer attitudes. Hence understanding to what degree involvement can change the brand attitude appears to be necessary, not only for advertisers utilizing traditional media but also for marketers using online media (Lloyd & Clancy, 1991). Previous studies measured the significance of consumers' involvement and reflected two opposing views. First, the more the consumers are involved with a broadcast in a digital or traditional media, the less likely they pay attention to the content of the advertisements, and commercials are perceived as intrusive and irritating; hence those ads are less likely lead to a positive brand attitude. On the contrary, it is argued that programs with high consumer involvement levels produce engaged viewers who ultimately display a more favorable attitude towards the commercial content within the program. Thus, the power of ads in creating a positive attitude goes hand in hand with the degree of consumers' affinity to the program and their involvement levels (Lloyd & Clancy, 1991).

Although the studies regarding consumer's involvement with advertising are rooted back to the seminal work of Krugman (1965), the involvement theory has lacked in research about advergaming. A quick Google Scholar search of keywords of 'advergame' and 'involvement theory' generates only a few results,

which stresses that consumers' involvement with advergimes and brands needs more attention of researchers since the players' involvement has the potential to disrupt or enhance the effectiveness of the ads within the game. Therefore, the effectiveness of advergimes with comparison to other digital media advertisements needs to be focused on in future research. In a study on two different media, namely radio and television found that in case of high involvement level with the broadcast there is no significant difference in the cognitive impact of radio compared to TV commercials. Whilst, when the involvement levels were low, TV commercials were noted to have a significantly higher impact in terms of brand recognition and so on (Buchholz & Smith, 1991). The same logic can roll out to the digital media environment, and one can argue that advergimes are more effective compared to other internet-based ads or vice versa. Yet, this is beyond the scope of this section which aims to discuss the implications of involvement theory in advergimes setting.

According to Lee and Faber (2007), players' involvement level and the way the brand is placed (subtle or prominent) in online advergimes were found to determine the degree of brand recognition. For the games with high player's involvement, whether the brand is placed prominently or subtly did not appear to have any effect on brand recognition (Lee & Faber, 2007). Nevertheless, for low involved players, prominent brand placing seemed positively affect brand attitude because given the limited mental resources respondents may not be able to process subtle brand placement in advergimes. However, a more recent study noted that brand prominence did not mitigate the effect of game involvement on the cognitive and affective responses of the brand, with highly involved players of advergimes being more likely to demonstrate more positive brand attitudes (Van Reijmersdal, Rozendaal & Buijzen, 2012).

3.7 Elaboration Likelihood Model and Advergaming

As firstly introduced by Cacioppo and Petty (1984), the Elaboration Likelihood Model (ELM) of persuasion postulates that persuasion can occur via two routes, namely, central and peripheral. The central route includes a careful cognitive assessment of arguments and issues of a persuasive message. Revisiting involvement theory, the central route often requires consumers' motivation and high involvement to elaborate the persuasive message. On the other hand, when consumers are not involved with the brand nor are they motivated to decode the persuasive message, they more likely to use the peripheral route to understand the message. Thus, less involved consumers tend to evaluate the ad content through the vividness of the ad content and pleasantness of ads' graphics and sound.

According to mainstream research on the field, audiences are usually not highly involved with the advertisement, which partially explains why the majority of the ads concentrate more on the entertaining and/or colorful content than giving product-related technical information. Based on this fact, promotional elements embedded in advergames are most likely evaluated through the peripheral route. Because, as it was also discussed in the limited capacity model, players allocate their most of their attention to the game-related elements such as the game rules and character control. Thus, the central route is not available to a greater extent to the process presented information in an advergame.

At this point, congruity theory seems to be worth mentioning as it can be argued that the degree of brand and game congruence may determine whether the central or peripheral route will be utilized when players encounter with advertisement stimuli. When there is a high consistency between the theme of the advergame and the brand, ad content embedded within the game will be more likely processed through the central route. In contrast, in the case where the brand and the advergame are incongruent, consumers need to analyze the ad content and use the peripheral route (Vashisht & Sreejesh, 2015). Therefore, to facilitate the use of the central route, marketers are advised to make sure that brand and game congruence is present.

3.8 Reactance Theory

Psychological Reactance Theory (RT) has been vastly used by scholars working on social sciences to understand how individuals react when they feel that their freedom is intruded upon or threatened. According to the theory, when a person conceives that somebody or something violates their personal space or freedom, she/he feels himself/herself being pressured to follow a particular opinion or behaviour (Brehm & Brehm, 1981), as a result, adopting opposite behaviour or opinion.

Parallel with the increase in competition and availability of the different types of media, today's consumers are exposed to ads more frequently than they were exposed a decade ago. Furthermore, all ads have various claims and promises, trying to encourage consumers to choose their brand. Therefore, today's consumers are bombarded with ads and tend to ignore them unless the advertised brand is relevant to their consumption choices. Put it differently, advertising pressure may not result in a positive outcome, but a backlash, therefore overuse of ads may induce consumers to have negative brand evaluations (Ying et al., 2009).

In a study examining the reactant behaviour of players in an advergame setting, Redondo (2012) noted that when there is a more prominent brand placement in an advergame, negative reactions toward the advertised brand is provoked more readily, providing evidence that RT should be of concern to marketers. Another important finding of that study was that the duration of ad exposures and whether the brand placement was subtle or prominent determined the degree of advergame effectiveness. In this respect, when the brand placement is prominent, to avoid players' reactance, brief exposures appear to be more effective on adolescents' brand attitudes. However, for subtler placements, long exposures seem to be a better alternative since they are less likely to result in the reactance behaviour of players.

Although it is not vastly studied, limited studies concentrating on gender-specific differences in provide evidence that the effectiveness of advergaming may depend upon gender. Lewis (2006) showed that females approved far more advertising in movies, television shows than males, indicating that males are more reactant to advertising than females. In essence, female audiences in the study of Lewis agreed more readily with the statement that read "in-game advertising makes video games seem more realistic and immersive" than their male counterparts. In other words, males tend to be less susceptible to ad content since, as noted by Mallinckrodt and Mizerski (2007), boys can recognize commercial intentions of ads more easily than do girls (Redondo, 2012). In this context, advertisers are advised to consider gender-specific differences in advergame design.

3.9 The Flow Theory

Another prominent theory in psychology science which is referred by some of advergames studies is called the Flow Theory. According to the theory, 'in the flow' state or 'in the zone', individuals are fully absorbed in their displayed behaviour, hence do not recognize that the time is flying by. Therefore 'in the flow' state, individuals are very pleased and satisfied with what they do and are passionately engaged in this behaviour. As a result, the flow experience often leads to productivity and creativity (Csikszentmihalyi, 1988).

The advergames offering flow experience tends to be more persuasive than are the games with subtle experience, and 'in the zone' state can be accomplished through the advergames' ability to produce enjoyment, absorption, and the intrinsic interest of the players (Rodriguez-Sanchez et al., 2008). Yet, for an optimal experience, a balance must be sought between the degree of skills

required for the game and how challenging the behaviour is. In fact, the optimal experience is not easy to be attained, and some advergaming end up in suboptimal solutions. In suboptimal advergaming, the game can be more challenging than the player can handle, inducing the player feel anxious and angry toward the game, or the game can be less challenging than he originally thought of, which leads to boredom (Waiguny et al., 2012). In both cases, players are not fully contented with the game, thus do not reach the flow state.

The significance of the Flow Theory lays in its potential in assessing the persuasiveness of the ads' content. When the players are not in the flow state, they are less inclined to pay attention to the advergaming. On the contrary, in the case that the game can generate a flow state, the players fully concentrate on the game, thus being more susceptible to the persuasive messages of the advergaming.

4. Discussion

In order to handle complex behaviour of digitally immersed consumers of Industry 4.0 era, deep-rooted theories in consumer behaviour need to be re-examined. By adopting a literature review approach this study suggests that eight behavioural theories are widely used by marketing scholars to explore consumer behaviors in advergaming. In other words, this article focuses on mostly used theories such as Social Cognitive Theory, Limited Capacity Model, Elaboration Likelihood Model etc. to understand whether advergaming can positively influence players toward a particular brand.

This study stresses one more time that social theories can be revisited to investigate individuals' behaviour in advergaming. For instance, the persuasion knowledge model can explain why individuals have different experiences when they receive persuasive marketing content in advergaming. Also, the Limited-Capacity Model is useful to acknowledge that high-speed games may activate higher brand recall than their low-speed counterparts. The Social Cognitive Theory (SCT) explains how advergaming can be helpful for policymakers to support healthy behaviors. The congruity theory and spreading activation theory of human memory (SATHM) explains the relationship between the involvement level of players with the product category and ad stimuli and information transmitted through the associated pathways between the nodes. The Involvement Theory can clarify how commercials in advergaming show a higher or lower impact in terms of brand recognition according to the involvement levels. The Elaboration Likelihood Model (ELM) can show the importance of facilitating the use of the central route to ensure the congruence between brand and advergaming.

Also, the Reactance theory appears to be relevant to explain the nature of the reactant behaviours of individuals during games and what details should be paid attention to mitigate players' discomfort in advergame design. Finally, the Flow Theory should also be considered to inspect the success potential of advergames and to evaluate the persuasiveness of the advertising content.

5. Conclusion

The rapid developments in digital technology and the introduction of Industry 4.0, as argued by many researchers and opinion leaders, have been transforming the way the companies promote their brands. In this respect, advergaming stands as an alternative and more interactive way for companies to create consumers' engagement with their brand. The shift from physical games to digital ones is going to accelerate, and advergames will become much more popular due to enhanced game quality and player engagement supported by artificial intelligence and virtual reality technologies.

Development of contemporary gaming consoles and other electronic devices with better hardware and software is an important sign regarding the potential of advergaming. Thus, marketing communication practitioners and academics must understand the behavioural theories those underlying in advergaming studies to be able to design and analyse an advergame theme.

Given that Industry 4.0 will proliferate technological advancements, games will continue to keep their significant role in society. Innovative consumer offerings that integrate entertaining aspects of games with the blessings of modern technology will become the critical success factors of future businesses. From this point of view, new advertising strategies that heavily rely on digital technologies will be increasingly adopted by future advertisers. Therefore, offering games appears to be an excellent alternative to develop strong ties between the brand and future consumers.

REFERENCES

- AD FORUM (April 2008). Milk - "Get the Glass Game".
<https://www.adforum.com/creative-work/ad/player/12652418/get-the-glass-game/milk>
- AKTAN, M. & Chao, P.W. (2016). Impact of Country Personality on Attitude Toward Foreign Products: Self-congruity as a Mediator. *Atlantic Marketing Journal*, 5(1), 155-171.
- AN, S. & Stern, S. (2011). Mitigating the effects of advergames on children. *Journal of Advertising*, 40(1), 43-56.
- ANDERSON, J. R. (1983). A spreading activation theory of memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 22(3), 261–295.
- BANDURA, A. (1977), *Social Learning Theory*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- BREHM, S.S. & Brehm, J.W. (1981). *Psychological Reactance: A Theory of Freedom and Control*. Academic Press, New York, NY.
- BUCHHOLZ, L.M. & Smith, R.E. (1991). The role of consumer involvement in determining cognitive response to broadcast advertising. *Journal of Advertising*, 20(1), 4-17.
- CACIOPPO, J.T. & Petty, R.E. (1984). The elaboration likelihood model of persuasion. *Advances in Consumer Research*, 11(1), 673-675.
- CICCHIRILLO, V. & Lin, J.S. (2011). Stop playing with your food: a comparison of for-profit and non-profit food-related advergames. *Journal of Advertising Research*, 51(3), 484-498.
- CSIKSZENTMIHALYI, M. (1988). The flow experience and its significance for human psychology. In M. Csikszentmihalyi & I. S. Csikszentmihalyi (Eds.), *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness* (pp. 15-35). New York, NY, US: Cambridge University Press.
- CULP, J., Bell, R.A., & Cassady, D. (2010). Characteristics of food industry web sites and “advergames” targeting children. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 42(3), 197-201.
- DOBROW, L. (2004, January 15). How to Play Games and Influence People: Advergaming Emerges as New Ad Option. *MediaPost*.
<https://www.mediapost.com/publications/article/5723/how-to-play-games-and-influence-people-advergamin.html>

- DUNCAN, G. (2011, August 23). The Sims Social officially launches on Facebook. Digital Trends, <https://www.digitaltrends.com/gaming/the-sims-social-officially-launches-on-facebook/>
- FRIESTAD, M. & Wright, P. (1994). The persuasion knowledge model: How people cope with persuasion attempts. *Journal of Consumer Research*, 21(1), 1-31.
- GOOGLE & Newzoo (2017). Why We Play [White paper]. Google Play. http://services.google.com/fh/files/misc/changethegame_white_paper.pdf
- GRODAL, T. (2000). Video Games and Pleasures of Control. In Zillmann, D. & Vorderer, P. (Eds.), *Media Entertainment: The Psychology of Its Appeal*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, (pp.197–213).
- HUDSON, M.C., (2011, December 3). Red Bull Formula Face Uses Your Head as Controls. Trend Hunter. <https://www.trendhunter.com/trends/red-bull-formula-face>
- KAHNEMAN, D. (1973). *Attention and Effort*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- KIM, M. (2004). *The Role of Self- and Functional Congruity on Online Retail Patronage Behavior* [Doctoral dissertation, University of Tennessee] https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3817&context=utk_graddiss
- KRUGMAN, H. E. (1965). The Impact of Television Advertising: Learning Without Involvement. *Public Opinion Quarterly*, 29 (3), 349-56. <https://doi.org/10.1086/267335>
- KUMAR, J., Herger, M., & Dam, R. F. (2018, November 20). A brief history of games. Interaction Design Foundation, <https://www.interaction-design.org/literature/article/a-brief-history-of-games>
- LEE, M. & Faber, R.J. (2007). Effects of product placement in on-line games on brand memory: A perspective of the limited-capacity model of attention. *Journal of Advertising*, 36(4), 75-90.
- LEWIS, B. (2006). *Measuring player perceptions of advertising in online games*. [Unpublished Master's thesis]. Louisiana State University. https://digitalcommons.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1792&context=gradschool_theses
- LLOYD, D.W. & Clancy, K.J. (1991). Television program involvement and advertising response: Some unsettling implications for copy research. *Journal of Consumer Marketing*, 8(4), 61-74.

- LYNLEY, M. (2011, August 25). Electronic Arts' The Sims Social hits 4.6 million daily players a week after launch. *Venture Beat*. <https://venturebeat.com/2011/08/25/sims-social-week-update/>
- MALLINCKRODT, V. & Mizerski, D. (2007). The effects of playing an advergame on young children's perceptions, preferences, and requests. *Journal of Advertising*, 36(2), 87-100.
- MARKETING TÜRKİYE (2018, January 31). RTÜK reklam sürelerini hatırlattı: 1 saate en fazla 12 dakika. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/rtuk-reklam-surelerini-hatirlatti-1-saate-en-fazla-12-dakika/>
- MEHTA, K., Phillips, C., Ward, P., Coveney, J., Handsley, E., & Carter, P., (2012). Marketing foods to children through product packaging: prolific, unhealthy and misleading. *Public Health Nutrition*, 15(9), 1763-1770.
- MISRA, S. & Beatty, S.E. (1990). Celebrity spokesperson and brand congruence: An assessment of recall and affect. *Journal of Business Research*, 21(2), 159-173.
- MOORE, E.S. & Rideout, V.J., (2007). The online marketing of food to children: is it just fun and games?. *Journal of Public Policy & Marketing*, 26(2), 202-220.
- NICOVICH, S.G. (2005). The effect of involvement on ad judgment in a video game environment: the mediating role of presence. *Journal of Interactive Advertising*, 6(1), 29-39.
- OSGOOD, C.E. & Tannenbaum, P.H. (1955). The principle of congruity in the prediction of attitude change. *Psychological Review*, 62(1), 42.
- PEMPEK, T. A. & Calvert, S. L. (2009). Tipping the balance: Use of advergames to promote consumption of nutritious foods and beverages by low-income African American children. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 163(7), 633–637.
- PLINQ. (2019, October 10). 8 reasons why advergames are the best type of advertising. <https://www.plinq.co/blog/8-reasons-why-advergames-are-the-best-form-of-advertising>
- POHL, F. (August 1963). Spacewar, 1963. *Galaxy Magazine*. 21(6), World Editions, 4. https://archive.org/stream/Galaxy_v21n06_1963-08#page/n2/mode/1up
- REDONDO, I. (2012). The effectiveness of casual advergames on adolescents' brand attitudes. *European Journal of Marketing*, 46(11/12), 1671-1688.

- RODRIGUEZ-SANCHEZ, A.M., Schaufeli, W.B., Salanova, M., & Cifre, E. (2008). Flow experience among information and communication technology users. *Psychological Reports*, 102(1), 29-39.
- REPUTATION DEFENDER (2016, August 25). Advergaming and Gamification: Funny and Effective Digital Marketing Trends. Medium. <https://medium.com/@ReputationDefender/advergaming-and-gamification-funny-and-effective-digital-marketing-trends-70b0a5b78617>
- SCHAVERIEN, A. (2019, March 18). How Retailers Can Adapt to A.I. and The Future of Shopping. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/annaschaverien/2019/03/18/ey-future-of-shopping-retail-ai-artificial-intelligence/#431a2a904a15>
- STEEL, E. (2013, June 12). Companies scramble for consumer data. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/f0b6edc0-d342-11e2-b3ff-00144feab7de>
- SUSI, T., Johannesson, M., & Backlund, P. (2007). Serious Games: An Overview (Technical Report HS- IKI -TR-07-001). School of Humanities and Informatics, University of Skövde. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:2416/FULLTEXT01.pdf>
- TERLUTTER, R. & Capella, M.L. (2013). The gamification of advertising: analysis and research directions of in-game advertising, advergaming, and advertising in social network games. *Journal of Advertising*, 42(2-3), 95-112.
- THE GERMANY PORTAL (2014, April 2). Industry 4.0 at Hannover Messe. <https://www.deutschland.de/en/topic/business/globalization-world-trade/industry-40-at-hannover-messe>
- TURKISH STATISTICAL INSTITUTE (2016, August 18). Household Information Technology Usage Survey 2016 [Press Release]. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779>
- VAN REIJMERSDAL, E. A., Rozendaal, E., & Buijzen, M. (2012). Effects of prominence, involvement, and persuasion knowledge on children's cognitive and affective responses to advergaming. *Journal of Interactive Marketing*, 26(1), 33-42.
- VASHISHT, D. (2015). Impact of nature of advergaming on brand recall and brand attitude among young Indian gamers: moderating roles of game-product congruence and persuasion knowledge. *Young Consumers*, 16(4), 454-467.

- VASHISHT, D. & Royne, M.B. (2016). Advergame speed influence and brand recall: The moderating effects of brand placement strength and gamers' persuasion knowledge. *Computers in Human Behavior*, 63, 162-169.
- VASHISHT, D. & S. Pillai, S. (2017). Are you able to recall the brand? The impact of brand prominence, game involvement and persuasion knowledge in online-advergames. *Journal of Product & Brand Management*, 26(4), 402-414.
- WAIGUNY, M. K., Nelson, M.R., & Terlutter, R. (2012). Entertainment matters! The relationship between challenge and persuasiveness of an advergame for children. *Journal of Marketing Communications*, 18(1), 69-89.
- WILCOX, B., Kunkel D., Cantor, J., Dowrick, P., Linn, S., & Palmer, E. (2004). Report of the APA Task Force on Advertising and Children. American Psychological Association.
<https://www.apa.org/pi/families/resources/advertising-children.pdf>
- WOTTRICH, V.M., Verlegh, P.W., & Smit, E.G. (2017). The role of customization, brand trust, and privacy concerns in advergaming. *International Journal of Advertising*, 36(1), 60-81.
- YANG, M., Roskos-Ewoldsen, D. R., Dinu, L., & Arpan, L. M. (2006). The effectiveness of " in-game" advertising: Comparing college students' explicit and implicit memory for brand names. *Journal of Advertising*, 35(4), 143-152.
- YEU, M., Yoon, H.S., Taylor, C.R., & Lee, D.H. (2013). Are banner advertisements in online games effective?. *Journal of Advertising*, 42(2-3), 241-250.
- YING, L., Korneliussen, T., & Grønhaug, K. (2009). The effect of ad value, ad placement, and ad execution on the perceived intrusiveness of web advertisements. *International Journal of Advertising*, 28(4), 623-38.
- YOUN, S. & Lee, M. (2004). Advergame Playing Motivations and Effectiveness: A 'Uses and Gratifications' Perspective. In Stafford, M. R., & Faber, R. J. (Eds.), *Advertising, Promotion, and New Media*, (pp.320-347).

GİRİŞİMCİ YÖNETİM, GİRİŞİMCİ BELEDİYECİLİK VE YEREL KALKINMA¹

Yıldız ATMACA², Didem GEYLANI³

Geliş: 11.05.2020 / Kabul: 11.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.735405

Öz

Girişimcilik, kaynakların ekonomik bir şekilde kullanılması konusunda harekete geçme faaliyetidir. Girişimci yönetim ise yeni politikalar oluşturmayı, mevcut fırsatlar için iç ve dış çevre analizi yapmayı, büyümeyi hedefleyen bir örgüt oluşturmayı ve etkili bir vizyon ve misyon kararı almayı hedefleyen bir yönetim yaklaşımıdır. Daha çok işletme yönetiminde kullanılan girişimci yönetim, 1980'li yıllardan sonra geleneksel yönetime muhalif olarak oluşturulan yeni kamu yönetiminin de gündemindedir. Yeni kamu yönetimi, kamuda hizmetlerin özel sektör sunumuna açılmasını ve özel sektör yönetim tekniklerinin kullanımını öngörmektedir. Özel sektör yönetim tekniklerinin kullanımı, yönetimdeki işleyişi, etkili ve verimli kılmakta ve yerel kalkınmadaki hızın artmasını sağlamaktadır. Kalkınma, yerelin gelişmişliği ile başlamaktadır. Bu gelişmişliği sağlamadaki en önemli görev ise bir yerel yönetim birimi olan belediyelere düşmektedir. Bu çalışma, yerel yönetimlerde girişimci yönetim anlayışını ele almakta ve girişimci yönetim politikalarının ülkenin kalkınmasına hangi ölçüde katkıda bulunduğu üzerine bir inceleme yapmaktadır. Çalışma, yerel yönetim birimi olan belediyeler ile sınırlandırılmış, belediyeler dışındaki diğer yerel yönetim birimleri çalışmanın sınırı dışında bırakılmıştır. Çalışma sonucunda girişimci yönetim anlayışının kamu yönetimine olumlu katkılarda bulunduğu, ülkedeki ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesine büyük katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimci Yönetim, Yerel Yönetimler, Kalkınma, Belediye.

¹ Bu çalışma, 26-28.09.2019 tarihinde Malatya Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansında sunulan bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş son halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi, Kamu Yönetimi, yildizatmaca@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6345-4745

³ Arş.Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler fakültesi, Kamu Yönetimi, didemgeylani@yyu.edu.tr, ORCID:0000-0002-4865-1975

***ENTREPRENEUR MANAGEMENT, ENTREPRENEUR MUNICIPALITY
AND LOCAL DEVELOPMENT***

Abstract

Entrepreneurship is an action to take action where resources are used economically. Entrepreneurial management is a management approach that aims to create new policies, analyze internal and external environment for existing opportunities, create an organization that aims to grow and make an effective vision and mission decision. Entrepreneurial management, which is mostly used in business management, is also on the agenda of the new public administration, which was created as an opposition to traditional management after the 1980s. The new public administration envisages opening up public services to the private sector and the use of private sector management techniques. The use of private sector management techniques makes the functioning of the administration effective and efficient, and the local development increases the speed. The most important task in ensuring this development falls on the municipalities, one of which is a local government. This study addresses the entrepreneurial management approach in local governments and examines the extent to which entrepreneurial management policies contribute to the development of the country. The study was limited to the municipalities, which are the local government units, and other local government units outside the municipalities were excluded from the border of the study. As a result of the study, it is understood that the entrepreneurial management approach contributes positively to the public administration and contributes greatly to the realization of the economic and social development in the country.

Keywords: Entrepreneurship ,Entrepreneur Management, Local Governments, Development, Municipality.

Giriş

Kalkınma, dünya üzerindeki birçok devletin kamu politikasında önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Kalkınma politikalarını etkili bir şekilde yerine getirmiş bir ülkede toplumsal huzur sağlanmış olacaktır. Uluslararası örgütlerin yaptırım güçlerinden bağımsız hale gelerek gelişmiş bir ülke olma potansiyeline sahip olunacaktır. Ancak devlet hâkimiyetinin olduğu, yerelin görüş ve düşüncelerinin dikkate alınmadığı bir yönetimde, gelişim gecikmeli yaşanmaktadır. Tarihsel süreçte, bu gecikmişliği çözmek ve kalkınma hızını arttırmak için çok sayıda kamu yönetimi reformu geliştirilmiştir. Bu reformlardan biri de yönetimde özel sektör yönetim tekniklerinin kullanıldığı, işletme yönetim teknikleriyle yönetim

kapasitesinin zenginleştirilebileceğini ileri süren halkla beraber halk için yönetimi öngören girişimci yönetim yaklaşımıdır. Girişimci yönetim, esasında 1980’li yıllarda ses getiren neo liberal politikaların oluşturduğu Yeni Kamu İşletmeciliği ve sonrasında kamu yönetimine uyarlanan Yeni Kamu Yönetimi(YKY) anlayışının bir yansımasıdır.

YKY ile stratejik yönetim, performans yönetimi, toplam kalite yönetimi gibi farklı yönetim usulleri Türk kamu yönetimi sistemine transfer edilmiştir. Bütün bu yönetim usullerinin ortak yönü ise yönetimde özel sektör yönetim tekniklerini kullanmak, stratejik plan ve projeler doğrultusunda hareket etmek ve karar alım sürecine yerel halkı ve yereldeki diğer önemli aktörleri dâhil etmektir. Girişimci yönetim, stratejik yönetim başlığı altında geliştirilen önemli bir yönetim anlayışıdır. Girişimci yönetimde kamu kaynaklarının risk ve fırsatlarıyla birlikte değerlendirilmesi ve ilgili değerlendirmeleri kamu politikaları doğrultusunda kullanma durumu söz konusudur. İyi bir girişimci şeffaf, hesap verebilir, öngörülü, çalışma ve insan odaklı ilkelere sahip olmalıdır. Bunun yanı sıra, risk almak, inovasyon ve yönlendiricilik girişimciliği tamamlayan çok önemli kavramlardır.

Bu çalışma, yönetimde bir iyileşme ve gelişmeyi öngören girişimci yönetimin yerel yönetim birimlerinin kalkınma politikalarına hangi ölçüde katkıda bulunduğunu inceleme amacını taşımaktadır. Bir kentin kalkınma hızının artmasında girişimci yöneticinin önemli bir payının olduğu çalışmanın temel iddiasıdır. Bu doğrultuda çalışmada, girişimci yönetim ve yerel kalkınmaya yönelik kavramsal bir açıklama getirilmiş, girişimci yönetim ve kalkınma ilişkilendirilmiş, çalışmayı pekiştirmek amaçlı Van-Edremit Belediyesi örnek olarak gösterilmiştir. Çalışmada ikincil kaynak araştırması yapımı sonrasında içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Van-Edremit kaymakamlığı personeli ve yerel halkı ile 25.08.2019 tarihinde gerekli görüşmeler yapılmıştır. Çalışma sonucunda, girişimci yönetim anlayışının kamu yönetimi sistemine önemli katkılarının olduğu, yerel ve sürdürülebilir kalkınma hızını arttırdığı anlaşılmıştır.

1.Girişimcilik

Gelişme çağında girişimcilik kavram olarak zenginleştirilmiş farklı boyutlarda kullanılmıştır. Girişim, girişimci ve girişimcilik gibi kavramlar girişimci yönetim anlayışının tezahürüdür. Kamu yönetimine olumlu katkıları bulunan bu kavramlara açıklık getirmek doğru olacaktır.

1.1.Kavramsal Açılım

Girişim, kavram olarak daha çok işletme yönetiminde kullanılmaktadır. Bir kavram olarak girişim teşebbüs kavramı ile aynı anlama gelmekte ve birbirinin yerine kullanılmaktadır. Girişim, insanların ihtiyaç ve isteklerini devamlı bir şekilde karşılamak için iktisadi mal ve hizmetleri ortaya koymak ve sahibine kâr sağlamak amacını güden bir işletmedir. Girişim, kavramı işletme kavramı ile karıştırılmaktadır. Ancak bu iki kelime farklı anlamlara gelmektedir. Her girişim bir işletme olmakla birlikte her işletme bir girişim değildir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak mal ve hizmetlerin üretilmesi için üretim faktörlerinin bir araya getirilmesi işletme olabilmesi için yeterlidir. Bir işletmenin girişimci olması, sahibine kâr sağlaması için sürekli çalışması, ürettiği mal ve hizmetler ile insanların ihtiyaçlarını karşılaması, ürettiği mal ve hizmetin bir pazarının ve pazarda fiyatının oluşması gereklidir. Her girişim işletmenin sahip olduğu özelliklere sahipken, her işletme girişimin tüm özelliklerine sahip değildir. Girişimin bir piyasası vardır (Ertürk, 2009: 13; Ballı, 2017: 147).

Girişimcilik davranışının tarihi çok eskilere dayanmasına karşın, literatüre yakın dönemde girmiş bir kavramdır. Günümüzdeki kullanılan anlamına 1980’li yıllardan sonra ulaşan Fransızcada “entreprendre” sözcüğünden türetilen girişimcilik kavramı Türkçede ‘üstlenmek’ anlamına gelmektedir (Durak, 2011: 195). Girişimcilik kavramının temel çıkış noktasını insanların ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği ve bu ihtiyaçları karşılayacak ürün ve hizmetlerin tamamını kendi imkânları ile üretip gideremeyeceğidir (Özmen, 2016: 18).

Girişimcilik kavramını günümüzdeki anlamıyla, “girişimcinin risk üstlenme kadar üretim faktörlerini örgütleme ve yönetme niteliklerine de sahip olması gerektiği” olarak tanımlamak mümkündür (Bozkurt vd., 2012: 232). Bu tanımla girişimci, risk üstlenmekle birlikte yöneticilik niteliklerine de sahip olması gerektiği anlayışı ile ön plana çıkarılmıştır (Aytaç ve İlhan, 2007: 103). Joseph Schumpeter ise, girişimciliği inovasyonla ilişkilendirmiştir. Ona göre, girişimcilik yenilik yapmaktır. Schumpeter, girişimciliği inovasyonla ilişkilendirmekle birlikte girişimcilerin ekonomik kalkınmadaki önemini de göstermektedir (Filion, 1998: 3-4). Schumpeter’e göre girişimci ise, inovasyon yapan ve denenmiş teknolojileri geliştiren kişidir (Ballı, 2017: 148). Girişimcilikle ilgili birçok tanım yapılmakla birlikte yapılan tanımların ortak özellikleri yeni bir iş kurma, fırsatları görebilme, uygulamaya geçebilme, yenilik üretme, risk alma, yenilikçi düşünmedir (Bozkurt vd., 2012: 232; Ballı, 2017: 148).

Girişimci ihtiyaçların karşılanması için iktisadi mal-hizmet üretimini sağlamak amacıyla üretim faktörlerini bir araya getiren ve pazar arayan kişi iken girişimcilik, kaynakların ekonomik bir şekilde kullanılacağı harekete geçme faaliyetidir. Bu yönüyle girişimcilik gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyümelerinde de önemli bir araçtır (Aytaç ve İlhan, 2007: 102). Girişimcilik durgun ekonomileri harekete geçirerek yeni iş alanlarının oluşturulmasını, ekonomik kaynakların daha verimli ve etkin kullanılmasını sağlamakta, işsizlik sorununa çözümler getirmektedir. Toplum refahı da ekonomik ve örgütsel gelişmenin yanında ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle girişimcilik ile üretime paralel bir şekilde istihdam sağlama, ekonomik kalkınma ve toplumsal gelişim konusunda elde edilen zenginliklerle toplumun refah düzeyinin artması sağlanmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyümesinde de temel bir araç olan girişimcilik her geçen gün daha önemli bir konuma yükselmektedir (Ballı, 2017: 144-147; Aytaç ve İlhan, 2007: 101). Ayrıca teknolojik gelişmelerin de etkisiyle girişimcilik daha da önem kazanmaya başlamıştır. Yaşanan teknolojik gelişmeler ile girişimcilik ülke sınırlarını aşan bir faaliyete dönüşmüştür (Özmen, 2016: 24). Bu durumda girişimciliğin ülke ve dünya ekonomisinin gelişmesine katkı sunan ve ülke kalkınması için değer yaratan bir faktör olduğu söylenebilir. Girişimciliğin bu derece önemli bir konuma gelmesinin nedenleri olarak küreselleşme sonucunda ortaya çıkan uluslararası fırsatlar, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, internet, hizmet ekonomisinin gelişmesi gösterilmektedir (Ağca ve Yumuşakipek, 2015: 12-19).

1.2.Girişimci Yönetim

Girişimci yönetim, mevcut kaynaklar aracılığıyla gerçekleştirilen yeniliklerin geliştirilmesi ve fırsatların kullanılması ile ilgili tüm yönetsel eylem ve kararlar bütünüdür (Dönmez vd, 2011: 280-281). Girişimci yönetim sadece özel sektöre ait değildir, aynı zamanda kamu sektöründe de kullanılmaktadır. Girişimci, ekonomik kaynakları alt düzlemde üst düzleme kaydıran kişidir. Girişimci, elindeki kaynakları etkinliği ve verimliliği en üst düzeye çıkaracak şekilde kullanır. Bu durum özel sektörde olduğu kadar kamu sektörü ve üçüncü sektör için de geçerlidir. Bu nedenle organizasyonun ya da kurumun girişimciliği teşvik eden bir yapıya sahip olması durumunda herkes girişimci olabilir. Özel sektöre ait işletmelerin faaliyetleriyle ilişkili olduğu kadar, kamu sektöründe de girişimcilik söz konusudur. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kamuda girişimcilik hareketlerinin öne çıkmaya başladığı görülmektedir (Soysal, 2015: 130).

Kamu sektöründe girişimcilik, bir kişi ya da grubun müdahalesi ile kamu hizmetlerinde toplumsal, kültürel, ekonomik veya kurumsal anlamda yeni bir özellik ve değişim gerçekleştirilmesidir (Ciritli ve İzci, 2016: 307). Kamu girişimciliği, vatandaşlar için değer oluşturma amacıyla özel ve kamu kaynaklarını bir araya getirerek sosyal fırsatlar oluşturmaktır. Kamu girişimciliği, kamusal amaçlar doğrultusunda girişimcilik ele alındığında özel sektör kapsamında öne çıkan risk alma, proaktivite ve yenilikçilik boyutlarının söz konusu olduğu bir süreçtir. Kamu sektöründe girişimciliğin örgütsel bir süreç olduğu ve girişimci bireylerden çok örgüt içi aktivitelerin esas alındığı görülmektedir (Soysal, 2015: 130).

Kamu sektörünün kendine has özelliklerinden dolayı, girişimcilik faaliyetinin boyutları özel sektöre göre farklılıklar göstermektedir (Ciritli ve İzci, 2016: 309). Bu farklılıklara çeşitli boyutlar kapsamında Tablo 1.'de yer verilmektedir.

Tablo 1: Kamu- Özel Sektör Girişimciliği Farkı

Boyutlar	Kamu Girişimciliği	Özel Girişimcilik
1. Amaçlar	Daha çok farklı ve çoklu amaçlar ve amaçlar arasında çatışma söz konusudur.	Amaçlar daha açık ve anlaşılır ve amaçlar arasında uyum söz konusudur.
2. Karar Verme	Karar verme esnekliği düşük, süreç ve faaliyetler üzerinde çok fazla sınırlama ve kararlar kamu denetiminden geçmek zorundadır.	Karar verme esnekliği oldukça yüksek ve kararlara katılım düzeyi oldukça yaygın ve yüksektir.
3. Otorite	Daha otoriter ve merkezîyetçidir.	Daha bağımsız ve demokratik katılımcı, adem-i merkezîyetçidir.
4. Risk/Ödüller	Hata yapma korkusu riske girmekte kaçınmayı beraberinde getiriyor, finansal teşvik düzeyi düşük ve girişimden elde edilen kâr paylaşılmaz.	Risk faktörlerinin ne olduğu açıkça belirlenir ve minimize etmek amaçlanır, planlama ile risk azaltılır, insan sermayesine yatırım yapılır, finansal teşvik düzeyi yüksektir, girişimsel kâr paylaşılır.
5. Motivasyon	Motivasyon ve iş tatmini düşük olduğundan örgütsel bağlılık, aidiyet ve vatandaşlık duygusu düşüktür.	Motivasyon ve iş tatmini yüksek olduğundan örgütsel bağlılık, aidiyet ve vatandaşlık duygusu yüksektir.
6. Yatırım ve Kârlılık	Kârlılığın düşüklüğü yatırımları sınırlayıcı değildir, riskli projelere	Kârlılığın düşüklüğü yatırımları sınırlayıcıdır, riskli projelere daha fazla

	daha kolay fon temin etmek mümkündür, kâr odaklı değildir.	fon temin etmek zordur, kâr odaklıdır.
7. Kısıtlamalar	Girişimsel faaliyetlerde karşılaşılan kısıtlamalar (bürokrasi vb.) söz konusu değildir.	Girişimciliğin önünde önemli kısıtlamalar var.
8. Bağımsızlık	Bağımsız olabilmek için bağımlılıkla mücadele etmek gerekmektedir.	Bağımsız olabilmeyin yolu bağımlılıktan kaçınmakla mümkündür.

Kaynak: (Soysal, 2015: 135)

Girişimciliğin kamu sektöründe uygulanabileceği kabul edilmektedir. Ancak girişimciliğin, kamu yönetiminin sahip olduğu yapısal ve kültürel özellikler sebebi ile kamu sektöründe bir özel sektör uygulaması gibi gerçekleşmeyeceği ortadadır. Bu nedenle girişimci yönetim sürecinde kamu sektörünün karakteristik özellikleri dikkate alınmalıdır (Soysal, 2015: 140).

Kamu sektöründe uygulanan girişimci yönetim ile geleneksel kamu yönetimi anlayışının dışına çıkılarak proaktif ve yenilikçi bir tutum ile vatandaşlara daha hızlı, kaliteli, verimli ve etkin hizmet sunmak amaçlanmaktadır. Bu konuda son zamanlarda Türkiye’de merkezi ve yerel yönetim örgütlerinin kamu kaynaklarını bu yönde kullandığı girişimler mevcuttur (Ciritli ve İzci, 2016: 310). Kamu sektörüne has olan özellikler dikkate alınarak yapılacak girişimler hem vatandaşa hem de örgüte daha fazla yarar sağlayıcı olacaktır.

1.3.Stratejik Yönetim ve Girişimcilik

Girişimci yönetim, Türk kamu yönetimi sisteminde daha çok “stratejik yönetim” anlayışının tezahürü olarak kullanılan bir yönetim anlayışı olarak kabul edilmektedir. Stratejik yönetim, içeriği itibari ile yenilikçi, yaratıcı, fırsat ve tehditler doğrultusunda hareket eden bir yönetim modellemesini öngörmektedir.

Strateji; bir amaca ulaşmak için izlenecek yol haritasını, taktikleri ve politikaları belirlemektir. Stratejik yönetim ise, belirlenen amaca ulaşmak için gerekli olan yol haritasını, taktikleri ve politikaları başarılı bir şekilde uygulamaktır (İSO- KATEK, 2011: 13). Stratejik yönetim organizasyonların amaçlarına ulaşması için tasarlanan planların oluşturulması ve uygulanmasıyla sonuçlanan kararlar ve eylemlerdir (Richard ve Robinson, 2015: 3). Bryson (1988:5) stratejik yönetimi, bir organizasyonun ne yaptığını, varlık nedenini ve gelecekte ulaşmak istediği hedefleri ortaya koyan bir yönetim tekniği olarak tanımlamaktadır.

Stratejik yönetim özellikle özel sektörde 1980’li yıllar öncesinde başarı göstermekteydi. Stratejik yönetimin özel sektörde başarı göstermesinin nedenlerine bakıldığında geleceğe yönelik olması, kurumun ve kurumun dışındaki çevrenin analizine imkân tanınması, şeffaf, etkinlik, verimlilik ve hesap verebilirlik gibi sahip olduğu özellikler öne çıkmaktadır (Kırılmaz:146). Günümüzde özel sektörde yaygın bir şekilde uygulanan stratejik yönetimin kamu sektöründe de uygulandığı görülmektedir. Küreselleşme, liberalleşme, sivilleşme ve demokratikleşme gibi hareketlerin etkisi nedeniyle insanların kamu hizmeti algısı değişmiştir. İnsanlar ihtiyaçlarına yönelik daha hızlı ve kaliteli hizmet beklentisine girmiştir. Bu değişen beklentilere cevap verebilmek ve değişen dünya koşullarına uyum sağlayabilmek için stratejik yönetim kamu sektöründe uygulanmaya konulmak istenmiştir (Sobacı, 2008: 104).

Kamu sektöründe kurumlar stratejik yönetimi, geleceğe yönelik amaç ve hedeflerin belirlenmesinde ve bu hedefle ulaşmak için yapılması gerekenlerin tespit edilmesinde bir yönetim tekniği olarak kullanmaktadır. Stratejik yönetimde vizyon, misyon, strateji ve aksiyon kavramları öne çıkmaktadır. Stratejik yönetim ile hem kurum kendi iç durumunu hem de çevresinde mevcut olan dış durumunu analiz edebilmektedir. İç ve dış durumun analizinden sonra kurum vizyon ve misyonunu belirlemekte ve bunlara yönelik strateji ve aksiyon planlarını oluşturmaktadır. Kısacası stratejik yönetim, kurumun amaçlarına ulaşabilmesi için etkili stratejiler geliştirmesini, bunların planlanmasını, uygulanmasını ve kontrolünü ifade etmektedir (Aktan, 2008: 5-6).

Anlam itibari ile teşebbüs olarak da ifade edilen girişim, girişimcinin teşebbüs esnasında mevcut kaynakları fırsat ve tehlikeleriyle birlikte göz önünde bulundurmayı ve bu doğrultuda bir politika gütmeyi hedeflemektedir. Bu da stratejik bir politika çerçevesinde hareket etmeyi gerektirmektedir. Çünkü girişimci yönetimde stratejik davranmak ve stratejik kararlar almak önemlidir.

Vizyon ve misyon girişimci bir politikada dikkate değer bir hususu oluşturmaktadır. Dikkat çeken bir vizyon ve misyonda risk üstlenme, inovasyon, doğru olanı doğru zamanda gerçekleştirme, kapsamlı bir araştırma ve doğru hedefi saptama ilkeleri bulunmaktadır. Bütün bu ilkelerin uygulamaya yansımaları da stratejik plan ve politikalar dâhilinde hareket eden bir girişimci ile mümkündür. Bu sebeple, sadece özel sektörde değil kamu sektöründe dahi stratejik yönetim, girişimci yönetimde önemli bir parça olma özelliği taşımaktadır.

1.4. Girişimci Yönetimde Kalkınma

Hiçbir devlet, kamu yönetimi reformlarını salt devletin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sebeplerle gerçekleştirmemektedir. Reformlarda, çevresel faktörler ve bu faktörlerin sistem yaklaşımı anlayışı çerçevesinde kamu örgütlerini etkileyen belirleyici yönlerinin olduğu görülmektedir. 1980’li yıllarda yeni sağ düşüncesinin etkisiyle gündeme gelen neo-liberal politikalar, kamu yönetimi reformlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Yeni sağ düşüncesi, kamu yönetimi reformlarında kamu işletmeciliği mantığının öngörülmesi gerektiğini önermektedir. Kamu yönetiminde işletmecilik anlayışında, örgütlerin ekonomik yönüyle yeniden yapılandırılması, etkin kaynak kullanımı, verimli ve etkili bir örgütlenme gibi yönetsel amaçların gerçekleştirilmesi durumu söz konusudur (Arslan, 2010:23-25).

Türk kamu yönetimine Yeni Kamu Yönetimi(YKY) anlayışı olarak transfer edilen işletmeci yönetim, girişimci bir devlet yönetimini ve piyasa temelli kamu yönetimini öngörmektedir. Gelişen iletişim ve teknoloji süreci perspektifinde kamu yönetimindeki etkinliğin, özel sektör yönetim tekniklerinin kullanılması ile gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. Bunun sonucunda sevk ve idare etmek anlamını taşıyan yönetim anlayışından sorumluluk alma, performans değerlendirme, kıt olan kaynakları etkili kullanma, stratejik ve doğru yöntemlerle hareket etme anlayışı olan işletme yönetimi anlayışına doğru bir geçiş yaşanmıştır (Bilgiç,2003:29).

İşletme yönetimine geçişle birlikte birçok uygulama, kamu yönetimi sahasına transfer edilmeye çalışılmıştır. Girişimcilik, girişimci yönetim bu transferlerden bir tanesidir. Girişimcilik, bir örgüt içerisinde gerçekleştirilen bir hareket bile olsa yeni fikirler araştırmayı ve bu fikirleri gerçekleştirecek olan insan faktörünü dikkate almaktadır. Riskleri üstlenme, fırsat arama ve yenilikçi fikirlerde bulunma gibi eylemlerden dolayı girişimcilik, bir yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir (Stevenson ve Jarillo,1990:17-21). Girişimci yönetim ise eldeki kaynaklar aracılığıyla yenilikler gerçekleştirme ve mevcut fırsatları kullanmaya yönelik ortaya konulan kararlar bütünüdür. Bu durum, girişimci yönetsel davranışlar, yeniliği ve risk almayı gerektiren bir kültür ve elle tutulur fırsatlardan yararlanmayı sağlayacak bir strateji oluşturmayı teşvik etmektedir (Sadler vd,2003: 47-48). Bu sebeple, girişimci yönetim Türk kamu yönetimi literatürüne stratejik yönetim adıyla transfer edilmiştir. Girişimcilik ve stratejik yönetim birbirlerinden farklı görünse de aralarında bir etkileşim söz konusudur. Örneğin, girişimcilik küçük, stratejik yönetim büyük işletmeler içindir. Yine

girişimcilik değer, stratejik yönetim ise avantaj aramaya odaklanmaktadır (Dönmez vd,2011:279).

Girişimci yönetimde, devlet mekanizmasının karar alma yetkisinin sınırlandırılması gerekliliği söz konusudur. Bu durum, girişimci yöneticilerin kararlarını yerele taşıyacak fikirler geliştirmelerini sağlayacaktır. Girişimci yönetici, savaş ve krizlerden bunalmış bir toplumun taleplerini dinleyerek ve bu doğrultuda bir politika gerçekleştirerek yerel kalkınma hızını arttırmış olacaktır. Bu politikaların en önemlisi, yerel yönetimlerin karar alma yetkilerini genişletmek ve yerelleşmeyi arttıracak kurumsal düzenlemelere izin vermek şeklindedir. Halk meclisleri, kent konseyleri ve kalkınma ajansları bu düzenlemelerin en önemlilerini oluşturmaktadır. Birbirinden farklı görüş ve düşüncelerin tartışıldığı ve tartıldığı yönetim perspektifli bu kurumlarda, yüksek sezgi güçleri ve üstün özgüvenleri ile gerek girişimci yöneticiler gerekse yerel halk çok önemli buluşlar gerçekleştireceklerdir. Bu buluşlar da yerelin kalkınma hızına katkı sağlayacaktır.

Girişimci yönetim, ekonomik ve sosyal kalkınma sürecine desteği olacağını düşünen devlet kademesindeki birçok bürokratin kimyasında yapısal ve işlevsel bir dönüşüm yaşatmıştır. Bürokratlar, diğer bir anlamda girokrat halini almıştır. Bu girokratlar, lider vasıflı, çalışkan, sıra dışı, birey ve toplum merkezli kalkınmayı öngören kimlikteki bir yapıya bürünmüştür. Bu yapıları onların yerel kalkınmaya destek olacak yeni projeler icra etmelerini sağlamıştır Kalkınma, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel anlamda bir bütünlüğün sağlanması yönetim perspektifli ve toplumun genel menfaatini gerçekleştirecek bir doğrultuda mümkün olabilecektir. Girişimci yönetici, yerel bir platformda, doğabilecek bütün fırsatlarla birlikte tehtitleri de göz önünde bulundurarak yüksek sezgi gücüyle birlikte bu kalkınmayı gerçekleştirebilecektir. Bir girişimci yönetici, özgüven duygusu yüksek, coşkulu, disiplinli, yüksek enerjili, duygusal stabiliteye, takım çalışma ruhuna sahip, karizmalı, empati sahibi, insan unsurunu önemseyen, başkalarının gelişimine fırsat tanıyan, destek veren ve sürekli öğrenmeyi esas alan girişimci bir vafsa sahip olmalıdır (www.mcivriz.com).

Girişimci yönetimde kalkınma, ekonomik ve sosyal mücadele ile başlamaktadır. Girişimci yönetici, çevresel ve sosyal etkiler arasında bir denge kurarak olumlu veya olumsuz etkileri birer iş fırsatına dönüştürmeyi amaçlar. Her yönüyle tasarruf etmeyi hedefler. Hesap verilebilirliğin yanı sıra şeffaf ve adil davranarak sorumluluk ilkelerini uygular ve parayı hiçbir şekilde bu ilkelerle bir arada bulundurmaz. Sorunları faydaya çevirme noktasında birey merkezli değil toplum merkezli hareket ederek yalnızca girişimcinin değil, bütün bir sistemin

çıkarını maksimize etmeye çalışır (Coşkun,2015). Bütün bu özellikler, sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkeleriyle örtüşmektedir. Çünkü sürdürülebilir kalkınma, “Ortak Geleceğimiz” adlı raporuyla kalkınmayı çevresel faktörlerle ilişkili tutmakta, kıt olan kaynakları etkili ve verimli kullanmayı öngörmektedir. Bu sebeple sürdürülebilir yerel kalkınmanın etkili bir girişimci yönetim ve yönetici doğrultusunda gelişim göstereceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

2. Yerel Kalkınma

Küreselleşme, toplumun büyük bir ekseriyetinin geleneklerden gelen yaşam biçimini değiştirmiştir. Yaşam kalitesi, ekonomik ve sosyal talepleri değişen toplum, yaşadığı kentte daha iyi şartlarda ve sürdürülebilir bir yaşam ortamı arayışı içine girmiştir. Bu arayış, ülkedeki kentleşme oranına etki etmiştir. Farklı kentlerde yaşama isteği ülkedeki iç göç hareketini arttırmış ve büyük kentlerde bir yığılma; küçük kentlerde ise bir dağılma ve ekonomik gerileme süreci yaşanmıştır. Bu durum, kentlerde kalkınma bir diğer adıyla gelişme sürecinin gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Kalkınma, kavramı farklı dönemlerde farklı içeriklerle tanımlanmıştır. Kavram, çoğunlukla modernleşme, sanayileşme, kentleşme ve büyüme gibi gelişim ifade eden bazı kavramlarla bir kullanılmıştır (Yavillioğlu, 2002:4-5). Güncel literatürde ise kalkınma en yalın hali ile ülkenin ekonomik ve sosyal anlamda gelişmesi ve ilerleme göstermesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik gelişim, ülke kaynaklarında, üretim faktörlerinde bir gelişimdir. Ekonominin temelinde yaşanan değişim ve gelişimdir (Dülgeroğlu,2003:8-9).

Kalkınma, yerelde başlamakta bölgede ve daha sonra ulusal seviyede gerçekleşmektedir. Bu sebeple, kalkınma yerel kalkınma, bölgesel kalkınma ve ulusal kalkınma olarak farklı boyutlarda çeşitlenmektedir. Yerel kalkınma, kalkınmadaki ilk ve en önemli aşamayı oluşturmaktadır. Yerel halkın görüş ve düşünceleri doğrultusunda yönetimi öngörmektedir. Yerel kalkınma, yerel halkın gerek kültürel gerek sosyal gerekse ekonomik veya siyasal anlamda gelişmişlik seviyesini arttırabilmeyi amaçlamaktadır. Yerel yönetim birimindeki ilgili sivil toplum, kamu ve özel sektör kuruluşlarının desteği ile birlikte gerçekleşmektedir.

Yerel kalkınma, toplumsal kalkınmanın makro ve mikro düzeydeki politikaların birlikte değerlendirilmesi ile gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir. Girişimciyi özendirmek, yereldeki bilgi ve beceri düzeyini arttırmak, bütün imkânları kalkınma amaçlı aynı zamanda katılımcı bir anlayış çerçevesinde harekete geçirmek, yerel kalkınma hızını arttıran faktörlerdir (Kaya,2012:22-23). Çünkü kalkınma toplumla başlamakta bireyle devam etmektedir. Birey, toplumun

amacını kendi amacı kabul ettiği ve toplumsal değerlere duyarlılık gösterdiği ölçüde yerel entegrasyon süreci yaşanabilecektir. Toplumdaki ilgili bütün aktörlerin aynı paydada toplanması karar alma sürecini hızlandırmakta ve gelen nihai sonuca iyi veya kötü birlikte çözüm aratmaktadır. Bu birliktelik, bir gelişme ve beraberinde büyüme ile sonuçlanmaktadır.

Yerel kalkınma, gelişim aşamasında birtakım ilkeler çerçevesinde hareket etmek durumundadır ki 1972 yılında İnsani Çevre Bildirgesinde kabul edilen “Sürdürülebilir Kalkınma ve Temel İlkeleri”, bu ilkelerin en önde geleni olarak tanımlanmaktadır. 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm’da düzenlenen İnsani Çevre Konferansı’da, “çevrenin taşıma kapasitesine dikkat çeken, kaynak kullanımında kuşaklararası hakkaniyeti gözeten, ekonomik ve sosyal gelişmenin çevre ile bağlantısını kuran ve kalkınma ile çevrenin birlikteliğini vurgulayan” ilkeler, sürdürülebilir kalkınma temel ilkelerini belirlemiştir. Sürdürülebilir kalkınma, kavram olarak da yine ilk kez 1987 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kuruluda “Ortak Geleceğimiz” adlı rapor ile gün yüzüne çıkmış, bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak”, olarak açıklanmıştır (World Commission on Environment and Development, 1987: 43-50). Sürdürülebilir kalkınma, standarlize edilmiş bir yaşamın korunması ile kalkınmanın gerçekleşebileceğini anlatmıştır.

Yerel kalkınma ile genel olarak amaçlanan, yerel demokrasiyi oluşturmak, yerel aktörler arasındaki işbirliğini sağlamak, topluma gerekli olan desteği vermek, sorunların çözümünü kolaylaştıracak programlar oluşturmak ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda hareket ederek ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamaktır (Eroğlu, 2010:47).

2.1. Yerel Yönetimler ve Kalkınma

Yerel kalkınma anlayışı, kalkınmada etkili olan bütün paydaşlarla birlikte yerel kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını ve ortak stratejik kararlarla hareket edilmesi gerektiğini öngörmektedir. Bu stratejik kararlar, yerel aktörler arasındaki koordinasyonun sağlanması ile gerçekleşmektedir (Yılmaz ve Efsan, 2019:342). Yerel aktörlerin en önemlisi, merkezi hükümetin karar almaya ilişkin hak ve yetkilerinin önemli bir bölümünün kendi sorumlulukları ve denetimleri altında olmak üzere yerele aktarılan bununla birlikte, yerel halkın ortak nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulan yerel yönetimlerdir. Yerel yönetimler, yerel halkın menfaatini korumak üzere geliştirilen çok önemli yönetsel kuruluşlardır. Bu kuruluşlara, devletin temel işleyişini ele alan 1982 Anayasası’nda da ayrıca yer verilerek anayasal bir çerçeveye kazandırılmıştır.

Anayasa'nın 127. maddesi, yerel yönetimleri, "İl Özel İdaresi, belediye ve köy halkının mahalli nitelikteki müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş, karar organı kanunda belirtilen seçmenlerce oluşturulan kamu tüzel kişileri" olarak tanımlamıştır. Yerel yönetimleri simgeleyen bu üç (İl Özel İdaresi, belediye, köy) yerel birim, yerel halka hizmet sunumunu kolaylaştırmak ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere farklı yasal düzenlemelerle ayrıca detaylandırılmıştır.

Yerele en yakın ve vatandaşın kolaylıkla ulaşabileceği belediyeler ve organları yereldeki kalkınmayı kolaylaştıracak çok önemli birimlerdir. Belediyeler, halka yakın kuruluşlardır. Bunu sebebi ise belediyelerin üstlenmiş oldukları görevlerin halkın günlük yaşantısı ile yakın bir ilişki içerisinde olmasıdır (Bayrakçı, 2019: 95). Bu ilişkiyi, 5393 Sayılı Belediye Kanunu "Belediye, belde sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir" tanımı ile ifade etmektedir. 5393 Sayılı Kanun; stratejik, performans esaslı, girişimci yönetimi teşvik edecek, yereldeki birden fazla aktörün katılımı ile yönetimi etkinleştirecek düzenlemeler içermektedir. Kanun, belediyelere önemli görev ve sorumluluklar yüklemiştir. Kanununun 14. maddesi, yerel düzeydeki toplumsal refahı sağlamakla belediyeleri yetkilendirmiştir. Kentsel ve çevresel düzenlemeler yapacak, işsizliği azaltıp sosyal yardımları arttıracak, kimsesiz çocukları ve yardıma muhtaçları topluma kazandıracak ekonomik ve sosyal kalkınma politikaları gerçekleştirmekle belediyeleri sorumlu tutmaktadır (Babaoğlu ve Kocağlu,2017:502).

5393 sayılı kanun, yerel kalkınmayı önemseyen söylemlerini 13. maddesinde hemşehri hukukundan bahsederek ele almıştır. İlgili madde, "Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır. Yardımların insan onurunu zedelemeyecek koşullarda sunulması zorunludur. Belediye, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar"(Belediye Kanunu, 2005) ibaresi ile yerel kalkınmayı teşvik edecek faktörlerden birinin birlikte düşünerek ve kültürel değerleri koruyarak gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. Belediye ve karar organları yerel halk arasındaki bu bütünlüğü girişimci ve inovasyonel yapısıyla derinleştirebilecektir. Bu derin entegrasyon yerel kalkınma hızını arttıracaktır.

Aynı kanun 69. maddesinde ise belediyeyi “Düzenli kentleşmeyi sağlamak, beldenin konut, sanayi ve ticaret alanı ihtiyacını karşılamak amacıyla belediye ve mücavir alan sınırları içinde, özel kanunlarına göre korunması gerekli yerler ile tarım arazileri hariç imarlı ve alt yapı arsalar üretmek; konut, toplu konut yapmak, satmak, kiralamak ve bu amaçlarla arazi satın almak, kamulaştırma yapmak, bu arsaları trampa etmek, bu konuda ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ve bankalarla iş birliği yapmak ve gerektiğinde onlarla ortak projeler gerçekleştirmek” yetkisi ile yetkilendirmiştir. Bu madde ise tamamen belediyeyi yönetim perspektifli hareket etmeye itmektedir. Belediye bu yönetişimi de kamu kurum ve kuruluşları ile kamu gözetimindeki özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile gerçekleştirebilecektir.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, “İl düzeyinde yapılan plânlara uygun olarak, doğal afetlerle ilgili plânlamaları ve diğer hazırlıkları büyükşehir ölçeğinde yapmak; gerektiğinde diğer afet bölgelerine araç, gereç ve malzeme desteği vermek; itfaiye ve acil yardım hizmetlerini yürütmek; patlayıcı ve yanıcı madde üretim ve depolama yerlerini tespit etmek, konut, işyeri, eğlence yeri, fabrika ve sanayi kuruluşları ile kamu kuruluşlarını yangına ve diğer afetlere karşı alınacak önlemler yönünden denetlemek, bu konuda mevzuatın gerektirdiği izin ve ruhsatları vermek” ve “Sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettirmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksekokullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak” gibi 7. maddesinin farklı fıkralarında büyükşehir belediyelerinin sosyal refahı sağlayarak yerel kalkınmayı kolaylaştıracak nitelikteki görev ve sorumluluklarını detaylandırmıştır (Büyükşehir Belediye Kanunu, 2004).

Yerel kalkınmayı etkinleştirecek en önemli yerel yönetim birimi olan belediyelere ait bu yetki ve sorumluluklar, belediyeleri geniş düşünmeye davet etmektedir. Stratejik performans esaslı, denetlenebilir, fırsat ve tehditlerle birlikte kazanç ve kayıpları birlikte düşünmek, uzun ömürlü bir vizyon ve misyon odaklı çalışmak yereldeki sosyal kalkınmanın gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır. Yereldeki bu entegrasyon ise doğacak iyi veya kötü sonuçlara hazırlıklı olmayı ve mevcut kaynakları verimli kullanmayı gerektirecektir. Doğru olanı doğru zamanda ve doğru yöntemlerle kullanmayı benimseme yerel huzuru, yerel huzur da yerel kalkınmayı sağlayacaktır.

Bir belediyenin yerel kalkınma programında dikkate alması gereken birtakım önceliklerin olması gerekmektedir. Bu önceliklerin ilki ve en önemlisi kalkınmanın sadece büyüme değil, insan odaklı olarak ele alınmasıdır. Bir diğeri pozitif ayrıma dayanan ilkelerin uygulanması durumunda belediyenin toplumun farklı kesimlerini de göz önünde bulundurmasıdır. Plan ve projeler çok boyutlu ve kendi aralarında tamamlayıcı bir nitelik taşımalıdır. Bütün sosyal kesimi karar alma sürecinin bir parçası haline getirmek, yöresel imkânları yereldeki refahı sağlayacak şekilde kullanmak, katılımcı demokrasinin uygulamadaki boyutunu işler hale getirmek ise belediyelerin özel ve en çok dikkat etmesi gereken önceliği olmalıdır (Göymen, 2010:132-133).

2.2.Girişimci Belediyelerde Yönetim, Girişimci Belediyecilik

Belediyeler, yerel kalkınmanın gerçekleşmesinde etkili olan en önemli yerel yönetim kuruluşlarıdır. Halka en yakın kuruluş olma vasfı, kullanacağı girişimci metotlarla hedeflenen amaçlara ulaşılabilirliği hızlandırmaktadır.

Belediyelerden beklenen hizmet etmek ve yenilik gerçekleştirmektir. Yeni projelerle şehri aydınlatmaktır. Kente özgü bir imaj belirlemek ve kentin ekonomik ve sosyal kalkınmasına ivme kazandırmaktır. Kentte meydan gelen bu değişim, kenti çekici hale getirecektir. Böylelikle, yaşam kalitesini arttırmak amacıyla göç etmek isteyen vatandaş kitlesinin oluşturduğu iç göç hareketi yaşanmayacaktır. Aynı zamanda çekici bir kent niteliği taşıyarak, gelen ziyaretçi ve turist sayısını arttıracaktır.

Etkili bir belediyecilik, girişimci bir yöneticinin ellerinde vücut bulmaktadır. Girişimci belediyeci, var olan bir ihtiyacı veya talebi karşılamak için çalışmaktadır. Bu çalışmalarında kendi araştırmalarının yanı sıra daha önce uygulanan ve çıkarılan negatif veya pozitif ders çıkarma yöntemlerinden yararlanmaktadır. Yeni fikirler ortaya koyması yaratıcılık; bu fikirleri icraata dökmesi, uygulaması ise yönetimde inovasyondur. Bu sebeple, bir yerel yönetim yapılanmasında girişimcilik ve inovasyon birlikte hareket etmesi gereken ve birbiriyle bütünleşmiş iki önemli kavramdır. Girişimcilik rolleri, kamu yönetiminde yeni uygulamalar üretmek, geliştirmek ve uygulamak için önem arz etmektedir (Ceritli ve İzci,2016:312-313).

Belediyeleri desteklemek amacıyla kurulan Yerel Destek Derneği (YERDES); yereldeki potansiyel güçleri araştırma ve geliştirme, kurumsal işbirliklerini geliştirme, sürdürülebilir katılımcı projeler oluşturma, kültürel mirası koruma, her yaş grubundan vatandaşa yönelik projeler gerçekleştirme, istihdam ve kaynak geliştirici gibi projelerle girişimci bir yerel yönetim ve

belediyecilik anlayışını geliştirmeye çalışmıştır. Bu durum, sürdürülebilir bir yerel kalkınmanın gerçekleşmesinde doğru bir yöntem olarak değerlendirilmiştir (dunya.com,2020). Ancak girişimci belediyecilik, doğru yöntemleri, doğru zamanda ve öngörülebilir stratejik kararlar çerçevesinde hareket eden bir girişimcinin elinde gelişmektedir. Bu sebeple belediyenin başında bulunan başkan ve ekibi, bütün toplumu temsil ettiğinin bilincine varan lider, dürüst, iş bitirici ve çalışkan olmalıdır.

Girişimci yönetimin kendini gösterdiği en önemli belediyeler, eğitilmiş, araştırmacı belediye başkan ve görevlilerinin olduğu belediyeler olarak kabul edilmektedir. Araştırmacı ve vizyoner bir belediye görevlisi yönetimde katılımın ve şeffaflığın başarı getireceğini, oluşabilecek risklere karşı sahip olduğu deneyimler doğrultusunda nasıl bir önlem alınması gerektiğini öngören kişidir. Girişimci bir belediye başkanı, cesur olmalıdır. İşlerin yasal olmasına dikkat ettiği kadar karar alımında istişareye önem vermelidir. Adalet ve hakkaniyet emsali olmalıdır. Şehrin emanet edildiği kişi olarak şehri çok iyi tanıdığı gibi tarihi güzelliklerini korumakla birlikte yeniliklere açık olmalıdır. Hayalleri olmalı değişen çağa ve teknolojiye ayak uydurmak için çalışmalıdır (Yürekli, 2018).

Yapılan alan araştırmalarında yerel seçimlerde belediye başkanına oy verme eğilimini arttıran en önemli ilk yedi özelliğin dürüst, çalışkan, hakkaniyete önem veren, halkın içinde halkla birlikte olan, güvenilir, kendisine oy vermeyenleri de önemseyen ve vatandaşın yanında olduğunu hissettiren özellikler olduğu anlaşılmıştır (konsensus.com,2020). Hangi siyasi partiye ait olursa olsun bu özelliklere sahip bir belediye başkanı halk tarafından kabul edilecek ve desteklenecektir. Çünkü yerel seçimlerde vatandaşın beklentisi hizmettir. Nitelikli bir belediye başkanının şehre kazanımlarıdır. Bu durumun en somut örneğini özellikle doğu illerinde yaşanan “kayım” olayında görmek mümkündür. Seçilerek gelen ancak belediye kaynaklarının amaç dışı kullanıldığı gerekçesiyle görevlerinden alınan belediye başkanlarının yerine devlet tarafından ilgili belediyeyi yönlendirmek amacıyla görevlendirilen kayyımlar, halkın tepkisiyle karşılaşmaktadır. Çünkü yerel halk, kendi seçtikleri başkanın yönetiminde olmasını istemekte, dışardan gelen birinin kente hiçbir katkısı olmayacağı düşüncesini taşımaktadır. Ancak çoğu kayyımın yaptığı hizmet ve vatandaşın duyduğu memnuniyet, bu düşüncelerin çoğunun haksız olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu konuya Van-Edremit Belediyesi, iyi bir emsal teşkil etmektedir. Çünkü 2016 yılında atanan kayyım ile şehir büyük bir kentsel dönüşüm süreci ile karşılaşmıştır. Kayyım, tepkiyle gelen ancak alkışlarla uğurlanan bir girişimci yönetici vasfına sahip olmuştur.

Kayyımın girişimci vasfını somutlaştırmak ve konuyu anlaşılır hale getirmek amacıyla çeşitli ikincil kaynak araştırması sonrasında 25.08.2019 tarihinde Edremit ilçe kaymakamlığı bünyesindeki özel kalem, basın ve sosyal hizmet birimine bakan yetkili personellerle görüşülmüştür. Personellerle yapılan görüşmelerde kayyımın çok önemli projeler geliştirdiği; fırsat ve tehditleri öngörerek çok önemli stratejik planlamalar gerçekleştirdiği anlaşılmıştır. Konuya birde yerel halk perspektifinden bakılmak istenmiştir. Bu amaçla, göle nazır bir konumu olan kaymakamlık binasının bulunduğu alan çevresinde oturan 8-10 kişilik yerel halk ve 2 küçük işletme sahibi ile de görüşülmüştür. Görüşme sonucunda gerek halk ve gerekse ilgili personellere sorduğumuz: Kayyımın girişimci politikaları nelerdir? Kayyım ataması sonrasında tepkiyle karşılaşıldı mı? Kendisini ön plana atan vasıfları nelerdir? Kente kazanımları neler oldu? Önceki belediye başkanından farklı politikası neydi? Sorularına aldığımız cevaplar, elimize kanıt olarak sunulan belgeler ve fotoğraflar, Edremit ilçe belediyesinin büyük bir değişim sürecinden geçtiğini ve bu noktada kayyımın çok önemli bir payının olduğunu göstermiştir.

Kayyım, tarihi ve kültürel değerlerini benimsemiş, kentin yaşam kalitesini arttırma, Edremit'teki kültür, sanat ve turizmi geliştirerek, Edremit'i herkesin yaşadığı bir kent haline getirme vizyonuyla önemli stratejik planlar gerçekleştirmiştir. Kentte tespit ettiği ilk şey, kentin sahip olduğu en güzel şey olan göle sırtını dönmüş olması ve göl çevresinin kullanımdan tamamen uzak olmasıdır. Ancak bu yönde atacağı bir adımda tehlikeyle karşılaşacağını da farkındadır. Çünkü göl ve kenarı, kentin önde gelen aileleri tarafından kullanılmaktadır. Atacağı adımda kentin en önemli sorunu olan terör faktörü ile de karşı karşıya geleceğinin farkındadır. Bu sebeple yıkım işlemlerine havanın karardığı vakitlerde başlamıştır. Yerel halk, yıkım sonrası çok korkulu dakikalar geçirdiklerini, bir sıkıntının çıkacağı korkusunu, çalışanlar ise kaymakamlarına bir şey olacakları kaygısını yaşamışlardır. Çünkü bu yönde büyük tehditlerin varlığından bahsedilmiştir.

Bu risklerle karşı karşıya kalan kayyım, Van gölü ve çevresini dokuz aylık gibi kısa bir sürede büyük bir marina haline getirmiş, sahil bandı yapmış, sahil ve çevresine ait alanı kullanılabilir bir çarşı haline getirmiştir. Sahil kenarlarındaki mesir alan sayılarını arttırmıştır. Sahil işletmeciliğinde ihale ile çok sayıda yiyecek ve içecek servisi yapan küçük işletme açtırmıştır. Kentlinin ailece zaman geçirebilecekleri mekan sayısını arttırmıştır. Böylelikle en başta tespit ettiği sırtını denize dönmüş Edremit halkını yüzünü denize çeviren bir Edremit haline getirmiştir. Oluşturdukları halk plajları ile Edremit, şehrin göz bebeği haline gelmiştir. Çevre illerden ziyaretçi akını başlamış, bu durum şehrin ekonomik

kalkınmasına ciddi anlamda katkı sağlamıştır. Sınır bir il konumuna sahip olması sebebiyle İran'dan gelen turist sayısını arttırmıştır (İzci vd., 2019:34). Bu durum, şehrin ekonomik kalkınma sürecini çok önemli boyutlara varacak bir seviyeye taşımıştır.

Kayım girişimci yönüyle kısa sürede adından söz ettirmiştir. En çokta halkla iç içe olması halkın ona karşı olan ön yargılarının yıkılmasını sağlamıştır. İlgi görmeyen vatandaşa belediyenin kapılarını açmış, sosyal bir belediyecilik anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir. Kentin teröre hizmet eden mekânlarını yıkarak burada yaptırdığı aş evleri ve yaşam destek merkezleri ile halka ücretsiz hizmetler sunulmuştur. Bu risk ve vatandaş merkezlik ona bir lider vasfı kazandırmıştır. Adaletli, şeffaf, insan odaklı, eşit, sorun çözücü, kaliteli, sosyo-kültürel politikalarla planlı ve programlı, etkin kaynak yönetimli ve yenilikçi ilkeleriyle Edremit yönetimi iyi bir kalkınma seviyesine ulaşmıştır.

İyi bir analiz yeteneği ve bu doğrultuda aldığı kararlar, kayıyı kent kalkınma politikasında başarılı kılmıştır. Devlet tarafından tanınan yasal yetkiyi kullanarak otoriter bir yönetimi benimsemek yerine yerel halkla birlikte bir yönetimi benimsemiştir. Katılımcı bir yönetimi kabul etmiştir. Terörün engel olacağı veya bir huzursuzluk çıkaracağı endişesini taşıyan yerel halkta herhangi bir korku oluşturmamak ve tedbirli olmak adına hizmetlerini akşamın geç saatlerine bırakmıştır. Hizmetlerin önemli bir bölümünü özel sektör sunumuna açmıştır. Gerçekleştirdiği hizmetler sonrasında yerel halkın güvenini kazanarak hedeflerini gerçekleştirmeyi hızlandırmıştır. Özel sektörde müşteriye memnun etmek ve müşterinin devamlılığını sağlamak öncelikle güven telakki etmek iledir. Edremit Belediyesi örneğinden kamu sektöründe de aynı durumun gerçekleştiğini görmek mümkündür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bir ülkede kalkınma, yerelde başlamakta, bölgede ve ulusal platformda devam etmektedir. Uluslararası gelişmişlik seviyesini yükseltmek, ekonomik ve sosyal refahı sağlamak bütün ülkelerin ortak özelliğidir. Bu sebeple, küreselleşme ekseninde geliştirilen kamu yönetimi reformları değişimi zorunlu hale getirmektedir. Özellikle, 1980'li yıllardan sonra YKY ve girişimci yönetim anlayışının benimsenmesi ve uygulanması kamu yönetimine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu anlayış, yereldeki bütün paydaşların yönetime katılımını, etkili bir liderliği, fırsat ve tehditleri birlikte değerlendirerek stratejik plan ve politikalar çerçevesinde hareket etme niteliği taşımaktadır.

Yerel yönetimler, girişimci yönetim anlayışının uygulandığı önemli birimlerdir. Girişimci bir belediyecilik, yerel kalkınmanın gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır. Çünkü girişimci bir belediye, yereldeki ilgili bütün aktörler arasında işbirliği kurma, yereldeki girişimcilerin yapabilme kapasitesini ölçme ve becerilerini geliştirme, kentteki planları yerel kalkınmayı teşvik edecek doğrultuda ele alma, işgücü kalitesini artırma ve kentin ekonomik koşulları çerçevesinde hareket etmesine öncülük olma gibi özellikleri taşımaktadır.

Van-Edremit Belediyesi girişimci yönetime örnek gösterilebilecek en anlamlı örnek belediyelerden yalnızca biridir. Halk tarafından seçilen bir adayın görevden alınması ve istenmeyen bir devlet yöneticisinin başa getirilmesi her ne kadar hoş olmayan bir durum olarak karşılanırsa da kayıpların ekonomik ve sosyal kalkınmaya faydası oldukça yüksektir. Kıt olan kaynaklar verimli kullanılarak, sürdürülebilir kalkınma sağlanmaya çalışılmıştır. Sosyal bir belediyeye ait bakış açısı, ortaya çıkması muhtemel risklere karşı planlı ve programlı davranması, öngörülebilirliği, bir ilçenin olumlu ve olumsuz yönlerini aynı anda keşfederek ilçeyi yerel halka kazandırmak için çabalaması, başkanın girişimci yönünün güçlü olduğunu göstermektedir.

Girişimci bir yönetim yerel kalkınmaya olumlu yönlerde katkıda bulunmaktadır. Ancak yerel yönetim kuruluşlarının yapısının yanı sıra başkan ve çalışanlarının da vizyoner olması buna bir koşuldur. Bu sebeple, özellikle belediye başkanlarının seçilme kriterlerinde güncellenmeler yapılmalıdır. Mesela öğrenim koşulu en az üniversite olacak şekilde değiştirilmelidir. Atama ve yükseltme ilkelerinde performans değerlendirmeleri bir ölçek olarak kullanılmalıdır. Yazılı sınavların yanı sıra sözlü sınavlarla çalışanın bilgi ve deneyimi ölçülmelidir. Girişimci ve başarılı bir ekip, yerel kalkınma hızını arttıracaktır.

KAYNAKLAR

-----, Yeni Kamu Yönetimi Düşüncesi Işığında: “Girişimci Bürokrasi Ve Girişimci Bürokratlar”,<http://www.mcivriz.com/uploads/yuklemeler/girisimciburokrasi.pdf>,(27.08.2019)

AĞCA, V. ve YUMUŞAKİPEK, H. D. (2015), “Günümüzde Girişimcilik Trendini Yükselten Güçler”, *Girişimcilik: Temel Kavramlar, Girişimcilik Türleri, Girişimcilikte Güncel Konular*, Editör: Erdoğan Kaygın ve Bülent Güven, Siyah İnci Yayınları, 11-33.

- AKTAN, C. C. (2008), “Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama”, *Çimento İşveren Dergisi*, Sayı: 22, Cilt: 4, 4-21.
- ARSLAN, N. T.(2010), “Klasik-Neo Klasik Dönüşüm Süreci: “Yeni Kamu Yönetimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, 21-38
- AYTAÇ, Ö. ve İLHAN S. (2007), “Girişimcilik ve Girişimci Kültür: Sosyolojik Bir Perspektif”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:18, 101-119.
- BABAOĞLU C., KOCAOĞLU M. (2017), “Kentli Sığınmacılar Meselesi ve Belediyeler”, *Türk İdare Dergisi*, S.485,497-516
- BALLI, A. (2017), “Girişimcilik ve Girişimci Tipolojileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2017/4, Sayı: 29, 143-166.
- BAYRAKÇI, E. (2019), Yerel Yönetimler Ders Notları, Dizgi Ofset, Konya
- BelediyeKanunu(2005),<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- BİLGİÇ, V. (2003), “ Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı”, Kamu Yönetiminde *Çağdaş Yaklaşımlar*, (ed. Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk, Bayram Çoşkun), Seçkin Yay, Ankara.
- BOZKURT, Ö.Ç., KALKAN, A., KOYUNCU, O. ve ALPARSLAN A. M. (2012), “Türkiye’de Girişimciliğin Gelişimi: Girişimciler Üzerinde Nitel Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, 229-247.
- BROWN, C. and THORNTON, M. (2013), “Entrepreneurship Theory and The Creation of Economics: Insights from Cantillon’s Essai”,101-113 ,(<https://pdfs.semanticscholar.org/73ea/8454820f2c20cfbd2780e0a2ed7a628746cd.pdf>).
- BRYSON, J. M.(1988), “Strategic Planning for Public and Nonprofit Organizations”, *Long Range Planning*, Vol: 21, No: 1, 73-81.
- BüyükşehirBelediyeKanunu(2004),<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf,2004>
- CANTİLLON, R. (1755), *An Essay on Economic Theory*, Çev. Saucier, C. (2010), Auburn: Ludwing von Mises Institute.

- CİRİTLİ, İ. ve İZCİ, F. (2016), “Kamu Yönetiminde Girişimcilik ve İnovasyon”, *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi*, Editör: Kahraman Çatı, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık. 299-337.
- COŞKUN, İ., L. (2015), “ Sürdürülebilir Girişimcilik, Sürdürülebilir Kalkınmanın Lokomotifi Olabilir mi?” <http://www.mikadoconsulting.com/> (17.08.2019)
- DÖNMEZ, D., ALTUNTAŞ, G. ve BİRGÖREN T. (2011), “Girişimci Yönetim Biçimi ve Finansal Performans İlişkisi: Çanakkale Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Cilt: 40, 278-303.
- DURAK, İ. (2011), “Girişimciliği Etkileyen Çevresel Faktörlerle İlgili Girişimcilerin Tutumları: Bir Alan Araştırması”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Sayı: 9, Cilt: 2, 195-213.
- DÜLGEOĞLU, E. (2003), *Kalkınma Ekonomisi*, Bursa, VI. Basım.
- ERCAN, S. ve Gökdeniz, İ. (2009), “Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 49, 59-82.
- ERTÜRK, M.(2009), *İşletme Biliminin Temel İlkeleri*, İstanbul, Beta yayınevi
- FİLİON, L. J. (1998), “ From Entrepreneurship to Entreprenology”, *Journal of Enterprising Culture*, Vol: 6, 1-23.
- GÖYMEN, K. (2010), “Yerel Kalkınma Önderi ve Paydaşı Olarak Belediyeler”, *Türkiye’de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma*, İstanbul, Boyut Yayıncılık
- İSTANBUL SANAYİ ODASI KALİTE VE TEKNOLOJİ İHTİSAS KURULU (İSO-KATEK) (2011), *Üç Adımda Stratejik Yönetim: İstihbarat-İstikamet- İcraat*, İstanbul, İstanbul Sanayi Odası
- İZCİ, F., ATMACA, Y. GEYLANİ, D. (2019), “İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Doğrultusunda Türkiye’deki Göçmenler Ve Uyum Politikalarına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi Kitabı*, Şırnak, 26-37
- KAYA, E. (2012), *Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşım: Yerel Kalkınma Yönetimi*, İstanbul, Okutan Yayınevi.

- SADLER S. E., Y. HAMPSON, I. CHASTON ve B. Badger (2003), Managerial Behavior: “Entrepreneurial Style And Small Firm Performance”, *Journal Of Small Business Management*, 41, 1, 47-68
- STEVENSON H. H., JARİLLO, J. C. (1990) A Paradigm Of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management, *Strategic Management Journal*, 11, 17-27
- WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT. (1987), *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford.
- YAVİLLİOĞLU, C. (2002), Kalkınmanın Anlam Bilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1
- YERLİ, M. (2018), “Belediye Başkan Adayı Özellikleri”, <https://www.haber7.com/yazarlar/mustafayurekli/2762063belediye-baskan-adayi-ozellikleri> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)
- YILMAZ, V., ÇELİK, E. N. (2019). “Yerel Kalkınma Aktörlerinin Yerel Kalkınma Yaklaşımı Perspektifinde İncelenmesi”, *Research Studies Anatolia Journal*, Vol: 2 Issue: 7 ;342-359
- <https://www.dunya.com/gundem/girisimci-yerel-yonetimlerdebelediyecilik-haberi-84403> (Erişim tarihi: 30.05.2020)
- <https://www.konsensus.com.tr/idealbelediye-baskaniozellikleri/> (Erişim tarihi: 30.05.2020)

EFFECT OF SOCIAL MEDIA MARKETING ON E-WOM, BRAND LOYALTY, AND PURCHASE INTENT

Bulut DÜLEK¹, İbrahim AYDIN²

Geliş: 08.05.2020 / Kabul: 11.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.734350

Abstract

Social media can be used at any time of the day and the easy accessibility of social media thanks to mobile devices offers marketers great opportunities to reach consumers using social media. The impact of social media on brand loyalty, E-WOM and intention to purchase is undoubtedly important. This study aims to investigate the effect of social media marketing on brand loyalty, electronic word of mouth communication and purchase intention, as well as the effect of brand loyalty and E-WOM on purchase intention. The sample of the study consists of 375 students from Yüzüncü Yıl University, following product or service brands on social media. Structural equation modeling was used to analyze the obtained data. In the study, it was concluded that social media marketing had a positive effect on brand loyalty and E-WOM, there was no positive effect on purchase intention and brand loyalty had a positive effect on purchase intention but E-WOM had no positive effect. According to the findings, though it does not affect the intention of buying directly, social media marketing will increase the purchase intention indirectly because it has a positive effect on brand loyalty. According to the findings, social media marketing is very important for businesses.

Keywords: *Social Media Marketing, E-WOM, Brand, Brand Loyalty, Purchase Intention.*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, bulutdulek@yyu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3474-7220>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, aydnibrhm@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0720-364X>.

SOSYAL MEDYA PAZARLAMANNIN ELEKTRONİK AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM, MARKA SADAKATI VE SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ

Öz

Sosyal medyanın günün her saatinde kullanılabilmesi ve mobil araçlar sayesinde insanlara cepleri kadar yakın olması, pazarlamacılara sosyal medyayı kullanarak tüketicilere ulaşmak için büyük fırsatlar sunuyor. Sosyal medyanın elektronik ağızdan ağıza iletişim, marka sadakati ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi şüphesiz önemlidir. Bu çalışmanın amacı, sosyal medya pazarlamasının marka sadakati, elektronik ağızdan iletişim ve satın alma niyeti üzerindeki etkisinin yanı sıra marka sadakati ve elektronik ağızdan iletişimin satın alma niyeti üzerindeki etkisini araştırmaktır. Araştırmanın örneklemini sosyal medyada ürün veya hizmet markalarını takip eden ve satın alan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesindeki 375 öğrenci oluşturmaktadır. Elde edilen verilerin analizinde yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Çalışmada, sosyal medya pazarlamasının marka sadakati ve elektronik ağızdan ağıza iletişim üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, ancak satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olmadığı, marka sadakatının satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, ancak elektronik ağızdan ağıza iletişimin olumlu bir etkisi olmadığı sonucuna varıldı. Bulgulara göre, sosyal medya pazarlaması dolaylı olarak satın alma niyetini artıracaktır çünkü doğrudan satın alma niyetini etkilemese de marka sadakati üzerinde onun olumlu bir etkisi vardır. Bulgulara göre, sosyal medya pazarlaması işletmeler için önemli bir iletişim aracıdır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya Pazarlaması, Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim, Marka, Marka Sadakati, Satın Alma Niyeti.*

Introduction

From past to present, people have made positive or negative comments about a product after taking and using it. When people intend to buy a product, they want to benefit from the experiences of the other people who used the same product previously. Exchanging information about products is called word of mouth marketing. In recent years, people mostly communicate through social networks which led them share to their product experiences. These shares are known as E-WOM or viral marketing. Pelsmacker et al. (2013: 501) defined viral marketing as "a set of techniques used to encourage brand users and fans, game participants, or target group consumers to promote their favorite brand to their friends and relatives." Consumers can social interactions with social media

instruments such as communities, online forums, ratings, reviews, and pieces of advice. These interactions provide different opportunities for consumers as well as businesses (Hajli, 2013: 399). Companies can reach online idea leaders (bloggers, podcasters, etc.) and inform them about their products, services, and new market proposal. These messages can be effectively delivered to the target market through online opinion leaders. Consumers' opinions about product, service, company experiences, and how to develop products are high quality and low-cost information about the market. Besides, companies can encourage user-generated content-based social networking and community building. These sites allow customers to reach their peers and exchange information about the product and the company (Constantinides and Fountain, 2008: 241). Therefore, it is inevitable to examine consumers' reactions to marketing communications with new technologies (Baydas et al., 2019: 372).

E-WOM is an argument within social media marketing. When we look at social media marketing with a wider framework, Neti defines social media marketing as the marketing efforts of a business using social media tools to convince them to buy their products or services. Social media marketing is a marketing effort where online groups, social networks, blog marketing, and more can be used (2011: 3). Social media tools offered a new approach for brands to reach target consumer groups faster and organically (Glucksman, 2017: 77). It is easier for businesses to create and publish content for a large number of potential audiences through social platforms. It is faster and cheaper than oversized publishing, publicity, or customer relationship management (Funk, 2013: 1). Businesses can get solid information on how people perceive their brand and product on social media platforms (Kim and Ko, 2010: 166; Evans and McKee, 2010: 114). In social media, businesses have the opportunity to stay in touch with their target markets, learn their customers' needs and opinions, and interact with them directly and in a personalized way (Constantinides and Fountain, 2008: 233). It is great for marketing intelligent (Evans and McKee, 2010: 114).

Brand loyalty is to constantly preference one brand over all other brands (Lamb et al., 2011: 343). Increasing brand loyalty levels of customers is an important goal for businesses. Because acquiring a new customer is more costly than retaining existing customers (Heding et al. 2009: 13). Moreover, a loyal customer tends to tell favorite product, service or brand in a positive way to others (Grewal and Levy, 2014: 345). While brand loyalty can directly influence purchasing behavior, it can also indirectly affect purchasing behavior by causing word-of-mouth marketing.

This work was carried out to investigate the effect of social media marketing on purchasing intentions by considering the link between purchase intent and brand loyalty, viral marketing. In this study, the impact of social media marketing on brand loyalty, electronic word of mouth communication and purchase intention will be analyzed. Moreover, the impact of brand loyalty and E-WOM on purchasing intent will be investigated. Few studies have examined the impact of social media as a whole on the intention to purchase. No studies have been found on the direct impact of social media marketing on E-WOM. In this respect, it is hoped that this study will fill a gap.

The paper begins with the theoretical explanation of the relationships between the variables investigated in our study briefly and the results of the empirical studies. Based on available theoretical and empirical studies, the hypotheses investigating the impact of social media marketing on brand loyalty, purchase intention, and E-WOM as well as the effect of E-WOM and brand loyalty on purchase intention was developed. Then, research methodology and statistical results are given. Finally, the conclusion, discussion, and limitations are written.

1. Literature Review

1.1 Social Media and Purchase Intention

As a media element, social media platforms, allow companies' marketing staff to identify the target audience's choices, identify areas of interest for this audience, and offer effective advertising to these audiences in line with their needs and expectations. Producers can easily address their target audiences and interact with potential customers through advertisements offered to consumers on social media platforms (Todi, 2008: 7). These ads are designed to attract the attention of the consumer and inform the consumer, as well as to increase the brand's merit and purchase intent (Wang et al., 2009: 67).

In a comparative study of how blogs and online newspapers influence consumers in purchase intention, Colliander and Dahlen concluded that blogs were more effective in purchase intention (2011: 317). Enhancing brand image and value by using viral marketing on Facebook, which increases consumer intention to purchase (Dehghani and Tumer, 2015: 599). Online advertising, online communities, and E-WOM on social media have a positive impact on purchase intention (Balakrishnan et al., 2014: 183). Another study by Schivinski and Dąbrowski found that content produced by both the company and the user has no positive effect on the purchase intention on Facebook (2013: 10).

Marketing activities on social media have a positive impact on purchase intent (Godey et al., 2016: 5836).

1.2 Social Media and Brand Loyalty

The best loyalty aspect for businesses is brand loyalty, not pricing or bargaining (Kapferer, 2008: 1). Oliver (1999: 34) defines brand loyalty as a deep commitment to buying that brand in the future, despite situations and marketing efforts that could affect consumer purchasing behavior. Conventional brand loyalty development efforts are based on building brand image through mass media communication. However, database technologies in e-markets allow to build the brand image of information with more personalized and thus improve brand loyalty (Gommans et al., 2001: 45).

Erdoğan and Çiçek concluded that the presence of the brand in different social media tools and platforms positively affected brand loyalty (2012: 1353). Social media communication created by the company and the user has a positive relationship with brand loyalty, brand integrity and brand value. Brand loyalty and brand value also increase brand confidence for a product (Khadim, 2018: 10). The brand relations in their social media have positive effects on the consumer-product relationship, consumer-brand relationship, consumer-company relationship and relationship with consumers and other consumers. These positive effects bring about brand trust and brand trust to brand loyalty (Laroche et al., 2013: 79; Mousavi et al., 2015: 20). In a comparative study of how blogs and online newspapers influence consumers in brand attitudes, Colliander and Dahlen concluded that blogs were more effective in brand attitudes (2011: 317). Online advertising, online communities and E-WOM on social media have a positive impact on brand intention (Balakrishnan et al., 2014: 183). Enhancing brand image and value by using viral marketing on Facebook (Dehghani and Tumer, 2015: 599). E-WOM on social media has a positive effect on brand attitude and a positive attitude towards the brand has a positive effect on purchase (Abzari et al., 2014: 824-825). User-generated content on Facebook has a positive impact on brand loyalty. However, the content produced by the company has no positive effect on brand loyalty (Schivinski ve Dąbrowski, 2013: 10). In their study, Luo et al. concluded that social networking applications positively affect both the consumer-brand relationship and the relationship between consumers and other consumers and that the relationship between consumers and brands and other consumers positively affects brand loyalty (2015: 495-496). Intention to continue to use mobile social commerce and satisfaction positively affect brand loyalty (Hew et al., 2016: 147). Marketing efforts on social media enhances brand loyalty

(Godey et al., 2016: 5836; *Shen and Bissell, 2013: 646*; Qiutong and Rahman, 2019: 11). Contrary to previous studies, Tatar and Erdoğan concluded that active and updated social media tools have no positive impact on brand trust and brand loyalty (2016: 257). Consumers with higher levels of participation in social media communities have the higher intention of brand loyalty (Rialti et al., 2017: 156). There is a positive relationship between active participation in brand communities in social media and brand loyalty (Kamboj and Rahman, 2016: 691).

1.3 Social Media and E-WOM

Hennig-Thurau et al. define E-WOM as any positive or negative expression made by potential, real, or former customers regarding a product or company, which is made existing to a multitude of people and company via the Internet (2004: 39). Through social media, E-WOM is very much realized. In their study, Luo et al. concluded that social networking applications positively affect both the consumer-brand relationship and the relationship between consumers and other consumers and that the relationship between consumers and brands and other consumers positively affects brand loyalty (2015: 495-496). Brand communities in social media have positive effects on the consumer-product relationship, consumer-brand relationship, consumer-company relationship and relationship with consumers and other consumers. These positive effects bring about brand trust and brand trust to brand loyalty (Laroche et al., 2013: 79; Mousavi et al., 2015: 20). People who spend on social media increase the frequency of recommending a product (Yang, 2013: 166).

1.4 Brand Loyalty and Purchase Intention

Brand loyalty is a very important issue. Because sales and profits are predictable only if there are loyal customers (Aaker, 1996: 21). Customers with brand loyalty are often the easiest to sell (Aaker, 2011: 282).

There is a positive relationship between brand loyalty and purchase intent (Schivinski ve Dąbrowski, 2013: 10; Ceyhan, 2019: 95). E-WOM on social media has a positive effect on brand attitude and a positive attitude towards the brand has a positive effect on purchase (Abzari ve diğ., 2014: 824-825). Consumer loyalty has a positive effect on purchase intention (Anderson et al., 2014: 777). Brand awareness has a positive effect on purchase intention (Hutter et al., 2013: 346). Brand image has no positive effect on purchase intention (Alrwashdeh et al., 2019: 511). 2The attitude towards the brand has a positive effect on the purchase intention (Kudeshia and Kumar, 2016: 320; Bruhn ve diğ., 2012: 779).

1.5 E-WOM and Purchase Intention

Word-of-mouth marketing effectiveness can have a potent impact on consumer intention. Other consumers' recommendations may be more reliable than commercial sources such as advertisements or sales representatives (Kotler and Armstrong, 2012: 139). Word of mouth marketing is the oldest marketing technique. Together with the Internet, people now share their ideas about brands, products, services through the Internet. Thousands of people sometimes see a comment written on social media, or a large number of people who want to gather information about a product or brand read the comments previously written about that product or brand. These can influence purchase behavior and intention.

Almana and Mirza, as a result of their study in Saudi Arabia, concluded that the comments made on the internet were an important factor in purchasing decisions of consumers when making a purchase decision (2013: 27). E-WOM has a positive impact on purchase intention. (Alrwashdeh et al., 2019: 511; See-To and Ho, 2014: 188). E-WOM on social media have a positive impact on purchase intention (Balakrishnan et al., 2014: 183). The positive E-WOM on Facebook has a positive effect on brand attitude and purchase intention (Kudeshia and Kumar, 2016: 320). Social media did not have a positive impact on WOM's intention to buy. Brand awareness has a positive effect on purchase intention (Hutter et al., 2013: 346). WOM on social media did not have a positive impact intention to buy (Hutter et al., 2013: 346). Nyekwere et al. concluded that the purchase decision was made by in consideration of trusted friends' the recommendations given on social media (2013: 191). Peer communication on social media has positive effects on purchase intention (Wang et al., 2012: 205). Kim and Ko have concluded that E-WOM on social media has a positive effect on the intention of buying luxury brands in the fashion industry (2010: 169). E-WOM on social media has a positive effect on brand attitude and a positive attitude towards the brand has a positive effect on purchase (Abzari ve diğ., 2014: 824-825).

2. Research Methodology

This research aims to analyze the effect of social media marketing on brand loyalty, E-WOM and purchase intention. For this purpose, students following product or service brands of social media from Yüzüncü Yıl University Faculty of Economics and Administrative Sciences were selected as the population of the study. 411 questionnaire forms were gathered, but of these forms, 36 were excepted because they were considered not suitable for study. The study continued with 375 questionnaire forms.

SPSS 18 program was used for presenting statistical information and reliability analysis, LISREL 8.7 program was used for confirmatory factor analysis and path analysis. The structural equation model was used to test the hypotheses determined in the study. In this framework, firstly, measurement models were created and then hypothesis tests were performed through the structural model.

These research structures are tried to be measured by taking into account the expressions obtained from previous researches. Overall items were measured using 5 Likert type scale that anchored from (1) strongly disagree to (5) strongly agree. The scale used for the research questionnaire construct consists of statements adapted from Alrwashdeh et al. (2019), Erdogmus and Cicek (2012), Yoo and Donthu (2001).

In the context of this study, the effects of social media marketing on E-WOM, brand loyalty, and purchase intention were analyzed. The following hypotheses were prepared in line with the research model as shown in Figure 1.

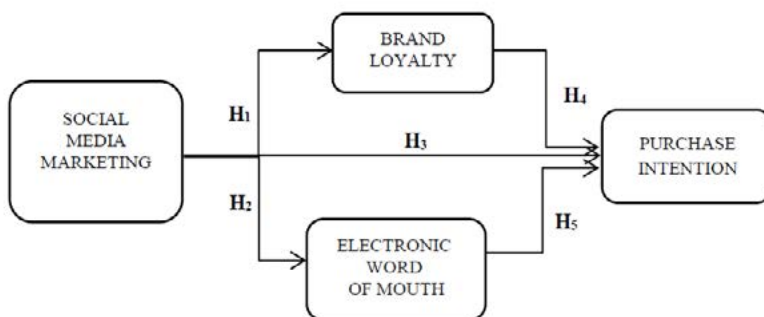

Figure-1: Research Model

The research hypotheses which are formed by considering the research model are as follows:

H₁: Social media marketing has a positive effect on brand loyalty.

H₂: Social media marketing has a positive effect on the electronic word of mouth.

H₃: Social media marketing has a positive effect on purchase intention.

H₄: Brand loyalty has a positive effect on purchase intention.

H₅: Electronic word of mouth has a positive effect on purchase intention.

2.1 Research Findings and Evaluations

The demographic characteristics of the participants involved in the research process are given in Table-1.

Table 1: Description of the Participants Demography

Demographic Characteristics		Frequency	Percent (%)
Gender	Male	17	46,1
	Female	20	53,9
	Total	37	100
Age	18 - 21	14	38,7
	22 - 25	21	57,3
	26-29	15	4,0
	Total	37	100,0
Favorite Social Media Channel	Facebook	4	12,5
	Instagram	1	40,8
	Twitter	6	16,6
	Youtube	1	30,1
	Total	3	100,0
Daily use time	Less than 1hour	46	12,3
	2-3 hour	96	25,6
	4-5 hour	13	35,7
	6-7 hour	4	13,1
	8-9 hour	15	4,0
	More than 10 hour	35	9,3
	Total	37	100,0
Product group brands you follow on social media	Electronic device	6	17,6
	Clothing	1	33,1
	Sport Products	4	10,9
	Cosmetics	3	8,8
	Holiday services	2	5,6
	Self-improvement	9	24,0
	Total	3	100,0

In the research, 375 usable surveys were collected. 46.1% of respondents joining in the research were male students and 53.9% were female students. The distribution of participants by age is as the following: 57.3% is 22-25 years old, and, 38.7% is, 18-21 years. The rates of frequently used social media tools among the participants are as the following: 40.8 % of them use Instagram, 30.1 % use YouTube, 16,6 % use Twitter and 12.5% use Facebook. The rate of daily usage period of social media is as the following: 35.7% 4-5 hours, 25.6% 2-3 hours, 13.1% 6-7 hours, 12.3% less than 1 hour and 9.3% less than 10 hours. When it comes to the kind of the products the participants deal with, 33.1% of the participants follow the clothes, 24 % follow self-improvement, 17.6% follow electronic products, 10.9% follow sports products, 8.8% follow cosmetics and 5.6% follow holiday services.

2.2 Structural Equating Modelling and Testing the Research Hypotheses

Factor and reliability analyzes were conducted before the measurement model. According to these analyzes, social media marketing, E-WOM, brand loyalty, and purchase intention dimensions were formed. The rate of Cronbach Alpha values of the research was evaluated as the following: social media marketing 0.734, brand loyalty 0.763, E-WOM 0.730, intention to purchase 0.725. Since these values are above 0.70, it can be claimed that the reliability of the study is high.

The means for items related to Social Media Marketing range from 3,40 to 3,64; those for Brand Loyalty range from 3,45 to 3,62; those for E-WOM range from 3,36 to 3,57, those for Purchase Intention range from 3,58 to 3,69. Several goodnesses of fit indices were used in assessing the research models.

Table2: Means and Reliability Values

Factor/Items	Mean	St Deviation	St Loading	T- Value	R2	Cronbach's Alpha	
SOCIAL MEDIA MARKETING							
SMM1	3,57	1,044	0,68		0,46		
SMM2	3,64	1,011	0,68	13,69	0,47		
SMM3	3,40	1,114	0,60	11,61	0,36	0,734	
SMM4	3,62	1,060	0,54	10,35	0,30		
BRAND LOYALTY							
BL1	3,62	1,025	0,63		0,40		
BL2	3,62	1,141	0,65	10,02	0,42		
BL3	3,61	1,017	0,51	8,21	0,25	0,763	

BL4	3,45	1,025	0,68	10,42	0,46	
BL5	3,53	1,013	0,68	10,37	0,45	
ELECTRONIC WORD OF MOUTH						
E-WOM1	3,46	1,050	0,57		0,32	
E-WOM2	3,56	0,979	0,68	9,53	0,47	
E-WOM3	3,57	1,021	0,69	9,18	0,48	0,730
E-WOM4	3,36	1,152	0,61	8,50	0,37	
PURCHASE INTENTION						
PINT1	3,69	1,017	0,58		0,33	
PINT2	3,61	1,061	0,74	9,13	0,55	
PINT3	3,59	1,055	0,73	9,18	0,53	0,725
PINT4	3,58	1,039	0,51	8,50	0,25	

Confirmatory factor analysis was carried out to evaluate whether the factor structures achieved as a result of the descriptive factor analysis values were compatible with the data set obtained. Social Media Marketing, Brand Loyalty, E-WOM, and Intention to Purchase factors and all items that are intended to be revealed are included in the model for the implementation of CFA.

Table 3: Compatibility Values for SEM Model

Fit Indices	Perfect Fit	Acceptable Fit	Model	Result
χ^2/sd (300,94/14)	≤ 3	≤ 5	2,64	Perfect Fit
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0,066	Acceptable Fit
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0,051	Acceptable Fit
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0,91	Acceptable Fit
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$	0,88	Acceptable Fit
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0,97	Perfect Fit
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0,95	Perfect Fit
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$	0,96	Perfect Fit

When the results of the analysis are examined, it is seen that the fit values of the model are acceptable. According to the results of the analysis, it is seen that the acceptable compliance value ($\chi^2 / sd = 2,64$) is less than 5 and it has statistically sufficient value. $GFI = 0.91$; $AGFI = 0.88$; $RMSEA = 0.066$; $NFI = 0.95$; $NNFI = 0.96$, $CFI = 0.97$; are statistically sufficient for model compatibility. As a result of these analyzes, it was concluded that the structural model suitability values were at a good level.

Structural model fit values are in good agreement and it is seen that the model in question is strongly supported by the data. Considering the research model, hypotheses were tested and statistical evaluations were obtained. The statistical results of the hypotheses are given in Table-4, respectively.

Table 4: Results of Structural Equation for Research Model

Hypotheses	St Loading	t-value	Results
H₁ Social Media Marketing>Brand Loyalty	0,77	10,12	SUPPORTED
H₂ Social Media Marketing>E-WOM	0,80	9,26	SUPPORTED
H₃ Social Media Marketing> Purchase Intention	0,27	1,61	Rejected
H₄ Brand Loyalty >Purchase Intention	0,59	4,76	SUPPORTED
H₅ E-WOM > Purchase Intention	0,00	0,01	Rejected
Mathematical Forms of Structural Relations			R²
Brand Loyalty = 0,76× Social Media Marketing			0,59
E-WOM = 0,80 × Social Media Marketing			0,63
Purchase Intention = 0,60× Brand Loyalty +0,0016 × E-WOM +0,27 × Social Media Marketing			0,67

According to the data in the table, there is a significant relationship between social media marketing and brand loyalty. The measured standardized loading is 0.77 with a significance value (t) of 10,12. This data shows that a one-unit increase in Social Media Marketing will cause 0.77 unit increase in Brand Loyalty. There is a significant positive relationship between Social Media Marketing and E-WOM. The measured standardized loading is 0.80 with a t-value of 9,26. This value shows that a one-unit increase in Social Media Marketing will cause 0.80 unit increase in the E-WOM. There is a significant positive relationship between Brand Loyalty and Purchase Intention. The measured standardized loading is 0.59 with a t-value of 4,76. This value shows that a one-unit increase in Brand Loyalty will cause 0.59 unit increase in the Purchase Intention. According to these results, H1, H2, and H4 are supported.

H₃ hypothesis predicts that Social Media Marketing has a significantly positive impact on E-WOM. But there is no significant difference between Social Media Marketing and E-WOM. There is no significant difference between E-WOM and Purchase Intention. Accordingly, H3 and H5 are not supported.

Conclusion, Discussions and Future Research

This study analyses, the effects of social media marketing on brand loyalty, E-WOM and purchase intention besides the effects of brand loyalty and E-WOM on purchase intention.

It has been concluded that social media marketing affects brand loyalty positively. Brand loyalty is significant in terms of achieving marketing objectives. According to Keller, brand loyalty makes it harder for competitors to enter the market (2012: 35). There is an important relationship between brand value and brand loyalty (Aaker, 1991: 44; Keller, 2012: 116; Baldinger and Rubinson, 1996: 22). Brand loyalty increases purchase intention (Schivinski and Dąbrowski, 2013: 10; Ceyhan, 2019: 95). Similarly, in this study, a positive relationship was found between brand loyalty and purchase intention. Therefore, social media marketing is very important for companies in this aspect. Brand loyalty can be strengthened through social media marketing.

According to the result of this study, social media marketing influences E-WOM positively. Most studies have shown that E-WOM is very important in terms of marketing strategies and communication. Libai et al. found that E-WOM accelerated purchase and had a positive impact on market share and profits (2013: 172-173). In social media, E-WOM is effective in consumer purchasing decision processes (Mishra and Satish, 2016: 226). Although in our study found that E-WOM did not have a positive effect on purchasing intention in the same way as Hutter et al. (2013: 346) in most studies found that E-WOM has a positive impact on purchase intent (Alrwashdeh et al., 2019: 511; See-To and Ho, 2014: 188; Balakrishnan et al., 2014: 183; Kudeshia and Kumar, 2016: 320; Wang et al., 2012: 205; Kim and KO: 2010: 169). The positive impact of social media marketing on matters that are very important for marketing such as E-WOM in terms of market share, consumer's decision-making process, and the acceleration of purchasing, shows that social media marketing is very important for businesses. It is thought that this result makes an important contribution to the literature. It is believed that this study will fill an important gap by investigating whether social media marketing affects E-WOM or not.

A direct relationship between social media marketing and intention to purchase was not determined. This result was not inconsistent with the prior findings reported by (Balakrishnan et al. 2014: 1839, Schivinski and Dąbrowski 2013: 10, Godey et al. 2016: 5836).

To sum up, according to the findings of our study, social media marketing doesn't have a direct effect on the intention to buy, still, it increases the intention to buy indirectly with the effect on brand loyalty. Besides, the positive effect of

social media marketing on E-WOM and brand loyalty is very significant in some marketing strategies and marketing communications.

This research was conducted only on university students and did not include consumers with different demographic structures. Different results can be obtained by selecting a different sample such as age, education, income groups in future studies. In this research, the effects of social media marketing on brand loyalty, E-WOM and purchase intention are analyzed. In future studies, the research model can be expanded and the effects of social media marketing on brand image, brand awareness or purchase behavior perceptions can also be analyzed.

REFERENCES

- AAKER, David A. (2011), *Brand Relevance*, John Wiley & Sons, Inc.
- AAKER, David A. (1991), *Managing Brand Equity*, New York: The Free Press.
- AAKER, David A. (1996), *Building Strong Brands*, New York: Free Press.
- ABZARI, M., Ghassemi, R.A. and Vosta, L.N. (2014), “Analysing the Effect of Social Media on Brand Attitude and Purchase Intention: The Case of Iran Khodro Company”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 143: pp. 822-826.
- ALMANA, Amal M. and Abdulrahman A. Mirza (2013), “The Impact of Electronic Word of Mouth on Consumers’ Purchasing Decisions”, *International Journal of Computer Applications*, 82(9): pp. 23-31.
- ALRWASHDEH, M., Emeagwali, O.M and Aljuhmani, H.(2019), “The Effect of Electronic Word of Mouth Communication on Purchase Intention and Brand Image: An Applicant Smartphone Brands in North Cyprus”, *Management Science Letters* (9) pp.505–518.
- AMINE, Abdelmajid (1998), “Consumers’ True Brand Loyalty: The Central Role of Commitment”, *Journal of Strategic Marketing*, 6: pp. 305–319.
- ANDERSON K. C., Knight, D. Pookulangara S., and Josiam, B. (2014), “Influence of Hedonic and Utilitarian Motivations On Retailer Loyalty And Purchase Intention: A Facebook Perspective”, *Journal of Retailing and Consumer Services* 21(5): pp. 773–779.
- BALAKRISHNAN, B.K., Dahnil, M. I., and Yi, W. J. (2014), “The Impact of Social Media Marketing Medium Toward Purchase Intention and Brand Loyalty Among Generation Y”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148: pp. 177-185.

- BALDINGER A.L. and J. R. Rubinson (1996), “Brand Loyalty: The Link Between Attitude And Behavior”, *Journal of Advertising Research*, 36(6): pp. 22-34.
- BAYDAŞ, A., Bayat, M. and Yaşar, M. E. (2019), “An Empirical Research on the Determination of Consumer Perceptions Related to Mobile Marketing Applications”, *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 9(2), pp. 370-404.
- BRUHN M., Schoenmueller V. and Schafer, D. B. (2012), “Are Social Media Replacing Traditional Media in Terms of Brand Equity Creation?”, *Management Research Review*, 35(9): 770-790.
- CEYHAN, A. (2019), “The Impact of Perception Related Social Media Marketing Applications on Consumers’ Brand Loyalty and Purchase Intention”, *Emerging Markets Journal*, 9(1): pp. 87-100.
- COLLIANDER, J. and Dahlen, M. (2011), “Following the Fashionable Friend: The Power of Social Media - Weighing the Publicity Effectiveness Of Blogs versus Online Magazines”, *Journal of Advertising Research* 51(1): pp. 313-320.
- CONSTANTINIDES, E. and Fountain, S.J. (2008), “Web 2.0: Conceptual Foundations and Marketing Issues”, *Journal of Direct Data and Digital Marketing Practice* 9(3): pp. 231-244.
- DEGHANI, M. and Tumer, M. (2015), “A Research on Effectiveness of Facebook Advertising on Enhancing Purchase Intention of Consumers”, *Computers in Human Behavior*, 49: pp. 597-600.
- ERDOGMUS, I.E., and Cicek, M. (2012), “The Impact Of Social Media Marketing on Brand Loyalty”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, pp. 1353-1360.
- EVANS, D. and Kee, J. M. (2010), *Social Media Marketing The Next Generation of Business Engagement*, Wiley Publishing, Ink.
- FUNK, Tom (2013), *Advanced Social Media Marketing: How to Lead, Launch, and Manage a Successful Social Media Program*, Apress.
- GLUCKSMAN, Morgan (2017), “Rise of Social Media Influencer Marketing on Lifestyle Branding”, *Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 8(2): pp. 77-87.
- GODEY, B. , Manthiou, A., Pederzoli, D., Rokka, J., Aiello, G., Donvito, R. and Singh R. (2016), “Social Media Marketing Efforts of Luxury Brands: Influence on Brand Equity and Consumer Behavior”, *Journal of Business Research* 69(12): pp. 5833–5841.

- GOMMANS M., Krishnan, K.S., & Scheffold, K.B. (2001), “From Brand Loyalty to E-Loyalty: A Conceptual Framework”, *Journal of Economic and Social Research* 3(1): pp. 43-58.
- GREWAL, Dhruv and Michael Levy (2014), *Marketing*, The McGraw-Hill Companies, Inc.
- HAJLI, N. M. (2014), “A Study of The Impact of Social Media On Consumers”, *International Journal of Market Research*, 56 (3): pp. 387-404.
- HEDING, T., Knudtzen, C.F. and Bjerre, M. (2009), *Brand Management Research, Theory and Practice*, Routledge.
- HENNING-THURAU, T., Gwinner, K.P., Walsh, G. and Gremler, D.D. (2004), “Electronic Word-of-Mouth Via Customer Opinion Platform: What Motivates Consumers to Articulate Themselves on the Internet”, *Journal of Interactive Marketing*, (18)1: pp. 38-52.
- HEW, J.J, Lee, V.H. Ooi, K.B. and Lin, B. (2016), “Mobile Social Commerce: The Booster For Brand Loyalty?”, *Computers in Human Behavior*, 59: pp. 142-154.
- HUTTER K., Hautz, J., Dennhardt, S. and Füller, J. (2013), “The Impact of User Interactions in Social Media on Brand Awareness and Purchase Intention: The Case of Mini On Facebook”, *Journal of Product & Brand Management* 22(5/6): pp. 342 – 351.
- KAMBOJ, Shampy and Zillur Rahman (2016), “The Influence of User Participation in Social Media Based Brand Communities on Brand Loyalty: Age and Gender As Moderators”, *Journal of Brand Management*, 23(6): pp. 679–700.
- KAPFERER, Jean-Noël (2008), *The New Strategic Brand Management*, Kogan Page Limited.
- KELLER, Kevin Lane (2013), *Strategic Brand Management Building, Measuring, and Managing Brand Equity*, Pearson Education Limited
- KHADIM, R. A., Hanan, M.A., Arshad, A., Saleem, N. and Khadim, N.A. (2016), “Revisiting Antecedents of Brand Loyalty: Impact of Perceived Social Media Communication With Brand Trust and Brand Equity As Mediators”, *Academy of Strategic Management Journal*, 17(1): pp. 1-13.
- KIM Angella Jiyoung and Eunju, Ko (2010), “Impacts of Luxury Fashion Brand’s Social Media Marketing on Customer Relationship and Purchase Intention”, *Journal of Global Fashion Marketing*, 1(3): pp. 164-171.
- KOTLER Philip and Gary Armstrong (2012), *Principles of Marketing*, Pearson Education, Inc.

- KUDESHIA, Chetna and Amresh Kumar (2016), “Social E-Wom: Does It Affect the Brand Attitude and Purchase Intention of Brands?”, *Management Research Review*, 40(3): pp. 310-330.
- LAMB Charles W., Joseph F. Hair, JR., Carl McDaniel (2011), *Marketing*, South-Western, Cengage Learning.
- LAROCHE, M., Habibi, M. R., and Richard, M. (2013), “To Be Or Not To Be in Social Media: How Brand Loyalty is Affected by Social Media?”, *International Journal of Information Management*, 33: pp. 76-82.
- LIBAI, B., Muller, E. and Peres, R. (2013), “Decomposing The Value of Word-Of-Mouth Seeding Programs: Acceleration Versus Expansion”, *Journal of Marketing Research*, 50(2), pp. 161–176.
- LIM, X. J., Radzol, A. M., Cheah, J. and Wong, M. W. (2017), “The Impact of Social Media Influencers on Purchase Intention and The Mediation Effect of Customer Attitude”, *Asian Journal of Business Research*, 7(2), pp. 19-36.
- LUO, N., Zhang M. and Liu W. (2015), “The Effects of Value Co-Creation Practices on Building Harmonious Brand Community and Achieving Brand Loyalty on Social Media in China”, *Computers in Human Behavior*, 48: pp. 492–499
- MISHRA Anubhav and Satish S.M. (2016), “EWOM: Extant Research Review and Future Research Avenues”, *The Journal for Decision Makers*, 41(3) pp. 222–233.
- MOUSAVI, J., Shokouhian H. and Asayesh, N. (2015), “The Effect of Social Media on Brand Loyalty”, *Bulletin of The Georgian National Academy of Sciences*, 9(2): pp. 16-21.
- NETI, Sisira (2011), “Social Media and Its Role in Marketing”, *International Journal of Enterprise Computing and Business Systems*, 1(2): pp. 1-15.
- NYEKWERE, E.O., Terna, K. J. and Ogedi, N. (2013), “Awareness and Use of Social Media in Advertising: The Case of Facebook among Residents of Port Harcourt, Nigeria”, *African Research Review*, 7(4): pp. 174-194.
- OLIVER, R.L. (1999), “Whence consumer loyalty?”, *The Journal of Marketing*, pp. 33-44.
- QIUTONG, Man and Jahidur Rahman (2019), “The Impact Of Cosmetics Industry Social Media Marketing On Brand Loyalty: Evidence From Chinese College Students”, *Academy of Marketing Studies Journal*, 23(2), pp. 1-15.

- PELSMACKER P., Geuens, M. and Van den Berg, J. (2013), *Marketing Communications A European Perspective*, Pearson Education Limited.
- RIALTI, R., Zollo, L., Pellegrini, M. and Ciappei, C. (2017), “Exploring the Antecedents of Brand Loyalty and Electronic Word of Mouth in Social-Media-Based Brand Communities: Do Gender Differences Matter?”, *Journal of Global Marketing*, 30(3): pp. 147-160.
- SEE-TO, E. W. K. and Ho, K. K. W. (2014), “Value Cocreation and Purchase Intention in Social Network Sites: The Role of Electronic Word-of-Mouth and Trust-A Theoretical Analysis”, *Computers in Human Behavior*, 31: pp. 182-189.
- SCHIVINSKI, B. and Dąbrowski, D. (2013), *The Impact of Brand Communication on Brand Equity Dimensions and Brand Purchase Intention Through Facebook*, GUT FME Working Paper Series (Poland): Gdansk University of Technology, Faculty of Management and Economics.
- SHEN, B., and Bissell, K. (2013), “Social Media, Social Me: A Content Analysis of Beauty Companies’ Use of Facebook in Marketing And Branding”, *Journal of Promotion Management*, 19(5), pp. 629-651.
- TATAR, Ş.B., and Erdoğan, İ.E. (2016), “The Effect of Social Media Marketing on Brand Trust and Brand Loyalty For Hotels”, *Inf Technol Tourism* 16: pp. 249–263.
- TODI, Mrinal (2008), “Advertising on Social Networking Websites”, *Wharton Research Scholars*, 52: pp. 1-34.
- WANG, K., Wang, E.T. and Farn, C.K. (2009), “Influence of Web Advertising Strategies, Consumer Goal-Directedness, and Consumer Involvement on Web Advertising Effectiveness”, *International Journal of Electronic Commerce*, 13(4): pp. 67–95.
- WANG, X., Yu, C. and Wei, Y. (2012), “Social Media Peer Communication And Impacts on Purchase Intentions: A Consumer Socialization Framework”, *Journal of Interactive Marketing*, 26(4), 198–208.
- YANG, Hongwei (2013), “Market Mavens in Social Media: Examining Young Chinese Consumers' Viral Marketing Attitude, eWOM Motive, and Behavior”, *Journal of Asia-Pacific Business*, 14(2): pp. 154-178.
- YOO, B. and N.Donthu (2001), “Developing and Validating A Multidimensional Consumer-Based Brand Equity Scale”, *Journal of Business Research* (52), pp. 1-14.

YEREL YÖNETİM HİZMETLERİNDE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI: BİNGÖL İL MERKEZİNDE BİR UYGULAMA¹

Fuat ALACA², Halim TATLI³

Geliş: 05.05.2020 / Kabul: 04.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.732458

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerde tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının anlaşılmasını, tüketici davranışlarının neler olduğunun ortaya konulmasını ve bu davranışları etkileyen faktörleri analitik bir yaklaşımla incelemektir. Çalışmanın ana kitlesi, Bingöl Belediyesinden hizmet alan ve Bingöl'ün merkezinde bulunan 14 mahallede yaşayan hane halkı reislerinden oluşmaktadır. Bingöl merkez nüfusu dikkate alınarak minimum örneklem büyüklüğü 400 olarak belirlenmiştir. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kişilerin sosyoekonomik ve demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. İkinci kısımda ise katılımcıların belediye hizmetlerini etkileyen tüketici davranışlarını sorgulamaya yönelik 34 sorudan oluşan bir ölçeğe yer verilmiştir. Bu ölçeğin yapı geçerliliği açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda tüketici davranışları üzerinde beş faktörün etkili olduğu, dolayısıyla yerel yönetim hizmetlerinde beş tür tüketici davranışının önemli olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler, çevreci tüketici, katılımcı tüketici, pasif tüketici, tavırlı tüketici ve sorgulayıcı tüketici olarak belirlenmiştir.

¹ Bu çalışma Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon birimi tarafından İİBF.2017.00.001 nolu projesi ile desteklenmiştir. Bu çalışma “Yerel Yönetim Hizmetlerinde Tüketici Davranışları: Bingöl İl Merkezinde Bir Uygulama” isimli yüksek lisans tezinde türetilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, falaca@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0470-8474>.

³ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi, İktisat Bölümü, htatli@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7940-0087>.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim Hizmetlerinde Tüketici Davranışları, Tüketici Davranışları, Yerel Yönetim Hizmetleri, Belediye Hizmetleri.

Jel Kodu: D10, D12, D9, 91

CONSUMER BEHAVIOURS IN LOCAL GOVERNMENT SERVICES: AN APPLICATION IN BINGÖL CITY CENTER

Abstract

The primary purpose of this research is to understand the demands and needs of consumers in the services offered by local governments, to reveal what consumer behaviours are and to examine the factors affecting these behaviours with an analytical approach. The main population of the study consists of the heads of the households living in 14 neighbourhoods in the centre of Bingöl and receiving service from Bingöl municipality. Considering the population in central Bingöl, the minimum sample size was determined as 400. The questionnaire was applied in March-June 2017 period. In this study, the questionnaire technique was used as a data collection method. The survey consists of two parts. In the first part, questions were asked to determine the socio-economic and demographic characteristics of the individuals. The second part involves the Scale of Consumer Behaviour in Local Government Services, which consists of 34 questions to question the consumer behaviours of the participants affecting the municipal services. The construct validity of this scale was determined by exploratory and confirmatory factor analyses. As a result of the factor analysis, it has been determined that five types of consumer behaviour are significant and accordingly crucial in local government services. These factors are identified as Environmental Consumer, Participant Consumer, Passive Consumer, Attentive Consumer and Questioning Consumer.

Keywords: Consumer Behavior in Local Government Services, Consumer Behaviors, Local Government Services, Municipality Services.

Jel Clodes: D10, D12, D9, 91

Giriş

Tarihsel süreç içinde insanoğlunun ihtiyaçları hızla artmıştır. Bu ihtiyaçların karşılanması için ise sınırlı miktarda kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların verimli bir biçimde kullanılarak insan ihtiyaçlarının karşılanması

gerekmektedir. Toplum refah seviyesinin yükselmesi, teknolojik gelişmeler, dünyanın küreselleşmesi vb. etkenlerle beraber tüketici tercihlerinde birçok değişim ve çeşitlilik oluşmasına neden olmuştur. Yaşanan bu değişim ve gelişmeler, aynı zamanda tüketicilerin, tüketim sürecinde daha bilgili, sorgulayıcı, kaliteli, ekonomik ve araştırmacı olmalarına katkı sağlamıştır. Tüketici niteliğinde yaşanan bu hızlı değişim tüketici davranışlarını sürekli dinamik ve değişime açık olmasını sağlamıştır.

Birlikte yaşamak durumunda olan insanlar toplumsal hayatı geliştirme arayışı içinde olmuşlardır. Bu durum toplumsal hayatı düzenleyen kurumların değişmesini ve yenilenmesini kaçınılmaz hâle getirmiştir. Böylece toplumsal hayatı düzenleyen kurumların merkezi olmaktan çok yerel olması uygun görülmüştür. Gelişen ve çeşitlenen insan ve toplum ihtiyaçlarının yerel ölçekli kurumlar vasıtasıyla karşılanması, hem zaman hem de maliyet bakımından daha elverişlidir. Bu nedenle karar vericilerin yirmi birinci yüzyılda yerel yönetim hizmetlerine, daha fazla önem atfetmeleri gerektiği söylenilebilir.

Artan ve farklılaşan toplum hizmetlerinin sunulmasında en büyük görev belediyelere düşmektedir. Bu da belediyelerin yeniden düzenlenmesini, değişimleri takip etmesini ve dinamik bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Şehirdeki nüfus değişimi, şehir merkezi ve şehir merkezi dışında gelişen yerleşim yerleri ile beraber belediye hizmetlerinin önemi daha da artmıştır. Belediyeler tüketicilere şehirlerdeki alt yapı sorunlarının çözümlenmesi, sosyal projeler, eğitime dayalı projeler, çevresel hizmetler ve buna benzer birçok sosyal, ekonomik ve kültürel konuda hizmet sunmaktadır. Bu hizmetler sunulurken tüketici davranışlarının dikkate alınması önem arz etmektedir. Zira tüketicilerin davranışlarına, yaşam tarzlarına, değerlerine ve kişilik özelliklerine göre hizmetlerin tasarlanması ve sunulması, kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını sağlayabilir. Bu anlamda bu çalışmada belediye hizmetlerinde tüketici davranışlarının neler olduğunun ortaya konulması amacıyla konu ampirik olarak ele alınmıştır.

Yerel yönetim hizmetleri birçok açıdan bireylerin yaşamını etkilemektedir. Bireylerle onu oluşturan toplumun bundan memnun olması için bu hizmetler bireylerin istek ve arzularıyla uyumlu olmalıdır. Bunun sağlanmanın en iyi yolu ise tüketim ve tüketici kavramları ile modellerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Günümüzde tüketici davranış modelleri giderek daha önemli hâle gelmektedir. Bu modeller kapsamında kişilerin tüketim tercihleri ele alınmaktadır. Bu modellerin incelenmesiyle, gelecekteki yerel yönetim hizmet tarzlarının belirlenmesi ve tahmin edilmesinde büyük imkânlar sağlayabilir. Bunun

neticesinde bireylerin ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda hizmet yapılarak, daha kaliteli yaşam imkânının ortaya çıkması sağlanabilir.

Toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi, daha kaliteli hizmetlerin sunulması, küreselleşen dünyaya paralel olarak hizmetlerdeki farklılıkların tespit edilmesi gerekmektedir. Yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin kaliteli olması, bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesi, değişen teknolojik gelişmelere uyumlu olması, gelecekte sunulacak hizmetlerinin belirlenmesine katkı sunması ve eldeki kıt kaynaklardan en yüksek faydanın sağlanması gibi konular tüketim, tüketici ve tüketim davranışlarının iyi bilinmesine ve analiz edilmesine bağlı olduğu söylenilebilir. Çalışmada bu kavramlar ele alınarak yerel yönetim hizmetlerinin bu kavramlarla birlikte yorumlanarak kaliteli hizmetlerin sunulması için bir yol haritası ortaya konulmuştur.

İnsanın sınırsız ihtiyaçları karşısında kaynaklar sınırlıdır/kıttır. Kıtlığın şiddeti ise toplumdaki topluma değişir. Bu şiddeti azaltmak için kıt kaynakların iyi idare edilmesi gerekir. İnsanların kaynakları nerede ve nasıl kullanılacağı konusunda iyi seçim yapması gerekir. Bunu yapmanın yolu tüketici seçimlerini dikkate alan bir yaklaşımın benimsenmesi olabilir. Bu seçim yapılırken insanların tercihleri, değer yargıları ve tutumları göz önünde bulundurulmalıdır. Yani kıt kaynaklardan etkin bir biçimde yararlanılarak toplumsal refah artırılmak isteniyorsa tüketici davranışlarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerde tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının anlaşılması, yerel yönetim hizmetlerinde tüketici davranışlarının neler olduğunun ortaya konulması ve bu davranışları etkileyen kişisel, sosyal, psikoloji, demografik, çevresel ve ekonomik açıdan analitik bir yaklaşımla ortaya konulmasıdır.

Yapılan bu çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci kısmında kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Çalışmasının ikinci kısmında ise literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü kısımda materyal ve metot verildikten sonra dördüncü kısımda yerel yönetim hizmetlerinde tüketici tercihlerinin ortaya konulması üzerine ampirik bir uygulama yapılmıştır. Çalışma sonuç ve önerilerle tamamlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu kısımda yerel yönetim hizmetlerinin sunumunda etkili olabilecek tüketici davranışlarının neler olabileceği hususuyla alakalı olarak tüketici, tüketim ve tüketici davranış modelleri ele alınmıştır.

Tüketim, objelerle birlikte düşüncelerin ve olguların da tüketilmesini kapsayan bir süreçtir (Baudrillard, 1997:74). İşletmeler veya kamu organizasyonları tarafından üretilen mal ve hizmetlerin, tüketicilerin fayda elde etmek amacıyla satın alarak kullanması süreci de tüketim olarak ifade edilebilir. Tüketim davranışı üretim ve yaşam tarzının değişmesine bağlı olarak farklı aşamalardan geçerek yenilenmektedir. Bu yenilenme sürecinde tüketim davranışı Endüstri 4.0⁴ ile yeni bir aşamaya geçtiği söylenilebilir. Bu aşamada insan odaklı ve yüksek katma değerli ürünler üretmek için bütün paydaşların katılımıyla daha çok bilgi teknolojilerinin kullanıldığı bir üretim süreci benimsenmektedir. Bazı yerel yönetim hizmetleri bu süreçten etkilenmesi olasıdır. Bu bağlamda yerel yönetim organlarının da hizmet sunumunda Endüstri 4.0 aşamasına uygun olarak kendilerini yenilemelerinin önemli olacağı söylenilebilir.

Tüketiciler satın alma sürecinde birçok farklı davranış sergileyebilir. Bu davranış biçimleri kişisel özellikler, çevresel faktörler ve kişinin bilişsel yapısının etkisinde kalabilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra varlıklı tüketicilerin artmasına bağlı olarak oluşan varlıklı bir toplumda, dürtüler, tutumlar ve beklentiler tüketici satın alma kararlarında önemli hale gelmiştir (Katona and Morgan, 1980: 6). Böylece tüketici davranışları daha kapsamlı bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. 1960'lı yılların sonlarına doğru Ajzen ve Fishbein (1973)'in çalışmalarıyla beraber tüketici davranışları önemli konular arasında yerini almaya başlamıştır. Bu aşamadan sonra iktisat ve pazarlama bilimcileri tüketici davranışları teorisini ve buna bağlı oluşan modelleri geliştirmişlerdir. Günümüzde tüketici davranışlarının temelini oluşturan konuların araştırılması için tüketici davranışlarının önceden tahmin edilmesi yerel yönetim hizmetleri için büyük bir dayanak oluşturmaktadır. Tüketici davranışları; toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaçlarının neden, nasıl ve ne zaman karşılanacağı ile ilgili süreci belirlemenin bir yolunu oluşturmaktadır. Tüketici davranışları iktisat, işletme, pazarlama, hukuk gibi birçok bilim dalında incelenmiştir. Özellikle mikro iktisat alanında yapılan çalışmaların tüketici davranış modellerinin gelişmesine büyük katkı sağladığı ifade edilebilir. Tüketici davranışlarını demografik, ekonomik, psikolojik, kültürel ve sosyal gibi birçok faktör etkilemektedir (Odabaşı ve Barış, 2007). Bu gibi faktörler tüketici davranışlarının oluşturacağı alanı da etkileyebilir.

⁴ Endüstri 4.0 günümüzde "4. Sanayi Devrimi" olarak adlandırılmaktadır. Endüstri 4.0 bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle üretim sistemlerinin dijital dönüşümü olarak ifade edilmektedir. Endüstri 4.0, modüler yapılı akıllı fabrikalarda, fiziksel işlemleri siber-fiziksel sistemlerle izleyerek, nesnelerin birbirleriyle ve insanlarla iletişime geçmesini sağlayarak merkezi olmayan kararların verilmesini hedefleyen endüstrinin günümüzdeki son aşamasıdır (Endüstri 4.0 Platformu, 2020)

Bu alanlarının belirlenmesi için birçok “Tüketici Davranış Modeli”nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüze kadar gelen ve hâlâ geçerliliğini koruyan birçok model bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ekonomik yaklaşımlar neticesinde ortaya çıkarken bazıları ise sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlar neticesinde ortaya çıkmıştır.

Marshall’ın Ekonomik Modeli ekonomik yaklaşım olarak ifade edilebilir. Veblen’in Aylak Sınıfı Modeli (1899), Howard ve Sheth Modeli (1969), Nicosia Modeli (1966), Blackwell, Kollat ve Engel Modeli (1978), Freud’un Psiko-Analitik Modeli, Pavlovian Modeli, Andreasan Modeli (1965) ve Katona’nın Psiko Ekonomik Modeli (1946) sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlar olarak ifade edilebilir. Marshall’ın ekonomik modeline göre tüketici; satın alma davranışında bulunurken, satın alacağı mal veya hizmetten sağlayacağı faydayı göz önünde bulundurur. Yani satın alma sonucunda elde ettiği faydayı hesaplayarak faydasını maksimize etmeye çalışır. Bu modelde tüketiciler satın alma davranışlarını rasyonel bir biçimde gerçekleştirdiği varsayılır. Dolayısıyla Marshall’ın Ekonomik Modeli psikolojik faktörleri incelemeyen bir tüketici davranış modelidir (Lantos, 2012:35). Bu model, tüketicilerin bilişsel süreçlerini, inançlarını ve tutumlarını göz ardı etmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesine yönelik bazı sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlar oluşturulmuştur. Örneğin Veblen (1965) aristokrat sınıfının tüketim alışkanlıklarını incelediği çalışmasında, aristokratların satın alınacak mal ve hizmetin sağlayacağı yarardan ziyade yaşadıkları toplum içinde üne kavuşma isteğinin etkili olduğunu ortaya koymuştur. Veblen’e göre, toplum ve ekonomi arasındaki ilişkiyi sınıfsal farklılaşmaya dayanır ve tüketiciler tüketimi gösteriş amacıyla yapabilir. Bu modelde, gösterişçi tüketim üst sosyal sınıf ve bunlara benzemeye çalışan diğer sınıflar tarafından belirlenir (Lantos, 2012:37).

Howard ve Sheth modeli, 1963 yılında Howard tarafından geliştirilen “Howard tüketici satın alma karar modeli”nin geliştirilmiş bir şekli olarak görülmüştür (Bray, 2008:10). Modelde, satın alma kararının üç aşamada oluşacağı belirtilmektedir (Howard ve Sheth, 1969:467). Birinci aşama kapsamlı problem çözme aşamasıdır. Bu aşama, tüketicinin piyasada yeni olduğu varsayılır ve karar alma sürecinin ilk aşamasıdır. Tüketicinin mallar hakkındaki bilgi düzeyi çok azdır ve belirli bir ürün ya da hizmeti tercih etmez. İkinci aşama sınırlı problem çözme aşamasıdır. Bu aşamada, tüketici ürün, piyasa veya piyasa içinde faaliyet gösteren markalar hakkında yetersiz veya eksik bilgiye sahiptir. Tüketici çeşitli alternatifler arasında karşılaştırmalar yapar. Son aşama alışılmış yanıt-davranış aşamasıdır. Bu aşamada tüketici satın alacağı ürün hakkında tam bilgiye sahip olduğu varsayılır. Yani tüketicinin farklı markalar tarafından sunulan

ürünlerin ve her ürünün özelliklerinin, avantaj ve dezavantajları konusunda tamamen bilgi sahibi olduğu aşamadır.

Nicosia modeli, 1966 Francesco Nicosia tarafından geliştirilmiştir. Bu model göre tüketici davranışları bir akış diyagramı içinde gelişmektedir. Nicosia (1966) modeline göre, tüketicilerin satın alma davranışları dört aşamadan oluşmaktadır. Buna göre, ilk aşamayı tüketicinin satın alma karar ve davranışlarını etkileyen firma unsurları oluşturmaktadır. İkinci aşamada ise tüketicilerin etkilendikleri mal veya hizmetleri araştırmaları gelmektedir. Üçüncü aşamada araştırma sonucu olumlu ise satın alma güdüsü gerçekleşmektedir. Dördüncü aşamada satın alma kararının gerçekleşmesi hâlinde firmalara ve tüketiciye geri bildirim olarak dönmesi gösterilmektedir (Goodhope, 2013:166). Bu modelde tüketicinin satın alacağı ürün markasıyla doğrudan ilgili daha önce hiç deneyime sahip olmadığı varsayılmaktadır.

Engel, Kollat ve Blackwell modeli tüketici davranışının karar verme sürecini detaylı bir şekilde açıklar (Engel, Blackwell, Kollat, 1978). Bu modelin en önemli özelliği satın alma sürecindeki yüksek ve düşük bağılıklar arasındaki farklılıkların birleşimini ortaya koymasıdır (Aydın, 2014: 26). Tüketici davranışlarını karar verme işlemi olarak değerlendiren bu model, uygun alternatifler arasında tüketicilerin satın alma karar sürecini ve nasıl kararlar vermesi gerektiğini tanımlamaktadır. Howard ve Nicosia modelleri gibi tüketici kararlarını etkileyen yaşam tarzı, kişilik, değerler ve çevresel unsurların olduğu görüşünü savunmaktadır (Tan, 2010, s. 2910). Modelde önemli olan nokta; dış ortamlardan gelen uyarıcının tüketicinin ihtiyacı doğrultusunda dikkate alınacağı, aksi takdirde dikkate alınmayacağıdır (Çubukçu, 1999: 82).

Psikoanalitik modelinde Freud insanların psikolojik yapılarını buz dağına benzeterek örneklendirmektedir. Buna göre buz dağının suyun üstünde bulunan küçük parçası şuuru sembolize etmektedir. Suyun altında kalan kısım gereksinimler, istekler, bastırılmış düşünce ve davranışlara yön vermekte olan bilinç dışını simgelemektedir (Gerlevik, 2012: 9). Freud'un psikoanalitik modeli, tüketicinin satın alma karar ve davranışlarında iktisadi etkenler kadar sembolik etkenlerin de kişilerin satın alma üzerindeki karar ve davranışlarında etkili olduğunu savunmaktadır. Bu modele göre, tüketici, inceleme ve sorgulama yapmak yerine, şuuraltısında bulunan ve kişisel dünyasını yönlendiren ümitlerin, sevinçlerin, üzüntülerin ve kinlerin etkisinde kalarak satın alma karar ve davranışını gösterir (Karabacak, 2003: 81).

Pavlovian Modeli, Rus fizyolog Pavlov'un köpeklerin sindirimini araştırmasıyla ortaya çıkmış ve 20. yüzyılın başlarında Watson'un bu öğrenme

modelinin insanlarda da var olduğunu belirlemesiyle önem kazanmıştır. Bu modele göre, öğrenme çağrışına dayanan bir modeldir. Yani, tüketiciler satın alma karar ve davranışlarında bulunurken alışkanlık hâline gelmiş ürünleri tercih etmektedirler (Sahney, 2009: 5). Pavlov'un "Koşullu Refleks Öğrenme Modeli" bireyin tutumundaki uyarı-reaksiyon kaynağını esas alır. Pavlov modelinin dört ana unsuru bulunmaktadır. Bunlar: Talep, uyarıcı, reaksiyon, tepki ile ödüllendirme veya cezalandırma (pekiştirme) olarak adlandırılmaktadır (Kotler, 1984: 112).

Alan R. Andreasan tarafından 1965 yılında genellikle tutum oluşturma ve değiştirme gibi psikolojik ve sosyolojik kavramları dikkate alarak tüketici davranışını incelemiştir. Modele göre tüketicinin tavır değişikliğine yol açan en önemli faktör istemeden ya da gönüllü olarak çok farklı bilgiye maruz kalmasıdır. Bilgi işleme süreci girdi, uyarıcı, algılama, filtre etme ve eğilim değiştirme gibi çok sayıdaki farklı sonucu içerir.

Katona'nın "Psiko Ekonomik Modeli" Michigan Üniversitesinin 1946'da iktisadi davranış programı dâhilinde yapılan çalışmaya dayanmaktadır. Katona modelinde tüketicinin davranış süreci üç olguya dayanmaktadır. Bu olgular girdi, organizma (kişi), çıktı (çevredeki değişiklikler) ve ara değişkenler olarak ifade edilmektedir (Katona, 1980: 45). Bu olguların aşamalı olarak işlemesi sonucunda tüketicinin belirli bir davranışı sergilemesine yol açar. Bu süreçte çevredeki değişiklikler (alınan bilgi) bir girdi olarak işlev görmek ve organizmanın (kişinin) çıktı ya da tepkisine yol açmaktadır (Basılğan, 2008: 61). Organizmanın katkılarını temsil eden ara değişkenlerin yeri ise girdi ve çıktı arasındadır. Ara değişkenler kişinin tutum ve beklentileri ile motiflerden oluşmaktadır. Ara değişkenler farklı iki kişi farklı olan çevrelerde aynı şeyi algılayabilmesine ve ona farklı şekilde tepki göstermesine neden olabilir. Bireyin davranışı veya tepkisi iktisadi veya gayri iktisadi şekilde olabilmektedir. Modelde bireyin tutumlarına önem verilmektedir. Tutumlar kişinin beklentileri ve alışkanlıkları gibi sosyolojik ve psikolojik öğeler olarak kabul edilmektedir (Altunöz ve Altunöz, 2016: 94).

Çalışmada açıklanan tüketici davranış modelleri bir bütün olarak ele alındığında, tüketicinin mal ve hizmetlerinin satın alma ve benimsenme kararının birçok farklı etkene bağlı olduğu görülmektedir. Bu modellerde ele alınan farklı boyutlar çoğunlukla bir hizmet sunucusu olan yerel yönetimlerin etkin hizmet sunumunda yapmaları gereken iyi yöntemler konusunda bilgi verebilir. Bu çalışmada tüketici davranış modellerindeki bu farklı boyutlarla birlikte belediyelerin sunabileceği mal ve hizmetlerin içeriği dikkate alınarak geliştirilen

bir ölçekten yerel yönetim hizmetlerindeki tüketici davranışları ortaya konulmaktadır.

2. Literatür Özeti

Literatür çalışması iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi tüketici davranışlarının belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalar, ikincisi yerel yönetimler için yapılan çalışmalardır. Yapılan literatür incelenmesi sonucundan tüketici davranışlarının birçok faktör tarafından etkilendiği tespit edilmiştir. Hem ulusal hem uluslararası alanda tüketici davranışlarıyla ilgili kaynaklar araştırılmıştır. Literatürde tüketici davranışı ile ilgili farklı mal ve hizmet grupları hakkında çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Bu konudaki çalışmaların; gıda, otomobil, tekstil, sanayi, eğitim, pazarlama, sağlık gibi birçok alanda gerçekleştirildiği görülmüştür.

Dünyadaki gelişmelere ve sahip olunan imkânlarla bağlı olarak dünya devletlerinin birçoğunda farklı ekonomik problemler görülmektedir. Bu problemlerden bazıları enerji yetersizliği, kıtlık, küresel ısınma, ekonomik kriz, doğal kaynakların azalması ve çevre kirliliğidir. Bu problemler, tüketicilerin alışkanlıklarının ve hayat standartlarının değişmesine sebep olmaktadır. İnsan hayatındaki tüketici davranışlarının gelişen teknoloji ile birlikte büyük bir çeşitlilik göstermesi, tüketicileri ihtiyaç dışında ve gereksiz harcamalara yöneltmiştir. Örneğin Hayta (2009) tarafından yapılan çalışmada, tüketicileri ihtiyaçları dışında harcamaya yönlendiren birçok etken bulunduğu belirtilmiştir. Bu etkenlerin başında mal ve hizmet çeşitliliğinin artması, tasarruf eğilimi, marka, reklamlar, alışkanlıklar, tüketicinin gelir seviyesi vb. etkenler geldiği belirtilmiştir. Aydın (2009) tarafından yapılan çalışmada tüketici yenilikçiliğinin tüketici davranışıyla ilişkisinin olduğunu belirtilmiştir. Tüketici yenilikçi kavramına yeni bakış açısı ile tanımlama yapılmıştır. Buna göre tüketici yenilikçi kavramı, hem bireysel hem de belirli bir ürün kategorisi düzeyinde incelenen bir terim olduğu belirtilmiştir. Bu bakış açısıyla risk alma eğilimi ve öz saygı gibi bireysel özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu bireysel özelliklerle uzmanlık, fikir liderliği ve sosyal kimlik fonksiyonu gibi ürün kategorisine özgü kişisel özelliklerin bu iki yenilikçilik boyutu üstündeki etkilerin neler olduğu ve bunun yenilikçi kavramına etkisinin nasıl olacağı araştırılmıştır. Ünal ve Erciş (2006), çalışmalarında tüketicileri, bireysel değerleri ve satın alma stilleri bakımından homojen alt gruplara ayırmayı ve benzer satın alma stilleri ve kişilik değerlerine sahip yapılar olarak tanımlamayı amaçlamışlardır. Araştırmanın temel kitlesi olarak Erzurum merkez ilçede yaşayan tüketicileri belirlemişlerdir. Çalışmada

yapılan analiz sonucunda tüketicilerin satın alma stilleri ve bireysel değerleri bakımından beş grup oluşturdukları sonucuna varılmıştır.

İstanbul Ümraniye’de hizmet veren bir sağlık ocağında gıda ürünlerini satın alma konusundaki bilgi ve tutumların incelenmesi amacıyla bir araştırma yapılmıştır. Çalışmanın verilerini oluşturulan anket formu ile sağlık ocağına başvuran 167 kişiden yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Anket formunun içeriğini oluşturan temel etmenler; gıda alımı, tüketimi ve gıda zehirlenmesi ile ilgili deneyim, bilgi ve tutumlarını değişkenliklerini oluşturan ve bunlara değinen sorulardan oluşturulmuştur. Elde edilen veriler, faktör analizi ile çözümlenmiştir. Çalışmada yapılan analizler sonucunda tüketicilerin sağlıklı beslenme için uygun ürün seçimi yapma konusunda bilgi eksikliği olduğu belirtilmiştir (Topuzoğlu vd. 2007: 253).

Bass yayılma modeli ile ilgili yapılan bir çalışmada ilgi alanına özgü yenilikçilik ölçeği ve doğuştan yenilikçilik ölçekleri kullanılmıştır. Bu ölçeklerin tutum ve davranış ölçümlerinin birbirine yakın neticelerin elde edilip edilmediği denemesi yapılmıştır. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak da anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler 287 hane halkına yapılmıştır. Anket uygulama sonucunda elde edilen veriler ayırma analizi ile değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin sonucuna göre yaratılıştan yenilikçilik ve LCD televizyon için belirlenen ilgi alanına özgü yenilikçilik Bass yayılma modeline göre aşamalı olarak tanımlamaları yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda yenilikçiliği ölçen tutum ölçeklerini benimseyen kategoriler açısından yeniden geliştirilmesi gerektiği önerisinde bulunmuştur (Eryiğit ve Kavak, 2011, 95).

Tüketici Tarzları Envanteri (TTE) kullanılarak İstanbul ve Kocaeli’de yaşayan 331 yetişkin ile bu illerde okuyan 518 üniversite öğrencisi olmak üzere 849 kişi üzerinde anket tekniği ile bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin yarısı üstünde keşifsel, diğer yarısı üstünde ise de doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, çalışma örnekleminde yer alan tüketicilerin karar verme tarzlarını yansıtan 22 sorudan oluşan dokuz faktörlü bir ölçüm modeli tespit edilmiştir. Bu faktörler mükemmeliyetçilik-yüksek kalite odaklılık, marka odaklılık, moda odaklılık, fiyat odaklılık, düşünmeden-dikkatsiz alışveriş, bilgi karmaşası yaşama, alışkanlık-marka bağlılığı odaklılık, alışverişten kaçınma ve kararsızlık olarak isimlendirilmiştir. Ortaya çıkan dokuz faktörlü yapının boyutları, orijinal TTE faktörleri ile benzerlik ve farklılıkları olduğu saptanmıştır (Dursun vd. 2013: 303).

Tüketici tutumlarının açıklanmasına yönelik olarak geleneksel pazarlamada uzun dönemlerden beri kullanılmakta olan cinsiyet kavramı üzerinde

yapılan çalışmada, reklamların ve cinsiyetin kimlik rolünün tüketicilerin satın alma tutumu üstündeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır (Yağcı ve İlarıslan, 2011: 138).

Yapılan başka bir çalışmada; Denizli ilinde tekstil ve hazır giyim sektörlerinde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmada işletmelerin yenilik kabiliyetlerinin belirlenmesi ve yenilik kabiliyeti ile yenilik kabiliyetini etkileyen etmenler arasındaki bağlantı araştırılmıştır. Bu amaçla Denizli’de tekstil ve hazır giyim bölümlerinde işlevlik gösteren işletmeler için anket hazırlanmış, hazırlanan bu anket bu işletmelere uygulanmıştır. Uygulanan anket sonucunda elde edilen veriler, logit ve probit ekonometrik tahmin metotları ile analizler elde yapılmıştır. Ekonometri tahmin analizleri sonucunda, AR-GE faaliyetleri, işletme büyüklüğü, teknoloji hizmeti alımı, yatırımlar ve kalite belgesi sahipliğinin işletmelerin yenilik yapma ihtimalini yükselttiği sonucu elde edilmiştir (Terzioğlu vd., 2008: 377).

İnternetin insan hayatına girmesiyle tüketicilerin alışveriş tarzlarında değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Kişilerin internet üzerinden alışveriş yapma tutumlarındaki farklılıklar, firmaların tüketicilerin internet üzerinden alışveriş yapma veya yapmama seçimlerini etkileyen psikolojik ve bilişsel nedenleri belirlemek için Planlı Davranış Teorisi (PDT) ve Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılarak tüketici davranışının tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda ortaya çıkan ampirik sonuçlar, kuvvetli bir şekilde PDT ile YEM teorik modeli ile paralel bir şekilde desteklenmiştir. Ayrıca Yenilikçi tüketiciler; yenilikleri daha fazla takip etme, daha kolay benimseme ve çevresindeki kişilere de tanıtmaya eğiliminde olmaları nedeniyle, diğer tüketicilere nazaran pazarlama disiplini açısından daha fazla öneme sahip olduğu belirtilmiştir (Akdoğan ve Karaaslan, 2013: 1). Çakır vd. (2010), Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF’de okuyan öğrenciler üzerinde tüketim tercihleri nasıl ve ne şekilde gerçekleştirdikleri ile ilgili çalışma yapmışlardır. Çalışma anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Çalışma sonucunda tüketim davranışlarını etkileyen etmenler; marka seçimi, ürün farklılığı, reklamlar, kalite, yenilikçi olma ve renkler gibi etkenlerin etkili olduğu belirlenmiştir.

Akyüz (2015) yaptığı çalışmada, tüketicilerin fiziksel olmayan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları tüketimleri anlatan gösteriş amaçlı tüketim ve sembolik tüketim araştırılmıştır. Tüketicilerin fiziksel olmayan ihtiyaçlarının karşılanması daha çok gençler arasında revaçta olduğu gerekçesiyle çalışmada yeni genç nesil tüketiciler incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda; genç erkek tüketiciler, üst gelir ekibindeki genç tüketiciler ile kendisini “üst

kesim” olarak değerlendiren genç tüketicilerde gösteriş tüketimi eğilimi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca genç kadın tüketiciler, orta gelir ekibindeki genç tüketiciler ile kendisini üst kesim olarak nitelendiren genç tüketicilerin sembolik tüketim eğiliminin olduğu saptanmıştır.

Literatür çalışmasının ikinci kısmında yerel yönetimlerle ilgili çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalarda anket yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Şahin (2011) Konya’da belediye hizmetleri ve bu hizmetlerin kalitesiyle ilgili bir çalışma yapmıştır. Çalışma kapsamında hazırlanan bir anket, Konya kent merkezi, Büyükşehir ve Büyükşehir’e bağlı merkez ilçelerde uygulanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde yapılan analizlerin sonuçlarına göre göre Selçuk Belediyesinin belediye hizmetlerinden vatandaşların memnun olduğu, Karatay Belediyesinin hizmetlerinden vatandaşların %55.7’sinin memnun kaldığı ve Meram Belediyesinin hizmetlerinden %40.3’nün memnun olduğu %47’sinin ise sunulan hizmetlerden memnun olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmada vatandaşların kendi ilçe beledilerinden ziyade büyükşehir belediyesinin hizmetlerinden daha çok memnun olduklarını belirtmiştir.

Sariyer (2008), algılanan değer boyutlarını göz önünde bulundurarak Kayseri merkezinde belediye hizmetlerini satın alan tüketicilerin belediye hizmetlerini satın alırken gösterdiği tutum ve davranışların analiz etmiştir. Çalışmada GLOVAL ölçeğiyle belediye hizmetlerinde üzerinden algılanan değer boyutları belirlenmeye çalışılmıştır. Toplam 248 tüketici ile yüzyüze anket yapılmıştır. Araştırmada faktör analizi ve varyans analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, hizmette algılanan değer boyutlarını ifade eden GLOVAL ölçeğinin belediye hizmetlerinde uygulanabilir olduğu belirtilmiştir. Tespit edilen boyutlar; fonksiyonel değer (profesyonellik), fonksiyonel değer (kalite), fonksiyonel değer (yerleşim), fonksiyonel değer (fiyat), duygusal değer ve sosyal değerdir.

Arslan (2013) ise çalışmasında İstanbul Arnavutköy Belediyesini örneklem olarak seçmiştir. Çalışmanın sonucunda; Arnavutköy’de yaşayan vatandaşların yaşadığı kent ile bağlantılarının kuvvetlenmesi için sosyal ve kültürel durumların iyileştirmesi için çalışmaların yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca toplumu oluşturan farklı yapıdaki etnik kökenli insanlara hukuksal eşitlik kapsamında hakların tanınması, toplum refahının yükselmesi için diğer mercilerle iletişim hâlinde olunması ve belediyeçilikte sosyal bir yapının oluşması için diğer sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmaların yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Çamur (2013), belediyenin vatandaş odaklı hizmetlerinin gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında bir araştırma yapmıştır.

Sonuç olarak Malatya Belediyesinde birtakım olumsuzların olmasına rağmen, Belediye çalışmalarının vatandaş odaklı çalışması gerektiği savına varılmıştır.

Yerel yönetimin görevlerinin arasında önemli olan durum, sosyal sorumluluk görevidir. Hizmet noktasında bütün vatandaşlara ulaşılması ve ona göre hizmetlerin yerine getirilmesinde belediyeye önemli görev düşmektedir. Alt yapı hizmetleri, sağlık, eğitim, kültür, konut gibi sosyal alanlarda halka hizmet sunmak belediyenin sosyal sorumluluk alanındaki görevleridir. Bunu yerine getirmekle toplumun refahı sağlanabilir. Örneğin Er (2016), belediye hizmetlerinin algılanmasına yönelik yeni bir algoritma geliştirmeyi amaçlamıştır. Uygulama alanı olan Alanya Belediyesindeki belediyeçilik algısını etkilenen faktörlerin belirlenmesi için yerel halktan 63 kişi ile görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular incelenerek dört ana faktör belirlenmiştir. Bunlar; “Fiziki Beklenti”, “Sosyal Beklenti”, “İletişim ile Hızlı ve Etkin Hizmet” olarak belirlenmiştir. Bu faktörler göz önüne alınarak bir anket oluşturulmuştur. Bu anket 546 kişiye uygulanmıştır. Anketler performans-önem analizine ve korelasyon analizine tabi tutulmuştur. Bu geliştiren algoritma ve uygulanan anketlerin sonucunda bütün ana faktörlerin memnuniyet açıklamasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra t- testi ile Anova analizleri uygulanarak Faktörlerin anlaşılmasında gruplar arasında farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Bu analizlerin sonucunda cinsiyet ve yaş gruplarına bakıldığında, faktörlerin algılanmasında farklılık görülmediği, katılımcıların eğitim durumu ve yaşadıkları yerlere göre farklılıkların olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmanın sonucunda genel olarak bulguların analizlerine bakıldığında, katılımcıların bütün faktörlere önem verdiği ve faktörlerin genelinden memnuniyet duyduğu saptanmıştır. Tunç (2017) çalışmasında yerel yönetim hizmetlerinde belediye hizmetleri memnuniyet ölçeği geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu ölçeği YEM ile analiz ederek kullanmıştır. Çalışması kapsamında hazırladığı anketi Sivas ilinde ikamet eden 18 yaş üstü vatandaşlara uygulamıştır. Bu kişilere belediyeden aldıkları hizmetlerin kalitesini ölçmesi ve bu hizmetleri değerlendirmesi istenmiştir. Çalışmada 364 anket uygulanmıştır. Veriler, açıklayıcı faktör analizi kullanılarak 6 faktör elde edilmiştir. Bu faktörler; “Genel Hizmet Çerçevesi”, “Tedbir, Koruma ve Ekonomik Gelişim Hizmetleri”, “Peyzaj Hizmetleri”, “Sosyal Alan Hizmetleri”, “Geri Kazanım ve Sağlık Hizmetleri” ve “Acil Durum Hizmetleri” olarak adlandırılmıştır.

Moletsane (2014) de Güney Afrika belediyelerinin hizmet sunumunu ile ilgili çalışma yapmıştır. Müşterin beklentileri ve algıları ile ilgili önceki teorik tartışmalara dayanarak, bir anket ile hizmet kalitesi boyutlarını belirlemek için ampirik bir çalışma yapılmıştır. Gauteng eyaletinde bulunan ve AVM ile etkileşime giren Güney Afrika belediyesinde yaşayan 400 kişiden oluşan bir

örnek ele alınmıştır. Toplanan veriler eşleştirilmiş, t-testi kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, belediye tarafından sunulan hizmetlerin kalitesine ilişkin olumsuz algıları göstermektedir. Hourie vd. (2015) çalışmasında, yerel politika yapıcılarının, çeşitli yerel hizmetlerin toplumdaki yaşam kalitesine katkısını değerlendirmek için bir model geliştirmişlerdir. Çalışmada merkezi yönetim bütçesini en uygun şekilde tespit edebilmek için İsrail Merkez İstatistik Bürosundan alınan çalışmanın verileri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, yerel yönetim tarafından yapılan hizmetlerin en çok eğitime yapılan harcamaların, toplumun refahını arttırmada en etkili olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca, rekreasyon, bahçecilik ve kamu temizliği ile su ve kanalizasyon harcamalarının da toplumun refahı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Dastan (2015) önde gelen e-belediye hizmet sağlayıcısını gözlemleyerek, e-belediye hizmetlerinin adaptasyonunu etkileyen faktörleri ve bunların kapsamını belirlemek amacıyla bir çalışma yapmıştır. Çalışmanın amacına ulaşmak için uygun örneklem tekniği kullanılarak Yalova ilinde 302 katılımcı ile saha araştırması yapılmıştır. Bulgular, teknoloji kullanımı, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan farkındalık ve bilgi kalitesindeki yeterliliklerin belediye hizmetlerinin kabulünü olumlu yönde etkilediği, algılanan güven ve kaynakların kullanılabilirliği gibi faktörlerin önemli bir etkisi olmadığı saptanmıştır.

Yapılan literatür çalışması sonucunda tüketici davranışlarını etkileyen birçok faktör olduğu tespit edilmiştir. Tüketici davranışlarını etkileyen faktörler sektörlere göre değişiklik göstermektedir. Bu değişiklikler yaşa, cinsiyete, eğitim durumuna, istek ve arzulara, kaliteye, marka, yenilikçilik, teknolojik gelişme ve daha birçok etkene göre farklılık göstermektedir. Bu konu ile ilgili literatürde belirtildiği gibi çok farklı sektörlerde farklı çalışmalar yapılmıştır. Fakat belediye hizmetlerinin tüketici davranışları üzerindeki etkisi ile ilgili literatürde fazla çalışmaya rastlanılmamaktadır. Yani yerel yönetimler içerisinde belediyeye ilgili çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı yapılan literatür çalışmasında görülmektedir. Toplumun çok yakından ilgilendiren ve tüm toplumsal yaşam için önem arz eden belediye hizmetleri hakkında akademik çalışmaların yetersiz olması, bu alanda yapılan akademik çalışmaların önemini artırmaktadır.

Küreselleşen dünya ile birlikte şehir merkezlerindeki nüfusun çoğalmasıyla beraber birçok toplumsal problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan alt yapı sorunları, çevresel sorunlar, kültürel sorunlar, eğitim, sağlık ve daha birçok sorun, yerel yönetimleri birinci dereceden ilgilendirmektedir. Bu sorunlara yönelik insan odaklı hizmetlerin tedarikçisi belediyelerdir. Hayati derecede öneme sahip bu hizmetlerin tüketicisi ise tüm toplumdaki bireylerdir. Belediyenin bu hizmetleri sunarken tüketiciyi ve tüketici

davranışlarını nasıl etkilediği, bunu etkileyen faktörlerin neler olduğunun bilmesi hizmet sunumunun etkinliği açısından önemlidir.

Sanayinin gelişmesi, teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte tarım alanlarının yok olması, hayvancılığın azalmasıyla kırsal alanlardan kente göçlerin yaşanmasına neden olunmuştur. Bu da kentlerde birçok toplumsal soruna neden olmuştur. Buna bağlı olarak Bingöl ilinde meydana gelen nüfus artışı ve kentleşmeyle birlikte nüfusun yoğunlaşmasıyla beraber belediye hizmetlerinin önemi artmıştır. Belediyenin toplumsal yaşam için sunduğu hizmetlerin ve bu hizmetlerden yararlanan insanları nasıl etkilediğinin bilinmesi için bu çalışma yapılmaktadır. Bingöl’de belediye hizmetlerinin tüketici üzerindeki davranışlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu ve bu faktörleri etkileyen etmenlerin tespit edilmesi ile hizmetlerin daha verimli, kaliteli, sağlıklı ve ekonomik sunuma katkı vereceği değerlendirilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmanın konusuna bağlı olarak Bingöl kent merkezinde yaşayan hane halkı reisleri bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışmanın temel sorusu “Belediyeler tarafından sunulan yerel yönetim hizmetlerini etkileyen ve geliştiren faktörler nelerdir? Bu faktörleri olumlu yönde etkileyecek değişkenler var mıdır?” olarak belirlenmiştir. Çalışmada literatürdeki tüketici davranışlarını etkileyen faktörlerle ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan metotlar incelenmiş ve tüketici davranışlarını etkileyen faktörlerin öğrenmesinde en uygun metodun anket olduğu değerlendirilmiştir. Literatürde yapılan çalışmalar ve çalışmanın ikinci kısmında verilen tüketici davranış modelleri dikkate alınarak özgün bir anket oluşturulmuştur. Bingöl merkezdeki mahallelerin nüfus durumuna göre bir örneklem belirlenmiş, her mahalle için belirlenen bir örneklem oranında anket uygulanmıştır. Anketler yüz yüze tekniğiyle uygulanmıştır. Uygulanan anket sonuçları SPSS ve Lisrel yazılımları kullanılarak çeşitli istatistikî yöntemlerle analiz edilmiştir. Çalışmanın verileri frekans tabloları ile ortaya konulduktan sonra açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile analiz edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Veri Setinin Oluşturulması

Araştırmanın ana kitlesini Bingöl merkez mahallerinde yaşayan hane halkı oluşturmaktadır. Bingöl il nüfus müdürlüğünün 2017 yılı adrese dayalı nüfus sayımında Bingöl merkez nüfusu 111.364 kişi olarak tespit edilmiştir. Bingöl ili 29 mahalleden oluşmaktadır. Çalışmanın ana kitlesini belediye hizmetleriyle ilgili doğrudan ilgisi olan nüfusun yaşadığı merkez mahalleler oluşmaktadır (Tablo 1). Toplam nüfusu 5.799 kişiden oluşan ve merkez mahalle olmayan Akbudak,

Büyükbaşköy, Çay, Çimenli, Hoşkar, Ilıca, İç pınar, Kamışlı, Karapınar, Kılıçlı, Küçükbaş, Sarıgümüş, Uzundere, Yeni Mahalle ve Yeşilova Mahalleri araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

Anket çalışması Tablo 1’de belirtilen Bingöl il merkezinde bulunan mahalleler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ana kütle dikkate alınarak minimum örneklem büyüklüğü 400 kişi olarak belirlenmiştir. Örnekleme büyüklüğünün hesaplanması için denklem 1’deki (Miran, 2003) sonlu ana kitleler için örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu denklemde %95 güven aralığında ve %5 hata payı ile 400 adet olarak bulunmuştur.

$$n = \frac{N_p * (1 - P)}{(N - 1) * \hat{\sigma}^2 P_x + P * (P - 1)} \quad (1)$$

Burada belirtildiği gibi, N = Ana kitleyi, P = İncelenen olayın ana kitle içinde gerçekleşme olasılığını (% 50 alınmıştır) ve $\hat{\sigma}$ = Oranın varyansını belirtmektedir. Minimum örneklem büyüklüğü 383 anket sonucu çıkmaktadır. Fakat daha fazla örnekleme ulaşmak için bu sayı 400 olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamına giren her mahalledeki nüfus toplam nüfus içindeki payı dikkate alınarak anketler mahalleler arasında paylaştırılmış ve her mahalleye düşen kişi sayısı Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo 1’de belirtilen Bingöl il merkezinde bulunan mahallerde yapılan anket, rastgele seçilen 400 hane halkı reisine uygulanmıştır.

Tablo 1: Araştırmanın Ana Kitleleri ve Uygulanan Anket Sayısı

Mahalle Adı	Toplam Nüfus	Uygulanacak Anket Sayısı
Bahçelievler Mahallesi	7.098	27
İçmeler Mahallesi	4.128	16
İnalı Mahallesi	6.093	23
İnönü Mahallesi	7.042	27
Karşıyaka Mahallesi	4.478	17
Kültür Mahallesi	15.976	60
Mirzan Mahallesi	3.397	14
Recep Tayyip Erdoğan Mahallesi	12.174	46
Saray Mahallesi	6.135	23
Selahaddin-i Eyyubi Mahallesi	3.515	13
Simani Mahallesi	8.32	32
Şehit Mustafa Gündoğdu Mahallesi	12.259	46
Yeni Mahallesi	7.23	27
Yenişehir Mahallesi	7.72	29
Toplam	105.565	400

3.3. Anketin Hazırlanması ve Uygulanması

Yerel yönetim hizmetlerinde tüketici davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve yerel yönetim hizmetlerinin tüketici davranışları üzerindeki etkisi, ulusal ve uluslararası alanda yapılan çalışmalar incelenerek ortaya konulmuştur. Yıldırım (1999)'ın çalışması ile yerel yönetim hizmetlerinin türü ve özellikleri dikkate alınarak bu çalışmanın anket soruları oluşturulmuştur. Önce konu ile ilgili 50 yargıdan oluşan bir soru havuzu oluşturulmuştur. Anket soruları üzerinden uzman görüşü çerçevesinde gerekli revizyonlar yapılmıştır. Ayrıca bir dil bilim uzmanı tarafından anket üzerinde önerilen düzeltmeler yapılmıştır. Bu soru havuzunun anlaşılır olması ve çalışma yapılacak olan konunun ölçek değerinin belirlenmesi için örneklemde yer almayan 50 kişiye yüz yüze görüşme yöntemiyle bir ön uygulama yapılmıştır. Ön uygulamadan elde edilen anketler bir ön analiz uygulamasıyla SPSS yazılımıyla analiz edilerek güvenilirlik derecesi düşük olan anket soruları ile pilot örneklem tarafından anlaşılmayan ve uzman görüşleri ve önerileri doğrultusundan 16 soru anketten çıkartılarak 34 soruluk bir ölçek oluşturulmuştur. Örneklem uygulanan anket iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda kişisel bilgiler olan yaş, gelir, cinsiyet, medeni durum, meslek, eğitim durumu gibi sorular yöneltilmiştir. Birinci kısımda buna ilaveten belediye hizmetleri ve tüketicilerin belediyenin genel durumunu değerlendirmesi için sorulara yer verilmiştir. İkinci kısımda ise katılımcıların belediye hizmetlerini etkileyen tüketici davranışlarını sorgulamaya yönelik 34 sorudan oluşan Yerel Yönetim Hizmetlerinde Tüketici Davranışları Ölçeğine (YYHTDÖ) yer verilmiştir. Bu ölçekte verilen ifadelerden en olumlu olana (5) ve en olumsuz olana (1) şeklinde puanlar verilmiştir. Buna göre anket sorularında cevap için; Tam Katılıyorum (5), Çok Katılıyorum (4), Orta Derece Katılıyorum (3), Az Katılıyorum (2) ve Hiç Katılmıyorum (1) şeklinde beşli Likert puanlama sistemi kullanılmıştır. Olumsuz madde köküne sahip ifadeler için ise kodlama tersten yapılmıştır.

3.4. Uygun Analiz Yöntemlerin Belirlenmesi

Anketler yüz yüze tekniğiyle yapılarak anket uygulanma süreci en doğru ve güvenilir şekilde tamamlanmıştır. Eksik, hatalı veya rast gele doldurulan anketler değerlendirilmeye alınmamıştır. Hane halkı reislerine uygulanan 400 anketten elde edilen verilerle analizler yapılmıştır. Anket ölçeğinde yer alan maddeleri belirlemek için madde-toplam korelasyonu; ölçeğin geçerliliği için açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi; güvenilirlik için ise iç güvenilirlik katsayısı olan Cronbach Alpha kullanılmıştır.

Faktör analizi, birbiriyle ilişkisi bulunan (bağımlı) değişken setinden, daha az sayıda anlamlı ve bağımsız değişkenler bulmayı hedefleyen çok değişkenli bir istatistik analiz yöntemidir. (Büyüköztürk, 2002). Faktör analizi, analizin amacına göre açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi olarak ikiye ayrılır.

Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA), temel bir madde setinden hareketle; herhangi bir ön bilgi olmaksızın bu maddelerden oluşturulacak gizli yapı sayısının belirlenmesinde kullanılan istatistiksel bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Öztuna, 2008: 11). Bu yapısıyla araştırmacılara faktör yapısını oluşturan hipotezlerin oluşturulmasında yol gösterici olmaktadır.

Yapısal eşitlik modellemesi (YEM), gözlenen ve gizli değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu noktada YEM, açıklayıcılıktan çok doğrulayıcı bir yöntemdir ve YEM’de değişkenler arasındaki nedenselliğin yapısal olarak tahmin ve test edilmesi söz konusudur (Yılmaz, 2004: 79). YEM’e dayalı DFA’nın amacı, önceden belirlenen ilişki örüntülerinin veri tarafından doğrulanıp doğrulanmadığını ortaya koymaktır. Bu yöntemde temel hipotez, “maddeler ile ait oldukları faktörler arasında bir ilişki vardır.” biçiminde tanımlanır. Daha sonra, teorik bilgi, deneysel araştırma ya da her ikisi de kullanılarak ilişki yapısına ilişkin önsel bilgi ışığında kurulan hipotez istatistiksel olarak test edilir (Hayme, 2015: 6). DFA verilerin belirlenen modele uyumunu saptamak için çeşitli uygunluk istatistiksel testlerden faydalanılır. Bu uygunluk testleri yardımıyla modeldeki faktörlerin gerçekten belirlenen maddelerden oluşup oluşmadığına karar verilir.

4. Bulgular

Verilerin analizinde sırasıyla, ankete katılan Bingöl’de yaşayan vatandaşların yaş, cinsiyet, eğitim ve meslek gibi demografik özelliklerine ait frekans tabloları, faktör analizleri, güvenilirlik testleri, değişkenlerin ortalamaları ve standart sapmalarına yer verilmiştir.

4.1. Demografik ve Sosyal Özellikler

Katılımcıların sahip oldukları yaş, gelir durumu, medeni durum, mesleki durum, gelir düzeyi ve eğitim seviyesi gibi demografik özellikler belediyenin sunduğu hizmetlerde bireylerin farklı değerlendirme yapmasına imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda Tablo 2’de katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, meslek gibi demografik özellikleriyle ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Tablo 2’de verildiği gibi araştırmaya katılanların en küçüğü 18 yaşında, en büyüğü 72 yaşında ve araştırmaya katılanların yaş ortalaması 33 olarak saptanmıştır. Bu veriler kapsamında çalışmaya katılanların

yaş tabanı çok geniştir. Bu sonuç her yaş grubundan katılımcının çalışmaya dâhil edildiğini göstermektedir. Katılımcıların gelir durumuna bakıldığında, en düşük gelire sahip olanların geliri 800 TL, en yüksek gelire sahip olanların geliri 20.000 TL ve ortalama gelir düzeyi ise 2.500 TL olduğu görülmektedir. Katılımcıların gelir ortalaması asgari ücretin üstünde olduğu görülmektedir.

Tablo 2’de katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, ilkokul mezunundan doktora eğitimi almış her kesimden katılımcı olduğu görülmektedir. Tablo 2’deki verilere göre katılımcılar arasında ilkokul mezunu 37 kişi (%9.3), ortaokul mezunu 26 kişi (% 6.5), lise mezunu 110 kişi (%27.5), ön lisans mezunu 65 kişi (16.3), lisans mezunu 86 kişi (%21.5), yüksek lisans mezunu 39 kişi (9.8) ve doktora mezunu 23 kişi (%5.8) bulunmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Ait Frekanslar

Yaş	En Küçük Yaş	18	
	Ortalama Yaş	33	
	En Büyük Yaş	72	
Gelir Dağılımı	En düşük Gelir	800 TL	
	Ortalama Gelir	2.500 TL	
	En büyük Gelir	20.000 TL	
		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	114	28.5
	Erkek	286	71.5
	Toplam	400	100
Medeni durum	Evli	220	55
	Bekar	173	43.3
	Dul	7	1.8
	Toplam	400	100
Meslek	Memur	153	38.3
	Serbest Meslek	112	28
	Emekli	18	4.5
	İşçi	29	7.2
	Öğrenci	25	6.3
	İşsiz	32	8
	Diğer	31	7.8
	Toplam	400	100
Eğitim Durumu	İlkokul	37	9.3
	Ortaokul	26	6.5

Lise	110	27.5
Önlisans	65	16.3
Lisans	86	21.5
Yüksek Lisans	39	9.8
Doktora	23	5.8
Diğer	14	3.5
Toplam	400	100

4.2. Faktör Analizinin Sonuçları

Faktör analizine dâhil edilen ölçek sorularıyla ilgili katılımcıların değerlendirmelerinin yapılması, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Bu değerlendirmelerle ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3'te, belediye hizmetlerinin benimsenmesinde tüketici davranışlarını ölçen ölçekte yer alan ifadelere tüketicilerin verdikleri yanıtların ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir. Sonuçlara göre katılım oranının en yüksek olduğu ilk üç yargıdan birincisi “Belediye özür durumu olan insanlara yeterli hizmet sunmalıdır.” yargısı 4.663 ortalamaya sahiptir. İkinci yargı ise “Belediye, temiz bir çevre için çöplerin ve atıkların toplanmasına dikkat etmelidir.” yargısı 4.602 ortalamaya sahiptir. Üçüncü yargı ise “Belediye, gıda güvenliği ve iş yeri hijyeni denetimine özen göstermelidir.” yargısı 4.600 ortalamaya sahiptir. Yine frekans analizleri neticesinde katılma oranı en düşük çıkan ifade “Belediyenin sunduğu hizmetleri yetersiz görsem de itiraz etmem.” ifadesidir. Bu ifade de 1.923 ortalamaya sahiptir.

Tablo 3: Ölçekte yer alan ifadeler ve katılımcıların verdikleri yanıtlara ait tanımlayıcı istatistikler.

İfadeler	\bar{X}	S
Belediyenin sunduğu hizmetlerin sonucunda oluşan problem, eksiklik ve sorunlara çözüm üreterek bunları belediyeye bildiririm.	2.840	1.4883
Belediyenin sağlıklı bir yaşam için sunduğu hizmetlere katılıyorum.	3.020	1.5249
Belediyenin sosyal etkinliklerine gönüllü olarak katılıyorum.	2.683	1.5124
Belediyenin sunduğu hizmetleri yetersiz görsem de itiraz etmem.	1.923	1.4112
Belediye hizmetlerinin yüksek maliyetli ya da adaletsiz olduğunu düşünsem bile ederim.	2.010	1.3891
Herhangi bir ihtiyaç durumunda belediye çalışanlarıyla asla iletişim kurmam.	2.190	1.4660
Uygulanmak istenen projelerin maliyetlerinin kamuoyuyla paylaşılması konusunda belediyenin şeffaf olmasını isterim.	4.190	1.3031
Belediye bütçesinin tasarruflu ve etkili bir biçimde kullanılmasını isterim.	4.330	1.1852
Belediyeye ait fatura ve vergileri inceleyip sonra ederim.	3.822	1.3750

Bana hitap etmeyen belediye hizmet ve etkinlikleri reddederim.	3.193	1.5497
Belediyenin sunduğu hizmetlerin bedelini (fatura, vergi vb.) ödemek için karşılaşılan uzun bekleme sürelerini sorgularım.	3.552	1.4008
Belediyenin sosyal ve kültürel alanlarda gerekli olan çalışmaları yapmaması, belediyeye olan inancımı azaltır.	4.060	1.3401
Belediyenin makine, ekipman ve araçlarının modern olmaması, belediyeye karşı saygınlığımı azaltır.	3.662	1.5328
Yasal ve etik kurallara uymayan belediye çalışanlarına karşı tavır alırım.	4.025	1.3926
Hizmet sunumu sürecinde belediyenin çevreye karşı duyarlı olmasını isterim.	4.458	1.1164
Yeşil alanların (park, bahçe, piknik alanları, yürüyüş yerleri vb.) yeterli düzeyde olmasını isterim.	4.542	1.0028
Çevre ve doğaya zarar verilmeden alt yapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekir.	4.550	0.9899
Belediye hizmetlerinde kullanılan enerji kaynaklarının yenilenebilir (güneş, rüzgâr, jeotermal vb.) ve temiz enerji kaynakları olmasını isterim.	4.558	0.9455
Belediye, gıda güvenliği ve iş yeri hijyeni denetimine özen göstermelidir.	4.600	0.9149
Belediye, geri dönüşüm sistemleri kurarak, oluşan atıkların geri dönüşümünü sağlamalıdır.	4.597	0.9342
Belediye, temiz bir çevre için çöplerin ve atıkların toplanmasına dikkat etmelidir.	4.602	0.9363
Belediye sosyal ve kültürel projelerde etkin olmalıdır.	4.530	1.0083
Belediye özür durumu olan insanlara yeterli hizmet sunmalıdır.	4.663	0.8721
Belediye insancıl projelere (Kadın Sığınma Evleri, Mülteci Barınma Yerleri vb.) önem vermelidir.	4.533	1.0032
Belediyenin sağlıklı bir yaşam için ihtiyaç duyulan sosyal ve kültürel alanları oluşturmasını isterim.	4.565	0.9016
Belediyenin gençlere yönelik sportif alanlar (spor salonları, yüzme havuzları, oyun alanları vb.) oluşturmasını isterim.	4.572	0.9364
Ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre, belediye de kendini yenilemelidir.	4.653	0.8114

Bu yargular, çalışmada ulaşılmak istenen sonuçları göstermek adına önemlidir. Bununla birlikte bu yarguların birbirleriyle olan ilişkileri ve bu ilişkilerin düzeyinin belirlenmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada yer alan ifadeler ve ifadelere verilen yanıtlar açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerine tabi tutulmuştur. Yani doğrulayıcı ve açımlayıcı faktör analizleri ile güvenilir geçerli bir ölçek elde edilmiş ve bu analizlerle yerel yönetim hizmetlerinde tüketici davranışları analiz edilerek tanımlanmıştır (Bknz. Tablo 5).

4.2.1. Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktör analizi uygulamasına geçmeden önce verilerin ve örneklemin faktör analizine uygunluğunun ve yeterliliğinin incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla

ölçekte yer alan ifadeler Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) ve Barlett küresellik testleri uygulanmıştır ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Eğer KMO örneklem yeterlilik indeksi, %60'tan yüksekse ve Barlett küresellik testi anlamlıysa (0.05) verilerin faktör analizi için uygun olduğu söylenilebilir. Tablo 4'te yer alan sonuçlara bakıldığında ise bu sonuçların faktör analizine geçilmesi için gerekli değerlere sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 4: KMO ve Bartlett Testi

KMO Örneklem Ölçüm Değer Yeterliliği	0.932	
Barlett Küresellik Testi	Ki-Kare	7801.542
	Sd.	465
	Sig.	0.000

34 soruluk ölçekten elde edilen veriler, açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve 5 adet faktör tespit edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi ölçekteki 12, 13 ve 19. soruları araştırmaya dahil edilmemiştir. Açıklayıcı faktör analizinden elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur. Büyüköztürk (2009)'e göre maddeler arasındaki varyans değerlerinin anlamlı olması için maddelerin varyans yük değerleri 0.45' ten yüksek olması iyi bir sonucu gösterir ve bu oran 0.30'a kadar indirilebilir. Tablo 5 incelendiğinde ölçekte yer alan maddelerin değerlerinin en düşük 0.520 ve en yüksek değerinin ise 0.886 olduğu görülmektedir. Yani çalışmadaki varyans değerleri 0.344-0.886 arasında değişmektedir. Bu sonuçlara göre maddeler arasındaki ortak varyans değerlerinin yüksek değerlere sahip olduğu değerlendirilebilir.

Tablo 5: Açıklayıcı Faktör Analizi ve Varyans Değerleri Tablosu

Faktörleri Oluşturan İfadeler ve Alt faktörler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Varyans %	Cronbach's Alpha
Faktör 1: Çevreci Tüketici		11.253	31.890	0,967
Belediye, temiz bir çevre için çöplerin ve atıkların toplanmasına dikkat etmelidir.(27)	0.886			
Belediye sosyal ve kültürel projelerde etkin olmalıdır. (28)	0.875			
Belediye, gıda güvenliği ve iş yeri hijyeni denetimine özen göstermelidir.(25)	0.866			
Belediye özür durumu olan insanlara yeterli hizmet sunmalıdır. (29)	0.861			
Belediyenin sağlıklı bir yaşam için ihtiyaç duyulan sosyal ve kültürel alanları oluşturmasını isterim.(31)	0.846			

Belediye insancıl projelere (Kadın Sığınma Evleri, Mülteci Barınma Yerleri vb.) önem vermelidir. (30)	0.843			
Çevre ve doğaya zarar verilmeden alt yapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekir.(23)	0.840			
Belediye, geri dönüşüm sistemleri kurarak, oluşan atıkların geri dönüşümünü sağlamalıdır. (26)	0.831			
Belediye hizmetlerinde kullanılan enerji kaynaklarının yenilenebilir (güneş, rüzgâr, jeotermal vb.) ve temiz enerji kaynakları olmasını isterim.(24)	0.817			
Belediyenin gençlere yönelik sportif alanlar (spor salonları, yüzme havuzları, oyun alanları vb.) oluşturmasını isterim.(32)	0.816			
Ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre, belediye de kendini yenilemelidir. (33)	0.797			
Hizmet sunumu sürecinde belediyenin çevreye karşı duyarlı olmasını isterim.(21)	0.783			
Yeşil alanların (park, bahçe, piknik alanları, yürüyüş yerleri vb.) yeterli düzeyde olmasını isterim.(22)	0.775			
Belediyenin tüm hizmetlerinin e-belediyecilik uygulamasına geçmesini isterim. (34)	0.644			
Faktör 2: Katılımcı Tüketici		3.176	9.245	0,761
Belediyenin sağlıklı bir yaşam için sunduğu hizmetlere katılıyorum. (3)	0.815			
Belediyenin sosyal etkinliklerine gönüllü olarak katılıyorum.(4)	0.784			
Belediyenin sunduğu hizmetlerin sonucunda oluşan problem, eksiklik ve sorunlara çözüm üreterek bunları belediyeye bildiririm.(2)	0.657			
Belediye çalışanları tarafından toplumsal düzenin sağlanması konusunda yapılan çalışmaları desteklerim.(5)	0.621			
Belediyenin sunduğu hizmetlerin topluma olumlu ve olumsuz etkilerini sorgularım.(1)	0.520			
Hizmet alımı için belediyeye başvurduğumda, yalnız olmak istemem. (6)	0.486			
Faktör 3: Pasif Tüketici		2.210	7.272	0,648
Belediye hizmetlerinin yüksek maliyetli ya da adaletsiz olduğunu düşünsem bile ederim.(8)	0.756			

Belediyenin sunduğu hizmetleri yetersiz görsem de belediye yönetimine itiraz etmem.(7)	0.740			
Herhangi bir ihtiyaç durumunda belediye çalışanlarıyla asla iletişim kurmam.(9)	0.696			
Belediye çalışanları tarafından söylenen veya duyurulan işlemleri itiraz etmeden yerine getiririm.(10)	0.597			
Faktör 4: Tavrı Alan Tüketici		1.496	7.009	0,759
Belediyenin makine, ekipman ve araçlarının modern olmaması, belediyeye karşı saygınlığımı azaltır.(18)	0.791			
Belediyenin sosyal ve kültürel alanlarda gerekli olan çalışmaları yapmaması, belediyeye olan inancımı azaltır.(17)	0.725			
Yasal ve etik kurallara uymayan belediye çalışanlarına karşı tavrı alırım.(20)	0.666			
Faktör 5: Sorgulayıcı Tüketici		1.178	6.888	0,699
Bana hitap etmeyen belediye hizmet ve etkinlikleri reddederim. (15)	0.740			
Belediyeye ait fatura ve vergileri inceleyip sonra öderim.(14)	0.696			
Belediyenin sunduğu hizmetlerin bedelini (fatura, vergi vb.) ödemek için karşılaşılan uzun bekleme sürelerini sorgularım.(16)	0.625			
Belediyenin sunduğu hizmetlerin maliyetini sorgularım.(11)	0.581			
Toplam		62.296		

Yerel yönetim hizmetlerinde tüketici davranışlarını oluşturan faktörlere giren yargıların içeriğine göre faktörler isimlendirilmiştir. Bu faktörler sırasıyla (i) Çevreci Tüketici, (ii) Katılımcı Tüketici, (iii) Pasif Tüketici, (iv) Tavrı Alan Tüketici ve (v) Sorgulayıcı Tüketici biçiminde isimlendirilmiştir. Tablo 5'te bu faktörleri oluşturan ifadelere, taşıdıkları faktör yüklerine, özdeğerlerine, varyanslarına ve Cronbach's Alpha değerlerine yer verilmiştir. Elde edilen Cronbach's Alpha değeri verilen aralıklarla⁵ karşılaştırıldığında ölçeğin yeterli güvenilirlik düzeyine sahip toplum taramalarında kullanılabilir bir değere sahip olduğu gözlenmektedir. Bu durum, ölçeğin yapılacak analizler için uygun olduğunu ve sonuçların güvenilir olduğunu göstermektedir.

⁵ Özdamar (2013) tarafından belirtilen değerler kabul edilmiş ve buna göre yorumlanmıştır. Buna göre $0.50 \leq \alpha < 0.60$ ise Ölçek düşük güvenilirlik düzeyine sahip olmasına rağmen prototip ölçek olarak kullanılabilir. $0.60 \leq \alpha < 0.70$ ise Ölçek yeterli güvenilirlik düzeyine sahip olup toplum taramalarında kullanılabilir. $0.70 \leq \alpha < 0.90$ ise Ölçek yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olup toplum taramalarında ve bilimsel yargıların oluşturulmasında kullanılabilir.

(i) Çevreci Tüketici: Birinci sırada yer alan bu faktör, 14 yargıdan oluşmakta ve toplam varyansın %31.890'ını açıklamaktadır. Bu faktörü oluşturan ifadeler bakıldığında tümünün belediye hizmetlerinde çevrenin korunmasına yönelik yargılardan oluştuğu görülmektedir. Aynı zamanda bu ifadeler belediyeden hizmet alan katılımcıların eylemlerinden kaynaklanan zararların ve faydaların farkında olduğunu belirttikleri için bu faktör, Çevre Tüketici olarak isimlendirilmiştir. İfadelerin özdeğer ve varyanslarına bakıldığında tüketicilerin en büyük önemi bu faktöre verdikleri görülmektedir.

(ii) Katılımcı Tüketici: Bu faktör 5 ifadeden oluşmakta ve toplam varyansın %9.245'ni açıklamaktadır. Belediyenin sunduğu hizmetlerin tüketici tarafından benimsenmesi, önem düzeyi bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Bu faktörü oluşturan ifadeler bakıldığında çevrenin korunmasında belediyenin sunduğu hizmetlerde tüketicilerin katılımcı olmak istedikleri görülmektedir.

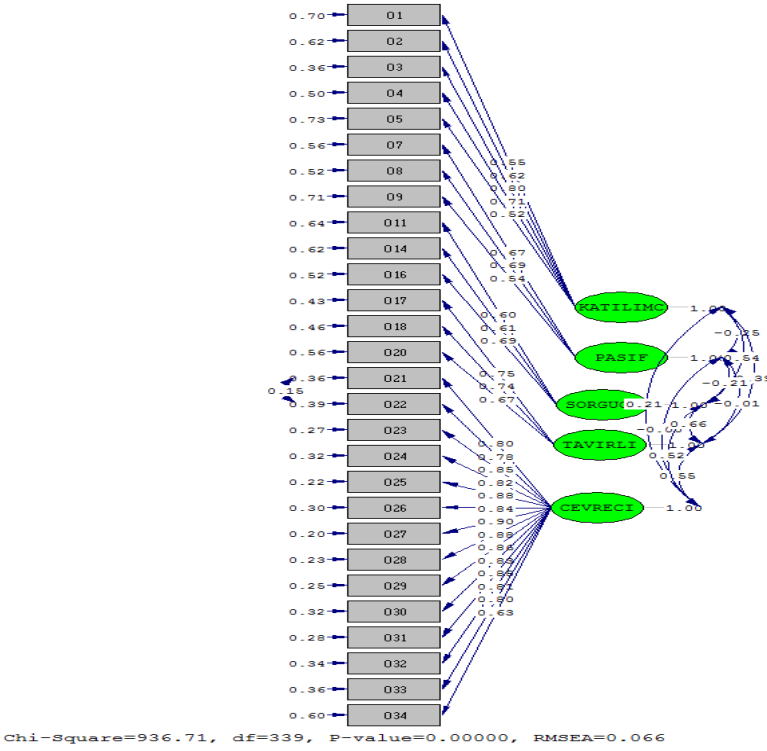
(iii) Pasif Tüketici: Toplam varyansın %7.272'ini açıklayan ve önem düzeyi bakımından üçüncü sırada bulunan faktördür. Bu faktör sunulan hizmetlerin tüketicilerin katılımcı olmak istememesi ve sorumluluk üstlenmesi ile ilgili yargılardan oluşmaktadır. Bu nedenle faktör pasif tüketici olarak isimlendirilmiştir. Bu çalışma belediye hizmetlerinde pasif tüketici davranışının bulunduğunu ortaya koymuştur.

(iv) Tavrı Alan Tüketici: Bu faktörde yer alan yargılar, tüketicilerin yerel yönetim hizmetlerine karşı tepki koyarak tavrı alan tüketici grubunu oluşturmaktadır. Bu faktör 3 yargıdan oluşmakta ve varyansın %7.009'unu açıklamaktadır. Tüketiciler açısından önem düzeyi bakımından dördüncü sırada yer almaktadır.

(v) Sorgulayıcı Tüketici: Bu faktör 4 yargıdan oluşmakta ve varyansın %6.888'ini açıklamaktadır. Tüketicilerin Belediye tarafından sunulan hizmetleri kolay bir şekilde kabul etmeyip gerekli araştırmalar ve incelemeler yaptıktan sonra benimsediklerini ortaya koymaktadır. Bu faktörü oluşturan ifadeler incelendiğinde, tüketicilerin sunulan hizmetleri sorgulayıcı ve araştırmacı bir yaklaşım sergiledikten sonra benimsedikleri görülür.

4.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizinden elde edilen ölçek, doğrulayıcı faktör analizine tabi tutularak test edilmiştir. Bu analiz sonucu son ölçekteki 6, 10 ve 15. soruları dışlamıştır. Ölçek 28 soru ile son hâlini almıştır (Şekil 1).

Şekil 1. YYHTDÖ İçin Doğrulayıcı Faktör Analizlerine İlişkin Diyagram

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının istatistiksel açıdan geçerli olmasını gösteren bazı göstergelere ihtiyaç vardır. Uyum istatistikleri olarak kabul edilen bu göstergeler, modelin kabul edilip edilemeyeceğine ilişkin sınır değerler kullanılarak yorumlanır (Öztuna, 2008: 11). En yaygın kullanılan uyum iyiliği istatistikleri: Ki-kare istatistiği, Karşılaştırmalı Uyum İyiliği İndeksi (CFI-Comparative Fit Index), Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI-Normed Fit Index), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi, (NNFI- Non-Normed Fit Index), Benzerlik Uyum İndeksi (RFI-Relative Fit Index), Artımlı Uyum İndeksi (IFI-Incremental Fit Index), Yaklaşık Ortalamaların Karekökü (RMSEA-Root Mean Square Error of Approximation), Standardize Edilmiş Kök Ortalama Kare Artık (SRMR - Standardized Root Mean Square Residual), Parsimony normalleştirilmiş uyum iyiliği indeksi (PNFI-Parsimony Normed Fit Index-) ve Parsimony uyum iyiliği indeksi (PGFI-Parsimony Goodness of Fit Index)'dir. Bunların ilk dördünün değerlerinin 0.90'dan büyük olması, kabul edilebilir bir uyum, 0.95'ten büyük olmaları ise iyi bir uyum olduğunun göstergesi olarak kabul edilir. Yaklaşımın

Hata Kareler Ortalaması Karekökü, Artık Kareler Ortalaması Karekökü ve Ağırlıklandırılmış Ortalama Artıkların Karekökü ise söz konusu değerlerin 0.05'in altında olması iyi bir uyum, 0.08'in altında olması ise kabul edilebilir bir uyum olduğunu gösterir (Öztuna, 2008: 12). Bu göstergeler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Doğrulayıcı faktör analizinde kullanılan uyum indekslerine ilişkin mükemmel ve kabul edilebilir uyum ölçütleri ile çalışmanın sonuçları

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri	Çalışmanın Bulgusu
χ^2/sd^*	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	2.76
CFI**	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	0.98
NFI**	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0.96
NNFI**	$0.95 \leq NNFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$	0.97
RFI**	$0.95 \leq RFI \leq 1.00$	$0.90 \leq RFI \leq 0.95$	0.96
IFI**	$0.95 \leq IFI \leq 1.00$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$	0.98
RMSEA***	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.066
SRMR***	$0.00 \leq SRMR \leq 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0.051
PNFI***	$0.95 \leq PNFI \leq 1.00$	$0.50 \leq PNFI \leq 0.95$	0.86
PGFI****	$0.95 \leq PNFI \leq 1.00$	$0.50 \leq PNFI \leq 0.95$	0.72

* (Kline, 2011), ** (Baumgartner ve Homburg, 1996; Bentler, 1980; Bentler ve Bonett, 1980; Marsh vd., 2006), *** (Browne ve Cudeck, 1992), **** (Hu ve Bentler, 1999), ***** (Meyers vd. 2006)

Yapılan analiz sonuçlarına göre t değerinin 0.000 olduğu, bu değer de 0.05 önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. Bununla ilgili analiz sonuçları aşağıdaki gibi ortaya çıkmaktadır.

χ^2/sd^a : Ki-kare istatistiği örneklem büyüklüğünden çok çabuk etkilendiği için örneklemden daha az etkilenen χ^2/sd oranı bunun yerine kullanılabilecek bir ölçüttür (Şimşek 2007). Serbestlik derecesine bölünmesiyle elde edilen χ^2 değerini iki veya altında olmalıdır. Beş ve daha az ise kabul edilebilir bir değerdir (Munro 2005; Şimşek 2007). χ^2/sd oranı $936.71 / 339 = 2.76$ olarak hesaplanmış ve kabul edilebilir uyuma karşılık geldiği anlaşılmıştır (Tablo 6).

CFI: Değişkenler arasında hiçbir ilişkinin olmadığını varsayımıyla kurulan modelin yokluk modelinden farkını vermektedir. 0-1 arasında değerler alır (Munro 2005). CFI'nin 0.98 olduğu için bu değer uyum değeriyle uyduğu görülmektedir (Tablo 6).

NNFI: NNFI'nin 0.97 olduğu tespit edilmiştir. Bu değer uyum değeriyle uyuşmaktadır (Tablo 6).

IFI: IFI değerinin 0.98 olduğu ve be değerinin mükemmel uyum ölçeklerine uyduğu Tablo 6'da görülmektedir.

RMSEA: Anakütledeki yaklaşık uyumun bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık ortalamaların karekökü anlamına gelir. 0-1 arasında değerler alır (Munro 2005). Modelin uygunluğuna ilişkin literatürde sık kullanılan RMSEA değeri 0.066 bulunmuştur. RMSEA değerinin 0.080'den küçük olması iyi uyumu gösterir (Tablo 6).

SRMR: Bu değerinin sıfıra yaklaşması test edilen modelin daha iyi uyum iyiliği sergilediğini gösterir. SRMR uyum indeksinin 0.051 olarak hesaplanmış, 0.08'in altında olduğu için iyi uyuma karşılık gelmekte olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 6).

PNFI : Tablo 6'da gösterildiği gibi PNFI 0.86 olduğu ve bu değerinin kabul edilebilir uyum ölçütleri içerisinde.

PGFI: Bu değer 0.72 olarak tahmin edilmiştir. Bu bulgu ilgili istatistiğin kabul edilebilir uyum ölçütleri içerisinde olduğunu göstermektedir.

Yapılan bütün bu analizler sonucunda YYHTDÖ'nün 28 madde ve 5 alt boyutta oluştuğu saptanmış ve söz konusu ölçek bütün testlerden geçmiştir (Tablo 6). Doğrulayıcı ve Açımlayıcı Faktör analizleri sonucunda YYHTDÖ'nün son hâli Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Analizler Sonucunda YYHTDÖ Son Ölçek Hâli

Faktörleri Oluşturan İfadeler ve Alt Faktörler
Faktör 1: Çevreci Tüketici
Belediye, temiz bir çevre için çöplerin ve atıkların toplanmasına dikkat etmelidir.(27)
Belediye sosyal ve kültürel projelerde etkin olmalıdır. (28)
Belediye, gıda güvenliği ve iş yeri hijyeni denetimine özen göstermelidir.(25)
Belediye özür durumu olan insanlara yeterli hizmet sunmalıdır. (29)
Belediyenin sağlıklı bir yaşam için ihtiyaç duyulan sosyal ve kültürel alanları oluşturmasını isterim.(31)
Belediye insancıl projelere (Kadın Sığınma Evleri, Mülteci Barınma Yerleri vb.) önem vermelidir. (30)
Çevre ve doğaya zarar verilmeden alt yapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerekir.(23)
Belediye, geri dönüşüm sistemleri kurarak, oluşan atıkların geri dönüşümünü sağlamalıdır. (26)
Belediye hizmetlerinde kullanılan enerji kaynaklarının yenilenebilir (güneş, rüzgâr, jeotermal vb.) ve temiz enerji kaynakları olmasını isterim.(24)

Belediyenin gençlere yönelik sportif alanlar (spor salonları, yüzme havuzları, oyun alanları vb.) oluşturmasını isterim.(32)
Ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre, belediye de kendini yenilemelidir. (33)
Hizmet sunumu sürecinde belediyenin çevreye karşı duyarlı olmasını isterim.(21)
Yeşil alanların (park, bahçe, piknik alanları, yürüyüş yerleri vb.) yeterli düzeyde olmasını isterim.(22)
Belediyenin tüm hizmetlerinin e-belediyeçilik uygulamasına geçmesini isterim. (34)
Faktör 2: Katılımcı Tüketici
Belediyenin sağlıklı bir yaşam için sunduğu hizmetlere katılırım. (3)
Belediyenin sosyal etkinliklerine gönüllü olarak katılırım.(4)
Belediyenin sunduğu hizmetlerin sonucunda oluşan problem, eksiklik ve sorunlara çözüm üretmek bunları belediyeye bildiririm.(2)
Belediye çalışanları tarafından toplumsal düzenin sağlanması konusunda yapılan çalışmaları desteklerim.(5)
Belediyenin sunduğu hizmetlerin topluma olumlu ve olumsuz etkilerini sorgularım.(1)
Faktör 3: Pasif Tüketici
Belediye hizmetlerinin yüksek maliyetli ya da adaletsiz olduğunu düşünsem bile öderim.(8)
Belediyenin sunduğu hizmetleri yetersiz görsem de itiraz etmem.(7)
Herhangi bir ihtiyaç durumunda belediye çalışanlarıyla asla iletişim kurmam.(9)
Faktör 4: Tavrı Alan Tüketici
Belediyenin makine, ekipman ve araçlarının modern olmaması, belediyeye karşı saygınlığımı azaltır.(18)
Belediyenin sosyal ve kültürel alanlarda gerekli olan çalışmaları yapmaması, belediyeye olan inancımı azaltır.(17)
Yasal ve etik kurallara uymayan belediye çalışanlarına karşı tavrı alırım.(20)
Faktör 5: Sorgulayıcı Tüketici
Belediyeye ait fatura ve vergileri inceleyip sonra öderim.(14)
Belediyenin sunduğu hizmetlerin bedelini (fatura, vergi vb.) ödemek için karşılaşılan uzun bekleme sürelerini sorgularım.(16)
Belediyenin sunduğu hizmetlerin maliyetini sorgularım.(11)

Sonuç ve Değerlendirme

Yerel yönetim hizmetleri her bireyin yaşamını etkilemektedir. Bu bağlamda tüm bireyler yerel yönetimin sunduğu hizmetlerin birer tüketicisi konumundadır. Çalışmada yerel yönetim organlarından hizmet alan bireyler, tüketici olarak değerlendirilmiştir. Bu tüketicilerin yerel yönetim hizmetinde sergiledikleri davranışların neler olduğu bu çalışmanın hedefidir. Yerel yönetimler içerisinde ve özellikle çalışmanın ana kütesini oluşturan belediyeler çok farklı alanlarda hizmet sunmaktadır. Sunulan bu hizmetler tüketiciler tarafından tüketilmekte ve bunların her birey üzerindeki etkisi farklı olmaktadır.

Küreselleşen dünyayla beraber toplum ihtiyaçları da değişmektedir. Günümüzde bu ihtiyaçların önemli bir kısmı belediyeler tarafından karşılanmaktadır. Bu çalışmada belediyeler tarafından sunulan hizmetlerin tüketiciler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada ilk olarak bu konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalar incelenmiş ve çalışma konusuyla ilgili bir

ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçek Bingöl kent merkezinde Bingöl Belediyesinden hizmet alan tüketicilere uygulanmıştır. Çalışmada 400 anket uygulanmıştır. Anketler Bingöl'ün 14 merkez mahallesinde uygulanmıştır. Çalışmanın anketi Mart-Haziran 2017 döneminde uygulanmıştır.

Çalışmada ölçek geliştirme süreci bilimsel kurallar çerçevesinde yapılmıştır. Oluşturulan YYHTDÖ'den elde edilen veriler açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizlerine tabi tutulmuştur. Tüketicilere yöneltilen 34 soruluk ilk ölçek de açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve analizler sonucunda 3 soru analizlerin dışında kalmıştır. Elde edilen 31 soruluk ölçek doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve analiz sonucunda 3 soru analizlerin dışında kalmıştır. YYHTDÖ 28 soru ile son hâlini almıştır (Tablo 7). Elde edilen ölçek, bu alanlarla ilgili olup bundan sonraki çalışmalara da kaynak niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Bu ölçek, belediye hizmetlerinde tüketici davranış kavramının oluşturulmasında, bu konudaki davranış biçimlerinin içeriğinin anlaşılması ve davranışların etkin hizmet sunumuna katkı vermektedir.

Yapılan açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda beş faktörün yerel yönetim hizmetlerinde tüketici davranışlarında etkili olduğu saptanmıştır. Bu faktörler faktörü oluşturan değişkenler dikkate alınarak sırasıyla çevreci tüketici, katılımcı tüketici, pasif tüketici, tavır alan tüketici ve sorgulayıcı tüketici olarak isimlendirilmiştir. Yani yapılan analizler sonucunda belediye hizmeti alan tüketicilerin beş farklı davranış sergilediği tespit edilmiştir. En çok sergilenen davranış biçimi çevreci tüketici davranışı iken, en az sergilenen davranış biçimi sorgulayıcı tüketici davranışı olduğu bulunmuştur.

Yıldırım (1999) da sağlık alanında yaptığı çalışmada; sağlık sektöründen hizmet alan bireylerin tüketici davranışlarını sorgulamıştır. Çalışma sonucunda; katılımcı, pasif, sorgulayıcı, çekingen, maliyet duyarlı ve tavır alan tüketici olarak adlandırılan 6 adet faktör bulmuştur. Bu sonuç ile sağlık sektörü tüketicilerinin sergiledikleri bazı davranışların yerel yönetim hizmetleri alan tüketicilerin sergiledikleri davranışlara benzediği, ancak bunların önem sırasının her iki tüketici grubunda farklı olduğu görülmektedir. Yapılan başka bir çalışmada Belediye hizmetleri memnuniyetiyle ilgili faktör analizi sonucunda; Genel Hizmet Çerçevesi-Tedbir, Koruma ve Ekonomik Gelişim Hizmetleri- Peyzaj Hizmetleri-Sosyal Alan Hizmetleri-Geri Kazanım ve Sağlık Hizmetleri ve Acil Durum Hizmetleri önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir (Tunç, 2017). Bu iki çalışmanın sonucuna benzer bir biçimde çalışmamızın sonuçları, belediye hizmetlerinden faydalanan tüketicilerin farklı hizmetlere önem verdiği ve farklı tüketici davranışı sergilediği anlaşılmaktadır.

YYHTDÖ faktörlerine bakıldığında Belediye tarafından sunulan hizmetlerde farklı tüketici davranışları olduğu ve en çok önem verilen tüketici tavrının “çevreci tüketici” olduğu görülmektedir.

Bir belediyenin başarısını değerlendirebilmek için belediyenin vatandaşa sunmuş olduğu hizmetlerin analizlerinin yapılması gerekmektedir. Bu yüzden buna benzer çalışmaların Türkiye'nin diğer şehirlerinde de belirli zaman aralıklarıyla yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Belediye hizmetleri sadece çevreyi güzelleştirmek anlamına gelmemekte, tüketiciler için yaşanabilir bir kent oluşturmak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tüketicilerin ihtiyaçları doğrultusunda neden-sonuç bağlantısı kurulmalıdır. Başta Bingöl Belediyesi olmak üzere bütün belediyelerden hizmet alan bireylerin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda bilinçli hareket etmelidir.

Bu araştırmaların bulgularına dayalı olarak kaynakların kullanımı, hizmetlerin organize edilmesi, hizmet türünün ve içeriğinin belirlenmesi durumunda tüketicilerin sunulan hizmetlere ilişkin memnuniyet düzeyinin artmasına katkı sağlanabilir. Diğer belediyeler de Yerel Yönetim Hizmetlerinde Tüketici Davranışları Ölçeğini kullanarak kendi hizmetlerinden bireylerin memnuniyet düzeylerini ölçmek amacıyla bazı araştırmalar yapabilir veya yaptırabilirler. Araştırmalardan elde edilecekleri bulgulara dayalı olarak, öncelikleri ve bireylerin ihtiyaçlarını değerlendirerek yeni hizmet politikaları üretip uygulamaya koyabilirler. Böylece daha kaliteli ve yaygın hizmet sunabilir ve tüketicilerin, yöre halkının belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeylerinin yükselmesine katkı sağlayabilirler. Çalışmanın bulgularına dayalı olarak belediyelere, hizmet sunumunda doğal çevrenin korunmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi, çevreci teknolojilere yatırım yapılması ve hizmet alan tüketicilerin karar alma mekanizmalarında katılımlarının sağlanması önerilmektedir.

Yapılan alan araştırması neticesinde elde edilen bulgulara göre, sunulan hizmetlerin genelinde tüketicilerin memnuniyet oranının düşük olduğu görülmektedir. Bu çalışma ya da buna benzer nitelikteki bilimsel araştırma sonuçları belediyelere yol gösterecek, belediyelerin sunmuş oldukları hizmetlerin kalitesini ve buna bağlı olarak da kentin yaşam kalitesini yükseltecektir. Özellikle siyasi bağlamda bir sonraki seçim döneminde oy talebinde bulunmayı düşünen belediye yöneticileri memnuniyet esaslı çalışmak zorundadırlar. Bu memnuniyet düzeyi de hizmet alan bireylerin davranışını esas alan bir yaklaşıma bağlıdır.

KAYNAKLAR

- AJZEN, I. ve FİSHBEİN, M. (1973), “Attitudinal and Normative Variables as Predictors of Specific Behaviors”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 27: 41-57.
- AKDOĞAN, M.Ş. ve KARAARSLAN, M.H. (2013), “Tüketici Yenilikçiliği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2): 1-20.
- AKYÜZ, M. (2015), *Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler; Gösteriş Amaçlı Tüketim Eğilimi ve Sembolik Tüketim Eğiliminin Genç Tüketiciler Açısından Değerlendirilmesi (SDÜ Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.
- ALTUNÖZ U. ve ALTUNÖZ, H. (2016), *Davranışsal Ekonomi: Nörofinans*. 1.Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ANDREASEN, A.R. (1995), *Marketing Social Change: Changing Behavior to Promote Health, Social Development, and the Environment*. Jossey-Bass, San Francisco.
- ARSLAN, M. (2013), *Yerel Yönetimlerde Sosyal Belediyecilik Faaliyetleri; Arnavutköy Belediye Örneği*, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AYDIN, O.B. (2014), *Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim (1. Baskı)*, İstanbul: Gece Yayınları.
- AYDIN, S. (2009), “Kişisel ve Ürün Temelli Yenilikçilik: Cep Telefonu Kullanıcıları Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2): 188-203.
- BASILGAN, M. (2008), *İktisadi Psikoloji: Teori ve İhracatçı Müteşebbis Karar Profili Üzerinde Bir Uygulama*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Lisans Tezi, Bursa.
- BAUDRILLARD, J. (1997), *El crimen perfecto*. Anagrama.
- BAUMGARTNER, H., ve HOMBURG, C. (1996), “Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review”, *International Journal of Research in Marketing*, 13(2): 139-161.
- BAYAZIT, H. (2009), “Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü”, *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3): 143-151.
- BENTLER, P.M. (1980), “Multivariate analysis with latent variables: Causal modeling”, *Annual Review of Psychology*, 31: 419-456.

- BENTLER, P.M., and BONETT, D.G. (1980), “Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures”, *Psychological Bulletin*, 88: 588-606.
- BRAY, J. (1997), *Consumer Behaviour Theory: Approaches and Models*, [Online] <https://core.ac.uk/reader/75477> > [Erişim Tarihi: 07.01.2019].
- BROWNE, M.W. and CUDECK, R. (1992), “Alternative ways of assessing model fit”, *Sociological Methods & Research*, 21(2): 230-258.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2002), “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32: 470-48.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2009), *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (10. Baskı) Ankara: Pegem A Akademi.
- ÇAKIR, M., ÇAKIR, F., ve GÜLŞAH, U.S.T.A. (2010), “Üniversite öğrencilerinin tüketim tercihlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2): 87-94.
- ÇAMUR, Ö. (2013), *Belediye Hizmetlerinde Vatandaşlık Odaklılık; Malatya Belediye Örneği*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- ÇUBUKÇU, M. (1999), *Küreselleşme Süreci İçinde Tüketim Toplumu Tüketim Kültürü* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- DASTAN, I. (2015), “Digitalizing the Municipality and Factors Affecting the Acceptance of E-municipality: An Empirical Analysis”, *International Business Research*, 8(12): 104-115.
- DURSUN, İ., ALNIAÇIK, Ü., ve Tümer Kabadayı, E. (2013), “Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği: Yapısı ve Boyutları”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19): 293-304.
- Endüstri4.0Platformu*; TUBİTA (2020), <https://www.endustri40.com/hakkimizda> > [Erişim Tarihi: 06.01.2020].
- ENGEL, J.F., BLACKWELL, R.D. and KOLLAT, D.T. (1978), *Consumer Behavior*, The Dryden Pres, Hinsdale, Illinois.
- ER, A. (2016), *Belediye Hizmetlerinin Performans Algısının Değerlendirilmesi Üzerine bir Çalışma; Alanya Örneği*, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- ERYİĞİT, C. and KAVAK, B. (2011), “Moderator roles of interpersonal effects on the influence of consumer ethnocentrism on intention to buy foreign

- products: a cross cultural testing”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2): 97-119
- GERLEVIK, D. (2012), *İnternet Üzerinden Alışverişin Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkisi*. Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- GOODHOPE, O.O. (2013), “Major Classic Consumer Buying Behaviour Models: Implications for Marketing Decision-Making”, *Journal of Economics and Sustainable Development*, 4(4): 164-171.
- HAYME, S. (2015), Ölçme Eşdeğerliğinin Çoklu Grup Uygulamaları ve Rasch Analizi ile Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Biyoistatistik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- HOURIE, E., MALUL, M., and BAR-EL, R. (2015), The social value of municipal services. *Journal of Policy Modeling*, 37(2): 253-260.
- HOWARD, J.A. and SHETH, J.N. (1969), *The Theory of Buyer Behavior*, New York: John Wiley & Sons.
- HU, L., and BENTLER, P.M. (1999), “Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives”, *Structural Equation Modeling*, 6(1): 1-55.
- KARABACAK, E. (2003), *Medyanın Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi ve Pazarlama Yönetimi Açısından Önemi*. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- KATONA, G. ve MORGAN, J.N. (1980), *Essays on Behavioral Economics*, Survey Research Center Institute for Social Research The University of Michigan, ISR Code Number 4325, https://isr.umich.edu/wp-content/uploads/historicPublications/ESSAYSONBEHAVIORAL_4325_.PDF [Erişim Tarihi: 18.08.2020].
- KLINER, R.B. (2011), *Principles and practice of structural equation modeling*, New York: The Guilford Press.
- KOTLER, P. (1984), *Pazarlama Yönetimi*. Çev: Yaman Erdal, 2.Baskı, New Jersey: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- LANTOS, P.,G. (2012), “Using Theories of Consumer Behavior in the Search for the Meaning of Life”, *Christian Business Academy Review*, 7, 33-40.
- MARSH, H.W., HAU, K.T., ARTELT, C., BAUMERT, J., and PESCHAR, J.L. (2006), “OECD’s brief self-report measure of educational psychology’s most useful affective constructs: Cross-cultural, psychometric comparisons across 25 countries”, *International Journal of Testing*, 6(4): 311-360.

- MEYERS, L.S., GAMST, G., and GUARINO, A. J. (2006), *Applied Multivariate Research: Design and Interpretation*. SAGE Publications Inc. California.
- MOLETSANE, A.M., de KLERK, N., and BEVAN-DYE, A.L. (2014), “Community expectations and perceptions of municipal service delivery: a case study in a South African Municipality”, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(21): 281-290.
- MUNRO, B.H. (2005), *Statistical Methods For Health Care Research*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- NİCOSIA, F.M. (1966), *Consumer Decision Processes; Marketing and Advertising Implications*. Prentice-Hall.
- ODABAŞI, Y. ve BARIŞ, G. (2002), *Tüketici Davranışı, Kapital Medya Hizmetleri*, İstanbul
- ÖZTUNA, D. (2008), *Kas-İskelet Sistemi Sorunlarının Özürlülük Değerlendirmede Bilgisayar Uyarlamalı Test Yönteminin Uygulanması*. Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Biyoistatistik Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- SAHNEY, S. (2009), *Module - 5 Consumer Behavior*, NPTEL Vinod Gupta School of Management, https://www.academia.edu/20331382/Module_-_5?auto=download [Erişim Tarihi: 06.01.2020].
- SARIYER, N. (2008), “Gloval Ölçeği ile Belediye Hizmetlerinde Müşterinin Algıladığı Değerinin Belirlenmesi- Kayseri Büyükşehir Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 163-185.
- SARIYER, N. (2008), “Gloval Ölçeği ile Belediye Hizmetlerinde Müşterinin Algıladığı Değerinin Belirlenmesi- Kayseri Büyükşehir Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 163-185
- ŞAHİN, K. (2011), *Belediye Hizmetleri ve Hizmet Kalitesine Yönelik Vatandaş Memnuniyetinin Ölçümü, (Konya İl Merkezi Örneği)*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- ŞİMŞEK, ÖF. (2007), *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.
- TAN, C.S. (2010), “Understanding Consumer Purchase Behavior In The Japanese Personal Grooming Sector”, *Journal of Yaşar University*, 17(5): 2821-2831.
- TERZİOĞLU, M., AVCI, M., ve GÖKOVALI, U. (2008), “İşletmelerde Yenilik Yeteneği: Denizli Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Örneği”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3): 377-388.

- TOPUZOĞLU, A., HIDIROĞLU, S., AY, P., ÖNSÜZ, F. ve İKİİŞİK, H. (2007), “Tüketicilerin Gıda Ürünleri ile İlgili Bilgi Düzeyleri ve Sağlık Risklerine Karşı Tutumları”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(4): 253-258.
- TUNÇ, A. (2017), *Yapısal Eşitlik Modeli ile Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet Ölçeği Geliştirilmesi ve Memnuniyetin Değerlendirilmesi: Sivas Örneği*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- ÜNAL, S. ve ERCİŞ, A. (2006), “Pazarın satın alma tarzlarına ve kişisel değerlere göre bölümlendirilmesi”, *Marmara üniversitesi İİBB Dergisi*, 21(1): 359-383.
- VEBLEN, T. (1899), *The Theory of the Leisure Class*. Yeni Baskı 1965. MacMillan New York.
- YAĞCI, M.İ. ve İLARSLAN, N. (2011), “Reklamın ve Cinsiyet Kimliği Rolünün Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1): 138-155.
- YILDIRIM, H.H. (1999), “Sağlık Bakımında Tüketici Davranışları: Tüketici Davranış Endeksine Dayalı Bir Uygulama”, *Amme İdaresi Dergisi*, 32(2): 69-102.
- YILMAZ, V. (2004), “LISREL ile Yapısal Eşitlik Modelleri: Tüketici Şikâyetlerine Uygulanması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 77-90.

PLATFORM ÇALIŞMA BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN SORUNLARA YÖNELİK SENDİKALAR VE PLATFORM ÇALIŞANLARININ GİRİŞİMLERİ

Yasemin ARI KOVANCI¹

Geliş: 05.05.2020 / Kabul: 14.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.732877

Öz

Son yıllarda giderek yaygınlaşan platform çalışma, dijitalleşme sürecinde ortaya çıkan yeni çalışma biçimlerinden biridir. İşgücü istem ve sunumunun dijital çalışma platformları aracılığıyla eşleştirilmesine dayanan platform çalışma biçiminin çalışma yaşamının geleceğinde önemli bir yere sahip olması beklenmektedir. Geleneksel çalışma ilişkisinden pek çok yönüyle farklılıklar gösteren platform çalışma biçimi niteliği gereği çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, platform çalışmanın kendine özgü yapısı nedeniyle platform çalışanları bakımından içerdiği sorunların ve bu sorunların çözümüne ilişkin olarak sendikalar ve platform çalışanları tarafından gerçekleştirilen girişimlerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada, öncelikle konuya ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturması için platform çalışma ele alınmış, ardından platform çalışmadan kaynaklanan sorunlara yer verilmiş, son olarak da sendikaların ve platform çalışanlarının girişimleri, çeşitli ülke örneklerine değinilerek ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Platform çalışma, Dijital çalışma platformları, Platform çalışanları, Sendikalar.

¹ Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, yaseminari@kmu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2730-6216>.

THE ATTEMPTS OF TRADE UNIONS AND PLATFORM WORKERS REGARDING THE PROBLEMS THAT EMERGE IN THE CONTEXT OF PLATFORM WORK

Abstract

The platform work which has gradually become widespread in recent years is one of the new ways of work that emerge in the process of digitalisation. The platform work style, depending on the matching of demand and supply of labour through digital labour platforms, is expected to have an important place in the future of working life. The platform work style, which differs from traditional working relationship in many respects, brings many problems together with it in terms of its quality. In this study, it is aimed to examine the problems of platform work in terms of platform workers due to its specific structure and the attempts made by the trade unions and platform workers regarding the solutions of these problems. For this purpose, in this study in which literature review method has been used, the platform work has been initially dealt with in order to formulate a conceptual frame about the matter. Then the problems caused by the platform work have been included, and finally, the attempts of the trade unions and platform workers have been tried to be revealed mentioning several examples from countries.

Keywords: *Platform work, Digital labour platforms, Platform workers, Trade unions.*

Giriş

Teknolojide yaşanan gelişmeler son yıllarda çalışma faaliyetinin gerçekleştirilmesinde dijital çalışma platformlarının giderek öne çıkmaya başlayan aktörler olmasını sağlamaktadır. Gerek dünyanın herhangi bir yerinden sanal olarak yerine getirilmesi mümkün olan, gerekse yerel olarak gerçekleştirilmesi gereken işlerin yer aldığı dijital çalışma platformları ile birlikte yeni bir çalışma biçimi olarak platform çalışma giderek önem kazanmaktadır.

Platform çalışma biçimi bağlamında platform çalışanlarının istihdam statüsüne ilişkin belirsizlik ve düzenleyici çerçevenin yokluğu, düşük ücretler, istikrarsız ve güvencesiz çalışma koşulları, platform çalışanlarının sendikal hakların kullanılmasında karşılaştıkları zorluklar, geleneksel çalışma ilişkisinin içerdiği yasal ve sosyal korumadan yoksunluk gibi önemli sorunlar beraberinde bu sorunların giderilmesine duyulan gereksinimi ortaya çıkarmaktadır. Buna ilişkin olarak, sendikalar platform çalışma çerçevesinde geleneksel çalışma

biçimlerinin dışında kalan platform çalışanlarının karşı karşıya kaldıkları sorunları belirleyerek, söz konusu çalışanların ihtiyaçları doğrultusunda yeni stratejiler geliştirmektedir. Bu stratejilerin bir parçası olarak girişimlerde bulunan sendikaların yanı sıra, platform çalışanlarının da söz konusu sorunların çözümüne ilişkin olarak çeşitli girişimler başlattıkları görülmektedir.

Bu çalışmada, platform çalışma biçimi kavramsal açıdan açıklanmaya çalışıldıktan sonra, bu çalışma biçiminin platform çalışanları bakımından içerdiği sorunların üzerinde durularak farklı ülkelerde sendikalar ve platform çalışanları tarafından gerçekleştirilen çeşitli girişimler ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Platform Çalışma

Günümüzde teknolojik değişim ve dijitalleşme, çalışma yaşamının geleceğini şekillendiren dönüştürücü ve küresel güçler arasında önemli bir yere sahiptir (Cantarella vd., 2019: 2). Dijital teknolojilerin uygulanmasıyla birlikte çalışma yaşamında ortaya çıkan hızlı değişim bir yandan fırsatlar yaratırken, diğer yandan riskleri beraberinde getirmektedir (Voss ve Riede, 2018: 5). Son on yılda, yenilikçi dijital teknolojilerin artan kullanımı ile platform ekonomisi ve dijital çalışma platformlarını da içerecek bir biçimde platform ekonomisindeki istihdam istikrarlı ve hızlı bir biçimde büyümektedir. Dijitalleşme sürecinde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak genellikle istihdamın parçalanması ve enformelleşmesi yoluyla iş organizasyonu değişmekte ve yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmaktadır (Cantarella vd., 2019: 2; ILO, 2019: 3).

Dijitalleşme sürecinde ortaya çıkan yeni çalışma biçimlerinden biri platform çalışmadır. Teknolojinin artan kullanımına bağlı olarak gün geçtikçe yaygınlaşan platform çalışma biçimi bir uygulama ya da web sitesi aracılığıyla belirli işlerin (görevlerin, hizmetlerin, faaliyetlerin) yerine getirilmesine ilişkin olarak çalışanlar ile müşterilerin eşleştirilmesine dayanmaktadır (OECD, 2019: 52). Platform çalışma kavramı çalışma ile ilgili platformlar üzerinden yeni bir düzenleme ve aracılık etme biçimine atıfta bulunmaktadır (Florisson ve Mandl, 2018: 1). Bununla birlikte, platform çalışmayı, platform ekonomisinin dijital çalışma platformlarının oluşturulması aracılığıyla yaygınlaşmasını sağladığı standart dışı çalışma biçimi olarak ifade etmek mümkündür (Johnston ve Land-Kazlauskas, 2019: 3). Başka bir ifadeyle, platform çalışma kuruluşların veya bireylerin belirli sorunları gidermek amacıyla diğer kuruluşlara veya bireylere erişmelerini sağlamak ya da ödeme karşılığında çeşitli hizmetler sunmak için

dijital bir platform kullandıkları çalışma biçimi olarak ele alınabilir (Eurofound, 2018a: 9).

Platform çalışma, istemde bulunulan belirli hizmetlerin gereksiniminin karşılanmasına ilişkin geniş kapsamlı faaliyet türlerinin dijital çalışma platformları aracılığıyla sunulmasını içermektedir (OECD, 2019: 54). Bununla birlikte, literatürde, platformların aracılık ettiği faaliyetler konusunda terminolojideki farklılıklar ve her bir kavramın tam olarak neyi ifade ettiğine ilişkin belirsizlikler platform çalışmanın kapsamına ilişkin farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Florisson ve Mandl, 2018: 1). Bu bağlamda, platform çalışma kapsamında platformlar üzerinden gerçekleştirilen ekonomik işlemlerin konusunu hizmet sunumu oluşturmakta, dolayısıyla platformların aracılık ettiği mülkün kiralanması (örneğin, Airbnb) veya internet üzerinden ürünlerin satışı (örneğin, eBay) işlemleri platform çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır (Piasna ve Drahekoupil, 2019: 14).

Platform çalışma biçimi üç temel ekonomik aktörün katılımına dayanmaktadır. Bu aktörleri; (i) ‘çalışan’ (hizmet sağlayıcısı); (ii) ‘müşteri’ (hizmet kullanıcısı) ve (iii) ‘platform’ (istem ve sunumun eşleştirilmesine olanak sağlayan dijital altyapı) olarak ele almak mümkündür (Florisson ve Mandl, 2018: 2-3; La Salle ve Cartoceti, 2019: 2). Bununla birlikte, dijital çalışma platformları aracılığıyla hizmet isteminde bulunan taraf (müşteri); bir şirket, bir kurum, bir grup veya bir kişi olabilmektedir. İstemde bulunulan hizmetleri gerçekleştirebilecek olan kitle (çalışanlar) ise, genellikle kişiler veya mikro şirketlerden oluşmaktadır. Bu iki taraf arasındaki ilişkiyi düzenleyen ve kısmen yöneten aracı bir platform da esasen istem ve sunum arasındaki işlemler için gerekli altyapıyı sağlamaktadır (Florisson ve Mandl, 2018: 2-3).

Bununla birlikte, müşteriler (kişiler veya şirketler), dijital çalışma platformları aracılığıyla çok çeşitli işlere ilişkin istemde bulunabilirken, platform çalışanları kendi becerilerine ve uygunluk durumlarına göre tercihte buldukları işleri yerine getirebilmektedir. Dijital dünyada sınırların bulunmaması, bir yandan müşterilerin dijital çalışma platformları üzerinden dünya çapındaki işgücüne erişebilmesini mümkün kılarken; diğer yandan çalışanlar için hem yerel, hem de küresel olarak daha fazla iş fırsatına erişebilme olanağının ortaya çıkmasını ve işgücü sunumunun önemli ölçüde artmasını beraberinde getirmektedir (Aleksynska vd., 2019: 9).

Platform çalışma biçiminin ayırt edici temel özelliklerini şu şekilde ele almak mümkündür: (i) Platform çalışma çerçevesinde dijital platform, çalışan ve müşteri arasında üçlü bir ilişki bulunmaktadır. (ii) Platform çalışanları ve

müşteriler arasındaki ilişkiler dijital bir platform aracılığıyla düzenlenmektedir. (iii) Platform çalışma kapsamında dijital çalışma platformları üzerinden belirli işlerin yerine getirilmesi veya çeşitli sorunların çözülmesi amaçlanmaktadır. (iv) Platformlarda yer alan işler görevlere ayrılmakta ve küresel ölçekte pek çok kişi arasında paylaşılmaktadır. (v) Dijital platformlarda yer alan işler istemde bulunulduğunda yerine getirilmektedir (Eurofound, 2018a: 9).

Üç taraflı bir nitelik taşıyan platform çalışma biçiminde üç aktörün de kurulan iş ilişkisi bakımından farklı kontrol düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Genellikle, platformlar aracılığıyla gerçekleşen iş ilişkisinde, platform operatörlerinin gerekli altyapıyı oluşturmaya dayanarak, müşteriler ve platform çalışanları ile karşılaştırıldığında platformlar daha güçlü bir kontrol düzeyine sahiptir. Hatta, bazı durumlarda, platformların iş ilişkisi açısından uyguladığı kontrol düzeyi olması gerekenin üzerinde gerçekleşmekte; dolayısıyla platformların işlevini bilgilendirme amaçlı hizmet veren taraf olmaktan çok daha fazlası haline getirebilmektedir. Bu yönüyle, bazı kesimler dijital çalışma platformlarının emek komisyonculuğuna ilişkin işlev gördüğü yönünde değerlendirmelerde bulunmakta ve bazı açılardan bir işveren gibi hareket ettiklerine dikkat çekmektedir. Ancak, platformlar sadece aracı rolü üstlendiklerini ileri sürmekte, dolayısıyla bir işverenin görev ve sorumluluklarını (yükümlülüklerini) kabul etmemektedir (Florisson ve Mandl, 2018: 2-3).

1.2. Dijital Çalışma Platformları

Çalışma, tarihsel süreçte coğrafi sınırlara bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma faaliyetine katılım bakımından işin yapıldığı mekan belirleyici bir unsur olmuştur. Ancak, günümüzde internetin yaygın kullanımı bu durumu önemli ölçüde değiştirmeye başlamış ve işin yapılması konusunda mekansal bakımdan köklü değişiklikler getirmiştir (Graham vd., 2017: 136). İnternet kullanımının yaygınlaşması her türlü ekonomik faaliyetin düzenlenmesinde dijital platformlardan giderek artan bir biçimde yararlanılmasını beraberinde getirirken (Pesole vd., 2018: 7), çalışanlar, işverenler, müşteriler ve ürünlerin nihai kullanıcıları dünyanın herhangi bir yerinde bulunabilmektedir (Graham vd., 2017: 136). Bununla birlikte, internet olanaklarının üstel olarak büyümesi nedeniyle son yıllarda literatürde, gig, talep üzerine veya platforma dayalı ekonomi olarak nitelendirilen dijital platform ekonomisinde çalışanların sayısı giderek artmaktadır (Cantarella vd., 2019: 2).

Bu bağlamda, çalışma yaşamına ilişkin son 10 yılda yaşanan en önemli dönüşümlerden biri, dijital çalışma platformlarının ortaya çıkmasıdır. Günümüzde, giderek yaygınlaşan dijital çalışma platformları aracılığıyla çalışma

biçimi esasen çalışmanın geleceği konusunda önemli simgelerden biri haline gelmektedir (Berg vd., 2018: 1). Dijital çalışma platformları, işgücü sunumu ve isteminin eşleştirilmesini sağlamakta, ücret karşılığında işin tamamlanmasına yönelik araçları ve hizmetleri temin etmekte ve yönetim kurallarını belirlemektedir. Dijital çalışma platformları, aynı zamanda maliyetleri düşürerek ve eşleştirme sürecinin etkinliğini artırarak kendi hesabına çalışmayı artırmaktadır (Piasna ve Drahokoupil, 2019: 14).

Dijital çalışma platformları, belirli işlerin yapılmasına yönelik işlemleri algoritmik bir biçimde düzenleyen dijital ağlar olarak tanımlanmaktadır (Pesole vd., 2018: 7). Başka bir ifadeyle, dijital çalışma platformları algoritmik yönetime dayanan online teknolojiler aracılığıyla işgücü sunum ve istemini eşleştirmek için sanal alanlar sağlayan ve böylece işlem maliyetlerini önemli ölçüde düşüren iktisadi araçlardır. Algoritmik yönetim, dijital çalışma platformlarının çalışanları giderek daha fazla izlemesine ve kontrol etmesine yönelik işlev görmektedir (Vandaele, 2018: 5).

Dijital çalışma platformları heterojen bir yapıya sahiptir (De Groen vd., 2016: 1). Türdeş niteliklere sahip olmayan, dolayısıyla istihdam koşulları bakımından farklı sonuçları beraberinde getiren pek çok dijital çalışma platformu türü (biçimi) bulunmaktadır. Bu yüzden, dijital çalışma platformlarının belirli kriterler çerçevesinde kapsamlı bir biçimde sınıflandırılması önem taşımaktadır. Bununla birlikte, literatürde bu platformların sınıflandırılması konusunda çeşitli araştırmalarda farklı kesimlerin değişik ölçütleri esas aldığı görülmektedir (Eurofound, 2018b: 20).

De Groen vd. (2016)'e göre, dijital çalışma platformları temelde iki belirgin gruba ayrılabilir. Bunlar, Şekil 1'de görüldüğü gibi, (i) dünyanın herhangi bir yerinden sanal olarak gerçekleştirilebilmesi mümkün olan işlerin yer aldığı platformlar ile (ii) yerel olarak yerine getirilmesi gereken fiziksel işlerin bulunduğu platformlardır. İlk grupta yer alan platformlarda sanal olarak tamamlanabilecek hem yüksek, hem de düşük vasıf gerektiren görevler bulunabilmektedir. Örneğin, akademik literatür taraması için Upwork platformu aracılığıyla çalışanlara erişim sağlanabileceği ya da CoContest platformu üzerinden iç mimarlara ve 99Design platformu ile grafik tasarımcılara yönelik olarak bir yarışma başlatılabileceği gibi, Amazon Mechanical Turk platformu üzerinden restoran incelemelerini kontrol etmek gibi düşük vasıf gerektiren mikro görevler için dış kaynak kullanımı mümkündür. Fiziksel olarak gerçekleştirilmesi gereken işlerin yer aldığı dijital çalışma platformlarında ise, genellikle düşük

vasıflı işler çoğunlukta olmakla birlikte, hem yüksek hem de düşük vasıf gerektiren işler bulunabilmektedir (De Groen vd., 2016: 1).

Sanal/Küresel Olarak Gerçekleştirilebilecek İşler		Fiziksel/Yerel Olarak Gerçekleştirilebilecek İşler	
Yüksek Vasıflı	Düşük Vasıflı	Yüksek Vasıflı	Düşük Vasıflı
Örneğin, Upwork, 99Design, CoContest	Örneğin, Amazon Mechanical Turk	Örneğin, TakeLessons	Örneğin, ListMinut, TaskRabbit

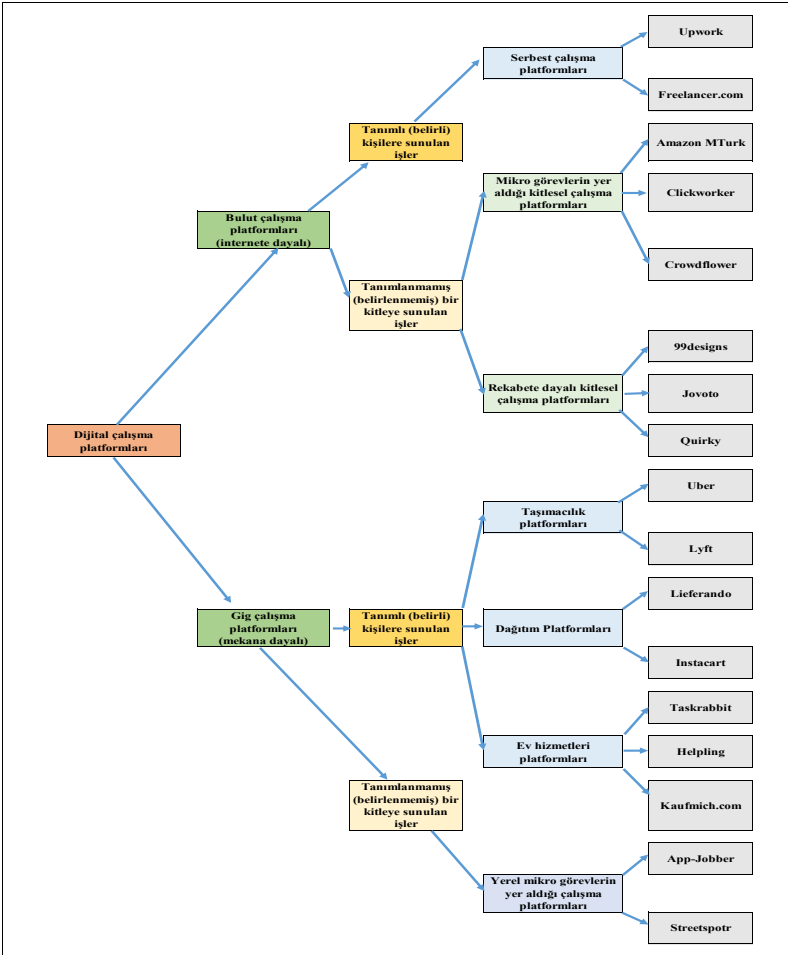
Şekil 1. Dijital Çalışma Platformlarının De Groen vd. (2016)'e Göre Sınıflandırılması

Kaynak: De Groen vd., 2016: 2.

Literatürde, dijital çalışma platformlarının sınıflandırılmasına yer verilen bir başka araştırma Avrupa Komisyonu'nun Ortak Araştırma Merkezi (Joint Research Centre (JRC))'ne aittir. Söz konusu araştırma, platform çalışmaya ilişkin nicel bulgular sağlamaya yönelik ilk girişim olup, 2017 yılında İşbirlikçi Ekonomi ve İstihdam (COLLEEM) pilot araştırması başlığıyla Almanya, Hollanda, İspanya, Finlandiya, Slovakya, Macaristan, İsveç, İngiltere, Hırvatistan, Fransa, Romanya, Litvanya, İtalya ve Portekiz'i kapsayan Avrupa Birliği üyesi on dört ülkede gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarının yer aldığı raporda, dijital çalışma platformlarının genellikle üç kategoride sınıflandırıldığı ortaya konulmaktadır. Bu kategorilerin; (i) yüksek becerilere sahip serbest çalışanlara erişilmesini sağlayan online serbest çalışma platformları (örneğin, PeoplePerHour, Freelancer, Upwork gibi); (ii) mikro görevler ile bağımsız çalışanları etkin bir biçimde eşleştiren mikro görevlere ilişkin platformlar (örneğin, Amazon Mechanical Turk, CrowdFlower gibi) ve (iii) fiziksel olarak yerine getirilen işlere aracılık eden platformlar (örneğin, Uber, Deliveroo, TaskRabbit gibi) şeklinde ele alınması mümkündür. Ayrıca, dijital çalışma platformları üzerinden fiziksel olarak gerçekleştirilen işler gig çalışma (gig work) olarak da nitelendirilmektedir (Pesole vd., 2018: 3-37).

Schmidt (2017) ise, dijital çalışma platformlarının sınıflandırılması konusunda platformların iki unsur bakımından sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu unsurlar, platformların aracılık ettiği işlerin gerçekleştirilmesinin belirli bir yere (mekana) bağlı olup olmadığına ve bu işlerin yerine getirilmesinin belirli bir kişi veya grup ile sınırlı olup olmadığına ilişkindir. Bununla birlikte, her iki unsur da platform çalışma biçimine ilişkin olarak;

platformların işleyiş mekanizması, platform çalışanlarının çalışma koşulları, geçerli yasal çerçeve ve düzenleyici tedbirler üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahiptir. Schmidt (2017)'in önerdiği sınıflandırmanın temelini oluşturan bu unsurlar çerçevesinde; platformda yer alan işlerin mekana dayalı olmaması ve uzaktan internet üzerinden yerine getirilebilecek bir nitelik taşıması durumunda bulut çalışması; platformda yer alan işlerin gerçekleştirilmesinin belirli bir kişiye bağlı olmayıp, tanımlanmamış (belirlenmemiş) online bir grup insanın yapabileceği bir niteliğe sahip olması durumunda ise, kitlesel çalışma olarak ifade edilmektedir (Schmidt, 2017: 5).

Şekil 2. Dijital Çalışma Platformlarının Schmidt (2017)'e Göre Sınıflandırılması

Kaynak: Schmidt, 2017: 7.

Bu bağlamda, Schmidt (2017) Şekil 2’de görüldüğü gibi dijital çalışma platformlarını temelde iki kategoride incelemektedir. Bunlar; bulut çalışma (internete dayalı dijital çalışma) platformları ve gig çalışma (mekana dayalı dijital çalışma) platformlarıdır. Bulut çalışma platformları kategorisi kendi içinde; (i) serbest çalışma platformları; (ii) mikro görevlerin yer aldığı kitlesel çalışma platformları ve (iii) rekabete dayalı yaratıcı kitlesel çalışma platformları olarak sınıflandırılmaktadır. Gig çalışma platformları kategorisi² ise; (i) taşımacılık ve dağıtım hizmetleri platformları ve (ii) ev hizmetleri ve kişisel hizmetler platformları olarak ele alınmaktadır (Schmidt, 2017: 5).

Bu bağlamda, literatürde farklı ölçütler temelinde dijital çalışma platformlarının sınıflandırılmasına ilişkin var olan çalışmalar genel olarak incelendiğinde, platform çalışma çerçevesinde istihdam ilişkisinin niteliğinin değiştiğini ifade etmek mümkündür. Gerçekten, Uber, Deliveroo, TaskRabbit, ClickWork veya Fiverr gibi dijital iş araçları esasen istihdam ilişkisini dönüştürmektedir. Platform çalışanlarının bir kısmı dünyanın herhangi bir yerinde ve online olarak yerine getirilebilen işlerde (örneğin, metin düzenleme veya grafik tasarımı) uzmanlaşırken, diğer bir kısmı ise platformlarda yerel olarak ve fiziksel varlık gerektiren platform işlerini (yemek teslimatı, ev temizliği veya taksi şoförlüğü) gerçekleştirmektedir. Tüm bu farklı platform türlerinin ortak özelliği ise; bireylerin çalışma saatlerinin sınırlandırılmasına, zorunlu asgari ücret tespit edilmesine ve yasal yükümlülüklerin tanımlanmasına ilişkin mevzuatın ve toplu iş sözleşmeleriyle belirlenen geleneksel yapıların dışında bir görelî özerklik ile çalışmasını mümkün kılmasıdır. Uzaktan yapılabilmesi mümkün olan işler konusunda önemli işlevlere sahip olan ve görev atamaları yoluyla işlerin parçalara bölünmesine olanak sağlayan dijital çalışma platformlarının esasen işgücü piyasalarının küreselleşmesi bakımından köklü bir değişiklik niteliği taşıdığı kabul edilmektedir (Visser, 2019: 28-33).

2. Platform Çalışanları Bakımından Ortaya Çıkan Sorunlar

Platform ekonomisi bir yandan çeşitli fırsatları beraberinde getirirken, diğer yandan kendine özgü sorunlar barındırması nedeniyle bu ekonomideki en

² Schmidt (2017)’in araştırmasında, Airbnb (konaklama hizmetleri) platformu da; bu platformda çalışmanın esasen ikincil rol oynadığı, ancak pek çok yapısal benzerlik taşıdığı gerekçesiyle bu kategoride değerlendirildiği belirtilerek, gig çalışma platformlarının bir parçası olarak ele alınmıştır. Ancak, bu çalışmada dijital çalışma platformları kapsamında belirli işlerin (görevlerin, hizmetlerin) sağlanmasını içeren ekonomik işlemlerin düzenlenmesine ilişkin platformlara atıfta bulunulduğu için konaklama hizmetlerine yer verilmemiştir (Schmidt, 2017: 5; Eurofound, 2018b: 20).

tartışmalı konuların genellikle çalışanlara ilişkin olduğunu ifade etmek mümkündür (Kilhoffer vd., 2017: 24). Platform çalışma biçiminin, özellikle geleneksel olarak dışlanmış grupların işgücü piyasasına katılımlarının artırılması açısından, makro ekonomik düzeyde geniş kapsamlı faydalarının bulunduğu dile getirilmektedir. Dijital çalışma platformlarında yer alan işlerin kolay erişilebilirliği pek çok nedene bağlı olarak içinde bulunduğu yapısal dışlanmadan dolayı mağduriyet yaşayan çalışanlar için çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin, Uber uygulaması sürekli yapısal işsizlik sorunuyla mücadele etmek zorunda kalan Paris banliyölerinde yeni iş fırsatları ortaya çıkardığı için övgüyle karşılanmaktadır (Prassl, 2018: 10). Dijital çalışma platformlarının kırılğan grupların işgücü piyasasına girişini kolaylaştırması sayesinde ekonomik içermeyi teşvik etme olanağı sunduğu ileri sürülmektedir (Vandaele, 2018: 10).

Bununla birlikte, dijital çalışma platformları gerek müşteriler, gerekse platform çalışanları açısından esnek koşullar sunabilmektedir (Schmidt, 2017: 3). Dijital platformların içinde yer aldığı teknolojik gelişmeler çalışmanın artık belirli bir mekan veya süre kısıtı olmaksızın gerçekleştirilebilmesini olanaklı kılmaktadır (International Labour Organization, 2017: 18). Platform ekonomisindeki işlerin sahip oldukları özelliklere bağlı olarak sağladığı esnek çalışma koşulları çalışanlar bakımından tercih sebebi olabilmektedir. Gerçekten, platform çalışma biçiminde hızlı bir kayıt ve üyelik prosedürünün ardından, mobil uygulamalar aracılığıyla esnek çalışmaya erişim ve gerektiğinde ek gelir elde etme şansı sunulabilmektedir. Bireyler geleneksel çalışma biçimine özgü tam süreli düzenli işlerden farklı olarak ne zaman ve nasıl çalışacaklarını seçmek konusunda özgürdür (Prassl, 2018: 10). Bu yönüyle, platform çalışma biçimi giderek artan sayıda kişinin geleneksel tam süreli istihdama bir alternatif olarak ne zaman, nerede, nasıl ve kimin için çalışabileceklerini bir ölçüde kendilerinin belirlemesine olanak sağlayan bir biçimde çalışmasını cazip hale getirmektedir. Ancak, bu yeni esneklik genellikle eğreti çalışma koşullarını beraberinde getirmekte ve çalışanlar bakımından zor kazanılmış yasal ve sosyal standartların zayıflamasına yol açmaktadır (Schmidt, 2017: 3).

2.1. Platform Çalışanlarının Statüsü ve Sosyal Korumaya Erişim

Platform çalışma biçimine ilişkin en temel tartışma konusu platform çalışanlarının istihdam statüsü olmakla birlikte, genellikle yasal açıdan konuya ilişkin düzenleyici çerçeveden yoksunluk nedeniyle bu konu belirsizliğini korumaktadır. Platform çalışma biçimi, geleneksel istihdam statüleri ve özellikle işçi statüsünde çalışanlar ile kendi hesabına çalışanlar arasındaki sınırları bulanıklaştırmakta ve bu yüzden çalışanların statüsünün belirlenmesi kolay

olmamaktadır (Eurofound, 2018a: 43). Bu bağlamda, platform çalışmaya ilişkin temel zorluk dijital çalışma platformları aracılığıyla görevlerini yürüten çalışanların “serbest çalışanlar” ya da “bağımsız yükleniciler”, bir başka deyişle, mal veya hizmet sağlayan kendi hesabına çalışan kişiler olarak değerlendirilmesidir (Aleksynska vd., 2019: 10).

Platform çalışanlarının işçi statüsünde mi yoksa kendi hesabına çalışan (bağımsız yüklenici, serbest çalışan) statüsünde mi sınıflandırıldığı ücret ve diğer çalışma koşulları ve çalışmaya ilişkin temel haklar üzerinde etkili olmaktadır (Kilhoffer vd., 2017: 24). Ayrıca, sosyal korumadan yararlanabilmek bakımından dijital çalışma platformlarında çalışanların istihdam statüsünün işçi olarak değerlendirilmesi yerine, kendi hesabına çalışan olarak kabul edilmesinin sonuçları birbirinden farklılık göstermektedir (La Salle ve Cartoceti, 2019: 8). Bu bağlamda, çok büyük bir çoğunluğu işçi olarak nitelendirilmeyen platform çalışanları iş ve sosyal güvenlik hukukunun kapsamında yer almaz. Buna bağlı olarak, çalışanların çalışma saatlerini içeren çalışma süresi düzenlemeleri, hafta tatili, ulusal bayram veya genel tatil günlerine ilişkin haklar, hastalık izni, asgari ücret, iş sağlığı ve güvenliği, ayrımcılıkla mücadele ya da analık halinde sahip olunan haklar gibi standart istihdam ilişkisinin içerdiği yasal ve sosyal korumadan yararlanması mümkün olmamaktadır (Aleksynska vd., 2019: 10).

Bununla birlikte, platform çalışma biçiminin beraberinde getirdiği bir başka sorun kayıt dışılık durumuna ilişkindir (Aleksynska vd., 2019: 10). Platform çalışanlarının önemli bir kısmı sosyal güvenliğe katkıda bulunmamaktadır. Dolayısıyla, platform ekonomisinin büyüklüğü arttıkça, mevcut sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği ve çalışanlar bakımından yeterli düzeyde korumanın sağlanıp sağlanmadığı sorununun yanı sıra, sosyal risklerin oluşması durumunda platform çalışanlarının korunma gereksinimlerinin kim tarafından ve hangi temele dayanarak karşılanacağı belirsizliği ortaya çıkmaktadır (Aleksynska vd., 2019: 10; Bogliacino vd., 2019: 7).

2.2. Risk ve Sorumlulukların Dağılımı

İşgücü piyasası düzenlemeleri ve mevzuat, çalışanlar üzerinde sağlanan kontrolün karşılığında, işverenleri sosyal güvenlik primlerinin ödenmesinden, asgari ücrete ilişkin düzenlemelere uyulmasına, hastalık izninin kullanılmasından iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasına ve toplu pazarlığa kadar pek çok konuda yasal yükümlülüklerle tabi tutmaktadır (Prassl, 2018: 11). Ancak, platform çalışma biçiminde gerek platformlar/platform sağlayıcıları, gerekse müşteriler işverenin rolünü ve sorumluluklarını üstlenmek istemez (Schmidt, 2017: 2). Dolayısıyla, platform çalışanları platformlar üzerinden

çalışma ile ilişkilendirilen, ancak ne müşteriler ve platformlarla, ne de devletle paylaşılmayan çeşitli risklerle karşı karşıya kalmakta (Aleksynska vd., 2019: 10) ve platform çalışma biçimi esasen çeşitli risklerin ve sorumlulukların çalışanlar tarafından üstlenilmesini içermektedir. Ayrıca, platform çalışanlarının bağımsız yükleniciler olarak sınıflandırılması, platformlar aracılığıyla yapılan işler konusunda platformların herhangi bir maliyete katlanmamasını mümkün kılmaktadır. Bu anlamda, talepteki dalgalanmaların beraberinde getirdiği risklerin yanı sıra, üretim araçları, ücretler, sigorta primi ve vergiler konusundaki sorumluluklar platform çalışanlarına (bireysel ‘mikro girişimcilere’) aktarılmaktadır (Prassl, 2018: 11; Bogliacino vd., 2019: 7).

Platform çalışma biçiminde risklerin, maliyetlerin ve sorumlulukların bu şekilde dağıtılmasının en belirgin etkisi platform çalışanlarının ücret düzeylerinde gözlemlenebilmektedir (Prassl, 2018: 11). Dijital çalışma platformlarında çalışanların yasal statülerinin yanı sıra, ücret düzeyleri sıklıkla tartışma konusu olmakta ve literatürde konuya ilişkin yapılan çalışmalar genellikle geleneksel işçi statüsünde istihdam edilenler ile karşılaştırıldığında platform çalışanlarına nasıl ödeme yapıldığını incelemektedir. Örneğin, Crowdfunder ve Mechanical Turk’deki ABD’li çalışanlar saatte ortalama sadece 1.60 Euro ve brüt 5.10 Euro kazanmakta ve bu ücretlerin asgari ücretten oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, literatürde yapılan çalışmalarda platformlar aracılığıyla gerçekleştirilen işlerin tümünün karşılığının ödenmeyebildiği de vurgulanmaktadır. Örneğin, ILO’nun 2016 yılında yapmış olduğu bir çalışmaya göre, Mechanical Turk çalışanları iş arama sırasında her bir saatin ortalama 20 dakikasını ücretsiz olarak geçirmektedir. Benzer şekilde, Mechanical Turk için özellikle önemli olan bir diğer konu, eğer bir müşterinin platform aracılığıyla sağlanan işin kalitesine ilişkin bir memnuniyetsizlik yaşamaması durumu söz konusu ise, işi durdurmadan ve hiçbir açıklama sunmadan ödeme yapmayı reddedebilmesidir. Buna ilişkin bir başka dikkat çeken örnek ise, rekabete dayalı bir tasarım platformu olan CoContest’de, platform üzerinden rekabet eden on tasarımcıdan sadece ilk üçünün emeğinin karşılığını almasıdır (Kilhoffer vd., 2017: 25).

Bununla birlikte, platform ekonomisinin büyümesiyle işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve çalışanların korunması bakımından ortaya çıkan “dibe doğru yarış” küresel düzeyde önemli sorunları beraberinde getirmektedir. “Dibe doğru yarış” anlayışı esasen gelişmekte olan ülkelere üretim süreçlerinin dışsallaştırılması ile uzun zamandır söz konusu olmakla birlikte, platform ekonomisi buna önemli ölçüde hız kazandırmaktadır. Platform ekonomisi, bilgi işlem, çeşitli metin işleme ve çeviri hizmetleri, veri analizi, pazarlama, finansal

hizmetler ve bilimsel araştırma da dahil olmak üzere, daha önce olmayan sektörlerde ve mesleklerde de “dibe doğru yarış” anlayışının gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum, farklı ülkelerdeki platform çalışanlarını platformlar üzerinden aynı iş için rekabet etmeye zorlamaktadır. Buna karşın, müşteriler ücretlerin belirlenmesinin üzerinde etkili olmalarının yanı sıra, emek arbitrajından faydalanabilmektedir. Artan rekabet baskısı sosyal haklarda gerilemeye yol açmakta, çalışanların özellikle dijital işgücü piyasasına girerken derecelendirmelerini değiştirmeleri ve görünürlüklerini artırmaları amacıyla ücretlerinin düşmesini hatta bazen belirli sürelerle ücretsiz çalışmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu yönüyle, küresel düzeydeki rekabet aynı zamanda pek çok platform çalışanını uygun yaşam koşullarına erişmek amacıyla uzun saatler çalışmaya zorlarken, platform çalışma biçimi esneklik ve iş-yaşam dengesine yönelik bir risk unsuru taşımaktadır (Aleksynska vd., 2019: 10-11). Bu bağlamda, dijital çalışma platformları üzerinden emeğini sunan bağımsız yükleniciler esasen eğreti çalışma koşullarına maruz kalmaktadır (Schmidt, 2017: 2).

2.3. Örgütlenme ve Temsil Eksikliği

Platform çalışanlarının istihdam statüsüne ve dijital çalışma platformlarının aracı rolüne ilişkin belirsizlikler mevcut endüstri ilişkileri ve sosyal diyalog yapılarının genellikle platform çalışma biçimi ile uyumlu olmadığına işaret etmektedir (Eurofound, 2018a: 53). Endüstri ilişkileri alanında, sendikalar platform çalışma biçiminde geleneksel istihdam statüleri arasındaki ayrımın bulanıklaşması, platform çalışanlarının birbirlerinden soyutlanması ve platformlarda yer alan işlerde istihdamın kısa süreli niteliği nedeniyle platform çalışanlarını kapsamına alma ve örgütlenme konusunda çeşitli zorluklara maruz kalmaktadır (European Commission, 2016: 164; Johnston ve Land-Kazlauskas, 2019: 3).

Temsil eden kuruluşa (örgüte) bakılmaksızın, platform çalışanlarının temsillerine ilişkin önemli sorunlar bulunmaktadır (Eurofound, 2018a: 53). Öncelikle, platform çalışanlarının işçi statüsünde mi yoksa kendi hesabına çalışanlar olarak mı sınıflandırılması gerektiğine ilişkin belirsizlik toplu temsil ve katılım konusunda güçlükleri beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, dijital çalışma platformlarındaki işlerin ve iş organizasyonunun niteliği sendikal örgütlenmeyi geleneksel işyerlerinden daha az mümkün kılmaktadır. Çünkü, bu platformlarda yönetici bir algoritmadır; çalışma arkadaşları (çoğunlukla coğrafi olarak dağınık halde bulunan ve birbirleriyle rekabet halinde olan) kendi hesabına çalışanlardır ve işler genellikle toplumdan uzak başkalarından ayrı şekilde veya sadece müşterilerle iletişim kurularak gerçekleştirilir (Eurofound, 2018b: 20).

Dolayısıyla, dijital çalışma platformlarının dağınık ve küresel niteliği platform çalışanlarının etkin bir biçimde örgütlenmesini önemli ölçüde güçleştirmektedir (Graham vd., 2017: 156). Ayrıca, dijital çalışma platformlarının türlerine (biçimlerine) ilişkin çeşitlilik örgütlenme ve temsili daha da karmaşık hale getirmektedir (Eurofound, 2018a: 53).

Bununla birlikte, literatürde, toplu eylem ve sendikaların etkinliği üzerine daha önce yapılmış olan araştırmalar bir grup ile özdeşleşmenin gücünün sendikal örgütlenme konusunda en belirleyici unsur olduğunu göstermiştir. Bu anlamda, kişilerarası ve yüz yüze temas, grup dayanışmasının gelişimi bakımından son derece önem taşımaktadır ve pek çok araştırma yüz yüze (şahsen) katılım ve bir araya gelme konularındaki eksikliklerin bir grupla daha az özdeşleşmeye yol açtığını ve bu durumun sendikal örgütlenme ve toplu eylem için büyük zorluklar yarattığını göstermektedir. Ayrıca, toplu eylemin oluşabilmesine ilişkin koşulların; (i) öncelikli olarak, çalışanlar açısından sosyal ilişkilerin ve ağların geliştirilmesi için uygun zeminin bulunması; (ii) ikinci olarak, çalışanların birbirleriyle diyalog içerisinde olmaları ve tecrübelerini ve bilgilerini paylaşabilmeleri bakımından ihtiyaç duydukları etkileşim araçlarına sahip olmaları ve (iii) son olarak, çalışanların belirli ortak hedeflere yönelik örgütlenme faaliyetlerine katılabilmeleri biçiminde genel anlamda temel bazı gerekliliklerinin olduğunu ifade etmek mümkündür (Paul Choudary, 2018: 24-25).

Bu anlamda, platform çalışma biçiminin beraberinde getirdiği sorunlardan biri de toplu eylemin sınırlandırılmasına ilişkindir. Dijital çalışma platformlarının işleyiş mekanizması çalışanların toplu eylemde bulunabilmelerine kısıtlama getirerek çalışanları güçsüzleştirebilir. Çoğu platform esasen bu durumu fiili olarak gerçekleştirmez, bunun yerine söz konusu kısıtlamalar düzenleme yoluyla oluşur. Gerçekten, dijital çalışma platformları, sosyal ağlardan farklı olarak, platform çalışanları arasında iletişim ağının oluşturulmasına izin vermez, çünkü çalışanlar arasındaki iletişim ve etkileşimin güçlendirilmesinin çok fazla yarar sağlamadığı ve platform ve çalışanları arasındaki güç dengesini azaltabileceği kabul edilmektedir. Bu anlamda, öncelikli olarak, dijital çalışma platformlarında çalışanların aralarında sosyal iletişim ağı oluşturabilme koşullarının eksikliği nedeniyle toplu eylemde bulunulabilmeleri güçleşmektedir. Örneğin, Uber platformu, yapısı gereği, geleneksel taksi şirketlerinin toplu eylemi teşvik eden unsurlarının çoğundan yoksundur. Gerçekten, Uber sürücülere belirli bir dağıtım yerinde toplanmaz. Bu tür bir kişisel iletişim ağı oluşturma eksikliği platform çalışanlarının örgütlenmesini daha zor hale getirmektedir. Ayrıca, çalışanların deneyimlerini paylaşamaması ve bilgi alışverişinde bulunamaması dijital platformlar ve platform çalışanları arasındaki bilgi bakışimsızlığını daha da

artırmaktadır. Platformlara katılan yeni çalışanlar da mevcut çalışanlardan herhangi bir şey öğrenemez veya deneyimlerinden faydalanamaz (Paul Choudary, 2018: 24-25).

Bu bağlamda, genel olarak platform çalışanlarının çoğunlukla ortak bir kimlik paylaşmamaları, kendilerini işçi statüsünde değerlendirememeleri, fiziksel olarak tek bir işyerinde bulunmamaları, işe girmeleri ve çıkmaları konusundaki sıklık ve bir sendikaya üye olmaları halinde kendilerine yönelik gündeme gelebilecek uygulamalar konusunda sahip oldukları çekinceler esasen örgütlenmelerine ilişkin önemli engellerin olduğunu ortaya koymaktadır (Eurofound, 2018a: 53).

Bununla birlikte, platform çalışanlarının kendi hesabına çalışanlar olarak sınıflandırılması toplu pazarlık hakkını büyük ölçüde engelleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Eurofound, 2018b: 20). Platform çalışma biçiminin üç taraflı niteliği ve platform çalışanlarının çoğunun kendi hesabına çalışan olarak sınıflandırılması sosyal diyalog ve toplu iş sözleşmesinin taraflarının belirlenmesini güçleştirmektedir (OECD, 2018: 277). Gerçekten, platformlar, örneğin Uber gibi, çoğunlukla ne geleneksel anlamda bir firma, ne de bir işveren olduğunu kabul etmektedir (Paul Choudary, 2018: 8; Visser, 2019: 40). Ayrıca, bazı ülkelerde rekabet kanunlarının kendi hesabına çalışanların örgütlenmesini ve toplu pazarlık yapmasını yasakladığı görülmektedir (OECD, 2018: 277). Bu bağlamda, çalışanlar ile işverenler arasındaki hakların ve çıkarların düzenlenmesi konusunda toplu pazarlığa ilişkin bu tür kısıtlamaların gerek platform çalışanları, gerekse sendikalar bakımından önemli sonuçları bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, sendikal temsilin eksikliği istihdam ilişkisinde güç bakımsızlığına ve artan sosyal eşitsizlikleri beraberinde getiren risklere yol açmaktadır (Kilhoffer vd., 2017: 5; Visser, 2019: 18).

Öte yandan, emek mücadelesi tarihinde, çalışma standartlarının iyileştirilmesinin güvence altına alınması amacıyla işçilerin emek güçlerini geri çekebildikleri görülmektedir. Ancak, platform çalışma biçiminin niteliği gereği platform çalışanlarının böyle bir yol izleyebilmesinin güç olabileceğine ilişkin çeşitli gerekçeler bulunmaktadır. Bu durum, sadece platform çalışanlarının birbirlerini tanımamaları veya iletişimde bulunmamalarından değil, aynı zamanda çalışanların emek güçlerini geri çekmeleri durumunda dünyanın diğer yerlerindeki platform çalışanlarının kendilerinin yerini hızlı bir biçimde alabileceğine ilişkin anlayıştan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, platform çalışanlarının büyük ölçekli veya etkili bir dijital emek hareketi inşa etmesinin önünde engeller bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bu yönüyle, dijital

çalışma platformlarının sahip olduğu işleyiş mekanizması aynı zamanda dünyanın her yerinden çalışanların müşterilere mümkün olan en uygun koşulları sunmak için birbirleriyle rekabet halinde olmalarını gerekli kılan bir biçimde tasarlandığı izlenimini vermektedir (Graham vd., 2017: 155).

3. Sendikaların ve Platform Çalışanlarının Girişimleri

Platform çalışma biçiminin beraberinde getirdiği sorunlar çalışma yaşamının geleceğine ilişkin politika düzeyinde neler yapılabileceğinin ve ne yapılması gerektiğinin; düzenleyici önlemler çerçevesinde çalışanların haklarının korunmasının ve daha da azaltılmasının ne ölçüde mümkün olduğunun sorgulanmasına yol açmaktadır (Schmidt, 2017: 3). Bu bağlamda, ortaya çıkan sorunlara ve platform ekonomisinde adil çalışma koşullarının güvence altına alınmasına ilişkin olarak; platform çalışma biçiminin çalışanların sendikal haklardan faydalanmalarını mümkün kılan bir yapıya kavuşturulması şeklindeki temel strateji giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu stratejinin bir parçası olarak, platform çalışma biçiminin kendine özgü örgütlenme biçimlerinin yaşama geçirilmesi ve daha da geliştirilmesi ile platform çalışanlarını yakından ilgilendiren alanları içeren toplu pazarlık içeriğinin oluşturulmasına ilişkin zorlukların yeni bir yaklaşımla ele alınması öncelikli hale gelmektedir. Dolayısıyla, çalışanların örgütlenmesi, dijital çalışma platformlarıyla bilgi ve görüş paylaşımı, toplu iş sözleşmesi gibi kolektif yapıların platform çalışmasında oynadığı rolün artırılması bakımından önem taşıyan yeni girişimler gündeme gelmektedir (Prassl, 2018: 20).

Bu bağlamda, platform çalışmadan kaynaklanan sorunların giderilmesine yönelik girişimlere örgütlenme hakkından toplu pazarlık ve grev hakkına kadar sendikal hakların kazanılması ve kullanılması konusunda tarih boyunca önemli bir işleve sahip olan geleneksel temsil kuruluşları olarak sendikaların ve platform çalışanlarının öncülük ettiği görülmektedir (Johnston ve Land-Kazlauskas, 2019: 5; Berg vd., 2018: 95). Gerçekten, sendikalar, toplu pazarlık ve sosyal diyalog yoluyla, çalışanların hak ve çıkarlarını temsil etmelerinin ve işçiler ve işverenler arasında çalışma yaşamının çeşitli yönlerine ilişkin uzlaşmanın sağlanmasını kolaylaştırmalarının yanı sıra, ücret düzeylerinin yükseltilmesine ilişkin taleplerin dile getirilmesinde oynadıkları önemli rol çerçevesinde çeşitli stratejiler geliştirmektedir (OECD, 2019: 192). Bu süreçte, platform çalışanlarının daha geniş ölçüde kapsama alınması ve temsillerinin sağlanmasına yönelik stratejinin bir parçası olarak sendikaların bu çalışanlar ile yakından ilgilenmeye başladıkları görülmektedir (Johnston ve Land-Kazlauskas, 2019: 5). Pek çok sendika platform çalışanlarının örgütlenmesine, temsil edilmesine veya desteklenmesine ilişkin

çeşitli girişimlerde bulunmaktadır (Florisson ve Mandl, 2018: 100). Bununla birlikte, dijital çalışma platformlarındaki çalışma koşullarını iyileştirmek, platformları ve müşterileri asgari standartlara bağlı kalmaları konusunda teşvik etmek amacıyla platform çalışanlarının gerek geleneksel temsil kuruluşlarının işbirliğiyle, gerekse onlardan bağımsız bir biçimde başlattıkları çeşitli girişimler söz konusu olmaktadır (Eurofound, 2018a: 54; Berg vd., 2018: 95).

3.1. Sendikal Hakların Kullanılmasına İlişkin Girişimler

Platform çalışanlarının örgütlenmesine ve temsil edilmesine yönelik gerçekleştirilen girişimlerden biri, bu çalışanların mevcut sendikalara üye olmalarının önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Bu bağlamda, platform çalışanlarının örgütlenmesi bakımından en önemli gelişmeler arasında 2016 yılında Almanya'nın en büyük sendikası IG Metall tarafından platform çalışanları esas alınarak kendi hesabına çalışanların sendikaya üye olabilmelerine olanak sağlanması yer almaktadır. Buna ilişkin olarak, Almanya'daki IG Metall ve Ver.di, kendi hesabına çalışanların sendikalarına üye olabilmeleri için tüzüklerini değiştirmiştir. Sendikaların kendi hesabına çalışanlara üyeliklerini açmalarını sağlayan bu tür düzenlemeler esasen platform çalışanlarının sendikalara erişebilmelerini ve temsil edilmelerini mümkün kılmaktadır (Eurofound, 2018a: 53; Kilhoffer vd., 2017: 30).

Belirli koşullar söz konusu olmakla birlikte, platform çalışanlarının var olan sendikalara üye olabilmelerinin mümkün olduğu farklı ülke örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin, İrlanda'da bulunan İrlanda Ulusal Gazeteciler Sendikası (The National Union of Journalists) (NUJ) ve Endüstriyel Profesyonel ve Teknik Hizmetler Sendikası (The Services Industrial Professional and Technical Union) (SIPTU)'nın üyeleri arasında platform çalışanları yer almaktadır. Avusturya'da, iş sözleşmesi olan platform çalışanları bir sendikaya üye olabilmekte ve ülkede özellikle platform çalışanlarının örgütlenmesini hedefleyen bir sendika olmamasına rağmen, platform çalışanlarının Avusturya Emek Örgütü (the Austrian Chamber of Labour)'ne üye olmaları gerekmektedir (Eurofound, 2018a: 53).

Sendikaların platform çalışma biçimindeki çalışanları temsil etmeye ve bu çalışanların sesini güçlendirmeye yönelik geleneksel temsil biçimlerinin yanı sıra, yenilikçi yaklaşımlar geliştirdikleri görülmektedir (OECD, 2018: 278; Florisson ve Mandl, 2018: 100). Sendikalar bu kapsamda; (i) platform kooperatifleri (Denver'deki Taksi Kooperatifi (Union Taxi Cooperative)); (ii) iş konseyleri (örneğin, Avusturya'da, Foodora uygulama tabanlı dağıtım çalışanları son zamanlarda ulaştırma ve hizmetler sektöründeki çalışanları temsil eden Avusturya

sendikası Vida'nın desteğiyle bir iş konseyi oluşturmak için bir araya gelmiştir); (iii) mevcut sendikaların bünyesinde özel bölümler (örneğin, Hollanda'da kendi hesabına çalışanlar için (ZZP)); (iv) bağımsız loncalar (örneğin, Bağımsız Sürücüler Loncası (Independent Drivers Guild)) ve yeni sendikalar (örneğin, New York Taksi İşçileri İttifakı (New York Taxi Worker Alliance) kurma girişiminde bulunmaktadır (Johnston ve Land-Kazlauskas, 2019: 18-28; OECD, 2018: 278).

Bu bağlamda, Fransa'da, Ekim 2015'te, Ulusal Özerk Sendikalar Birliği (National Union of Autonomous Trade Unions) (UNSA) tarafından taksi şirketlerine bağlı olmayan sürücüleri, özellikle de Uber sürücülerini kapsamak amacıyla yeni bir sendika, UNSA SCP-VTC, kurulmuştur (European Commission, 2016: 192). Benzer şekilde, Fransa'da, Genel İş Konfederasyonu (General Confederation of Labour) (CGT) Gironde bölgesindeki bisikletli kuryeler için bir sendika kurmuştur. Kendi hesabına çalışanları kapsamaya yönelik kurulmuş olan sendikaların yanı sıra, bu çalışanların var olan herhangi bir sendikaya katılabildiği Fransa bu yönüyle esasen farklı bir örneği temsil etmektedir. Fransa'da kendi hesabına çalışanlar İş Kanunu'nda 2016 yılında yapılan değişiklikle bir sendikanın katılımı veya desteği olmadan toplu eylem yapma hakkına sahip olmuştur. Bu durum, aynı zamanda açık bir biçimde toplu eylem yapma, sendika kurma veya sendikaya üye olma ve ortak çıkarlarını savunma hakkı verilen platform çalışanları için de geçerlidir (Eurofound, 2018a: 53-54). Ayrıca, Fransa'daki Fransa İşverenler Örgütü (MEDEF) 'platformları iyileştirilmesi gereken eski bir sosyal modele girmeye zorlamanın hata olacağını' savunarak, hükümetten yeni dijital şirket biçimlerinin teşvik edilmesini talep etmiştir (European Commission, 2016: 192).

Bununla birlikte, İtalya'da, üç sendika, platform çalışanlarını da kapsamına almaya yönelik olarak eğreti ve serbest çalışanlar için özel bir bölüm kurmuştur (Eurofound, 2018a: 53). Sendikaların bu tür girişimlerine ilişkin örnekler arasında aynı zamanda Alman Hizmet İşçileri Sendikası (German Service Workers' Union) tarafından platform ekonomisinde kendi hesabına çalışanları kapsamak amacıyla kurulan şube yer almaktadır (ILO, 2017: 22). Polonya'da ise, genel olarak eleştirilmiş olmakla birlikte, Uber işveren örgütü Pracodawcy RP'ye katılmıştır. Bununla birlikte, Polonya'da, sendika üyeliği daha önce sadece iş sözleşmesi olanlar için olanaklı iken, Haziran 2015'te, Anayasa Mahkemesi standart dışı çalışanların sendikaya üyelik hakkı lehine karar vermiştir (European Commission, 2016: 192). Böylece, platform çalışanlarının statüsünün kendi hesabına çalışan olarak değerlendirildiği Polonya'da, platform çalışanları sadece kendi hesabına çalışanlar için kurulmuş olan sendikalara üye olabilmektedir (Eurofound, 2018a: 53).

Öte yandan, çalışanların hakları konusunda kalıcı ve uygulanabilir kazanımların güvence altına alınması ve değişen çalışma yaşamının ortaya çıkardığı zorlukların üstesinden gelinmesi bakımından toplu pazarlık ve sosyal diyalog mekanizmaları oldukça önem taşımaktadır. Teknolojik gelişmelerin beraberinde çalışma yaşamında ortaya çıkan yeni çalışma biçimlerine ilişkin olarak toplu pazarlıktan; bir yandan ücretlerin, çalışma süresinin, iş organizasyonunun ve görevlerin esnek ve pragmatik bir biçimde yeni gereksinimlere göre uyarlanması açısından, diğer yandan yeni hakların şekillendirilmesine ve mevcut hakların uyarlanmasına, yeni teknolojilerin kullanımının düzenlenmesine ve yeni işlerde istihdam edilen çalışanlara aktif destek sağlanması bakımından faydalanılabilmektedir (Johnston ve Land-Kazlauskas, 2019: 5; OECD, 2019: 190). Bu bağlamda, platform çalışanlarının toplu pazarlık ve sosyal diyalog mekanizmalarına dahil edilmesine ilişkin girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Alman sendikaları Ver.di, IG BAU, Özgür İşçiler Sendikası (Free Workers Union) ve Gıda, İçecek ve Catering Birliği (Food, Beverages and Catering Union), örgütlü buldukları sektörlerde ücret ve diğer çalışma koşulları ile ilgili olarak dijital platformlar ve platform çalışanları arasındaki müzakerelere olanak sağlamıştır. Bu müzakereler çeşitli toplu iş sözleşmeleri ile sonuçlanmıştır (Eurofound, 2018a: 54).

Bununla birlikte, Danimarka 3F sendikası ve Hilfr.dk ev (temizlik) hizmetleri platformu Danimarka'da Nisan 2018'de platform ekonomisinde (platform çalışma üzerine) dünyanın ilk toplu iş sözleşmesini imzalamıştır. Sözleşme, 1 Ağustos 2018 tarihine kadar yürürlüğe girmesi ve on iki ay boyunca deneme niteliğinde bir uygulama olarak yürürlükte kalması şeklinde düzenlenmiştir. Sözleşme ile platformda düzenli bir biçimde, örneğin 100 saatten fazla, çalışan platform çalışanlarının asgari ücret, hastalık, emeklilik, tatiller ve benzeri konularda hak kaybına uğramaları için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Vandaele, 2018: 23; Visser, 2019: 41; Voss ve Riede, 2018: 46).

Ayrıca, toplu iş sözleşmesi kapsamında çalışanlara saat ücreti en az 130 DKK (17 Ağustos 2018 itibariyle 17.45 Euro) ödenmesi ve hastalık, emeklilik, tatiller ve benzeri durumlar için çalışan tarafından bir kenara ayrılmak üzere 'refah eki' olarak 20 DKK (2.70 Euro) ek ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Platform ve vergi makamları arasında bilgi paylaşımında bulunulması üzerinde durulmuştur. Toplu iş sözleşmesi kapsamındaki platform çalışanlarının gerçekleştirdikleri işler için müşterilerin ödemesi gereken ücretin daha fazla olması nedeniyle refah eki olarak yapılan ek ödeme miktarının temizlik hizmetleri vergisinden düşürülebilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır (Eurofound, 2018a: 54; Vandaele, 2018: 23).

Bununla birlikte, İsveç'te Bzzt platformu ile taşımacılık işçileri sendikası arasında toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır (Visser, 2019: 41). İtalya'nın Bologna kentinde ise, Bisikletliler Birliği Bologna (Riders' Union Bologna), ülkedeki başlıca üç sendika konfederasyonu, belediye meclisi ve yerel yemek dağıtım platformu Sgnam-MyMenu Mayıs 2018'de "Kentsel Bağlamda Dijital Çalışma Temel Haklar Şartı" ("Charter of Fundamental Rights of Digital Work in an Urban Context")'nı imzalamıştır. Bu düzenleme ücret, çalışma süresi ve sigorta kapsamı gibi konularda asgari standartlara ilişkin bir çerçevenin, gönüllü olarak, oluşturulmasına dayanmaktadır (Visser, 2019: 40; Vandaele, 2018: 17).

Öte yandan, çeşitli ülkelerde grevlerin ve işçi ve işverenler arasında çıkan uyuşmazlıklar nedeniyle grev benzeri protesto eylemlerinin gerçekleştirildiğini ifade etmek mümkündür. Platform çalışanları, pek çok ülkede grev ve protestolara dönüşen kendi girişimlerini başlatmışlardır. Bu tür eylemlerin örnekleri özellikle Deliveroo, Foodora ve Uber başta olmak üzere ulaşım ve yemek dağıtım platformlarında gözlenmekle birlikte, literatürde söz konusu faaliyetlerin etkinliğine ilişkin hâlihazırda sınırlı miktarda bilgi bulunmaktadır (Eurofound, 2018a: 56). Örneğin, İtalya'daki dağıtım platformu çalışanları çeşitli bilgilendirme kampanyalarının (el ilanları dağıtmak gibi) yanı sıra, Bologna, Milano and Torino'daki tanıtım etkinlikleri sırasında grevler, boykotlar düzenlemişlerdir. Bu çalışanlar sosyal medyanın yardımıyla gruplar haline örgütlenmişlerdir (Eurofound, 2018a: 53-56).

İngiltere'de, GMB, Unite, Birleşik Krallık Bağımsız İşçiler Sendikası (Independent Workers Union of Great Britain) (IWGB), Dünya Birleşik Sesleri Sendikası (United Voices of the World) (UVW) ve Dünya Sanayi İşçileri Sendikası (Industrial Workers of the World Union) (IWW) başta olmak üzere pek çok sendika platform çalışanlarının istihdam statüsünü açıklığa kavuşturmaya ve bu çalışanların işçi statüsünde kabul edilmelerini sağlamaya yönelik mahkeme davalarına ciddi ölçüde dahil olmalarının yanı sıra, platform çalışanlarının grevlerini ve protesto eylemlerini desteklemişlerdir (Eurofound, 2018a: 54; Johnston ve Land-Kazlauskas, 2019: 5). Örneğin, Birleşik Krallık Bağımsız İşçiler Sendikası Ağustos 2016'da platformdaki işlerin daha az olduğu dönemlerde bazı bisikletlilerin saatlik ücretinin azaltılması planlarının açıklanmasının ardından, altı günlük grev eylemi ve ödemeye ilişkin değişikliklere karşı protesto gösterileri düzenleyen bir grup Deliveroo bisikletlisine destek olmuştur. Hükümet tarafından da desteklenen uyuşmazlık büyük ölçüde çalışanların lehine çözülmüş ve yeni bir ödeme sistemi getirilmiştir (Eurofound, 2018a: 56; Florisson ve Mandl, 2018: 100).

Benzer şekilde, İspanya’da Temmuz 2017’de yüzlerce Deliveroo bisikletlisi greve gitmiş, Madrid ve Barselona’daki protestolara katılmak için birkaç saat boyunca çalışmayı durdurmuştur. Çalışanların talepleri arasında kabul edilebilir bir ücret düzeyi, ücretler konusundaki belirsizliğinin azaltılması (saatte en azından iki garantili teslimat) ve haftalık 20 saat asgari çalışma süresi yer almıştır. Bununla birlikte, ülkedeki İspanya İşçi Sendikaları Konfederasyonu (CCOO) ve Genel İşçi Sendikası (UGT) gibi geleneksel sendikalar, dijital çalışma platformunun var olan çalışma mevzuatına uymayı kabul etmediği gerekçesiyle ve bu tür yapılanmaların işgücü piyasasında güvencesizliği ve istikrarsızlığı artırabileceğini savunarak platform çalışanlarının taleplerini desteklemiştir (Eurofound, 2018a: 56).

Hollanda’da ise, Ocak 2018’de yemek dağıtım platformu Deliveroo’ya bağlı yaklaşık 80 çalışan, kendi hesabına çalışan olarak kayıtlı olmadıkları sürece platformların sözleşmelerini uzatmayı reddetmesi nedeniyle, büyük şehirlerde greve gitmiştir. Grev, ülkede önemli üst örgütlerden biri olan Hollanda Sendikalar Federasyonunun gençlik şubesi (Federatie Nederlandse Vakbeweging, FNV) tarafından desteklenmiştir. Bununla birlikte, aynı ay içerisinde, Hollandalı bisikletliler bir haftadan uzun süredir grevde olan Belçika Deliveroo bisikletlilerine destek olmak amacıyla bir günlük grev eylemi düzenlerken, gösterilerde Belçikalı meslektaşlarına katılmak isteyen Fransa, Almanya, İtalya ve Hollanda’daki Deliveroo bisikletlileri de destek vermek amacıyla Brüksel’e gitmiştir (Eurofound, 2018a: 56; Florisson ve Mandl, 2018: 100).

3.2. Dijital Çalışma Platformlarının İyileştirilmesine Yönelik Diğer Girişimler

Dijital çalışma platformlarında asgari standartların belirlenmesine ilişkin olarak yeni teknolojilerin katkısıyla “platform tabanlı toplu eylem” olarak da atfedilen çeşitli girişimler söz konusu olmaktadır (OECD, 2018: 277). Çalışanlara yeni “dijital pazarlık gücü” verilmesini amaçlayan bu girişimler, platform çalışanlarına (“bağımsız yüklenicilerine”) sundukları koşullara göre dijital çalışma platformlarını karşılaştıran, adını ve suçunu basında ilan ederek utandıran sanal ortamda faaliyet gösteren aktivist grupların kurulmasını içermektedir (ILO, 2017: 22).

İnternet tabanlı teknolojilerin ve e-platformların etkin bir biçimde kullanılarak desteklenmesine dayanan bu tür girişimler (ILO, 2017: 22), çalışanların çeşitli ölçütleri esas alarak müşterileri ve görevleri değerlendirmesine olanak sağlamaktadır. Bu ölçütler arasında (i) ödeme; (ii) tamamlanan ve teslim edilen işin müşteri tarafından gözden geçirilme ve ücretlendirilme hızı; (iii)

müşterinin kendisine teslim edilen işi gözden geçirme sırasında adaletli davranıp davranmadığı (örneğin, müşterinin tamamlanan ve kendisine teslim edilen işi ve dolayısıyla da bunun karşılığını ödemeyi reddetmesi durumunda geçerli bir nedene dayandırıp dayandırmadığı); (iv) iletişim (örneğin, eğer bir çalışanın iş ile ilgili olarak müşteriyle temasa geçmesi gerektiği durumlarda, müşterinin zamanında, saygılı ve yardımsever şekilde karşılık verip vermediği) yer almaktadır (Berg vd., 2018: 96).

Bu girişimler arasında yer alan Turkopticon; Amazon Mechanical Turk çalışanlarının müşterileri incelemelerine ve derecelendirmelerine olanak sağlarken; Dynamo söz konusu çalışanların kampanyalar düzenlemelerine yardımcı olan, aynı zamanda bilgi paylaşımı, ücretlerin belirlenmesi ve görevlerin tasarlanması konularında müşteriler ile işbirliği yapılmasına ve öneriler geliştirilmesine yönelik bir forumdur. Bir diğer web sitesi olarak, Coworker.org platform çalışanlarının sorunlarına ilişkin iletişim kurmalarına ve platformlarda geçerli olan çeşitli uygulamaları değiştirmek için kampanyalar düzenlemelerine yönelik mekanizmalar sağlamaktadır (Berg vd., 2018: 95; OECD, 2018: 277).

Platform çalışanlarının işbirliği yapmak, sorunlara ilişkin paylaşımda ve geri bildirimde bulunmak ve birbirleriyle iş fırsatlarını paylaşmak amacıyla başlattığı bu tür girişimler sendikalar tarafından da desteklenmektedir. Sendikalar, platform çalışmanın koşulları hakkında farkındalığı arttırmaya yönelik bilgilendirme kampanyaları (el ilanları dağıtmak veya mevcut Facebook gruplarına katılmak gibi) yürüterek harekete geçmektedir. Ayrıca, bu kapsamda bazı sendikaların (örneğin, İtalya’da) çalışma grupları kurduğu veya konuyla ilgili bildiri yayımladıkları da görülmektedir (Eurofound, 2018a: 53; Graham vd., 2017: 155). Sendikaların bu konudaki girişimlerine ilişkin örnekler arasında Alman Metal İşçileri Sendikası IG Metall tarafından yürütülen “Fair Crowd Work” kampanyası önemli bir yer tutmaktadır (ILO, 2017: 22).

Bu açıdan bakıldığında, IG Metall, Ver.di ile IG BAU, Özgür İşçiler Sendikası ve Gıda, İçecek ve Catering Birliği gibi pek çok daha küçük örgüt başta olmak üzere, özellikle Alman sendikalarının platform çalışanlarına ilişkin faaliyette bulunmak konusunda öncü oldukları dikkat çekmektedir. 2016 yılında, IG Metall, çalışanların hakları, çalışma koşulları ve platform incelemeleri de dahil olmak üzere platform çalışma ile ilgili konularda bilgi toplamayı ve paylaşmayı amaçlayan “Fair Crowd Work” girişimini başlatmıştır. “Fair Crowd Work”, IG Metall, Avusturya Emek Örgütü, Avusturya İşçi Sendikaları Konfederasyonu (the Austrian Trade Union Confederation (ÖGB)) ve İsveç Sendikası Unionen’in ortak bir projesi haline gelmiştir. Dijital çalışma platformları hakkında sendika

perspektifinden bilgi sağlamaya yönelik bir websitesi olan FairCrowdWork.org, internet araçlarının şeffaflık, kurallara uygunluk ve uygun iş amacına ulaşılabilmesinde nasıl kullanılabileceğini göstermesi bakımından da oldukça önem taşımaktadır. Ayrıca, deneyimlerini paylaşımları konusunda çalışanları teşvik eden derecelendirme sistemleri esasen toplu sesin oluşturulması konusunda gelecek dönemlere ilişkin bir başlangıcın simgesi haline gelebilir. Bu anlamda, sosyal medya ve bilgi işlem teknolojileri araçları sendikalara izin verilmeyen veya çalışanların farklı coğrafi alanlara, mesleklere ve platformlara dağıldığı yerlerde boşluğu doldurabilir (Eurofound, 2018a: 53; Visser, 2019: 42; La Salle ve Cartoceti, 2019: 10).

“Fair Crowd Work” girişimini ortak bir proje haline getiren IG Metall, Avusturya Emek Örgütü, Avusturya İşçi Sendikaları Konfederasyonu ve İsveç Sendikası Unionen ile işbirliği halinde olan; Amerika Hizmet Çalışanları Uluslararası Sendikası (the Service Employees International Union (SEIU)), Danimarka Ticaret ve Büro Çalışanları Sendikası ve Amerika’da örgütlü bulunan International Brotherhood of Teamsters Local sendikası ‘Platform Çalışmaya İlişkin Frankfurt Bildirgesi’ (‘Frankfurt Declaration on Platform-Based Work’)’ni hazırlayarak imzalamıştır. Avrupa ve Kuzey Amerika’daki pek çok sendika tarafından da onaylanan bu bildirme, asgari gelir, çalışma saatleri ve sosyal güvenliğe erişim, çalışanların yasal yükümlülükleri, adil ücretler, çalışanların toplu örgütlenme hakkı gibi konularda adil platform çalışması koşullarını ana hatlarıyla belirlemektedir. Platform çalışma koşullarını irdelemek için gösterilen önceki çabalar ile uyumlu olarak söz konusu Bildirge’de platformlar müzakereler için ilgili taraf olarak belirlenmektedir (Eurofound, 2018a: 53; Vandaele, 2018: 23; Johnston ve Land-Kazlauskas, 2019: 10).

Bununla birlikte, Almanya’da, 2015 yılında Testbirds platformu tarafından “Kitle Kaynak Kullanımı Davranış Kuralları” (Crowdsourcing Code of Conduct)’nda adil ödeme, açık ve şeffaf iletişim gibi ilkeler bir araya getirilmiştir. IG Metall tarafından tanıtılan, açıklanan ve geliştirilen Davranış Kurallarını imzalayanlar ‘yerel ücret standartlarına’ uymayı kabul etmektedir. Söz konusu Davranış Kuralları Almanya ve İngiltere merkezli platformların da içinde yer aldığı çeşitli platformlar tarafından imzalanmıştır (Visser, 2019: 42; Vandaele, 2018: 22). Ayrıca, İsveç Sendikası Unionen adil ve toplumsal olarak sürdürülebilir çalışma koşulları sağlayan platformları ilan etmek için bir tasarı geliştirmektedir. İsveç sendikaları için uzun vadede platform çalışanlarını örgütlemek bir hedef olmakla birlikte, platform çalışanlarını sahip oldukları haklar ve platform çalışma koşulları konusunda bilgilendirmeyi öncelikli görevleri olarak görmektedirler (Eurofound, 2018a: 53).

Sonuç

Günümüzde, çalışmanın geleceği giderek artan bir biçimde tartışma konusu haline gelmiştir. Tartışmalarda, son yıllarda istikrarlı ve hızlı şekilde büyüyen dijital platform ekonomisi ve platform çalışma önem taşımaktadır. Platform çalışma, bir yandan işgücü piyasasına girişi kolaylaştırması, esnek çalışma koşulları sağlaması gibi konularda sunduğu çeşitli olanaklar sayesinde ekonomik bir fırsat olarak görülebilmektedir. Ancak, diğer yandan yeni bir standart dışı çalışma biçimi olarak platform çalışma kendine özgü yapısı nedeniyle gerek yasal açıdan, gerekse ekonomik ve toplumsal bakımdan çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir.

Platform çalışma biçimine ilişkin en önemli sorun alanlarından birinin platform çalışanlarının istihdam statüsüne ilişkin olduğunu ifade etmek mümkündür. Dijital çalışma platformları aracılığıyla çalışanların istihdam statüsünün belirlenmesi çeşitli güçlükler içermektedir. Bu çalışanların, yasal açıdan geleneksel anlamda işçi mi ya da kendi hesabına çalışan mı olduğu konusu oldukça tartışmalı olmakla birlikte, genellikle kendi hesabına çalışan statüsünde değerlendirildikleri görülmektedir. Bununla birlikte, platform çalışma biçiminin üç taraflı niteliği ve dijital çalışma platformları üzerinden kurulan iş ilişkisi çerçevesinde platformların yasal statüsüne ilişkin belirsizlik bir başka sorun kaynağını oluşturmaktadır. Söz konusu çalışma biçiminin içerdiği bu tür belirsizlikler pek çok hak ve menfaatten platform çalışanlarının dışlanmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, platform çalışanlarının elde ettikleri düşük ücret düzeyleri; zaman ve mekan konusundaki sınırlandırmaların ortadan kalkmasının, genel olarak platform işlerinin herhangi bir zamanda ve herhangi bir yerde yerine getirilebilmesinin içerdiği zorluklar; dijital çalışma platformları aracılığıyla çalışmadan doğan risk ve yükümlüklerin platform çalışanlarına yüklenmesi diğer önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

Gerek ortaya çıkan sorunlarda, gerekse bu sorunlardan etkilenen platform çalışanlarının sayısında yaşanan artış, sendikaların bu sorunlarla başa çıkılması konusunda önemli bir rol üstlenmesini gerekli kılmıştır. Sendikaların, platform çalışanlarının kolektif olarak temsil edilmesine; istihdam statüleri konusundaki belirsizliklerin ortadan kaldırılmasına; platform çalışma çerçevesinde kurulan iş ilişkisinde platformların aracı rolüne ilişkin karmaşıklığın giderilmesine; dijital çalışma platformlarının işleyiş mekanizmasından kaynaklanan sorunların çözülmesine ilişkin olarak artan bir çaba içinde olduklarını söylemek mümkündür. Daha adil bir platform çalışma için sendikalar çeşitli ülkelerde platform çalışanlarının var olan sendikalara üye olabilmelerinin önündeki

engellerin kaldırılmasına ilişkin düzenlemelerin yapılması; yeni sendikalar ya da var olan sendikaların içinde özel bölümler kurulması; platform çalışmaya ilişkin asgari standartların belirlenmesi amacıyla toplu görüşmelere olanak sağlanması; platform çalışmanın içerdiği sorunlar ve platform çalışanlarının karşı karşıya kaldıkları zorluklar karşısında farkındalığı artırmaya yönelik bildirimler hazırlanması, kampanyalar düzenlenmesi veya bu kampanyalara dahil olunması; davranış kuralları geliştirilmesi gibi çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bununla birlikte, platform çalışmanın beraberinde getirdiği zorlukları doğrudan yaşayan platform çalışanları çalışma koşullarının iyileştirilmesi amacıyla gerek grev ve protesto eylemleri düzenleyerek, gerekse sanal ortamda kampanyalar oluşturarak kendi girişimlerini başlatmışlardır. Ayrıca, sendikaların da platform çalışanlarının bu tür girişimlerini desteklediğine ilişkin örnekler bulunmaktadır.

Bu bağlamda, platform çalışma biçiminin içerdiği sorunlar karşısındaki gerekliliklere ilişkin bir uzlaşımın sağlanmış olduğunu ve gerek sendikaların, gerekse platform çalışanlarının buna ilişkin çeşitli girişimlerle çaba sarf ettiklerini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, platform çalışmaya ilişkin düzenleyici bir çerçevenin oluşturulması, dijital çalışma platformları aracılığıyla sunulan işlerin uygun iş niteliği taşımalarının sağlanması, platform çalışanlarının isteklerini dile getirebilmeleri konusunda sendikal hak ve özgürlüklerini kullanmalarının yasal zemine kavuşturulması, platform çalışma bağlamında ortaya çıkan sorunların çözülmesini kolaylaştırabilecektir.

KAYNAKLAR

- ALEKSYNSKA, Mariya, Bastrakova, Anastasia ve Kharchenko, Natalia (2019), *Working Conditions on Digital Labour Platforms: Evidence from a Leading Labour Supply Economy*, (IZA DP No. 12245), Germany, Institute of Labor Economics.
- BERG, Janine, Furrer, Marianne, Harmon, Ellie, Rani, Uma ve Silberman, M Six (2018), *Digital Labour Platforms and the Future of Work: Towards Decent Work in the Online World*, Geneva, International Labour Office.
- BOGLIACINO, Francesco, Codagnone, Cristiano, Cirillo, Valeria ve Guarascio, Dario (2019), *Quantity and Quality of Work in the Platform Economy*, GLO Discussion Paper, No. 420, Essen, Global Labor Organization (GLO).

- CANTARELLA, Michele ve Strozzi, Chiara (2019), *Workers in the Crowd: The Labour Market Impact of the Online Platform Economy*, (IZA DP No. 12327), Germany, Institute of Labor Economics.
- DE GROEN, Willem Pieter, Maselli, Ilaria ve Fabo, Brian (2016), *The Digital Market for Local Services: A One-night Stand for Workers? An Example from the On-demand Economy*, CEPS Special Report No. 133, Brussels, Centre for European Policy Studies (CEPS).
- EUROFOUND (2018a), *Employment and Working Conditions of Selected Types of Platform Work*, Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- EUROFOUND (2018b). *Automation, Digitalisation and Platforms: Implications for Work and Employment*, Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- EUROPEAN COMMISSION (2016), *Employment and Social Developments in Europe: Annual Review 2016*, Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- FLORISSON, Rebecca ve Mandl, Irene (2018), *Platform Work: Types and Implications for Work and Employment - Literature Review*, Dublin, Eurofound.
- GRAHAM, Mark, Hjorth, Isis ve Lehdonvirta, Vili (2017), “Digital Labour and Development: Impacts of Global Digital Labour Platforms and the Gig Economy on Worker Livelihoods”, *Transfer*, vol. 23, no. 2, pp. 135-162.
- ILO (2017), *The Future of Work Centenary Initiative: Background Document-EESC-ILO Conference on the Future of Work We Want*, Geneva, International Labour Office.
- ILO (2019), *Digitalization and Decent Work: Implications for Pacific Island Countries*, Geneva, International Labour Office.
- JOHNSTON, Hannah ve Land-Kazlauskas, Chris (2019), *Organizing On-demand: Representation, Voice and Collective Bargaining in the Gig Economy*, Conditions of Work and Employment Series No. 94, Geneva, International Labour Office.
- KILHOFFER, Zachary, Lenaerts, Karolien ve Beblavý, Miroslav (2017), *The Platform Economy and Industrial Relations: Applying the Old*

- Framework to the New Reality*, CEPS Research Report No. 2017/12, Brussels, Centre for European Policy Studies (CEPS).
- LA SALLE, Dominique ve Cartoceti, Greta (2019), *Social Security for the Digital Age: Addressing the New Challenges and Opportunities for Social Security Systems*, Geneva, International Social Security Association.
- OECD (2018), *Good Jobs for All in a Changing World of Work: The OECD Jobs Strategy*, Paris, OECD Publishing,
<https://doi.org/10.1787/9789264308817-en>.
- OECD (2019), *OECD Employment Outlook 2019: The Future of Work*, Paris, OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/9ee00155-en>.
- PAUL CHOUDARY, Sangeet (2018), *The Architecture of Digital Labour Platforms: Policy Recommendations on Platform Design for Worker Well-being*, Geneva, International Labour Office.
- PESOLE, Annarosa, Urzi Brancati, Maria Cesira, Fernandez Marcias, Enrique, Biagi, Federico ve Gonzalez Vazquez, Ignacio (2018), *Platform Workers in Europe: Evidence from the COLLEEM Survey*, Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- PIASNA, Agnieszka ve Drahokoupil, Jan (2019), *Digital Labour in Central and Eastern Europe: Evidence from the ETUI Internet and Platform Work Survey*, Brussels, European Trade Union Institute (ETUI).
- PRASSL, Jeremias (2018), *Collective Voice in the Platform Economy: Challenges, Opportunities, Solutions*, Brussels, Confederation Syndicat European Trade Union.
- SCHMIDT, Florian Alexander (2017), *Digital Labour Markets in the Platform Economy: Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work*, Bonn, Friedrich-Ebert-Stiftung.
- VANDAELE, Kurt (2018), *Will Trade Unions Survive in the Platform Economy? Emerging Patterns of Platform Workers' Collective Voice and Representation in Europe*, Brussels, European Trade Union Institute (ETUI).
- VISSER, Jelle (2019), "Can Unions Revitalize themselves?", *International Journal of Labour Research*, vol. 9, no. 1-2, pp. 17-48.

VOSS, Eckhard ve Riede, Hannah (2018), *Digitalisation and Workers Participation: What Trade Unions, Company Level Workers And Online Platform Workers in Europe Think*, Brussels, Confederation Syndicat European Trade Union.

EKONOMİ POLİTİKASI BELİRSİZLİĞİ İLE G7 ÜLKE BORSALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Eray GEMİCİ¹

Geliş: 04.05.2020 / Kabul: 13.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.732124

Öz

Savaş, finansal krizler ve siyasi seçimler gibi durumlarda ortaya çıkan belirsizlik kavramı, ekonomik birimlerin alacağı kararlar üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Belirsizliğin olduğu bir ortam, yatırımcıların ekonomiye olan güvenini olumsuz etkilemektedir. Belirsizliğin yarattığı olumsuz etkilerin gözlemlenebildiği alanlardan birisi de ülke borsalarıdır. Bu çalışma, G7 gelişmiş ülke piyasalarında ekonomi politikası belirsizliği endeksi ile borsa arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Bu amaçla, 1997'den 2019'a kadar olan aylık dönem, gözlemlenen piyasalar arasındaki olası yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel veri metodolojileri ile incelenmiştir. Ekonomi politikası belirsizliğinin G7 ülke borsa endeksleri üzerindeki uzun dönem etkisinin tahmin edilmesinde, ülkeler arasında gözlemlenen yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ortak ilişkili etkiler (CCE) tahmincisi kullanılmıştır. Ekonomi politikası belirsizliği endeksi ile G7 ülke borsa endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi ise yatay kesit bağımlılığını ve heterojeniteyi dikkate alan panel nedensellik testi ile incelenmiştir. Sonuçlar, ekonomi politikası belirsizliğinin G7 ülke borsa endekslerini uzun vadede olumsuz etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, panel nedensellik test sonuçları, ekonomi politikası belirsizliği ile G7 ülke borsaları arasında çift yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomi Politikası Belirsizliği, G7 Ülke Borsaları, Panel Nedensellik*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, gemici@gantep.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5449-0568>.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC POLICY UNCERTAINTY AND G7 STOCK MARKETS

Abstract

The concept of uncertainty, which emerges in situations such as war, financial crises and political elections, has a great influence on the decisions of economic units. An environment of uncertainty negatively affects investors' confidence in the economy. One of the areas where the negative effects of uncertainty can be observed is country stock markets. This study explores the relationship between the economic policy uncertainty index and stock exchange in G7 developed markets. For this purpose, the monthly period from 1997 to 2019 is examined with second-generation panel data methodologies to consider the possible cross-sectional dependence among observed markets. In estimating the long-term effect of the economic policy uncertainty on the G7 country stock market indices, the Common Correlated Effect (CCE) estimator, which considers the cross-sectional dependency observed between countries. The causality relationship between the economic policy uncertainty index and the G7 country stock market indexes is examined with the panel causality test, which considers the cross-section dependency and heterogeneity. The results show that economic policy uncertainty negatively affects the G7 stock market indices in the long term. On the other hand, the panel causality test results reveal that there is bidirectional causality between economic policy uncertainty and financial markets.

Keywords: *Economic Policy Uncertainty, G7 Stock Markets, Panel Causality.*

Giriş

Günümüzde teknoloji ve küreselleşmenin etkisiyle değişen yaşam biçimi ve karmaşıklığın neden olduğu belirsizlik, ekonomik kararlarla ilgili politikalarda da kendini göstermekte ve özellikle şirketlerin finansal politikaları üzerinde etkili olabilmektedir (Al-Thaqeb ve Algharabali, 2019:2). Bu yönüyle belirsizlik, firmaların yatırım kararlarının alınmasından önce “bekle ve gör” stratejisiyle hareket etmelerine, işletme ve tüketicilerin borçlanma maliyetlerinde artışa neden olarak ekonomik performansı olumsuz biçimde etkileyebilmektedir (Akkuş, 2017:32)

Diğer yandan önemli bir risk faktörü olarak görülen ekonomi politika belirsizliği kavramı (Brogaard ve Detzel, 2015) ise politika yapımcılarının ortak fikir birliği sağlayamamaları veya ekonomik politikalarda istikrarın sağlanamaması sonucu ortaya çıkmakta ve ekonomik iyileşmeye zarar vererek

borsaların çökmesine neden olabilmektedir (Dakhlaoui ve Aloui, 2016:142). Bir diğer ifadeyle ekonomi politika yapımcılarının kararlarındaki belirsizlik, ekonomik birimlerin tüketim, yatırım, tasarruf, borç verme gibi birçok konuda kararlarını etkilemekte ve tüm ekonomi, politikadaki belirsizlikten olumsuz olarak etkilenebilmektedir (Wu vd. 2016:109). Brogaard ve Detzel (2015), ekonomi politikası belirsizliğinin borsa getirilerini azalttığını, piyasa oynaklığını ve hisse senedi riski primlerini artırdığını belirtmiştir.

Tüm ekonomi açısından etkisi oldukça önemli olan belirsizliğin ölçülmesi konusunda ilk çalışmalardan biri Baker, Bloom ve Davis (2012) tarafından ABD için geliştirilen Ekonomi Politikası Belirsizliği Endeksidir (EPU). Bu endeks ABD'nin önde gelen 10 gazetesindeki makalelerde geçen ikisi "ekonomi" ve "belirsizlik" olmak üzere ABD için "millet meclisi", "bütçe açığı", "merkez bankası" "yasama", "düzenleme" veya "Beyaz Saray" gibi bir veya daha fazla kelimeden oluşan üçlü bir terimin sıklığını yansıtmak üzere 1985 yılından itibaren aylık olarak oluşturulmuştur. Daha sonra Baker vd. (2016) çalışmalarında ABD'ye ek olarak 11 ülke için (Avustralya, Brezilya, Kanada, Fransa, Almanya, Hindistan, İtalya, Meksika, Güney Kore, Rusya ve Birleşik Krallık) 2013 yılındaki çalışmaya benzer metotla ekonomi belirsizliği endeksini oluşturmuşlardır. Diğer ülkelerin ekonomi politikası belirsizlik endeksi ise Şili Cerda vd. (2016); Çin, Baker vd. (2013); Kolombiya, Gil ve Silva(2018); Yunanistan, Hardouvelis vd. (2018); İrlanda, Zalla (2017); Japonya, Arbatli vd.(2017); Hollanda, Kroese vd. (2015); Singapur, Davis (2016); İspanya, Ghirelli vd. (2019); İsveç, Armelius vd. (2017) araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Bu çalışmada, ekonomi politikası belirsizliği endeksinin gelişmiş ülkeler olarak nitelendirilen G7 (Almanya, ABD, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada) ülke borsaları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada G7 piyasalarının seçilmesinin nedeni, bu ülkelerin uluslararası piyasada sahip olduğu önemli rolleri ve bu piyasalardaki belirsizliğin yaratacağı sonuçların küresel pay senedi piyasalarında önemli bir davranış gösterebilmesidir (Chiang, 2019:42).

Literatür bölümünde de özetlendiği üzere ekonomi politikası belirsizliği ile borsalar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların, ekonomi politikası belirsizliği ile getiri ve volatilité arasındaki ilişkinin saptanması ya da sadece belirsizlik ve borsalar arasındaki nedenselliğin test edilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın ekonomi politikası belirsizliğinin borsa endeksleri üzerinde uzun dönemde yarattığı etkiyi ve ekonomi politikası belirsizliği ile borsalar arasındaki

nedensellik ilişkisini incelemesi bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Literatür Taraması

EPU endeksinin oluşturulmasıyla birlikte ilgili literatürde ekonomi politikasındaki belirsizliğin neden olduğu şokların piyasalar üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir.

Sum (2013) ABD için ekonomi politikası belirsizliğindeki değişikliklerin ASEAN (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) borsalarında getiriler üzerindeki etkisini Şubat 1985-Şubat 2012 dönemi için incelediği çalışma sonucunda ABD ekonomi politikası belirsizliği endeksi ile ASEAN ülke borsalarının getirileri arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Ko ve Lee (2015) ekonomi politikası belirsizliği endeksi ile S&P arasındaki ilişkiyi 1998-2014 dönemi için Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki 11 ülke için dalgacık analizi yöntemi ile incelediği çalışma sonucunda ekonomi politikası belirsizliği ile hisse senedi fiyatları arasındaki negatif ilişkinin zaman değişkenli olduğunu ortaya koymuştur. Arouri ve Roubaud (2016) ekonomi politikası belirsizliği ile hisse senedi getirileri ve volatilité arasındaki ilişkiyi Ocak 2003-Ocak 2014 dönemi için Çin, Hindistan ve ABD ülke borsaları için incelediği çalışmada Çin'in aksine ABD ve Hindistan'daki politika belirsizliğindeki artışın hisse senedi getirilerini önemli ölçüde azalttığını ve piyasadaki oynaklığı artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Dakhlaoui ve Aloui (2016) ABD ekonomi politikası belirsizliği ile BRIC borsaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, ABD'nin ekonomi politikası belirsizliğindeki değişikliklerin BRIC borsalarının getiri davranışı ve volatilitesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Li vd. (2016) Çin ve Hindistan için ekonomi politikası belirsizliği ile hisse getirileri arasındaki nedensellik ilişkisini inceledikleri çalışma sonucunda iki ülke için ekonomi politikası belirsizliği ve hisse senedi getirileri arasında nedensellik olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Wu vd. (2016) politika belirsizliği ile hisse senedi fiyatı arasındaki nedensellik ilişkisini 9 ülke için Ocak 2003- Aralık 2014 dönemini kapsayan verilerle incelediği çalışma sonucunda Hindistan, İtalya ve İspanya hisse endekslerinden, ekonomi politika belirsizliği endeksine doğru bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer yandan İngiltere için ise nedenselliğin yönünün ekonomi politikası belirsizliği endeksinden, İngiltere hisse endeksine yönelik olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Chen vd. (2017) Şangay ve Shenzhen borsalarında Ocak 1996 ile Aralık 2013 için toplam borsa getirileri için ekonomi politikası belirsizliğinin öngörücü gücünü araştırdıkları çalışma sonucunda Çin'de ortaya çıkan yüksek bir ekonomi politikası belirsizliğinin, daha

düşük toplam borsa getirilerine neden olduğunu ortaya koymuşlardır. Christou vd. (2017) ekonomi politika belirsizliğinin Avustralya, Kanada, Çin, Japonya, Kore ve ABD için borsa getirileri üzerindeki etkisini Ocak 1998-Aralık 2014 aylık dönemi için inceledikleri çalışma sonucunda borsa getirilerinin ortaya çıkan politika belirsizliklerinden olumsuz etkilendiğini tespit etmişlerdir. Ongan ve Göçer (2017) ekonomi politikası belirsizliği endeksi ile ABD hisse senedi endeksleri (S&P 500, Dow Jones ve Nasdaq 100) arasındaki nedensellik ilişkisini 1985:10-2016:12 dönemi için inceledikleri çalışma sonucunda ekonomi belirsizliği endeksinin tüm ABD hisse senedi endekslerinin nedeni olduğunu ve Nasdaq 100 endeksinin kısa ve uzun dönemde en çok ABD ekonomi belirsizlik endeksinden etkilendiğini ortaya koymuşlardır. Tsai (2017) ekonomi politikası belirsizlik endeksinin Çin, Japonya, Avrupa ve ABD’de bulunan gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 22 ülkenin hisse senedi piyasasına bulaşma riskini Ocak 1995- Eylül 2015 dönemi için incelemiştir. Çalışma sonucunda, ekonomi belirsizliği endeksinin Çin’de çok etkili olduğunu ve bulaşma riskinin Avrupa dışında farklı bölgesel pazarlara yayıldığını, ABD için ekonomi politikası belirsizliği endeksinin etkisinin Çin’den daha düşük olduğunu, Japonya için ekonomi belirsizliği endeksinin sadece gelişmekte olan piyasalara bulaşma riskini etkilediğini ve Avrupa’daki ekonomi politikası belirsizliğinin küresel borsadaki bulaşma riskinden etkilenmediğini tespit etmiştir. Fang vd. (2017) ekonomi politikası belirsizliğinin ham petrol ve borsa getirileri üzerindeki uzun dönem ilişkisini 2 Ocak 1985-29 Nisan 2016 dönemi için inceledikleri çalışma sonucunda ekonomi politikası belirsizliğinin uzun dönem ilişkide ham petrol ve borsa getirileri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Guo vd. (2018) G7 ülkeleri ile BRIC ülkeleri, için ekonomi politikası belirsizlik endekslerinin aylık verilerini kullanarak ekonomi politikası belirsizliği ile G7 ve BRIC ülkelerinin borsa getirileri arasındaki bağımlılık yapısını inceledikleri çalışmada, Fransa ve İngiltere dışında ekonomi politikası belirsizliğinin borsa getirilerini azalttığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Phan vd. (2018) 16 ülke için ekonomi politikası belirsizliğinin, hisse senetlerinde aşırı getirileri tahmin etmedeki rolünü inceledikleri çalışma sonucunda ekonomi politikası belirsizliğinin 10 ülke için hisse senedi aşırı getirilerin tahmin edilebildiğini ortaya koymuşlardır. Alqahtani ve Taillard (2019) ABD’nin ekonomi politikası belirsizlik şoklarının Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkelerinin borsa getirileri üzerindeki etkisini 31 Ocak 2010 ile 31 Ağustos 2018 dönemi için inceledikleri çalışma sonucunda ABD ekonomi politikası belirsizliği endeksinin sadece Bahreyn borsalarını olumsuz etkilediğini, Katar borsası üzerinde ise getiri performansı açısından olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit

etmişlerdir. Das vd. (2019) ABD'ye ait ekonomi politikası belirsizliği, jeopolitik risk ve finansal stresin gelişmekte olan 24 ülke borsaları üzerindeki etkisini Ocak 1997-Mayıs 2018 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular, ABD kaynaklı ekonomi politikası belirsizliğinin jeopolitik ve finansal strese nazaran daha derin ve etkili olduğunu, nedensellik açısından ise varyansta nedenselliğe nazaran ortalamada daha güçlü ve anlamlı bir nedensellik tespit etmişlerdir. Jin vd. (2019) Çin ekonomi politikası belirsizliğini ölçmek için geliştirmiş oldukları endeks yardımı ile 2009 -2017 dönemini kapsayan verilerle Çin A grubu firma hisseleri üzerinde ekonomi politikası belirsizliğinin hisse senedi fiyatı çökme riski üzerindeki etkisini inceledikleri çalışma sonucunda, ekonomi politikası belirsizliğinin hisse senedi fiyatı çökme riskini önemli ölçüde etkilediğini tespit etmişlerdir. Alqahtani ve Martinez (2020) ekonomi politikası belirsizliği ile Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) borsaları arasındaki ilişkiyi Temmuz 2004- Ağustos 2008 dönemi için inceledikleri çalışmada, özellikle ABD kaynaklı ekonomi politikası belirsizliklerinin Bahreyn ve Kuveyt'teki hisse senedi fiyatlarını uzun vadede olumsuz etkilediğini ortaya koymuşlardır.

2. Veri, Model ve Yöntem

Bu çalışmada, ekonomi politikası belirsizliği endeksinin G7 (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada) borsaları üzerindeki etkisi 1997-2019 aylık veriler kullanılarak incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada ele alınan model eşitlik 1'de verilmiştir.

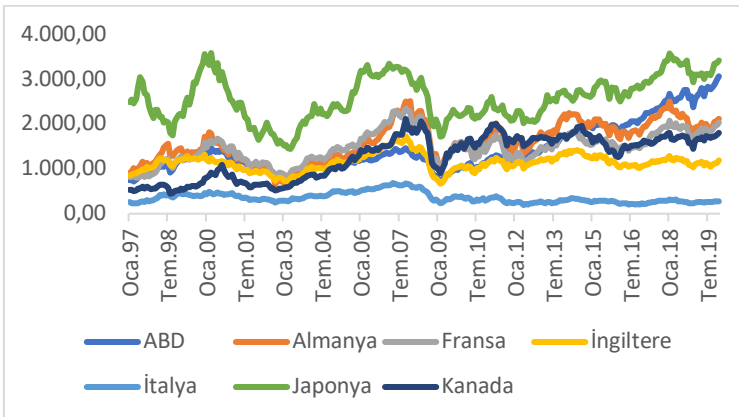
$$\ln IND_{it} = \delta_0 + \delta_1 EPU_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de yer alan değişkenlerden $\ln IND$ borsa endeks serilerinin logaritmik formunu; EPU, ekonomi politikası belirsizliği endeksini ifade etmektedir. EPU endeksine ait veriler <https://www.policyuncertainty.com/> web sitesinden elde edilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler

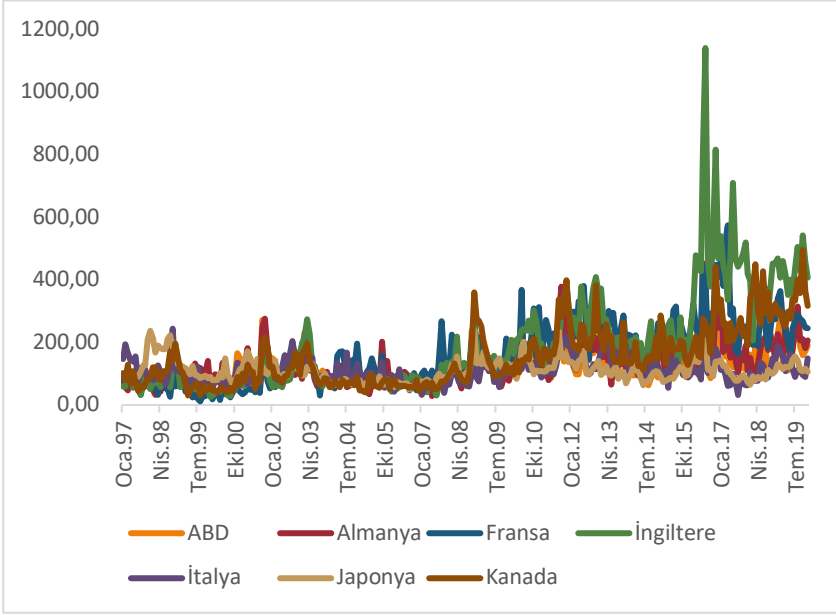
	ABD	Almanya	Fransa	İngiltere	İtalya	Japonya	Kanada
Gözlem	276	276	276	276	276	276	276
Ortalama	7.210	7.338	7.271	7.024	5.827	7.835	7.069
Medyan	7.140	7.370	7.310	7.040	5.760	7.850	7.290
Std. Sapma	0.348	0.295	0.249	0.170	0.302	0.203	0.442
Çarpıklık	0.553	-0.597	-0.407	-0.334	0.487	-0.418	-0.622
Basıklık	2.462	2.854	2.655	3.516	2.368	2.580	1.849
Min	6.550	6.450	6.670	6.510	5.260	7.280	6.100
Maks.	8.030	7.830	7.760	7.460	6.530	8.190	7.660
Jarque-Bera	17.405	16.660	8.997	8.207	15.509	10.082	33.035
Olasılık	0.000	0.000	0.011	0.016	0.000	0.006	0.000

Tablo 1 ülkelere ait borsa endeks serilerinin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Endekslere ait ortalamalar incelendiğinde, İtalya dışında diğer ülkelere ait borsa endeks ortalamalarının birbirine yakın seyrettiği ve standart sapma büyüklüğünün sırasıyla Kanada, ABD, İtalya, Almanya, Fransa ve İngiltere borsa endekslerinde meydana geldiği gözlemlenmiştir. Ayrıca, Jarque-Bera test sonuçları %5 anlamlılık düzeyinde endeks serilerinin normallikten uzak olduğunu göstermektedir.

Grafik 1. G7 ülke borsalarına ait endeks serilerinin zaman yolu grafiği

Grafik 1 incelendiğinde, G7 ülke borsa endekslerinin tamamı Eylül 2008 tarihinde ABD'nin önde gelen yatırım bankalarından Lehman Brothers'ın iflası açıklaması ve küresel krizin sinyallerini vermeye başlamasıyla birlikte ciddi bir düşüş kaydetmiştir. Kriz ortamının yarattığı bu belirsizlik Grafik 2'de gösteriliği üzere aynı dönemde ekonomi politikası belirsizliği endeksinde de kendini göstermiştir.

Grafik 2. G7 ülkelerine ait EPU endeksinin zaman yolu grafiği

Grafik 2 incelendiğinde özellikle İngiltere için ekonomi politikası belirsizliği endeksinin haziran ayının ikinci haftasından sonra yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu yükselişin nedeni olarak 2016 Haziran ayında Birleşik Krallık'ta gerçekleştirilen Brexit (Birleşik Krallığın AB'den ayrılması) referandumunun etkisi olduğu söylenebilir.

Çalışmada öncelikle, paneli oluşturan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CD_{LM} test, Pesaran (2004) CD test ve Pesaran vd. (2008) LM_{adj} testleri kullanılarak incelenmiştir. Çünkü yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi kullanılacak olan birim kök testlerinin seçimini etkileyecektir. Bu kapsamda, panelde yer alan birimler arasında yatay kesit bağımlılığı yoksa I. Kuşak panel birim kök testleri kullanılırken, yatay kesit bağımlılığı olması durumunda II. Kuşak panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Tablo 2'de görüleceği üzere değişkenler arasında yatay

kesit bağımlılığı söz konusu olduğu için çalışmada II. Kuşak birim kök testlerinden olan ve KPSS testinin panele uyarlanmış hali olan Hadri ve Kurozumi (2012) panel birim kök testi kullanılmıştır.

Hadri ve Kurozumi (2012) uzun dönemli varyansı ifade eden ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılık olup olmadığı durumunu dikkate alan Z_A^{SPC} ve Z_A^{LA} test istatistiklerini geliştirmiştir. Z_A^{SPC} test istatistiği, serilerde yatay kesit bağımlılık olduğu durumda kullanılırken, Z_A^{LA} test istatistiği yatay kesit bağımlık olmadığı durumda kullanılmaktadır. Testin sıfır hipotezi birim kökün olmadığını ileri sürerken, alternatif hipotez birim kökün varlığına işaret etmektedir. Z_A^{SPC} ve Z_A^{LA} test istatistikleri sırasıyla eşitlik 2 ve eşitlik 3'te verilmiştir.

$$Z_A^{SPC} = \frac{1}{\sigma_{iSPC}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^W)^2 \quad (2)$$

$$Z_A^{LA} = \frac{1}{\sigma_{iLA}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_{it}^W)^2 \quad (3)$$

Çalışmada, EPU endeksinin piyasa endeksleri üzerindeki etkisini belirleyebilmek için Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ve ülkeler arasında gözlemlenen yatay kesit bağımlılığına izin veren CCE tahmincisi kullanılmıştır.

$$e_{it} = \lambda_i' UF_t + u_{it} \quad (4)$$

Eşitlik 4'te yer alan UF_t , $m \times 1$ boyutunda gözlemlenemeyen faktörler vektörünü ifade etmektedir. Hata terimlerinin yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak ortak faktörlerin etkisi kukla değişkenler aracılığıyla modele dahil edildiğinde nihai model eşitlik 5'teki gibi olacaktır;

$$\ln IND_{it} = \delta_0 + \delta_1 EPU_{it} + \gamma_0 \overline{\ln IND}_{it} + \gamma_1 \overline{EPU}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Son olarak EPU endeksi ile ülke borsaları arasındaki nedensellik ilişkisi heterojenite ve yatay kesit bağımlılık durumunda tutarlı sonuç verdiği Monte Carlo simülasyonu gösterilen Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi ile incelenmiştir. Test istatistiği eşitlik 6 ve eşitlik 7'de gösterildiği gibi hesaplanmaktadır;

$$W_{N,T}^{HNC} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,t} \quad (6)$$

$$Z_{N,T}^{HNC} = \frac{\sqrt{N}[W_{N,T}^{HNC} - \sum_{i=1}^N E(W_{i,t})]}{\sqrt{\sum_{i=1}^N var(W_{i,t})}} \quad (7)$$

Yukarıdaki eşitliklerde yer alan $W_{i,t}$ bireysel Wald istatistiklerini ve $W_{N,T}^{HNC}$ yatay kesitler için hesaplanan her bir wald istatistiğinin ortalamasını göstermektedir. Test, "paneli oluşturan birimler için homojen nedensellik yoktur" sıfır hipotezini, "paneli oluşturan en az bir kesit birim için nedensellik vardır" alternatif hipotezine karşı sınamaktadır.

3. Bulgular

Bu bölümde çalışmadan elde edilen bulgular özetlenmiştir. Öncelikle ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığı incelenmiş ve devamında birim kök test sonuçlarına, uzun dönemli tahmin sonuçlarına ve panel nedensellik test sonuçlarına ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 2. Yatay kesit bağımlılığı test sonuçları

Sabitli Model	lnIND		EPU	
	İstatistik	<i>p</i> -değeri	İstatistik	<i>p</i> -değeri
LM	512.088	0.000	198.533	0.000
CD _{LM}	75.777	0.000	27.394	0.000
CD	-11.550	0.000	-11.041	0.000
LM _{adj}	101.172	0.000	9.486	0.000

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5, ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde her iki değişken için tüm test sonuçlarına göre yatay kesit bağımlılığı olmadığını ifade eden sıfır hipotez %1 önem düzeyinde reddedilmiştir. Bu durum çalışmada ele alınan ülkelerin birinde meydana gelen bir şokun diğer ülkeleri de etkilediğini göstermektedir.

Modelin homojenitesine ilişkin test sonuçları ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo3. Homojenite test sonuçları

		Test istatistiği	Olasılık
Homojenite	$\hat{\Delta}$	4.269***	0.000
	$\hat{\Delta}_{adj}$	4.292***	0.000

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5, ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Modelin eğim katsayısının homojen olduğunu ileri süren sıfır hipotez reddedilmiştir. Buna göre çalışmada kullanılan modelin heterojen yapıda bir model olduğu tespit edilmiştir.

Borsa endeks serileri ve ekonomi politikası belirsizlik endeks serilerinin durağan olup olmadığı öncelikle yapısal kırılmayı dikkate almayan ikinci nesil panel birim kök testlerinden Hadri ve Kurozumi (2012) testi ile incelenmiş, daha sonra olası yapısal kırılmaları da dikkate alarak Im vd. (2005) yapısal kırılmalı panel LM yapısal kırılmalı birim kök testi ile incelenmiştir. Bu testlere ilişkin sonuçlar sırasıyla Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. Hadri ve Kurozumi (2012) Panel birim kök testi sonuçları

Düzyey			
lnIND	Z_A^{SPC}	29.742***	0.000
	Z_A^{LA}	9.365***	0.000
EPU	Z_A^{SPC}	4.395***	0.000
	Z_A^{LA}	7.549***	0.000
Birinci Fark			
lnIND	Z_A^{SPC}	0.8564	0.195
	Z_A^{LA}	0.7734	0.219
EPU	Z_A^{SPC}	-2.597	0.995
	Z_A^{LA}	- 2.590	0.995

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan Hadri ve Kuruzomi (2012) panel birim kök testi sonuçları incelendiğinde; ülkelere ait borsa endeks serileri (lnIND) ve EPU serilerinin Z_A^{SPC} ve Z_A^{LA} istatistiklerine göre düzey değerlerde durağan olmadığı ancak birinci farkta durağan oldukları tespit edilmiştir. Fakat serilerde meydana gelen yapısal kırılmaların varlığı çoğu zaman düzey değerlerde durağan olan bir serinin durağan dışı görülmesine sebebiyet verebileceğinden çalışmada Im vd. (2005) yapısal kırılmalı panel LM testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Kırılmalı Panel LM birim kök testi sonuçları

	lnIND	EPU
Panel LM	-3.065 (0.001)	-6.842 (0.000)
Panel CA - LM	1.832 (0.966)	6.609 (0.280)

Ülkeler	lnIND	EPU
	Kırılma Dönemleri	Kırılma Dönemleri
Almanya	Ağustos 2002, Eylül 2008	Mayıs 2016, Temmuz 2016
ABD	Ağustos 2002, Eylül 2008	Ağustos 2001, Ağustos 2008
Fransa	Eylül 2008, Ağustos 2011	Mayıs 2016, Temmuz 2016
İngiltere	Eylül 2008, Nisan 2009	Mayıs 2016, Temmuz 2016
İtalya	Eylül 2008, Nisan 2012	Ağustos 2001, Kasım 2001
Japonya	Haziran 2000, Eylül 2008	Nisan 2010, Eylül 2010
Kanada	Eylül 2008, Nisan 2009	Eylül 2008, Mayıs 2016

Not: Parantez içerisinde yer alan sayılar olasılık değerini ifade etmektedir.

Tablo 5'te yer alan iki test istatistiğinden Panel LM birimler arasında yatay kesit olmadığı durumda kullanılırken Panel CA-LM birimler arasında yatay kesit bağımlılık olduğu durumda kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan birimler arasında yatay kesit bağımlılık olduğundan Panel CA-LM istatistiğine göre tüm borsa endeks serisinin ve ekonomik politik belirsizlik endeksi serisinin durağan olmadığı tespit edilmiştir. Böylece, yapısal kırılmayı dikkate almayan panel birim kök testiyle elde edilen değişkenlerin durağan dışı bir özellik göstermesi yapısal kırılmalardan kaynaklanmamaktadır. Diğer yandan ülkelere ait borsa endeks serilerinin kırılma dönemleri incelendiğinde Eylül 2008 küresel ekonomik krizi çalışmada ele alınan tüm ülkelerde ortak bir kırılma tarihi olarak elde edilmiştir.

Çalışmada, EPU endeksinin piyasa endeksleri üzerindeki uzun dönem etkisini belirleyebilmek için Peseran (2006) tarafından geliştirilen CCE tahmincisi kullanılmıştır. Bu tahminci, ülkeler arasında gözlemlenen yatay kesit bağımlılığına izin veren bir test yöntemidir. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. CCE (Ortak İlişkili Etkiler) tahmin sonuçları

Ülke	EPU	
	Katsayı	Std.Hata
Almanya	- 0.00039***	0.00014
ABD	- 0.00129***	0.00036
Fransa	- 0.00013*	0.00006
İngiltere	- 0.00210***	0.00007
İtalya	- 0.00051	0.00035
Japonya	- 0.00057**	0.00022
Kanada	- 0.00057*	0.00031
CCEMG	- 0.00052***	0.00014

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde paneli oluşturan ülke borsa endekslerinde ekonomi politikası belirsizliği uzun dönemde tüm ülke borsalarını beklenildiği üzere negatif bir biçimde etkilemektedir. Ancak bu etki İtalya borsa endeksinde anlamlı bulunamamıştır. Diğer yandan ekonomi politikası belirsizliğinin incelenen ülke borsaları üzerindeki etkisi negatif ve İtalya dışında anlamlı olmasına rağmen, etki büyüklüğü açısından oldukça düşüktür. Panelin geneli için sonuçları gösteren CCEMG sonuçları da benzer şekilde negatif ve anlamlı bulunmuştur.

Çalışmada değişkenler arasındaki olası nedensellik ilişkisi yatay kesit bağımlılığını ve heterojeniteyi dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 7 ve Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 7. Dumitrescu ve Hurlin nedensellik test sonuçları (H_0): $EPU \neq \ln IND$)

Ülke	Wald İstatistiği	Olasılık
ABD	1.790	0.1809
Almanya	0.001	0.9675
Fransa	1.296	0.255
İngiltere	1.776	0.1825
İtalya	1.798	0.1799
Japonya	4.621**	0.0316
Kanada	3.493*	0.0616
PANEL	2.038**	0.0415

Not: * ve ** sırasıyla %10, ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. EPU ve $\ln IND$ değişkenleri seviye değerlerinde birim kök içerdiği için nedensellik analizinde değişkenlerin durağan olan birinci farkları kullanılmıştır.

Tablo 8. Dumitrescu ve Hurlin nedensellik test sonuçları (H_0): $\ln IND \neq EPU$)

Ülke	Wald İstatistiği	Olasılık
ABD	11.569***	0.000
Almanya	8.056***	0.004
Fransa	6.980***	0.008
İngiltere	0.755	0.384
İtalya	4.870**	0.027
Japonya	10.651***	0.001
Kanada	7.901***	0.004
PANEL	11.702***	0.000

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7 ve Tablo 8’de sunulan panel nedensellik sonuçları incelendiğinde Japonya ve Kanada borsaları için çift yönlü nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Bir diğer ifadeyle ekonomi politikası belirsizliği endeksi, ülke borsa endeksinin nedeniyken aynı zamanda ülke borsa endeksi, ekonomi politikası belirsizliğinin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca panelin geneli için de çift yönlü bir nedensellik bulgusu elde edilmiştir. Ülke borsa endekslerinden ekonomi politikası belirsizliğine yönelik nedensellik İngiltere dışında diğer ülke borsalarında anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla ülke borsa endekslerinin geçmiş değerleri, ekonomi politikası belirsizliğinin tahmin etmede önemli bir bilgi içermektedir.

Sonuç

Bu çalışma G7 (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada) ülkelerindeki ekonomi politikası belirsizliğinin ülke borsası üzerindeki etkisini yatay kesit bağımlılığı dikkate alan panel veri yöntemleriyle 1997-2019 aylık dönem için incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, ekonomi politikası belirsizliğinin bağımsız değerşken, ülke borsa endeks serilerinin ise bağımlı değerşken olduğu bir model oluşturulmuştur.

Paneli oluşturan ülke borsa endekslerinde ekonomi politikası belirsizliği uzun dönemde tüm ülke borsalarını negatif bir biçimde etkilemektedir. Ayrıca panel nedensellik sonuçlarına göre hem panelin geneli için hem de Japonya ve Kanada için ekonomi politikası belirsizliği ile borsa endeksleri arasında çift yönlü nedensellik bulgusu elde edilmiştir.

Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde ekonomi politikası belirsizliğinin borsa endeksleri üzerindeki etkisinin negatif olması beklenen bir durumdur ve literatürdeki birçok çalışmanın bulguları bu yönde paralellik göstermektedir. Bu durum, politika yapıcılarının politik belirsizliği azaltma yönünde çaba göstermelerini gerekli kılmaktadır. Çünkü belirsizliğin hâkim olduğu bir piyasada ekonomik aktörlerin sağlıklı karar alabilmeleri ve mevcut fonların doğru kaynaklara aktarılması oldukça güçleşmektedir. Bu noktada gelecekteki araştırmaların bir parçası olarak ekonomi politikası belirsizliğinin farklı ülke grupları/ülke piyasaları ile farklı varlık piyasaları üzerindeki rolünün incelenmesi yatırımlarına yön vermek isteyen bireysel yatırımcılar ve portföy yöneticileri açısından ilginç bulgular ortaya koyabilir.

KAYNAKLAR

- AKKUŞ, A. G. D. Ö. (2017), "Ekonomik Politika Belirsizliği ve Politik İstikrarsızlığın Büyüme Üzerindeki Etkisi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 27–42.
- ALQAHTANI, A. ve Martinez, M. (2020), "US Economic Policy Uncertainty and GCC Stock Market", *Asia-Pacific Financial Markets*, 1–11.
- ALQAHTANI, A. ve Taillard, M. (2019), "The Impact of US Economic Policy Uncertainty Shock on GCC Stock Market Performance", *Asian Journal of Law and Economics*, 10(2).
- AL-THAQEB, S. A. ve Algharabali, B. G. (2019), "Economic policy uncertainty: A literature review", *The Journal of Economic Asymmetries*, 20, e00133. doi:10.1016/j.jeca.2019.e00133
- ARBATLI, E. C., Davis, S. J., Ito, A. ve Miake, N. (2017), "Policy uncertainty in Japan", *National Bureau of Economic Research*.
- ARMELIUS, H., Hull, I. ve Köhler, H. S. (2017), "The timing of uncertainty shocks in a small open economy", *Economics Letters*, 155, 31–34.
- AROURI, M. ve Roubaud, D. (2016), "On the determinants of stock market dynamics in emerging countries: The role of economic policy uncertainty in China and India", *Economics Bulletin*, 36(2), 760–770.
- BAKER, S., Bloom, N. ve Davis, S. J. (2012), "Measuring Economic Policy Uncertainty", *University of Chicago and Stanford University*.
- BAKER, S. R., Bloom, N. ve Davis, S. J. (2016), "Measuring economic policy uncertainty", *The quarterly journal of economics*, 131(4), 1593–1636.
- BREUSCH, T. S. ve Pagan, A. R. (1980), "The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics", *The review of economic studies*, 47(1), 239–253.
- BROGAARD, J. ve Detzel, A. (2015), "The asset-pricing implications of government economic policy uncertainty", *Management Science*, 61(1), 3–18.
- CERDA, R., Silva, A. ve Valente, J. T. (2016), "Economic policy uncertainty indices for Chile", *Economic Policy Uncertainty working paper*.

- CHEN, J., Jiang, F. ve Tong, G. (2017), "Economic policy uncertainty in China and stock market expected returns", *Accounting & Finance*, 57(5), 1265–1286.
- CHIANG, T. C. (2019), "Economic policy uncertainty, risk and stock returns: Evidence from G7 stock markets", *Finance Research Letters*, 29(C), 41–49.
- CHRISTOU, C., Cunado, J., Gupta, R. ve Hassapis, C. (2017), "Economic policy uncertainty and stock market returns in PacificRim countries: Evidence based on a Bayesian panel VAR model", *Journal of Multinational Financial Management*, 40, 92–102.
- DAKHLAOUI, I. ve Aloui, C. (2016), "The interactive relationship between the US economic policy uncertainty and BRIC stock markets", *International Economics*, 146, 141–157.
- DAS, D., Kannadhasan, M., ve Bhattacharyya, M. (2019), "Do the emerging stock markets react to international economic policy uncertainty, geopolitical risk and financial stress alike?", *The North American Journal of Economics and Finance*, 48, 1-19.
- DAVIS, S. J. (2016), *An index of global economic policy uncertainty*. National Bureau of Economic Research.
- DUMITRESCU, E.-I. ve Hurlin, C. (2012), "Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels", *Economic modelling*, 29(4), 1450–1460.
- FANG, L., Yu, H. ve Li, L. (2017), "The effect of economic policy uncertainty on the long-term correlation between US stock and bond markets", *Economic Modelling*, 66, 139–145.
- GHIRELLI, C., Pérez, J. J. ve Urtasun, A. (2019), "A new economic policy uncertainty index for Spain", *Economics Letters*, 182, 64–67.
- GIL, M. ve Silva, D. (2018), "Economic Policy Uncertainty Indices for Colombia", Working Paper.
- GUO, P., Zhu, H. ve You, W. (2018), "Asymmetric dependence between economic policy uncertainty and stock market returns in G7 and BRIC: A quantile regression approach", *Finance Research Letters*, 25, 251–258.

- HADRI, K. ve Kurozumi, E. (2012), "A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor", *Economics Letters*, 115(1), 31–34.
- HARDOUVELIS, G. A., Karalas, G., Karanastasis, D. ve Samartzis, P. (2018), "Economic policy uncertainty, political uncertainty and the greek economic crisis", *Political Uncertainty and the Greek Economic Crisis* (April 3, 2018).
- IM, K.-S., Lee, J. ve Tieslau, M. (2005), "Panel LM unit-root tests with level shifts", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67(3), 393–419.
- JIN, X., Chen, Z. ve Yang, X. (2019), "Economic policy uncertainty and stock price crash risk", *Accounting & Finance*, 58(5), 1291–1318.
- KO, J.-H. ve Lee, C.-M. (2015), "International economic policy uncertainty and stock prices: Wavelet approach", *Economics Letters*, 134, 118–122.
- KROESE, L., Kok, S. ve Parlevliet, J. (2015), "Beleidsonzekerheid in Nederland", *Economisch Statistische Berichten*, 4715, 464–467.
- LI, X., Balcilar, M., Gupta, R. ve Chang, T. (2016), "The causal relationship between economic policy uncertainty and stock returns in China and India: Evidence from a bootstrap rolling window approach", *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(3), 674–689.
- ONGAN, S. ve Gocer, I. (2017), "Testing the causalities between economic policy uncertainty and the US stock indices: Applications of linear and nonlinear approaches", *Annals of Financial Economics*, 12(04), 1750016.
- PESARAN, M. H. (2004), "General diagnostic tests for cross section dependence in panels", University of Cambridge, *Cambridge Working Papers in Economics*, 435.
- PESARAN, M. H. (2006), "Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure", *Econometrica*, 74(4), 967–1012.
- PESARAN, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008), "A bias-adjusted LM test of error cross-section independence", *The Econometrics Journal*, 11(1), 105–127.

- PHAN, D. H. B., Sharma, S. S. ve Tran, V. T. (2018), "Can economic policy uncertainty predict stock returns? Global evidence", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 55, 134–150.
- SUM, V. (2013), "The ASEAN stock market performance and economic policy uncertainty in the United States", *Economic Papers: A journal of applied economics and policy*, 32(4), 512–521.
- TSAI, I.-C. (2017), "The source of global stock market risk: A viewpoint of economic policy uncertainty", *Economic Modelling*, 60, 122–131.
- WU, T.-P., Liu, S.-B. ve Hsueh, S.-J. (2016), "The causal relationship between economic policy uncertainty and stock market: A panel data analysis", *International Economic Journal*, 30(1), 109–122.
- ZALLA, R. (2017), "Economic policy uncertainty in Ireland", *Atlantic Economic Journal*, 45(2), 269–271.

TÜRKİYE’NİN PARLAMENTER HÜKÜMET SİSTEMİ TECRÜBESİNE KISA BİR BAKIŞ

Hakan ÖZDEMİR¹

Geliş: 04.05.2020 / Kabul: 11.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.731958

Öz

Bu çalışmada; parlamenter hükümet sistemi hakkında kısa bilgi verilerek, Türkiye'nin parlamenter hükümet sistemi tecrübesinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, öncelikle parlamenter hükümet sistemine ilişkin genel bir kavramsal çerçeve çizilmiştir. Bu bağlamda parlamenter hükümet sisteminin anlamı, tarihi geçmişi, dayandığı ortak özellikleri, üstünlükleri ve zayıf yönleri ele alınmıştır. Daha sonra da Türkiye’de parlamenter hükümet sisteminin tarihçesine değinilmiştir. Söz konusu husus, Türkiye’de yürürlükte olan anayasalar üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk yazılı Türk Anayasası olan 1876 Anayasası’ndan hâlihazırda yürürlükte olan 1982 Anayasası dönemine kadar işletilen hükümet sistemleri incelenmiştir. Bahsi geçen hükümet sistemleri; tarihî arka planları, anayasal kurumları, işleyişi ve sorunları açısından irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Başkanlı Parlamenter Sistem, Parlamenter Hükümet Sistemi, Türkiye, Yürütme.

A BRIEF LOOK AT TURKEY’S PARLIAMENTARY GOVERNMENT SYSTEM EXPERIENCE

Abstract

In the present study, the purpose was to determine Turkey’s Parliamentary Government System experience by providing brief information on the Parliamentary Government System. For this purpose, firstly a general conceptual framework was drawn about the parliamentary system of government. In this

¹ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakan.ozdemir@inonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8973-1608>.

context, the meaning of the Parliamentary Government System, its historical background, its common characteristics, advantages and weaknesses were discussed. Then, the history of the Parliamentary Government System in Turkey was explained. This issue was examined with the constitutions in force in Turkey. In this respect, the Government Systems used from the 1876 Constitution, the first written Turkish Constitution, until the period of the 1982 Constitution, which is already in force, were examined. These government systems were examined in terms of historical backgrounds, constitutional institutions, functioning and problems.

Keywords: *Constitution, Presidential Parliamentary System, Parliamentary System, Turkey, Executive.*

Giriş

Tarihi 18. yüzyıla kadar uzanan, muteber ve yaygın bir hükümet sistemi olan parlamenter hükümet sistemi; önemli denge ve denetleme mekanizmalarını içeren, esnek, seçmen tercihlerinin kısa sürede tecellisine olanak sağlayan, kutuplaşmaya mahal vermeyen, devlet başkanına arabuluculuk rolü yükleyen işlevsel niteliklere haizdir. Türkiye’de yüzyılı aşkın bir geçmişi bulunan parlamenter sistem, ilk yazılı Türk anayasası olan 1876 Kanuni Esasi (1876 Anayasası)’den hâlihazırda yürürlükteki 1982 Anayasası’na değin farklı şekillerde uygulama alanı bulmuştur. Elbette ki, kimi zaman hızlı ve etkin bir yürütmeden uzaklaşıldığı, istikrarsız veya zayıf hükümetlerden kaynaklı sorunların yaşandığı bilinmektedir. Ancak yaşanan bu sorunlara dönük çözüm yollarının, yine parlamenter sistemde gizli olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu bağlamda gelişkin Batı demokrasilerinde başarılı bir şekilde tatbik edilen “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” uygulamalarına gidilerek, yürütmede yetki-sorumluluk dengesi gözden geçirilerek, temel erkler arasındaki fren ve denge mekanizmalarını güçlendiren düzenlemelere yer vererek sistemin noksanlıklarının giderilmesinde yarar vardır.

Bu çalışmanın başlıca amacı; parlamenter hükümet sisteminin temel niteliklerini teorik açıdan açıklayarak, Türkiye’nin parlamenter hükümet sistemi tecrübesini ortaya koymaktır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Takip eden bölümde parlamenter hükümet sistemi hakkında bilgi verilecektir. Bu bölümde, parlamenter sistemin tanımı, tarihi, sınıflandırılması, ortak özellikleri, güçlü ve zayıf yanları ele alınacaktır. İkinci bölümde, Türkiye’de parlamenter hükümet sisteminin tarihine değinilecektir. Bu bağlamda Türkiye’nin parlamenter sistem tecrübesi; yürürlükteki anayasalar üzerinden, siyasi, tarihsel

ve toplumsal gelişmeler ışığında ortaya konmaya çalışılacak ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

1. Parlamenter Hükümet Sistemi Hakkında

Parlamenter hükümet sistemi, kısaca “yürütme erkinin yasama erkinden kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal demokrasi tipi” (Epstein, 1968: 419; aktaran: Lijphart, 1996: 66) olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle parlamenter sistem, hükümetin parlamento içinden ve parlamentoda bulunan milletvekillerinin çoğunluğunun oylarıyla seçildiği ve onların güvenini sağladığı sürece yönetimde kalabildiği hükümet sistemidir (Arslan, 2015: 36).

En çok yaygınlık ve süreklilik gösteren hükümet sistemi olarak nitelendirilen (Gülsoy, 2013: 259) parlamenter sistem, hayli uzun sayılabilecek bir gelişme neticesinde, 18. yüzyılın ortalarında Birleşik Krallık'ta ortaya çıkmıştır (Teziç, 2009: 420). 19. yüzyılın başında Fransa'da ve 19. yüzyıl boyunca Avrupa monarşilerinde uygulanmıştır. 20. yüzyılda totaliter ve otoriter rejimler karşısında parlamenter sistemin zaferinden bahsedilebilir. Aynı şekilde İngiliz Milletler Topluluğu'nda, İsveç ve Norveç gibi Kuzey Avrupa monarşilerinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya, İtalya, Almanya, Portekiz ve İspanya gibi birçok ülkede uygulama alanı bulan (Kaboğlu, 2012: 165) parlamenter sistemlerin işletilmesinde, güçler arası ayrılık ya da kaynaşma farklı şekillerde cereyan etmektedir. Farklı siyasi kültürler, farklı parti ve seçim sistemleri, parlamenter sistemlerde çeşitliliğe yol açabilmektedir (Ayan Musil, 2015: 194). Bu çeşitlilikten dolayı parlamentarizmin tek bir şeyi ifade etmediğini belirten Sartori (1997: 137-138), parlamenter sistemleri şu üç türe ayırmaktadır: Hükümetin parlamento üzerindeki hâkimiyetinin yüksek olduğu başbakanlık ya da kabine sistemi denilen İngiliz tipi parlamentarizm, idareyi hemen hemen olanaksız kılan Fransız tipi (III. ve IV. Cumhuriyet dönemi) meclis hükümeti ve orta bir yol olarak parti denetimindeki parlamentarizm. Bu türlerden İngiliz tipi parlamenter sistemlerde güçlü ve istikrarlı hükümetlerin bulunmasına rağmen, meclis hükümeti tipi parlamenter sistemlerde zayıf ve istikrarsız hükümetlere rastlanmaktadır. Bu nedenle bazı parlamenter sistemlerde hükümete istikrar ve güç kazandırmak amacıyla kimi usuller türetilmiştir. Bu usulleri ihtiva eden parlamenter sistemler ise, rasyonelleştirilmiş parlamentarizm olarak adlandırılmaktadır (Gözler, 2010b: 621). Parlamenter sistemler; rasyonelleştirilmiş parlamentarizmin yanı sıra, tarihî gelişim süreci içerisinde aldığı şekiller açısından ikici ve tekçi parlamentarizm; yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişki açısından klasik ve Westminster tipi parlamentarizm; parlamentodaki sandalyelerin iyeliği açısından çoğunluk ve azınlık

parlamentarizmi (Hekimoğlu, 2009: 127-130); devlet başkanının işbaşına gelme usulüne göre meşruti monarşili ve cumhuriyetli parlamentarizm (Buran, 2009: 81) gibi farklı sınıflandırmalara da tabi tutulmaktadır.

Aralarındaki bu çeşitliliğe rağmen, parlamenter sistemlerin dayandığı birtakım ortak özelliklerin bulunduğu yolunda literatürde oyaşmaya varılmaktadır. Bu özelliklerden ilk akla geleni, yürütme organının devlet başkanı (cumhurbaşkanı/kral) ve bakanlar kurulu şeklinde iki başlı bir yapıdan müteşekkil oluşudur. Bunlardan devlet başkanı, yürütmenin sorumsuz ve tarafsız; bakanlar kurulu ise, parlamentoya karşı sorumlu olan tarafını teşkil etmektedir. Bunun doğal sonucu olarak da devlet başkanının yetkilerinin çoğunu ilgili bakan veya başbakanın veya her ikisinin ortak imzasıyla kullanması şartına bağlanmaktadır (Yüzbaşıoğlu, 2007: 28-29). “Karşı imza” olarak adlandırılan bu kuralla devlet başkanının işleminden kaynaklanabilecek siyasi, cezai ya da hukuki sorumluluk, ilgili bakan ya da başbakana yüklenmektedir (Gözler, 2001: 235). Bu da devlet başkanının arabulucu ve uzlaştırıcı rolünü daha iyi yerine getirmesine katkı sağlamaktadır. Bu açıdan parlamenter sistemin mantığı gereği tarafsız bir makam olması gereken devlet başkanının günlük politikanın dışında kalması olanaklı hale gelmektedir (Turhan, 1989: 52). Devlet başkanına sorumsuz ve tarafsız bir statü atfedilen bu sistemde, kabine üyelerinin parlamentoya karşı kolektif sorumluluğunun bulunması, kabineyi birlik halinde ve dayanışma içinde çalışmaya zorlamaktadır. Kabine üyeleri arasındaki birlik ve eşgüdümü ise, başbakan sağlamaktadır. Bu yüzden her ne şekilde olursa olsun başbakanın çekilmesi, hükümetin düşmesine sebep olmaktadır (Karatepe, 2013: 231). Parlamenter sistemlerle ilgili olarak yürütmenin yapı ve işleyişine hâkim olan bu özelliklerin yanında, yasama ile yürütme arasında işbirliği ve karşılıklı etkileme mekanizmalarına dayanan ilişki biçiminden de bahsedilmesinde yarar vardır. Parlamenter sistemlerde yasama yürütmeyi; soru, gensoru, meclis araştırması, meclis soruşturması ve genel görüşme gibi yollarla denetlemekte ve gözetim altında bulundurmaktadır. Parlamentonun güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürebildiği bu sistemde, yürütmenin de parlamentoyu feshetme olanağı bulunmaktadır (Gözübüyük, 2003: 30). Söz konusu yetkinin devlet başkanınca kullanılması, her ne kadar birtakım şartlara bağlı olsa da, yasama karşısında yürütmeyi dengeleyen bir mekanizma olarak kabul edilmektedir (Gönenç, 2013: 272).

Parlamenter sistemin önemli denge ve denetleme mekanizmalarından olan fesih ve güvensizlik oyu gibi vasıtalar, aynı zamanda sistemde yaşanacak tıkanıklıkların çözüm yolunu da teşkil etmektedir. Çünkü parlamenter sistemde yasama ile yürütme arasında bir krizin hâsıl olması durumunda, bu krizin söz

konusu vasıtalarla çözülmesi olanaklıdır. Fesih kararının akabinde gidilen seçimlerde parlamento ile hükümet arasındaki uyuşmazlık, halk tarafından çözülmektedir (Gözler, 2010a: 105). Ayrıca parlamenter sistemlerde kötü yönetim sergilediğine kanaat getirilen başbakan ya kendi partisi içinden ya da parlamentodan gelen tepkilerle görevini yitirmekte ya da erken seçime mecbur bırakılmaktadır. Bu yolla gidilen seçimlerde başbakanın partisinin seçimi kaybetmesi durumunda, kötü yönetime son verilmektedir. Bu şekilde daha esnek ve seçmenlerin tepkilerine daha kolay adapte olabilen bir rejimin uygulanması olanaklı hale gelmektedir (Kalaycıoğlu, 2005: 23). Yürütmenin yasama içinden çıktığı ve yasamanın her zaman yürütmenin yapısını değiştirebilecek vasıtalara sahip olduğu parlamenter sistemde, seçimlerde kazananların her şeyi kazandığı ya da kaybedenlerin her şeyi kaybettiği söylenemez. Diğer yandan seçimlerde muhalefette kalanlar bir sonraki seçimlere kadar inzivaya çekilmemekte, aksine bu süreçte muhalefet işlevini yüklenerek demokrasinin sürekli işlemesine aracılık etmektedirler. Sıralanan bu özellikler de parlamenter sistemin kutuplaşmaya mahal vermediğini göstermektedir (Efe vd., 2015: 157). Son olarak parlamenter sistemde tarafsız ve sorumsuz konumda bulunan devlet başkanının, parlamento ile hükümet arasında çıkabilecek anlaşmazlıklarda bir arabulucu rolü üstlenebileceğinin belirtilmesinde yarar vardır (Yazıcı, 2005: 132).

Sıralanan bu üstünlükleri haiz olan parlamenter sistem, demokrasi ve istikrar dengesi açısından birtakım sorunları ihtiva etmektedir. İstikrarın zayıflaması ve karar alma süreçlerinin yavaşlaması, bunların başında gelmektedir (Beriş, 2015: 97). Özellikle parlamento çoğunluğunun tek parti tarafından sağlanamaması üzerine başvuru koalisyon girişimlerinde, hem hükümetin kuruluş sürecinde, hem de icra aşamasında birçok sorun, gerginlik ve anlaşmazlık yaşanabilmektedir. Koalisyon ortakları arasında çıkabilecek tartışma ve sürtüşmeler, sosyal, siyasal ve iktisadi krizlere yol açabileceği gibi; koalisyon dönemlerinde hükümetlerin sık sık değişmesi, detaylı ve uzun ömürlü plan ve projelerin tatbikini, yatırımcı ve yurttaşların öngörüsünü olanaksız hale getirmektedir (Aktaş, 2016: 219). Ayrıca koalisyon ortaklarının kendi aralarında anlaşmaları ihtiyacı ve bu ihtiyaçtan kaynaklanan zorluklar, hükümetlerin hızlı karar alamamasına da neden olmaktadır. Hükümetlerin neredeyse hiçbir şey yapmayarak miadını doldurmaya çalıştıkları koalisyon hükümetlerinde halk, işlerin aksamasından dolayı kimden hesap soracağını da bilmemektedir. Başka bir ifadeyle hesap sorulabilirlik ve önceden belirlenebilirlik açısından zayıf olan parlamenter sistemde (Yüksel, 2013: 44), hükümetin her durumda parlamento çoğunluğunu dikkate alma zarureti, iki başlı yürütme yapısı içinde devlet başkanıyla kabine arasında yaşanabilecek çatışmalar ve kolektif niteliği haiz

hükümet içerisinde doğabilecek görüş ayrılıkları, zayıf ve etkinliği düşük hükümetlere yol açabilmektedir (Gözler, 2010b: 617-618). Bununla birlikte tek bir partinin parlamentoda büyük bir çoğunluğa erişmesi durumunda, kabine şefi olan başbakanın karar alma sürecinde tam anlamıyla kontrol sahibi olması ve bununla ilişkili olarak yasama ile yürütme arasında denge ve denetleme mekanizmalarının işlevsizleşmesi gibi sonuçlar doğabilmektedir (Elgie, 2018: 25).

Son olarak halkın hükümeti doğrudan doğruya saptayamadığı, hesap sorulabilirlik (Gözler, 2010a: 107) ve önceden belirlenebilirlik açısından düşük bir değere sahip olan parlamenter sistemde; seçmen partinin başbakan olarak kimi desteklediğini bilmediği gibi, parlamento çoğunluğunun tek parti tarafından sağlanamaması halinde hangi partilerin koalisyon hükümeti kuracağını önceden kestirememektedir (Uluşahin, 1999: 156-157). Bu yüzden de demokratik açıdan düşük nitelikli bir rejime kapı aralanabilmektedir (Gözler, 2010b: 611). Ancak buna rağmen parlamenter sistemin dezavantajlarını gidermek maksadıyla önlemler almaya dayalı olarak geliştirilen “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” uygulamaları yoluyla sıralanan bu eksikler, büyük ölçüde bertaraf edilebilmektedir. Ayrıca sıralanan bu dezavantajlar arasında özellikle koalisyon hükümetlerinin çok da kaçınılması gereken bir durum olmadığı, Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerin hükümet tecrübelerine bakarak anlaşılabilir. Çünkü AB üyesi olan ve parlamenter sistemle yönetilen 24 ülkeden 21'inin koalisyonlarla yönetildiği, dünyada parlamenter sistemi benimseyen ülkelerde de benzer bir durumun söz konusu olduğu bilinmektedir. Artık parlamenter sistemlerde tek parti hükümetlerinin istisnai, koalisyonların ise, yaygın olduğu kabul edilmektedir (Korkmaz, 2016: 50).

2. Türkiye'nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesi Üzerine

2.1. 1876 Anayasası'ndan 1982 Anayasası Dönemine Kadar Türkiye'nin Hükümet Sistemi Tecrübesi Üzerine

Tarihî geçmişi Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan Türk siyasal hayatında, 1876 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte parlamenter sistem geleneği de yerleşmeye başlamıştır. Kurtuluş Savaşı koşullarında uygulanan 1921 Anayasası'nın yürürlükte kaldığı kısa dönem (1921-1924) istisna tutulduğunda, Türkiye'de parlamenter sistemin yüzyılı aşkın bir geçmişinin bulunduğu söylenebilir (Yazıcı, 2017: 113). Elbette bu süre zarfında yürürlükte olan anayasaların kurdukları parlamenter rejimler arasında da birtakım farklılıklar bulunmaktadır (Üskül, 2007: 13). Bu farklılıkların ardında söz konusu anayasaların hazırlık aşamalarında hep bir önceki döneme tepki niteliklerinin ağır

basmasının yattığı söylenebilir. Kuşkusuz Kurtuluş Savaşı öncesindeki Osmanlı yönetim şekli ve uygulamaları Teşkilatı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)'na ve 1924 Anayasası'na, 1950-60 dönemindeki olumsuz siyasi gelişmeler 1961 Anayasasına, 1970-80 dönemindeki toplumsal bölünmüşlük ve bunun neticesinde cereyan eden ideolojik kutuplaşmanın getirdiği çatışmalar 1982 Anayasasına sirayet etmiştir. Bu bağlamda 1921 ve 1924 Anayasalarında yeni bir yönetim modelinin inşasının öngörüldüğü; 1961 ve 1982 Anayasalarında ise, bir önceki dönemde yaşanan olumsuzlukların tekrarını önlemeye dönük bir çabanın gizlendiği görülmektedir (Arslan, 2004: 119-120).

Sıralanan bu anayasalardan 1921 Anayasası ile meclis hükümeti sistemi tercih edilmiştir. 1924 Anayasası ile de parlamenter sistem ve meclis hükümeti sistemi karması olan bir sisteme geçilmiş olup, takip eden 1961 Anayasası'nda saf parlamenter sisteme ulaşılmıştır. Anayasada 1971 ve 1973 yıllarında yürütmenin lehine yapılan değişikliklerle saf parlamenter sistemden uzaklaşmalar başlamış ve güçlü bir yürütmeyi öngören 1982 Anayasası ile bu sistemden ciddi sapmalar olmuştur. Rasyonelleştirilmiş parlamentarizm olarak da nitelenen bu sapmalar, 2007 Anayasa değişikliğiyle doruğa çıkmıştır (Kılınç, 2016: 501). 2007 Anayasa değişikliğine kadar Türkiye'nin parlamenter sistem tecrübesinin özetlendiği bu girizgâhtan sonra, 1876 Anayasası'ndan günümüze kadar yürürlükte olan anayasalar üzerinden konunun sürdürülmesinde yarar vardır.

İlk yazılı Türk Anayasası olan 1876 Anayasası ile Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet idaresi tesis edilmeye çalışılmıştır. Geleneksel hükümdarlık dönemini şeklen de olsa sonlandıran 1876 Anayasası ile halkın seçtiği temsilcilerden oluşan bir parlamentonun padişaha hasredilen yasama yetkisine katılması öngörülmektedir. Anayasaya göre Meclisi Umumi adlı parlamento, Heyeti Mebusan ve Heyeti Ayan olmak üzere çift kanatlı bir yapıdan müteşekkildir. Mebusların halk tarafından seçilmesini, Ayanların da padişah tarafından atanmasını öngören Anayasa, padişahın geleneksel yasama ve yürütme yetkilerinde belirgin bir sınırlamaya gitmemektedir (Karatepe, 2016: 20). Meclisi Umumi'nin yetkilerini oldukça dar tutan Anayasaya göre yasa teklif etme hakkı, bakanlar kuruluna tanınmaktadır. Ancak milletvekilleri sunulan yasa teklifi, padişahın iznine bağlı kılınmaktadır. Ayrıca padişaha yasaları veto etme ve parlamentoyu feshetme yetkisi de hasredilmektedir (Atar, 2005: 21). Kısaca Anayasayla mutlak monarşinin geleneksel hakları, meşrutî monarşi görüntüsü altında anayasal bir güvenceye kavuşturulmaktaydı. Bir anayasal sistemin ilke olarak siyasi iktidarın yetkilerini kısıtlamak ve belirlemek gibi bir sonucu doğurması gerekirken, burada karşıt bir durumla karşılaşmaktadır. Anayasa hukuku açısından bakıldığında da Sultan Abdülhamid'in anayasal bir istibdat

idaresi tesis edebilmesi için bütün hukuki altyapının hazırlanmış olduğu görülmektedir (Koçak, 2014: 81). Nitekim aleyhte sonuçlanan Osmanlı-Rus Savaşı'nın, ordunun başarısızlıklarının ve ülkede süren birtakım haksız uygulamaların müsebbibi olarak gösterilmesinden dolayı endişeye kapılan Padişah II. Abdülhamid de anayasanın bu niteliğinden yararlanarak Meclisi Umumi'yi belirsiz bir süre için tatil etme yoluna gitmiştir. 1876 Anayasası'nı resmen olmasa da fiilen ortadan kaldıran bu durum (Gören, 2015: 44), II. Meşrutiyetin ilanına kadar devam etmiştir. 1908 yılında, gittikçe güçlenen Jön Türk muhalefetinin tesiri ve buna Rumeli'deki bazı askeri birliklerin de dâhil olması sonucunda II. Abdülhamid'in 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymaya zorlanmasıyla başlayan (Özbudun, 2016: 25) II. Meşrutiyet döneminde, anayasada köklü değişiklikler yapılmıştır. Anayasada 1909 yılında yapılan değişikliklerle Parlametonun Kabinayı düşürmesi kolaylaştırılmış; Kabinenin Parlametoyu feshi ise, zorlaştırılmıştır. Kabinenin padişaha değil, Parlametoya karşı sorumluluğu mekanizmasını getiren Anayasa değişiklikleri ile demokratik bir denetim sistemi teşkil edilmiş ve padişahın anayasadaki birçok yetkisi sınırlanmıştır (Birecikli, 2008: 215-218).

Padişahın Meclisi feshetme hakkını Heyeti Ayan'ın onayına ve üç ay içinde yeni seçim yapılması şartına bağlayan Anayasa değişiklikleri, yasa teklif edebilmek için padişahın izin alınması zorunluluğunu da ortadan kaldırmıştır. Özetle sıralanan bu değişikliklerle 1876 Anayasası'nın demokratik bir meşruti monarşi anayasasına dönüştüğü söylenebilir. Ancak gittikçe ağırlaşan iç ve dış koşullar ile ülkedeki demokratik teamüllerin yeterli düzeyde yerleşmemesi, bu anayasanın gereği gibi işletilmesine olanak sağlamamıştır. Anayasal bir rejim perdesinin gerisinde, İttihat ve Terakki'nin diktatörce eğilimleri barındıran yönetimi belirlemiştir (Özbudun, 2017: 27). Nihayet I. Dünya Savaşı yenilgisiyle de "Türkiye'nin yakın tarihine egemen olmuş ve damgasını vurmuş ilk ve en büyük siyasal örgüt" olan İttihat ve Terakki'nin (Tunaya, 2009: 27) on yıla yakın süren iktidarı noktalanmıştır. Elbette bu son, aynı zamanda altı asırlık Osmanlı Devleti'nin de sonu ve alın yazısı olmuştur (Tunaya, 2011: 69).

Adeta Osmanlı Devleti'nin ölüm fermanı olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni izleyen düşman işgallerine karşı, Anadolu ve Rumeli'de bir direniş hareketi belirlemiştir. Bu direnişe önderlik eden Mustafa Kemal de 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştır. Akabinde de Erzurum ve Sivas Kongrelerini gerçekleştirmiştir (Gözler, 2010a: 23). Çeşitli direniş örgütlerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri çatısı altında toplayan bu Kongrelerin ardından yapılan Mebusan Meclisi seçimlerinde, Müdafaa-i Hukukçular Meclis çoğunluğunu sağlamışlardır. Bundan

endişelenen Müttefik Devletler, 16 Mart 1920’de İstanbul’u resmen işgal etmiştir. İşgalden iki gün sonra da Meclis kendini feshetmiştir. Mustafa Kemal de ulusal kurtuluş hareketinin karargâhı olarak seçtiği Ankara’da kurulacak bir parlamento için seçim çağrısı yaparak bu gelişmelere karşılık vermiştir (Ahmad, 2011: 65-66). Yapılan bu çağrıya istinaden gerçekleştirilen seçimler neticesinde 23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi (BMM), açılışından bir gün sonra yeni bir devletin kurulmasına ilişkin ana esasları saptayan bir Meclis kararını kabul etmiştir. 1921 Anayasası’na kadarki dönemde bir tür “geçici anayasa” rolünü üstlenen bu Meclis kararı, *“Kanun-i Esasi’nin varlığı/yokluğu gibi netameli bir konuya henüz girmeden, ulusal iradeye dayanan tam yetkili bir meclisle ona karşı sorumlu hükümetin ana kuruluşunu gerçekleştirmiştir”*. Aslında bir tür kurucu iktidar rolünü üstlenen Meclis’in almış olduğu bu kararlar bir hükümet kurulmasının zarureti, geçici de olsa devlet başkanlığı müessesesinin teşkiline gerek olmadığı, Meclisin yasama ve yürütme yetkilerini kendinde topladığı ve meclis üstünlüğü ilkesi beyan edilmiştir (Tanör, 2006: 235).

Nitekim 20 Ocak 1921’de kabul edilen 1921 Anayasası ile yukarıda bahsedilen Meclis kararıyla esasları ortaya konan meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Bu sistemde bir kurucu meclis hüviyetiyle ortaya çıkan olağanüstü niteliği haiz BMM, sadece yasama yetkisinin değil, aynı zamanda yürütmenin de maliki sayılmıştır. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır; Birinci BMM döneminde (23 Nisan 1920-15 Nisan 1923) ilk bakışta sanılabileceğinin aksine bir “kuvvetler karışımı”ndan bahsedilemez. Çünkü yürütme işlerinin BMM tarafından değil, İcra Vekilleri Heyeti tarafından görülmesi öngörülmüştür. BMM’nin yürütme işlerinde İcra Heyeti vekillerine yön göstermesi ya da vekillerin ilgili meclis komisyonlarına danışmaları ilkesi neredeyse teorik planda kalmıştır. Uygulamada İcra Heyeti vekillerinin, sorumluluk alanlarındaki yetkilerini istemekte ve kullanmakta kararlı davrandıkları görülmektedir. Ayrıca bazı yazarların görüşlerinin aksine İcra Vekilleri Heyeti’nin kolektif sorumluluğu ilkesi de benimsenmiştir. Bu bakımdan sistemin parlamenter hükümet sisteminden hiç farklı görünmeyen siyasal sorumluluk kuralları içinde işlediği söylenebilir. Son olarak bakanlar kurulunun meclise karşı fesih yetkisini haiz olmadığı bu düzende, devlet başkanlığı kurumuna da yer verilmediğini belirtmekte yarar vardır (Özbudun, 1992: 59-70; Fendoğlu, 2015: 231).

Anayasada 29 Ekim 1923’te yapılan değişikliklerle hükümet sistemi, parlamenter sisteme doğru evrilmeye başlamıştır. Bahsi geçen değişikliklerle

Cumhuriyet ilan edilmiş², Cumhurbaşkanlığı makamı teşkil edilerek, hükümetin oluşturulma usulü değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanının Meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilmesini öngören Anayasa değişiklikleri ile Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilen Başbakanın, Meclis üyeleri arasından seçeceği kabine üyelerini belirledikten sonra Meclisin onayına sunması esası benimsenmiştir (Canatan, 2012: 30).

Yukarıda bahsi geçen dönemde Cumhuriyetin ilanı ve organlarının teşkil edilmesine rağmen, olağanüstü bir dönemde hazırlanmış olan 1921 Anayasası ve anayasada yapılan değişiklikler, devlet gereksinimlerine cevap vermekten oldukça uzaktı. Elbette ki Saltanatın kaldırıldığı bir ortamda, devletin gereksinimlerine cevap verecek ve toplumu yönlendirecek yeni bir anayasanın yapılması da bir zorunluluk olarak belirmiştir. Duyulan zaruret üzerine TBMM tarafından 1924 Anayasası hazırlanmıştır (Gözübüyük, 2003: 125). 1924 Anayasası, meclis hükümeti sistemi ile parlamenter sistemin özelliklerini ihtiva eden karma bir hükümet sistemini teşkil etmiştir. Anayasada “Türk milletini ancak Meclisin temsil edeceği ve millet adına egemenlik hakkını yalnız Meclisin kullanacağı, yasama yetkisi ve yürütmenin Mecliste belirdiği ve toplandığı, Meclisin hükümeti her zaman denetleyebileceği ve düşürebileceği halde, hükümetin Meclisi fesih yetkisinin bulunmadığı” şeklinde meclis hükümetini andıran bazı maddelere yer verildiği görülmektedir. Öte yandan 1924 Anayasası'nın bazı yönleriyle de parlamenter sistemi andırdığı söylenebilir. Örneğin; Meclisin yasama yetkisini kendisinin kullanmasına rağmen, yürütme yetkisinin yalnız Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu'na hasredilmesi gibi yürütme yetkisine ilişkin hususları (Uluşahin, 2016: 50), hükümetin kurulması konusunda yine parlamenter sisteme özgü şu düzenlemeler izlemektedir: Başbakan Meclis üyeleri arasından Cumhurbaşkanınca atanmakta, bakanlar da Başbakanca seçilip tamamı Cumhurbaşkanınca onandıktan sonra Mecliste güvenoyu istemine sunulmakta ve Meclise karşı sorumlu tutulmaktadır (Odyakmaz vd., 2011: 15).

Kısaca “o günün anlayışı içinde ulusal egemenliğin doğal sonucu sayılan meclis üstünlüğü ilkesini olduğu gibi sürdüren” (Soysal, 2011: 194) 1924

² Parla (2016: 21-22), aslında 1921 Anayasası'nın “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim biçimi halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır” şeklindeki birinci maddesiyle Türkiye'de Cumhuriyetin yalnız fiilen değil, hukuken de kurulduğunu; bu maddeye 1923 yılında eklenen “Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi cumhuriyettir” cümlesinin adın resmen konmasından ibaret olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre Cumhuriyete giden yolda 29 Ekim 1923'te anayasada yapılan değişiklik önemsiz değil; ancak esas olarak biçimsel bir aşamadan ibaretti.

Anayasası, tek partili ve çok partili dönemde rahatlıkla işletilebilmiştir. Bunda söz konusu anayasanın yapılışı esnasında belirli bir “parti hayatının” bulunmayışının, meclis egemenliği ilkesinin çok partili düzende yaratabileceği sorunları gözden uzak tutması etkili olmuştur. Meclisi, içindeki güçlerin nelerden müteşekkil olduğunu ya da olabileceğini düşünmeden, soyut bir kavram olarak idrak etmek, meclis üstünlüğü ve egemenliği gibi ilkelerin realitede kimlerin egemenliği ve üstünlüğü anlamına gelebileceğini düşünmemek, söz konusu ilkelerin iktidar-muhalefet ikililiğine göre ne ifade edeceğinin saptanmasını güçleştirmektedir. Bu yüzden 1924 Anayasası'nın ilkeleri hem tek partili, hem de çok partili dönemde rahatlıkla işletilmiştir. Çok partili döneme geçildikten sonra da ulusal irade ile meclis üstünlüğü arasındaki özdeşlik, rahatlıkla parlamento çoğunluğuyla ulus iradesi arasında da bir özdeşliğin doğmasına ve çoğunluğun sınırsız egemenliği yönünde bir anlayışın yerleşmesine sebebiyet vermiştir (Soysal, 1990: 57-58). Demokratik düzenin işleyişini güvence altına alan birtakım hususların anayasada yer almaması da bu anlayışın pekişmesine katkıda bulunmaktadır. Her şeyden önce özgürlüklerin sınırının yasayla çizilmesi ve bu hususta Meclis iradesinin herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmaması (Mumcu, 1986: 399) ve anayasa yargısının benimsenmemesi, anayasanın çoğunlukçu niteliğini daha da pekiştirmektedir. Özellikle değiştirilmesi nitelikli çoğunluk şartına bağlandığı için biçimsel olarak sert bir anayasa olmakla birlikte, yasaların anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin benimsenmemiş olmasının bunda etkili olduğu tartışmasız bir gerçektir (Atar, 2005: 26).

Kısaca, 1924 Anayasası tarafından öngörülen liberal demokratik düzenin gerçekleşme şansı neredeyse tamamen iktidar seçkinlerinin iyi niyetine ve inisiyatifine terk edilmiştir. Nitekim beklenebilecek olası sakıncaların neredeyse tamamı, 1924-46 döneminde çıkarılan Anayasaya aykırı yasalarla belirmeye başlayarak anayasanın özgürlükler ortamını adeta felç etmiştir. Bu sakıncaların çok partili hayata geçildikten sonraki Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde de ortaya çıktığı görülmüştür (Erdoğan, 2003: 59). Ne Meclisin yüce yetkilerinin parti liderliği ve yürütme organınca kullanıldığı tek parti döneminde, ne de anayasanın sağladığı sınırsız çoğunluk hâkimiyetini kendi çıkarları için kullanma isteğinde olan on yıllık Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde anayasanın içermiş olduğu sakıncaların giderilmesi yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla 1950 seçimlerinin öncesinde ve sonrasında iktidar ve muhalefet partileri arasında anlamlı bir siyasal diyalogdan bahsedilemez (Özbudun, 2010: 48-49). Bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile DP'nin muhalefete bakışı da birbirinden farksız olmuştur. Alternatif politikalar üretmek yerine sert eleştirilere dayanan bir üslubu yeğleyen, Meclis dışındaki bağlantı ve sempatanlarını devreye sokarak

siyasi gerilimi tırmandıran CHP ile baskıcı bir tutum içinde muhalefeti hiçe sayıp, Meclis çoğunluğunun sağladığı gücü yasaları zorlayarak kullanma yoluna giden DP'nin izlediği kısır politikalar, beraberinde 27 Mayıs 1960 Darbesi'ni getirmiştir (Bakan ve Özdemir, 2013: 396).

27 Mayıs'ın ilk ve esas gündem maddesini, demokrasinin kurumsallaştırılmasını sağlayacak yeni bir anayasanın hazırlanması teşkil etmiştir (Tanör, 2013: 10). Bu bağlamda ilk iş olarak İstanbul Üniversitesi Rektörü Ordinaryus Profesör Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki bilim kuruluna yeni bir anayasa hazırlama görevi tevdi edilmiştir. Bu arada Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi de kendi isteğiyle bir anayasa taslağı hazırlayarak kamuoyuna sunma yoluna gitmiştir. Daha sonra 7 Aralık 1960'ta kabul edilen bir yasayla Milli Birlik Komitesi (MBK) ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan ve asıl vazifesi yeni anayasa ile seçim yasasını hazırlamak olan bir Kurucu Meclis teşkil edilmiştir. 13 Aralık'ta ise, Temsilciler Meclisi üyelerinin seçimine ilişkin yasa yayınlanmıştır. Temsilciler Meclisi üyeleri saptandıktan sonra, kendi içinden bir Anayasa Komisyonu seçerek Anayasa çalışmalarına hız vermiştir. Komisyon İstanbul Üniversitesi'nin tasarısını çalışma belgesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ninkini yardımcı metin olarak kabul etmiştir. Komisyon tarafından hazırlanan tasarı, 9 Temmuz 1961'de yapılan halkoylamasında oylamaya katılanların %61.5'inin oyuyla ülkemizin yeni Anayasası olmuştur (Gözübüyük, 2003: 134-135; Demirel, 2013: 68).

İçerik olarak en demokratik anayasamız sayılan 1961 Anayasası, geçmişteki anayasalarımıza nazaran daha ayrıntılı ve uzundur. Bunda DP türü bir yönetimin tekrarını önlemek amacıyla yargı denetimi ve yargıç güvencesi gibi birçok hususun anayasal güvenceye kavuşturulmak istenmesi etkili olmuştur. Ayrıca çift kanatlı meclis gibi karmaşık anayasal düzenlemeleri gerektiren bir yapının öngörülmesi, geniş toplumsal hakların düzenlenmesi ve hatta gerçekte anayasal nitelikte olmayan (ormanların korunması gibi) hususların da anayasada ele alınmak istenmesi de bu nedenler arasında sayılabilir (Eroğul, 2000: 283). Bu nedenlerle kapsamı geniş tutulan 1961 Anayasası'nın en büyük iki kurumsal getirisi, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıyla yargı alanında olmuştur. Yönetimin yasallığı ilkesinin altının defalarca çizildiği, yasamanın bir yetkiyken yürütmenin bir görev olarak tanımlandığı anayasada, yürütme organı açısından olumsuz; ancak temel hak ve hürriyetler ile demokratik devlet açısından olumlu düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasayla büyük bir kurumsal değişikliğe uğrayan yasama organı, çift kanatlı bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu yolla tabi olarak daha yavaş hazırlanacak olan yasaların daha ihtiyatlı bir arka plana kavuşturulmasının, daha olgun ve deneyimli

kişilerden müteşekkil olan Cumhuriyet Senatosu'nun bir denge organı olarak heyecanlı Millet Meclisi çoğunluğunu frenleyerek Anayasa ve insan haklarına aykırı yasaların çıkarılmasını azaltmasının hedeflendiği ileri sürülmüştür (Öztürk, 2016: 229).

Netice itibarıyla “anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi ile bunları sağlayacak pratik malzemeyi getiren, devlet iktidarının ve egemenliğin çeşitli organ ve kurumlar arasında taksimini sağlayan ve bunlar arasında karşılıklı fren ve dengeleri teşkil eden, kuvvetli bir temel hak ve özgürlükler rejimini tesis eden” (Tanör, 2013: 12-17) 1961 Anayasası ile karma rejim terk edilerek parlamenter sisteme tam geçiş sağlanmıştır. 1961 Anayasası ile bir önceki anayasada Meclise hasredilen yürütme yetkisi parlamento tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulu arasında paylaştırılmış, parlamenter sistemle uyumlu bir şekilde hükümetin Meclisten güvenoyu alarak göreve gelmesi ve Meclisin denetimine tabi olması kabul edilmiş, yasama ve yürütme karşılıklı olarak birbirlerinin hukuki varlıklarını sonlandırabilecek gensoru ve seçimlerin yenilenmesi yetkileriyle donatılmış, bağımsız bir nitelik kazandırılan Cumhurbaşkanı'na klasik parlamenter sistemin gereği olarak sembolik yetki ve vazifelerden fazla bir işlev yüklenmemiştir (Karatepe, 2016: 98).

Kısaca parlamenter sisteme ilişkin asgari müsterekleri ziyadesiyle sağlayan, temel hak ve hürriyetlere dönük gelişmiş uygulamalara yer veren 1961 Anayasası, seçmen çoğunluğunun eğilimini temsil eden bir siyasal gücün olumsuz yargılarına hedef olmaktan kurtulamamıştır (Özbudun, 2017: 46). Kapatılan Demokrat Parti'nin destekçileri, kısmen de Anayasa yapım sürecinde tümenden izole edilmelerinin de etkisiyle yapılan halkoylamasında aleyhte oy kullanma yoluna gitmişlerdi (Özbudun, 2010: 53). Özellikle DP'nin en büyük mirasçısı olan Adalet Partisi (AP) de baştan beri Anayasaya karşı hep cephe almıştır. Bunda Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamlarının payı büyüktür. Hem çağdışı görülen, hem de büyük acıma ve nefret duygularını uyandıran idamlar, başka siyasal idamlara da kapı aralamıştır. Bu da çağdaş demokrasiyi getirmeye yönelik 1961 Anayasası aleyhindeki kampanyanın iyice yayılmasına yol açmıştır (Akşin, 2016: 267).

Bu süreçte anayasada değişiklik taleplerini sık sık dile getiren AP liderleri, 1961 Anayasası ile ülkenin idare edilemeyeceğini dahi ileri sürmüşlerdir. Ayrıca 1961 Anayasası'nın sağladığı liberal ortam içinde sol fikirlerin yayılmaya başlaması ve sendikal hareketlerin palazlanması da bazı çevrelerde endişeler yaratmaya başlamıştır (Özbudun, 2003: 29). 68 Olaylarıyla dünyada ve ülkemizde yükselişe geçen sol hareketler ve öğrenci aktivizmi, Batı ile ittifak

halinde olan devleti ve özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ni rahatsız eder boyuta erişmiştir. Bu dönemde AP lideri Süleyman Demirel gibi merkez sağ siyasetin önde gelen temsilcilerinin de aşırı özgürlükçü 1961 Anayasası'nı Türkiye'ye lüks bulması ve anarşiye doğru evrilen öğrenci olayları gibi nedenler, 12 Mart 1971'de TSK tarafından verilen bir muhtırayla sivil yönetime son verilerek (Örmeci, 2008: 77), bir devletler hukuku profesörü olan Nihat Erim'in başbakanlığında teknokrat bir hükümet kurulmasına yol açmıştır. Askeri vesayet altında görevini sürdüren Erim Hükümetleri döneminde (Akın, 2000: 389), 1961 Anayasası'nda TSK'nın beklentilerine uygun olarak önemli değişikliklere gidilmiştir. 1971 ve 1973 yıllarında anayasada yapılan değişikliklerle yürütmeyle yargı organlarının ilişkilerinde yürütmenin lehine bazı değişiklikler yapılmıştır. Anayasa yargısı alanında, anayasada değişiklik yapan yasaların sadece şekil bakımından denetlenebileceği kuralı getirilmiş; ayrıca küçük siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açma olanağı ortadan kaldırılmıştır. Anayasanın 114. maddesine “yargı yetkisi, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak tarzda kullanılamaz” fıkrası eklenerek de idari yargı alanında yürütme güçlendirilmiştir. Bahsi geçen Anayasa değişiklikleriyle yasama-yürütme ilişkisi de yeniden şekillenerek yürütmenin güçlendirilmesi, yasamanın ise, nispeten zayıflatılması yoluna gidilmiştir. Yasama karşısında yürütmeyi güçlendirmek amacıyla bakanlar kuruluna vergi ödevinin tespiti ve kanun hükmünde kararname çıkarma yetkileri verilmiştir (Kuzu, 1990: 11-12). Üniversitelerin ve TRT'nin özerkliğinin kaldırıldığı, temel haklarda bazı sınırlamaların yapıldığı, devlet memurlarının sendika kurma haklarının ortadan kaldırıldığı Anayasa değişiklikleriyle Yüksek İdare Mahkemesi ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri de Türk yargı sistemine dâhil edilmiştir (Tunç ve Bilir, 2005: 11).

Ancak 1971-73 ara rejiminde anayasada yapılan değişiklikler, Anayasa konusundaki tartışmaları sonlandırmamıştır. 1975 yılından sonra siyasal şiddet ve terör olaylarının hızla artması ve bunların önlenememesi, Mecliste altı ay boyunca Cumhurbaşkanının seçilememesi gibi siyasal sistemde ciddi tikanlıkların belirmesi, hükümetlerin ve Meclisin zaman zaman karar alamaz ve politika üretmez hale düşmeleri, Anayasa sorununu peyderpey ağırlaştırmış ve daha radikal bir Anayasaya değişikliğine duyulan ihtiyaç dillendirilmeye başlanmıştır (Özbudun, 2017: 47). Ancak bu değişiklikler yapılamadığı gibi, ülke aşılamayan siyasal ve ekonomik krizlerle ve önlemeyen terör olaylarıyla karşı karşıya kalmıştır. Ülkede bahsi geçen kriz ortamı devam ederken, TSK 12 Eylül 1980'de yönetime el koymuştur (Gözler, 2010a: 190).

12 Eylül 1980’de yönetime el koyan darbecilerin uzun dönemli amaçları arasında, iktidarı ele geçiren tüm yöneticiler gibi, kendi görüş ve anlayışlarında bir toplum yapısını tasarlamak yer almaktaydı. Bu da bir anlamda “demokrasinin bir daha kazaya uğramamasına” yönelik bir maksadı bünyesinde ihtiva etmekteydi. Pek doğal olarak gerek “topluma yeniden nizam verilmesi”, gerekse “demokrasinin bir daha kazaya uğramasının önlenmesi” hedeflerini taşıyan darbeciler, ülkeyi 12 Eylül’e götüren koşullara odaklanmışlardı. Ülkeyi 12 Eylül’e götüren koşulların 1961 Anayasası’nın ruhundan ve uygulanmasından kaynaklandığı görüşünü paylaşan bu cenah, hazırlanacak yeni bir anayasa ve diğer yasalarla 1961 Anayasası’nın kurduğu mekanizmaların yeniden düzenlenmesini planlamaktaydı (Kongar, 2012: 198). Bu maksatla da 29 Haziran 1981’de Kurucu Meclis Hakkında Kanun kabul edilerek bu alandaki ilk adım atılmıştır. Yasaya göre Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi şeklinde iki meclisten müteşekkildir. Kurucu Meclis’in sivil kanadını teşkil eden Danışma Meclisi, her ilden valilerce her üyelik için önerilecek üç aday içinden Milli Güvenlik Konseyi’nce seçilen 120 üye ile yine Konseyin doğrudan seçeceği 40 üyeden müteşekkil 160 üyeli bir kuruluştur (Sabuncu, 2004: 6). Kurucu Meclis, teşkil edildikten sonra 23 Ekim 1981’de yapılan ilk toplantısında üyeleri arasından kendi başkanını seçerek iç tüzüğünü hazırladı ve akabinde komisyonlarını saptayarak çalışmalarına başladı. Kurucu Meclis’in kendi üyeleri arasından seçtiği 15 kişilik Anayasa Komisyonu ise, Danışma Meclisi üyeleriyle sendikaların, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütlerinin ve hakkında dava açılmamış olan eski siyasilerin görüşlerini alarak 1982 Anayasası’nı hazırlayarak Danışma Meclisi’ne teslim etti. Sırasıyla Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi’nde görüşülerek bazı maddeleri değiştirilen Anayasa, 7 Kasım’da sunulduğu halkoylamasında %91.37 oranında evet oyu alarak ülkenin yeni Anayasası olmuştur (Karatepe, 2009: 243).

2.2. 1982 Anayasası Döneminde Türkiye’nin Parlamenter Hükümet Sistemi Tecrübesi Üzerine

1961 Anayasası’na göre daha kazuistik ve katı bir anayasa olan 1982 Anayasası’nın ana eksenini; tek kanatlı meclise geri dönüş ve yürütme organının güçlendirilmesi teşkil etmektedir (Kaboğlu, 2010: 42). Bu bağlamda yürütme üzerinde denetleme ve dengeleme işlevi üstlenecek olan kurum ve kuralları büyük ölçüde azaltma yolunda adımlar atılmıştır. Cumhuriyet Senatosu’nun feshedilmesi, Anayasa Mahkemesi’nin yasaların esas yönünden Anayasaya aykırılığını ele almasının engellenmesi, yargının mali ve yönetsel açıdan yine Adalet Bakanlığı’na bağlanması gibi örnekler burada sayılabilir. Kısaca temel erkler arasında muktedir bir yürütme erki yaratmayı hedefleyen (Kalaycıoğlu,

2014: 373), siyasal hayatın normalleşmesi adına bir geçiş dönemi öngören ve daha az katılımcı bir demokrasi modelini benimseyen (Özbudun, 2017: 62-66) 1982 Anayasası'nın tartışmalı olmakla birlikte parlamenter hükümet sistemini getirdiği söylenebilir. Yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu arasında paylaşılması, Meclise Cumhurbaşkanının seçimi yetkisinin verilmesi, Cumhurbaşkanlığı makamının tarafsız ve sorumsuz bir makam olarak düzenlenmesi, bu yargıyı desteklemektedir. Ayrıca kabinenin göreve başlarken ve görev esnasında Meclisin güvenine tabi tutulması ve kolektif sorumluluğunun olması; Meclise hükümeti düşürme yetkisinin tanınması ve buna paralel olarak da Cumhurbaşkanı Meclis seçimlerini yenilemesi yetkisinin hasredilmesi gibi hususlara bakıldığında da anayasanın parlamenter hükümet sistemini benimsediği görülmektedir (Yazıcı, 2017: 124-125).

Ancak anayasanın Cumhurbaşkanı yasama, yürütme ve yargı alanlarında verdiği geniş yetkilere bakıldığında, parlamenter sistemden önemli ölçüde sapıldığı görülmektedir. Anayasanın Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin ifade edildiği 104. maddesinde sıralanan yetkilerinin bir bölümü onun “devletin başı olma” ve “Türk ulusunun birliğini temsil etme” sıfatından doğan temsili ve sembolik yetkileri olarak nitelendirilse de birtakım yetkilerinin bu tanımı fazlasıyla aştığı su götürmez bir gerçektir. Örneğin: “Üniversite rektörlerini atamak gibi yürütme alanında; Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve vekilini seçmek gibi yargı alanında; yasaları tekrar görüşülmek üzere Meclise geri göndermek, Anayasa değişikliklerine ilişkin yasaları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak gibi yasama alanında önemli takdiri yetkileri haizdir. Bu özellikleri bakımından 1982 Anayasası'nın kurduğu hükümet sistemi, Fransız literatüründen esinlenen bir terimle “zayıflatılmış parlamentarizm” veya parlamenter rejimle yarı-başkanlık sistemi arasında yer alan melez bir rejim olarak nitelendirilebilir (Özbudun, 2013: 210; 1982 Anayasası, md. 104).

1982 Anayasası'nın bir yandan parlamentarizmin tüm mekanizmalarını korumak, diğer yandan güçlü bir Cumhurbaşkanlığı makamına yer vermek suretiyle benimsediği bu melez hükümet sistemi, birtakım sorunları da ihtiva etmektedir. Her şeyden önce parlamentarizmin doğasıyla bağdaşmayacak düzeyde geniş yetkilerle donatılan Cumhurbaşkanlığının “sorumsuz” bir makam olarak düzenlenmesi, kamu hukukunun yetki ve sorumlulukta paralellik ilkesiyle örtüşmemektedir. Ayrıca anayasanın yarattığı bu nevi şahsına münhasır hükümet sistemi, parlamenter sistemin icaplarıyla da bağdaşmamaktadır. Çünkü parlamenter sistemde yürütmenin yetkili ve sorumlu kanadı olarak addedilen bakanlar kurulu, izlenecek tüm politikaların yegâne belirleyicisi konumundadır.

Ancak yürütmenin sorumsuz kanadını teşkil eden Cumhurbaşkanı, anayasanın kendisine tanıdığı aşırı yetkileri kullanmak suretiyle parlamento çoğunluğunu sağlayan bir hükümet partisinin, seçmenlerine vaat ettiği politikaları izlemesini engelleme olanağına sahiptir. Özellikle Cumhurbaşkanıyla parlamento hâkim olan çoğunluğun farklı siyasi eğilimlerde olduğu ya da Başbakanla Cumhurbaşkanı arasında kişisel itilafların belirlediği durumlarda bu sorunun daha sık görüldüğü, Türk siyasal hayatında defaatle tecrübe edilmiştir (Yazıcı, 2009: 245-247). Nitekim iki başlı yürütme yapısını öngören bu sistemin kendi iç tutarsızlığı, 11. Cumhurbaşkanı'nın seçimi sürecinde ülkeyi siyasal kaos ve belirsizlik ortamına sürüklemiştir. Saf parlamenter yapıda parlamento tarafından sessiz sedasız bir şekilde yapılabilecek olan Cumhurbaşkanı seçimi, aylar öncesinden başlayan hummalı çalışmaların konusunu teşkil etmiştir. 1982 Anayasası'nın getirmiş olduğu hükümet sisteminde, parlamenter hükümet sisteminin doğasına aykırı bir şekilde, yürütme içinde "sembolik" yetkilerle donatılmış "sorumsuz" bir kanat işlevi görmesi gereken Cumhurbaşkanı'nın hükümetle yarışan önemli yetkilere kavuşan bir "baş" haline dönüşmesi, kutuplaşmış bir siyasal sistemde makamın hangi siyasal görüşün temsilcilerince doldurulacağı sorunsalını doğurmuştur. Cumhurbaşkanlığı makamının ilk kez asker, sivil bürokrasi ve yargıyla çıkar çatışması içerisinde olan demokratik çoğunluğun oylarıyla saptanacak olması, ordunun ve yargının çift yönlü müdahalesini beraberinde getirmiştir (Uluşahin, 2013: 327).

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanlığına aday göstermesi üzerine başlayan hummalı sürece müdahil olan ordu, Cumhurbaşkanı'nın rejimin niteliklerine uygun bir profili haiz olmasını, bu yüzden de İslami gelenekten gelen bir ismin bu koltuğa oturmamasını istemekteydi. 10 Nisan 2007'de yapılan MGK toplantısında da irticai faaliyetlerin artışıyla ilgili hususlar dillendirilmekteydi. Sivil-asker ilişkilerinin irtica, laiklik ve türban tartışmaları üzerine konuşulduğu bir siyasal ortamda (Afşar, 2019: 754) TSK tarafından, 27 Nisan E-muhtırası Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sayfasından yayınlanmıştır. CHP'nin Meclisteki Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili ilk oylamayı Anayasa Mahkemesi'ne götürdüğü günün gecesinde yayınlanan muhtırada; "ordunun laikliğin savunucusu olduğu hatırlatılarak, bu konunun kararlılıkla sürdürüleceği ve gerektiğinde bu görevin eksiksiz bir şekilde yerine getirileceği" sert bir şekilde ifade edilmekteydi (Safi, 2019: 145). 27 Nisan E-muhtırasını, Anayasa Mahkemesi'nin siyaseten şaşırtıcı olmayan; ancak hukuken bir skandal olarak nitelenen 367 kararı izlemekteydi. Anayasa Mahkemesi'nin askeri bürokrasinin Meclisi son "tezyif ve tahkirine" meşruiyet görüntüsü sağlamak amacıyla

(Parla, 2016: 151) verdiği bu kararının, 1982 Anayasası'nın lâfzî, amaçsal ve tarihsel yorumuyla bağdaşmadığının belirtilmesinde yarar vardır. Anayasa Mahkemesi'nin 1 Mayıs 2007 tarihli kararıyla anayasanın Cumhurbaşkanının seçimini düzenleyen 102. maddesi yorumlanarak, bu maddede geçen “üye tamsayısının 2/3 çoğunluğu” ibaresinin, yalnız karar yeter sayısını değil, aynı zamanda toplantı yeter sayısını da ifade ettiği yorumu geliştirilmiştir. Bu gerekçeyle de 27 Nisan tarihli 96. meclis birleşiminde Başkanın 184 milletvekilinin Genel Kurulda bulunmasının toplantı yeter sayısını sağladığı şeklindeki görüşünün kabulüne ilişkin Meclis kararının, “eylemli bir içtüzük değişikliği” niteliğinde değerlendirilerek iptali ve yürürlüğünün durdurulmasına karar verilmiştir (Özbudun, 2007: 266-267.).

CHP'nin Cumhurbaşkanlığı seçiminde Meclisi kilitlediği ve Anayasa Mahkemesi'nin bunu destekler nitelikte karar verdiği bu dönemde, beklenmedik bir sürecin kapıları aralanmıştır (Özipek, 2012: 685). Bu süreçte tıkanan sisteme yeniden işlerlik kazandırmak isteyen iktidar partisi, erken seçim kararı almıştır. Ayrıca aynı senaryonun yeni Meclisin toplanmasına müteakip tekerrürünü önlemek amacıyla da 5678 sayılı anayasa değişikliği paketini hazırlamıştır. Hazırlanan bu değişiklik paketinde; Meclisin yapacağı seçimler dâhil bütün işlerinde üye tamsayısının 1/3'ü ile toplanması, genel seçimlerin süresinin beş yıldan dört yıla indirilmesi ve Cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçilmesine ilişkin değişikliklere yer verilmiştir. Meclis bu değişiklik paketinin erken seçimlerle birlikte halkoylamasına sunulması için ivedilikle toplanmış ve paketi Çankaya Köşkü'ne göndermiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, bu paketin halkoylamasına sunulması hususunda aceleci davranmamış ve anayasanın kendisine hasrettiği bütün geciktirici yetkilerini sonuna kadar kullanarak paketin erken seçimlerle birlikte halkoylamasına sunulmasına mani olmuştur. Netice itibariyle erken genel seçimler 22 Temmuz'da yapılmış; anayasa değişikliklerine ilişkin halkoylaması ise, 21 Ekim'de gerçekleştirilmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 233-234).

22 Temmuz 2007'de yapılan genel seçimlerde %46.6 oranında oy alan AK Parti, yine tek başına iktidara gelmiş; %20.9 oy oranını elde eden CHP'nin yanı sıra, %14.3'lük oy oranına erişen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) de Meclise girmeye hak kazanmıştır. Seçimlerin ardından oluşan 23. dönem TBMM, ilk iş olarak Cumhurbaşkanlığı seçimine yönelmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde MHP'nin Meclise girmesiyle Anayasa Mahkemesi'nin şart koştuğu 367 sayısına erişilmiş ve 28 Ağustos'ta Abdullah Gül 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçiminin akabinde de anayasa değişikliklerine ilişkin halkoylaması, ülkenin ana gündemini teşkil etmiştir. Nihayet 21 Ekim'de yapılan

halkoylamasında söz konusu Anayasa değişiklikleri, oylamaya katılanların %68.95’inin evet oyuyla kabul edilmiştir (Acar ve Çelebi, 2012: 23; YSK, 2007).

Cumhurbaşkanının doğrudan seçmenlerce seçilmesi uygulamasını getiren anayasa değişiklikleri; parlamenter sisteme göre oldukça geniş yetkileri haiz olan bu makamı, kendini seçen kaynak bakımından da güçlendirmiş ve parlamentonun kaynağıyla aynı kaynağa dayandırmıştır. Anayasa değişikliğiyle atılan bu adım, hükümet sisteminde parlamenter sistemden yarı-başkanlık sistemine doğru bir evrilme olarak değerlendirilebilir (Güler, 2009: 136). Ancak yine de Cumhurbaşkanının yetkilerinin yarı başkanlık sistemindeki mevkidaşına denk olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Erat (2015: 350)’ın belirttiği gibi, söz konusu hükümet sisteminin “hem parlamenter, hem de başkan vurgusunun bir arada olduğu başkanlı parlamenter sistem kavramsallaştırmasına daha uygun olduğu” söylenebilir.

Bahsi geçen Anayasa değişikliklerinden önce erkler üzerinde geniş bir yetki sahasını haiz olan Cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulundan müteşekkil iki başlı bir yürütmenin varlığına rağmen, bir çift meşruluk boyutu söz konusu değildi (Uluşahin, 2011: 34). Ancak Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinden dolayı siyasi meşruiyet kazanması, anayasal sistemde “çifte meşruiyet” diye adlandırılan ve sistemin kilitlemesine sebep olabilecek bir sorunu doğurabilmektedir. Özellikle Cumhurbaşkanı ile hükümet arasında siyasal eğilim özdeşliğinin bulunmadığı durumlarda yetki ve görev çatışmalarının kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir (Gözler, 2010a: 303). Bu sistemde Cumhurbaşkanının ikinci kez seçimlere katılma olanağının bulunması da Onu kendisini destekleyen seçmenlerin eğilimlerine duyarlı olmaya itebilmekte ve kendisiyle farklı bir siyasal eğilime sahip hükümete karşı haiz olduğu yetkileri kullanmaktan kaçınmamasına yol açabilmektedir. Kuşkusuz bu da bahsi geçen çatışmayı artırabilmektedir (Alkan, 2013: 322). Ayrıca Cumhurbaşkanının seçilebilmek amacıyla güçlü bir siyasi parti ya da partiler ittifakına ihtiyaç duymasından dolayı, tarafsızlığını koruyamamasına da neden olabilmektedir (Çekiç, 2016: 473).

Sıralanan muhtemel sakıncaları barındıran bu sistemin fiili olarak uygulanması, ancak 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde gerçekleşmiştir (Arı, 2018: 95). Yapılan seçimlerde 12. Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesiyle çift başlılık sorunu iyice belirginleşmiş ve yürütmede meşruiyetini halktan alan iki aktörlü bir yapı oluşmuştur (Aydın, 2016: 29). Nitekim bu sistem, ilk krizini de beklenenden çok erken ve literatürdeki olasılıklardan farklı bir şekilde yaşamıştır. Zira yarı

başkanlık sistemlerinde kohabitasyon durumunda yaşanması muhtemel olan devlet başkanı ile hükümet başkanı arasındaki kriz, Türkiye’de aynı siyasi gelenek ve partiye mensup olan iki aktör arasında yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Başbakan Ahmet Davutoğlu arasında yaşanan kriz, yürütmenin sorumlu kanadını teşkil eden Başbakan Davutoğlu’nun istifasıyla nihayete ererek, en hafif şekilde atlatılmıştır. Ancak söz konusu krizin farklı siyasi partilere mensup yürütme kanatları arasında yaşanması durumunda, ilk etapta ekonomik akabinde de toplumsal kriz ve çatışmalara yol açabileceği ihtimalinden de bahsedilebilir. Yaşanan bu gelişme, aslında sistemin ne denli kırılğan ve tıkanmalara elverişli olduğunu da göstermektedir (Korkmaz, 2016: 55).

Hatırlanacağı üzere, Davutoğlu’nun istifasının ardından boşalan AK Parti Genel Başkanlığı ve Başbakanlık koltuğuna Binali Yıldırım’ın oturmasından yaklaşık iki ay sonra da 15 Temmuz darbe girişimi gerçekleşmiştir. Darbe girişimi püskürtüldükten sonra, sıra kadim tartışmalardan olan hükümet sistemine gelmiştir. Bu kez tartışmayı başlatan taraf, MHP lideri Devlet Bahçeli olmuştur. Öteden beri fiili durumla hukuki durum arasındaki karşıtlığa dikkat çeken ve bu çarpık durumun düzeltilmesini teklif eden Bahçeli, uzlaşılması halinde başkanlık sisteminin kendilerince desteklenebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine AK Parti ile MHP arasında 2016 yılının sonunda başlayan görüşmeler, 2017 yılının başında somut semereleri doğurmuş ve anayasada on sekiz maddelik bir değişikliğe gidilmesi hususunda uzlaşmaya varılmıştır (Fedayi, 2017: 290-291). Nitekim 2017 yılı Ocak ayında Meclis Genel Kurulu’na gelen ve yapılan oylamalar neticesinde kabul edilen on sekiz maddelik 6771 sayılı anayasa değişiklikleri (Bilir, 2017: 527), 16 Nisan 2017 tarihinde halkoylamasına sunulmuştur. Halkoylamasında %51.18 oranında oyla kabul edilen anayasa değişiklikleriyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin anayasal ve yasal altyapısı hazırlanmıştır (Turan, 2018: 43). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini getiren bu anayasa değişiklikleriyle yasamadan bağımsız ve siyasi olarak etkin konuma taşınmaya çalışılan yürütmede, Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı üzerine kurulu çift başlılık sonlandırılıp, tek başlı ve Cumhurbaşkanıya dayanan (Miş ve Duran, 2017: 42), bakanların parlamentoya karşı siyasi sorumluluğunu nihayete erdiren bir yapı tesis edilmiştir. Böylece parlamenter sistem terk edilerek başkanlık sistemine benzer bir hükümet sistemine geçilmiştir (Özbudun, 2017: 327).

Sonuç

Parlamenter hükümet sistemiyle tanışıklığı 1876 Anayasası’na kadar uzanan Türkiye, meşruti monarşili parlamenter sistemden başkanlı parlamenter

sisteme değin birçok parlamenter hükümet sistemi türünü tecrübe etmiştir. Her biri bir önceki döneme tepki niteliğinde doğan Türk anayasalarından ilki olan 1876 Anayasası ile meşrutî monarşili parlamenter sisteme, akabinde çıkartılan 1921 Anayasası ile de meclis hükümeti sistemine geçilmiştir. Meclis hükümeti sistemiyle parlamenter hükümet sisteminin özelliklerini ihtiva eden karma bir modeli getiren 1924 Anayasası'nı, saf parlamenter sisteme geçişi sağlayan 1961 Anayasası izlemiştir. Nihayet 1961 Anayasası gibi bir askeri darbe ürünü olan 1982 Anayasası ile de 'zayıflatılmış parlamentarizm' şeklinde nitelendirilebilen bir hükümet sistemi benimsenmiştir. Cumhurbaşkanı parlamenterizmin tabiatına aykırı şekilde hükümetle yarışacak düzeyde yetkilerle donatan bu sistem, cazip hale gelen Cumhurbaşkanlığı makamını elde etmek amacıyla girişilen yarışın kızışması üzerine tıkanmaya başlamıştır. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün seçilmesi ve akabinde gerçekleşen halkoylamasında kabul edilen 2007 Anayasa değişiklikleriyle tıkanan sisteme işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Meclis toplantı yeter sayısını bütün işlerde üye tamsayısının 1/3'üyle sabitleyen, genel seçimlerin süresini beş yıldan dört yıla indiren ve en önemlisi Cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçilmesini öngören anayasa değişiklikleriyle başkanlı parlamenter sisteme adım atılmıştır. Nihayet 12. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın halk tarafından seçilmesiyle bu sistem fiili olarak uygulanmaya başlamıştır. Anayasal sistemde çifte meşruiyet ve Cumhurbaşkanının tarafsızlığını yitirmesi gibi bu sistemin yaratabileceği sakıncaların dillendirildiği bir süreçte hükümet sistemine ilişkin tartışmaların seyri değişerek başkanlık sistemine doğru kaymıştır. Nihayet 15 Temmuz darbe girişiminin ardından AK Parti tarafından başlatılan anayasa çalışmalarına MHP lideri Bahçeli'nin de destek vermesi üzerine, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ni öngören on sekiz maddelik anayasa değişikliği üzerinde mutabakata varılarak halkoylamasına gidilmiştir. 16 Nisan 2017 tarihli halkoylamasında kabul edilen anayasa değişiklikleriyle parlamenter sistem terk edilerek, başkanlık sistemiyle benzerlik arz eden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ni getiren anayasa değişiklikleri, ülkede haklı olarak ilan edilen OHAL sürecinde hazırlanmıştır. Bu yüzden bahsi geçen anayasa referandumunun olağan koşullarda, daha katılımcı ve çok sesli bir atmosferde, daha kapsamlı bir şekilde incelenerek ve değerlendirilerek yapılabildiği söylenemez. Ayrıca Üskül (2007: 15-16)'ün ifade ettiği gibi, Türkiye'de krizlerden kaçınmanın yolu hükümet sisteminde değişiklik yapmak değil, aksine parlamenter sistemin noksanlıklarını gidermek, aksayan yönlerini düzeltmekten geçmektedir. Ülkede "tarım toplumundan sanayi toplum yapısına

geçişten, seçim sisteminden, anayasal organlardan yasama ile yürütme arasındaki ilişkilerin sağlıklı işletilememesinden kaynaklanan” siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunların (Arslan, 2004: 148) hükümet sisteminde değişikliğe gitmek yerine, birtakım meşru düzenlemelere gidilerek çözümlenmesinde yarar görülmektedir. Bahsi geçen sorunlara dönük meşru düzenlemelere gidilerek sadece hükümet sisteminin yapı ve işleyişinde değil, aynı zamanda demokrasinin geliştirilmesi ve yasamayla yürütme erklerinin daha sağlıklı bir şekilde işlemesine katkı sunulacaktır (Kamalak, 2007: 335). Son olarak Türkiye’de parlamenter sisteme yöneltilen eleştirilerin başında gelen hükümet istikrarsızlığını önlemek amacıyla da hükümetlerin kurulmasını kolaylaştıran, düşürülmesini güçleştiren “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” uygulamalarına gidilmesi tavsiye olunmaktadır (Efe vd., 2015: 173).

KAYNAKLAR

- ACAR, Ali, Mustafa Burak, ÇELEBİ (2012), “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Cumhurbaşkanlığı Makamının Önemi ve 2007 Yılı Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Abdullah Gül’ün Görev Süresi Tartışmaları”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 12, Sy. 23, ss. 1-33.
- AFŞAR, Önder A. (2019), “15 Temmuz’a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil Asker İlişkileri”, *İnsan&İnsan*, Sy. 22, ss. 737-766.
- AHMAD, Feroz (2011), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AKIN, Rıdvan (2000), *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.
- AKŞİN, Sina (2016), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- AKTAŞ, Hasan Emir (2016), “Hükümet Sistemlerinin Tıkanma Noktaları ve Alternatif Çözüm Yolları”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, Sy.1, ss. 209-227.
- ALKAN, Haluk (2013), *Karşılaştırmalı Siyaset Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Modelleri*, İstanbul, Açılım Kitap.
- ARI, Mehmet (2018), “Yeni Anayasa Tartışmaları ve Hükümet Sistemi Arayışları”, *Politik Ekonomik Kuram*, C. 2, Sy.1, 2018, ss. 87-102.
- ARSLAN, Rıza (2004), *Türkiye'ye Siyasi Model (Devlet, Demokrasi, Yönetim Modelleri ve Türkiye'ye Siyasi Model)*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

- ARSLAN, Rıza (2015), *Demokratik Yönetim Sistemleri*, Bursa, Dora Yayınevi.
- ATAR, Yavuz (2005), *Türk Anayasa Hukuku*, Konya, Mimoza Yayınları.
- AYAN MUSİL, Pelin (2015), “Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem”, *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*, Der. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 91-106.
- AYDIN, Rıfat (2016), “Türk Siyasal Kültürü Açısından Hükümet Sistemleri (Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi)’nin Değerlendirilmesi”, *Akademik Hassasiyetler*, C. 3, Sy. 6, ss. 13-41.
- BAKAN, Selahaddin, Hakan, ÖZDEMİR (2013), “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.14, Sy. 1, ss. 373-397.
- BERİŞ, Hamit Emrah (2015), “Demokratik Ülkelerde Hükümet Sistemleri”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, C. 50, Sy. 1, ss. 92-109.
- BİLİR, Faruk (2017), “Türkiye’ye Özgü Yeni Bir Hükümet Modeli: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye*, Sy. 94 (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özel Sayısı), ss. 525-530.
- 1982 Anayasası, (18.10.1982 tarih ve 17863 Sayılı Resmi Gazete).
- BİRECİKLİ, İhsan Burak (2008), “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 2, Sy. 3, ss. 211-226.
- BURAN, Hasan (2009), “Siyasal Rejim Sınıflamalarının Yeniden Gözden Geçirilmesi Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 14, Sy. 1, ss. 69-97.
- CANATAN, Bilal (2012), *Anayasa Hukuku*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- ÇEKİÇ, Mahmut (2016), “1982 Anayasasının Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sy. 7, ss. 441-478.
- DEMİREL, Ahmet (2013), “Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler”, *Türk Siyasal Hayatı*, Der. Ahmet Demirel ve Süleyman Sözen, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, ss. 60-95.
- EFE, Haydar, Funda, KEMAHLLI, Muhammed Lütfi, KOTAN (2015), “Türkiye’nin Parlamenter Sistem Deneyiminin Önemi”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 6, Sy. 11, ss. 149-176.
- ELGIE, Robert (2018), “Tüm Yönleriyle Hükümet Sistemleri, Parti Siyaseti ve Kurumsal Mühendislik”, Çev. Abdulkadir Saka, *Küresel Bakış*, Sy. 25, ss. 21-33.

- ERAT, Veysel (2015), “Türkiye’de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 13, Sy. 25, ss. 235-355.
- ERDOĞAN, Mustafa (2003), *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, Liberte Yayınları.
- EROĞUL, Cem (2000), *Anatüzeeye Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş)*, Ankara, İmaj Yayıncılık.
- FEDAYİ, Cemal (2017), “Sistemsizlik Meselesine Çözüm Olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Yeni Türkiye*, Sy. 94 (Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özel Sayısı), ss. 283-293.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin (2015), *Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları.
- GÖNENÇ, Levent (2013), “Türkiye’deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına İlişkin Değerlendirmeler”, *Yeni Türkiye*, Sy. 51 (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı), ss. 269-279.
- GÖREN, Zafer (2015), *Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- GÖZLER, Kemal (2001), *Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi*, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- GÖZLER, Kemal (2010a), *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- GÖZLER, Kemal (2010b), *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2003), *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- GÜLER, Birgül Ayman (2009), *Türkiye’nin Yönetimi -Yapı-*, İmge Kitabevi, Ankara.
- GÜLSOY, Mehmet Tevfik (2013), “Hükümet Sistemlerini Karşılaştırmak: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye*, Sy.51 (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı), ss. 257-268.
- HEKİMOĞLU, Mehmet Merdan (2009), *Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı “Demokratik Hükümet Sistemleri” ve Türkiye*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- KABOĞLU, İbrahim Ö. (2010), *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası Halk Neyi Oylayacak*, Ankara, İmge Kitabevi.
- KABOĞLU, İbrahim Ö. (2012), *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, İstanbul, Legal Kitabevi.

- KALAYCIOĞLU, Ersin (2005), “Başkanlık Rejimi: Türkiye’nin Diktatörlük Tehdiidiyle Sınava”, *Başkanlık Sistemi*, Der. Teoman Akgül, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, ss. 13-25,
- KALAYCIOĞLU, Ersin (2014), “Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi”, *Türk Siyasal Hayatı Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Bursa, Sentez Yayıncılık, ss. 369-387.
- KAMALAK, İhsan (2007), “Türk Siyasal Sistemine (Yarı) Başkanlık Sisteminin İthalinin Sonuçları Üzerine Bir İnceleme”, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz*, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 311-337.
- KARATEPE, Şükrü (2009), *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- KARATEPE, Şükrü (2013), “Hükümet Sistemleri ve Türkiye”, *Yeni Türkiye*, Sy. 51 (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı), ss. 223-235.
- KARATEPE, Şükrü (2016), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Savaş Yayınevi.
- KILINÇ, Doğan (2016), “Türkiye’de Bitmeyen Tartışma: Hükümet Sistemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 20, Sy. 1, ss. 447-510.
- KOÇAK, Cemil (2014), “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Der. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayıncılık, ss. 72-83,
- KONGAR, Emre (2012), *21. Yüzyılda Türkiye 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- KORKMAZ, Tuğrul (2016), “Hükümet Sistemleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz”, *Akademik Hassasiyetler*, C. 3, Sy. 6, ss. 43-57.
- KUZU, Burhan (1990), *1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler*, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- LIJPHART, Arend (2006), *Demokrasi Motifleri Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*, Çev. Güneş Ayas ve Utku Umut Bulsun, İstanbul, Salyangoz Yayınları,
- MİŞ, Nebi, Burhanettin, DURAN (2017), “Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, Der. Nebi Miş ve Burhanettin Duran, Ankara, SETA Kitapları.
- MUMCU, Ahmet (1986), “1924 Anayasası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 2, Sy. 5, ss. 383-399.

- ODYAKMAZ, Zehra, Ümit, KAYMAK, İsmail, ERCAN (2011), *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.
- ÖRMECİ, Ozan (2008), *İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk Siyasal Hayatı*, İstanbul, Güncel Yayıncılık.
- ÖZBUDUN, Ergun (1992), *1921 Anayasası*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- ÖZBUDUN, Ergun (2003), “Türkiye’de Anayasa Gelişmelerine Genel Bakış”, *Anayasa Hukuku*, Der. Ergun Özbudun ve Bülent Yücel, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, ss. 14-35.
- ÖZBUDUN, Ergun (2007), “Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 62, Sy. 3, ss. 257-268,
- ÖZBUDUN, Ergun (2010), *Türk Siyasal Hayatı*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- ÖZBUDUN, Ergun (2013), “Hükümet Sistemleri”, *Yeni Türkiye*, Sy. 51 (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı), ss. 205-213.
- ÖZBUDUN, Ergun (2016), “Türkiye’nin Anayasa Sorunu”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın*, Derleyen: Mehmet Kabasakal, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 23-38.
- ÖZBUDUN, Ergun (2017), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları.
- ÖZİPEK, Bekir Berat (2012), “Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Dönemi İç ve Dış Politika [2002-...], *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika*, Der. Adem Çaylak vd., Ankara, Savaş Kitap ve Yayınevi, ss. 671-691.
- ÖZTÜRK, Mehmet Utku (2016), *1961 Kurucu Meclisi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- PARLA, Taha (2016), *Türkiye’de Anayasalar Tarih, İdeoloji, Rejim 1921-2016*, İstanbul, Metis Yayınları.
- SAFİ, İsmail (2019), “Osmanlı Devleti’nden Günümüze Parlamentarizm ve Parlamenter Rejime Müdahaleler-Muhtıra, Darbe ve Darbe Girişimleri Üzerine Bir Analiz”, *Ege Akademik Bakış*, C. 19, Sayı: 1, s. 141-157,
- SABUNCU, Yavuz (2004), *Anayasaya Giriş*, Ankara, İmaj Yayınevi.
- SARTORI, Giovanni (1997), *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları.
- SOYSAL, Mümtaz (1990), *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

- SOYSAL, Mümtaz (2011), *Anayasaya Giriş*, Ankara, İmge Kitabevi.
- TANÖR, Bülent (2006), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- TANÖR, Bülent (2013), *İki Anayasa 1961-1982*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.
- TEKİN, Yusuf, Çağatay, OKUTAN (2011), *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara, Orion Kitabevi.
- TEZİÇ, Erdoğan (2009), *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım.
- TUNAYA, Tarık Zafer (2009), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 3, İstanbul, İletişim Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer (2011), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt: 1, İstanbul, İletişim Yayınları.
- TUNÇ, Hasan, Faruk, BİLİR (2005), *Anayasa Hukuku Uygulamaları (Örnek Çözümlü Olaylar)*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- TURAN, Menaf (2018), “Türkiye’nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Social Sciences Research Journal*, C. 7, Sy. 3, ss. 42-91.
- TURHAN, Mehmet (1989), *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- ULUŞAHİN, Nur (1999), *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- ULUŞAHİN, Nur (2011), “Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği Ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Sy. 1, ss. 29-38.
- ULUŞAHİN, Nur (2013), “Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Siyasal Sistemimize Etkileri: Türkiye’de Hükümet Sisteminin Geçirdiği Dönüşüm ve Geleceğe Yönelik Beklentiler”, *Yeni Türkiye*, Sy. 51 (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı), ss. 319-332.
- ULUŞAHİN, Nur (2016), “Kuvvetler Ayrılığı ve Yasama-Yürütme İlişkileri”, *Türkiye’de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın*, Der. Mehmet Kabasakal, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 39-66,
- ÜSKÜL, Zafer (2007), “Giriş”, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye Ülkeler, Deneyimler ve Karşılaştırmalı Analiz*, Der. İhsan Kamalak, İstanbul, Kalkedon Yayınları, ss. 13-20.

- YAZICI, Serap (2005), “Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, *Başkanlık Sistemi*, Der. Teoman Ergül, Ankara, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, ss. 125-142,
- YAZICI, Serap (2009), *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- YAZICI, Serap (2017), *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- YSK (Yüksek Seçim Kurulu) (2007), “1983-2007 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri”, <http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>. Erişim Tarihi: 13 Aralık 2019.
- YÜKSEL, Cüneyt (2013), “Türkiye'nin Gelecek Siyasi Sistem Tercihi Rasyonelleştirilmiş Parlamenterizm, Yarı-Başkanlık ve Başkanlık Sistemleri”, *Yasama Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 25, s. 38-70.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi (2007), *Anayasa Hukuku El Kitabı*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.

DOĞU TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİNDEN TARİHİ KAŞGAR ŞEHİRİ

Kadir TUĞ¹

Geliş: 31.08.2020 / Kabul: 09.10.2020

DOI: 10.29029/busbed.788509

Öz

Doğu Türkistan şehirlerinden biri olan Kaşgar, çeşitli dönemlerde farklı isimlerle anılmıştır. Kaşgar şehri Sankritçe'de Srikirtati, Hsüan Tsang adlı Budist kitabına Chia-Sha; Çin kaynaklarına Su-lek ve Khü-şa şeklinde yansımıştır. Divan-ı Lügat'üt Türk'te Ordu-kent olarak kaydedilmiştir. Kaşgar ismine etimolojik açıdan bakan araştırmacılar Farsça Kaşi (çini) kelimesine -ger ekinin eklenmesiyle Kaşi-Ger; çinili şehir veya nakışlı şehir manasına geldiğini ifade etmişlerdir. İslam Coğrafyacılarının eserlerinde ise Kaşgar, Kacgar ve Kaşhar şeklinde kayda geçmiştir.

Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması, Çin, Rusya, Hindistan, Afganistan ve Batı Türkistan'dan gelen yolların kavşak noktasında olması dolayısıyla Kaşgar şehri ticari bakımdan stratejik konuma sahiptir. Tarihsel süreçte Kaşgar'ın bu stratejik konumu, kendisini İpek Yolu üzerinde toptan alışverişin gerçekleştirildiği bir merkez haline getirmiştir. Şehrin ticari bakımdan bir cazibe merkezi haline gelmesi, ticaret, ziraat, hayvancılık, madencilik ve el işçiliği gibi faaliyetlerin gelişmesine yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Türkistan, Kaşgar, İpek Yolu, Ticaret ve Ziraat.*

KASHGAR, ONE OF THE HISTORICAL CITIES IN EASTERN TURKISTAN

Abstract

Kashgar, one of the cities of East Turkistan, has been called by different names in various periods. Kashgar city, which means Srikirtati in Sankrit, revealed in the Buddhist book called Hsüan Tsang as Chia-Sha and in Chinese

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
ktug@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5250-2526>.

sources as Su-lek and Khü-sha. The city was recorded as an army-city in Divan-ı Lügat-üt Türk. Researchers studying the name of Kashgar etymologically declared that by joining the Persian suffix Ger to the Persian word Kashi (ceramics), it becomes Kashi-Ger, meaning ceramics city or city with embroidery. In the works of Islamic Geographers, the city was recorded as Kashgar, Kacgar and Kashhar.

The city of Kashgar had an economically strategic place because of its location on the Historical Silk Road, and its status at the crossroads of roads from China, Russia, India, Afghanistan and West Turkistan. This decisive location made the city of Kashgar a centre of wholesale shopping on the Silk Road. It became a centre of attraction in marketing, which led to the development of trade, agriculture, animal husbandry, mining and handicrafts.

Keywords: East Turkistan, Kashgar, Silk Road, Trade and Agriculture.

Giriş

Doğu Türkistan² Uygurlarının yaşadığı günümüzde Çinlilerin Şıncan Uygur Özerk bölgesi olarak adlandırdığı coğrafyaya eski dönemlerde Kaşgar, Doğu Türkistan, Batı ülkesi ve Çin Türkistan'ı veya Türkistan-ı Çin gibi adlar verilmiştir. “Doğu Türkistan” terimi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı bilim aleminde kullanılmaya başlanmıştır. Kaşgar Hanlığının asli unsuru Türklerden oluşmaktaydı. Cungar Hanlığının nüfusu ise Moğollardan oluşmaktaydı. Çin imparatoru Tsyun Lun tarafından Cungar hanlığı yıkıldıktan sonra bu topraklara Kazaklar yerleştirilmiştir. Bu yerleşimden sonra Doğu Türkistan terimi Cungar Hanlığı toprakları için de kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra Rus şarkiyatçıları daha önce kullanılan Kaşgar ile birlikte Doğu Türkistan adını da kullanmaya başlamışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha çok Kaşgar ismi kullanılmakla birlikte kaynaklarda Doğu Türkistan terimiyle de karşılaşmıştır (Kolesnikov, 2010: 3). Seyahatnamelerde Türkistan'da yaşayan Türk boylarını ayırmak amacıyla Doğu Türkistan ve Batı Türkistan terimleri kullanılmıştır (Barthold, 1988: 141)

² Türkistan Farsça Türk İli manasına gelmektedir. İlk dönemlerde Türkistan Maveraünnehrin kuzey tarafları için kullanılmıştır. Rusların Batı Türkistan'ı ele geçirmesinden sonra Maveraünnehr bölgesi için bu terim kullanılmaya başlanmıştır. İran ve Afganistanlılara göre Türkistan kuzey komşularının yaşadığı coğrafyaya denmiştir. XVI. yüzyıla gelindiğinde Şeybanilerin Fergana bölgesini ele geçirmesiyle birlikte bu bölgede de Türkistan'a dâhil edilmiştir. Türkistan kelimesi, XIX. yüzyılda Afganistan ve İran bölgelerini de kapsayan bir şekilde İngilizler de kullanmaya başlamıştır (W. Barthold, “Türkistan”, *IA*, C. 12/2, İstanbul 1988, s. 140-141)

Rus araştırmacılar “Kaşgar” sözcüğünü, ilk defa “*teria incognita*” (bilinmeyen topraklar) olarak tanımlanmakla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Doğu Türkistan ile ilgili çok fazla malumata sahip olamamışlardır (Kolesnikov, 2010: 62).

Bogoyavlenskiy tarafından Doğu Türkistan, Tanrı dağlarının güney yamaçlarıyla bitişik olan ve Müslümanların yaşadığı bölgelerin tamamına Çinli coğrafyacıların Nan Lu (Güney yolu) dediği gibi tarif etmiştir. Tanrı dağlarının kuzeyindeki topraklar ise Bei Lu (Kuzey yolu) olarak adlandırmıştır. Güney Yolu Pamir dağlarında son bulmakta ve Cungarya olarak adlandırılan Kuzey Yoluna göre batıya geçişi daha zor olan bir yoldur (Kolesnikov, 2010:62)

Çin kaynaklarında Batı ülkesi terimi genel itibariyle Doğu Türkistan ile sınırlı kalmayıp Batı Türkistan’ı da içine almaktadır. *Çin-i Türkistan* terimi ise Çinlilerin bölgeyi ele geçirmesinden sonra Doğu Türkistan toprakları için kullanılmıştır. (Kolesnikov, 2010: 3-4)

Rus seyyahların Doğu Türkistan şehirlerine gelerek tuttıkları notlarda Kaşgar’a ayrı bir yer ayırmaları, uzun tarihi geçmişe sahip olması ve şehrin tarihte önemli roller üstlenmesi nedeniyle Doğu Türkistan bölgesinin tamamına Kaşgariya denmesine neden olmuştur (Kolesnikov, 2010:75)

Doğu Türkistan’ın doğal sınırlarını kuzeyde Tanrı Dağları, batıda Pamir dağları, güneyde Kunlun ve Altın dağları çizmektedir. Bu sıra dağların zirveleri dört mevsim karla kaplıdır. Bu dağ silsilelerinin rakımı 6000 metreden daha yüksektir. Doğu Türkistan’ı Batı Türkistan’a bağlayan dağ geçitlerinin yüksekliği 4250 metreden fazladır. Bu geçitlerin bu kadar yüksek olması, kış aylarında yapılan kara ulaşımını zorlaştırmakta hatta bazı zamanlarda imkânsız hale getirmektedir (Kolesnikov, 2010: 62-63).

1. Kaşgar Şehri

Kaşgar şehrinin adı çeşitli dönemlere ve dillere göre farklılık göstermektedir. Sanskritçe’de Kaşgar’a *Srikritati* adı verilmekteydi (Yıldırım, 2013; 57). Hsüan Tsang adındaki Budist kitabında bu şehir için *Chia-Sha* ifadesi; (Özerdim, 1951: 105). Milattan önceki Çin kaynaklarında ise *Su-lek* (*Su-le*) sözcüğü kullanılmaktadır (Yıldırım, 2013: 57; Arat, 1997: 405). Bu isim yakın zamana kadar resmî Çin vesikalarında bu şekliyle kullanılmıştır. Yakın dönemde ortaya çıktığı anlaşılan Kaşgar isminin *Khü-şa* şeklinde, ilk defa Tang-Şu’da geçtiği söylenebilir (Arat, 1997:405). Daha sonraki dönemlerde Çin Kaynaklarında *Shu-le* ile birlikte *Khü-şa’da* da kullanılmıştır (Yıldırım, 2013:151). Kaşgar’ın X. yüzyıldan önce ve XII. yüzyıllarda Türkçe’de *Ordu-*

kent olarak anılmıştır. Kaşgarlı Mahmut, Kaşgar'ı *Ordu-kent* olarak ifade etmektedir (Sümer,:8; Kaşgarlı, 2004:168). Ordu-kent sözcüğü; hakanın oturduğu şehir, diğer bir deyişle başkent anlamına gelmektedir. Kaşgar ismi Farsça Kaşı (çini) ve Ger (yapılan veya yapıcı) kelimelerinden oluşmaktadır. Bu iki kelimenin birleşmesinden oluşan *Kaşı-ger*, *çinili şehir* veya *nakışlı şehir* manasına gelmektedir. Sözcük; vurgusuz olan orta hece ünlüsünün düşmesiyle de bugün kullanılan Kaşgar şeklini almıştır (Kaşgarlı, 2004:168). Alaaddin Atamelik Cüveyni'nin Tarih-i Cihan Güşa adlı eserinde de şehrin adı Kaşgar olarak geçmektedir (Cüveyni, 2013: 109). Tarım ırmağının kollarından biri olan Kâşgar suyu kıyısında kurulmuş olan Kaşgar'a Çince Kaşı; İslâm kaynaklarında ise Kâşgar, Kâcgar ve Kâşhar gibi adlar verilmiştir (Hitchins, 2002: 7).

Kaşgar; Tanrı dağlarının güneyinde, Taklamakan Çölü'nün batısında (Arat, 1997:405), Kunlun (Kuenlun) dağlarının kuzeyinde (İlku 1969: 93), Pamir dağının doğu eteğinde kurulmuş bir şehirdir. Doğu Türkistan'ın en önemli merkezlerinden biridir. Kaşgar şehri deniz seviyesinden yüksekliği 1304 metredir (Arat, 1997:405).

Batı seyyahlarından Marko Polo'nun verdiği bilgilere göre, Kubilay Han'dan önce Kaşgar şehri bağımsız bir hanlıktır. Daha sonra Kubilay Han burayı kendi idaresine bağlamıştır. Kaşgar'a bağlı çok sayıda köy ve kasaba bulunmaktaydı. Bölgedeki yerleşim yerlerinin içinde en büyüklerinden birini Kaşgar teşkil etmekteydi (Marko Polo Seyahatnamesi, 57).

Kaşgar şehrinin ortasından Kızılsu nehri geçer (Arat, 1997: 405). Bu şehir daha sonraları Yenişehir ve Köhneşehir (eski) şeklinde iki kısımdan oluşur (Atıf, 1998: 2004). Bu şehri, Kızılsu üzerinde bulunan bir köprü bir birine bağlar. Köhneşehir (eski) Tümen ırmağına (Tuman, Temen, Taman) bakan bir yükseltide kurulmuş olup, burçlarla takviye edilen bu surun genişliği 6 metre, yüksekliği ise 12 metredir. Tümen ırmağının her iki tarafında kurulan eski Kaşgar bugünkü şehirden daha geniş bir sahayı işgal etmektedir. Doğu Türkistan'da sık sık meydana gelen zelzelelerden çok zarar görmüş olan Köhneşehir, Sultan Said Han ile Mirza Ebubekir'in 1514 yılındaki mücadeleleri esnasında tamamen tahrip olmuştur. Bugünkü Kaşgar şehri Tümen ile Kızılsu ırmaklarının birleştiği üçgende kurulmuştur (Arat, 1997:405). Şehrin kurulduğu yerin yukarı kısmını oluşturan kuzey doğu tarafı (İçkeri şehir), bugünkü şehrin en eski mahallesini teşkil etmektedir. Şehirde muhtelif devirlerden kalma bir çok cami ve medrese mevcuttur. Buradaki medreselerden birisi İsmail Han'a ait eski medrese olup daha sonraları yıktırılıp yerine yeniden inşa edilmiş olan Hanlık-Medresesidir. Şehrin merkezindeki İydgâh camiiye nisbetle İydgâh

ismini taşıyan meydan şehrin merkezindedir (Arat, 1997:405). Türkistan'da genel itibariyle bayram namazları toplu olarak ya meydanlarda ya da merkezi camilerde kılınmaktadır. İd, aydın bölge ağzındaki telaffuzu olup bayram anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bayram namazlarının kılındığı cami anlamında buraya İydgah camii denmiştir.

1.1. Şehrin Tarihi

İmparator Wu-ti (M.Ö. 140-87) zamanında Kaşgar Çin'e tabi olmuştur. İmparator Ming-ti (M.S. 58-75) Kuça kralı Kaşgar'ı kendi idaresine almıştır. T'ang sülalesi (618-906) zamanında Çin'in nüfuzu artmış ve Çin Doğu Türkistan'a hâkim olmuştur. Kaşgar Çin'in 4. Garnizon'undan biri haline gelmiştir (Özerdim 1951:105). Tibetliler 670 yılında Karluklarla anlaşarak Çinlileri Kaşgar bölgesinden atmışlarsa da 22 yıl sonra Çinliler bölgeyi tekrar ele geçirmişlerdir. Tibetliler'in Çin ve Uygur devletine karşı mücadelesinden faydalanan Karluklar, 750 yılında Kaşgar bölgesini alarak burada hâkimiyet kurmuşlardır (Arat, 1997: 406; Pritsak, 1977: 252).

840 yılında Kırgızlar, merkezi Ordu-Balık olan Uygur devletini yıktıktan sonra on üç Uygur boyu Kaşgar, Beşbalık, Tanrı Dağlarının güney bölgelerine göç etmişlerdir. Mengli Kağan 856 yılında Turfan merkezli yeni bir Uygur devleti kurmuştur. Bu devlet XIII. yüzyılın başlarına, yani Moğol istilasına kadar varlığını sürdürmüştür (Taşağıl, 2012: 558).

Karahanlılar (840-1212) yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüşlerdir. Daha sonra Kara Hanlı devleti, Doğu Karahanlılar ve Batı Karahanlılar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Doğu Karahanlı tahtına Süleyman bin Yusuf (1031-1056/57) geçmiştir. Kaşgar şehri Doğu Karahanlı hakimiyeti altında kalmıştır. Karahıtaylılar Kaşgar'ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra mücadele ettirerse de başarılı olamamışlar, Küçlük Kaşgar bölgesini 1210 yılında hâkimiyeti altına almıştır (Pritsak, 1977: 251-262) Cengiz Han Kaşgar bölgesini ele geçirmesiyle birlikte bu şehir Moğol hâkimiyeti altına girmiştir (Barthold, 1977: 276). Batı Karahanlıları 1212 yılında Harezmsahlrın darbesiyle yıkılmıştır (Taşağıl, 2012: 558; Pritsak, 1977:251-262).

Cengiz Han Karahıtay devletine son verdikten sonra bölge Moğol hakimiyetine girmiştir. Moğollar toprakları hanedan üyeleri arasında paylaştıırken bölge Çağatay Han'ın payına düşmüş, Moğol devleti zayıflayınca da bu coğrafya Çağatay Hanlığının hâkimiyeti altında kalmıştır. Timur 1365 yılında Batı Türkistan'da hakimiyeti sağladıktan sonra Bölge Timur'un nüfuzu altına girmiştir. Timurlular zayıfladıktan sonra II. Esenboğa'nın idare ettiği

Moğolistan Hanlığı'nın nüfuzu altına girmiş, Kaşgar Yunus Han'ın oğlu Ahmet tarafından idare edilmiştir. Şeybani Han Fergana bölgesini ele geçirdikten sonra Ahmet Şeybanilerin hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Ahmet Han'ın 1514 yılında vefat etmesiyle birlikte Babür'ün dayısı Alaca Han'ın oğlu Seyit Han, Babür'ün desteğiyle (Taşağıl, 2012: 558) 1514 yılında Kaşgar, Hoten ve Yarkent'te hâkimiyeti sağladıktan sonra Yarkent Hanlığını kurmuştur (Taşağıl, 2012: 558; Çelik, 2013: 125-126).

Afak Hoca Doğu Türkistan'da İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynamıştır (Köprülü, 1988: 396). Halk arasında dini bakımdan nüfuz sahibi olan Appak Hoca'yı İsmail Han Doğu Türkistan'dan kovmuş (Duman, 1936: 63-66), O iktidarı ele geçirmek amacıyla Cungarya Kalmuklarının hakimi Galdan'ın desteğini alarak 1678/79'da Kaşgar'ı zaptederek, Appak Hoca'nın idaresine vermiştir (Duman, 1936: 65-66; Çelik, 2013: 216-217; Arat, 1997:408). Yeni idarecilerden memnun olmayan Appak Hoca idareyi Yarkent hanı İsmail'in kardeşi Muhammed Emin'e terk etmekle, onu Kalmuklara karşı isyana teşvik etmiştir. Muhammed'in öldürülmesi üzerine, Appak Hoca'dan sonra idare Kara-tağlıkların reisi Danyal'a geçmiştir. 1721 yılında Danyal'ın vefatı üzerine Kalmuklar Kaşgar ve civarını dörde taksim ederek (Kaşgar, Yarkent, Hoten ve Aksu) her birinin idaresine Danyal Hoca'nın dört oğlundan birini getirmişlerdir. Hoten hakimi Yunus Hoca, çok geçmeden Kaşgar ile Yarkent'i ele geçirerek, buralara kendi oğullarını vali tayin etmiştir. Mahalli hükümetin kuvvetlenmesini istemeyen Kalmuklar bu defa Yunus Hoca'ya karşı, rakibi olan Aktağlık fırkasından Hoca Burhaneddin'i öne sürerek önce Aksu'yu sonra Kaşgar'ı ve nihayetinde bütün Doğu Türkistan'ı işgal etmişlerdir (Arat, 1997: 409).

XVII. yüzyılda Doğu Türkistan'ın doğu kısımlarını (Hami ve Turfan) ellerine geçirmiş olan Çinliler, 1759'da Kaşgar ve civarını da işgal ederek, şehir merkezlerine kendi garnizonlarını yerleştirmişlerdir (Arat, 1997:409). Çinliler Kaşgar'ı ele geçirdikten sonra Kaşgar'a bağlı 16 ilçe bulunmaktaydı (Yusup ve Palta, 2008: 278). Bunlardan bazıları Tokkuzak, Yengihisar, Yopurga, Aktu, Yerken, Postgam, Kağılık, Merkit, Feyzabad, Maralbaşı ve Kaşgar Yenişehir'dir (Kaşgarlı, 2004: 171).

1766 yılındaki Çin Sülalesi devrinde düzenlenen resmi evraklara göre bu şehirde 14056 ev bulunmakta, toplam nüfusu ise 66413 kişi olarak hesaplanmıştır (Veli, 2008: 318). Çokan Valihanov'un Doğu Türkistan seyahati sırasında Kaşgar'da 16 bin ailenin bulunduğu bahseder. Bunun da yaklaşık olarak 100.000 kişiye tekabül ettiğini kaydeder (Valihanov, 1985: 161). Kaşgar'ın kasaba ve köyleriyle birlikte bugünkü nüfusu 4 milyon civarındadır.

Buradaki halkın % 95'i müslümandır. Müslüman nüfusun çoğunluğunu Uygurlar olmak üzere Kırgızlar ve Özbekler teşkil eder. Tacikler, Dunganlar (Müslüman Çinli) ve Çinliler azınlık konumundadır (Kaşgarlı, 2004: 171).

Kaşgar'da yaşayan halk genel olarak Uygurlardan oluşmaktaydı. Bunun dışında az sayıda Çinli idari, askeri ve ticari alanlarda faaliyet gösteriyorlardı. Çin nüfusu çok az olduğu için varlıkları hemen hemen hiç belli değildi. Uygurlar ve Çinliler ayrı mahallelerde yaşamaktaydılar. Müslüman ve Çin mahalleleri bir duvarla ayrılmaktaydı. Çinli idareci ve askerlerin yaşadığı mahalleye yeni şehir anlamına gelen Yengi-hisar denmekteydi. Eski kent olarak adlandırılan Köne-şaar da ise Müslümanlar oturmakta ve bütün ticari faaliyetler burada yapılmaktaydı (Kolesnikov, 2010: 78)

1.2. Batıya Bağlayan Geçitler

Gerdizi Zeyn el-ahbar adlı eserinde Tibet bölgesiyle ilgili bilgi verirken, Kaşgar'ın doğu tarafına yürüyüp iki dağ arasından geçtikten sonra Batı Türkistan'daki Özkend³ şehrine ulaştığını, iki şehir arasındaki uzaklık 40 fersah olduğu ile ilgili bilgi vermiştir (Şeşen, 2001: 78; Taşağıl, 2007: 129). Sayram üzerinden Tungusburun Cılgısı, Terek Avat ve Çegının Saysu nehri boyunca giderek Kalpin Çukuru, Tauşkan Nehri vadisini ayıran Karateke dağ geçidinden geçildiği anlatılmıştır. Belning-Tupese-Davan dağ geçidinin yüksekliği 2690 metre olduğu tespit edilmiştir. Berbeg Dağı arasındaki Kekır vadisi yaylak olarak kullanılmakta, bu vadi birkaç dar boğazdan sonra Tauşkan vadisine çıkmaktadır. Güney doğu tarafından Üç Turfan şehrine ulaşılmaktadır. Daha sonra üç geçit ve yüksek dağ kütleleri arasından 1-1,5 km genişliğindeki dar boğazlardan geçilirken, kayaların arasından köpürerek çıkan Muzart Nehrinin görüldüğü ifade edilmiştir. (Kolesnikov, 2010: 63)

Mannergeym, son gecelerini Tamgataş'ta geçirdiklerini, buradan sabah 6:20'de alaca karanlıkla yola çıktıklarını 4 saatlik yol dimdik buzlu yamaç üzerinde zikzak çizerek yorucu bir tırmanıştan sonra buzulun üst kısmına ulaşarak 18 Mart'ta Tuğr Muş buzulundan geçtiklerini kaleme almıştır (Kolesnikov, 2010: 63).

Muzart yolunun bakımının yapılması için sarp kayaların üzerine kerpiçten yapılmış birkaç kişinin yaşaya bileceği küçük bir kulübe inşa

³ Kırgızistan'ın güneybatısında Özbekistan sınırında Karaderya'nın sağ tarafında deniz seviyesinden 1012 m. yükseklikte bir şehirdir. Divanü Lugati't-Türk'e göre Özkent, Fergana kasabasının bir adı olarak geçmekte, Türkçe "özümüzün şehri" anlamına gelmektedir(Ahmet Taşağıl, "Özkent", *DİA*, C.34, Ankara 2007, s.129).

etmişlerdi. Burada kalanların görevi her gün dik yamaçlı buz üzerinde basamaklar oymak ve buzun üzerinde oluşan bazı yerlerde 2 metreyi bulan çatlakların üzerine taş köprüler yapmaktı (Kolesnikov, 2010:63-64).

Kaşgar'dan çıkıp Muzart yolunu kullanarak 16-18 gün sonra İli'ye ulaşılmaktaydı. Bu yolu kullanan insanlar yiyecek yetersizliği yüzünden yorgun ve bitkin düşerek bünyeleri kaldıramayarak vefat etmekteydiler (Kolesnikov, 2010: 64) Muzart İli arası çetin ve uzun olması nedeniyle büyük ihtimalle erzak temin edebilecekleri bir yerin bulunmamasından kaynaklanan durumlardan dolayı insanlar yiyecek sıkıntısından vefat ettikleri anlaşılmaktadır.

1.3. İklim

Araştırmacılar Doğu Türkistan ikliminin yazın çok sıcak, kışın ise çok soğuk olduğunu ifade etmektedir. Yazın gündüzleri sıcaklar 45 dereceye çıkarken geceleri ise 15 dereceye kadar düşmekteydi. Kışları ise bazı yerlerde -35 dereceye kadar sıcaklığın düştüğü görülmekteydi. Yazın sıcaklığın en yüksek olduğu bölgelerde bile kış aylarında geceleri -15 dereceye kadar düşmekteydi. Doğu Türkistan'da yağışlar bölgenin tamamında az görülmekte, bazı yıllarda bir veya iki kez yağmur ancak yağmaktadır. Güneş altında en yüksek sıcaklık 55 dereceye kadar ulaştığı görülmektedir (Kolesnikov, 2010: 64) Kaşgar şehrinde ise kışları ılık ve kurak geçtiğini, kar ve yağmur çok az düştüğünü, yazları ise havası serin olduğunu ifade etmektedir (Kaşgarlı, 2004: 169).

Bölgenin iklimi son derece kuru yazları oldukça sıcak, kışları da nispeten ılıktır. 1876 yılındaki verilere göre sonbahar ayları boyunca hiç yağmur yağmadığı görülmüştür. Kış aylarında ise üç kez kar yağmış ise de hemen erimştir. 1877 yılı ilkbaharı ise gökyüzünün çoğunlukla bulutlu olmasına rağmen sadece bir defa yağmur yağmıştır. İlbaharda sıkça esen rüzgarlar gün boyunca bütün ufku sarmakta sadece en yüksek tepelerde açık daireler bırakmaktaydı (Kolesnikov, 2010: 64-65).

İlbahar şubat ayında başlar, gündüzleri ılık geceleri ise donların yaşanabildiği bir ay olarak tarif edilmiştir. Yazları sıcak ve kurak geçmektedir. Yağmurlar tahılların büyük kısmının olgunlaşmaya başladığı Haziran ve Temmuz aylarında yağmaktadır. Bu bölgelerde sonbahar genellikle uzun sürmektedir. Ancak yağmurların başlamasından sonra kar ani bir şekilde bastırdıktan sonra kış başlamaktadır. Bu bölgede sıcaklar dört ay kadar sürmektedir. (Kolesnikov, 2010: 65)

Doğu Türkistan batı taraftan dağlar ile çevrili doğu tarafı ise düzlüktür. Bundan dolayı bölgede kuru ve aynı zamanda güçlü doğu rüzgarları esmektedir.

Bölge rüzgarları yazın sıcak, kışın ise soğuk ve sert esmektedir (Kolesnikov, 2010: 66). Doğu bölgesi çöllük olması münasebetiyle ısınan havayı rüzgâr şehirlere ulaştırmak suretiyle hava sıcaklığının artmasına neden olmaktadır.

1.4. Bitki Örtüsü

Doğu Türkistan'ın bitki örtüsü kendisine özgü çölümsü kurak bölgelerde yetişen kamyş (çiy) ile kaplıdır. Pelin'in yetiştiği yerlerdeki toprak yeşilimsi gri rengi almaktadır. Genelde yerleşim yerlerindeki bitki örtüsü kümeler şeklindeki ağaç topluluklarından oluşmaktadır. (Kolesnikov, 2010: 71)

Kaşgar'ın çölümsü bölgelerinde ılgın ağacı (Kolesnikov, 2010:72; Falconer, 2001:176) ve kavak ağacının bir türü olan tugrak ağacı yetişmektedir (Kaşgari, 1985: 468; Kolesnikov, 2010: 72). Bu ağaçlar alçak dağlarda bittiği gibi vadilerdeki su kenarlarında da yetişmekteydi. Bölgenin sıcak olması münasebetiyle insanlar tarla bahçe ve su kenarlarına dikme ihtiyacı duymuşlardır. İnsanlar yazın yakıcı sıcağında serinlemek için bu ağaçların gölgesinden faydalanmaktaydılar. Bu ağaçların dışında Karaağaç, piramit şekilli kavak, kavak türleri ve bazı yerlerde de ak-söğüt yetişmekteydi (Kolesnikov, 2010: 72) Bunların dışında çınar, dut, iğde, akasya veya Japon akasyası, söğüt gibi ağaçların yetişmesine iklim olanak sağlamaktadır. Kolesnikov, 2010: 73).

1.5. Ziraat

Kaşgar toprakları genel itibariyle kumlu ve tuzlu çölümsü bir araziden oluşup, pek az bir kısmında ancak ziraat yapılabilirdi (Yıldırım, 2013:151; Kolesnikov, 2010: 69). Bütün vahaları ise löslü topraktır. Lös birikintileri sadece kenar bölgelerde ve dağ eteklerinde bulunmaktadır (Kolesnikov, 2010: 69)

Rus yazar Bogoyavlenskiy'nin verdiği bilgilere göre; Doğu Türkistan'ın ziraatla uğraşılan toprakları Tanrı dağlarına, Pamire ve Kunlun dağ eteklerine kadar uzanmaktaydı. Bu gölgenin dışında kalan yerler ıssız çöllerden oluşmaktaydı. Doğu Türkistan'ın işlenen ve ekim-dikim yapılan verimli toprakları vahalar şeklinde yer almaktaydı. Bunların arasında büyük vahalar olarak Kurla-Turfan, Karaşar, Kurlya, Kuça, Bay, Aksu, Maral Başı, Kaşgar, Yengi Hisar, Yarkent, Hotan ve Keriya bölgesi bilinmektedir (Kolesnikov, 2010: 69-70)

Halkın kendi çabalarıyla bazı ağaçları dikmek suretiyle oluşturduğu bahçelerde meyve ağaçları da bulunmaktaydı (Kolesnikov, 2010: 72) Meyvelerden Dut, kaysı, şeftali, beyaz kiraz, nar, ceviz ve elma (Kolesnikov,

2010: 73.); sebzelerden Sarımsak (Mahmud Kaşgari 1985: 527), maydanoz, dereotu, kavun⁴, karpuz⁵ ve kabak yetiştirilmekteydi. Divan-ı Lügat'üt Türk'te asma dallarını bağlamaya yarayan yaş söğüt dalına *Kağı* dendiği ile ilgili bilgi verilmektedir. Bu verilen bilgi üzüm bahçelerinin de varlığını göstermektedir (Mahmut Kaşgari, 1985: 373). Nehir havzalarında sulama yoluyla buğday⁶, yulaf, mısır, darı, yağlı tohumlar, pamuk⁷, tütün, çay, afyon (Arat, 1997:406), arpa, pirinç, keten (Özerdim, 1951: 106; Falconer 2001:183; Arat, 1997 :406). ve turp ile havuç⁸ yetiştirilmekteydi (Mahmud Kaşgari, 1985: 373) Seyyah Colin Falconer, Kaşgar'a seyahatinde eşek arabalarıyla kavun, havuç ve lahanaya gibi sebze ve meyvelerin taşındığına şahit olmuştur. (Colin, 2001: 147).

1.6 Hayvancılık ve Av Hayvanları

Bölgede hayvanlardan kaplanlar, yaban domuzları, alageyik (maral), bozkır antilopları ve yabani develer yaşamaktaydı (Kolesnikov, 2010: 66) Divan-ı Lügat'üt Türk'te geçen bazı hayvan isimleri Ürüngkuş (Akdoğan), Karakuş (Tavşancıla), Tevviuş (devekuşu), Yünkuş (Tavuskuşu) İlkuş (Atmaca) gibi yabani hayvanların ismi geçmektedir (Mahmud Kaşgari, 1985: 331). Bunların dışında bu şehirde ipek böceği de yetiştirilmekteydi (Arat, 1997:406). Seyyah Colin Falconer, Kaşgar pazarında develer⁹, Yak (Tibet sığırtısı), at, eşek ve keçilerin varlığından ve alınıp satıldığından bahsetmektedir (Falconer, 2001:154-155). Bunların dışında bölgede yabani hayvanlardan at, öküz, tavşan, panter, vaşak, tilki, kurt, domuz, samur, ördek, kaz, tura, doğan, atmaca ve kartal'ın bu bölgede varlığından bahsedilmektedir (Gencal, 2012: 166).

1.7. Madencilik

Çin kaynaklarında verilen bilgilere göre altın, gümüş, demir ve kükürt bol miktarda çıkartılmaktaydı (Özerdim, 1951: 106). Uygur Tarihçisi Hacı Nurhacı'nın vermiş olduğu malumatlarda Kaşgar şehri sınırları içinde altın ve demir maden ocaklarının varlığından bahsedilmektedir(Nurhacı, 1993: 216).

⁴ Divan-ı Lügat'üt Türk'te *Kağın* şeklinde geçmektedir (Mahmud Kaşgari ,1985: 410).

⁵ Colin Fal Falconer, Kaşgar'da kışlık karpuzlar da yetiştirildiği, bitkilerden yapılan iplerle etrafı örülüp kilerin tavanına asılmak suretiyle kış ortasına tüketile bilmektedir (Falconer, 2001:441).

⁶ Divan-ı Lügat'üt Türk'te tarığ, aşlık şeklinde geçmektedir (Mahmud Kaşgari, 1985: 373).

⁷ Divan-ı Lügat'üt Türk'te pamuk geçmektedir (Mahmud Kaşgari, 1985: 380).

⁸ Divan-ı Lügat'üt Türk'te Havuç'a sarığ turma denmekteydi (Mahmud Kaşgari, 1985: 410)

⁹ Kaşgar develeri çift hörgüçlüydü(Falconer, 2001:160)

1.8. El İşçiliği

El İşçiliği, demircilik, ayakkabı, eyer, at koşum aletleri imal edilmektedir. Bunların dışında halı, kilim, sanayii, çanak-çömlek ve ev eşyalarının üretimi önem arz etmektedir (Arat, 1997:406). Kaşgar'da büyük keçeler, pamuklu kumaşlar, pamuklu elbiseler ve ayakkabılar üretilmekteydi (Gencal, 2012: 147). Seyyah Colin Falconer, Kaşgar'da demirci, fırıncılar ve berberlerin varlığından bahsetmektedir. (Falconer, 2001:153)

1.9. Ticaret

İpek, İpek yolu üzerinden batıya ulaşmaktaydı. Batıda kadınlarla başlayıp daha sonra da İmparatorluklarda lüks eşyaların yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte erkeklerin de kullanmaya başladığı ipek¹⁰, Çin'den sağlanıyordu. Dolayısıyla da Batıya ipek sevkiyatı Kaşgar şehri üzerinden yapılmaktaydı (Heyd, 2000: 3).

Kaşgar'da Toptan satışlar kervansaraylar ile tüccarların evlerinde, perakende satışlar ise dükkânlarda yapılmaktadır.(Kolesnikov, 2010: 62) Ticari materyaller Kaşgar şehrinde toplanır buradan ihraç edilirdi. Kaşgar'ın uluslararası ticaretin dağıtım merkezi olduğu anlaşılmaktadır (Kolesnikov, 2010: 75-76)

Kaşgar, Çin, Batı Türkistan, Afganistan ve Hindistan arasında yüksek dağ geçitlerinden ulaşım sağlayan kervan yollarının kavşak noktasında yer almaktadır (Arat, 1997:406). Şehir, Orta ve Güney Asya'dan Doğu Türkistan'a giden yol güzergahında bulunmaktadır. Kaşgar Doğu Türkistan'ın batısındaki ilk ticari merkezlerden biridir. Kaşgar'a gelen ticari malların Tibet, Çin ve Cuncarya gibi önemli bölgelere dağıtımı buradan yapılmaktaydı. Buraya çeşitli ülkelerden birçok ticari kervan gelip gitmekteydi. Çin hükümeti her ne kadar buraya yabancıların gelip gitmesini istemese de Doğu Türkistan kanunlarına çok fazla müdahale etmiyordu. Fergana vadisinden Kırgızlar tarafından çok fazla hayvan getirilerek burada satılmaktaydı. Kaşgar'da günlük 40000 hayvan satıldığı ile ilgili bilgi verilmektedir (Kolesnikov, 2010: 76-77; Valihanov, 1985: 116)

Kaşgar'a Andicanlılar (Hokand, Andican, Namangan ve Taşkentli) tacirler, Buharalı, İranlı, Hintli, Keşmirli, Afganistanlı ve Tibetli tüccarlar gelmekteydi. Andicanlılar dökme demirden yapılmış eşyalar, çuha, çelik, çeşitli

¹⁰ İki gezgin keşiş tahta bastonların içini oyarak, içlerine sakladıkları ipek böceği yumurtalarını Çathay'dan Suriyeye kaçırmayı başarmışlardır. Buradan da Avrupaya geçmiştir(Falconer, 2001:175-176)

pamuklu ürünler ve basma gibi Rus malları getirirlerdi. Buharalılar *denadar* denilen küçük kuzu kürkleri, siyah ve gri Astrahan derileri, kuru kayısı, üzüm, kuru üzüm, fıstık ve çeşitli ipekli malları getirmekteydiler. İranlılar, İngiliz basması, ipekli kumaşlar ve kilimler; Hindistanlılar, muslin, desenli ipek, Keşmir şallarını satmaktaydılar. Tibetliler, çeşitli kuş tüyleri ile bal getirip pazarlamaktaydılar. Kaşgar'dan ise tüccarlar genel olarak yeşil çay, deri ürünleri, Çin'den gelme ipek kumaşlar ile gümüş alıp götürmekteydiler. Andicanlılar, süt ve tuz ile içilen özel çay götürürlerdi. (Kolesnikov, 2010: 77; Valihanov, 1985, 116). Bunların dışında Andicanlı ve Buharalı tüccarlar, yerel pamuklu ürünlerden gri ve koyu renklerdeki pamuk keten, *timpai* olarak adlandırılan çizgili, sert ve dayanıklı kumaş ve ipekli malları alır ve Batı Türkistan'a satarlardı (Kolesnikov, 2010: 77; Valihanov, 1985 II: 282) Kaşgarlılar için en önemli ihraç malzemesi keten ve ham ipek olarak karşımıza çıkmaktaydı (Arat, 1997:406)

Kaşgar'da Aytaga ve Çarsu adında iki Pazar alanı bulunmaktaydı. Bu pazarlardan Aytaga merkez caminin önünde, Çarsu ise eski şehirde kurulmaktaydı (Kolesnikov, 2010: 77 Valihanov, 1985: 116)

Kaşgar şehri İpek Yolu güzergahı üzerinde bulunması münasebetiyle doğal olarak halkın en önemli gelir getirici kalemlerinin başında ticaret gelmekteydi. Burası iç ve dış ticaret hususunda Doğu Türkistan'ın önemli merkezleri arasında yer almaktaydı (Arat, 1997:406). Kaşgar'a getirilen mallar kişniş (üzüm), lacivert taşı ve yeşim taşı gibi değerli ticaret mallarıyla, İran'da ceviz, hurma ve camla takas yapılmaktaydı (Falconer, 2001:176).

1.10. Kervansaraylar

Kervansaraylar genelde vakıf malıdır. Genel itibariyle hayırsever insanlar tarafından inşa edilerek dini kurumları desteklemek için vakfedilen yapılardır. Bu yapılar vakfın mütevellî heyeti tarafından idare edilir, kiralamak isteyenlere kiraya verilir. Kiralayan kişilere "Sayramanlar" denirdi. Bunlar direk saray amirleri olurlardı. (Kolesnikov, 2010: 62) Kervansaraylar dışında da mescit, medrese ve dini faaliyet gösteren Alp Ata Hacı ve İmam Cafer Tayyar vakıflarını örnek gösterilebilir (Gencal, 2012: 129-130).

Kervansarayların tek girişi bulunup, içeride ise farklı büyüklükte avluları mevcuttur. Avlunun içinde sundurmalı dükkanlar yer almakta, ortasında atlar için ahır olarak kullanılan yumuşak eğimli derin çukur bulunmaktadır. Kervansarayda genel itibariyle dışarıdan gelen tüccarlar kalır, yerli tüccarlardan

ise orada dükkanı olanlar nadiren buralarda konaklamaktadır. (Kolesnikov, 2010: 62)

Kaşgar'da 8 kervansaray bulunmaktadır. Kervansaraylar arasında en büyüğü Andican Kervansarayı idi. Bu yapı merkezde inşaa edilmiş olup, içinde Hokand gümrüğü bulunmaktaydı. Bu kervansarayı genel olarak Şehrisebzli, Merglanlı ve Afganlı tüccarlar kullanmaktaydı. Diğer kervansaraylar üstü kapalı caddede kurulmuştu, bunların arasında en bilinenleri Uratyupi, Yarkent, Aksu ve Yahudi kervansaraylarıydı (Kolesnikov, 2010: 78). Valihanov, 1985 III: 116)

Seyyah Colin Falconer, Kaşgar yakınlarında kerpiçten yapılmış bir kervan sarayda konaklamıştır. Bu yapıların çöllerde eşkıyalardan tüccarları korumak amaçlı yapılmış yapılar olduğunu ifade etmiştir. Kervansaray'ın dışı bakan hiçbir penceresi bulunmadığından sadece herhangi bir saldırı esnasında korunmak amaçlı ok atmak için ince yarıkların varlığından bahsetmektedir (Falconer, 2001: 156-157).

1.11. Diğer Yapılar

Şehirde çeşitli dönemlerden kalma birçok cami ve medrese bulunmaktadır. Bunlar Hanlık medresesi, İdgah medresesi, Orda-altı “saray önü” medresesi, Vanlık medresesi, Çarsu medresesi ve meyve-bazarı medresesi'dir. Şehrin en büyük camileri İdgah ve Azina camileridir. Bunların dışında Sur Dışı bölgesinde Seyyid Celal al-din Bağdadi, Hazrat Padişah camileri de önemli camilerdendir. Şehrin 3 km kuzey doğusunda bulunan (Arat, 1977: 406) şehre araçla 10 dakika uzaklıkta bulunan Appak Hoca¹¹ türbesi bulunmaktadır (Toygur, 1988: 50). Appak Hoca Türbesinin yanına Yakub Bek tarafından bir medrese, bir mescit ve bir hangah inşaa ettirilmiştir. Appak hoca türbesi, güneyindeki Bibi Mayram Türbesi ve Satuk Buğra Han¹² türbeleri ile şehrin kuzeyindeki Kutb al-Alam ve Kutb al-Din Hoca türbesi, mescid ve medreseleri aynı hükümdarlar tarafından tamir ettirilmiştir.

¹¹ Appak Hoca, vefat etiketten sonra mezarının üstüne türbe yaptırılmıştır. Hocalar döneminde hanedan üyelerinin cenazeleri de türbenin etrafına defnedilmiştir. Türbe 1947 depreminde zarar görmüş, Çin yönetimi 1956 yılında restore ettirmiştir (Köprülü, 1988: 396-397).

¹² Satuk Buğra Han IX. yüzyılda dünyaya gelmiş, Karahanlı hükümdarlarından Bezir Arslan Han'ın oğludur (Huncan, 2009: 181). Müslüman olduktan sonra Kaşgar'a sefer düzenlemek suretiyle şehri feth etmiş, Doğu Türkistan'da İslamı yaymıştır. Daha sonra Kaşgar şehrinde şehit olmuş (Şeşen, 2001: 210) Huncan'a göre 955 yılında Omelyan Pritsak'a göre ise 959 yılında vefat etmiş, cenazesi Kaşgar yakınlarında yerleşim yeri olan Artuş'a defn edilmiştir (Pritsak, 1977:254; Huncan, 2009: 181).

Sonuç

Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Doğu Türkistan bölgesi devletlerin bu bölgeye sahip olma arzusunu her zaman canlı tutmuştur. Bundan dolayı da bölge bazen bir devletin hakimiyeti altına girmiş bazen de burada yeni devletlerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bölgenin çeşitli devletlerin etkisi altına girmesi kültürel açıdan etkilenmesine yol açmıştır. Kaşgar isminin farklı dönemlerde Srikritati, Chia-Sha, Su-lek, Khü-şa, Kacgar, Kaşhar ve Kaşgar şeklinde telaffuzuna yol açmıştır.

Şehir Hun, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Cengiz, Çağatay hanlığı, Mogolistan hanlığı, Yarkent Hanlığı ve Hocalar idaresinde bulunmuştur. Hocalar Döneminden sonra 1759 yılında Çin Doğu Türkistan bölgesini ele geçirmiştir. Daha sonra Yakub Beg ve XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Uygurlar bağımsızlıklarını alsalar da tekrar Çinliler bölgeyi hakimiyetleri altına almıştır.

Kaşgar şehrinin stratejik konumu Maniheizm, Budizm ve İslamiyet gibi dinlerin kültürel etkisi altında kalmasına neden olmuştur. Bu durum da mimari alanda kendini göstermiştir. Kaşgar şehrinde eski dönemdeki dinlere ait mimari eserlere rastlanılmasa da İslami döneme ait birçok mimari esere rastlanılmaktadır.

Kaşgar şehrinin Çin, Rusya, Hindistan, Moğolistan ve Batı Türkistan üçgeninde bulunması toptan ticaretin merkezi haline gelmesine neden olmuştur. Bu stratejik konumu hayvancılık, ziraat, madencilik ve el sanatlarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

KAYNAKLAR

Alaaddin Ata Melik Cüveyni (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara.

Arat, R. Ragmati(1977), “Kaşgar”, İ.A., C.VI, İstanbul, ss. 405-412.

Aziz Yusup ve Tursun Palta. (2008). *Uygurların Kısaça Tarihi*. Zahid Rahim ve vd. (Çev.), 2. Baskı, gincan Helk Neşriyatı, Urumçi.

Barthold, W. (1977). “Kara-Hıtaylılar”, İ:A., C. VI, İstanbul, ss. 273-276.

Çelik, Muhammed Bilal(2013), *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, İstanbul.

Duman, L. İ. (1936). *Agrarnaya Politika Tsinskogo Pravitelstva v Sintszyane v Konstse XVII Beka*. Moskova.

Falconer, Colin (2001). *İpek Yolu*. İnkılap Kitabevi, İstanbul.

- Gencal, Bahattin (2013). *XIX. Yüzyılda Doğu Türkistan Uygurlarında Sosyal ve Kültürel Hayat*, Basılmamış Doktora Tezi, Bişkek.
- Heyd, W .(2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çev. Enver Ziya Karal), TTK, Ankara.
- Hitchins, Kith (2002). “Kaşgar”. *DİA*, C 25, İstanbul, ss.7-9.
- Huncan, Ömer Soner (2009). “Satuk Buğra Han”. *DİA*, C.36, Ankara, ss. 181-182.
- İlku, A. K. (1969). “Doğu Türkistan’da Gördüklerim”. *Türk Kültürü*, S. 71, Ankara, ss. 852-856.
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut. (2004). *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*. Çağrı Yayınları
- Kolesnikov, Aleksandr (2010). *Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar XIX Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyılın Başı*. Çev. Rakhat ABDİEVA, TTKB, Ankara.
- Köprülü, Orhan F.(1988), “Afak Hoca”, D.A.İ., C. 1, İstanbul, ss. 396-397.
- Mahmud Kaşgari (1985). *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*. Çev. Besim Atalay, C.I, TTK, Ankara.
- Mahmud Kaşgari, (1985). *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*. Çev. Besim Atalay. C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi*. Filiz Dokuman (Yay. Haz.), Cilt 1, No: 87, Kervan Kitapçılık.
- Nurhacı, Hacı, (1993). *Yaken Seidiye Hanlığının Kıskıça Tarihi*. Şincan Halk Neşriyatı. Urumçi.
- Özerdim, Muhaddere N. (1951). “Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistanı’nın Şehirleri”, *DTCF*, C. 9, S.1-2, Ankara, ss. 105-110.
- Pritsak, Omelyan (1977). “Kara-Hanlılar”. İ.A., C. VI, İstanbul, ss.251-273.
- Sümer, F. (2006). *Eski Türklerde Şehircilik*. 2. Baskı, Sarıyıldız Basımevi, Ankara.
- Şeşen, Ramazan (2001), *İslam Coğrafiyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK, Ankara.
- Taşağıl, Ahmet (2007). “Özkent”. *DİA*, C.34, Ankara, ss. 129-131.

Taşığıl, Ahmet (2012). “Türkistan”. *DÍA*, C.41, İstanbul, ss. 556-560.

Toygar, Kamil (1988). “Kaşgar’da Abbak Hoca Mezarı”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S 13, İstanbul, ss.50-51.

Veli, V. K. (2008). *Uygurlarning Kıskaç Tarihi*. 2. Baskı, Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi.

TEDARİK ZİNCİRİ İZLENEBİLİRLİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDE YENİ PARADİGMA: BLOKZİNCİR

Erdinç KOÇ¹

Geliş: 04.05.2020 / Kabul: 11.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.731939

Öz

Blokszincirin günden güne artan farkındalık düzeyiyle birlikte farklı alanlarda kullanılabilirliği hem akademisyenler hem de uygulayıcılar tarafından çalışılmaktadır. Ancak blokszincir teknolojisinin tedarik zinciri yönetimi alanında kullanımı ile ilgili henüz az sayıda çalışma bulunmaktadır. Farklı çalışmalarda ayrı ayrı ele alınan tedarik zinciri izlenebilirliği ve tedarik zinciri sürdürülebilirliği bu çalışmada blokszincir teknolojik altyapısıyla değerlendirilmektedir. Çalışmada yöntem olarak örnek olay yöntemi benimsenerek blokszincir projelerinin örnek olayları paylaşılmıştır. Blokszincir teknolojik altyapısının kullanımının tedarik zinciri şeffaflığını; izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik açısından olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Blokszincir, Tedarik Zinciri, İzlenebilirlik, Sürdürülebilirlik.

NEW PARADIGM IN SUPPLY CHAIN TRACEABILITY AND SUSTAINABILITY: BLOCKCHAIN

Abstract

Despite the increasing awareness level of the block chain and its use in different fields, there are only a few studies on the use of blockchain technology in the field of supply chain management. Supply chain traceability and supply chain sustainability, which are dealt with separately in different studies, are evaluated in this study with the blockchain technological infrastructure. In the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İşletme Bölümü, ekoc@bingol.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8209-5714>.

study, the case study method was adopted, and the case studies of blockchain projects were shared. It is considered that the use of blockchain technological infrastructure will positively affect supply chain transparency in terms of traceability and sustainability.

Keywords: *Blockchain, Supply Chain, Traceability, Sustainability.*

Giriş

Şeffaflık, son yirmi yılda hem kamu hem de özel sektör oyuncuları için önemli bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Garsten, 2008). Küresel tedarik zincirleri, şeffaflık için zorunlu ya da gönüllü taleplerle giderek daha fazla karşı karşıya kalmaktadır. Tedarik zincirleri, zincir boyunca ürünlerin ve üretim süreçlerinin çevresel ve sürdürülebilirlik nitelikleri hakkında paydaşlar tarafından bilgi paylaşmaya zorlanmaktadır. (Mol, 2015). Tüketici algıları, gıda güvenliği hususunda tüketicilerin satın aldıkları ve tükettikleri yiyeceklerin özellikleri hakkında giderek artan bir endişe olduğunu göstermektedir. Etiketleme uygulamaları çok fazla bilgi içermesine rağmen her zaman yeterli güven sağlayamamaktadır. Firmaya duyulan güven eksikliği, anlaşılmayan ifadelerin kullanılması, açıklamaların yetersiz olması gibi alt nedenlerle müşteri güven problemi yaşamaktadır (Güneş, Aktaş, & Korkmaz, 2014). Gıda endüstrisinde markalar için tüketici güvenini korumak ve iyileştirmek büyük önem arz etmektedir. Modern izleme ve takip yöntemleri ile desteklenen tüm gıda zincirinin kalitesi için şeffaf bilgi ihtiyacının arttığı görülmektedir (Beulens vd., 2005).

Tedarik zinciri şeffaflığı konusunda ise son yıllarda literatürde çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da kavram üzerinde bir fikir birliği henüz sağlanmamıştır (Egels-zandén, Hulthén, ve Wulff, 2015). Ayrıca şeffaflık, dış denetimin temeli olarak görülmektedir (Lamming, Caldwell, ve Harrison, 2004). Kurumsal sürdürülebilirliğin giderek merkezi olan şeffaflık, genellikle bilgi açıklaması olarak tanımlanmaktadır (Mol, 2015). Bu durum tedarikçilerin isimleri, tedarikçilerin sürdürülebilirlik koşulları ve alıcıların satın alma uygulamaları hakkında bilgilerin açıklanması olarak tanımlanabilecek “tedarik zinciri şeffaflığı” kavramını doğurmuştur (Egels-zandén ve Hansson, 2016). Bir tedarik zincirinin şeffaflığı; tedarik zinciri paydaşlarının kayıp, gürültü, gecikme veya bozulma olmaksızın talep ettiği şekilde ürünle ilgili bilgilerin paylaşılma derecesi ve erişim derecesidir (Hofstede vd., 2004). Bu tanım verilerin; uygun, doğru, olgusal, güvenilir, zamanında ve uygun bir miktarda mevcut olması gerektiği anlamına gelir (Wognum, Bremmers, Trienekens, Van Der Vorst, ve Bloemhof, 2011). Diğer bir tanımda ise tedarik zinciri şeffaflığı; tedarik zinciri üyelerinin ürün, süreç ve sermaye akışına ait bilgilere herhangi bir bozulma, kaybolma veya

gecikme olmaksızın ulaşabilme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Beulens, Folstar, ve Hofstede, 2005). Kısaca ifade edilecek olursa şeffaf tedarik zincirlerinde bilgiye erişim hızlı ve kolaydır (Bastian ve Zentes, 2013).

Elle tutulması ve kalitesinin ayırt edilmesi zor ürünler olsa bile ürünlerin orijininin bilinmesi müşterinin satın aldığı ürün özelliklerinin ne olduğunu bilmesi açısından önem arz etmektedir. Gözü kapalı sınamalarda helal, koşer ve organik ürünler ayırt edilemese de belirli tüketiciler açısından bu ayırım önem arz etmektedir. Orijinal veya imitasyon bir Rolex marka saat ya da Louis Vuitton marka çanta arasındaki farkı çok az kişi ayırt edebilir. Bu nedenle yapılan imitasyon ürünler ve çeşitli sahte ürün uygulamaları ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Gıda sektöründen örnek verilecek olursa; hem taze hem de işlenmiş sebzeler; üreticiler, ithalatçılar, toptancılar ve perakendecilerden oluşan tedarik zincirinden geçtikten sonra tüketicilere ulaşır. Bu nedenle tüketicilerin koku, tat veya diğer fiziksel özellikler gibi geleneksel yöntemleri kullanarak gıda güvenliği ile ilgili riskleri değerlendirmeleri gittikçe zor hale gelmiştir (Ariyawardana, Ganegodage ve Mortlock, 2017). Bu doğrultuda Wall-Mart, Tesco ve Kroger gibi firmalar tüketicilerden gelen şeffaflık çağrılarına kulak vererek ürünlerin orijinlerine ait verileri yeni teknolojiler kullanarak tedarik zinciri üyeleri ile paylaşmaktadır. Günümüzde ürünlerin orijininin ortaya çıkarmak, güven tesis etmenin ve itibar sağlamanın önemli bir parçası olarak görülmektedir (New, 2010). Tedarik zinciri şeffaflığı, tüketiciler gibi menfaat sahiplerinin; firmaların ürün ve uygulamalarının bilinçli değerlendirmelerini yapmalarının bir yolu olarak sunulmaktadır (Chapman, 1995).

Bradu vd. (2014) 1064 Danimarkalı tüketici örneklemini ile yaptığı ampirik çalışmada şeffaflık etiketinin çikolata almak için tüketici istekliliğini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur. Singh vd. (2008) de yaptıkları çalışmada tüketicilerin ürünlerin orijin noktalarını ve sürdürülebilirlik koşulları hakkında bilgi edinmek istediklerini ve firmaların böylece artan şeffaflıktan yararlandığını ifade etmiştir. 13 ABD'li katılımcı ile yapılan görüşmelere dayanarak, Bhaduri ve Ha-Brookshire (2011), tedarik zinciri şeffaflığının tüketici satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilediği yönündeki bu iddiayı desteklemektedir. Ayrıca bir sorunun nedenini ortaya çıkarmak ve tekrar oluşmasını önlemek için sistemin ürünün izini sürebilmesi gerekmektedir. Bu iz sürümü ile birlikte güvenli olmayan ürünler geri çağırılacak ve böylece halk sağlığı daha korunur hale gelecektir (Bechini, Cimino, Marcelloni, ve Tomasi, 2008).

Tedarik zinciri şeffaflığı üzerine yapılan çalışmalar genel olarak tedarik zinciri şeffaflığının iki ana özelliğine odaklanmaktadır. Bazı araştırmacılar

tedarik zincirinin şeffaflığını, *izlenebilirlikle*; üretim sürecinde ve tedarik zinciri boyunca bir ürünün izlenebilme yeteneği ile ilişkilendirmiştir. Diğer grup araştırmacılar ise tedarik zinciri şeffaflığı kavramını, tedarikçilerin *sürdürülebilirlik* koşullarına uyup uymadığını diğer paydaşlarla paylaşma derecesi olarak tanımlamaktadır (Egels-zandén ve Hansson, 2016). Bu noktadan hareketle çalışma tedarik zincirinin şeffaflığının en önemli iki parametresi olan izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik üzerine inşa edilmiştir.

1. İzlenebilirlik

İzlenebilirliğin tarihi, bazı Avrupa ülkelerinin Fransız şampanyası gibi yüksek kaliteli gıdaların kökenini kanıtlamak istediği 1930'ların başlarına kadar uzanmaktadır (Norton vd., 2014). İşletmelerin herhangi bir ürünü hammadde aşamasından nihai ürün aşamasına gelene kadar tedarik zinciri boyunca izlemeleri genellikle zordur. Farklı sistem ve gereksinimlere sahip birden fazla aktör, farklı ülkelerden aynı ürün için üretime katkıda bulunabilir ve bu da tedarik zincirindeki bazı alanların opaklığına neden olabilir. İzlenebilirlik, bir ürünün geçmişini izlemek için tüm tedarik zinciri boyunca aktörlerin katılımını ve işbirliğini gerektirdiği için karmaşık bir konudur. Ancak teknolojiadaki gelişmelerle birlikte hem özel hem de kamu sektöründen gelen daha fazla şeffaflık talepleri izlenebilirliği giderek daha kolay yönetilebilir hale getirmektedir (Norton, Beier ve Shields, 2014).

Pratikte işletmelerin, tedarikçilerinin ve müşterilerinin kayıtlarını tutması ve bu bilgileri tüm tedarik zinciri boyunca her üyeye paylaşması durumunda zincir izlenebilirliği sağlanabilir (traceability) (Bechini vd., 2008). Bir varlığın izlenebilmesi (traceability), tedarik zincirinde geri izleme yoluyla kökenini tanımlamak anlamına gelirken, bir işletmenin takip edilmesi (tracking), tedarikçiden tedarik zincirinden tüketicilere olan yolunu takip etmektir.

İzlenebilirlik (traceability) her ürün için gerekli bir stratejik hizmettir. Bu stratejik hizmet güvenliği iyileştirmek, kalite kontrol faaliyetlerinde kullanmak, sahtekârlıkla mücadele etmek veya karmaşık zincirleri yönetmek için kullanılmaktadır. Özellikle gıda tedarik zincirindeki izlenebilirlik, bahsedilen nedenlerle son yıllarda büyük ilgi görmektedir. 1 Ocak 2005'ten beri AB içinde yasal bir zorunluluk haline gelmiştir. İzlenebilirlik sistemlerinin benzer gereksinimleri Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Japonya'da da mevcuttur (Bechini vd., 2008). Malların ve bilgilerin izlenebilmesi (traceability), takip edilebilmesi (tracking) ve pazar ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde cevap verilebilmesi; günümüz tedarik zincirlerinin başarılı ve verimli bir şekilde yönetilmesinin anahtarı olarak görülmektedir.

Uluslararası pazarda gıda ithalatı, küresel düzeyde izlenebilirlik stratejileri uygulama çabalarını arttırmıştır. Bu konu Birleşmiş Milletler (UN)'in Ortak Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Codex Alimentarius'a götürülmüştür. Codex ise gıda sektöründe izlenebilirliği, "üretim, işleme ve dağıtımın belirli aşamalarında bir gıda hareketini takip etme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Codex Alimentarius Commission, 2006). Daha yalın bir ifadeyle izlenebilirlik, tedarik zinciri aşamaları boyunca yukarı yönlü olarak ürüne ait kayıtların izlenebilinmesidir (Bechini vd., 2008). ISO 9001: 2000 standardına göre zincir izlenebilirliği, tüm tedarik zinciri boyunca kayıtlı kimlikler aracılığıyla bir malın tarihini, uygulamasını veya yerini tespit etme kabiliyetidir (Bechini vd., 2008). İzlenebilirlik, nesnelerin interneti (IoT) uygulamalarının da artan kullanımı ile birlikte, tedarik zinciri yönetimini etkileyecek trendler arasında gösterilmektedir. Nesnelerin interneti (IoT), radyo frekans ile tanımlama (RFID) etiketleri, sensörler, barkodlar, GPS etiketleri ve çipleri, ürünlerin, paketlerin ve nakliye konteynerlerinin yerlerinin her adımda izlenmesine imkân sağlamaktadır. Ayrıca malların orijinlerinden itibaren gerçek zamanlı takibine de olanak tanımaktadır (Kshetri, 2018a).

Bir tedarik zinciri içerisinde izlenebilirlik sisteminin uygulanması, ürünlerin fiziksel akışını bilgi akışına bağlamak için tedarik zinciri içerisindeki gerekli olan tüm taraflara ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda izlenebilirlik; dış ve iç izlenebilirlik olarak ikiye ayrılmaktadır. Dış izlenebilirlik; ürün tanımlama numaralarının, ürün etiketleri veya ilgili kâğıt ya da elektronik iş belgeleri üzerinden dağıtım kanalı katılımcılarına iletilmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Bu sayede, fiziksel ürünler izlenebilirlik için ihtiyaç duyulan bilgi gereklilikleri ile ilişkilendirilmektedir. Dış izlenebilirlik, geriye doğru izlemeye (tedarikçi izlenebilirliği) ve ileriye doğru takip etmeye (müşteri izlenebilirliği) olanak sağlamaktadır. İç izlenebilirlik ise; hammadde kimliklerini bitmiş ürünlere bağlamak için işletme içi süreçlerin sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Bir malzeme başka malzemelerle birleştirildiğinde, işlendiğinde, yeniden yapılandırıldığında veya yeniden pakletildiğinde, yeni ürün kendi ürün tanımlayıcısına sahip olmalıdır. İzlenebilirliği sağlamak için, bu yeni ürün ile orijinal malzeme girdileri arasında bağlantı sağlanmalıdır (Banerjee ve Menon, 2015).

Tablo1. İzlenebilirliğin firmalara sağlamış olduğu faydalar

Değerler ve Etkililikler	Paydaş Baskısı	Yasal Düzenlemeler	Küresel Uyum
-Risk azaltımı -Operasyonel etkinlik ve süreç tutarlılığı -Tedarikçi seçimi ve tedarikçi ilişkileri -İtibar faydası	-Ürün hakkında daha fazla bilgi talebinde olan paydaşların ihtiyaçlarının karşılanması -Sürdürülebilirlik taleplerinin sağlanması	-Yasal gerekliliklerin karşılanması	-Beklentilerin, süreçlerin ve sistemlerin standardizasyonu -Doğal kaynakların güvenliğini sağlama

Kaynak: Norton, T., Beier, J., ve Shields, L. (2014). *A guide to traceability*. New York.

İzlenebilirliğin tedarik zinciri içerisinde üreticilerin birinci kademe tedarikçilerini daha yakından izleme imkânı sağlamasıyla, tedarik zinciri ile ilgili riskler daha kolay çözüme kavuşturulabilir. Tedarik zincirinin farklı aşamalarında uygulanan bir izlenebilirlik sistemi, etkili olan veya olmayan süreçleri ayırt etmeyi sağlayarak karar vericiye yardımcı olabilir. Yeni tedarikçiler için, işletmeler kendi tedarik zincirlerini nasıl takip ettikleri hakkında soru sorabilir ve tedarikçinin işletmeye sağlayacağı katkıyı ölçebilir.

Güvenli arz kaynağı bugün olduğu gibi gelecekte de işletmeler için büyük önem arz etmektedir. Firmalar, ürünlere ait tedarik zinciri süreçlerinin zararlı, çevresel ve sosyal uygulamaları içerip içermediği hakkında paydaşların bilgi taleplerini karşılayabilmelidir (Chen vd., 2015). Sürdürülebilirlik konularıyla ilgili ulusal veya uluslararası yasal gerekliliklere ya da yönerge direktiflerine uygun faaliyetlerde bulunmak firmalar için önemlidir (Charlebois, 2014). Bu doğrultuda geliştirilen ortak raporlama şablonlarının ve standartlaştırılmış süreçlerin ortaya çıkması, firmaların izlenebilirlik taleplerine cevap vermesini daha basit ve daha ucuz hale getirmiştir. Firmalar tedarik zinciri boyunca yapılan işlemler sırasında toprak, su ve yaşam kaynaklarını yönetmede aktif rol oynamaktadır. Bu kaynakların uzun vadede korunmasına katkıda bulunmak firmaların görevleri arasında görülmekte ve paydaşlar tarafından da bu sorumlu davranışın sergilenmesi istenmektedir (Norton vd., 2014).

2. Sürdürülebilirlik

Üçüncü milenyum toplumunun büyük problemleri arasında en önemli ve kritik olanlardan biri de çevrenin korunmasıdır. Çevrenin korunması, gelecek nesillere yaşanabilir bir dünyayı garanti altına almak için ahlaki bir yükümlülüktür. Son yıllarda Avrupa'daki hükümetler, çevre konusunda uzun vadeli bir strateji öngörmeyi amaçlayan 7. Çevre Eylem Planı gibi mevzuat ve programlar yayınlamıştır. Dahası, Kuzey Avrupa gibi bazı coğrafi bölgelerde bu konudaki farkındalık hızla artmaktadır. Tüketiciler ürünlerin çevre dostu olmalarını açıkça bilmek istemekte ve aynı zamanda izlenebilirliğe sadece gıda sektöründe değil, farklı sektörlerde de ihtiyaç duymaktadır.

Gelecekteki ürünlerin dayanıklı, tehlikeli olmayan maddelerden üretilmesi ve geri dönüştürülmesi kolay olması gerekmektedir. Ayrıca ürünlerin, çalışanların kârdan pay aldıkları, karar verme sürecine katıldıkları ve sosyal olarak kabul edilebilir çalışma koşullarına sahip olduğu koşullar altında üretilmesi gerekmektedir (Wognum, Bremmers, Trienekens, Vorst ve Bloemhof, 2011). Örneğin kauçuk endüstrisi, kauçuk tarlaları ve çiftliklerindeki çalışma ve sosyal koşulları izlemenin yetersizliğinden olumsuz etkilenmiştir (Ries vd., 2013). Çok az sayıda kauçuk firması kauçuğu tedarik zinciri ağıyla izlemekte veya kauçuk tedarikçileri içerisindeki çalışma koşullarını kendi şirketlerinin sosyal sorumluluk politikalarının bir parçası olarak düşünmektedir (Bradu ve Orquin, 2014). Kakao ve kakao çekirdeklerinin, kakao/çikolata haline gelene kadar çeşitli aktörlerden oluşan bir zincirden geçmesinden dolayı kakao/çikolata endüstrilerinin de benzer sorunları vardır (ICCO, 2007).

3. Blokzincir

Blokzincir teknolojisi ilk olarak 2009 yılında Bitcoin'in omurgası olarak ortaya çıkmıştır ve ilk yıllarında nispeten sessiz bir şekilde varlığını sürdürmüştür (Bogart ve Rice, 2015). Blokzincir teknolojisi bilgi teknolojilerinin yoğun kullanıldığı günümüzde, sektör yapılarının değişiminde hayati bir rol oynamaktadır. Blokzincir günümüzde finans (Vranken, 2017), sağlık hizmetleri (Yue, Wang, Jin, Li ve Jiang, 2016), enerji (Noor, Yang, Guo, van Dam ve Wang, 2018), turizm (Önder ve Treiblmaier, 2018) ve kamu uygulamaları (Ølnes, Ubacht, ve Janssen 2017) gibi farklı sektörlerin ilgisini üzerine çekmiştir. Dünya Ekonomik Forumu (WEF, 2015) Blokzincir'in önümüzdeki on yılda dünyayı şekillendirmesi muhtemel olan altı "mega trend" arasında yer alacağını öne sürmektedir. Bitcoin sayesinde bilinirliği artan blokzincir teknolojisi, farklı kullanıcılar arasında yapılan işlem kayıtlarının tutulduğu ortak veri tabanının merkezden dağıtılmasına olanak sağlayarak, bireysel defterlere tek bir tarafın

müdahale etmesini engellemekte ve anonim olarak güncellemektedir (Madhwal ve Panfilov, 2017). Genel olarak blokzincir dağıtılmış bir defter-i kebirdir (Bogart ve Rice, 2015). Her blokzincir uygulamasının ana özgesi; katılımcılar arasındaki işlemler hakkında bilgi paylaşımı, tekrarlanması ve yayımı hakkında bir işbirliği protokolü olmasıdır (Viriyasitavat ve Hoonsoyon, 2018).

Blokzincir'in bütünlüğünün, esnekliğinin ve şeffaflığının temel özellikleri; işletmelerin iş süreçlerinde devrim yaratmaları için cazip bir seçenek olarak görülmektedir (Viriyasitavat ve Hoonsoyon, 2018). Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte özellikle nesnelerin internetine uyumlu cihazların artan kullanımı, otomasyon, bilgi paylaşımı ve işletmelerin dönüştürülmesi ile ilgili çok çeşitli fırsatlar sunmaktadır (Rahimi, Møller, ve Hvam, 2016; Xu, Xu, ve Li, 2018). Blokzincirin arkasındaki yenilik de mevcut teknolojilerin birleşiminden ortaya çıkmaktadır: paydaşlar arası ağ, kriptografik algoritmalar, dağıtılmış veri depolama ve merkezi olmayan mutakabat mekanizmaları bunlardan birkaçıdır (Pazaitis, De Filippi, ve Kostakis, 2017).

Tedarik zincirleri zaman zaman çok uzun olabilmektedir. Tedarik zincirlerinin şeffaflıklarını ve meşruiyetlerini ortaya koymadaki temel zorluk, nihai tüketiciler ve bir ürünün üreticileri arasındaki coğrafi uzaklıktır (Tysiachniouk, 2013). Bu nedenle tedarik zinciri üyeleri arasında eksikliğini daha fazla hissettiren ve tedarik zincirinin performansına etki eden önemli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlardan olan, güven ve paylaşılan vizyon, tedarik zinciri üyeleri arasında kurulacak ortaklıklarda en önemli iki etken olarak ifade edilmektedir (Halil, Mohammed, Mahbub, ve Saifuza, 2016). Güven ilişkisel mimarinin vazgeçilmez unsurudur; bir güven unsuru olmaksızın işbirliği ittifaklar ne inşa edilebilir ne de sürdürülebilir (Fawcett, Jones, ve Fawcett, 2012). Tedarik zinciri entegrasyonunun sağlanması, performansın artırılması ve başarılı tedarik zinciri uygulamaları için ortaklar arasında paylaşılan bilgi, bağlılık ve güven vazgeçilmez birer unsur haline gelmiştir (Chen, Yen, Rajkumar, ve Tomochko, 2011). Ayrıca tedarik zinciri üyeleri arasındaki şeffaflığın tedarik zinciri üyeleri arasındaki güvene etkisi literatürde yapılan çalışmalarda gözlemlenmektedir (Akkermans, Bogerd, & Doremalen, 2004).

İş ortaklarıyla paylaşılan bilgi ve güven temelli tedarik zinciri planlaması, başarılı tedarik zinciri yönetimi için vazgeçilmez bir gerekliliktir. Ticari ortaklar arasında güven eksikliği, genellikle her işlemin incelenmesi ve doğrulanmasını gerektirebilir, bu da işlem maliyetlerini kabul edilemez bir şekilde yüksek bir seviyeye çıkarabilir. Verimlilik azalır ve tedarik zinciri hedeflerinin temel taşları olan etkinlik ve verimlilik tehlikeye atılır (Kwon ve Suh, 2004).

Bu bakış açısıyla yeni geliştirilen blokzincir teknolojisi, iş süreçlerine güvenlik, dağıtım, açıklık, maliyet etkinliği ve en önemlisi güven konularının tesis edilmesinde gerekli temel bileşen olarak entegre edilmelidir. Bu doğrultuda modern teknolojilerin uygulanmasıyla, Endüstri 4.0 olarak adlandırılan yenilikçi iş süreci; birlikte çalışma, otomasyon, güven ve şeffaflık düzeylerini yükseltmeyi nihai hedef olarak görmektedir (Viriyasitavat ve Hoonsopon, 2018). Belirtilen hedeflere ulaşmak amacıyla kullanılan yeni teknolojik altyapıya sahip olan blokzincir, merkezi olmayan, çoğaltılmış, değiştirilemeyen ve kurcalandığı kolayca belli olan bir kayıt sistemine sahiptir. Blokzincir üzerindeki veriler silinemez (Galvez, Mejuto, ve Simal-Gandara, 2018), herkes blokzincir üzerindeki verileri okuyabilir ve doğruluğunu kontrol edebilir (Bano et al., 2017a). Bu mimarinin en önemli çıkarımı araçları ortadan kaldırmasıdır. Güvenilmeyen ya da yarı güvenilen taraflar, güvenilir bir aracının varlığı olmadan doğrudan ve şeffaf olarak birbirleriyle etkileşebilir (Bano et al., 2017b). Geleneksel merkezi sistemler; güven, güvenlik, işlemler için zaman ve maliyet konularında dezavantaja sahipken, modern merkezi olmayan sistemler; araçları elemine eder, işlemlerin daha kolay ve hızlı bir şekilde doğrulanmasına imkân tanır. Tüm bu özelliklerin yanı sıra düşük maliyetle daha fazla güvenlik ve daha fazla şeffaflık sağlar (Singhal, Dhameja, ve Panda, 2018).

Blokzincir, anahtar tedarik zinciri süreçlerinin, sonuçlarının ve performansının geçerli ve etkili bir şekilde ölçülmesini sağlamaktadır. Girdi izleme verileri bir blokzincir defterinde kayıt edildiği takdirde bu veriler değişmezdir. Zincirdeki diğer tedarikçiler de gönderileri, teslimatları ve ilerlemeyi takip edebilir. Bu şekilde blokzincir tedarikçiler arasında güven tesis eder (Kshetri, 2018b). Blokzincir ayrıca ürünün nakliyesi sırasında ürün kalitesini ölçme imkânı sunmaktadır. Örneğin; seyahat yolu ve süresi hakkındaki verileri analiz ederek, tedarik zincirindeki paydaşlar, ürünün yanlış bir yerde olup olmadığını ve çok uzun süre bir yerde kalıp kalmadığını bilebilir. Bu durum; sıcak ortamlarda bırakılamayan, soğutulmuş ürünler için özellikle önemlidir (Kshetri, 2018b).

4. Yöntem

Bu çalışmada yöntem olarak sosyal bilimler alanında giderek yaygınlaşan örnek olay yöntemi kullanılmıştır (Ksetri, 2016a,b). Örnek olay yöntemi araştırma konusuyla ilgili çok az ve sınırlı sayıda bilgi bulunduğu durumlarda o konuyla ilgili derinlemesine bilgi sağlamada faydalı olmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2017). Bu doğrultuda örnek olay yönteminin temel amacının, tanımlayıcı ve betimleyici olması gösterilebilir (Babbie, 2002). Çalışmada örnek olay yöntemi içerisinde yer

alan farklı yaklaşımlardan çoklu vaka analizleri kullanılarak kuram geliştirilme amaçlanmıştır. Tek vaka çalışması ile karşılaştırıldığında çoklu vaka çalışmaları, kuram geliştirmek için daha güçlü bir temel oluşturmaktadır (Rowley, 2002; Yin, 1994).

Sadece ikincil kaynaklardan yeterli bilgi alınabilen vakalar bu çalışmada kullanılmıştır. Eisenhardt ve Graebner (2007) teori inşası için yedi vaka kullanılmasının ideal bir durum olacağını ifade etmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmada yedi vakadan faydalanılmıştır. Örnek olayların seçiminde kullanılan yöntemler arasından en benzer olanlar (most similar) yöntemi tercih edilmiştir (Seawright and Gerring, 2008). Çünkü nüfusun genelini temsil eden en benzer örnek olayların kullanımı, genelleme için en güçlü temeli sağlayacaktır. En benzer yöntem, kalitatif analizin bilinen en eski tekniklerinden biridir ve tarihi J. S. Mill'in (1872) klasik çalışmasına kadar gitmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmada en benzer örnek olayları seçmek için blokzincirin tedarik zincirinde ürün izlenebilirliği ve takibinde kullanıldığı en benzer örnekler farklı ülkelerden ve sektörlerden tercih edilmiştir. Farklı ülkelerden ve sektörlerden yapılan bu seçim, çalışmanın geçerliliğini de ortaya koymaktadır. Ayrıca seçilen örnek olaylara ait detay bilgiye ulaşımın okuyucu tarafından da ulaşılabilmesi çalışmanın güvenilirliğini ifade etmektedir. Eppler (2006)'e göre örnek olay araştırmacıları, kullandıkları bilgilerin güncel ve eski olmamasını sağlamalıdır. Bu doğrultuda seçilen örnek olaylarla ilgili son haberleri takip ederek ve ilgili firmaların internet siteleri Ocak-Mart 2019 tarihleri arasında sıklıkla ziyaret edilerek verilerin güncelliği ve geçerliliği sağlanmıştır. Veri kalitesinin önemli bir boyutu da itibar ve güvenilirliktir. Yani veri içeriğinin güvenilirliği sağlanmış olmalıdır. Bu ifadeden kasıt verilerin tarafsız olması ve bir ön yargı içermemesidir (Wang ve Strong, 1996). Bu noktadan hareketle ilgili örnek olaylar sadece ilgili kuruluştan değil üçüncü parti kaynaklardan da doğrulanmıştır.

Örnek Olaylar

- *Tradelens*

Tradelens, IBM'nin blokzincir teknolojisi ve Maersk'in dünya çapında nakliye tecrübesini bir araya getirerek iki firma tarafından kurulmuştur. Tradelens, büyük endüstri oyuncuları tarafından desteklenen blokzincir teknolojisi ile geliştirilen açık ve tarafsız bir endüstri platformudur. Platform, küresel tedarik zincirinde daha fazla işbirliğini ve güveni güçlendirmek için daha verimli, öngörülebilir ve güvenli bilgi alışverişini desteklemektedir. Tradelens bilgilerin küresel tedarik zinciri boyunca akmasını sağlamaktadır. Ayrıca açıklığa ve güvenliğe katkıda bulunan üç ana bileşenden oluşmaktadır. Bu üç bileşen:

fabrikadan veya sahadan sevkiyata kadar ürünlerin takibi için bir mekanizma sağlayan blokzincir; diğer kullanıcıların faydalanması amacıyla bu iki firmanın geliştirdiği platformun üstünde yeni uygulamalar oluşturmak için uygulama programı arayüzleri; liman, gümrük ve nakliye firmaları gibi çeşitli kuruluşlarda veri paylaşımını kolaylaştırmak için standartlar geliştirmektir. Tradelens, kargo sahipleri için tedarik zincirinin her adımında neler olduğunu öğrenme; emniyet stokunu azaltma ve esnekliği artırma, gönderilerle ilgili bilgilerin çoğunu elle yönetme ihtiyacını ortadan kaldırma, fazla yük gibi konularda tam ve güvenilir bilgi edinerek doğrulama imkânı sağlama vb. faydalar sağlamaktadır.

• *Provenance*

“Gelecek Şeffaf Olacak” sloganı ile faaliyetlerine başlayan Londra merkezli Provenance firması ana amaçlarının, ürünler ve tedarik zincirleri hakkında açık ve erişilebilir bilgiler yoluyla ticarete anlamlı bir değişim sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Birleşik Krallıkta yapılan çalışmada y kuşağının %72’sinin olumlu sosyal ve çevresel etkiye sahip olan firmaların ürünleri için daha fazla ödeme yapmaya istekli olduğu görülmektedir. Söz konusu müşterilerin 10’undan 8’i gıda ürünleri alırken ürünün orijinini kontrol etmektedir (Newfoodmagazine, 2017). Provenance sisteminin omurgası ürünlerin ve materyallerin şeffaf, güvenli ve kapsayıcı bilgi içerecek şekilde takip edilmesine imkân sağlayacak blokzincir üzerine inşa edilmiştir. Blokzincir altyapısını kullanan sistem ile mevcut merkezi sistem arasındaki temel farklılıkların merkezi- ademi merkezi, denetlenebilirlik ve güvenilirlik hususlarında olduğu ifade edilmektedir. Provenance sürdürülebilir tedarik zincirleri oluşturabilmek adına ürünün hammadde aşamasından nihai ürün haline gelip müşteriye teslimine kadar herhangi bir zamanda ürünün doğası (1), kalitesi (2), miktarı (3) ve mülkiyeti (4) hakkında güvenilir bilgi sunmaktadır (Provenance, 2018).

• *Ripe*

Ripe, gıda üreticileri, dağıtımıcılar ve müşteriler arasında daha fazla güven ve şeffaflık yaratmak amacıyla gıda ve tarım endüstrisi için kurumsal blokzincir teknolojisi sunmaktadır. Firma 2017 yılının başından itibaren gıda sektöründe tedarik zinciri şeffaflığını artırmak için çalışmaktadır. Bu, durum yetiştiriciden dağıtımıcıya kadar herkesin içinde olduğu, verilere katkıda bulunduğu ve gıdanın yolculuğunu takip ettiği bir teknoloji platformu ile gerçekleştirilebilir. Ripe’ın gıda sektörüne ilk girişi Analog Device ve Sweetgreen işbirliği ile domatesin interneti adlı ürün ile olmuştur (Splitter, 2018). Domatesin interneti ile Ripe, çiftliklerden bol miktarda veri toplamak ve daha iyi domates yetiştirmek için blokzincir teknolojisini kullanmaya başlamıştır. Çiftçileri ve sensör makinelerini

kullanarak projede sıcaklık, nem, domatesin kimyasının okunması gibi her şey hakkında bilgi toplanmıştır. Bu proje ile birlikte çiftçiler, süreçleri otomatikleştirebilecek ve pazar talebini etkin bir şekilde karşılayabilecek yüksek kaliteli, sürdürülebilir ürünler için nesnelerin interneti ve sensörleri kullanabilecektir. Distribütörler, gıda güvenliği ve teslimatı hakkında gerçek zamanlı veriler sağlamak için gıda ürünlerini şeffaf bir şekilde takip edebilecektir. Tüketiciler açısından değerlendirildiğinde ise satın aldıkları gıdaların tedarik zinciri yolculuğuna dair güvenilir ve onaylı bilgi edinme imkânına sahip olacaklardır. Ripe yapmış olduğu çalışmaları referans olarak yakın gelecekte, Maersk gibi ortaklarla birlikte gıda blokzincirini küresel alana taşımak istemektedir (Ripe, 2018).

- *Hyperledger*

Hyperledger, sektörler arası blokzincir teknolojilerini geliştirmek için oluşturulmuş açık kaynak kodlu bir işbirliğidir. Finans, bankacılık, nesnelerin interneti, tedarik zinciri, üretim ve teknoloji alanlarının liderlerinin de dâhil olduğu 30 kurucu firma tarafından Linux işbirliği ile 2016 yılında küresel piyasalara adım atmıştır. Hyperledger, dağıtılmış defter çerçeveleri, akıllı sözleşme motorları, müşteri kütüphaneleri, grafik arayüzler, yardımcı programlar ve örnek uygulamalar da dâhil olmak üzere bir dizi iş blokzincir teknolojisini kuluçkaya yatırmakta ve geliştirmektedir. Hyperledgerin geliştirmiş olduğu Sawtooth tedarik zinciri programı herhangi bir varlığın menşeyini ve bağlamsal bilgilerini takip etmemizi sağlamaktadır. Bu anlamda Hyperledger Sawtooth dağıtılmış defter uygulamaları ve ağları oluşturmak için geliştirilmiş bir kurumsal blokzincir platformudur. Tasarım felsefesi, özellikle kurumsal kullanım için defterleri dağıtmayı ve akıllı sözleşmeleri güvenli hale getirmeyi hedeflemektedir. Sawtooth, çekirdek sistemini uygulama alanından ayırarak blokzincir uygulaması geliştirmeyi basitleştirmektedir. Uygulama geliştiricileri, çekirdek sisteminin temel tasarımını bilmeye gerek duymadan, istedikleri dili kullanarak, uygulamalarına uygun iş kurallarını belirleyebilmektedir (Hyperledger, 2018).

- *Waltonchain*

Waltonchain ekosistem çerçevesi kimlik doğrulaması, lüks giyim ürünleri kimliği (Supoto, 2018), gıda ve ilaç izlenebilirliği ve lojistik takibi gibi çeşitli iş senaryolarına uygulanmıştır. Waltonchain, geleneksel endüstrilerin iş modellerini ve ürün yelpazesini çeşitlendirmesine, değer zincirini genişletmesine, operasyon verimliliğini artırmasına ve hatta endüstri maliyetlerini azaltmasına yardımcı olmak için yeni bir IoT modeli kullanmaktadır. Blokzincir teknolojisinin

kullanıldığı durumlarda insanların güvenli bir şekilde işlem yapabilmeleri için önceden güven tesis etmeleri gerekmemektedir; çünkü her işlem blokzincirin dağıtılmış defterine kaydedilmekte, bu da değişmez ve doğrulanabilir kanıtlar sağlamaktadır. Blokzincir, internetin sanal dünyasındaki güven ve eşitlik sorunlarını mükemmel bir şekilde çözebilmektedir. Waltonchain, IoT geliştirilmesinde karşılaşılan merkezileşme sorunlarını yeni bir fikirle çözmek için blokzincir teknolojisini IoT'ye dâhil etmektedir. Değer temelli nesnelerin internetinin gerçekleştirilmesi, blokzincirin ve nesnelerin internetinin organik entegrasyonuna dayanan yepyeni bir iş ekosistemi yaratacaktır. Bu durum blokzincir teknolojisini internette, nesnelerin internetine kadar genişletecektir. Böylece RFID teknolojisi ve Waltonchain'in kombinasyonuna bağlı olarak tamamen paylaşılmış veri ve şeffaf bilgi ile gerçek, inandırıcı, izlenebilir bir iş modeli yaratılacaktır. Waltonchain ekibi, altyapı platformunun kurulmasıyla perakende, lojistik ve ürün üretimini kademeli olarak birleştirmek ve nihayetinde iş ekosisteminin tüm kapsamına haiz olmak için 4 aşamalı bir kalkınma planı hazırlamıştır (Waltonchain, 2018).

- *Walimai*

Walimai, 2013 Eylül ayında fikir olarak ortaya çıkmıştır. Zhejiang Üniversitesi (Hangzhou, Çin) Bilim Parkı'nda Şubat 2014'de resmi olarak operasyonlara başlamıştır. 2016 yılında IOS ve Android uygulamaları hayata geçirilmiş ve RFID etiketlerinin yeni versiyonları geliştirilmiştir. Walimai etiketi, ürüne orijin noktasında uygulanmaktadır. Bu etiket ürünü buluttaki dijital temsiliyle ilişkilendirmekte ve şunları içermektedir: şifreli benzersiz kimlik, dinamik kod ve coğrafi veriler. Küresel dolaşımda 461 milyar dolarlık değere sahip sahte mal bulunmaktadır. Walimai, anti-kopyalama işlevselliği ile RFID etiketleri aracılığıyla dijital ve fiziksel varlıkların birbirlerine bağlanmalarını sağlamaktadır. Geliştirilen uygulama ile müşteriler ürünü kendi telefonlarıyla doğrulayabilmektedir. Çin'deki bebek ürünleri satış mağazalarında 3 pilot o2o terminali ile pilot satışlar Eylül 2017'de başlamıştır (Wacoin, 2018).

- *Robomed*

Robomed, blokzincir teknolojisi tarafından yönetilen tıbbi bir ağ olup en etkili tıbbi bakım hizmetlerini sağlamak için tasarlanmıştır. 2017 yılının ikinci çeyreğinde geliştirilen akıllı tıbbi sözleşme, Robomed Network'ün ana ürünüdür. Robomed Network ekosistemi, sağlık hizmeti sunan kurumları ve hastaları, akıllı tıbbi bir sözleşmeye dayanarak, belirli bir tıbbi hizmetin ve hasta memnuniyetinin performans ölçütleri olan kriterler temelinde birleştirmektedir. Robomed, Ethereum blokzincir akıllı sözleşmeler ile bir tıbbi organizasyonun yönetilmesini

sağlamaktadır. Ethereum blokzincir özellik olarak kayıt tutma, şeffaflık ve güvenilirlik dâhil olmak üzere sağlık hizmetlerinde değer yaratmak ve yönetmek için eşsiz fırsatlar sunmaktadır. Ancak, hem hasta hem de tıbbi kuruluşlara bir rehber görevi görecektir esnek bir değer kavramını ortaya koymak için, ekosistemin ademi merkezîyetçi yasama mekanizmalarına ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda geliştirilen uygulamalarda Robomed Network sistemi, tıbbi hizmetlerin etkinliğini sağlamak adına kriterlerin merkezi olmayan yönetimi için bir araç içermektedir (Robomed Network, 2018).

5. Blokzincirin Tedarik Zinciri İzlenebilirliği ve Sürdürülebilirliği Üzerindeki Rolü

Blokzincir, ürünlerin kalitesini garanti etmeye yardımcı olabilir. IoT cihazlarından veya ekipman üzerindeki sensörlerden toplanabilecek sıcaklık, nem, hareket, kimyasal bileşim ya da diğer ilgili göstergelerle ilgili verileri birleştiren blokzincir, gıda ürünlerinin tedarik zinciri geçmişi ile ilgili her şeyi maliyet etkin bir şekilde onaylayabilir (Kshetri, 2018). Tradelens ekosistemi ise Filedelfiya'dan Hong Kong'a, Rotterdam'dan Singapur'a 20 limanı kapsamaktadır. Blokzincir tabanlı akıllı sözleşmeleri kullanarak Tradelens, uluslararası ticarete yer alan çok sayıda taraf arasında dijital işbirliğine olanak tanımaktadır. IoT ve sensörler vasıtasıyla nakliye firmalarından gümrük yetkililerine kadar tedarik zincirinin tüm paydaşları ürünün ağırlığı ve ortam sıcaklığı gibi verilere ulaşabilir. Bu sayede gerçek zamanlı verilere erişme imkânı sağlanmakta ve daha verimli bir etkileşim gerçekleştirilmektedir (IBM News Room, 2018). Blokzincir teknolojisi ve IoT altyapısını kullanmada diğer bir örnek uygulama ise Wlatochain Garment'dir. Waltonchain Garment, hazır giyim endüstrisinde kullanılan blokzincir tabanlı dünyanın ilk izlenebilirlik sistemidir. Proje Wlatochain ve Çin'de en son teknolojiye sahip kıyafetler üreten Kaltendin tarafından hayata geçirilmiştir (Supoto, 2018). Ripe ise blokzincir teknolojisinden azami seviyede yararlanarak tedarik zinciri üyeleri olan gıda üreticileri, dağıtıcılar ve tüketiciler için şeffaflık, güven ve dürüstlük yaratan bir dijital köprü oluşturmuştur.

Organik kahve şirketi olan Cambio'dan bir paket kahve alan kişi etiketi akıllı telefonunuzla tararsa, kahvenin kahvaltı masasına gelirken yolculuğu izleyebilmektedir. Tedarik zinciri izlenebilirliği kapsamında değerlendirildiğinde yolculuk kahvenin muhtemelen Peru'da hasatla başlamakta, sonra gemi ile taşınmakta, Şangay'da kavrulmakta ve daha sonra evinize teslim edeceği adımları izlemektedir. Cambio Kahve CEO'su Sebastian Martin amaçlarını "tüketicileri hikayenin orijinine bağlamak" olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle nihai ürünün

tüketicilere ulaşıncaya kadar olan yolculuğundaki adımları blokzincire kaydedilmektedir. Cambio, blokzincir teknolojik altyapısını Hyperledger Sawtooth işbirliği ile hayata geçirmiştir. Blokzincirin sağlamış olduğu verilerin değiştirilemezliği özelliği sayesinde de tüketicilerin ürüne ait güven düzeyleri yükselmektedir. Bu değiştirilemez kayıtlar üreticilerden tüketicilere direkt bir bağlantı kurmak isteyen Cambio için misyonlarının kanıtı olarak görülmektedir.

Sahte veya taklit ürünler Çin’de önemli bir pazar hacmine sahiptir. ABD Ticaret Odası raporuna göre Çin ve Hong Kong dünya taklit veya sahte mallarının %86’sının kaynağı olarak görülmektedir. Yine aynı rapora göre pazarın büyüklüğü yaklaşık 397 milyar \$’dır. Aynı rapora göre 2016 yılında Çin’in ihracatının %12,5’ini sahte veya taklit ürünler oluşturmaktadır (Chen, Yue ve Zhao, 2018). Sahte ya da taklit ürünlerin ekonomik etkilerinin yanı sıra insan sağlığı üzerine olan etkileri de son yıllarda giderek önem kazanmıştır. 2008 yılında Çin’de sahte kontamine süt tozu nedeniyle 300 bin bebek hastalanmıştır. Ülke genelinde 294 bin bebek melaminle kaplı süt tozu nedeniyle idrar problemleri yaşamıştır. Sayının önemli bir kısmı ayakta tedavi edilmesine karşın 54 bin bebek hastanelerde yatarak tedavi edilmiştir (Pimentel, 2017). Sahte ürünlerin ekonomik ve insan sağlığı alanında artan kaygı düzeyi Walimai’nin, sahteciliği önleyici blokzincir tabanlı güvenli RFID etiketleri geliştirmesini sağlamıştır.

Tedarik zincirinde bulunan tüm öğelerin bilgiye erişimini kolaylaştırması ve tedarik zincirinin entegrasyonunu gerçekleştirmesi amacıyla ortaya çıkan Robomed Network ise sağlık sektöründe akıllı sözleşmeler vasıtasıyla devrim yaratmaktadır. Hastanın ve sağlık kuruluşlarının entegre olduğu bir süreç tasarlayan Robomed, bu sayede bürokratik, yasal ve finansal güçlüklerle karşılaşmadan tüm katılımcıların birbirleriyle etkileşime geçebilmesine olanak tanımıştır. Tedarik zinciri öğelerinin hepsinin tüm süreçleri izleyebildiği Ethereum tabanlı blokzincir teknolojisi ile Robomed, sağlık endüstrisinde daha etkin, verimli ve şeffaf bir süreç geliştirmektedir (Robomed Network, 2018).

Ürünlerin yaratılması, dağıtılması ve kullanılması birçok olumsuz sonuç da doğurmaktadır. Çevresel zarar, güvensiz ve sağlıksız çalışma koşulları, ürün ömrü sonunda atık duruma geçen değerli materyaller bu olumsuz sonuçlardan birkaçıdır. Bu doğrultuda öncü şirketler açık, şeffaf tedarik zincirleri ve sürdürülebilir üretimin rekabet avantajı yaratmadaki etkisini uzun zaman önce fark etmiştir. Provenance, müşterilere blokzincir tabanlı teknolojik altyapısı ile ürünlerin insani çalışma koşullarında üretilip üretilmediğini ve üretimi, dağıtımı

ve kullanımı esnasında doğuracağı çevresel sorunlar hakkında bilgi vermektedir (Provenance, 2018).

Sonuç ve Tartışma

Finans dünyasına yeni bir bakış açısı kazandıran Bitcoin'in popülerliğinin arkasında kalmasına karşın blokzincir teknolojisi giderek işletmelerin diğer fonksiyonları tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada firmaların tedarik zinciri yönetiminde üzerinde durması gereken en temel konulardan biri olan şeffaflık kavramı blokzincir teknolojisi ile ele alınmış ve günümüzde blokzincir teknolojik altyapısını kullanan firmaların bulunduğu örnek olaylar vasıtasıyla kuram geliştirilmeye çalışılmıştır. Kuram geliştirilmeye çalışılırken şeffaflık: izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik alt boyutları kapsamında incelenmiştir. Blokzincir, önemli sosyal ve ekonomik etkilere sahiptir (Kshetri, 2018a). Çünkü blokzincir merkezi tutulan defterlerin dağıtık tutulmasına imkân tanımaktadır. Kriptografi sayesinde de bu dağıtık defterlerin gizliliği sağlanmaktadır. Ayrıca kriptografi, işlemleri doğrulamakta ve katılımcıların yalnızca defterin kendileriyle ilgili olan bölümlerini görmelerine izin vermektedir. Bu sayede aynı işlem içerisinde olan katılımcılar aynı kayıtlara erişebilmektedir. Bu da blokzincirin şeffaflığını ifade etmektedir. Bununla birlikte tüm ilgili ağ katılımcıları onay vermeden işlem geçerlilik kazanmamaktadır. Blokzincirin iş birliği temelli yapısı bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Blokzincir teknolojik altyapısı kullanılarak geliştirilen uygulamaların paylaşıldığı örnek olaylarda sıklıkla izlenebilirliğin ön plana çıktığı görülmektedir. Sürdürülebilirlik hususunda ise tüketicilerin çevresel faktörlere odaklandığı bu doğrultuda firmaların da ürünlerinin çevresel etkileri hakkında bilgi paylaşımında buldukları görülmektedir. Ancak çalışmada çevresel şartlarla birlikte çalışma koşulları da sürdürülebilirlik alt kriteri olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda bilinç düzeyinin artmasıyla birlikte tüketiciler, üretici firmalardan işgörenlerin çalışma koşullarına dair bilgileri talep edecektir. Böylece blokzincir teknolojik altyapısını kullanan firmalar tüketicilerle ürünlerini meydana getiren işgörenlerin çalışma koşullarını da paylaşabilecektir. Nitekim az sayıda olan uygulamaların ilerleyen dönemde artacağı düşünülmektedir.

Firmaların blokzincir uygulamalarına başlamadan önce blokzincirin firma stratejileriyle uyumlu olup olmadığı kontrol edilmelidir. Çünkü her firmaya ve her duruma uyan sihirli bir formül yoktur. Bu doğrultuda blokzincir uygulamalarının titiz bir şekilde maliyet-fayda analizi yapılmalıdır. Blokzincirin avantajlarına karşın küresel anlamda bazı kaygılar da artmaktadır. Bu anlamda blokzincirin potansiyeli çok büyük olmakla birlikte, onu çevreleyen bir belirsizlik

söz konusudur. Dünya Bankası (2017) raporuna göre bu yeni teknolojinin ortaya çıkmasıyla tüketici koruma sorunlarının, finansal bütünlük kaygılarının, işlemlerin hızının, çevresel ayak izinin, yasal, düzenleyici ve teknolojik sorunların da çözülmesi gerekmektedir.

Blokszincirin tedarik zincirlerinde kullanılmaya başlanmasının domino etkisi yaratacağı da düşünülmektedir. Örneğin bir çiftçi ürettiği ürünleri blokszincire kaydederse çiftçiden satın alan dağıtım firması da kayıt olmak zorunda olacaktır. Böylece tedarik zincirinin tüm öğelerinin blokszincire entegrasyonu gerçekleştirilecektir. Bu yaklaşımın benzer tedarik zincirlerini de tetikleyeceği beklenmektedir. Ayrıca müşterilerin ürünlere ait daha fazla bilgiye sahip olma isteği de tedarik zincirlerinin blokszincir kullanma istekliliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- AKKERMANS, H., BOGERD, P., & DOREMALEN, J. VAN (2004), *Travail, transparency and trust: A case study of computer-supported collaborative supply chain planning in high-tech electronics*, 153, 445–456. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(03\)00164-4](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(03)00164-4)
- ARIYAWARDANA, A., GANEGODAGE, K., & MORTLOCK, M. Y. (2017), "Consumers' trust in vegetable supply chain members and their behavioural responses : A study based in Queensland , Australia", *Food Control*, 73, 193–201. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2016.08.006>
- BANERJEE, R., & MENON, H. (2015), *Traceability in Food and Agricultural Products*. Retrieved from <http://www.intracen.org/exporters/quality-management/>
- BANO, S., SONNINO, A., AL-BASSAM, M., AZOUVI, S., MCCORRY, P., MEIKLEJOHN, S., & DANEZIS, G. (2017a), *Consensus in the Age of Blockchains*. Retrieved from <http://arxiv.org/abs/1711.03936>
- BANO, S., SONNINO, A., AL-BASSAM, M., AZOUVI, S., MCCORRY, P., MEIKLEJOHN, S., & DANEZIS, G. (2017b), *Consensus in the Age of Blockchains*.
- BASTIAN, J., & ZENTES, J. (2013), "Supply chain transparency as a key prerequisite for sustainable agri-food supply chain management", *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*. Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1080/09593969.2013.834836>
- BECHINI, A., CİMİNO, M. G. C. A., MARCELLONI, F., & TOMASI, A.

- (2008), *Patterns and technologies for enabling supply chain traceability through collaborative e-business*, 50, 342–359. <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2007.02.017>
- BEULENS, A. J. M., FOLSTAR, P., & HOFSTEDÉ, G. J. (2005), *Food safety and transparency in food chains and networks Relationships and challenges*, 16, 481–486. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2003.10.010>
- BOGART, S., & RICE, K. (2015a), "The Blockchain Report: Welcome to the Internet of Value", *Needham & Company, October*, 1–57. <https://doi.org/10.15623/ijret.2016.0509001>
- BOGART, S., & RICE, K. (2015b), "The Blockchain Report: Welcome to the Internet of Value", *Needham & Company, October*, 1–57. <https://doi.org/10.15623/ijret.2016.0509001>
- BRADU, C., & ORQUIN, J. L. (2014), *The Mediated Influence of a Traceability Label on Consumer's Willingness to Buy the Labelled Product*, 283–295. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1872-2>
- CHEN, J. V, YEN, D. C., RAJKUMAR, T. M., & TOMOCHKO, N. A. (2011), "Computer Standards & Interfaces The antecedent factors on trust and commitment in supply chain relationships", *Computer Standards & Interfaces*, 33(3), 262–270. <https://doi.org/10.1016/j.csi.2010.05.003>
- EGELS-ZANDÉN, N., & HANSSON, N. (2016), "Supply Chain Transparency as a Consumer or Corporate Tool : The Case of Nudie Jeans Co", *Journal of Consumer Policy*, 377–395. <https://doi.org/10.1007/s10603-015-9283-7>
- EGELS-ZANDÉN, N., HULTHÉN, K., & WULFF, G. (2015), "Trade-offs in supply chain transparency : the case of Nudie Jeans Co", *Journal of Cleaner Production*, 107, 95–104. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.04.074>
- FAWCETT, S. E., JONES, S. L., & FAWCETT, A. M. (2012), "Supply chain trust : The catalyst for collaborative innovation", *Business Horizons*, 55(2), 163–178. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.11.004>
- GALVEZ, J. F., MEJUTO, J. C., & SIMAL-GANDARA, J. (2018), "Future challenges on the use of blockchain for food traceability analysis", *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 107, 222–232. <https://doi.org/10.1016/J.TRAC.2018.08.011>

- GÜNEŞ, E., AKTAÇ, Ş., & KORKMAZ, İ. (2014), "Tüketicilerin Gıda Etiketlerine Yönelik Tutum ve Davranışları", *Akademik Gıda*, 12(3), 30–37. Retrieved from <http://www.academicfoodjournal.com>
- HALİL, F. M., MOHAMMED, M. F., MAHBUB, R., & SAIFUZA, A. (2016), "Trust Attributes to Supply Chain Partnering in Industrialised Building System", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 222, 46–55. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.174>
- KSHETRI, N. (2018a), "International Journal of Information Management 1 Blockchain ' s roles in meeting key supply chain management objectives", *International Journal of Information Management*, 39(December 2017), 80–89. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.12.005>
- KSHETRI, N. (2018b), "International Journal of Information Management 1 Blockchain ' s roles in meeting key supply chain management objectives", *International Journal of Information Management*, 39(December 2017), 80–89. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.12.005>
- KWON, I. G., & SUH, T. (2004), "Factors Affecting the Level of Trust and Commitment in Supply Chain Relationships", *The Journal of Supply Chain Management*, 40(2), 4–14. <https://doi.org/10.1111/j.1745-493X.2004.tb00165.x>
- LAMMING, R., CALDWELL, N., & HARRISON, D. (2004), *Developing the Concept of Transparency for Use in Supply Relationships*, 15, 291–302.
- MADHWAL, Y., & PANFILOV, P. (2017), *Blockchain And Supply Chain Management: Aircrafts' Parts' Business Case*, 1051–1056. <https://doi.org/10.2507/28th.daaam.proceedings.146>
- MOL, A. P. J. (2015), "Transparency and value chain sustainability", *Journal of Cleaner Production*, 107, 154–161. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.11.012>
- NEW, S. (2010), "Operations: The Transparent Supply Chain", *Harvard Business Review*, 88(10), 76–82.
- NOOR, S., YANG, W., GUO, M., van DAM, K. H., & WANG, X. (2018), "Energy Demand Side Management within micro-grid networks enhanced by blockchain", *Applied Energy*, 228(April), 1385–1398. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2018.07.012>

- NORTON, T., BEIER, J., & SHIELDS, L. (2014a), *A guide to traceability*. New York.
- NORTON, T., BEIER, J., & SHIELDS, L. (2014b), *A guide to traceability*. New York. Retrieved from <https://www.unglobalcompact.org/library/791>
- ØLNES, S., UBACHT, J., & JANSSEN, M. (2017), "Blockchain in government: Benefits and implications of distributed ledger technology for information sharing", *Government Information Quarterly*, 34(3), 355–364. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2017.09.007>
- ÖNDER, I., & TREIBLMAIER, H. (2018), "Blockchain and tourism: Three research propositions", *Annals of Tourism Research*, 72(March), 180–182. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.03.005>
- PAZAITIS, A., De FILIPPİ, P., & KOSTAKIS, V. (2017), "Blockchain and value systems in the sharing economy: The illustrative case of Backfeed", *Technological Forecasting and Social Change*, 125(May), 105–115. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.05.025>
- RAHİMİ, F., MØLLER, C., & HVAM, L. (2016), "Business process management and IT management: The missing integration", *International Journal of Information Management*, 36(1), 142–154. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2015.10.004>
- SINGHAL, B., DHAMEJA, G., & PANDA, P. S. (2018), *Beginning Blockchain A Beginner's Guide to Building Blockchain Solutions*. Bangalore: Apress. <https://doi.org/10.1007/978-1-4842-3444-0>
- TYSIACHNIUK, M. (2013), "Forest Policy and Economics Fostering transparency in the transnational supply chain: From Russian forest producers to consumers in Europe and the USA ☆", *Forest Policy and Economics*, 31, 3–11. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2012.02.011>
- VİRİYASITAVAT, W., & HOONSOPON, D. (2018a), "Blockchain characteristics and consensus in modern business processes", *Journal of Industrial Information Integration*, (July), 0–1. <https://doi.org/10.1016/j.jii.2018.07.004>
- VİRİYASITAVAT, W., & HOONSOPON, D. (2018b), "Blockchain characteristics and consensus in modern business processes", *Journal of Industrial Information Integration*, (July), 0–1. <https://doi.org/10.1016/j.jii.2018.07.004>

- VRANKEN, H. (2017), "Sustainability of bitcoin and blockchains", *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 28, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2017.04.011>
- WOGNUM, P. M. N., BREMMERS, H., TRIENEKENS, J. H., VORST, J. G. A. J. VAN DER, & BLOEMHOF, J. M. (2011), "Advanced Engineering Informatics Systems for sustainability and transparency of food supply chains – Current status and challenges", *Advanced Engineering Informatics*, 25(1), 65–76. <https://doi.org/10.1016/j.aei.2010.06.001>
- XU, L. DA, XU, E. L., & LI, L. (2018), "Industry 4.0: state of the art and future trends", *International Journal of Production Research*, 7543, 1–22. <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1444806>
- YUE, X., WANG, H., JIN, D., LI, M., & JIANG, W. (2016), "Healthcare Data Gateways: Found Healthcare Intelligence on Blockchain with Novel Privacy Risk Control", *Journal of Medical Systems*, 40(10), <https://doi.org/10.1007/s10916-016-0574-6>

YERLİ MARKALI OTOMOBİL SATIN ALMA NİYETİNDE ETNOSENTRİZM, ÜLKE İMAJI VE YENİLİKÇİLİĞİN ETKİSİ: TÜRKİYE’NİN OTOMOBİLİ (TOGG) BAĞLAMINDA BİR ARAŞTIRMA

İbrahim AVCI¹

Geliş: 04.05.2020 / Kabul: 09.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.731882

Öz

Otomotiv sektörü bir ülkedeki birçok sektörü etkileyen ve ekonomik anlamda ülkenin kalkınması konusunda lokomotif görevi gören sektörlerden biridir. Gerek yabancı markalı otomobillere olan ilginin artması gerek yerli alternatiflerinin azlığı gibi nedenlerden dolayı otomotiv sektöründe dışa bağımlılık artmış ve ülkelerin kendi yerli markalı otomobillerini üretmeleri büyük önem kazanmıştır. Bu anlayışla Türkiye’de 1960’lı yıllarda yerli markalı otomobil üretme konusunda girişimler yapılsa da seri üretime geçilememiş ve 2017 yılında Türkiye’nin Otomobili Girişim Grubu tarafından yerli ve milli otomobil olarak lanse edilen Türkiye’nin Otomobili ismi ile yerli markalı otomobilin prototipleri üretilerek, tanıtımı 27 Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bazı tüketiciler tanıtımı yapılan prototipleri fiziki olarak görebilirken bazıları ise medya kanalları aracılığı ile takip etmişlerdir. Dolayısı ile araştırmanın temel amacı tüketicilerin tanıtımı yapılan yerli markalı otomobile yönelik görüşlerini belirlemek ve bu kapsamda tüketici yenilikçiliği, tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke imajı faktörlerinin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaçla hazırlanan çevrimiçi anket formu 11.01.2020 ve 04.02.2020 tarihleri aralığında 584 katılımcıya uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 21 ve AMOS 24 programları ile analiz edilmiş ve analiz sonucunda tüketici yenilikçiliği ve tüketici etnosentrizminin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde olumlu

¹ Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, ibrahimavcimail@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9112-5076>.

etkilerinin olduğu, menşei ülke imajı faktörünün ise yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Yerli otomobil, Türkiye'nin otomobili, Tüketici etnosentrizmi, Tüketici yenilikçiliği, Satın alma niyeti

THE EFFECT OF ETHNOCENTRISM, COUNTRY IMAGE AND INNOVATIVENESS ON THE INTENTION TO PURCHASE A DOMESTIC BRANDED CAR: A STUDY IN THE CONTEXT OF TURKEY'S CAR (TOGG)

Abstract

The automotive sector is one of the sectors that affects many sectors in a country and acts as a locomotive in the economic development of the country. Due to reasons such as increased interest in foreign branded cars and low domestic alternatives, foreign dependence in the automotive sector has increased and it has become very important for countries to produce their own domestic branded cars. In the 1960s in Turkey, attempts have been made in producing domestic branded car but mass production has not been started. In 2017 the local and national car touted as the prototype of Turkey's car was produced by Turkey's Automobile Enterprise Group and it is presented on December 27, 2019. Some consumers can see the presented prototypes physically, while others have followed them through media channels. Therefore, the main purpose of the research is to determine the opinions of the consumers towards the domestic branded cars that is presented and to determine whether consumer innovativeness, consumer ethnocentrism and country of origin image factors have an impact on the intention to purchase domestic branded cars. The online questionnaire prepared for this purpose was applied to 584 participants between 11.01.2020 and 04.02.2020. The data obtained were analyzed with SPSS 21 and AMOS 24 programs and as a result of the analysis, it was determined that consumer innovativeness and consumer ethnocentrism had positive effects on the intention to purchase domestic branded cars, while the country of origin image factor had no significant effect on the intention to purchase domestic branded cars.

Keywords: Domestic car, Turkey's car, Consumer ethnocentrism, Consumer innovativeness, Purchase intention

Giriş

Her ülkede ekonomik büyüme ve kalkınma açısından büyük bir öneme sahip olan otomotiv sektörü, doğrudan ve dolaylı olarak demir-çelik, plastik,

petro-kimya, hafif metaller gibi birçok temel sanayi dallarını etkilediği için üzerinde durulması gereken bir sektördür (Korkmaz, 2016: 18) Zamanla hem teknolojik hem de sosyolojik anlamda yaşanan gelişmeler (bilgisayar destekli üretim, motor, elektronik, multimedya alanında yapılan yenilikler, değişen tüketici tercihleri, artan otomobil talebi vb.) otomotiv sektörünü de etkilemiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren otomobil firmalarının, otomobil üretmek için gereken girdilerinin çoğunluğu 1990’lı yıllara kadar ülke içerisinde üretilirken, bu yıllardan sonra teknolojinin gelişmesi ve rekabetin artmasıyla maliyetleri azaltmak isteyen firmalar girdileri kendi ülkelerinden sağlamışlardır. Bu durum sonucunda otomotiv sektöründe dışa bağımlılık ve girdi ithalatı artmıştır (İnançlı ve Konak; 2011: 344). Kimi ülkeler yerli markalı otomobilini üretmeye çalışırken, kimi ülkeler ise otomobil üretiminde montaj ülkesi olarak pazarda yer almaktadır. Bir ülkenin yerli markalı otomobilini kendisinin üretmesi gerek ekonomik kalkınma gerek toplumsal kalkınma açısından çok önemlidir. Ancak otomotiv sektörü farklı dinamiklere sahip olduğu için otomobil üretimi kolay olmamaktadır. Türkiye 1960’lı yıllarda yerli markalı otomobilini üretme konusunda büyük bir yol kat etmiş ancak o zamanki şartlardan dolayı seri üretime geçilememiştir. O yıllardan günümüze kadar Türkiye’nin otomobilinin üretileceği hayali taşınmaktadır. Bu hayali gerçekleştirmek amacıyla 2017 yılında ayrıntıları belli olan ve Anadolu Grubu, BMC, Kök Grubu, Turkcell, Zorlu Grubu ortaklığı ile kurulan Türkiye’nin Otomobili Girişim Grubu (TOGG) tarafından Türkiye’nin Otomobilinin prototipleri İtalya’da Pininfarina firmasına ürettirilmiştir. Prototipleri üretilen yerli markalı otomobilin SUV ve Sedan modellerinin tanıtımı 27 Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Prototip tanıtımına özel davetli olarak katılan kişiler yerli markalı otomobilleri fiziki olarak yerinde inceleme fırsatı bulurken, tanıtıma katılmayan kişiler tanıtım etkinliği aynı zamanda canlı olarak da yayınlandığı için medya kanalları aracılığı ile bu otomobilleri görme fırsatı elde etmişlerdir. Tanıtımı yapılan yerli markalı otomobil modellerinin gerek teknik özellikleri gerek dizaynı ile son teknolojiye sahip olacağı bilgisi kamuoyu ile paylaşılmıştır. 2022 yılında ilk olarak SUV modelinin ve 2030 yılında ise 5 farklı modelin seri üretime geçeceği ifade edilen yerli markalı otomobiller ile ilgili TOGG tanıtımı sonrası yapılmış olan pek fazla araştırma rastlanmamaktadır. Ancak daha önce yerli otomobil ile ilgili olarak algılanan risk, menşei ülke imajı ve fabrika yeri seçimi gibi konularda birkaç çalışma (Aktan, 2013; Yılmaz ve Karakadılar, 2015; Yıldız ve Demir, 2019) yapılmıştır. Ayrıca tüketicilerin yerli ürün satın alma tercihleri ile ilgili araştırmalar (Arı ve Madran, 2011; Renko, Karanovic, ve Matic, 2012; Shoham ve Brenecic, 2003; Zhang, 1997) incelendiğinde tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke imajı

kavramları göze çarpmaktadır. İlk kez Shimp ve Sharma (1987) tarafından değinilen tüketici etnosentrizmi kavramı, tüketicilerin yerli ürünleri satın almaları ya da yabancı ürünleri satın almamalarını etkileyen önemli bir değişken iken, menşei ülke imajı ise bir ürün ya da hizmetin anavatanını ifade etmektedir. Bu iki faktörün tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde etkilerinin olduğu bilinmektedir. Bunların dışında seri üretime geçmesi planlanan yerli markalı otomobil teknolojik anlamda yeni özelliklere sahip olacağı için, tüketicilerin yenilikçi özelliklere sahip olmasının da satın alma niyetinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Bu çerçevede araştırmanın temel amacı tüketici yenilikçiliği, tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke imajı faktörlerinin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmak ve ayrıca tüketicilerin Türkiye'nin Otomobiline yönelik satın alma istekleri, fiyat beklentileri ve en çok beğenilen model gibi konulara yönelik görüşlerini belirlemektir. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde konuyla ilgili kavramsal çerçeveye ve literatüre değinilerek uygulanan yönteme dair bilgilere yer verilmiş ve analiz sonucu elde edilen bulgulara yönelik sonuç ve değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Türkiye'nin Otomobil Tarihi

Dünya'da ve Avrupa'da çok önceleri başlayan otomotiv sektörünün doğuşu, Türkiye tarihinde Cumhuriyet dönemine dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ford markası ilk olarak Türkiye pazarına girmiş, daha sonra ise Fiat markası Türkiye'de görülmeye başlanmıştır. 1930'lu yıllarda Ford markası Türkiye'de montaj fabrikası kurmaya çalışmış ancak ekonomik sıkıntıların bütün dünyayı etkilediği Büyük Buhran'dan dolayı başarısız olmuştur. Türkiye'de ilk olarak 1950'li yıllarda otomotiv sanayisi kurulmuş, 1960'lı ve 1970'li yıllarda otomotiv sektörü az da olsa gelişme göstermiştir. İlk olarak 1954 yılında Willys Overland Ltd. Şti. tarafından otomotiv sanayi ürünleri üretilmeye başlanmıştır (Bedir, 1999: 79). Koç Ticaret A.Ş. ise 1956 yılında Ford markasının montaj hakkına sahip bayi olarak imtiyaz almış ve otomobil üretimine başlamıştır. Bu yıllarda montaj ülkesi olmak yerine %100 yerli markalı Türk otomobili üretme fikri önem kazanmış ve bu doğrultuda dönemin hükümet başkanının da desteği ile "Devrim Otomobili" ismi ile 1961 yılında 4 adet prototip yerli markalı otomobil üretilmiştir. Ancak o yıllarda yıllık talebin 5.000 adetin altında kaldığı ve bu nedenle üretime geçilemeyeceği gerekçesi ile seri üretime geçilememiştir (Pişkin, 2017: 26). Bu ilk yerli markalı otomobil üretim denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu girişim rafa kaldırılmıştır. Daha sonra 1966 yılında Anadolu markası ile bazı parçaları Ford firmasından temin edilen ve Koç Grup tarafından

üretilen (ikinci) yerli markalı otomobil piyasaya çıkmıştır. Bu şekilde gelişme gösteren otomotiv sektörüne, hazırlanan kalkınma planlarında ağırlık verilse de tam anlamı ile yerli markalı otomobil üretme konusunda adımlar atılamamıştır. Ancak otomotiv sektörü birçok farklı sektörü doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği için sektörde yenilikler takip edilmiştir. Birçok sektörü etkileyen otomotiv sektörünün Türkiye'deki rakamsal büyüklüğü, ihracat/üretim oranı 2018 yılında %85'e ulaşmıştır. Uluslararası Motorlu Taşıt Üreticileri Derneği (OICA) 2018 yılı istatistiklerine göre, Türkiye'de bir buçuk milyon adetten fazla araç üretimi gerçekleşmiştir (Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2019: 12). Türkiye'de otomotiv pazarı 2020 yılı Ocak-Mayıs döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre %20,5 (189.118 adet) artmıştır. Ancak üretimde %33,6 azalma (331.391 adet) ve ihracatta ise %33 azalma (8 milyar 955 milyon dolar) yaşanmıştır. Dünyada ise toplam otomotiv pazarı 2019 yılına oranla 2020 yılı sonunda %15,4 azalışla 79.534 milyon adet seviyesinde beklenmektedir. 2021 yılında ise bu rakamın %12,2'lik bir artışla yaklaşık olarak 90 milyon adet olacağı tahmin edilmektedir. Üretim açısından ise 2020 yılı dünya toplam otomotiv üretimi 2019 yılına oranla %14 azalışla 79.823 adet seviyesinde beklenmektedir. 2021 yılında ise bu üretim rakamının %13,3 artışla 90.461 adet seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir (ODD, 2020). Yine OICA verilerine göre dünyada 54 ülkede otomobil üretilmekte ancak sadece 13 ülke, yerli markalı otomobil üretme kapasitesine sahiptir. Örneğin bu ülkelerden biri olan Malezya'da, 2000 yılında Proton firması tarafından Mitsubishi lisansı ile Waja markası ile yerli otomobil üretilmiştir (Erkut, 2017: 2). Türkiye'deki motorlu araç satışları OSD (Otomotiv Sanayii Derneği) verilerine göre incelendiğinde 2019 yılında 492 bin adet satış gerçekleştiği ve bu satışın yaklaşık olarak 480 bin adedini otomobil ve hafif ticari araçların oluşturduğu belirlenmiştir. Otomobil satışları 387 bin adet iken, hafif ticari araç satışları ise 90 bin civarında gerçekleşmiştir (KPMG, 2020). 2020 yılı Ocak-Haziran döneminde ise yaklaşık olarak 262 bin adet olan araç satışlarının 203.595 adetinin otomobil satışları oluşturmaktadır (OSD, 2020). Bu bilgiler doğrultusunda ülkeler için otomotiv sektörünün ve kendi yerli markalı otomobillerinin üretilmesinin önemli olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Yerli ve Milli Otomobil Türkiye'nin Otomobili

İlk olarak 2017 yılında detayları paylaşılan ve Anadolu Grubu, BMC, Kök Grubu, Turkcell, Zorlu Grubu ortaklığı ile kurulan Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu (TOGG) tarafından 2 farklı modeldeki yerli markalı otomobillerin prototipleri İtalya'da hazırlanmıştır. Bu otomobillerden SUV ve Sedan modellerinin prototipleri 27 Aralık 2019 tarihinde tanıtılmıştır. SUV ve Sedan modelleri ile tanıtımı yapılan yerli markalı otomobillerin 2022 yılında SUV

modelinin seri üretime geçeceği, 2030 yılında ise 5 farklı modelin üretileceği planlanmaktadır. Seri üretime geçecek yerli markalı otomobil, diğer elektrikli araçlara göre daha hızlı şarj olan, düşük sarfiyat ve bakım maliyetine sahip, bataryası 30 dakikada şarj olan, uzun pil ömürlü ve tasarımında güncel teknolojilere sahip bir araç olarak tanıtılmıştır. Teknik özellikleri açısından ise 200 beygir gücüyle 7,6 saniye ve 400 beygir gücü ile 4,8 altında 0-100 km/s hızlanma kapasitesi ile 500 km menzile sahip olacağı bilgisi paylaşılmıştır. Ayrıca üretilecek yerli markalı otomobilde bakım ve parça değişimini kontrol edecek bir sistem, otonom sürüş teknolojisi ve holografik asistan teknolojisinin de (tümsek, köprü, yol bilgisinin gözbebeğine ışınlar aracılığı ile iletimi) yer alacağı belirtilmiştir (Ekovitrin, 2020: 8-9). SUV modeli 2022 yılında piyasaya çıktığında Türkiye'nin, Avrupa'nın elektrikli ilk SUV araç üreticisi olacağı (klasik olmayan doğu) ve üretilecek SUV modelinin rakiplerine göre geniş iç hacmi, hızlanma performansı, düşük toplam maliyeti ve aks mesafesi açısından önde olacağı ifade edilmiştir (TOGG, 2019). Türkiye'nin otomobili ile farklı modellerde yerli markalı otomobil üretilerek dünya çapında marka yaratmak amaçlanmaktadır. Yerli markalı otomobilin üretilmesi sonucunda otomotivde dışa bağımlılık ve cari açığın azalması, istihdamın artması ve ülkeye hem döviz hem de prestij sağlanması hedeflenmektedir (Erkut, 2017:10).

1.3. Tüketici Yenilikçiliği

Yenilikçilik, bir kişinin satın alma sürecini doğrudan etkileyen, diğer kişilere göre daha erken benimseme derecesi olarak ifade edilmektedir (Engel Blackwell ve Miniard, 1995; akt. Neckel ve Boeing, 2017. 66). Tüketici yenilikçiliği ise genel olarak, bir tüketicinin yeni ürünleri diğerlerinden daha önce ve bağımsız olarak benimsemesini ifade eden psikolojik bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Çünkü piyasaya çıkarılan bir ürünün benimsenmesi konusunda geçerlik kazandırarak, ürünün daha fazla yayılması konusunda teşvik edici bir özelliğe sahiptir. Markalar ise değişen pazar koşullarında tüketicilerin yeni ürünleri benimseme eğilimlerini bilmek zorundadır (Tellis, Yin ve Bell, 2009: 1). Yenilikçi özelliklere sahip tüketicilerin daha erken satın alma eğilimine sahip oldukları bilinmektedir (Midgley ve Gahame, 1978: 230). Daha önceden yapılan birçok çalışmada (Bülbül ve Özoğlu, 2014; Tybout ve Hauser, 1981; Yang, 2010) tüketici yenilikçiliği ile satın alma niyeti arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu ve tüketici yenilikçiliğinin satın almayı teşvik ettiği belirlenmiştir. Türkiye'de otomobil pazarında yabancı menşeli ürünler baskın olduğu için üretilecek yerli markalı otomobilin yeni bir ürün olacağı gözönüne alındığında, yerli markalı otomobil satın alma niyeti odağında aşağıdaki araştırma hipotezi geliştirilmiştir.

H1: Tüketici yenilikçiliğinin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

1.4. Tüketici Etnosentrizmi

Etnosentrizm kavramına ilk olarak 1906 yılında William Sumner tarafından değinilmiştir. Tüketici etnosentrizmi kavramı ise etnosentrizm kavramından türetilmiştir. Tüketici etnosentrizmi, tüketicilerin yabancı ürünleri satın almama ve kendi ülkelerinde üretilen yerli ürünleri satın alma konusundaki inançları olarak tanımlanmaktadır. Shimp ve Sharma (1987), etnosentrizme sahip olan tüketicilere göre yabancı ürünleri (ithal) satın almanın, yerel ekonomiye zarar vermesi ve istihdamı azaltması nedeniyle doğru olmadığını ve bunu yapan kişilerin vatansever olarak nitelendirilemeyeceğini ifade etmiştir. Etnosentrizme sahip olmayan tüketiciler ise yabancı ürünleri, nerede üretildiğine bakmaksızın kendilerine sağlayacağı fayda ile değerlendirmektedirler (Shimp ve Sharma, 1987: 280). Shimp ve Sharma (1987) tarafından tüketici etnosentrizmini ölçmek amacıyla 17 ifadeden oluşan ölçek geliştirilmiş ve bu ölçeğe CETSCALE ismi verilmiştir. Geliştirilen bu ölçek daha sonra birçok araştırmada kullanılmış ancak bazı araştırmacılar (Klein, Ettenson ve Morris, 1998) tarafından bu ölçek 6 ifadeye düşürülmüştür. Mevcut araştırmada da Klein vd., (1998) tarafından kullanılan 6 ifadeli ölçek kullanılmıştır. Tüketici etnosentrizminin genel olarak satın alma niyeti üzerinde etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Tüketici etnosentrizminin yabancı ürünleri satın alma niyeti üzerinde doğrudan olumsuz bir etkisinin olduğu, yurt içinde üretilen malları satın alma niyeti üzerinde ise olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşan birçok araştırma vardır (Bozyiğit ve Akkan, 2011; Ranjbairn, Barari ve Zabihzade, 2011; Renko vd., 2012; Shoham ve Brenecic, 2003; Yelkur, Chakrabarty ve Bandyopadhyay, 2006). Bu doğrultuda yerli markalı otomobil satın alma niyeti odağında aşağıdaki araştırma hipotezi geliştirilmiştir.

H2: Tüketici etnosentrizminin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

1.5. Menşei ülke imajı

Menşei ülke imajı kavramı tüketici etnosentrizmine benzeyen bir kavramdır. Menşei ülke imajı kavramı ile ilgili birçok tanım yapılmıştır; Zhang (1997)'a göre ürünün nerede üretildiğinin bilgisini, Johansson, Douglas, ve Nonaka (1985)'ya göre işletmenin merkezinin yer aldığı ülkeyi, Özsoy ve Çavuşgil (1991)'e göre bir işletme ya da markanın ilişkilendirildiği ülkeyi, Nart (2008)'a göre üretim ve montajın gerçekleştirildiği ülkeyi ve Han ve Terpstra

(1988)'ya göre ürün ya da hizmetin anavatanını ifade etmektedir. Bu tanımlar doğrultusunda menşei ülke imajının, bir işletme ya da markaya ait ürün ve hizmetin tüketiciler açısından ilişkilendirilen yer veya ülke olduğu görülmektedir. Menşei ülke imajının tüketici davranışları üzerinde etkisi bilinmekle beraber menşei ülke imajı ile satın alma niyeti arasındaki ilişki birçok araştırmanın (Arı ve Madran, 2011; Johansson vd., 1985; Özsoy ve Çavuşgil 1991; Zhang, 1997) konusu olmuştur. Bu konuda ilk araştırmayı Schooler (1965) yapmış ve tüketicilerin, satın alma karar aşamasında bir ürünün menşei ülke imajını dikkate aldıklarını belirlemiştir (Schooler, 1965: 395). Bu doğrultuda yerli markalı otomobil satın alma niyeti odağında aşağıdaki araştırma hipotezi geliştirilmiştir.

H3: Menşei ülke imajının yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

2. Literatür

Yerli markalı otomobil ile ilgili literatür incelendiğinde henüz yerli markalı otomobil piyasaya çıkmadığı için yerli markalı otomobil satın alma kararları ile ilgili pek fazla araştırmaya rastlanamamaktadır. Ancak genel olarak Türkiye'nin otomotiv sektörüne yönelik araştırmalar (Avcu, 2016; Başkol, 2011; Görener ve Görener, 2008) göze çarpmaktadır. Görener ve Görener (2008) otomotiv sektörünün ülke ekonomilerine katkılarını inceleyerek, Türkiye'deki otomotiv sektörünün mevcut durumunu değerlendirerek geleceğe yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Benzer şekilde Başkol (2011), 1996-2010 yılları arasında Türk otomotiv sektörünün rekabet gücünü analiz etmiştir. Güneş (2012) otomobil konusuna tarihsel bir pencereden bakarak, Türk toplumunun otomobil ile tanışma süreci ve günümüze kadar gelişimine değinmiştir. Avcu (2016) hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde, otomotiv sektörü üzerine yaptığı yoğunlaşma analizleri ile otomotiv sektörünün ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yılmaz, Taştan, Ecek ve Çınar (2017) Türkiye'nin otomotiv sektöründeki gelişimini ve Türk tüketicilerin otomotiv piyasasındaki satın alma tercihlerini araştırmışlardır. Yerli markalı otomobil üretme fikrinin ortaya çıkmasından sonra yerli markalı otomobile yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Aktan (2013) yaptığı çalışmada, tüketicilerin yerli markalı otomobile yönelik algılanan riskleri ve satın alma niyetlerini araştırmış ve araştırma sonucunda, algılanan risklerin satın alma niyeti üzerinde negatif, ülkesel ve ürünsel imajın ise satın alma isteği üzerinde pozitif etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yılmaz ve Karakadılar (2015) ise, Türk otomobil pazarındaki yerli üretim araçları ile ithal araba modellerinin pazar performansları ile verimliliklerini incelemiş ve yerli üretim araçlarının daha verimli oldukları

sonucuna ulaşmıştır. Yıldız ve Demir (2019) yerli markalı otomobilin üretimi için en uygun fabrika yeri seçimi üzerine yaptıkları araştırma sonucunda, yedi alternatif seçeneklerden bulanık Topsis yöntemiyle en uygun yerin Bursa-Gemlik olması gerektiğini belirlemişlerdir.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri ile ilgili literatür incelendiğinde, literatürde tüketici yenilikçiliği ve satın alma niyeti ile ilgili birçok araştırmaya (Bartels ve Reindels, 2011; Deniz ve Erciş, 2016; Reinhardt ve Gurtner, 2015; Vandecasteele ve Geuens, 2010) rastlanmaktadır. Thakur ve Srivastava (2013) Hindistan’da gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda, tüketici yenilikçiliğinin satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bülbül ve Özoglu (2014) tüketici yenilikçiliği ile algılanan riskin satın alma niyeti üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, tüketici yenilikçiliğinin satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğunu belirlemişlerdir. Benzer şekilde Bilgen ve Zoghi (2017) Türk tüketiciler üzerinde yaptıkları araştırmada, tüketici yenilikçiliğinin satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sosyal medya üzerinden satın alma davranışının hızlandığı son dönemlerde, Koç, Giray ve Girişken (2017) Instagram odaklı yaptıkları araştırma sonucunda, tüketici yenilikçiliğinin satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu, algılanan risk üzerinde ise negatif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Son yıllarda birçok ülkede tanıtımı yapılan otonom araçlar ile ilgili araştırma yapan Leicht, Chtourou ve Youssef (2018), tüketici yenilikçiliği ile otonom araç satın alma niyeti arasında pozitif ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Tüketici etnosentrizmi ve yerli ürün satın alma niyeti konusunda literatür incelendiğinde, Nadiri ve Tümer (2010) yaptıkları araştırma sonucunda, tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan birçok çalışmada (Nguyen, Nguyen ve Barrett, 2008; Shimp ve Sharma, 1987; Silili ve Karunaratna, 2014) benzer şekilde tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerinden anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunların dışında Renko vd., (2012) Hırvatistan’da gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda tüketici etnosentrizmi ile yerli ürün satın alma niyeti arasında pozitif, Yugoslav ve Avrupa Birliği ürünleri satın alma niyeti arasında negatif ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Hırvatistan’da yapılan benzer bir araştırmada ise (Tomic Maksan, Kovacic ve Cerjak, 2019) tüketici etnosentrizminin yerli şarap satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Pllana ve Aliu (2018) Kosova’daki tüketiciler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda, tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif, yabancı ürün satın alma niyeti üzerinde negatif yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aydoğan (2019) tüketici etnosentrizmi

ile ilgili 605 kişi üzerinde yapmış olduğu araştırma sonucunda, tüketici etnosentrizmi ile yabancı marka çay satın alma niyeti arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yerli markalı otomobil satın alma niyeti ile ilgili olarak Sürer (2017) hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde, tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke imajı kavramlarının yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde etkisini araştırmış ve araştırma sonucunda her iki faktörün de yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Menşei ülke imajı ve satın alma niyeti ile ilgili literatür incelendiğinde de birçok araştırmaya (Chen, Wu ve Chen, 2011; Ghazali, Othman, Yahya ve Ibrahim, 2008; Okechuku, 1994; Schaefer, 1997) rastlanmaktadır. Shirin ve Kambiz (2011) menşei ülke imajı faktörünün satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Çinli tüketicilerin yabancı marka telefon tercihleri ile ilgili araştırma yapan Yunus ve Rashid (2016), araştırma sonucunda menşei ülke imajının satın alma niyeti üzerinde etkisinin olduğunu belirlemişlerdir. Hintli tüketiciler örnekleminde benzer şekilde araştırma yapan Dharmadasa ve Chanaka (2017), Hintli tüketicilerin menşei ülke imajını önemsedikleri ve menşei ülke imajının satın alma niyeti üzerinde etkisinin pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerini kullanarak araştırma yapan Çetintemel (2019) hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde, menşei ülke imajı faktörünün satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve olumlu etkisinin olduğunu belirlemiştir. Phuong, Hoang ve Khoa (2019) ithal süt tozları ile ilgili Vietnam'da yaptıkları araştırma sonucunda, menşei ülke imajı faktörünün tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde dolaylı olarak etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Literatürde genel olarak menşei ülke imajı faktörünün satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Camgöz ve Sürücü Ertem (2007) tatma duyusu odaklı yaptıkları deneysel çalışma sonucunda, tüketicilerin yerli ürün yerine yabancı ürün satın almayı tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısı ile bu araştırma sonucunda, tüketicilerin menşei ülke imajı açısından yabancı ürün yerine yerli ürünleri satın almaya niyetli oldukları sonucuna ulaşan birçok çalışmanın tersi bir sonuca ulaşılmıştır.

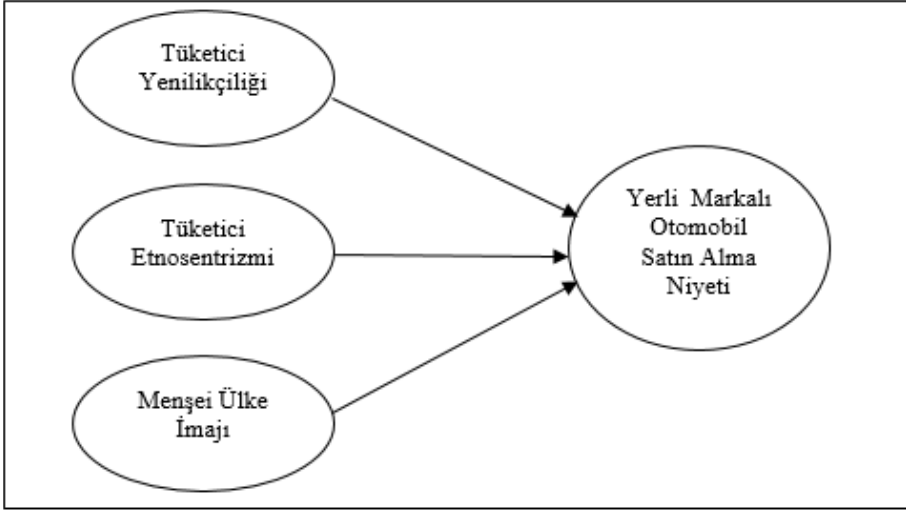
3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı

Mevcut çalışmanın amacı ülkemizde 27 Aralık 2019 tarihinde tanıtımı yapılan yerli markalı otomobil ile ilgili olarak satın alma, fiyat ve model gibi konularda tüketici görüşlerini belirlemek ve bu kapsamda tüketici yenilikçiliği, tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke imajı faktörlerinin yerli markalı otomobil

satın alma niyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmaktır. Bu doğrultuda yerli markalı otomobil ile ilgili daha önce yapılan çalışmaların incelenmesi sonucunda aşağıda yer alan araştırma modeli geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Araştırma Yöntemi

Konu ile ilgili araştırmanın ana kütlesini tanıtımı yapılan Türkiye'nin otomobilinden haberdar olan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak literatürün incelenmesi sonucunda GoogleForms üzerinden hazırlanan çevrimiçi anket formu kullanılmıştır. Anakütlenin tamamına ulaşmak zaman ve maliyet gibi faktörler açısından zor olduğu için, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden her katılımcının veri toplama doğrultusunda örnekleme dahil olabileceği kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Özellikle sosyal medya mecralarında Türkiye'nin Otomobili ve Yerli Otomobil gibi konularda oluşturulan hesapları takip eden tüketicilere, araştırma konusunda bilgi verilip online anket linki paylaşılarak araştırmaya katılmaları sağlanmıştır. Elde edilecek verilerin araştırma ana kütlesini tam olarak temsil etmesi amacıyla sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan farklı özelliklere sahip tüketicilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma modelinde yer alan ölçeklerden tüketici yenilikçiliği ölçeği 3 ifade, yerli markalı otomobil satın alma niyeti ölçeği 3 ifade (Leitch vd., 2018), tüketici etnosentrizmi ölçeği 6 ifade ve menşei ülke imajı ölçeği 6 ifade (Klein vd., 1998) ile ölçülmeye çalışılmıştır. Ancak verilerin analizi sırasında yapılan güvenilirlik analizi sonucunda tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke imajı değişkenlerindeki bazı ifadelerin güvenilirlikleri düşük

olduğundan, tüketici etnosentrizmi değişkeninden TE5 ve menşei ülke imajı değişkeninden ÜM2 ifadeleri çıkarılmıştır. Uygulanan anket formu üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Türkiye'nin otomobili ve tanıtılan modeller ile ilgili frekans soruları, ikinci kısımda araştırmanın değişkenlerine ait 5'li Likert tipi ölçeğine (Kesinlikle Katılmıyorum-Kesinlikle Katılıyorum) uygun sorular ve son kısımda araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Üç bölümden oluşan anket formu öncelikle alanında uzman 2 kişinin onayına sunulmuş, daha sonra yapılan düzeltmeler neticesinde 32 kişi üzerinde ön teste tabi tutulmuştur. Ön test sonrasında yapılan geri dönüşler de dikkate alınarak ankete son hali verilmiş ve 11.01.2020 ve 04.02.2020 tarihleri aralığında veriler online olarak toplanmıştır. Veri toplama sürecinde 584 katılımcıya ulaşılmış ancak anket formundaki filtre sorusuna (Yerli otomobil (Türkiye'nin Otomobili) hakkında bilginiz var mı?) 66 katılımcı "Hayır" cevabını verdiği için 518 katılımcıdan elde edilen veriler yapılan analizlere dahil edilmiştir. Alanda yapılan daha önceki çalışmalar incelendiğinde 100.000'den fazla evrenin olduğu araştırmalarda 0,05 hata payı çerçevesinde 384 örneklem sayısı yeterli olarak görülmektedir (Altunışık vd., 2010: 135). Bu doğrultuda mevcut araştırmada analize dahil edilen 518 anket kabul edilebilir düzeyde yer almaktadır. Katılımcıdan elde edilen verilerle frekans analizi, güvenilirlik analizi, geçerlilik analizi, faktör analizi yapmak için SPSS 21 programı, araştırma modelinin uygunluğu ve araştırma hipotezlerinin testi için ise AMOS 24 programı kullanılmıştır.

4. Analiz ve Bulgular

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya dahil edilen katılımcılardan elde edilen verilerle öncelikle SPSS 21 programı yardımı ile frekans analizi yapılmıştır. Yapılan frekans analizi sonucunda katılımcıların demografik özellikleri ve yerli markalı otomobil konusunda katılımcıların görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcılara ait demografik özellikleri gösteren frekans değerleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde					
Cinsiyet	Kadın	170	33,8	Yaş	17 ve altı	8	1,5	
	Erkek	343	66,2		18-28 arası	192	37,1	
	Toplam	518	100		29-39 arası	231	44,6	
Medeni Durum	Evli	263	50,8		40-50 arası	73	14,1	
	Bekar	255	49,2		51-61 arası	12	2,3	
	Toplam	518	100		62 ve üzeri	2	0,4	
Öğrenim Durumu	İlk Öğretim	10	1,9		Toplam	518	100	
	Orta Öğretim	144	27,8		Meslek	Serb. Ms.	38	7,3
	Önlisans	60	11,6			Memur	171	33
	Lisans	176	34			Esnaf	15	2,9
	Y. Lisans	96	18,5	İşçi		72	13,9	
	Doktora	32	6,2	Sözl. Per.		57	11	
	Toplam	518	100	Ev Han.		12	2,3	
Gelir Durumu	2000 TL ve altı	77	14,9	Emekli		1	0,2	
	2001 – 4000 TL	199	38,4	Öğrenci	108	20,8		
	4001 – 6000 TL	121	23,4	İşsiz	18	3,5		
	6001 – 8000 TL	70	13,5	Diğer	26	5		
	8000 TL ve üstü	51	9,8	Toplam	518	100		
	Toplam	518	100					

Tablo 1’deki frekans analizi sonuçlarında da görüldüğü üzere araştırmaya dahil edilen katılımcıların; %33,8’i kadın ve %66,2’si erkek, %49,2’si bekar ve %50,8’i evlidir. Katılımcıların yaklaşık olarak yarısı (%44,5) 29-39 yaş aralığında, %37,1’i 18-28 yaş aralığında, eğitim durumu açısından %34’ü lisans mezunu, %27,8’i orta öğretim mezunu ve gelir seviyesi olarak ise büyük çoğunluğu (%38,4) 2001-4000 TL aralığında ve (%23,4) 4001-6000 TL aralığında yer almaktadır. Katılımcıların mesleki açıdan ise %33’ü memur, %20,8’i öğrenci ve %13,9’u işçi olduğu görülmektedir. Araştırmada uygulanan anket formunun ilk kısmında yer alan yerli markalı otomobil ile ilgili sorulara katılımcıların vermiş olduğu cevaplarla ilgili frekans sonuçları Tablo 2 ve Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 2. Yerli Markalı Otomobile Yönelik Tüketici Görüşleri

1. Sizin ya da ailenizin arabası var mı?			3. Yerli otomobil satılmaya başladığında satın almayı düşünür müsünüz?		
İfadeler	Frekans	Yüzde	İfadeler	Frekans	Yüzde
Evet	425	82	Evet	390	75,3
Hayır	93	18	Hayır	52	10
Toplam	518	100	Kararsızım	76	14,7
2. Yerli otomobilin mutlaka üretilmesi gerektiğini düşünüyor musunuz?			4. Yerli otomobilin seri üretime geçeceğine inanıyor musunuz?		
İfadeler	Frekans	Yüzde	İfadeler	Frekans	Yüzde
Evet	489	94,4	Evet	348	67,2
Hayır	13	2,5	Hayır	71	13,7
Kararsızım	16	3,1	Kararsızım	99	19,1
Toplam	518	100	Toplam	518	100

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %82'sinin kendisinin ya da ailesinin otomobil sahibi olduğu, %18'inin ise otomobil sahibi olmadığı belirlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%94,4) yerli markalı otomobilin mutlaka üretilmesini istedikleri, %2,5'in üretilmemesini istedikleri, %3,1'inin ise kararsız olduğu belirlenmiştir. Yerli markalı otomobil satılmaya başladığında satın almayı düşünür müsün sorusu ile ilgili katılımcıların %75,3'ü "Evet", %10'u "Hayır" ve %14,7'si ise "Kararsızım" cevabını vermişlerdir. Katılımcıların %67,2'sinin yerli markalı otomobilin seri üretime geçeceğine inandıkları, %13,7'sinin inanmadıkları ve %19,1'inin ise kararsız oldukları frekans analizi sonucu belirlenen diğer bir sonuçtur.

Tablo 3. Tanıtımı Yapılan Yerli Markalı Otomobil Modellerine Yönelik Tüketici Görüşleri

1. Tanıtımı yapılan yerli otomobil modellerinden hangisini beğendiniz?			2. Yerli otomobilin üretilmesi durumunda en çok hangi modeli satın almak istersiniz?		
İfadeler	Frekans	Yüzde	İfadeler	Frekans	Yüzde
Sedan Modeli	70	13,5	Sedan Modeli	200	38,6
SUV Modeli	146	28,2	SUV Modeli	310	59,8
Her ikisi	287	55,4	Hiçbiri	8	1,6
Hiçbiri	15	2,9	Toplam	518	100
Toplam	518	100	4. Tanıtımı yapılan SUV modelin fiyatı sizce ne kadar olmalıdır		
3. Tanıtımı yapılan Sedan modelin fiyatı sizce ne kadar olmalıdır?			İfadeler	Frekans	Yüzde
İfadeler	Frekans	Yüzde	100.000 TL ve altı	164	31,7
100.000 TL ve altı	282	54,4	100.001-200.000 TL arası	247	47,7
100.001-200.000 TL arası	202	39	200.001-300.000 TL arası	89	17,2

200.001-300.000 TL arası	26	5	300.001-400.000 TL arası	11	2,1
300.001-400.000 TL arası	7	1,4	400.001-500.000 TL arası	6	1,2
400.001-500.000 TL arası	1	0,2	500.001 TL ve üzeri	1	0,2
Toplam	518	100	Toplam	518	100

Tablo 3 incelendiğinde, tanıtımı yapılan yer otomobil modellerinden katılımcıların %13,5'inin Sedan modelini, %28,2'sinin SUV modelini, %55,4'ünün her iki modeli beğendiği, %2,9'unun ise hiçbir modeli beğenmediği belirlenmiştir. Katılımcıların en çok hangi modeli satın almak istemeleri ile ilgili olarak ise %59,8'inin SUV modelini, %38,6'sının sedan modelini satın almak istediği, %1,6'sının ise hiçbirini satın almak istemediği belirlenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcılara tanıtımı yapılan yerli markalı otomobil modellerinin fiyatına yönelik de görüşleri sorulmuştur. Katılımcıların yarıdan fazlası (%54,4) sedan modelinin fiyatının 100.000 TL ve altında olması gerektiğini, yaklaşık olarak yarıya yakını (%47,7) ise SUV modelinin fiyatının 100.001-200.000 TL arasında olması gerektiğini belirtmişlerdir.

4.2. Geçerlilik, Güvenilirlik ve Faktör Analizleri Sonuçları

Araştırma çerçevesinde katılımcılardan elde edilen verilerle SPSS 21 programında güvenilirlik, geçerlilik ve faktör analizleri yapılmıştır. İlk olarak araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenlerine ait ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek amacıyla güvenilirlik analizi yapılmıştır. Bir ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach alpha test değeri kullanılmaktadır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda tüketici yenilikçiliği ölçeğinin alpha katsayısı 0,862, tüketici etnosentrizmi ölçeğinin alpha katsayısı 0,855, menşei ülke imajı ölçeğinin alpha katsayısı 0,909 ve yerli markalı otomobil satın alma niyeti ölçeğinin alpha katsayısı 0,877 olarak belirlenmiştir. Bir araştırmada ölçme aracının güvenilir olduğunu söylemek için Cronbach alpha katsayısı değerinin 0,70'den yüksek olması gerekmektedir. Bu değer 0,40'dan düşük olması, ölçme aracının hiç güvenilir olmadığı ifade etmektedir (Yıldırım, 2017: 170). Gürbüz ve Şahin'e (2017) göre bu sınır değer, ölçek geliştirme çalışmalarında 0,60'a kadar çekilebilmektedir. Bu bilgiler ışığında mevcut araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin sağlandığı görülmektedir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör yapılarını belirlemek ve geçerliliğini analiz etmek amacıyla faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizi denildiğinde Keşfedici Faktör Analizi ve Doğrulamalı Faktör Analizi olmak üzere iki farklı analiz akla gelmektedir. Yeni oluşturulan ya da farklı bir dilden çevrilen ölçeklerin faktör yapısını belirlemek için Keşfedici Faktör Analizi kullanılırken, var olan ve daha önce kullanılan bir ölçeğin güncel çalışmalarda test edilmesinde

ise Doğrulatoryıcı Faktör Analizi kullanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 317). Dolayısı ile mevcut araştırmada da daha önce bilinen hazır ölçekler kullanıldığı için Doğrulatoryıcı Faktör Analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	İfadeler	Fakt. Yükü	Varyans Yüzdese	Öz değeri	C. Alfa
Tüketici Yenilikçiliği	TY1-Yeniliklere karşı olumlu bir tutumum vardır.	0,894			
	TY2-Yeni ürünlere ve ürün yeniliklerine karşı açık fikirliyimdir.	0,910	78,442	2,353	0,862
	TY3-Yeni ürün yenilikleri için köklü ürünlerden vazgeçmeye razıyım.	0,852			
Tüketici Etnosentrizmi	TE1-Benim için her zaman, ilk önce yerli ürünler gelir.	0,706			
	TE2-Yabancı ürünler satın almak yerli ürün karşıtlığıdır.	0,796			
	TE3Yabancı ürünler satın almak doğru değildir, çünkü işsizliğe neden olur.	0,865	63,373	3,169	0,855
	TE4Başka ülkelerin bizim üzerimizden zengin olmasına izin vermek yerine yerli ürünleri satın almalıyız.	0,793			
	TE6Yabancı ürünleri satın alan tüketiciler ülkemizdeki işsizlikten sorumludur.	0,812			
Menşei Ülke İmajı	ME1-Yerli ürünler dikkatlice üretilmiştir ve iyi bir işçiliğe sahiptir.	0,820			
	ME2-Yerli ürünler yüksek teknolojik gelişmişlik gösterir.	0,868			
	ME4-Yerli ürünler genellikle akıllıca renk kullanımına ve tasarıma sahiptir.	0,853	73,328	3,666	0,909
	ME5-Yerli ürünler genellikle oldukça güvenilir ve istenen dayanma süresine kadar dayanırlar.	0,897			
	ME6-Yerli ürünler genelde paranın karşılığını verir.	0,842			
	SAN1-Bir gün yerli otomobil satın alabilirim.	0,903			

Yerli Markalı Otomobil Satın Alma Niyeti	SAN2-Bu teknolojiye sahip ilk modeller piyasaya sürüldüğünde yerli otomobil satın alabilirim.	0,903	80,204	2,406	0,877
	SAN3-Yerli otomobil için yerli olmayan bir otomobilden daha fazla ödeme yapabiliyorum.	0,881			

Yapılan analiz sonucunda örneklem yeterlilik ölçütü açısından tüketici yenilikçiliği ölçeği KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) 0,720, Bartlett Küresellik testi: 751,356 ve $p < 0,000$, tüketici etnosentrizmi ölçeği KMO 0,804, Bartlett: 1208,105 ve $p < 0,000$, menşei ülke imajı ölçeği KMO: 0,874, Bartlett: 1674,684 $p < 0,000$ ve yerli markalı otomobil satın alma niyeti ölçeği KMO: 0,740, Bartlett: 805,567 ve $p < 0,000$ olarak belirlenmiştir. KMO değeri örneklemin faktör analizi için uygun olup olmadığını, Bartlett Küresellik testi araştırma değişkenlerinin faktör analizi için anlamlı olup olmadığını ve dolayısı ile örnekleme faktör analizi yapılıp yapılmayacağını göstermektedir. KMO değerinin en az 0,60 ve üstü olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 325). Ancak 0,50'den büyük değerler de kabul edilmektedir (Turanlı vd., 2012: 49). Mevcut araştırmanın KMO ve Bartlett değerlerine bakıldığında, elde edilen değerler örneklemin faktör analizi açısından uygun olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir. Yapılan faktör analizi sonucunda tüketici yenilikçiliği, tüketici etnosentrizmi, menşei ülke imajı ve yerli markalı otomobil satın alma niyeti değişkenleri ile ilgili özdeğer, varyans ve faktör yüklerine dair bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır. Turanlı vd. (2012)'ne göre faktör yükleri 0,50 ve üstünde olmalıdır. Bu nedenle bu değerin üzerinde yer alan değişkenler dikkate alınmıştır.

4.3. Yapısal Eşitlik Analizi ve Sonuçları

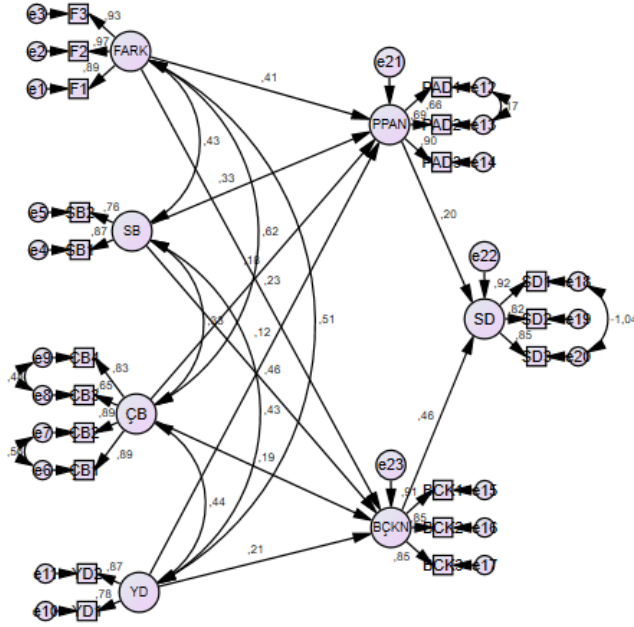
Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik, geçerlilik ve faktör analizlerinden sonra araştırma modeli ve hipotezleri test edilmiştir. Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Yapısal Eşitlik Modelinin temel amacı, bir ve birçok bağımsız değişken ile bir veya birçok bağımlı değişken arasındaki ilişkiler dizisini analiz etmektir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 338). Analiz sonucu ortaya çıkan sonuçların değerlendirilmesinde uyum indeksleri kullanılmaktadır. Yapısal eşitlik modelinde yer alan uyum indeksleri modelin uygunluğunu ve hipotezlerin test sonuçlarını belirlemede yardımcı olur. Tablo 5'te bu indekslerin alması gereken değerler ve araştırma modelinin yapısal eşitlik modelindeki analiz sonucunda bulunan değerler yer almaktadır. Aşağıdaki tablo incelendiğinde analiz sonucunda elde edilen uyum değerlerinin önerilen uyum değerleri sınırlarında yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu değerler araştırma modelinin yapısal açıdan uygun olduğunu da göstermektedir.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Değerlendirme Tablosu

Uyum İndeksleri	Önerilen	Model
X2	-	229,958
df	-	94
X2/df	≤ 3	2,446
GFI	≥ 90	0,948
CFI	≥ 90	0,974
RMSEA	0,05 ile 0,08 arası	0,053
NFI	≥ 90	0,957
RFI	≥ 90	0,945
IFI	≥ 90	0,974
TLI	≥ 90	0,967

Tablo 5'te yer alan bilgiler doğrultusunda modelin genel uyumunu ki kare testi gösterir. Bu test, model ile analiz edilen veriler arasındaki uyumu test etmektedir. Ki kare testinde x^2/df sonucunun 5'ten küçük ve eşit olması modelin uyumluluğunu gösterir. Dolayısı ile yapılan analiz sonucunda bulunan 2,446 değeri modelin uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu testin dışında Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA), İyi Uyum İndeksi (GFI), Artırmalı Uyum İndeksi (IFI), Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI), Fazlalık Uyum İndeksi (IFI), Lewis Uyum İndeksi (TLI) sonuçları da tabloda yer almaktadır. RMSEA değeri 0,05-0,08 aralığında diğer indeksler ise genel olarak 0,90'ın üzerinde olması kabul edilebilir uyum değerlerini göstermektedir (Schermelleh Engel vd., 2003: 32). Tabloda da görüldüğü üzere GFI değeri 0,948, CFI değeri 0,974, RMSEA değeri 0,053, NFI değeri 0,957, RFI değeri 0,945, IFI değeri 0,974 ve TLI değeri 0,967 olarak belirlenmiştir. Dolayısı ile analiz sonucunda elde edilen indeks değerleri modelin kabul edilebilir seviyede uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir.

Tüketici yenilikçiliği, tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke imajı değişkenlerinin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan modelin uyum indeks değerleri kabul edilen aralıkta olmasına rağmen, bu değerleri biraz daha iyileştirmek için önerilen modifikasyonlar doğrultusunda bazı ifadeler arasında kovaryanslar oluşturularak iyileştirmeler yapılmıştır. Araştırmanın yapısal eşitlik modelinin AMOS çıktısı Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Yapılan yapısal eşitlik analizi sonucunda belirlenen araştırma modeli çerçevesindeki araştırma hipotezlerinden H1 ve H2 hipotezleri anlamlı çıkarak kabul edilirken, H3 hipotezi anlamsız çıkmıştır. Analiz sonucu ortaya çıkan hipotez testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Hipotez Tablosu

	Hipotezler	β	S.E.	P	Durum
H1	TY→YOSAN	,515	,062	,001*	Kabul Edildi
H2	TE→YOSAN	,231	,114	,005*	Kabul Edildi
H3	ÜM→YOSAN	,007	,088	,940	Kabul Edilmedi

* $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,10$

Tablo 6'da yer alan hipotez testi sonuçları incelendiğinde $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde yer alan H1 hipotezine göre tüketici yenilikçiliğinin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde %62 oranında pozitif etkisinin olduğu ve desteklendiği; $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde yer alan H2 hipotezine göre tüketici etnosentrizminin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde %114 oranında pozitif etkisinin olduğu ve desteklendiği ve H3 hipotezinin ise 0,940 p değeri ile anlamlı olmadığı ve desteklenmediği görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ülkeler, kendi markalarının yer aldığı otomobilleri üreterek otomotiv sektöründe rekabet etme konusunda avantaja sahip olabilir. Bu anlayışla Türkiye’de de otomotiv tarihine bakıldığında yerli markalı otomobil üretme konusunda çalışmalar olmuş ancak seri üretim noktasında başarıya ulaşamamıştır. Yerli markalı otomobil üretme konusunda son olarak 2017 yılında çalışmalara başlanmış, 2019 yılının sonunda “Türkiye’nin Otomobili” adı altında SUV ve Sedan olmak üzere iki farklı modelin prototiplerinin tanıtımı gerçekleşmiş ve tüketicilerle buluşmuştur. Mevcut araştırmada tüketicilerin tanıtımı yapılan yerli markalı otomobillere yönelik görüşleri ve tüketici yenilikçiliği, tüketici etnosentrizmi ve menşei ülke imajı faktörlerinin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizi neticesinde katılımcıların %66,2’si erkek, %33,8’i kadın, yaklaşık olarak yarısı (%44,5) 29-39 yaş aralığında, eğitim durumu açısından %34’ü lisans mezunu, %33’ü memur, gelir seviyesi olarak ise büyük çoğunluğu (%38,4) 2001-4000 TL aralığında olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %82’sinin kendisinin ya da ailesinin otomobil sahibi olduğu, büyük çoğunluğunun (%94,4) yerli markalı otomobilin mutlaka üretilmesini istedikleri, yerli markalı otomobil üretildiğinde %75,3’ünün satın almayı düşündüğü ve %67,2’sinin yerli markalı otomobilin seri üretime geçeceğine inandıkları belirlenmiştir. Tanıtımı yapılan yerli markalı otomobil modellerinden katılımcıların %55,4’ünün her iki modeli beğendiği, katılımcıların çoğunluğunun en çok SUV modelini (%59,8) satın almak istedikleri, katılımcıların yarıdan fazlasının (%54,4) sedan modelinin fiyatının 100.000 TL ve altında olması gerektiği, yaklaşık olarak yarıya yakının (%47,7) ise SUV modelinin fiyatının 100.001-200.000 TL arasında olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın hipotez testi sonuçlarına bakıldığında H1 hipotezi sonucunda bir tüketicinin yeni bir ürün benimsemesi olarak ifade edilen tüketici yenilikçiliğinin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısı ile bir tüketicinin yenilikçi özelliklere sahip bir ürünü benimsemesi ne kadar fazla ise yerli markalı otomobil satın alma niyeti o kadar fazladır. Seri üretime geçmesi planlanan yerli markalı otomobilin güncel teknolojik donanımlara sahip olacak olması yenilikçi özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda bir tüketicinin yenilikleri kolayca benimsemesi ne kadar yüksek ise tanıtımı yapılan yerli markalı otomobili satın alma niyeti de o kadar yüksektir. Elde edilen bu sonuç daha önce tüketici yenilikçiliği ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışmanın (Vandecasteele ve Geuens, 2010; Thakur ve Srivastava, 2013;

Reinhardt ve Gurtner, 2015) sonuçları ile paralellik göstermektedir. Bu sonuç tüketici yenilikçiliği ile otonom araç satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi araştıran Leicht vd. (2018)'nin elde ettiği sonucu da desteklemektedir. H2 hipotezine bakıldığında ise, tüketicilerin yerli markalı ürün satın alma ve yabancı ürün satın almamaya yönelik inanışlarını ifade eden tüketici etnosentrizminin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir tüketicinin etnosentrizm seviyesi ne kadar artarsa, yerli markalı otomobil satın alma niyeti de o kadar artmaktadır. Elde edilen bu sonuç tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarla (Shimp and Sharma, 1987; Nguyen vd., 2008; Pllana ve Aliu, 2018; Aydoğan, 2019) benzerdir. Yerli markalı otomobil konusunda çalışma yapan Sürer (2017), tüketici etnosentrizminin yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır ve mevcut araştırma da bu sonucu destekler niteliktedir. H3 hipotezinde ise, bir ürün ya da hizmetin anavatanı olarak tanımlanan menşei ülke imajının yerli markalı otomobil satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç daha önce yapılan birçok araştırmanın sonucu ile ters düşmektedir. Çünkü daha önceki yapılan araştırmalarda (Ghazali vd., 2008; Chen vd., 2011; Shirin ve Kambiz, 2011) genellikle menşei ülke imajının satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Camgöz ve Sürücü Ertem (2007) farklı ülkelerde üretilen çikolatalarla ilgili tüketiciler üzerinde yaptığı araştırma sonucunda tüketicilerin yerli ürünleri tercih etmediği sonucuna ulaşmıştır. Batra vd. (2000)'ne göre gelişmekte olan ülkedeki tüketiciler batının tüketim uygulamalarını, batının satın aldığı markaları ve yaşam tarzlarını taklit etmeye çalışmaktadır (Batra vd., 2000: 85). Dolayısı ile menşei ülke imajının tüketicilerin yerli markalı otomobil satın alma niyetleri üzerinde etkisinin olmamasının nedeni, ülkemizdeki tüketicilerin batıdaki tüketicilerin tüketim tarzını taklit etmeye çalışmaları olarak açıklanabilir.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde tanıtımı yapılan yerli markalı otomobillerin prototiplerinin genel olarak tüketiciler tarafından beğenildiği, Türkiye'nin yerli markalı otomobilini üretme çabasının tüketiciler tarafından desteklendiği, yerli markalı otomobillerin seri üretime geçeceğine inanıldığı ve seri üretime geçildikten sonra fiyatının araştırma sonucu uygun bulunan aralıkta piyasaya sunulmasıyla satın alınabileceğini göstermektedir. Ayrıca yenilikçi özelliklere ve etnosentrizme sahip tüketicilerin yerli markalı otomobiller satışa sunulduğunda satın almaya niyetli oldukları araştırmada elde edilen diğer önemli bir sonuçtur. Bu araştırma ve elde edilen sonuçlar, yerli markalı otomobil konusunda hem literatüre hem sektöre önemli

katkıları sağlayacaktır. Bu sonuçlar yerli markalı otomobil ile ilgili literatürdeki eksikliği giderecek ve yerli markalı otomobil konusunda yetkililere önemli göstergeler sunacaktır. Ancak araştırmada zaman, imkan ve maliyet gibi kısıtlardan dolayı araştırma evreninin tamamına ulaşamamıştır. Ayrıca mevcut araştırma yerli markalı otomobil henüz fiziki olarak piyasaya çıkmadan yapıldığı için, gelecekte bu konuda araştırma yapacak araştırmacılara yerli markalı otomobil deneyimlendikten sonra benzer bir araştırmayı farklı örneklem grubu ve farklı araştırma yöntemleri kullanarak yapmaları önerilebilir.

KAYNAKLAR

- AKTAN, Murat (2013), “Kamuoyunun Yerli Otomobil Projesini Algısı”, *Öneri Dergisi*, 10(39), 1-9.
- ALTUNIŞIK, Remzi, Coşkun, Recai, Bayraktaroğlu, Serkan ve Yıldırım, Engin (2010), “*Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı*”, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- ARI, Emin Sertaç ve Madran, Canan (2012), “Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü”, *Öneri Dergisi*, 9(35), 15-33.
- AVCU, Nazan (2016), “*Türkiye’de Otomotiv Sektöründe Yoğunlaşma ve Büyüme Üzerindeki Etkisi*”, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- AYDOĞAN, Sibel (2019), “Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke Menşei Etkisinin Yabancı Markalı Ürün Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi”, *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(1), 89-122.
- BARTELS, Jos ve Reindels, Machiel J. (2011), “Consumer Innovativeness and Its Correlates: A Propositional Inventory for Future Research”, *Journal of Business Research*, 64, 601-609.
- BAŞKOL, M.Ozan (2011), “Türk Otomotiv Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü (1996-2010)”, *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(2), 63-78.
- BATRA, Rajev, Ramaswamy, Venkatram, Akden, Dana, Steenkamp, J.E.M., & Ramachander, S. (2000), “Effects of Brand Local and Nonlocal Origin on Consumer Attitudes in Developing Countries”, *Journal of Consumer Psychology*, 9(2), 83-95.

- BEDİR, Atila (1999), “Gelişmiş Otomotiv Sanayilerinde Ana-Yan Sanayi İlişkileri ve Türkiye’de Otomotiv Yan Sanayiinin Geleceği”, *İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*, Yayın No : Dpt. 2495.
- BİLGİN, İlknur ve Zoghi, Farzaneh Soleimani (2017), “A Research on the Impact of Ewom Source Credibility and Personal Innovativeness on Online Shopping Intention in Turkish Customers”, *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 4(2) 143-151.
- BOZYİĞİT, Sezen ve Akkan, Erdem (2011), “Tüketici Etnosentrizmi ile Satın Alma Niyeti ve Otoriter Tutumla Yetiştirilme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Pilot Bir Çalışma”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 98-118.
- BÜLBÜL, Hasan ve Özoğlu, Buket (2015), “Tüketici Yenilikçiliği ve Algılanan Riskin Satın Alma Davranışına Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 43-58.
- CAMGÖZ, S.Metin ve Sürücü Ertem, Pelin (2007), “Should Food Manufacturers Care About Country-of-Origin Effect?”, *Journal of Food Products Marketing*, 14(1), 87-105.
- CHEN, L.S. Lien, Wu, Yi-Jing ve Chen, Wei-Chun (2011), “Relationship Between Country of Origin, Brand Experience and Brand Equity: The Moderating Effect of Automobile Country”, *First International Technology Management Conference*, 638-642.
- ÇETİNTEMEL, Reha (2019), “Menşe Ülke ve Üretim Ülkesi Farkının Tüketicilerin Satın Alma Eğilimleri Üzerindeki Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DENİZ, Arzu ve Erciş, Aysel (2016), “The Relationships Between Dimensions of Consumer Innovativeness and Effecting Factors Innovativeness”, *KAUJEASF*, 7(14), 461-475.
- DHARMADASA, Pradeep ve Chanaka, Wjiewardena (2017), “Impact of Country of Origin Effect (Coe) on Consumer Purchase Intentions”, *International Journal of Business and Management, International Institute of Social and Economic Sciences*, 7(1), 74-86.
- EKOVİTRİN, (2020), “Türkiye’nin Otomobili TOGG”, https://www.ekovitrin.com/images/upload/Ekovitrin_ocak-togg.pdf.
Erişim tarihi: 22 Mart 2020.

- ENGEL, James. F., Blackwell, Roger D. ve Miniard, Paul W. (1995), “*Consumer Behavior*”, Hindsale: The Dryden Press.
- ERKUT, Erhan (2017), “*Yerli ve Milli Otomobil*”, <http://erhanerkut.com/wp-content/uploads/2017/11/YerliMilliOto.pdf>. Erişim tarihi: 24 Ocak 2020.
- GHAZALI, M., Othman, M. Said., Yahya, A. Zahurittin ve Ibrahim, M. Sarif (2008), “Products and Country of Origin Effects: The Malaysian Consumers’ Perception”, *International Review of Business Research Papers*, 4(2), 91-102.
- GÖRENER, Ali ve Görener, Ömer (2008), “Türk Otomotiv Sektörünün Ülke Ekonomisine Katkıları ve Geleceğe Yönelik Sektörel Beklentiler”, *Journal Of Yaşar University*, 3(10), 1213-1232.
- GÜNEŞ, Serkan (2012), “Türk Toplumunu ve Otomobil”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 213-230.
- GÜRBÜZ, Sait ve Şahin, Fatih (2017), “*Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*”, Ankara. Seçkin Yayıncılık.
- HAN, C. Min ve Terpstra, Vern (1988), “Country of Origin Effects for Uni-National and Binational Products”, *Journal of International Business Studies*, 19, 235-255.
- İNANÇLI, Selim, Konak, Ali (2011), “Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 343-62.
- JOHANSSON, Johny. K., Douglas, Susan. P. ve Nonaka, Ikiuro (1985), “Assessing the Impact of Country of Origin on Product Evaluations: A New Methodological Perspective”, *Journal of Marketing Research*, 22(4), 388-396.
- KLEIN, J. Gabrielle, Ettenson, Richard ve Morris, Marlene. D. (1998), “The Animosity Model of Foreign Product Purchase: An Empirical Test in the People's Republic of China”, *Journal of Marketing*, 62(1), 89-100.
- KOÇ, Fatih, Giray, Caner ve Girişken, Yener (2017), “Tüketici Yenilikçiliği ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişkide Sisteme Güven ve Algılanan Riskin Düzenleyici Etkisi: Instagram Dükkân Uygulamasına Yönelik Bir Araştırma”, *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 232-252.
- KORKMAZ, Melisa (2016), “Otomotiv Sektör Raporu”, İzmir Ticaret Odası, Ar&Ge Bülten, Mayıs-Haziran –Sektörel, 18-23.

- KPMG (2020), “Otomotiv Sektörel Bakış”,
<https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/tr/pdf/2020/02/sectorel-bakis-2020-otomotiv.pdf> (E.T. 21.05.2020)
- LEICHT, Thomas, Chtourou, Anis ve Youssef, Kamel Bel (2018), “Consumer Innovativeness and Intentioned Autonomous Car Adoption”, *J. High. Technol. Manag. Res.*, 29, 1-11.
- MIDGLEY, David F. ve Grahame. R. Dowling (1978), “Innovativeness: The Concept and Its Measurement”, *Journal of Consumer Research*, 4, 229-242.
- NART, Sima (2008), “Menşe Ülke Etkisinin Tüketici Algılamaları ve Davranışlarına Yansımaları: İngiltere Pazarında Türk ve Alman Markalarının Karşılaştırılması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 153-177.
- NECKEL, Aanderson ve Boeing, Ricardo (2017), “Relation Between Consumer Innovativeness Behavior and Purchasing Adoption Process: A Study with Electronics Sold Online”, *International Journal of Marketing Studies*, 9(3), 64-75.
- NGUYEN, Tho D., Nguyen, Trang T. M. ve Barrett, Nigel J. (2008), “Consumer Ethnocentrism, Cultural Sensitivity and Intention to Purchase Local Products : Evidence from Vietnam”, *Journal of Consumer Behaviour*, 7(1), 88-100.
- ODD (Otomotiv Distribütörleri Derneği) (2020), Makroekonomik Değerlendirme Mayıs,
http://www.odd.org.tr/web_2837_1/neuralnetwork.aspx?type=57 (E.T. 10.05.2020)
- OKECHUKU, Chike (1994), “The Importance of Product Country of Origin: A Conjoint Analysis of the United States, Canada, Germany and The Netherlands”, *European Journal of Marketing*, 28(4), 5-19.
- OSD (Otomotiv Sanayii Derneği), (2020), Otomotiv Sektörü Aylık Değerlendirme Raporu, http://www.osd.org.tr/sites/1/upload/files/06-2020_OSD_Aylik_Degerlendirme_Raporu-5500.pdf (E.T. 15.05.2020)
- ÖZSOMER, Ayşegül ve Çavuşgil, S.Tamer (1991), “Country-of-Origin Effects on Product Evaluations: A Sequel to Bilkey and Nes Review”, *American Marketing Association*, 2, 269-277.

- PHUONG, V. Nguyen, Hoang M.P.T. Lee ve Khoa T. Tran (2019), “Effects of Country of Origin, Foreign Product Knowledge and Product Features on Customer Purchase Intention of Imported Powder Milk”, *International Journal of Business Innovation and Research*, 19(2), 139-161.
- PİŞKİN, Sercan (2017), “Türkiye Otomotiv Sanayii Rekabet Gücü ve Talep Dinamikleri Perspektifinde 2020 İç Pazar Beklentileri”, *TSKB Ekonomik Araştırmalar*, Ocak 2017.
- PLLANA, Donjeta Z. ve Aliu, Hamit (2018), “The Impact of Consumer Ethnocentrism on Purchase Intentions: Case of Kosovo”, *International Journal of Scientific and Research Publications*, 8(10), 624-632.
- RANJBAIRAN, Bahram, Barari, Mojtaba ve Zabihzade, Kazem (2011), “Ethnocentrism Among Iranian Consumer with Different Consumption Habits”, *International Journal of Marketing Studies*, 3(3), 30-41.
- REINHARDT, Ronny ve Gurtner, Sebastian (2015), “Differences Between Early Adopters of Disruptive and Sustaining Innovations”, *Journal of Business Research*, 68, 137-145.
- RENKO, Natasa, Crnjak Karanovic, Biljana ve Matic, Matea (2012), “Influence of Consumer Ethnocentrism on Purchase Intentions: Case of Croatia”, *Ekonomika Misao I Praksa*, 2, 529-544.
- SCHAEFER, Anja (1997), “Consumer Knowledge and Country of Origin Effects”, *European Journal of Marketing*, 31(1), 56-72.
- SCHERMELLEH, E.Karin, Moosbrugger, Helfried ve Müller, Hans (2003), “Evaluating The Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures”, *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- SCHOOLER, Robert D. (1965), “Product Bias in The Central American Common Market”, *Journal of Marketing Research*, 2(4). 394-397.
- SHIMP, Terence A. ve Sharma, Subhash (1987), “Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE”, *Journal of Marketing Research*, 24(3), 280-289.
- SHOHAM, Aviv ve Brencic, M.Makovec (2003), “Consumer Ethnocentrism, Attitudes and Purchase Behaviour: A Israeli Study”, *Journal of International Consumer Marketing*, 4(15), 67-86.

- SILILI, E. P. ve Karunaratna, A. C. (2014), “Consumer Ethnocentrism: Tendency of Sri Lankan Youngsters”, *Global Journal of Emerging Trends In E-Business, Marketing and Consumer Psychology*, 1(1), 1-15.
- SÜRER, Salih (2017), “Tüketici Etnosentrizmi ve Menşé Ülke Etkisinin Tüketicilerin Yerli Marka Otomobil Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi”, Yüksek Lisans Tezi, Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI YATIRIM OFİSİ, (2019), “*Otomotiv Sektöründe Gündem*”, (2019 Özel Sayısı), <http://v1.invest.gov.tr/tr-TR/infocenter/publications/Documents/OTOMOTIV.SEKTORUNDE.GUNDEM.pdf>. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2020.
- TELLIS, Gerard J. Yin, Eeden ve Bell, Simon (2009), “Global Consumer Innovativeness: Crosscountry Differences and Demographic Commonalities”, *Journal of International Marketing*, 17(2), 1-22.
- THAKUR, Rakhi ve Srivastava, Mala (2015), “A Study on the Impact of Consumer Risk Perception and Innovativeness on Online Shopping in India”, *International Journal of Retail & Distribution Management*, 43(2), 148-166.
- TOGG, (2019), “*Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu-Ürün Bülteni*”, <https://www.togg.com.tr/Dosyalar/Pdf/togg-urun-bulteni.pdf>. Erişim tarihi: 20 Şubat 2020.
- TOMIC MAKSAN, Marina, Kovacic, Damir ve Cerjak, Marija (2019), “The Influence of Consumer Ethnocentrism on Purchase of Domestic Wine: Application of The Extended Theory of Planned Behaviour”, *Appetite*, 142, 104393.
- TURANLI, Münevver, Taşpınar Cengiz, Dicle ve Bozkır, Ömer (2012), “Faktör Analizi ile Üniversiteye Giriş Sınavlarındaki Başarı Durumuna Göre İllerin Sıralanması”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 17, 45-68.
- TYBOUT, Alice M. ve Hauser, John R. A. (1981), “Marketing Audit Using a Conceptual Model of Consumer Behavior: Application and Evaluation”, *Journal of Marketing*, 45, 82-101.

- VANDECASTEELE, Bert ve Geuens, Magie (2010), “Motivated Consumer Innovativeness: Concept, Measurement and Validation”, *International Journal of Research in Marketing*, 27, 308-318.
- YANG, Kiseol (2010), “The Effects of Technology Self-Efficacy and Innovativeness on Consumer Mobile Data Service Adoption Between American and Korean Consumers”, *Journal of International Consumer Marketing*, 22,117-127.
- YELKUR, Rama, Chakrabarty, Subhra ve Soumava, Bandyopadhyay (2006), “Ethnocentrism and Buying Intentions: Does Economic Development Matter?”, *Marketing Managment Journal*, 16(2), 26-37.
- YILDIRIM, İ.Esen (2017), “İstatistiksel Araştırma Yöntemleri”, Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.
- YILDIZ, Aytaç ve Demir, Yunus (2019), “Bulanık Topsis Yöntemiyle Türkiye'nin Yerli Otomobili İçin En Uygun Fabrika Yerinin Seçimi”, *BMIJ*, 7(4), 1427-1445.
- YILMAZ, K.Nurgül ve Karakadılar, İ. Sarper (2015), “Türk Otomobil Pazarında Yerli Üretim Ve İthal Araçların Verimliliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 499-521.
- YILMAZ, Sinan, Taştan, Kürşat, Ecek, Nurgül ve Çınar Ertuğrul (2017), “Otomotiv Sektörünün Dünyadaki ve Türkiye'deki Değişimi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 685-695.
- YUNUS, N.S.N. Muhamad ve Rashid, W.E. Wan (2016), “The Influence of Country-of-Origin on Consumer Purchase Intention: The Mobile Phones Brand From China”, *Procedia Economics and Finance*, 37, 343-349.
- ZHANG, Yong (1997), “Country-of-Origin Effect: The Moderating Function of Individual Difference in Information Processing”, *International Marketing Review*, 14(4): 266-287.

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ STANDART İÇERİKLERİ EKSENİNDE OLUŞAN TEK TİP BİREYLER

Hacer FİLİZ¹

Geliş: 06.05.2020 / Kabul: 24.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.733445

Öz

Bu çalışmanın amacı kapsamında kitle iletişim araçlarının içeriklerinde mevcut olan standartlaşma ve bu standartlaşmanın medya organlarını kullanan bireyleri tek tip bir insan haline dönüştürmesi durumu açıklanmaya ve bu duruma dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren dünya ülkeleri üzerindeki tesir gücü her geçen gün artan küreselleşmenin etkisi birçok alanda hissedilse de küreselleşme en çok iletişim teknolojileri ve özellikle kitle iletişim araçları alanında kendisini göstermiştir. Küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan ve dünya üzerinde kitle kültürü ve popüler kültürün en önemli taşıyıcısı konumunda bulunan kitle iletişim araçlarının içerikleri benzer hale getirilmiştir. Çünkü bu benzerlik sayesinde kitleleri kontrol altında tutmak daha kolay olacaktır. Benzer içeriklere her gün ve mobil cihazların yaygınlaşmasıyla beraber her an maruz kalan birey, süreç içerisinde toplum içinde yaşamını sürdüren diğer bireylerle aynı içeriklere sürekli maruz kaldığı için birbirinin aynısı yani tek tip bir bireye dönüşmektedir. Dolayısıyla, oluşturulan bu çalışmada öncelikle kitle iletişim araçlarının içeriklerini belirleyen etmenler ve söz konusu bu içeriklerin süreç içerisinde dönüşümü ortaya konulacaktır. Son olarak ise, tek tip algısının oluşturulması ile benzer içeriklerin üretilmesi konusu irdelenecek ve bu benzer içeriklerin neticesinde oluşan tek tip bireyler olgusu tartışılacaktır. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada aynı zamanda literatürde var olan bilgiler sentezlenerek kitle iletişim araçlarının standart formdaki içeriklerinin bireyler ile olan ilişkisi eleştirel bir bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kitle İletişim Araçları, Standart İçerikler, Tek Tip Bireyler

¹ Dr. Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, hfiliz@pau.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5591-7092>

SINGLE TYPE INDIVIDUALS OCCURED FROM THE AXIS OF STANDARD CONTENTS OF MASS COMMUNICATION TOOLS

Abstract

This study aims to explain the standardization existing in the contents of the mass media and the situation that this standardization transforms the individuals using the media organs into a uniform person and this situation is tried to be drawn attention. Although the effect of globalization, which has an increasing influence on world countries since 1950s, has been felt in many fields, globalization has shown itself mostly in the field of communication technologies and especially mass media. The contents of mass media, which emerged under the influence of globalization and which are the most important carriers of mass culture and popular culture in the world, have been made similar. Because with this similarity, it will be easier to keep the masses under control. As the individual exposed to similar contents every day, maybe at any moment with the proliferation of mobile devices, they become the same with everybody, that is, a uniform individual. Therefore, firstly, the factors that determine the content of mass media and the transformation of these contents in the process will be revealed. Finally, the issue of producing similar contents with the creation of a uniform perception will be discussed, and the phenomenon of uniform individuals resulting from these similar contents will be discussed. In the study in which the literature review method was used, the information existing in the literature was synthesized, and the relationship between the contents of the mass media in standard form and individuals was tried to be explained with a critical perspective.

Keywords: *Mass Media, Standard Contents, Uniform Individuals*

Giriş

“Filmler, radyo ve dergiler bir sistem meydana getirir. Bu alanların her biri kendi içinde ve hep birlikte söz birliği içindedirler.” (Adorno (2014: 47)

Standartlaşma; kısaca tek tipleşme, karşılaştırma yapılan unsurların birbirine benzemesi ya da birbirleriyle aynı değer ölçülerine sahip olması şeklinde tanımlanabilir. Standartlaşan iki ya da daha fazla unsur arasındaki fark ya hiç yoktur ya da yok denecek kadar azdır.

Standartlaşma kavramının kitle iletişim araçlarına yansımaları ise ekonomik ve siyasal iktidarların kamuya vermek istedikleri mesaj doğrultusunda içerik hazırlanması ve bu içeriğin tüm kitle iletişim araçlarına gönderilerek kitlelere sunulması içeriklerin gitgide birbirine benzemesi ve sürekli aynı

mesajlara maruz kalan bireylerin aynı düşünce şekline ve aynı davranış kalıplarına sahip olması şeklinde açıklanabilir.

Matbaanın icadından sonra bilginin hızla yayılması beraberinde teknolojik gelişmelerin meydana gelmesi ve bu gelişmelerin kitle iletişim araçlarına yansımalarıyla beraber tarihi seyir içerisinde çeşitli kitle iletişim araçları birbirini takip etmiştir. İcat edildikleri ilk yıllarda hem içerik hem kullanım amacı birbirinden farklı olan kitle iletişim araçları zamanla küreselleşmenin de etkisiyle birbirine benzemeye ve bir standardizasyona tabi olmaya başlamışlardır.

Tabi ki kitle iletişim araçlarındaki bu standartlaşma ulusal çapta yaşanan bir durum değildir. İçinde bulunduğumuz bilgi çağının bir getirisi olarak teknolojide yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin iletişim teknolojilerini de etkilemesiyle tüm dünyayı çepeçevre saran ve batı merkezli bir olgu olan küreselleşme kitle iletişim araçlarının tek tip bir mesaj üreterek kitlelere bu standartlaştırılmış mesajları iletmede aracılık eder duruma gelmiştir. Kitle iletişim araçlarıyla kitlelere empoze edilmeye çalışılan olgu ise tek bir kültür oluşturmaktır. Kitlelere altın tepside sunulmaya ve sorgusuz sualsiz gönüllü bir şekilde kabul ettirilmeye çalışılan bu standart kültür ise popüler kültürdür.

Popüler kültür bireylere düşledikleri hayatı vadetmektedir (Arslantepe, 2018: 202). Kitle iletişim araçları yoluyla bireylere sunulan popüler kültür ürünleri basittir, insanların üzerine kafa yormalarını gerektirecek bir karmaşıklığa sahip değildir. Bu nedenle toplum tarafından da bu tür ürünlerin tüketimi kolay ve hızlı olmaktadır.

Popüler kültür en yalın haliyle açıklanacak olursa, toplumda yaşayan çok fazla sayıda birey tarafından seçilen ve genellikle fazlasıyla ilgi gösterilen ve bireyleri mutlu etmeye çalışan kültür olarak tabir edilebilir (Storey, 2018: 5). Bu bağlamda popüler kültür; tek tip giyinen, tek tip beslenen, tek tip eğlenen, standart tüketim ve eğlence kültürüne sahip kısacası standart insanların oluşturduğu standart kitleler oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Günümüzde küresel anlamda birçok medya tüketicisi çeşitli kitle iletişim araçlarının içeriklerini tüketirken büyük bir ailenin üyesi konumuna gelmektedir (Fiske & Hartley, 2003: 85). Özellikle televizyon başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının tüketim odaklı yaptıkları yayınlar nedeniyle popüler kültür ürünlerini tüketen kişiler her geçen gün artmaktadır.

Dünya üzerinde varlığını sürdüren ülkelerin birbirine bağımlılığı, içinde yaşadığımız dünyayı birçok yönüyle tek tipleştirmiştir fakat maruz kalınan bu tek tipleşme hali doğal olarak kültürlerin tek tipleşmesine de sebebiyet vermiş ve bu

bağımlılık halinin insanları daha doğrusu toplumları kültürel açıdan tek biçimliliğe yönelttiği görüşü, içinde bulunduğumuz yüzyılda artık herkes tarafından kabul görür duruma gelmiştir (Mattelart, 2016: 48). Bu perspektiften bakıldığında ise kitle iletişim araçları toplumların sahip olduğu bu standart kültürün ülkeler arası taşıyıcısı yani bir nevi aktarıcısı konumundadır.

Anders (2018: 125) ise günümüzde insanların kitle iletişim araçlarının içeriklerine sahip olabilmek için sinemaya ya da tiyatroya gitmek zorunda olmadıklarından söz eder. Bireyler artık özellikle televizyon toplum hayatına girdiğinden buyana evlerinden benzer içerikleri kitlelerle aynı zamanda ve aynı şekliyle tüketmektedirler. Aynı içerik tüketimini gerçekleştiren bireyler ise tek tipleşmekte yani standart bir insan şekline bürünmektedirler.

Said (2016: 417), “Oysa insanlar, tıpkı kendi tarihlerini kendileri yaptıkları gibi, kültürlerini ve etnik kimliklerini de kendileri yapıyor.” ifadesini kullanmaktadır. Birey ise günümüzde kendisine kitle iletişim araçlarının sürekli pompalandığı tüketim ve eğlence kültürü ekseninde bir kimlik inşa etmektedir.

Tüketim kültürünün bireyi ve toplumları çepeçevre kuşattığı günümüzde kişilerin kendilerini var etmek için sarıldıkları popüler kültür ürünleri bireyleri her anlamda var etmekten çok uzak olduğu gibi aynı zamanda kişileri ve toplumsal sistemleri her geçen gün içine bir girdap gibi çekerek asimile etmekte ve en nihayetinde özel ve özgü olan kültürel desenleri tek tipleştirerek yerle bir etmektedir. Farklılıkları ortadan kaldırarak genel geçer bir kültürü küresel anlamda toplumlara ve bireylere empoze eden aracı güç ise kitle iletişim araçlarının kendisidir.

Kitle iletişim araçları tarafından hazırlanan içerikler devamlı olarak büyüyen kitlelerin oluşmasına sebebiyet vermekte ve medya organları tarafından hedef kitlelerle buluşturulan haberler vadettiği gibi toplumun bilgilendirilmesi ya da bilinçlendirilmesi yerine toplumu yani kitleleri nötralize ederek yayınlanan haberlerin içeriğine karşı tepkisiz ve duyarsız bir toplum yani kitle ortaya çıkarmaktadır (Baudrillard, 2019: 29).

Özellikle içerik anlamında da neredeyse birbirinin bire bir aynısı olan kitle iletişim araçları bu şekliyle kitleler üzerindeki etki gücünü de artırmıştır. Hangi kitle iletişim aracını kullanırsa kullansın aynı mesaja maruz kalan kitleler zamanla davranış biçimi olarak da birbirlerine benzemeye başlamışlar böylece dünya genelinde tek tip kitleler ve bu tek tip kitlelerin oluşturduğu tek tip bir kültür hâkim olmaya başlamıştır. Örneğin dünyanın neresine seyahat ederseniz edin hiç yabancılık çekmeden beslenebilir, giyinebilir, eğlenebilirsiniz. Ya da Avrupa’dan

Türkiye’ye bir iş programı aracılığıyla gelmiş bir birey hamburger yiyebilir, jean giyebilir, pop müzik dinleyip eğlenebilir. Bu kişinin ülkesine ait olan özellikler Türkiye’de de gayet yaygın bir şekilde sergilenir.

Baudrillard (2019: 45), “Teknolojik güdümlene sayesinde basit varlıklara dönüştük.” ifadesini kullanmaktadır. Birer teknolojik aygıt olarak karşımıza çıkan kitle iletişim araçları günümüzde toplum içinde varlığını sürdüren bireylerin sıradanlaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla kitle iletişim araçları toplumlarda hâkim olan kültürel desenleri de sıradanlaştırmıştır.

Birçok teorisyeninde belirtmiş olduğu gibi kitle iletişim araçlarının standartlaşmış içeriklerinin bireyler üzerindeki sayısız etkisinin yanın da toplumda ve bireylerde meydana getirmiş olduğu tek tipleşme yani standartlaşma olguları yapmış olduğumuz çalışmayla açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çalışma ile hedeflenen, öncelikle kitle iletişim araçlarının içeriklerinin oluşmasına neden olan faktörlerin ortaya konulmasıdır. Daha sonra, kitle iletişim araçlarının içeriklerinin tarihsel yolculukta nasıl değiştiğinin açıklanarak, kitle iletişim araçlarından topluma sunulan içeriklerin standart bir forma kavuşması irdelenecektir. Son olarak, iletişim araçlarının standart formdaki içeriklerini sınırsız ve sürekli bir biçimde tüketen bireyin tek tipleşme yolculuğu tartışılacaktır.

1. Kitle İletişim Araçlarındaki İçerikleri Belirleyen Etmenler

Bilgi çağının olmazsa olmaz olguları durumundaki her türlü yazılı, basılı, görsel, işitsel ya da birkaç teknolojik özelliğin bir araya getirilerek oluşturulduğu kitle iletişim araçları ve bu araçların sahip olduğu içerikler tüketim toplumu meydana getirmek amacıyla benzer konulardan bahsetmekte ve benzer sorunları tartışmaktadırlar. Bu şekilde benzer içeriklere benzer yollarla her gün maruz kalan kişiler ve toplumlar da süreç içerisinde standartlaşmakta yani birbirlerinin yaptıkları aynı davranışları sergileme eyleminde bulunmaktadır.

Kitle iletişimi genel anlamıyla ifade edilecek olursa; medya, izleyiciler ve toplumdan oluşan olguların süreç içerisinde birbirleriyle giriştikleri etkileşim sonucunda ortaya çıkan ilişkilerin bütünü olarak adlandırılabilir (Ball-Rokeach ve DeFleur, 1976: 5).

Kitlesel iletişimde, hedef kitleden alınan geri bildirim sınırlıdır ve kitle iletişim araçları aracılığıyla önceden hazırlanmış olarak sunulan mesajlar, sınırı önceden kesin olarak bilinmeyen ve birbirinden çok farklı özellikler taşıyan hedef kitlelere ulaşır ve ayrıca medyada mesaj iletiminde kanal bilinmekle birlikte, kaynak ve alıcı, açık olarak karşı karşıya değildir, yazı işleri müdürü, haber merkezi, genel yayın koordinatörü, sayfa editörü, yönetmen gibi kaynak

konumunda bulunan kişi ya da ekip, en azından yayın öncesinde mesajı kontrol eder ve mesaj içerikleri belirli bir kontrole tabi tutulduktan sonra hedef kitleyle buluşturulmak için hazır hale getirilir (Özerkan, 2001: 75).

Kitle iletişim araçlarında hedef kitlelere gösterilen içeriklerin neredeyse tamamı yeniden üretilmiş gerçeklerdir. Yani bir haber ya da bir program yayınlanmadan önce içeriği eşik bekçileri tarafından denetime tabi tutulur ve daha sonra haberin içeriğinde değişiklikler yapıldıktan sonra topluma iletilir. Bu şekilde bir enformasyon bombardımanına tutulan birey ve toplumlar zaman içerisinde kendi asıl olan yaşamlarından vazgeçerek kitle iletişim araçlarının içeriklerinde saklı olan amaçlar doğrultusunda gerçek olmayan bir hayatı yaşar hale gelirler.

Kitle iletişim araçlarının içerikleri büyük oranda sermayedarlar ya da siyasal iktidarlar tarafından belirlenirken bu hâkim gruplar için en önemli unsur mesajın ulaşmasını istedikleri kitleleri kendi amaç ve beklentileri doğrultusunda yönlendirmektir. Bu manipülasyondan haberi olmayan kitleler belli çıkar ve güç grupları tarafından belli bir amaç için stratejik olarak hazırlanan mesajlara kitle iletişim araçları vasıtasıyla ulaşırlar. Kitle iletişim araçlarının mesajı hedef kitleye iletirken türlü amaçları olabilir. Örneğin bilgilendirme, eğlendirme, reklam ya da siyasi bir amaçla hazırlanan mesajları kitlelerle buluşturabilirler.

Kitle iletişim araçları temelde hitap ettikleri grupların, kitlelerin istek ve beklentilerini görmezden gelemezler. Hazırladıkları çeşitli nitelikte programlar ve bu programlarda saklı olan kitlelere iletilen mesajların içerikleri hedef kitlelerden yani toplumdan bağımsız bir şekilde düşünülemez ve kitleler göz ardı edilerek hazırlanamaz. Aksi halde kendi istek ve beklentilerinden bağımsız olarak hazırlanan medya içerikleri hedef kitleyi istenilen ve beklenen yönde harekete geçirmeyecek tam tersi kitlelerin bu mesajlara karşı duyarsız olmasına ya da ileri boyutta bakacak olursak içeriklerini sevmedikleri bu mesajlara ve bu mesajları kendilerine ileten aracı konumundaki kitle iletişim aracına da tepki duymalarına sebebiyet verecektir. Aynı zamanda hedef kitlenin çeşitli sosyo-demografik özellikleri de kitle iletişim araçlarının içerik aktarımında önemli bir kriterdir. Örneğin kadın izleyiciler üzerinde herhangi bir etki oluşturmak isteyen bir televizyon kanalı saat dilimi olarak 03.00-06.00 saatleri arasında kadın izleyicilere ulaşmak için uygun saat olarak görüp bu zaman dilimi arasında kadınlara yönelik hazırladığı içerikteki programları yayımlar ise bu durumda hedeflediği etkilerin hiçbirini hedef kitlesi üzerinde gerçekleştiremez. Çünkü yapılan araştırmalar bize göstermektedir ki kadın izleyicilerin ancak %0,4'ü 03.00-06.00 saatleri arasında televizyon başında vakit geçirmektedir (www.rtuk.gov.tr). Sonuç olarak,

günümüzde bireylerin istek ve beklentilerine uygun içerikteki programların uygun saat dilimi içerisinde uygun mecralarda bireylerle buluşması program içeriklerinin birey üzerindeki etkisini arttırmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin desteğiyle her ne kadar bireylere özel ve onların beklentilerini karşılayacak türde hazırlanan içerikler onlarla paylaşılmış gibi görünse de aslında kitle iletişim araçlarının birey için özel üretilen tüm içerikleri temelde aynı mesajı kişilere ulaştırmakta ve söz konusu iletişim araçları tek tip, standartlaşmış insan modeli üretimine destek veren araçlar olarak varlıklarını toplum içerisinde sürdürmektedirler.

2. Kitle İletişim Araçlarındaki İçeriklerin Tarihsel Süreçte Değişimi

Kültür artık günümüzde aynı enformasyonların üretimi gibi yapay bir şekilde üretilir. Buradaki kültür üretiminin amacı onun kalıcı olması değil, tüketime katkı sağlayan bir olgu olarak varlığını devam ettirmesidir (Baudrillard, 2019: 125) Kendi özgünlüğünü yitiren ve kitle iletişim araçları tarafından yeniden üretilen bir kültürel form ise toplumda var olan kültürel desenlerin de zamanla bozulmasına neden olmaktadır.

Kitle iletişim araçları ise, toplumda var olan kültürü etkileyen ya da toplumda kamuoyu oluşturma gücünü kullanarak yeni bir kültür oluşturulup benimsetme gücünü elinde bulunduran ülkemiz de hatta küresel anlamda önemli bir güce sahiptir.

Günümüzde kitle iletişim araçları bilgi veya eğlencenin dağıtıldığı ve paylaşıldığı araçlar olarak tanımlanmaktadır (Sorlin, 1994: 3). Bireyler kitle iletişim araçlarını dünyada olan olaylar hakkında bilgi almak amacıyla kullanabildikleri gibi aynı zamanda iletişim araçları bireyler tarafından iş stresini ya da günlük hayat koşuşturması esnasında oluşan negatif duyguları pozitif duruma çevirmek amacıyla da sıkça kullanılmaktadır.

Kitleler arasında en çok tercih edilen iletişim araçlarının (televizyon, radyo ve internet) ortaya ilk çıktıkları dönemlerde amaçlarının haberleşmeyi sağlamak ve bilgilendirme yapmak olduğu söylenebilir. Fakat kitle iletişim araçları özellikle sanayileşme ve beraberinde küreselleşmenin de tüm dünya ülkelerini kuşatmasıyla beraber ticari kaygısı üst seviyelerde olan araçlara dönüşmüşler, bu nedenle süreç içerisinde haberleşme ve bilgilendirme misyonu yerini tüketim ve eğlence kültürünün pompalandığı bir sisteme bırakmıştır.

Kitle iletişim araçlarının bireylere sunduğu eğlence formlarındaki içerikler süreç içerisinde bireylerinde sadece eğlence ve tüketim odaklı bireylere

dönüşmelerine sebebiyet vermektedir. Artık insanlar gerçeklikten ve toplum sorunlarından uzaklaşıp her olguyu eğlence olarak gören ve yaşayan bireylere dönüşürler. Eğlence formatındaki içeriklerin ise en çok yer bulduğu kitle iletişim araçlarından bir tanesi ise televizyondur.

Televizyon 21. yüzyılın ilk çeyreğinde icat edilmiş ve daha sonraları gerekli ihtiyaçlar neticesine göre geliştirilmiştir (Şentürk, 2017: 129). Televizyon sahip olduğu içerikler bağlamında popüler kültür ürününe dönüştürülmektedir. Televizyon izleyicisine kendini zorla kabul ettirmeye çalışan bir kültürel olgu değil, aksine bireylerin isteyerek yani gönüllü bir şekilde izlediği popüler kültür aracıdır (Fiske, 2012: 186-187).

Televizyon bize eğlence içerikli konular, düşünceler ve görüşler takdim eder, fakat buradaki sorun teşkil eden durum bu değildir, asıl problem televizyonun sahip olduğu tüm içerikleri eğlence formatında kitlelere yani topluma sunmasıdır (Postman, 2014: 101).

Günümüzde toplum içinde varlığını sürdürmeye çalışan birey eğlence içerikli programlarla insanı insan yapan özelliklerinden bilinçli bir algı yönetimiyle yoksun bırakılmaktadır ve bireyin kendinden tam da beklenen tutum ve davranışları sergilemesi yönünde motive edilmesi ve yönlendirilmesi için bireyin kendi evi en uygun ortam olarak görülmekte ve kullanılmaktadır (Türkoğlu, 2004: 154). Bireyin kendi evi dahilinde en çok maruz kaldığı ve kullandığı kitle iletişim aracı ise televizyondur. Televizyondan günün her saati eğlence içerikli ve bireyi tüketime yönlendiren programlar sıklıkla yayınlanmakta ve birey evinin koltuğundan hiç yerinden dahi kalkmadan popüler kültür öğelerini benimsemektedir ve bu öğelere günün her saati gönüllü bir şekilde maruz kalmaktadır.

Medya başta televizyon olmak üzere tüketim ve eğlence kültürünü kitlelere sürekli olarak pompalamaktadır. Bu durum kitle iletişim araçlarının içeriklerine müdahale ederek gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Kitle iletişim araçlarındaki program içerikleri daha çok popüler kültür içerikleriyle donatılmakta ve oluşturulan bu kültür öğeleri kitle iletişim araçlarının içeriklerine yerleştirilmekte ve en nihayetinde kitlelerin hizmetine sunulmaktadır. Bu şekilde toplumda yeni bir kültürün doğması ve kitlelerin bu yeni kültürü benimsemesi sağlanmaktadır.

Kitle iletişim araçlarındaki içerikler yıllar içerisinde dönem dönem değişikliklere tabi olmuşlardır. Kitle iletişim araçlarının içeriklerinde meydana gelen bu değişikliklerin birbirinden farklı sebepleri olmuştur kimi zaman. Örneğin bir ülkedeki siyasi iktidarın değişmesi o ülkedeki kitle iletişim araçlarının içeriğinin

ve söyleminin değişmesine sebep olmuştur. Ya da ekonomik gelişmeler yine kitle iletişim araçlarının içeriğine etki eden en önemli etmen olmuştur. Çoğu zaman teknolojik ilerlemelerin toplumda meydana getirdiği değişimler sonucu kültürel anlamda meydana gelen değişimler yine kitle iletişim araçlarındaki içeriklerin etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Daha bunlar gibi o toplumda ya da küresel anlamda meydana gelen birçok yenilik, değişim ya da gelişim kitle iletişim araçlarının içeriklerinin de etkilenmesine ve farklı yönde şekil almasına sebep olmaktadır.

Günümüzde kitle iletişim araçlarının, özellikle televizyonun içerikleri siyasal ya da ekonomik gücü elinde bulunduranlar tarafından belirlenebilmekte ve gerekli görüldüğü takdirde yine aynı kişiler tarafından bu içerikler değiştirilmekte ya da tamamen ortadan kaldırılarak çıkar gruplarına hizmet eden yeni içerikte programlar hazırlanıp izleyicilere sunulmaktadır diyebiliriz. Bu durum Althusser'in "ideolojik aygıt" kavramından yola çıkarak kitle iletişim araçlarının da bir ideolojik aygıt olarak ele alınıp yorumlanması ile de açıklanabilir. Bu düşünceye göre ise medyanın ve daha başka unsurların (Aydınlar, öğretmenler vb.) devletin ideolojisini ikna yöntemiyle bireylere kabul ettirilmesi beklenir. Yani ideoloji denilen kavram, fiziksel hayatın çelişkilerini ortadan kaldırmak daha doğrusu paspas altına süpürmek, mevcut egemen güçleri korumak kollamak ve mevcut kurulu düzeni meşrulaştırmak amacıyla üretilmiş, sahte ve aslında hiç var olmayan gerçekler sunan, bozulmuş, yanılsamalara neden olan; doğru ve hakiki bilgilerin yerine geçip onların yokluğunu topluma hissettirmemek için ortaya çıkarılmış fikirler, düşüncelerdir (Anık, 2015: 206). Bu ideoloji tanımından ve Althusser'in bahsettiği "ideolojik aygıt" kavramından yola çıkarak içerisinde yaşadığımız dönemde, kitle iletişim araçlarının içeriklerinin siyasal ya da bireyin ekonomik satın alma kararlarına etki edecek şekilde oluşturulabileceği tahmin edilebilir bir durumdur.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde kitle iletişim araçları genellikle içerik açısından toplumda meydana gelen sosyal ya da siyasal gündemler dahilinde yayınlar yapıyorlardı. Bu dönemde gazete ile birlikte bir başka kitle iletişim aracı olan radyonun da bilhassa I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra 1920'li ve 1930'lu yıllarda özellikle Avrupa ve Amerika'da ön plana çıktığından bahsedilebilir (Işık, 2012: 12). Radyonun toplumumuza hizmet vermesi ise 1930'lu yıllara uzanmaktadır (Aziz, 1982: 87).

Radyonun icadından sonra kitle iletişim araçlarının içeriğini yine siyasal ve toplumsal meseleler oluşturmaktaydı. Fakat radyonun insanlar arasında hızlı bir kullanım seviyesine ulaşmasının ardından kitle iletişim araçlarının siyasi

etkisinin yanı sıra ticari anlamda kitleler üzerindeki etkisi de artık keşfedilmeye başlamıştı. Kitle iletişim araçlarının ticari amaçlar için kullanımı bu iletişim araçlarının içeriklerine de yansımıştır ve ticari amaçlı yayınların sayısı her geçen gün artarak ve tabiri caizse bir çılgı gibi büyüyerek devam etmiştir.

Radyonun asıl işlevi yaptığı ve yayınladığı programlarından çok daha ötesidir, bir radyo, yayın yaptığı toplum içerisinde bir taraftan bireylere karşı toplumsal görevini yerine getirirken diğer yandan topluma hizmet veren bir kitle iletişim aracıdır (McLeis, 2005: 17). McLeis her ne kadar radyonun bir kitle iletişim aracı olarak toplumun hizmetkârı yani toplum yararına işler yapması gerekliliğinin altını çizmiş olsa da icat edildikten çok kısa bir süre sonra radyo içeriklerine siyasal ve ekonomik liderler yön vermeye başlamışlardır.

II. Dünya Savaşı'nın başladığı ve devam ettiği yıllarda ise kitle iletişim araçları siyasi ve toplumsal içerikli yayınlar yapmaya devam etmiştir. Savaş yıllarında özellikle radyo Hitler tarafından oldukça etkili ve aktif bir siyasal propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Işık, 2012: 13). Fakat bu dönemde siyasi ve toplumsal içerikli yayınların yanında ekonomik yönü ağır basan ticari amaçlı içeriklerle donatılmış yayınlarda kitle iletişim araçları yoluyla topluma iletilmiştir.

Radyo ile birlikte daha sonraki yıllarda var olan kitle iletişim araçları insanlara büyük oranda görsel olarak hitap etmişlerdir. Bu perspektiften bir değerlendirme yapıldığında özellikle televizyonun insan hayatına dahil olmasıyla beraber iletişim araçlarının içerik anlamında görsel boyutunun çok yukarı seviyede olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

1950'li yıllar artık teknolojik gelişmelerin etkisini yoğun bir şekilde iletişim araçlarında da göstermeye başladığı yıllardır. 1941 yılında Amerika'da televizyonların ticari yayınlar yapılabilmesi için ilk izinler alınmış ve ticari yayın yapan kanal sayısı hızla artış göstermiştir (Oskay, 1971: 18). Kitle iletişim araçlarının ticari amaçlara fazlasıyla hizmet etmesi yani kitle iletişim araçlarındaki ticarileşmenin artarak devam etmesi de bu yıllara ve devamındaki yıllara denk düşmektedir.

Kitle iletişim araçlarının ve özellikle toplumlar tarafından en çok tercih edilen kitle iletişim araçları olduğu bilinen televizyonların toplumu bilgilendirme veya toplumun eğitimi amacı ile kullanımı gün geçtikçe azalmaya başlamıştır. Günümüzde eğitim ya da bilgilendirme amaçlı yayınlar neredeyse hiç yok denecek kadar azdır.

Hatta yaşadığımız dönem içerisinde genellikle insanların bilgi seviyesini ölçmek asıl hedefleri olarak bilinen bilgi yarışma programları bile bireylerin rahatlamalarını sağlayan eğlence programlarına dönüşmüşlerdir (Aydoğan, 2004: 57).

Bireyin sosyalleşmesinde ve sağlıklı bir toplumsallaşma süreci geçirmesinde bilgiye açılan önemli bir kapı görevi gören kitle iletişim araçları bilgilendirme ve eğitim misyonunu yitirip ticari bir amaç gütmesiyle bireyler üzerindeki inandırıcılık ve güvenilirlik etkisini de günden güne yitirmeye başlamıştır.

Kitle iletişim araçlarının kullanılma şekilleri ve bu iletişim araçlarının bireyleri etkileme oranı kitle iletişim araçlarının faaliyet gösterdiği ülkelerin ve toplumların sanayileşme ve gelişim seviyelerine paralel olarak ilerleme göstermiştir. 20.yy.ın üçüncü çeyreğinden sonra toplumdaki endüstriyelleşme ve köyden kente göçlerin artması ve köydeki hareketli hayatın sanayileşmesinin bir sonucu olan durağan bir hayat biçimine doğal bir geçiş yapılması, ticarileşmiş ve belli bir ekonomik ya da siyasal iktidara hizmet eden kitle iletişim araçlarının toplumlar üzerinde daha aktif ve daha etkili olmalarına neden olmuştur.

Kitle iletişim araçlarının özellikle 20. yy.ın sonlarından başlayarak günümüze kadar gelen ve günümüzde de yoğun bir şekilde kitleler üzerinde etki oluşturan, kitlelere gönderilen enformasyonlar yoluyla bireylerin toplumda meydana gelen siyasi ve sosyal olayları düşünme ve sorgulama şekillerine bile müdahale eden, kişilerin davranışlarına yön veren bir etkisi olduğu söylenebilir.

21. yüzyıl artık teknolojik gelişmelerin yine iletişim araçlarına da yansısıyla kitlelilikten bireyselliğe geçildiği kitle iletişim araçlarının kitlesel mesajlar göndermek yerine bireysel yani nokta atışı mesajlar hazırlayarak bireyleri etkileme çalışmalarında bulunma çabalarını kapsamaktadır. Özellikle sosyal mecra yani internetteki gelişmeler sayesinde bireylere özel mesaj gönderilerek onları istenilen tutum ve davranışa yönlendirme ya da var olan tutum ve davranışı pekiştirmeye yönelik mesajlar hazırlanarak bireyler etkilenmeye çalışılmaktadır. Fakat buradaki dikkat çekilmek istenilen nokta bireylere her ne kadar onların özelliklerine uygun tek tek mesajlar gönderilse de bu mesajların hepsi temelde birbirinin aynısıdır. Aynı içerikler farklı bireylere onların özellikleri de dikkate alınarak gönderilmektedir. Böylece mesajın bireyi etki alanı içerisine alması daha kolay olmaktadır. Örneğin kadınların, erkeklerin ya da çocukların televizyon başında geçirdikleri zaman dilimi farklılık göstermektedir. Bu nedenle yayınların saat aralıkları izleyicilerin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermektedir. Ya da internet üzerinden bir yayını izleyecek olan bireyin

sosyo-demografik özellikleri, internet yayını sağlayan kuruluş tarafından kayıt altında tutulduğu için kişiye özel reklamlar ya da kişiye özel içerikteki programlar onlara sunulmaktadır. Böylece hem reklamı yapılan ürünlerin satışının yapılması hem de program içeriklerinin istenilen profildeki izleyiciyle buluşturulması daha kolay olmaktadır.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yıllarından başlayarak günümüze kadar geldiğimizde artık kitle iletişim araçlarının içeriklerinde de farklılaşmalar görmektediriz. 20. yüzyıl boyunca topluma yani kitleler için hazırlanan tek bir mesajın hedef kitlelere gönderilmesi ve hedef kitleler tarafından bu mesajların kabul görmesi kolay iken günümüzde böyle bir durum pek de mümkün olmamaktadır. Artık yeni küresel düzenin bireyselleşme üzerine kurulu bir yapısı vardır. Yani artık toplu olarak değil tek tek bireylere ulaşıldığı nokta atışı mesajlarla bireylerde istenilen davranış değişikliği oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bunun içinde kullanılan farklı iletişim araçları vardır. İnternet yani sosyal medya bu amaca hizmet eden en önemli hem bireysel hem de kitle iletişim aracıdır.

Günümüzün teknolojik olanakları bireyin daha iyi şartlarda yaşamını sürdürmesine olanak sağlasa da bireyler artık enformasyona ya da kitle iletişim araçlarının kendisine sunduğu eğlence içerikli programlara kolayca ve sınırsızca ulaşmaktadır. Her ne kadar teknolojik olanaklar sayesinde bireylerin demografik özellikleriyle uyumlu özel içerikli yayınlar sunulsa da aslında var olan sistem kendini yeniden üretmekte ve temelde aynı mesajları içerisinde barındıran içerikler bireylere sunulurken bir kitle mesaj iletimi gerçekleştirilmekte ve bireyler standartlaştırılmakta, tek tipleştirilmektedirler.

Yaşadığımız yüzyılda teknolojiye ya da bilimsel alanlarda yapılan çalışmalar bireyin özgürleşmesi ya da kendisiyle, kendinden başka var olan bireyler ve bireyin içinde varlığını sürdürdüğü doğal çevre ile bir ahenk içerisinde yaşamını sürdürebileceği gelişim seviyesi daha yukarılarda bir yaşam oluşturabilmesi için değil de modern toplumsal yapıların yeniden üretimi amacıyla kullanılmaktadır ve aynı zamanda medya içeriklerinin aynılığı bireyleri kitleselleştirmekte ve edilgenleştirmektedir. Dolayısıyla günümüzde artık normal bir çalışan, akademik olarak kariyer yapmış bir öğretim üyesi, öğrenci, farklı siyasal eğilimlere sahip bireyler ya da gazeteciler aynılaştırmıştır (Oskay, 2018: 109-110). Yani tek tip bir insan modeline dönüşmüşlerdir.

3. Kitle İletişim Araçlarındaki İçeriklerin Standartlaşması

Birbirinin aynısı olmayan kültürlerin birbirleriyle olan iletişimlerini olanaklı hale getiren sebeplerden bir tanesi kitle iletişim araçlarında meydana

gelen çeşitli gelişmelerdir. (Kartarı, 2014: 51). İletişim ve kültür bağlantısı alanın da yapılan birçok araştırma ise kitle iletişim araçları yoluyla ortaya çıkarılan ve kitlelere benimsetilmeye çalışılan bu ortak kültürün bireyler üzerindeki olumsuz etkilerinden oldukça yoğun bir şekilde bahsetmektedir. Bu eksende, kitle iletişim araçları günümüzde sınırları artık çizilemeyen önemli bir toplumsal öge konumundadır. İnsanları etkileme gücü bu kadar büyük olan kitle iletişim araçları bu gücü topluma faydalı olmak yerine ekonomik gücü elinde bulunduranların söylemini hedef kitlelere ulaştırma hususunda kullanmayı tercih etmektedir.

Kültürel anlamdaki dönüşüm özellikle küreselleşmenin de etkisiyle her geçen gün biraz daha artmaktadır (Kaypakoğlu, 2004: 107). Bu bağlamda, toplumu bilgilendirme ve eğitim gibi topluma fayda sağlayacak görevleri gerçekleştirmek yerine kitle iletişim araçları küreselleşmenin de etkisiyle popüler kültür öğelerini hiç tereddüt etmeden topluma sunmaktadır. İşte bu nedenle görünürde sanki tüm kitle iletişim araçları birbirlerinden farklı yönde içeriğe sahip gibi görünseler de temelde söyledikleri, kitlelere empoze etmeye çalıştıkları olgu popüler kültür unsurlarıdır.

Kitle iletişim araçları görüntüde çok fazla topluma ait içerikler üretiyormuş gibi görünse de aslında bu iletişim araçları toplumsal münasebetlerde toplumsal olanın kendisini yoğun bir şekilde nötr duruma getirmektedirler (Baudrillard, 2019: 56). Yani kitle iletişim araçları farklı toplumsal desenler oluşturmaya çalışıyormuş gibi görünse de aslında farklı kitlelere biçimsel olarak farklı fakat içerik ve amaç olarak aynı mesajları göndermekte ve birey hangi iletişim aracını seçerse seçsin aynı mesajlara maruz kalmakta ve zamanla bu mesajları üreten kişi ya da grupların kendisinden istediği davranış kalıplarına uygun olarak davranmakta yani standart, tek tip bir insan şeklini almaktadırlar.

3.1. Tek Tip Algısının Oluşturulması

Günümüzde kitle iletişim araçları, kitle kültürünün özel ve farklı olanı içine alarak adeta yok etmesine ortam ve olanak sağlayan genel geçer ve herkese her yaşa hitap eden bir kültürün toplum ve ülkeler arasında yayılmasına aracılık eden bir iletişim aracı haline dönüşmüştür.

En çok kitle iletişim araçları sayesinde karşımıza çıkan, sanki insanlar üzerinde çok etkili bir virüs gibi hızlı bir şekilde yayılan popüler kültür ve bu kültürün renkli, insanların dikkatini çeken albenili ürünleri insan hayatının vazgeçilmez öğeleri gibi gösterilmektedir. Toplum zihninde aslında olmayan sahte ihtiyaçlar oluşturulmakta ve bu ihtiyaçların popüler kültür ürünleriyle karşılanacağı vaat edilmektedir. Sunulan bu vaade kitle iletişim araçlarının da

yardımıyla koşulsuz inanan modern insan bu sahte kültürün sahte ürünlerine sahip olarak sahte hazlar yaşamakta ve bu yaşadığı duygular kısa süreli olduğu için tekrar bu kültür ürünlerini ihtiyaçlarını karşılamak için satın almakta fakat gerçek bir tatmin yaşayamamakta ve bu kültürün kitle iletişim araçlarını kullanarak oluşturduğu kısır döngü her gün yeni üyeler kazanarak yoluna devam etmekte ve önü alınamaz bir çığ gibi büyümektedir.

Modern toplumun en önemli özelliklerinden biri, iletişim teknolojisinin özellikle kitle iletişim araçlarının bireyin günlük yaşamında yoğun biçimde yer alması ve toplumdaki bireylerin neredeyse tamamının kitle iletişiminin ve dolayısıyla kitle iletişim araçlarının kapsama alanı içine girmesidir (Cüceloğlu, 2017: 549). Toplumun üyelerini her an ve neredeyse her yerde bilinçli ya da bilinçsiz programlarla içine çeken kitle iletişim araçları bireylerin her konudaki karar alma süreçlerini de etkilerler. Örneğin bir alışveriş esnasında birey herhangi bir kitle iletişim aracını izlerken maruz kaldığı reklamlarla ona diletlen bir ürünü fark etmeden satın alabilir ya da bir ülkedeki seçim döneminde birçok seçmen kitle iletişim araçlarının etkisi vasıtasıyla aynı yönde siyasi kararlar verebilir.

Kitle iletişim araçları hedef kitlelerine gönderdikleri mesajlar sayesinde toplumu istedikleri şekilde yönlendirebilirler. Fakat bu yönelim istem dışıdır. Birey sanki kendi özgür seçimlerinin sonuçlarını yaşıyormuş gibi hissetse de aslında gerçek olan; sisteme itaat etmek, toplumsal sistemin dışına çıkmamak, herkesle aynı davranmak, ekonomik çıkar gruplarının manipülasyonları doğrultusunda hareket etmek ve *tek tip kültür* sisteminin doğal bir sonucu olarak *tek tip insanlar* olmaktır. Bu şekilde tek tipleşen bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu kitleleri kontrol altında tutup *yönetmek* ve en önemlisi istenilen amaçları gerçekleştirmek üzere *yönlendirmek* daha da kolay olmaktadır.

3.2. Benzer İçeriklerin Üretilmesi

Bütün kitle iletişim araçları hedef kitlelerini kendilerine çekmek maksadıyla ister eğlence amacıyla hazırlanmış isterse bilgilendirmek amacıyla hazırlanmış olsun bir içeriğe gereksinim duyarlar ve dolayısıyla bu gereksinimler göz önünde bulundurularak medya organlarında çalışan bireyler hedef kitleleri için en uygun içeriği hazırlamak mecburiyetindedirler (Fortunato, 2008: 3).

Yaşadığımız dönem içinde neredeyse tüm bireylerin kendine özel sahip olduğu bir iletişim aracı vardır. Bu iletişim araçları içerisinde televizyon toplum arasında hala popülerliğini korumaktadır. İletişim araçlarının bireyler tarafından yoğun olarak kullanılması çeşitli faydalara yol açsa da bu durum bireyi ve

toplumu hatta özellikle toplumun yapı taşı olan aile fertlerini negatif anlamda etkilemektedir.

Kullanıcısına kitle kültürü ürünlerini her gün sunan iletişim araçları bireyi gerçek dünyadan koparıp sanal bir dünyanın içine hapsedmektedir. Bireyler ise bu hapisin gönüllü mahkumlarıdır. Kendilerine sunulan eğlence ağırlıklı programları tüketerek mutlu olduğu yanılgısına düşen birey aslında geçici bir mutluluk yaşadığının farkına bile varamadan bir başka kitle iletişim aracıyla etkileşime girmiştir bile.

Toplumda varlığını sürdüren kitle iletişim araçları birbirinden çok farklı içeriklere ve izleyici kitlelere sahiptirler. Birçok kitle iletişim aracı ise örneğin televizyonda yayın yapan kanalların birçoğu toplumun geneline hitap edebilecek içerikte yayınlar yapmaktadırlar. Fakat her ne kadar toplum için yayın yapan bu kuruluşlar farklı yapılara sahip gibi görünseler de temelde topluma ilettikleri program içeriklerinin sahip olduğu mesajlar birbirinin aynısıdır. Bu nedenle toplumda bir standartlaşma ve tek tip bir insan modeli ortaya çıkmaktadır.

Standart insan ekonomik sistemin olmazsa olmaz bir ihtiyacıdır ve tabiri caizse popüler kültür sisteminin itina ile büyütüp olgunlaştırdığı standart insan sistemin göz bebeğidir, değerlidir. Standart insan popüler kültürün ürünlerini hiç yabancılaşmadan hiç sorgulamadan alır ve tüketir. Kitle iletişim araçları yoluyla tek tip insana pompalanan düşünce, hiç durmaksızın tüketmektir. Bu yeni kültür, standart insanın sürekli yaptığı bu tüketim sayesinde ayakta kalacak ve her geçen gün gücüne güç katacak ve hiç durmadan kendine yeni standart insanlar oluşturacaktır.

Küreselleşmenin toplumların birbirleriyle alışverişi sayesinde finansal ve siyasal anlamda ve aynı zamanda toplumsal gereklilikler sayesinde benzerlikleri çoğaltarak kültürlerarası bir standartlaşmaya sebebiyet verdiği söylenebilir, aynı zamanda bu duruma bağlı olarak milli değer yargılarının değerinin azalacağı ve zaman içinde uluslararası tek tip bir kimlik olgusunun ortaya çıkacağı yargısına da varılmaktadır (Nar, 2015: 994).

Küreselleşme insan ve toplumların hayatında birçok önemli noktaya etki etmektedir. Ekonominin, politikanın, teknolojinin, sanatın ve bilimin, kısaca insan hayatında var olan tüm kültürel pratiklerin küresel anlamda hızlı ve serbest bir şekilde dolaşımını temel alan bu küreselleşme süreci; elbette yeni bir kültür oluşumu ve algı dünyası ortaya koyacaktır (Kaplan, 2013: 15). Küreselleşmenin en çok etki ettiği alanların başında kitle iletişim araçlarının yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kitle iletişim araçlarının küreselleşmesi kültürel anlamda

toplumların bileşmesini ve neredeyse dünya da hakimiyet süren tek bir baskın ve yaygın kültürün oluşmasına neden olmuştur. Bu yaygın ve baskın olan kültür özellikle gelişmekte olan ülkeleri daha çok etkilemekte ve popüler kültür ürünleri gelişmekte olan ülkelerde daha çok tüketilmektedir. Popüler kültür normları etrafında birlik olan değişik ülkelerde yaşayan fakat aynı genel kültür özelliklerini yansıtan toplumlar özellikle kitle iletişim araçlarının benzer yani standartlaşmış durumdaki içeriklerini tüketerek tek tip bir kültürün üyesi olma yönünde ilerlemektedirler.

Yeni ekonomik ve kültür sistemi içinde birey her ne kadar kendi seçimlerinin sonuçlarını yaşıyormuş ve tüketiyormuş gibi görünmektedir. Fakat bu kültür sistemi içinde bireye seçim hakkı verilmemektedir. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla bireyin izlediği programların içerikleri ve verdikleri mesajlar birbirlerinden sanki çok farklıymış gibi görünse de aslında öyle değildir. Bu mesajların hepsi tek bir amaç için üretilir. Bu amaç ise standart insanın popüler kültür öğelerini tüketmesini sağlamaktır. Bu şekilde hep tüketen tek tip birey çevresinde olup biten önemli olaylarla örneğin siyasi ya da toplumsal sorunlarla ilgilenemez. Kendisine kitle iletişim araçları vasıtasıyla siyasi ya da ekonomik anlamda anlatılan ve verilen bilgilere koşulsuz güvenir ve sorgulama gereği duymaz çünkü birey bu sırada popüler kültür ürünlerini tüketmekle meşguldür.

Popüler kültür, sisteminin desteklediği yapıyı insanlara aktarırken ve tek tip kültür ve dolayısıyla tek tip standart bir insan oluşturmaktadır. Söz konusu kültür sisteminin en önemli aracı konumundaki kitle iletişim araçları ise popüler kültürün oluşturmuş olduğu sistem içerisinde büyük bir öneme sahiptir. Kitle iletişim araçları sayesinde insanların yaşam biçimleri neredeyse birbirlerinin aynısı olur. Aynı şekilde yaşar, aynı şekilde tüketirler ve böylece kitlelere hitap eden birbirinin aynı olan tüketim ürünleri talebini kendi elleriyle oluşturmuş olur.

4. Kitle İletişim Araçlarının Eseri ve Esiri Tek Tip Bireyler

“Her tüketici, tek tip insan üretimi sürecinde evinden bedava çalışan biridir.” (Anders, 2018: 125)

Her gün kitle iletişim araçlarından standart mesajları alan standart içeriklerle karşılaşan bireyde süreç içerisinde standart olmaktadır yani tek tipleşmektedir. Tek tipleşen birey artık toplumdaki diğer bireylerle aynı şekilde alışveriş yapar, aynı şeyleri giyer, aynı tüketim alışkanlıklarına sahip olur aynı ürünleri ya da aynı programları sever ya da sevmez duruma gelir. İşte bu şekilde standart bir dünya insanı karşımıza çıkar. Bu insan popüler kültürün hakimiyet sürdüğü hangi coğrafyaya giderse gitsin asla yabancılık çekmez. Çünkü popüler

kültür üyesi olan tüm insanlar aynı şeyleri tüketir, giyer ve aynı şekilde yaşarlar. Tüm bu insanlar görünürde sanki farkı bireylermiş gibi görünseler de aslında onlar kitle iletişim araçlarından empoze edilen popüler kültürün onların kulaklarına fısıldadığı gibi hep aynı davranış şeklini sergileyen fakat bu durumun başrol oyuncusu olduğu halde hiçbir şeyin farkında olmayan standart kültür öğelerinin ele geçirdiği standart insanlardır.

Kitle iletişim araçları üzerine önemli tespitleri ve açıklamaları olan McLuhan (2019: 26) medya organlarını insanı çocukluğundan itibaren çepeçevre sararak bireylere ulaştırdığı içeriklerle onları tüm yönüyle kuşatan ve yepyeni bir forma sokan aygıtlar olarak ele alır. Yani bireyler doğdukları andan itibaren medyanın içeriklerine diğer toplum üyeleriyle beraber farklı formlarda maruz kalmakla beraber içerik olarak tükettikleri olgular hep aynıdır. Bu nedenle medyanın iletilerini tüketen bireyler zamanla birbirlerine benzemektedirler.

Dünyada milyonlarca her biri diğerinden farklı ve ayrı insan tipi olmasına rağmen bu insan tipleri birbirinin kopyası durumundadırlar; yani seri üretilen ürünleri tüketip (televizyon izlemek ya da radyo dinlemek de bir tüketimdir) birbirinin aynısı durumuna gelmiş insan modelidir. Burada söz konusu olan ve bu insanların asıl amacı yalnız kalıp dünyayla ilişkilerini koparmak değil aksine oturdukları yerden yani evlerinden dünya hakkında olan biten her şeyden haberdar olmaktır. Bu şekilde bireyler evlerinde çalışan işçi pozisyonunda çalıştırılmaktadırlar. Ondaki beklenen ise işinin gerekliliklerini icra etmesi yani seri üretim ürünlerini evde serbest zaman dahilinde tüketmesidir. Buradaki asıl çelişki bireyler kendilerini standart bir insan modeline dönüştüren kitle iletişim araçlarını paralarını vererek satın alırlar ve artık kitle insanını yani standartlaşmış tek tip bir sürü insanını meydana getirmek için yığınların fiziksel olarak bir araya gelmesine gerek yoktur, beklenen tek tip insan modeli artık bireylerin evlerinden bizzat bireyler tarafından kolayca gerçekleştirilmektedir. (Anders, 2018: 126-127).

Ritzer Toplumun McDonalddlaştırılması isimli kitabında bireylerin ve büyük ölçekte bir değerlendirilme yapıldığında toplumların artık aynı McDonald'ın standart tek tip olarak insanlara sunduğu hızlı tüketim hamburgerleri gibi tek tipleşmekte olduklarından söz etmektedir. Çünkü artık kültürün de standart bir forma kavuştuğundan ve bu standart formu çeşitli popüler kültür araçlarının meydana getirdiğinden bahseder.

Kitle iletişim araçları ise hizmet verdiği toplumun kültüründen hem etkilenir hem de bu söz konusu toplumsal kültüre etkide bulunur. Kitle iletişim araçlarının görüntüde farklı fakat içerikte hemen hemen birbiriyle aynı

olmalarından dolayı bireyler ve toplumlarda bu içeriklerin birer tüketicisi olarak süreç içerisinde standartlaşmaktadır. Tek tipleşen her birey ise sistemin devamlılığına katkıda bulunmaktadır.

İçinde yaşadığımız dönem tüketim çağı olarak kendisine karşılık bulmaktadır. Günümüzde sürekli tüketim yaparak farklılaşma hayali kuran birey bunun sonucunda beklentilerinin tam tersi olarak tek tipleşmektedir. Çünkü bireyin satın aldığı popüler kültür ürünlerinin ışıltılı ve albenisi yüksek ambalajlarının her biri birbirinden farklı olarak kültür endüstrisi tarafından üretilmiş olsa da temelde bu ürünlerin içerik olarak hepsi aynıdır. Bu nedenle bu ürünleri tüketen bireylerde aynı popüler kültür ürünleri gibi tek tip, standart ve aynı olmaktadır. Popüler ürün reklamlarında “Farklı olmak istiyorsan söz konusu ürüne sahip olman yeterli” olarak telkin edilen mesajlar bireyleri farklı olmaya değil aksine tek tip olmaya yaklaştırmaktadır.

Birey popüler kültür ürünleriyle kendisini mutlu hissetse de bu mutluluk sahte ve geçicidir. Bu nedenle birey mutluluğunu sürekli kılmak için popüler kültür ürünlerini de sürekli olarak tüketme eğiliminde olmaktadır. Örneğin televizyonda yayınlanan bir programın hiçbir bölümünü kaçırmadan izleyen bir birey bu programın kendisine sunduğu mutluluk vaadine her gün gönüllü olarak teslim olur.

Sonuç

Kitle iletişim araçlarının her biri günlük yayın akışı içerisinde bireye ve topluma çok çeşitli veya çok farklı içerikler sunup bu içerikler içerisinde bireye demokratik olarak bir seçim hakkı sunuyormuş gibi gözüküyorsa da aslında neredeyse tüm kitle iletişim araçlarının içeriklerinin birbirinin aynısı durumunda olduğu gözlenmektedir. Birey özgür seçimiyle hangi kitle iletişim aracının içeriğini tercih etmiş olursa olsun bireye yine de kitle kültürünün ve popüler kültürün ürünlerini tüketmesi açık veya örtük mesajlarla empoze edilmektedir. Bu nedendir ki artık hem kendi toplumumuzda hem de küresel anlamda değerlendirildiğinde diğer toplumlarda bireylerin fiziki olarak hareketleri, yeme alışkanlıkları, eğlenme biçimleri ve daha sayılabilecek sayısız faktörleri birbiriyle benzer ve çoğu zaman aynı özellikleri göstermektedir. Bu sebeple günümüzde birey, nereye giderse gitsin o toplum kültürüne yabancılaşma hissetmemektedir. Çünkü kitle iletişim araçlarının standart içeriklerine maruz kalan tek tipleşmiş bireyler zaman ve mekân farkı olmaksızın aynı şekilde yaşamakta ve hatta aynı düşünce yapısına sahip olmaktadır.

Sonuç olarak, yukarıda bahsetmeye çalıştığımız hem literatür çalışması hem de kişisel gözlemler sonucunda kitle iletişim araçlarının standart içerikleri çerçevesinde aynılaştırılmış bireylerin ve tek tipleşmiş bir kültürel yapının varlığından söz edilebilir. Yaşadığımız dönem içerisinde var olan teknolojik imkânların da etkisiyle kitle iletişim araçları benzer içeriklerini zaman ve mekân algısı olmaksızın bireylerin hizmetine sunmaktadır. Bu durum ise zaman içerisinde bahsi geçen içeriklere maruz kalan bireylerin aynılaştırılmasına sebep olmaktadır. Bir öneri olarak kitle iletişim araçlarının söz konusu bu tür etkilerinden korunma sağlamak ise bireylerde medya okuryazarlığı kavramının ön plana çıkarılması ile mümkün kılınabilir. Bu anlamda bireylerin kitle iletişim araçlarının aynılaştırılmış içerikleri konusunda bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi ile mikro açıdan bakıldığında bireylerin makro açıdan bir değerlendirilmeye gidildiğinde ise toplumsal anlamda bir kültürel aynılaştırmanın da önüne geçilebilir. Bu durum aynı zamanda kültürel anlamda bir yozlaşmanın da ortaya çıkması önünde bir set oluşturabilir.

KAYNAKLAR

- ADORNO, Theodor W. (2014), *Kültür Endüstrisi- Kültür Yönetimi*, Çev. Nihat Ülner, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ALTHUSSER, Louis (2019), *İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları.
- ANDERS, Günther (2018), *İnsanın Eskimişliği*, I. Cilt, Çev. Herdem Belen, Hüseyin Ertürk, İstanbul, İthaki Yayınları.
- ANIK, Cengiz (2015), *Meşruiyetin Sosyal Psikolojisi*, İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- ARSLANTEPE, Mehmet (2018), “Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Popüler Sinemanın Gerçeklik Üretimi”, *Medya ve Yalanlar*. S. Çoban (drl.), İstanbul, Siyah Beyaz Yayıncılık.
- AYDOĞAN, Filiz (2004), *Düşlerimizi Artık Televizyon Kuruyor: Medya Ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar*, İstanbul, MediaCat Akademi yayınları.
- AZİZ, Aysel (1982), *Toplumsallaşma Ve Kitleli İletişim*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları.
- BALL-ROKEACH, Sandra J., ve DeFleur, Melvin L. (1976), “A Dependency Model of Mass Media Effects”, *Communication Research*, vol. 3, no. 1, pp. 3-21.

- BAUDRİLLARD, Jean (2019), Neden Her Şey Hala Yok Olup Gitmedi?, O. Adanır (çev.) 2. Basım. Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- BAUDRİLLARD, Jean (2019), Sessiz Yiğınların Gölgesinde (Toplumsalın Sonu), Çev. Oğuz Adanır, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- BAUDRİLLARD, Jean (2019), Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları, N. Tural ve F. Keskin (çev.) 12. Basım. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- CÜCELOĞLU, Doğan (2017), İnsan ve Davranışı, 35. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- FİSKE, John (2012), Popüler Kültürü Anlamak, S. İrvan (çev.) İstanbul, Parşömen Yayınları.
- FİSKE, John, Hartley, John (2003), Reading Television, London, Routledge.
- FORTUNATO, John A. (2008), Making Media Content: The Influence of Constituency Groups on Mass Media, New Jersey, Lawrence Publishers.
- <https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf> Erişim tarihi: 03.03.2020.
- IŞIK, Metin (2012), Kitle İletişim Teorilerine Giriş, Konya, Eğitim Yayınevi.
- KAPLAN, Neşe (2013), Global Kültür ve Kimlik, Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- KARTARI, Asker (2014), Kültür, Farklılık ve İletişim, İstanbul, İletişim Yayınları.
- KAYPAKOĞLU, Serdar (2004), Küresel Medya ve Kültürel Değişim, İstanbul, Naos Yayınları.
- MATTELART, Armand (2016), İletişimin Dünyasallaşması, Çev. Halime Yücel, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- MCLEİSH, Robert (2005), Radio Production, 5th. Ed, UK, Focal Press.
- MCLUHAN, Marshall (2019), Yaradığımız Medya: Medyanın Etkileri Üzerine Bir Keşif Yolculuğu, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Nora Kitap.
- NAR, Mehmet Şükrü (2015), “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, Sy.37, ss. 941-954.
- OSKAY, Ünsal (1971), Toplumsal Gelişmede Radyo Ve Televizyon, Ankara, Sevinç Matbaası.

- OSKAY, Ünsal (2018), İletişimin ABC'si, İstanbul, İnkılap Kitapevi.
- ÖZERKAN, Şengül A. (2001), Medya, Dil ve İletişim, İstanbul, Martı Yayınevi.
- POSTMAN, Neil (2014), Televizyon: Öldüren Eğlence, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- RİTZER, George (2017), Toplumun McDonaldlaştırılması, Çev. Ekin Emre Pilgir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- SAİD, Edward W. (2016), Kültür ve Emperyalizm, N. Alpay (çev.) 4. Baskı. İstanbul, Hil Yayınları.
- SORLİN, Pierre (1994), Mass Media, London, Routledge.
- STOREY, John (2018), Culturel Theory and Popular Culture: An Introduction, Eight Edition, Newyork, Routledge.
- ŞENTÜRK, Rıdvan (2017), İletişim ve Televizyon Teorileri, İstanbul, Küre Yayınları.
- TÜRKOĞLU, Nurçay (2004), İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar, İstanbul, Babil Yayınları.

TÜRKİYE VE ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE FELDSTEIN-HORIOKA BULMACASININ TEST EDİLMESİ

Yavuz ÖZEK

Geliş: 04.05.2020 / Kabul: 23.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.731940

Öz

Yatırım ve tasarruf ilişkisi literatürde ampirik olarak sıkça sınanmış olup bu ilişkinin düzeyi ve ekonomik yapıdaki etkisine yönelik birçok hipotez ortaya atılmıştır. Feldstein-Horioka bulmacası da bu hipotezlerden biridir. Bu çalışmada Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ekonomilerinde Feldstein-Horioka bulmacasının geçerliliği test edilmiştir. 2002-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak yapılan çalışmada analiz yöntemi olarak yatay kesit bağımlılığı, birim kök, parametre tahminleri ve nedensellik testleri uygulanmıştır. Parametre tahminlerinde Feldstein-Horioka bulmacasının yalnızca Tacikistan ve Kırgızistan'da geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik testlerinde panelin tamamı için yurtiçi tasarruflardan yatırımlara doğru kısa ve uzun dönemde nedensellik tespit edilmiştir. Ülke bazında yapılan analizlerde ise yurtiçi tasarruflardan yatırımlara doğru nedensellik ilişkisinin sadece Tacikistan ve Türkiye için söz konusu olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feldstein–Horioka, Türk Cumhuriyetleri, Yatırım, Tasarruf, Panel Veri.

TESTING THE PUZZLE OF THE FELDSTEIN-HORIOKA IN CENTRAL ASIAN TURKISH REPUBLICS AND TURKEY

Abstract

The relationship between investment and savings has been empirically tested in the literature, and many hypotheses have been put forward regarding

¹ Dr. Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO., Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, yozek@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4517-4875>.

the level of this relationship and its impact on the economic structure. The Feldstein – Horioka puzzle is one of these hypotheses. In this study, the validity of the Feldstein–Horioka puzzle was tested in the economies of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan from Turkey and the Turkic republics. In the study conducted using annual data for the period of 2002-2018, horizontal section dependence, unit root, parameter estimates and causality tests were used as analysis method. In the parameter estimates, it was concluded that the Feldstein – Horioka puzzle is valid only in Tajikistan and Kyrgyzstan. The country-by-country analysis shows that the causality relationship between from domestic savings to investments applies only to Tajikistan and Turkey.

Keywords: *Feldstein – Horioka, Turkey, Turkish Republics, Investment, Saving, Panel Data.*

Giriş

Ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir güce sahip olan yatırım-tasarruf ilişkisine yönelik Feldstein ve Horioka tarafından 1980 yılında yapılan çalışmanın sonuçları, konuyu farklı bir boyuta taşımış ve sıkça tartışılır hale getirmiştir. Yazarlar yatırım ve tasarruf arasındaki ilişkiyi, uluslararası sermaye hareketliliği bağlamında ele almışlardır. Literatürde Feldstein-Horioka bulmacası olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre, yatırımlar ve tasarruflar arasındaki ilişki gücünün belirleyicisi uluslararası sermaye hareketliliğinin derecesidir.

Feldstein ve Horioka tasarruflar ile uluslararası sermaye hareketliliği arasındaki ilişkiyi iki farklı görüş etrafında incelemişlerdir. Bu görüşlerden ilkinde göre, tam sermaye hareketliliği varsayımında, ülkedeki yurtiçi yatırım ve tasarruf miktarı arasında ya çok az ilişki vardır ya da hiç ilişki yoktur. İkincisine göre ise uluslararası sermaye hareketliliği üzerinde kısıtlamalar olduğu durumda yurtiçi tasarruflarda yaşanan artış, yurtiçi yatırımlarda artış meydana getirecektir. Feldstein ve Horioka 1960-1974 dönemine ait verilerle 16 OECD ülkesini inceledikleri söz konusu çalışmanın sonucunda, yurtiçi tasarruflar ve yatırımlar arasında güçlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar ikinci görüşü desteklemektedir. 1970’lerde başlayıp sonrasında devam eden ülkeler arası sermaye mobilitesindeki artışla eleştirilere neden olan Feldstein-Horioka bulmacasının geçerliliği sıkça sorgulanmıştır (Esen vd. 2012: 251-252).

Bu çalışmanın amacı Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ekonomilerinde Feldstein–Horioka (1980) bulmacasının geçerliliğinin test edilmesidir. Çalışmada giriş bölümünün ardından birinci bölümde konunun teorik altyapısı ve Feldstein–Horioka (1980)

bulmacasının geçerliliğine yönelik literatür incelemesi yer almaktadır. İkinci bölümde ise çalışmada kullanılan veri ve metodoloji hakkında bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde uygulanan ampirik testler ve bu testlerin uygulama sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak ise sonuç bölümünde uygulanan analiz sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve politika önerileri bulunmaktadır.

1. Yatırım ve Tasarruf İlişkisi: Teori ve Literatür İncelemesi

Ekonomi alanında yaşanan gelişmeler ekonomik tartışmaları da beraberinde getirmekte ve zamanla bu tartışmaların odağı makroekonomik değişkenler olmaktadır. Yatırım ve tasarruf ilişkisi de bu değişkenler arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmalarla ilgili genel görüş, yüksek yatırım oranlarının büyüme oranlarını arttıracığı yönündedir. Yatırım artışına katkı sağlayacak değişkenlerden biri de tasarruf olarak görülmektedir. Yatırım ve tasarruf arasındaki bu dolaylı ilişki, ulusal ve uluslararası önemli bir konunun gündeme gelmesine neden olmaktadır. Bu noktada yapılacak yatırımlar ve yatırım oranlarının belirlenmesinin yanında yatırımların finansmanında kullanılacak ulusal ve uluslararası tasarruf oranlarının da belirlenmesi oldukça önemlidir. Yatırım ve tasarruf arasındaki bu ilişki düzeyinin temel nedenlerinden biri de 1980 yılından sonra küresel anlamda yaşanan ekonomik serbestleşme ve piyasaya kanalize edilen tasarrufların yatırımların finansmanında kullanılabilmesidir (Ay ve Özmen, 2017: 3). Feldstein ve Horioka (1980), OECD ülkelerinde sermaye hareketliliğinin derecesini ölçmek için yurtiçi tasarruf ve yatırım değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında konuyla ilgili çarpıcı tespitlere ulaşmışlardır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi tahmin ederken kullandıkları model şu şekildedir:

$$(I/Y)_i = \alpha + \beta(S/Y)_i \quad (1)$$

Modelde yer alan terimler;

(I/Y) = Gayri safi yurtiçi yatırımın gayri safi yurtiçi hasılaya oranı

(i) = Modele dâhil edilen ülkeler

(α) = Sabit terim

(β) = Tasarruf oranı katsayısı

(S/Y) = Gayri safi yurtiçi tasarrufun gayri safi yurtiçi hasılaya oranı olarak temsil edilmektedir.

Modele göre β katsayısı 0 ile 1 arasında değer almaktadır. β katsayısının 1'e yaklaşması, ülkede düşük sermaye hareketliliği ve yurtiçi tasarruf ile yurtiçi yatırımlar arasındaki güçlü ilişkiye işaret etmektedir. β katsayısı 0'a yakın ise ülkede yüksek sermaye hareketliliği ve yurtiçi tasarruf ile yurtiçi yatırımlar arasında zayıf ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Yapılan analizde β katsayısını, gayrisafi yatırım ve tasarrufları dikkate aldıklarında 0.89, net yatırım ve tasarrufları dikkate alarak ise 0.94 olarak tahmin etmişlerdir (Feldstein ve Horioka, 1980: 317-321). Feldstein ve Horioka (1980) çalışmalarından elde ettikleri β katsayısı tahminlerine göre, inceledikleri OECD ülkelerinde düşük sermaye hareketliliği ve yurtiçi tasarruf ile yurtiçi yatırımlar arasındaki güçlü ilişki olduğu, yurtiçi yatırımların finansmanında yabancı tasarrufların etkili olmadığı sonucuna varmışlardır. Yaşanan sermaye hareketliliği, ulusal ve uluslararası arenada ekonomiler için önemli bir yere sahiptir. Sermaye hareketliliğinin ekonomiler arasında tam hareketli olması dünya tasarrufunun etkin dağılımı açısından oldukça önemlidir. Ulusal ekonomilerin uygulayacağı para ve maliye politikalarının etkinliği ve bu politikaların makroekonomik değişkenler üzerinde nasıl etki yaratacağı sermaye hareketliliğinin derecesi ile yakın ilişkilidir. Ayrıca bu hareketlilik derecesi, yurtiçi tasarruflardaki artışın yurtiçi yatırımları uyarması, ekonomide yaşanan şokun geçiciliği ve vergi yükü dağılımı üzerinde etkilidir (Erataş vd., 2013: 19). Yurtiçi yatırımların yurtiçi tasarruflarla finansmanı veya yurtdışı tasarruflara duyulan ihtiyaç sürdürülebilir büyüme için oldukça önemli bir göstergedir. Uluslararası sermaye hareketliliğinin bu değişkenler üzerindeki etkisi ise Feldstein ve Horioka (1980) tarafından ortaya atılan ve Feldstein-Horioka bulmacası olarak adlandırılan hipotez doğrultusunda yeni bir boyut kazanmış ve bu hipotezin geçerliliği birçok ekonomist tarafından ampirik olarak sınanmıştır.

Örneğin Eslamloueyan ve Jafari (2014) çalışmalarında 1980-2011 dönemine ait yıllık verilerle 1997 Asya ve 2008 küresel finansal krizlerinin 8 Doğu Asya ülkesinde tasarruf ve yatırım davranışı üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Analiz yöntemi olarak Westerlund ECM panel eşbütünleşme ve CCEMG uzun dönem tahmincisinin kullanıldığı çalışmada, incelenen dönemler için β katsayısının 0.600 ve 0.612 arasında değer aldığı sonucuna varmışlardır. Elde edilen sonuçlar F-H bulmacasının geçerliliğini desteklemektedir.

Özmen ve Parmaksız (2003) ise yatırım ve tasarruf ilişkisini F-H bulmacası çerçevesinde İngiltere için incelemişlerdir. Analiz periyodu 1948-1998 dönemini kapsamaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, 1948-1979 ve 1980-1998 dönemleri için β katsayısını sırasıyla 0.86 ve 0.31 olarak tespit etmişlerdir.

Georgopoulos ve Hejazi (2009) yurtiçi tasarruflar ile yatırım arasındaki ilişkiyi F-H bulmacası bağlamında incelemişlerdir. 1975-2004 dönemine ait yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. 23 gelişmiş, 18 gelişmekte ve 21 az gelişmiş ülkenin incelendiği araştırmanın sonuçlarına göre, β katsayısı gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için sırasıyla 0.564, 0.378 ve 0.198 olarak tespit etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar incelenen ülkelerde F-H bulmacasının geçerliliğini destekler nitelikte değildir.

Bolatoğlu (2005) Türkiye’de yurtiçi yatırım ve tasarruf oranları arasındaki ilişkiyi F-H bulmacası açısından incelemiştir. Eşbütünleşme testi kullanılarak yapılan analiz periyodu 1970-2003 dönemine ait yıllık verileri kapsamaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, β katsayısını 0.520 olarak tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular incelenen dönem için Türkiye’de F-H bulmacasının net bir şekilde geçerli olduğunu gösterecek kadar güçlü değildir.

Coakley, Fuertes ve Spagnolo (2004) 12 OECD ülkesinde F-H bulmacasının geçerliliğini incelemişlerdir. Analiz periyodu 1980-2000 dönemine ait üç aylık verileri kapsamaktadır. Panel veri analiz yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, β katsayısının 0.06 ve 0.67 arasında değişen değerler aldığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçları F-H bulmacasının geçerliliğini desteklememektedir.

Rao vd., (2010) çalışmalarında 13 OECD ülkesi için F-H bulmacasının geçerliliğini test etmişlerdir. Panel veri analiz yöntemi kullanılarak yapılan çalışma 1960-2007 dönemine ait yıllık verileri kapsamaktadır. Yazarlar, inceleme dönemini alt dönemlere ayırarak tasarruf oranı katsayısını tahmin etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, β katsayısı tahmin değerleri 1960-1974 dönemi için 0.963, 1975-2007 dönemi için 0.538, 1960-1994 dönemi için 0.646 ve 1995-2007 dönemi için ise 0.289 olarak tespit etmişlerdir.

Petreska ve Blazevski (2013) Güney-Doğu Avrupa (SEE), Orta ve Doğu Avrupa (CEE) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (CIS) olmak üzere üç ülke grubunda F-H bulmacasının varlığını incelemişlerdir. Analiz periyodu 1991-2010 dönemine ait yıllık verileri kapsamaktadır. Panel veri analiz yöntemi kullanılarak yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, SEE, CEE VE CIS ülkelerinde β katsayısı değerleri sırasıyla 0.581, 0.859 ve 0.465 olarak tespit edilmiştir. Ülkelerin tamamı için ise katsayı değeri 0.408 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri dışındaki diğer ülke gruplarında F-H bulmacası geçerlidir.

Ay ve Özmen (2017) çalışmalarında, 1970-2015 dönemine ait verilerle yurtiçi tasarruf ve yatırım oranları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 12 yükselen ekonomiyi panel birim kök, FMOLS, DOLS, CCR ve panel nedensellik testleri kullanarak analiz ettikleri çalışmanın sonuçlarına göre, tasarruf katsayı değerinin paneli oluşturan ülkelerin geneli için 0'a yakın olduğunu ve her ülke için farklı sonuçlar tespit ettiklerini belirtmişlerdir.

Demir ve Cergibozan (2017) Çalışmalarında F-H bulmacasının geçerliliğini çeşitli zaman serilerini kullanarak Türkiye ekonomisi açısından incelemişlerdir. Analiz periyodu 1962-2015 dönemini kapsamaktadır. Eşbütünleşme ve Markov Rejim Değişim modelini kullanarak sermaye hareketliliğinde yaşanan değişimleri görebilmek için analizi farklı alt dönemlerle yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de 1990 yılına kadar yurtiçi tasarruf ve yatırım arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu, 1990 yılından sonra ise ilişkinin zayıfladığını tespit etmişlerdir. 1990-2015 arası dönemi ayrıca Markov Rejim Değişim Modelini kullanarak da analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Türkiye'nin 2001 sonrası dönemde sermaye hareketliliğinde önceki dönemlere göre artış yaşandığı sonucuna varmışlardır. F-H bulmacası çerçevesinde, Türkiye'nin dışa açılım eğiliminde yıllar itibarıyla artış yaşandığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Bangakeve Eggoh (2011) 1970-2006 dönemine ait yıllık verilerle 37 Afrika ülkesinde F-H bulmacasının geçerliliğini test etmişlerdir. Analiz yöntemi olarak FMOLS, DOLS ve PMG panel eşbütünleşme tekniklerini kullanarak yaptıkları çalışmanın sonucunda, inceleme dönemi için FMOLS, DOLS ve PMG tahminlerine göre β katsayısı değerini sırasıyla 0.38, 0.58 ve 0.36 olarak tespit etmişlerdir.

Yalçınkaya ve Hüseyini (2016) yurtiçi tasarruflar ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi 28 OECD ülkesi için F-H bulmacası bağlamında incelemişlerdir. Tasarruf ve yatırım dengelerine göre ülkeleri gruplandırarak yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yeni nesil panel veri analizi yöntemiyle yaptıkları çalışmaları 1980-2013 dönemine ait yıllık veri kapsamaktadır. Elde edilen bulgulara göre, incelenen ekonomilerde sermaye hareketliliği derecesi tasarruf ve yatırım dengesine göre önemli oranda değişmektedir. Tasarruf fazlası veren ülkelerde F-H bulmacasının geçerli olduğu tasarruf açığı veren ülkelerde ise bulmacanın nispeten sürdüğü sonucuna varmışlardır.

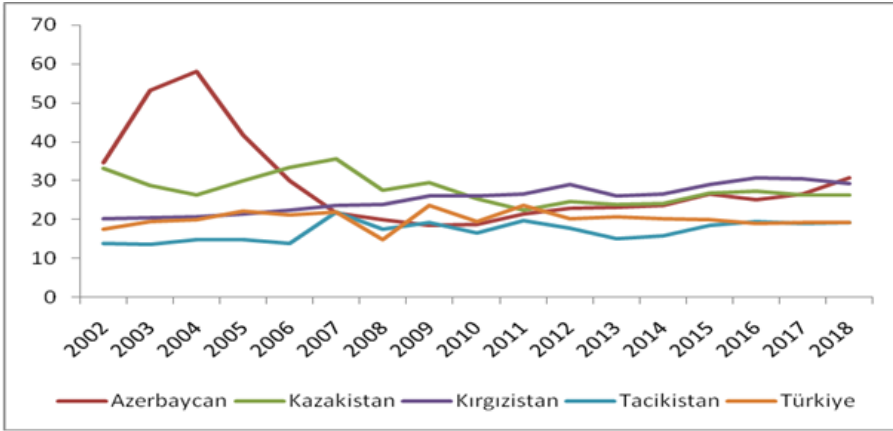
F-H hipotezinin geçerliliğine yönelik yapılan çalışmalarda sonuçlar genel olarak incelenen ülke veya ülke gruplarında hipotezin geçerliliğini desteklemektedir. İktisat teorisinde gelişmekte olan ülkelerde tasarruf-yatırım

ilişkinine yönelik birçok teorik ve ampirik çalışma bulunmakla birlikte bir bütün halinde Türkiye ve Türki Cumhuriyetlerini birlikte ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle söz konusu ülkelerde F-H hipotezinin geçerliliği sınanarak literatüre katkı sunmak amaçlanmaktadır.

2. Veri

Bu çalışmada Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkiye ekonomilerinde F-H bulmacası panel veri analizi ile test edilmiştir. Özbekistan ve Türkmenistan ülkelerine ait veri bulunamadığından panelden çıkarılmıştır. Analiz periyodu 2002-2018 dönemi yıllık verileri kapsamaktadır. Her bir ülkeye ait gözlem sayısı yeterli olmadığı için zaman serisi yerine panel veri yönteminden faydalanılmaktadır. Makroekonomik politikaların temel amacı sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Ekonomik büyümenin en önemli bileşenleri ise tasarruf ve yatırım oranlarıdır. Bu bağlamda çalışmada tasarrufların gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı (SAV) ve yatırımların gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı (INV) değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler Dünya Bankası veri havuzundan alınmıştır.

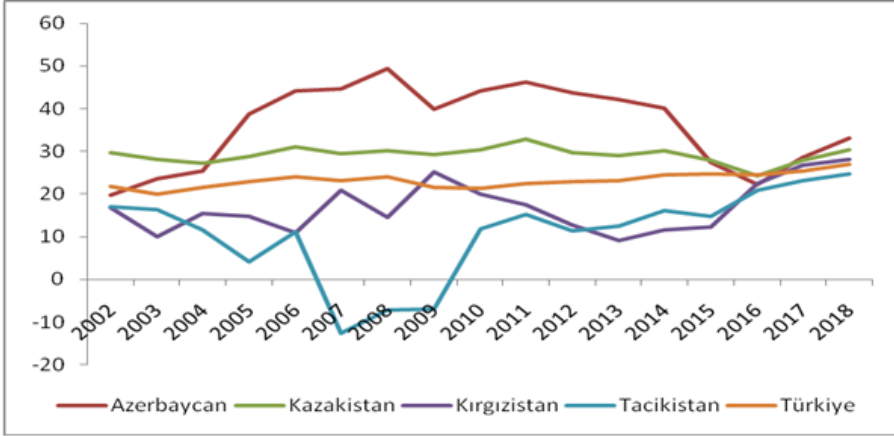
Grafik 1. Yatırım Oranının Yıllar İçerisinde Gelişimi

Grafik 1’de incelenen dönemler için ülkelerin yatırım oranlarının yıllar içerisindeki gelişimi yer almaktadır. Azerbaycan’daki kısmi dalgalanmanın dışında incelenen ekonomilerin yatırım oranları birbirine yakın ve dengeli bir seyir izlemektedir. Azerbaycan’ın yatırım oranlarında ise 2002 yılında başlayan ve 2004 son çeyreğine kadar devam eden bir ivmelenme göze çarpmaktadır. Bu seviye 2006 itibarıyla 2002 seviyesine gerilemiş ve incelenen diğer yıllar için diğer ekonomilerle yakın seviyelerde seyretmiştir. Grafik 1’e bakıldığında

incelenen ülkelerin yatırım oranları açısından benzer karakteristik yapıya sahip oldukları görülmektedir.

Grafik 2. Tasarruf Oranının Yıllar İçerisinde Gelişimi

Grafik 2 ise inceleme dönemine ait ekonomilerin tasarruf oranlarındaki yıllık gelişimlerini göstermektedir. İncelenen ekonomilerden Azerbaycan'ın en yüksek tasarruf oranı seyrine sahip olduğu ve 2008-2009 küresel kriz döneminde tasarruf oranının en yüksek seviyeye ulaşarak diğer ekonomilerden ayrıştığı görülmektedir. Kazakistan ve Türkiye ekonomilerinin 2002-2018 dönemi için tasarruf oranları stabil bir seyir izlemiş ve önemli bir dalgalanma yaşanmadığı görülmektedir. En düşük tasarruf oranı seviyesine sahip Tacikistan'da ise yine küresel kriz dönemine denk gelen 2007-2010 arası dönemde tasarruf oranının eksi seviyelerde gerçekleştiği göze çarpmaktadır. 2016 yılından itibaren paneli oluşturan ülkelerin tasarruf oranlarında yakınsama olduğu görülmektedir.

3. Ampirik Sonuçlar

Ampirik analizlerde gözlem sayısının kısıtlı olmasından dolayı zaman serileri analizi yerine panel veri analizine başvurulmuştur. Böylece ampirik analizlerde yatay kesit bağımlılığı, birim kök, parametre tahminleri ve nedensellik testleri yapılmaktadır.

3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Birim Kök Sınamaları

Çalışmada öncelikle ele alınan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığın olup olmadığı tespit edilmiştir. Çünkü yatay kesit bağımlılığı olmadığında birinci nesil, olduğu durumda ise ikinci nesil birim kök testleri kullanılır. Panel veri analiz yönteminde yatay kesit bağımlılığı testi için Peseran (2004) CD_{LM} , Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} , Peseran (2004) CD_{LM2} testleri kullanılır. CD_{LM1} ve

CD_{LM2} zaman boyutu yatay boyuttan büyük ise (T>N) kullanılır. CD_{LM} testi ise yatay boyut zaman boyutundan büyük olduğunda (N>T) kullanılır.

Yatay kesit bağımlılığı testlerinin, sıfır hipotezi, yatay kesit bağımlılığı yok, alternatif hipotezi ise vardır şeklindedir. Tablo 1, panel içindeki ülkeler arası yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Sabitli Model	SAV	INV
CD_{lm}	17.595 (0.062)*	17.524 (0.064)*
CD_{lm}	1.698 (0.045)**	1.682 (0.046)**
CD	-1.703 (0.044)**	-1.871 (0.031)**
LM_{adj}	8.526 (0.00)***	4.070 (0.00)***

Not: $\Delta y_{i,t} = d_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \lambda_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + u_{i,t}$ modeline göre gecikme sayısı (p_i) 1 olarak alınmıştır. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 1'deki olasılık değerleri dikkate alındığında yatay kesit bağımlılığının olduğu şeklinde alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı elde edildiğinden dolayı ikinci nesil birim kök testi tercih edilmiştir. 2. nesil birim kök testleri ise değişkenlerin durağan olup olmadıklarını her bir ülke için tek tek test edebilir ve zaman boyutu yatay boyuttan büyük olması durumunda da kullanılabilir. Breuer vd. (2002) tarafından geliştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller), zaman serilerindeki Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testinin panel versiyonudur. SURADF testine göre, sıfır hipotez serinin birim kök taşıdığı, alternatif hipotez ise taşımadığı şeklindedir. SURADF test istatistiğinin kritik değerden küçük olduğu durumda o ülkeye ait değişkenin durağan olduğu sonucuna varılır. SURADF test istatistiğinin, kritik değerlerden büyük olması durumunda ise birim kök olduğu şeklindeki sıfır hipotez kabul edilir. Tablo 2, değişkenlere uyarlanan SURADF birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2: SURADF Birim Kök Testi

	Sabitli Model			Sabitli ve Trendli Model		
	Gecikme	Uzunluğu SURADF t-stat		Gecikme	Uzunluğu SURADF t-stat	
		10%			10%	
<u>SAV</u>						
Azerbaycan	3	-3.6478*	-5.007	1	-3.6317*	-4.8387
Kazakistan	1	-4.0574	-3.8636	1	-4.3063*	-6.2703
Kırgızistan	1	-0.1998*	-4.0589	1	-0.4862*	-6.1316
Tacikistan	1	-1.1384*	-5.4641	1	-2.7040*	-5.4954
Türkiye	1	0.9365	-3.7373	1	-1.8264*	-5.1220
<u>INV</u>						
Azerbaycan	1	-1.4362*	-6.0233	1	-5.7352	-5.3467
Kazakistan	1	-2.9297*	-3.9269	1	-0.8267*	-5.5677
Kırgızistan	1	-1.2799*	-4.0747	3	-3.0560*	-5.5333
Tacikistan	1	-4.5409	-4.2155	4	-7.0848	1.0105
Türkiye	4	-2.8950*	0.5481	4	-1.9452*	-4.5222

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Kritik değerler, 1000 bootstrap dağılımından elde edilmiştir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan SURADF birim kök testi sonuçlarına göre tasarruf oranı sabitli modelde Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan’ın, sabitli ve trend değişkenli modelde bütün panelin, yatırım oranında ise sabitli modelde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’nin, sabitli ve trendli modelde ise Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’nin düzey değerinde durağan olduğu görülmektedir. Ancak hem tasarruf oranının hem de yatırım oranının uzun hafıza gösterdikleri varsayılarak ampirik analizlere birinci farkları alınarak devam edilecektir.

Peseran ve Yamagata (2008) eğim parametresinin homojenliğini test edilmesi amacıyla $\tilde{\Delta}$ delta testini geliştirmişlerdir. Testin sıfır hipotezi her bir i için eğim parametresinin homojenliği [$H_0 : \beta_i = \beta$] şeklindedir.²

² Test istatistiği için Peseran ve Yamagata (2008) bakılabilir.

Tablo 3: Yatay-kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testleri

Regresyon:		
$INV_{it} = \alpha_i + \beta_i SAV_{it} + \varepsilon_{it}$	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Yatay Kesit Bağımlılığı Testi:		
LM	26.234	0.00***
CD_{lm}	3.630	0.00***
CD	-1.305	0.096*
LM_{adj}	0.269	0.394
Homojenite Testi:		
$\tilde{\Delta}$	1.414	0.079*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	1.549	0.061*

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 3’de verilen olasılık değerlerine göre panel içindeki ülkelerde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenitenin olduğunu gösteren alternatif hipotez kabul edilmektedir. Tablo 3’te yer alan sonuçlara göre yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve heterojen tahmine dayalı eşbütünleşme yöntemleri kullanılır.

3.2. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Çalışmada değişkenlere yataya kesit bağımlılık, birim kök ve homojenlik sınamalarından sonra, panel ülkelerinde yatırım ve tasarruflar arası uzun dönemli ilişkiler, panel eşbütünleşme testleri ile belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 4’de verilen Westerlund (2008) hata düzeltme ve Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM testinde hem asimptotik hem de bootstrap olasılık değerleri göz önüne alındığında uzun dönemde tasarruf oranı ve yatırım oranı arasında ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Yapısal Kırılmasız Panel Eşbütünlüşme Testleri

	Sabit Terimli Model			Sabit Terimli ve Trendli Model		
	Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
Hata Düzeltme						
Group_tau	-4.137	0.00***	0.081*	-9.658	0.00***	0.016**
Group_alpha	-1.9667	0.025**	0.234	-4.163	0.00***	0.092*
Panel_tau	-7.137	0.00***	0.014**	-10.437	0.00***	0.020**
Panel_alfa	-4.477	0.00***	0.123	-3.659	0.00***	0.253
LM bootstrap						
LM_N^+	4.122	0.00***	0.00***	1.288	0.159	0.099*

Not: Testin sıfır hipotezine göre eşbütünlüşme yoktur. Error Correction (Hata Düzeltme) testinde Gecikme ve öncül bir olarak alınmıştır. Bootstrap olasılık değerleri 1.000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Peseran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Corelated Effect) eşbütünlüşme tahminicileri gözlemlenemeyen ortak etkilerden dolayı oluşan yatay kesit bağımlılığını problemini dikkate almaktadır. Heterojen panellerde eğimin değişmesine imkan sağlar. Heterojen panel uzun dönemli ilişki modeli;

$$y_{it} = \alpha'_i d_t + \beta'_i x_{it} + e_{it} \quad (2)$$

şeklinde dir. d_t $n \times 1$ boyutlu gözlemlenen ortak etkiler, x_{it} $k \times 1$ boyutlu gözlemlenen bireysel bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. $e_{it} = \gamma'_i f_t + \varepsilon_{it}$ ise hata terimi iki ayrı parçadan oluşmaktadır. f_t gözlemlenemeyen ortak etkileri göstermektedir. Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG (Augmented Mean Group Estimator) yönteminde $y_{it} = \alpha'_i d_t + \beta'_i x_{it} + e_{it}$ yatay kesit bağımlılığını dikkate alan regresyon elde edilmektedir. AMG yönteminde serilerin fark durağan olması halinde de panelin bütününe ilişkin uzun dönemli parametreleri ortaya konulmaktadır. AMG, paneli oluşturan ülkelerin tamamı için eşbütünlüşme katsayısını, yatay kesitlerin eşbütünlüşme parametrelerinin aritmetik ortalamasını ağırlıklandırarak katsayı vermektedir (Eberhardt ve Bond, 2009).

Tablo 5: Yatay Kesit Bağımlılığını Dikkate Alan Panel Eş-bütünleşme Tahminçileri

		Sabit Terim		Tasarruf Oranı	
		Katsayı	Olasılık Değeri	Katsayı	Olasılık Değeri
CCE	Tüm Panel	20.80743	0.886	0.057041	0.852
	Azerbaycan	58.21025	0.120	0.0974007	0.644
	Kazakistan	16.36238	0.485	0.5368874	0.315
	Kırgızistan	18.97811	0.197	0.1701684	0.215
	Tacikistan	20.84621	0.835	0.1379163	0.044**
	Türkiye	15.312226	0.161	0.5112086	0.158
AMG	Tüm Panel	24.73449	0.00***	0.0204862	0.835
	Azerbaycan	34.85554	0.00***	0.2058221	0.360
	Kazakistan	25.00861	0.119	0.0872639	0.873
	Kırgızistan	20.67722	0.00***	0.2987693	0.023**
	Tacikistan	17.77624	0.00***	0.0535103	0.411
	Türkiye	25.35484	0.00***	0.2291318	0.441

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiği ve katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu seviyeleri göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre F-H bulmacasının test edilmesine olanak sağlayan tasarruf oranı katsayısı tüm panelde ve birçok ülkede istatistiksel olarak anlamsız çıkmaktadır. Ancak CCE modelinde Tacikistan'da ve AMG modelinde Kırgızistan'da istatistiksel olarak anlamlı çıkmaktadır. Bu sonuçlara göre tasarruf oranının %1 artması, yatırımları Tacikistan'da %0.13 ve Kırgızistan'da %0.29 artırmaktadır. Böylece her iki ülkede F-H bulmacasının geçerli olmadığı görülmektedir. Bu ülkelerin yurtiçi yatırımları finanse etme konusunda yabancı tasarrufları kullandığı görülmektedir. Ayrıca otonom yatırım harcamalarının AMG modelinde yaklaşık olarak tüm panel için %24, Azerbaycan için %34, Kırgızistan için %20, Tacikistan için %17 ve Türkiye için %25 olduğu görülmektedir. AMG modeline göre Kazakistan'da otonom yatırım harcamalarına ait parametre, istatistiksel olarak anlamsız çıkmaktadır. Gelir artışından kaynaklı olarak sabit sermaye yatırımlarındaki artışlar etkisini sabit terimde göstermektedir. AMG modelinde Kırgızistan'a ait sermaye hareketliliği derecesi, faiz farklarından kaynaklı olarak yurtdışı tasarruflardaki artışın yurtiçi yatırımları uyarması nedeniyle yurtiçi tasarrufların yatırımlara etki derecesi 0.29 olarak belirlenmektedir. Tacikistan ve Kırgızistan'da ekonomilerinde Demir ve Cergibozan (2017) çalışmalarında belirttiği üzere para ve sermaye piyasalarını dışa açma sürecinde olmaları nedeniyle F-H bulmacası geçerli değildir.

3.3. Panel Nedensellik Sonuçları

Ampirik analizlerde son olarak panel vektör otoregresyon (PVAR) ve panel hata düzeltme modeli (PVECM) modellerine dayalı olarak elde edilen nedensellik testlerine yer verilmektedir. Panel vektör otoregresyon (PVAR) modeli;

$$\Delta INV = \delta_{1i} + \sum_{p=1}^k \delta_{11ip} \Delta INV_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta SAV_{it-p} + v_{1it} \quad (3)$$

$$\Delta SAV = \delta_{2i} + \sum_{p=1}^k \delta_{21ip} \Delta SAV_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{22ip} \Delta INV_{it-p} + v_{2it} \quad (4)$$

regresyon eşitlikleri üzerine inşa edilir. 3 numaralı Panel VAR modelinde sıfır hipotezi $\sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta SAV_{it-p} = 0$ şeklinde olup tasarruflardan yatırımlara doğru

nedensellik yoktur şeklindedir. Alternatif hipotez ise $\sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta SAV_{it-p} \neq 0$ şeklinde olup tasarruflardan yatırımlara doğru nedensellik vardır şeklindedir. 4

numaralı panel VAR modelinde sıfır hipotezi $\sum_{p=1}^k \delta_{22ip} \Delta INV_{it-p} = 0$ şeklinde

olup yatırımlardan tasarruflara doğru nedensellik yoktur şeklindedir. Alternatif hipotez ise $\sum_{p=1}^k \delta_{22ip} \Delta INV_{it-p} \neq 0$ şeklinde yatırımlardan tasarruflara doğru nedensellik vardır şeklindedir.

Tablo 6: Panel VAR ve VECM Nedensellik Test Sonuçları

	Panel VAR	Panel VEC
	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Δ (INV)	Δ (SAV)	ECT(-1)
Δ (INV)	-	1.451 (0.693) -0.363218 [-4.129]***
Δ (SAV)	12.773 (0.00)***	- 0.168635 [0.818]

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 6’da yer alan sonuçlara göre yurtiçi tasarruflardan yatırımlara doğru kısa dönemde ve uzun dönemde %1 anlamlılık seviyesinde Granger nedensellik bulunmaktadır. Ancak yatırımlardan tasarruflara doğru kısa ve uzun dönemde Granger nedensellik bulunmamaktadır. Yurtiçi tasarruflardan yatırımlara doğru kısa dönemde ve uzun dönemde görülen nedensellik Klasik iktisadın piyasaların kısa ve uzun dönemde dengede olduğu savını desteklemektedir. Uzun dönemde ortaya çıkan nedensellik paneli oluşturan ülkelerinde en azından yatırım-tasarruf dengesinin sağlandığını göstermektedir. Bununla birlikte optimal para politikası uygulamalarının reel faiz oranının denge değerinde tutması nedeniyle uzun dönemde hane halkının ekonomik beklentileri olumlu yönde etkilemektedir. Uygulanan para ve maliye politikaları ekonomik aktörlerin yurtiçi tasarrufların artışına katkı sağlayarak yatırımların finansmanına katkı sağlamaktadır.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Fisher test istatistiğine bootstrap yöntemi uygulayarak her bir yatay kesit için nedensellik uygulamışlardır. Nedensellik testinde önce birim kök testi yapılarak durağanlık seviyeleri ($dmax_i$) ve panel VAR modelinde optimal gecikme uzunluğu (p_j) tespit edilir. Daha sonra bu iki parametre toplanarak bulunur. Her bir yatay kesit için;

$$INV_{i,t} = \alpha_{i,t} + \sum_{j=1}^{p_i+d \max_i} \beta_{ij} INV_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{p_i+d \max_i} \gamma_{ij} SAV_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

$$SAV_{i,t} = \alpha_{i,t} + \sum_{j=1}^{p_i+d \max_i} \beta_{ij} SAV_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{p_i+d \max_i} \gamma_{ij} INV_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

regresyonu altında hata terimleri elde edilir. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testinin sıfır hipotezi Granger nedenselliğinin olmadığı [$H_0 : \beta_{i1} = \beta_{i2} = \dots = \beta_{ik_i} = 0$] şeklindedir. Alternatif hipotez ise Granger nedenselliğinin olmadığı [$H_0 : \beta_{i1} = \beta_{i2} = \dots = \beta_{ik_i} \neq 0$] şeklindedir.³

³ Bootstrap test istatistikleri için Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) bakılabilir.

Tablo 7. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	Gecikme Uzunluğu	SAV \neq INV		INV \neq SAV	
		Wald	Olasılık Değeri	Wald	Olasılık Değeri
Azerbaycan	3	6.135	0.105	11.625	0.00***
Kazakistan	1	0.725	0.394	0.019	0.889
Kırgızistan	1	0.203	0.651	0.159	0.690
Tacikistan	3	7.157	0.067*	3.075	0.380
Türkiye	3	8.918	0.030**	3.298	0.347
Fisher		19.611	0.033**	14.493	0.151

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 7'deki Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik test sonuçlarına göre %10 anlam seviyesinde Tacikistan'da ve %5 anlam seviyesinde Türkiye'de tasarruf oranlarından yatırım oranlarına doğru nedensellik bulunmaktadır. Merkezi planlama ekonomisinde serbest piyasa ekonomininse geçen Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ekonomik yapının henüz geçiş aşamasında olması nedeniyle yatırımlar kamu ve hanehalkı tasarrufları ile finanse edilmektedir. Teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni finansal araçları henüz paneli oluşturan ülkelerin hane halklarında yeteri kadar benimsenmemektedir. Bu nedenle küresel para ve sermaye piyasalarına entegrasyonun tamamlanması ile ortaya çıkacak olan yeni finansal enstrümanlar ve finansal derinlik yurtiçi tasarrufların daha fazla yatırımlara dönüşmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç

İktisat literatüründe yaygın olarak incelenen konulardan biri olan yatırım-tasarruf ilişkisi, sürdürülebilir büyüme ve kalkınmanın sağlanması için önemli makroekonomik göstergelerden biridir. Yatırımların finansmanında iç ve dış tasarruflara duyulan ihtiyaç ve uluslararası sermaye hareketliliğinin bu değişkenler üzerinde nasıl etki yarattığının belirlenmesi, karar alıcıların kamu ve maliye politikalarına yön vermesinde önemli bir etken olacaktır. Bu çalışmada 2002-2018 dönemini kapsayan yıllık verilerle Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ekonomilerinde F-H bulmacasının geçerliliği incelenmiştir. Analiz yöntemi olarak Breuer vd. (2002) tarafından geliştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller) panel birim kök testi, Westerlund (2008) ve Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme modeli kullanılmıştır. Parametre tahminlerinde

Peseran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effect) ve Eberhardt ve Bond (2009) tarafından geliştirilen AMG (Augmented Mean Group Estimator) modelleri kullanılmaktadır. Nedensellik ilişkisi açısından panel vektör otoregresyon (PVAR) modeli ile kısa dönem, panel hata düzeltme modeli (PVECM) ile uzun dönem nedensellik ve son olarak Emirmahmutoglu ve Köse (2011) nedensellik testleri kullanılmaktadır. SURADF birim kök testinde yurtiçi tasarrufların sabitli modelde Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan'ın, sabitli ve trend değişkenli modelde bütün panelin, yatırım oranında ise sabitli modelde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin, sabitli ve trendli modelde ise Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin düzey değerinde durağan olduğu görülmektedir. Paneli oluşturan ülkelerin yatay kesit bağımlılığının ve heterojeniteye sahip olması nedeniyle Westerlund (2008) ve Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Böylece paneli oluşturan ülkelerin yurtiçi tasarruf ve yatırımlarının uzun dönemde birlikte hareket ettikleri kanaatine varılmıştır. CCE modelinde Tacikistan'da ve AMG modelinde Kırgızistan'da F-H bulmacasının geçerli olmadığı görülmektedir. Parametre tahminlerde elde edilen sonuçlar, Georgopoulos ve Hejazi (2009) ve Petreska ve Blazevski (2013) çalışmalarında belirtildiği gibi az gelişmiş ülkelerin düşük gelir seviyesi nedeniyle düşük tasarruflara sahip olması beraberinde düşük yatırım oranını getirmektedir. Parametre tahminlerinde elde edilen sonuçlar, bu çalışmalar ile örtüşmektedir. Tüm panel için kısa dönem nedenselliği ifade eden PVAR modeline göre ve uzun dönemde nedenselliği ifade eden PVECM modeline göre yurtiçi tasarruflardan yatırımlara doğru nedensellik bulunmaktadır. Paneli oluşturan ülke açısından konuya bakıldığında Emirmahmutoglu ve Köse (2011) nedensellik test sonuçlarına göre, Tacikistan'da ve Türkiye'de tasarruf oranlarından yatırım oranlarına doğru nedensellik bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülke kategorileri içinde yer alan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye söz konusu ülke grubuna ait temel makroekonomik sorunlar yaşamaktadır. Düşük gelir seviyesine bağlı olarak marjinal tüketim haddinin yüksek olması nedeniyle yurtiçi tasarruflar durağan durum büyüme hızını yakalayacak düzeyde bulunmamaktadır. Kamu otoritesinin marjinal tasarruf haddini yükseltmeye yönelik makroekonomik politikalara yönelmesi gerekmektedir. Bu bağlamda sermaye hareketliliğini destekleyecek, finansal ürün çeşitliliğini sağlanması yoluyla finansal piyasalarda derinlik ve stabilitenin oluşturulmasına yönelik para ve maliye politikalarının uygulanması gerekmektedir. Gelecek çalışmalara yönelik olarak tasarruf ve yatırım oranlarının pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki ilişki doğrusal olmayan yöntemler ile incelenebilir.

KAYNAKLAR

- AHMET, A. Y., & ÖZMEN, I. (2017), “Feldstein-Horioka Hipotezinin Yükselen Ekonomilerde Sınanması: Panel Veri Analiz”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17, 1-18.
- BANGAKE, C., & EGGOH, J. C. (2011), “The Feldstein–Horioka puzzle in African countries: A panel cointegration analysis”, *Economic Modelling*, 28(3), 939-947.
- BOLATOĞLU, N. (2005), “Türkiye’de Yurtiçi Yatırım ve Yurtiçi Tasarruf Oranları Arasındaki İlişki”, *Ekonomik Yaklaşım*, 16(56), 19-32.
- BREUER, B., MCNOWN, R., WALLACE, M. (2002), “Series-specific unit root test with panel data”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64, 527–46.
- BREUSCH, T., PAGAN, A., 1980. “The Lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics”, *Rev. Econ. Stud.* 47, 239–253.
- COAKLEY, J., FUERTES, A. M., & SPAGNOLO, F. (2004), “Is the Feldstein–Horioka puzzle history?”, *The Manchester School*, 72(5), 569-590.
- DEMİR, C., & CERĞİBOZAN, R. (2017), “Türkiye Ekonomisi İçin Feldstein-Horioka Hipotezinin Geçerliliği: Eşbütünleşme ve Markov Rejim Değişim Yaklaşımı”, *Ege Academic Review*, 17(1),
- EBERHARDT, M., & BOND, S. (2009), *Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator*.
- EMIRMAHMUTOĞLU, F. And KOSE, N. (2011), “Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels”, *Economic Modelling*, 28, 870–876.
- ERATAŞ, F., NUR, H. B., & ÖZÇALIK, M. (2013), “Feldstein-horioka bilmecesinin gelişmiş ülke ekonomileri açısından değerlendirilmesi: panel veri analizi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 18-33.
- ESEN, E., YILDIRIM, S., & KOSTAKOĞLU, S. F. (2012), “Feldstein-Horioka hipotezinin Türkiye ekonomisi için sınanması: ARDL modeli

uygulaması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 251-267.

- ESLAMLOUEYAN, K., & JAFARİ, M. (2014), “Financial crisis and saving–investment dynamics in the presence of cross-sectional dependence: The case of East Asia”, *China Economic Review*, 30, 209-220.
- FELDSTEIN, MARTIN S. and CHARLES YUJI HORİOKA (1980), “Domestic savings and international capital flows”, *Economic Journal*. 90. 314-329.
- GEORGOPOULOS, G., & HEJAZİ, W. (2009), “The Feldstein–Horioka puzzle revisited: Is the home-bias much less?”, *International Review of Economics & Finance*, 18(2), 341-350.
- ÖZMEN, E., & PARMAKSIZ, K. (2003), “Policy regime change and the Feldstein–Horioka puzzle: the UK evidence”, *Journal of Policy Modeling*, 25(2), 137-149.
- PESARAN, HASEM, M., (2004), “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, *Working Paper No:0435*, University of Cambridge.
- PESARAN, M. H. (2006), “Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure”, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- PESARAN, M. H. (2007), “A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence”, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- PESARAN, M. H., & YAMAGATA, T. (2008), “Testing slope homogeneity in large panels”, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- PESARAN, M.H., ULLAH, A., YAMAGATA, T. (2008), “A bias-adjusted LM test of error cross section independence”, *Econometrics Journal*, 11, 105–127.
- PETRESKA, D., & MOJSOSKA-BLAZEVSİKİ, N. (2013), “The Feldstein–Horioka puzzle and transition economies”, *Economic Annals*, 58(197), 23-45.
- RAO, B. B., TAMAZIAN, A., & KUMAR, S. (2010), “Systems GMM estimates of the Feldstein–Horioka puzzle for the OECD countries and tests for structural breaks”, *Economic Modelling*, 27(5), 1269-1273.

- WORLD BANK, <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 14.02.2020)
- WESTERLUND, J. (2008), “Panel Cointegration Tests of the Fisher Effect”, *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- WESTERLUND, J., & Edgerton, D. L. (2007), “A panel bootstrap cointegration test”, *Economics letters*, 97(3), 185-190.
- YALÇINKAYA, Ö., & HÜSEYİNİ, İ. (2016), “Tasarruf-Yatırım İlişkisi: Feldstein-Horioka Hipotezinin OECD Ülkeleri Açısından Değerlendirilmesi (1980-2013)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 343-366.

TÜRKİYE'NİN FARMAKOLOJİ SANAYİNDEKİ MUKAYESELİ ÜSTÜNLÜĞÜNÜN SEKTÖRÜN İHRACATI ÜZERİNE ETKİSİ: ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Memduh Alper DEMİR¹

Geliş: 14.05.2020 / Kabul: 24.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.737635

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin farmakoloji sanayisi ürün ihracatındaki dinamik açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksinin farmakolojik ürün ihracatı üzerine etkisini incelemektir. Bu çerçevede kullanılan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi, normalleştirilmiş açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksinin (NRCA) zamansal dinamik karşılaştırmasına sahip formu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, girdi maliyetlerinin etkilerini belirleyebilmek amacıyla, reel döviz kuru ve üretim kapasitesinin etkilerinin tespiti için ilaç sanayinin Türkiye'deki üretim endeksi modele eklenmiştir. Oluşturulan ihracat modeli yapısal kırılmaları dikkate alan zaman serisi teknikleri ile analiz edilmiştir. Bu çerçevede NRCA endeksinin dinamik formunun ihracat modeline ilavesi bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran noktadır. Analiz sonuçları farmakolojik ürün ihracatını etkileyen faktörlerin sadece sanayi üretim endeksi olduğunu göstermiştir. Sanayi üretim endeksi ise ihracatı negatif olarak etkilemiştir. NRCA'nın ihracat üzerine etkisinin olmamasının nedeni tartışılmıştır. Çalışmada ele alınan dönem, aylık seriler olmak üzere 2005:02 - 2019:12 dönemidir.

Anahtar Kelimeler: NRCA, Farmakoloji Sanayisi, İhracat, Türkiye.

¹ Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mademir@kastamonu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9926-2611>

THE EFFECT OF TURKEY'S COMPARATIVE ADVANTAGE IN PHARMACEUTICAL INDUSTRY ON THE EXPORT OF THE SECTOR: TIME SERIES ANALYSIS

Abstract

The purpose of this study to investigate the Turkey's dynamic revealed comparative advantage in pharmaceutical industry on its products exports. In this framework revealed comparative advantage index used in this study is defined as the form having the temporal dynamic comparison of the normalized revealed comparative advantage index (NRCA). Furthermore, for determining of the effects of the real exchange rate and the production capacity in order to determine the cost of inputs, the pharmaceutical industry's the production index in Turkey was added to the model. The export model created was analyzed using time series techniques that take structural breaks into account. In this framework, the addition of the dynamic form of the NRCA index to the export model is the point that distinguishes this study from other studies. Analysis results showed that the factors affecting pharmaceutical product exports are only industrial production index. Industrial production index had a negative impact on exports. The reason why NRCA has no effect on exports has been discussed. The time period covered in the study is 2005:02-2019:12, including monthly series.

Keywords: NRCA, Pharmaceutical Industry, Export, Turkey.

Giriş

2020 yılında küresel anlamda çok büyük bir sağlık krizi ile karşılaşmıştır. Çin'den tüm dünyaya yayılan Korona-19 virüs salgını 2020 yılının Eylül ayı ortası itibarı ile Dünya çapında 32 milyon vakaya ve yaklaşık 970 bin kişinin ölümüne neden olmuştur. Yaklaşık olarak 23 milyon kişi de sağlığına kavuşmuştur. Birçok sağlık alanları ile ilgili bilim adamları bu süreçte tedavi ve korumaya yönelik farmakolojik ürün (ilaç ve aşı vb.) araştırmalarını hızlandırmıştır. Farmakolojik endüstri çok yüksek teknolojiye sahip ürün kategorisinde yer aldığından, Dünya'daki her ülke bu salgın sürecinden kurtulmak için farmakoloji endüstrisi çalışmalarını hızla gerçekleştirememiştir. Çok ileri teknoloji gerektiren farmakoloji endüstrisinin önemi bu salgın döneminde yeniden artmıştır. Bu süreçte yüksek teknolojiye sahip büyük farmakolojik ürün endüstrisine sahip ülkelerin aşı ve ilaç çalışmalarını hızlandırmaları ve bulunacak olan aşı ve ilaçları başka ülkelere ihraç etmeleri beklenmektedir.

Uluslararası Ticaret Merkezi-Ticaret Haritası (International Trade Centre - Trade Map) verilerine göre HS 30 kodlu ürün grubunda yer alan Dünya

farmakolojik ürün endüstrisinin 2019 yılı itibari ile ihracat değeri yaklaşık olarak 640 milyar dolardır. Bu ihracatın % 75'i sadece 10 tane sanayileşmiş ülkeye aittir. Bu ülkeler farmakolojik ürün endüstrisinde sektörün büyük firmalarına sahip Almanya, İsviçre, Belçika, ABD, İrlanda, Hollanda, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık ve Danimarka'dır. Türkiye ise dünya farmakolojik ürünleri ihracatının ancak % 0.25'ine sahiptir. Farmakoloji sektöründe Dünya ihracatında Türkiye'nin bu düşük payı kuşkusuz sektörde bir rekabet üstünlüğü olmadığına işaretler. Türkiye'nin Dünya genelinde rekabet avantajı olmasa da süreç içerisinde farmakoloji sektöründe rekabet seviyesinin artıp artmadığı sorusu bu çalışmanın temel argümanını oluşturmaktadır.

Türkiye'de ilaç sektörü sahip olduğu potansiyele rağmen dünya piyasalarında ihracatın % 0.25'ine sahip olduğu için rekabet gücü yüksek değildir. Türkiye'de ilaç sanayisi çok özel üretim teknolojisi gerektiren ürünler dışında her türlü ürünü üretebilecek teknolojiye sahiptir. Türkiye ilaç üretimi için gereken yatırımları ortaya koyarak teknolojik altyapısını geliştirmektedir. Türkiye IMS (Intercontinental Marketing Service) tarafından Çin, Brezilya, Meksika, Güney Kore, Hindistan ve Rusya ile birlikte gelişmekte olan pazar olarak değerlendirilmektedir (Atasever, 2015: 50).

Türkiye bu gelişimini sağlarken iki önemli sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri ilaç sektöründe paralel ticaret bir diğeri ise sahte ve kaçak ilaç sektörüdür. Paralel ticaret, fiyat farklılığı olan iki pazar arasında düşük fiyatlı pazarda alınan malın üçüncü kişiler tarafından yüksek fiyatlı pazarda yeniden satışa sunulmasıdır. Türkiye'de ithal ilaç fiyatlarının komşu ülkelere göre daha düşük olması paralel ilaç ticaretini cazip kılmaktadır. Bu durum hem ilaç üreten firmaların karını düşürmekte, hem de Türkiye'nin uygun fiyattan ilaç ithalatını zorlaştırmaktadır. İlaç pazarının büyüklüğü sahte ve kaçak ilaç konuları yasa dışı örgütlerin ilgi alanına girmektedir. Sahte ilaç etkin madde içermeyen veya yanlış etkin madde içeren ürünlerdir. Türkiye de ilaç sahteciliğini önlemeye yönelik birçok çalışma mevcuttur. Bu çerçevede oluşturulan ilaç takip sistemi dünyada ilk defa Türkiye de uygulanan yenilikçi bir sistemdir. Bu sayede bir ilacın üretiminden tüketimine kadarki süreç takip edilerek hastaların ilaçlara güvenle erişimi sağlanmaktadır (Atasever, 2015: 51-52).

Bu çalışmada, ortaya konulan temel argüman çerçevesinde, Yu vd.(2009) nin ortaya koyduğu NRCA(Normalleştirilmiş Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük) endeksinin zamana göre değişen varyasyonunu kullanarak oluşturduğu açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeks çeşidi kullanılarak, Türkiye'nin farmakolojik ürün ihracatındaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük seviyesinin

dinamik değişiminin farmakolojik ürün ihracatı üzerine etkisi incelenmektedir. Bu endeks dışında farmakolojik ürün ihracatını etkilediği düşünülen sektörün üretim durumunu ortaya koymak açısından ilaç endüstrisi sanayi üretim endeksi ve döviz kuru değişkenleri oluşturulan modele ilave edilmiştir. Oluşturulan ampirik modelin analizi için zaman serisi teknikleri kullanılmıştır.

Bu çalışmanın sonuç olarak amacı, Türkiye'nin farmakoloji sanayisi ürün ihracatındaki dinamik, açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksinin farmakolojik ürün ihracatı üzerine etkisini incelemektir. Bu çerçevede kullanılan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi, normalleştirilmiş açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksinin (NRCA) zamansal dinamik karşılaştırmasına sahip formu olarak tanımlanmaktadır. Türkiye ve Dünya için konuya yakın çalışmalar özetlendiğinde, hiçbir çalışmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi oluşturulan ihracat modeline ilave edilmemiştir. NRCA endeksinin dinamik formunun ihracat modeline ilavesi bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran noktadır.

Bu çalışmada, ilk önce döviz kuru ve üretim kapasitesinin ihracata etkisi, NRCA endeksinin tanımını ortaya koyan teorik çerçeve sunulmaktadır. Sonrasında ise, farmakolojik endüstri ürünü ihracatı ile ilgili literatür taraması yapılmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde model ve veri seti tanımlandıktan sonra, dördüncü bölümde çalışmanın ekonometrik metodolojisi ve ampirik bulguları ortaya konulmaktadır. Sonuç kısmında ise, çalışma ile ilgili politika önerileri verilmektedir.

1. Teorik Çerçeve

Çalışmanın teorik çerçevesi iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak sanayi üretim endeksi ve döviz kurunun ihracat üzerine etkisi ortaya konulmaktadır. Sanayi üretim endeksi üretim kapasitesini belirleyen değişken iken döviz kuru da fiyat olgusunu ortaya koyan değişken olarak düşünülmektedir. İkinci kısmında ise çalışmada kullanılan NRCA endeksi–kavramsal olarak tanımlanmaktadır.

1.1. Üretim ve Döviz Kurunun İhracat Üzerine Etkisi

Uzun dönemde, ihracat arzı geleneksel olarak nispi fiyatlara, girdi maliyetlerine ve üretim kapasitesine bağlıdır. Bir başka ifade ile bir ülkenin üretim kapasitesi ihracatını etkilemektedir (Utkulu vd. 2004: 2-3).

Bu çalışmada kullanılan döviz kuru değişkeni reel döviz kurudur. Reel döviz kuru yabancı malın fiyat düzeyinin ulusal malın fiyat düzeyine oranının

nominal döviz kuru ile çarpılması sonucunda elde edilmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin reel döviz kuru; nominal döviz kuru ile yabancı/yerli mal fiyat düzeyi oranına bağlıdır. Reel döviz kurunun artışı ulusal paranın değer kaybına işaretler. Bu durumda ülkede ithal malları pahalılaşmaktadır. Ulusal paranın değer kaybı ile söz konusu ülkenin malları yurtdışında daha ucuz olacağından ihracat artışına neden olmaktadır (Uysal, 2020: 244). Reel döviz kuru yapısı itibarı ile bir ihracat arz fonksiyonunda nispi fiyat göstergesi olarak kullanılabilirdiği gibi, ara ve yatırım malları açısından girdi maliyet değişkeni olarak da kullanılmaktadır. Reel döviz kuru artışının ihracat üzerindeki etkisi pozitif olarak beklenirken, işaretin negatif çıkması ihracatı yapılan nihai malın üretim sürecinde kullanılan ara ve yatırım malı girdilerinin maliyetlerinin artışı olarak da yorumlanabilmektedir.

1.2. Normalleştirilmiş Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Endeksi (NRCA)

Karşılaştırmalı üstünlük veya Ricardo teorisi ticaret yapan ülkelerin birbirine bağımlı ve karşılıklı olarak birbirlerinden yararlandığını ortaya koymaktadır. Bir başka ifade ile ülkeler arasındaki ticaret karşılaştırmalı üstünlüklerine bağlı olarak gelişmektedir. Ricardo'nun teorisi, belirli bir malda daha güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülkelerin, söz konusu malın üretiminde gerekli olan üretim faktörlerinin verimliliğini arttırmaya ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malın üretim miktarını arttırmaya ve sonrasında bu malı daha düşük karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülkelere ihraç etmeye odaklandıklarını belirtmektedir. Buna karşılık söz konusu olan ülke zayıf karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malı da ithal etmektedir. Bu durumda zayıf ve/veya güçlü karşılaştırmalı üstünlüğün ölçümü önem kazanmaktadır (Demir, 2020: 322).

Ekonomi literatüründe, karşılaştırmalı üstünlüklerin hesaplanması için en eskisi Balassa (1965)'nin ortaya koyduğu BRCA (Balassa's Revealed Comparative Advantage – Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğü) endeksi olmak üzere birçok endeks ortaya çıkmıştır. Ampirik çalışmaların çoğunda BRCA Endeksi sadece bir ülkenin farklı mallar için dünyadaki karşılaştırmalı üstünlüklerinin göreceli sıralamasını tespit etmek için kullanılmaktadır. Bu noktada BRCA endeksinin yetersizliklerini gidermek için; BRCA'nın logaritmik formu olan VRCA (Vollrath, 1991), Simetrik Açıklanmış Karşılaştırma Üstünlük (SRCA) (Laursen, 1998), Ağırlıklı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (WRCA) (Proudman ve Redding, 1998), Katkılı Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (ARCA) (Hoen ve Oosterhaven, 2006) endeksleri ortaya konulmuştur. Bu endeksler, BRCA endeksinin ilişkin bazı

görüşler geliştirirken, farklı uzaylarda (mallar veya eyaletler ve bölgeler) ve zamanlarda karşılaştırma yapmak için kullanılamamaktadır. Yu vd. (2009), BRCA ve diğer bazı RCA endekslerinin yetersizliklerini dikkate alarak, Normalleştirilmiş Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (NRCA) endeksini önermektedir. NRCA endeksi, mallar, ülkeler ve zaman dilimlerinde karşılaştırmalı üstünlükteki dereceyi ve karşılaştırmayı gösterebilmektedir. Böylece, NRCA endeksi bir ülkenin ticaret eğilimini gösterebilmektedir. (Demir, 2020: 322).

Bu çerçevede BRCA endeksinden NRCA endeksine geçiş şu şekilde oluşmaktadır;

$$BRCA_j^i = \left(\frac{E_j^i}{E_j}\right) / \left(\frac{E_i}{E}\right) \quad (1)$$

bu endekste E_j^i ülke i 'nin j malındaki ihracatını, E_j ise tüm ülkeler tarafından ihracatı yapılan j malını, E_i i ülkesinin toplam ihracat değerini, E ise toplam dünya ihracat değerini belirtmektedir. $BRCA_j^i$ endeksinin 1'in üzerindeki değerleri ülke i 'nin söz konusu malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, ülke i 'nin dünya j malındaki piyasa payının, ülke i 'nin toplam dünya piyasası içindeki payından büyük olduğunu belirtmektedir. $BRCA_j^i$ endeksinin 1'in altında olması ise ülke i 'nin j malındaki karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu, endeksin 1 değerine eşitliği ise i ülkesinin j malında nötr karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu gösterir (Yu vd., 2009: 268).

Eşitlik 1'e göre, 1 ve 0 değerleri BRCA endeksinin nötr karşılaştırmalı üstünlük noktalarıdır. Nötr karşılaştırmalı üstünlükte ülke i 'nin j malı ihracatı \hat{E}_j^i olarak ifade edilmekte ve $E^i E_j / E$ değerine eşit olmaktadır. Ülke i 'nin dünyada asıl olarak yaptığı mal j ihracatı ise E_j^i dir ve normalde \hat{E}_j^i den farklıdır. Bu fark şu şekilde ifade edilebilmektedir;

$$\Delta E_j^i \equiv E_j^i - \hat{E}_j^i = E_j^i - (E^i E_j) / E \quad (2)$$

ΔE_j^i değerinin dünya toplam ihracatı E 'ye bölünmesi ile NRCA endeksi oluşmaktadır. Buradaki bölme işlemine normalize etme denilmektedir;

$$NRCA_j^i \equiv \Delta E_j^i / E = E_j^i / E - E_j E^i / EE \quad (3)$$

NRCA endeksi, ülkenin reel ihracatının dünya ihracat pazarına göre göreceli ölçüğü açısından nötr karşılaştırmalı üstünlük seviyesinden kayma oranını ölçmektedir (Yu vd., 2009: 268).

NRCA'nın toplam, ortalama değer ve dağılımla ilgili özellikleri zamanla değişmemekte, ancak NRCA zaman içinde karşılaştırılabilmektedir. NRCA endeksi skorlarının $t + 1$ ve t zamanı arasındaki değişimi şu şekilde ortaya konulmaktadır;

$$\Delta NRCA_{j,t+1}^i \equiv NRCA_{j,t+1}^i - NRCA_{j,t}^i = \left(\frac{E_{j,t+1}}{E_{t+1}} - \frac{E_{j,t}^i}{E_t} \right) - \left(\frac{E_t^i E_{j,t}}{E_t E_t} - \frac{E_{t+1}^i E_{j,t+1}}{E_{t+1} E_{t+1}} \right) \quad (4)$$

burada $\left(\frac{E_{j,t+1}}{E_{t+1}} - \frac{E_{j,t}^i}{E_t} \right)$, ülke i 'nin $t + 1$ ve t arasındaki gerçek j malı ihracat seviyesi değişimini ölçmektedir. $\frac{E_t^i E_{j,t}}{E_t E_t}$ ve $\frac{E_{t+1}^i E_{j,t+1}}{E_{t+1} E_{t+1}}$ sırasıyla t ve $t+1$ döneminde ülke i 'nin karşılaştırmalı nötr mukayeseli üstünlük durumunda j malındaki beklenen ihracat seviyesini göstermektedir. Bu çerçevede $\left(\frac{E_t^i E_{j,t}}{E_t E_t} - \frac{E_{t+1}^i E_{j,t+1}}{E_{t+1} E_{t+1}} \right)$ ise t ve $t + 1$ zamanları arasındaki karşılaştırmalı üstünlük-nötr durumunu korumak için ülke i 'nin j malında olması gereken ihracat düzeyindeki değişimi ölçmektedir. Bu nedenle, karşılaştırmalı üstünlüğün zamansal olarak karşılaştırılması, bir ülkenin bir malının ihracat seviyesindeki gerçek değişikliği, ülkenin karşılaştırmalı üstünlük nötr durumu altında sahip olacağı bu malın ihracat seviyesindeki beklenen değişikliklerle karşılaştırılmasına olanak sağlar. $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$ değerinin sıfırdan büyük olması, ülke i 'nin gerçek j malı ihracat hacmindeki büyümenin ülke i için bu maldaki karşılaştırmalı üstünlük-nötr düzeyini sürdürmesi için gerekli olan büyümeden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$ değerinin sıfırdan büyük olması ülke i 'nin t ile $t+1$ zamanı arasında mal j 'deki karşılaştırmalı üstünlüğünü arttırdığı anlamına gelmektedir. $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$ değerinin sıfırdan küçük olması ise ülke i 'nin gerçek j malı ihracat hacmindeki büyümenin ülke i için bu maldaki karşılaştırmalı üstünlük-nötr düzeyini sürdürmesi için gerekli olan büyümeden daha düşük olduğunu göstermektedir. Bir başka ifade ile $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$ değerinin sıfırdan küçük olması ülke i 'nin t ile $t+1$ zamanı arasında mal j 'deki karşılaştırmalı üstünlüğünü azalttığı anlamına gelmektedir. NRCA'nın zamansal olarak karşılaştırılabilirliği, araştırmacıların zaman serisi analizi yapabileceğini ve dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüğün dinamiklerini inceleyebileceğini düşündürmektedir (Yu vd., 2009: 275).

2. Literatür Taraması

Türkiye ile ilgili literatür incelendiğinde, farmakoloji sektöründeki karşılaştırmalı üstünlüğün ihracat üzerine etkisini ortaya koyan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Araştırılan konuya en yakın olanlar; Yenilmez ve

Kılıç (2014), Ketboğa (2019), Özbozkurt (2019), Turan vd. (2019), Kaynak (2016) ve Erkan ve Bozduman (2020) 'nın çalışmalarıdır. Yenilmez ve Kılıç (2014) çalışmalarında, gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin ilaç sektörü ithalatı üzerine etkisini incelemişler ve Türkiye'nin yaptığı bu anlaşmaların ilaç ithalatını arttırdığını ortaya koymuşlardır. Ketboğa (2019) çalışmasında, betimsel olarak ilaç sektörünün dış ticaret açığını arttırdığını ortaya koymaktadır. Özbozkurt (2019) çalışmasında, Türkiye'de farmakoloji sektörü içinde yer alan ihracatçı bir firmanın stratejik yönetimini incelemiş ve bu firma özelinde ihracatın belirleyici unsurlarını dış çevre faktörleri, ülke riski, ürün-fiyat uyumu, ürün talebi ve talep edilen ürünün temini şeklinde sıralamaktadır. Turan vd. (2020) çalışmalarında, Türkiye ve Brezilya'nın ilaç ürünlerinin ihracat rekabetçiliğini 2008-2017 dönemi için inceleyerek, ülkelerin ilaç sektöründeki ihracat oranlarını, karşılaştırmalı üstünlük endeksini, nispi ihracat üstünlük endeksini ve karşılaştırmalı ihracat performans endeksini hesaplamışlardır. Sonuçlar, her iki ülkenin dünyada karşılaştırmalı bir rekabet dezavantajına sahip olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, iki ülke karşılaştırıldığında Brezilya'nın sektörde Türkiye üzerinde rekabet avantajına sahip olduğu görülmektedir. Kaynak (2016) çalışmasında, Türkiye'de ilaç sektörünün rekabetçi yapısını pazar yoğunluğu açısından ele almıştır. Bu çerçevede, 2005-2015 dönemini kapsayan çalışmasında, rekabet kriteri olarak konsantrasyon oranı ve Herfindahl-Hirschman endeksini (HHI) kullanmıştır. Sonuç olarak, konsantrasyon oranlarının nispeten düşük olduğunu ve HHI skorlarının nispeten yüksek olduğunu belirtmektedir. Erkan ve Bozduman (2020) 1997-2018 zaman dilimine ilişkin yaptıkları çalışmalarındaki analiz sonuçlarına göre, Türkiye'nin tıp ve eczacılık ürünlerinin dış ticaretinde ağırlıklı olarak uzmanlaşma sağlayamadığını ancak, söz konusu ürünlerdeki uzmanlaşma ve rekabet düzeyinin giderek artış gösterdiğini belirtmektedirler.

Dünya'da farmakoloji sektörü ihracatı üzerine yapılan çalışmalar görece daha çoktur. Ancak, bu kapsamda açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksleri vasıtasıyla ülkelerin Dünya'daki rekabet durumunu ortaya koyan çalışmalar ve sadece endeksleri dikkate almadan ihracat fonksiyonunu tanımlayan çalışmalar mevcuttur. Bir başka ifade ile endeks değerlerini ihracat modeline ilave ederek farmakolojik ürün ihracatını modelleyen çalışmaya rastlanılmamıştır. Dünya literatüründe farmakoloji ticareti ile ilgili ya endeks bazlı ya da rekabet endeksleri dışındaki değişkenler ile modelleme çalışmaları ortaya konulmuştur.

Chuankamnerdkarn (1997) yaptığı çalışmada, BRCA ve VRCA sonuçlarına göre Avustralya'nın farmakoloji sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını tespit etmektedir. Ayrıca, Avustralya farmakoloji sektörünün

ihracat arzını, talebini ve ithalat talebini modellemiştir. İhracat arz fonksiyonu nispi fiyat ve üretim kapasitesinden pozitif etkilenirken, ihracat talep fonksiyonu nispi fiyattan negatif, yurtdışı gelirden pozitif etkilenmektedir. İthalat talep fonksiyonu ise ticari liberalleşmeden pozitif, ithalat fiyat endeksinden negatif ve Avustralya'nın gelirinden pozitif etkilenmektedir. Yusefzadeh vd. (2015) çalışmalarında, İran farmakoloji sektörünü incelemişler ve İran'ın dünya toplam farmakolojik ürün ihracatında düşük pay almasının etkisinin de olduğunu belirterek, farmakoloji sektöründe yüksek bir seviyede karşılaştırmalı üstünlüğünün olmadığını ortaya koymaktadırlar. Mousavi vd. (2018) çalışmalarında, gelişmiş ülkelerde farmakoloji sektörünün karşılaştırmalı üstünlük durumlarını incelemişlerdir. Bulgular, daha yüksek seviyelerde farmakoloji mallarında uluslararası ticarete sahip ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük endekslerine dayalı olarak, daha yüksek seviyelerde rekabet potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir. Wilkman (2012) çalışmasında, İsveç farmakoloji sektöründeki ticareti çekim modeli ile incelemiş ve İsveç'in 93 ülke ile yaptığı iki yönlü farmakoloji ihracatını İsveç'in gelir, kişi başına gelir, döviz kuru, dil, din, ticaret anlaşmaları değişkenlerinin pozitif; etkilerken, uzaklığın negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Barouni vd.(2012) ticaretin serbestleşmesinin bir göstergesi olarak tarifelerdeki azalışın İran farmakolojik ürünleri ile ilgili göstergeler üzerindeki etkisini hesaplanabilir genel denge modeli ile araştırmışlardır. Farklı simülasyon sonuçları tarifelerin azalışının ihracat ve ithalatı hem arttırdığı, hem de azalttığı yönünde çıkmıştır. Aghlmand vd.(2018) çalışmalarında, İran farmakoloji sektörünü çekim modeli ile incelemişler ve İran'ın 23 ülke ile yaptığı iki yönlü farmakolojik ürün ihracatını ticaret ortakları arasındaki ortalama gelir, ortalama kişi başına gelir, ortalama sermaye-emek yoğunluğu, kültürel benzerlikler, ticaret anlaşmaları değişkenlerinin pozitif etkilediğini ortaya koymuşlardır. Najafi vd. (2019) yaptıkları çalışmada, İran'ın farmakoloji sektörü ihracat arz ve talep fonksiyonlarını modellenmişlerdir. İran'ın farmakoloji sektörü ihracat talep fonksiyonunu nispi ihracat fiyatı pozitif, yurtdışı gelir negatif etkilemektedir. Motlagh vd.(2018) döviz kuru dalgalanmalarının İran'da farmakolojik ürün ihracatı ve ithalatı üzerine etkilerine bakmışlardır. Döviz kuru artışının ilaç ihracatı üzerine negatif etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Mahajan vd. (2015) çalışmalarında, birçok farmakolojik ürün ihracatçısı ülke ile birlikte Hindistan'ın sektördeki durumunu açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük ve ticarete uzmanlaşma endeksleri yardımı ile hesaplamışlardır. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksine göre Hindistan analizdeki 15 ülke arasında 11. sırada yer almaktadır.

Türkiye ve Dünya için konuya yakın çalışmalar özetlendiğinde, hiçbir çalışmada açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi oluşturulan ihracat modeline ilave edilmemiştir. NRCA endeksinin dinamik formunun ihracat modeline ilavesi bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran noktadır.

3. Model ve Veri Seti

Çalışmanın ana amacı, Türkiye'nin farmakolojik ürün ihracatındaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğünün dinamik sürecinin farmakolojik ürün ihracatına etkisini döviz kuru ve sanayi üretim endeksinin de dikkate alarak modellemektir. Bu çerçevede ortaya konulan model şu şekilde ifade edilir;

$$Ln\dot{i}hracat = \alpha_0 + \alpha_1 LnSanayi + \alpha_2 LnKur + \alpha_3 Ln\Delta NRCA_{j,t+1}^i + \varepsilon_t \quad (5)$$

Ampirik model oluşturulurken, özellikle Demir vd.(2019)'nin çalışmalarında oluşturdukları ihracat arz fonksiyonları dikkate alınarak, NRCA endeksi modele ilave edilmiştir. Nitekim Yu vd.(2009) çalışmalarında, bu endeksin zaman serisi çalışmalarına ilave edilebileceğini belirtmişlerdir. Yu vd.(2009) göre, NRCA'nın zamansal olarak karşılaştırılabilir olması, araştırmacıların zaman serisi analizi yapabileceğini ve dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüğün dinamiklerini inceleyebileceğini düşündürmektedir (Yu vd., 2009: 275).

Burada, Lnİhracat değişkeni Türkiye'nin aylık farmakolojik sanayi ürün ihracatını, LnSanayi değişkeni 2015= 100 şeklinde olan temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı aylık sanayi üretim endeksinin, LnKur değişkeni 2015=100 endeks şeklinde olan aylık Türkiye için tüketici fiyatları endeksine göre reel efektif döviz kurlarıdır. $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$ endeksi Eşitlik 4 dikkate alınarak hesaplanmıştır. Endeks değeri $t+1$ dönemi dikkate alındığından, $t+1$ dönemi 2005:02 olarak dikkate alınarak hesaplanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla t dönemi de 2005:01'dir. Diğer değişkenlerde doğal olarak fark serisi olmadığından 2005:02'den başlanılmaktadır. Böylece çalışmada, 2005:02-2019:12 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Modelde bu dönemin seçilmesinin nedeni NRCA endeksi için sağlıklı aylık verilere 2005 döneminden itibaren ulaşılmasıdır. $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$ endeksi hesaplanırken kullanılan veriler ve Lnİhracat verisi Uluslararası Ticaret Merkezi-Ticaret Haritasından (International Trade Centre - Trade Map) alınmıştır. LnSanayi değişkeni için veriler TÜİK, LnKur değişkeni için veriler ise FRED (Federal Reserve Bank of St. Louis) den alınmıştır.

Veri setinin tanımlanan bu çalışmanın yönteminde ARDL yöntemi tercih edilmiştir. ARDL yöntemi farklı entegrasyon derecelerine sahip değişkenlerin olduğu modellerde etkindir.

4. Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Mevsimsellikten arındırılmış serilerin logaritmaları alınmıştır. Sonrasında birim kök testlerinden sırasıyla kırılmaları dikkate almayan genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Philips- Perron (PP) (1988) testi yapılmıştır. Sonrasında uzun ve kısa dönem modellemesi ARDL yöntemi ile yapılmış, uzun dönem katsayılarının dirençli olup olmadığının tespiti açısından uzun dönem denklemi DOLS ve FMOLS yöntemleri ile de analiz edilmiştir.

4.1. Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde durağanlık sorunu, yapılan çalışmaların düzgün sonuçlar vermemesine neden olmuştur. Dolayısıyla literatürde bağımlı değişkenin gecikmelerini dikkate alan ADF ve sonrasında PP testleri geliştirilmiştir. Phillips ve Perron (1988)'un oluşturduğu süreç hata terimlerine ilişkin daha esnek varsayımlara sahip olduğundan esas itibari ile esnek bir Dickey-Fuller sürecidir. PP, hata terimlerinin zayıf bağımlı ve heterojen dağılımlı olmasına imkân tanırken, ADF sınaması hata terimlerini bağımsız ve homojen varsaymaktadır. PP birim kök testinin ADF birim kök testinden farkı, alternatif formlardan hiçbirinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin yer almamasıdır (Demir vd., 2019: 244). Tablo 1'de ADF ve PP testlerinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 1. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Birim Kök Testi				
Değişkenler	Düzeyde		Birinci Farkında	
	Sabitli	Sabitli + Trendli	Sabitli	Sabitli + Trendli
Lnİhracat	-0.985319	-5.799475	-14.71103	-14.66922
Ln $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$	-1.136661	-1.813766	-17.19100	-17.20282
LnKur	-0.727512	-2.502020	-10.69645	-10.77787
LnSanayi	-1.337244	-5.338994	-14.32259	-14.29571
PP Birim Kök Testi				
Lnİhracat	-1.854186	-10.94701	-83.97554	-81.11340
Ln $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$	-1.448436	-2.417820	-17.05805	-17.18251
LnKur	-0.808723	-2.395639	-9.761206	-9.813953
LnSanayi	-1.913825	-9.707174	-41.41429	-41.16937

Not: Kritik Değerler Mc. Kinnon kritik değerleridir. Mc. Kinnon Kritik değerleri sırasıyla %5 anlamlılık düzeyinde sabitte -2,877823 sabit+trendde -3,435413'dir. %1 anlamlılık düzeyinde sabitte -3,467633 sabit+trendde -4,010740'dir.

ADF ve PP sonuçlarına göre; serilerin sabitli modellerine baktığımızda, tüm değişkenler birinci farklarında durağan olmaktadır. Sabit+trendli modellerde ihracat ve sanayi değişkeni dışındaki tüm değişkenler birinci farklarında durağan olmaktadır. Bu çerçevede ihracat ve sanayi değişkenleri Hodrick-Presscot filtreleme tekniği ile trendden ayrıştırılarak analize dahil edilmiştir. Tablo 2'de ihracat ve sanayi değişkeninin trendden ayrıştırılmış durumlarının birim kök test sonuçları ortaya konulmuştur. İhracat ve sanayi değişkenlerini hem sabit hem de sabit+trendde düzeyde durağan olarak çıkmıştır. Sonuç olarak, analizi yapılacak olan modelde ihracat ve sanayi değişkenlerinin trendden ayrılmış halleri kullanılmaktadır.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları (Filtrelenmiş İhracat ve Sanayi Değişkenleri)

ADF Birim Kök Testi				
Değişkenler	Düzeyde		Birinci Farkında	
	Sabitli	Sabitli + Trendli	Sabitli	Sabitli + Trendli
Lnİhracat	-7.150892	-7.128753	-9.661033	-9.633357
LnSanayi	-6.238248	-6.230356	-14.47376	-14.44294
PP Birim Kök Testi				
Lnİhracat	-12.02359	-11.99417	-142.3395	-152.0273
LnSanayi	-10.96815	-10.93687	-53.70216	-53.71484

Not: Kritik Değerler Mc. Kinnon kritik değerleridir. Mc. Kinnon Kritik değerleri sırasıyla %5 anlamlılık düzeyinde sabitte -2,877823 sabit+trendde -3,435413'dir. %1 anlamlılık düzeyinde sabitte -3,467633 sabit+trendde -4,010740'dir.

Değişkenlerin I (1) ve I(0) özelliğine sahip olmaları, bunlar arasında yapılacak regresyon analizlerinde sahte regresyon sorununu gündeme getirmektedir. Birim kök içeren seriler arasında yapılacak regresyon sonuçlarının gerçek regresyon sonuçları olabilmesi için değişkenlerin uzun dönemde eş-bütünlüşme ilişkisi içinde olmaları gerekmektedir. Dolayısıyla serilerin uzun dönem modellemesinde ARDL yöntemi (Autoregressive Distributed Lag-Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif) kullanılmaktadır.

Uzun ve kısa dönem modellemesine geçilmeden önce çalışmadaki verilerin korelasyon testi sonuçları Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Testi Sonuçları

	Lnİhracat	LnSanayi	LnΔNRCA_{j,t+1}ⁱ	LnKur
Lnİhracat	1.000000 -----			
LnSanayi	0.069040 (0.3585)	1.000000 -----		
LnΔNRCA_{j,t+1}ⁱ	-0.051446 (0.4940)	-0.009940 (0.8949)	1.000000 -----	
LnKur	0.003120 (0.9669)	0.102124 (0.1737)	-0.575137 (0.0000)	1.000000 -----

Not: Parantez içerisindeki değerler korelasyon katsayısının anlamlılığını veren olasılık değerleridir.

Tablo 3 sonuçlarına göre, değişkenler arasında korelasyon yoktur; sadece LnKur ile LnΔNRCA_{j,t+1}ⁱ değişkeni arasında bir korelasyon vardır. Bu korelasyon da çok yüksek değildir.

4.2. Uzun ve Kısa Dönem Modellemesi- ARDL Yöntemi

Uzun dönem katsayı tahminlerinin elde edilmesinde ARDL tahmin yöntemi kullanılmaktadır. ARDL yöntemi farklı entegrasyon derecelerine sahip değişkenlerin olduğu modellerde etkindir. Bir modelde birden fazla açıklayıcı değişkenin olması durumunda bağımlı değişkenin entegrasyon derecesi açıklayıcı değişkenlerden hiçbirisinin entegrasyon derecesinden yüksek olmamalıdır. Bu durum ARDL yöntemi için gerekli koşuldur. Ayrıca, iki açıklayıcı değişken de aynı entegrasyon derecesine sahip olmalıdır; bu da yeterli koşuldur. Çalışmada, bağımlı değişken İhracat değişkeni I(0), bağımsız değişkenler ise Sanayi değişkeni I(0), Kur değişkeni I(1) ve NRCA değişkeni I(1)'dir. Dolayısıyla bağımsız değişkenlerden en az ikisi aynı entegrasyon derecesine sahip olduğu için ARDL yöntemi uygulanabilmektedir.

ARDL yönteminde sırasıyla sınır testi sonuçları, ARDL modeli sonuçları ve uzun dönem katsayıları ve son olarak kısa dönem hata düzeltme modeli tahmin sonuçları ortaya konulmaktadır. Ayrıca, çalışmada sonuçların dirençli olup olmadığını test etmek açısından FMOLS (Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler) ve DOLS (Dinamik En Küçük Kareler) yöntemleri ile uzun dönem katsayıları karşılaştırılmaktadır. ARDL yöntemi Microfit 5.0 paket programı kullanılarak uygulanmıştır.

Tablo 4. Sınır Testi Sonuçları

F İstatistiği	Kritik Değerler	
	% 95 Alt Sınır	% 95 Üst Sınır
6.2126	3.3159	4.4162

Tablo 4 sonuçlarına göre hesaplanan F istatistiği değeri kritik değerin % 95 üst sınırının üstünde yer aldığı için, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Uzun dönem modelinin tahmininde kullanılacak olan ARDL modeli Akaïke Bilgi Kriterine göre oluşturulmuş dolayısıyla otokorelasyon sorununu gideren gecikmeler tahmin edilebilmiştir. Uzun dönem katsayıları ve uzun dönem ilişki için kullanılan model Tablo 5 de gösterilmektedir.

Tablo 5. ARDL (10,3,0,0) Modeli sonuçları ve Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Bağımlı Değişken Lnİhracat	
	Katsayı	T istatistiği [p-olasılık değeri]
Lnİhracat (-1)	0.17594	2.1899[0.030]
Lnİhracat (-2)	0.15777	1.9302[0.055]
Lnİhracat (-3)	-0.034308	-0.41958[0.675]
Lnİhracat (-4)	0.054819	0.69441[0.488]
Lnİhracat (-5)	0.0043227	0.055903[0.955]
Lnİhracat (-6)	0.12797	1.6626[0.098]
Lnİhracat (-7)	-0.071494	-0.93082[0.353]
Lnİhracat (-8)	0.071979	0.92993[0.354]
Lnİhracat (-9)	0.0057568	0.075367[0.940]
Lnİhracat (-10)	-0.29103	-3.8637[0.000]
LnSanayi	0.38882	2.6371[0.009]
LnSanayi (-1)	-0.38587	-2.5205[0.013]
LnSanayi (-2)	-0.14386	-0.93139[0.353]
LnSanayi (-3)	0.32187	2.1570[0.033]
LnΔNRCA_{j,t+1}ⁱ	-0.061894	-0.57086[0.569]
LnKur	-0.041903	-0.46515[0.642]
Sabit Terim (C)	-0.020936	-0.057416[0.954]
UZUN DÖNEM KATSAYILARI		
LnSanayi	.22670	.82815[0.409]
LnΔNRCA_{j,t+1}ⁱ	-.077535	-.57376[0.567]
LnKur	-.052492	-.46509[0.643]
Sabit Terim (C)	-.026227	-.057448[0.954]
Modelin Tanımlayıcı İstatistikleri: LM istatistiği [p-olasılık değeri]		
Otokorelasyon Testi: 13.7271[0.318]		
Değişen Varyans Testi: 0.23398[0.629]		
Normal Dağılım Testi: 4.4477[0.108]		

Tablo 5 incelendiğinde, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 5’de verilen uzun dönem katsayılarına bakıldığında, hiçbir değişken istatistiksel olarak anlamlı gözükmemektedir.

Uzun dönemli ilişki incelendikten sonra, seriler arasında kısa dönemli ilişki gözlenmektedir. Kısa dönemli ilişki Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. ARDL (10,3,0,0) Modeline Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

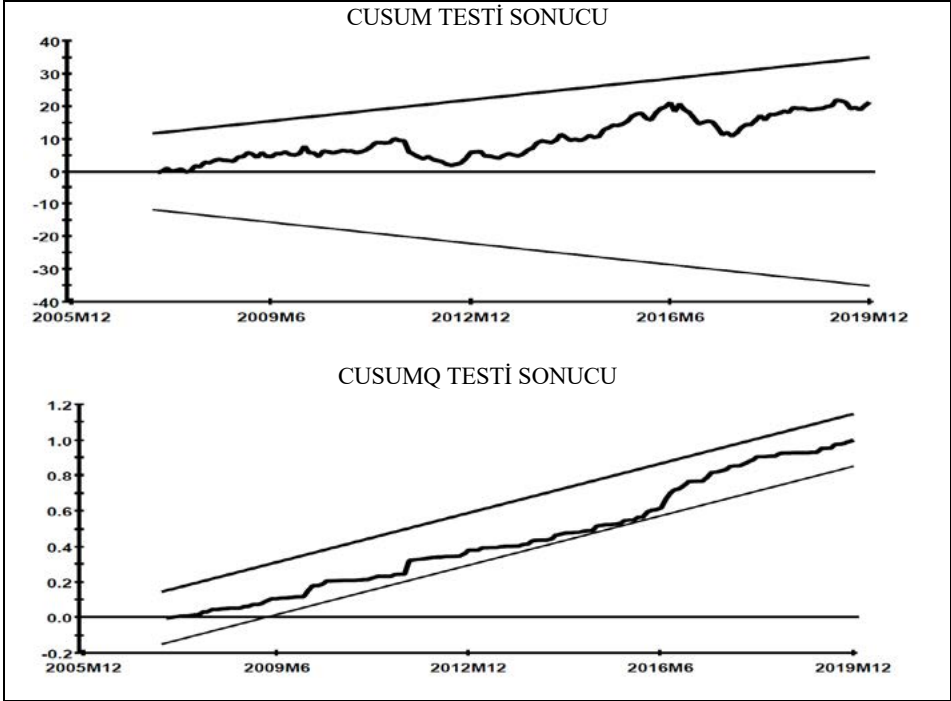
Değişkenler	Bağımlı Değişken Lnİhracat	
	Katsayı	T istatistiği [p-olasılık değeri]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-1)$	-.025786	-.15348[0.878]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-2)$.13199	.82248[0.412]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-3)$.097677	.64439[0.520]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-4)$.15250	1.0617[0.290]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-5)$.15682	1.1597[0.248]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-6)$.28478	2.2806[0.024]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-7)$.21329	1.8585[0.065]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-8)$.28527	2.8305[0.005]
$\Delta \text{Lnİhracat} (-9)$.29103	3.8637[0.000]
$\Delta \text{LnSanayi}$.38882	2.6371[0.009]
$\Delta \text{LnSanayi} (-1)$	-.17801	-.95350[0.342]
$\Delta \text{LnSanayi} (-2)$	-.32187	-2.1570[0.033]
$\Delta \text{Ln}\Delta \text{NRCA}_{i,t+1}^i$	-.061894	-.57086[0.569]
ΔLnKur	-.041903	-.46515[0.642]
ECM (-1)	-.79827	-4.5649[0.000]
$R^2 = 0.55$ Düzeltilmiş $R^2 = 0.51$		
F istatistiği (p olasılığı)= 12.7449[0.000]		
DW istatistiği = 2.0492		

Tablo 6 sonuçlarına göre, hata düzeltme katsayısının değeri negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu sonuç, kısa dönemde hata düzeltme teriminin çalıştığını, seriler arasındaki kısa dönemli sapmaların uzun dönemde ortadan kalktığını ve serilerin uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir. Kısa dönemli sapmalar ise, hata düzeltme teriminin katsayısından yaklaşık 1 ay (1/0.79) olarak görülmektedir. Dolayısıyla seriler arasındaki kısa dönemli sapmalar yaklaşık 1 ay sonra ortadan kalkarak seriler uzun dönem denge noktasına ulaşmaktadır. Ayrıca, kısa dönemle uzun dönem arasındaki dengesizlik 1 ay sonunda yaklaşık % 80 oranında giderilmektedir.

Kısa dönem dinamiklerine ilişkin olarak hata düzeltme teriminin elde edilmesinde kullanılan uzun dönem katsayılarının istikrarının ölçülmesinde CUSUM ve CUSUMQ testlerinden yararlanılmaktadır. Hata terimlerine ilişkin

olarak gösterilen CUSUM testi istatistiklerinden elde edilen eğri, yüzde 5 anlamlılığı gösteren kritik sınır arasındaysa, tahmin edilen katsayıların uzun dönemde istikrarlı olduğu söylenebilmektedir (Altıntaş, 2008: 37-38). Şekil 1 de CUSUM ve CUSUMQ testi sonuçları ortaya konulmaktadır. CUSUM ve CUSUMQ testi sonuçlarına göre katsayılar uzun dönemde istikrarlıdır.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMQ Testi Sonuçları

Bağımlı değişkene göre normalleştirme neticesinde elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir:

$$\text{Lnİhracat} = 0.026227 * C - 0.22670 * \text{LnSanayi} + 0.077535 * \Delta \text{Ln} \Delta \text{NRCA}_{j,t+1}^i + 0.052492 * \text{LnKur} \quad (6)$$

Eşitlik 6'ya göre, sanayi endeksinde sağlanacak %1'lik artış, ihracat değişkeninde % 0.22'lük bir azalış yaratacaktır. Diğer değişkenler Tablo 6 sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamsızdır.

Tablo 7. ARDL, FMOLS ve DOLS Uzun Dönem Sonuçları Karşılaştırılması

Değişken	ARDL		FMOLS		DOLS	
	Katsayı	T istatistiği [p-olasılık değeri]	Katsayı	T istatistiği [p-olasılık değeri]	Katsayı	T istatistiği [p-olasılık değeri]
LnSanayi	0.2267	.82815[0.409]	-0.0277	-0.165[0.86]	-0.47757	-1.885662 [0.0611]
Ln $\Delta NRC A_{j,t+1}^i$	-0.07753	-.57376[0.567]	-0.0775	-0.54[0.589]	-0.08197	-0.542155 [0.5885]
LnKur	-0.05249	-.46509[0.643]	-0.0220	-0.18432[0.8540]	-0.00317	-0.024966 [0.9801]
Sabit Terim (C)	-0.02622	-.057448[0.954]	-0.1656	-0.34291[0.7321]	-0.26697	-0.529569 [0.5971]

Tablo 7’de ARDL, FMOLS ve DOLS’nin uzun dönem sonuçlarının karşılaştırılması verilmiştir. Tablo 7 sonuçlarına göre ARDL, FMOLS ve DOLS için uzun dönem katsayıları dikkate alındığında, hiçbir değişken istatistiksel olarak anlamlı gözükmemektedir. Sadece LnSanayi değişkeni %10 düzeyinde anlamlı ve etkisi negatif çıkmaktadır. Bu da Eşitlik 6 ile örtüşmektedir. Çünkü, kısa dönem hata düzeltme mekanizmasında ve DOLS yönteminde de gecikmeli değerler dikkate alındığından, DOLS modeli ile ARDL modelinin kısa dönem eşitliği örtüşmektedir.

Sonuç

Farmakolojik ürün ihracatındaki açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük değişiminin Türkiye’nin farmakolojik ürün ihracatına etkisinin ölçümlendiği bu çalışmada, anlamlı bağımsız değişken sadece %10 anlamlılık seviyesinde sanayi üretim endeksidir.

Sanayi üretim endeksinin artışı ihracatı azaltmaktadır. Bu durumda, özellikle farmakoloji sektöründeki üretim artışının iç piyasa tarafından absorbe edildiği düşünülmektedir. Başka bir ifade ile bir ilacın yerli olanı ortaya çıktığında ithal ilaçların fiyatları yüksek olduğundan tüketici tarafından hemen yerli olanın ithal olanı yerine ikame edildiği düşünülmektedir. Literatürde Chuankamnerdkarn (1997) Avustralya için sanayi üretimindeki artışın ihracat

üzerine etkisini pozitif bulmuştur. Ancak Avustralya özellikle bu sektörde gelişmiş ülke sınıfında olduğu için sonuç normal karşılanabilmektedir. Çünkü Özbozkurt (2019) çalışmasında, Türkiye'de farmakoloji sektörü içinde yer alan ihracatçı bir firmanın stratejik yönetimini incelemiş ve bu firma özelinde ihracatın belirleyici unsurlarını dış çevre faktörleri, ülke riski, ürün-fiyat uyumu, ürün talebi ve talep edilen ürünün temini şeklinde sıralamaktadır. Türkiye de yer alan ülke riski, ürün-fiyat uyumu, ürün talebi ve talep edilen ürünün temini şeklindeki olumsuzlukların sanayi üretimi artış sağlasa da ihracatı azalttığı düşünülmektedir.

Döviz kurundaki artış ihracatı istatistiksel olarak etkilememektedir. Bu durum Türkiye'de farmakoloji sektöründe ihracatın fiyat etkisinden kurtulduğuna işaretler. Başka bir ifade ile Türkiye menşeli ürünlerin dövizin yüksekliğinden dolayı dış pazarlarda ucuz olduğu için tüketildiği olgusu bu sektör için geçerli olmamaktadır. Motlagh vd.(2018) İran için döviz kuru artışının ilaç ihracatı üzerine negatif etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Ancak iktisat teorisine göre döviz kurlarındaki artışın ihracatçının gelirini arttırdığından dolayı ihracatı arttırdığı belirtilmektedir. Dolayısıyla literatürde hem artış hem azalış durumunun olması, döviz kurunun ihracat üzerinde etkisinin net bir şekilde nasıl oluştuğunu ortaya koymamaktadır.

Türkiye'de farmakoloji sektörünün hesaplanan NRCA'nın dinamik versiyonu farmakolojik ürün ihracatını etkilemediği görülmektedir. Bunda etken aylık değişimlerin yani $\Delta NRCA_{j,t+1}^i$ endeks değerlerinin t dönemine göre 0.02 ile 0.04 arasında seyretmesi olarak yorumlanmaktadır. Bir başka ifade ile aylık bazda Türkiye'de farmakoloji sektörünün bir önceki döneme göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeksi farmakolojik ürün ihracatını etkileyememektedir. Turan vd. (2020) çalışmalarında Türkiye'nin dünyada karşılaştırmalı bir rekabet dezavantajına sahip olduğunu göstermiştir. Erkan ve Bozdoğan (2020), ise Türkiye'nin tıp ve eczacılık ürünlerinin dış ticaretinde ağırlıklı olarak uzmanlaşma sağlayamadığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla literatürdeki bu çalışmalarda dikkate alındığında NRCA'nın farmakolojik ürün ihracatını etkilemediği sonucu beklendiği gibi çıkmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin ilk önce sektörde üretimini artırması ve ürettiği ürünleri dünya pazarına yoğun bir şekilde pazarlaması gerektiği düşünülmektedir. Böylece dünya piyasasında etkin karşılaştırmalı üstünlük endeksine sahip olacak ülkenin endeks değerindeki artışta ihracatını pozitif etkileyecektir. Dünya farmakolojik ürün ihracatında Türkiye'nin payının bu şekilde % 0.25 seviyelerinden ilk planda %1 seviyelerine ulaşması için gerekli atılımlar yapılmalıdır. Bu noktada farmakoloji sektörünün ana girdilerinden olan Türkiye'nin de sahip olduğu endemik bitki türlerinin

üretimi ve araştırılması önem arz etmektedir. Sonuç olarak, farmakolojik ürün ihracatında Türkiye henüz rekabet seviyesi ortaya koyacak durumda değildir.

Kaynaklar

- AGHLMAND, Siamak, RAHIMI, Bahlol, FARROKH-ESLAMLOU, Hamidreza, NABILOU Bahram & YUSEFZADEH, Hassan (2018), “Determinants of Iran’s Bilateral Intra-industry Trade in Pharmaceutical Industry”, *Iranian Journal of Pharmaceutical Research*, vol.17, no.2, pp.822-828.
- ALTINTAŞ, Halil (2008), “Türkiyede Para Talebinin İstikrarı ve Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sy. 30, ss. 15-46.
- ATASEVER, Mehmet (2015), *Türkiye İlaç Sektörü Analizi*, Ankara.
- BALASSA, Bela (1965), “Trade Liberalization and “Revealed” Comparative Advantage”, *Manchester School of Economic and Social Studies*, vol.33, no. 2, pp. 99-123.
- BAROUNI, M., GHADERİ, H. & BANOUEI AA. (2012), “Pharmaceutical Industry and Trade Liberalization Using Computable General Equilibrium Model”, *Iranian J Publ Health*, vol. 41, no.12, pp.66-75.
- CHUANKAMNERDKARN, Prasit (1997), *Patterns and Determinants of Australia's International Trade in Pharmaceuticals*, Victoria University of Technology, Business Administration Doctorate Thesis, Melbourne: Australia.
- DEMİR, Memduh Alper (2019), “Normalleştirilmiş Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Yaklaşımı İle Türkiye’de Sektörler Arası İhracat Rekabetinin Analizi”, *ECONDER I. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, ss.321-332.
- DEMİR, Memduh Alper, EKİNCİ, Ramazan & UTKULU, Utku (2019), “Türkiye’de Enerji Fiyatlarının İhracat Arzına Etkisi: İmalat Sanayi İhracatı Zaman Serisi Bulguları”, *Turkish Studies: Economics, Finance, Politics*, C.14, Sy. 2, ss. 237-258.
- DICKEY, David A & FULLER, Wayne A (1981), “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root” , *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, vol. 49, no. 4, pp.1057-1072.

- ERKAN, Birol & BOZDUMAN, Elif Tuğçe (2020), “Analysis of Turkey's Foreign Trade of Medical and Pharmaceutical Products in the Perspective of Specialization and Competition”, *International Social Sciences Studies Journal*, vol. 6, no.65, pp. 2871-2878.
- HOEN, Alex R & OOSTERHAVEN, Jan (2006), “On the Measurement of Comparative Advantage”, *The Annals of Regional Science*, vol. 40, no. 3, pp.677-691.
- KAYNAK, Selahattin (2016), “Türk İlaç Sektörünün Rekabet Yapısı ve Yoğunlaşma Analizi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.6, Sy. 2, ss. 49-66.
- KETBOĞA, Metin (2019), “Türkiye’de Dış Ticaret Açığı Sorunun Nedenleri ve Katma Değeri Düşük Ürün İhracatının Dış Ticaret Açığı İçindeki Yeri ve Çözüm Önerileri”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C.9, Sy.2, ss. 209-224.
- LAURSEN, Keld (1998), “Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialisation” *DRUID Working Paper*, No. 98-30.
- MAHAJAN, Varun, NAURIYAL, D.K. & SINGH, S.P. (2015) “Trade Performance and Revealed Comparative Advantage of Indian Pharmaceutical Industry in New IPR Regime”, *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, vol. 9, no.1, pp. 56 - 73
- MOTLAGH, Soraya Nouraei, HADIAN, Mohammad, MOUSAVI, Abdoreza, ALIPOUR, Samira, JAHANGIRI, Reza & ROSTAMI Moharam Ali (2018), “Investigating the Effects of Exchange Rate Fluctuations on the Import and Export of Medicine in Iran from 2001 to 2014”, *Shiraz E-Med J*, vol. 19, no.10, e66512.
- MOUSAVI, Seyede Zeinab, RASEKHI, Saeed, GOLESTANI, Mina & IMANI, Ali (2018), “ Studying International Competitiveness in Pharmaceutical Sector in Selected Developed Countries”, *Asian Journal of Pharmaceutical and Clinical Research*”, vol.11, no.3, pp. 451-460.
- NAJAFI, Benzad, MAHBOUB-AHARI, Alireza, MOTLAGH, Soraya Nouraei, OTOBIDEH, Seyed Alireza, RAHIMI, Bahlol, SHABANINEJAD, Hosein & YUSEFZADEH, Hasan (2019), “The Study of Effective Factors on Iran’s Pharmaceutical Export Supply and Demand”, *Iranian Journal of Pharmaceutical Research*, vol.18, no.4, pp.2226-2232.

- ÖZBOZKURT, Onur Başar (2019), “2023 Hedeflerine Giden Yolda Türk İlaç Sektörüne İlişkin İhracatta Karşılaşılan Problem Alanları: Mersin İlinde İlaç İhracatı Gerçekleştiren Bir İşletmenin Stratejik Yönetimi” Bülent Kırmızı ve Bahar İşigüzel (Ed.), *Türkiye Vizyonu: Multidisipliner Çalışmalar 2019* içinde (ss. 528-545). Bursa: Ekin Yayınevi.
- PHILLIPS, Peter CB & PERRON, Pierre (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, *Biometrika*, vol.75, no.2, pp. 335-346.
- PROUDMAN, James & REDDING, Stephan (1998), “*Openness and Growth*”, London, The Bank of England.
- SAMI, Shaista (2014), “Fostering Pharmaceutical Trade in India and China: An Empirical Study”, *Transnational Corporations Review*, vol.6, no.4, pp. 379-391.
- TURAN, Zübeyir, KAYIKÇIOĞLU, Sabri Can & ÇAĞLAR, Ahmet Enes (2019), “Eczacılık Ürünleri İhracat Performanslarının Belirlenen Endekslerle Ölçülmesi: Türkiye – Brezilya Örneği”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, C.11, Sy. 4, ss. 2680-2690.
- UTKULU, Utku, SEYEMEN, Dilek & ARI, Aydın(2004), “Export Supply and Trade Reform: The Turkish Evidence”. *In International Conference on Policy Modelling, Paris*.
- UYSAL, Özgür (2020), “Reel Döviz Kurları İle Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Çin Örneği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.8, Sy.1, ss. 243-250.
- VOLLRATH, Thomas L (1991), “A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage” *Weltwirtschaftliches Archiv*, vol.127, no.2, pp. 265-280.
- WILKMAN, Mats (2012), “*Determinants of Swedish Pharmaceutical Exports*”, Jönköping University, Jönköping International Business School Master Thesis, Jönköping: Sweden.
- YENİLMEZ, Füsün & KILIÇ, Esin (2014), “Gümrük Birliği Ve Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye İlaç Sektörü İthalatına Etkisi” *EconWorld2014@Prague International Conference in Economics*.
- YU, Run, CAI, Junning & LEUNG, PingSun (2009), “The Normalized Revealed Comparative Advantage Index” *The Annals of Regional Science*, vol.43, no.1, pp. 267-282.

YUSEFZADEH, Hassan, REZAPOUR, Aziz, LOTFI, Farhad, AZAR Farbod Ebadifard, NABILO, Bahram, GORJI, Hassan Abolghasem, HADIAN, Mohammad, SHAHIDISADEGHI, Niusha & KARAMI Atiyeh (2015), “A Study of Comparative Advantage and Intra-Industry Trade in the Pharmaceutical Industry of Iran”, *Global Journal of Health Science*, vol.7, no.6, pp.295-307.

CUMHURİYETİN ERKEN DÖNEMİNDE VERGİ UYGULAMALARI

Mehmet Sadık AYDIN¹

Geliş: 07.05.2020 / Kabul: 21.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.733527

Öz

Kamu hizmetlerinin en önemli finansman kaynağını vergiler oluşturmaktadır. Vatandaşlarla devlet arasında vergi aracılığıyla bir bağ oluşmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin ilk kuruluş dönemlerinde üzerinde en fazla durdukları konulardan biri de vergilerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra da en fazla düzenleme yapılan ve kanun çıkarılan hususlar arasında vergiler bulunmaktadır. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde vergilere genelde ektrafiskal amaçlarla başvurulmuştur. Bunun yanında bazı vergiler uygulamaya geçirilmiş bazıları sadece teklif aşamasında kalarak yürürlüğe konulamamış, bazıları ise ekonomik ve sosyal gerekçelerle yürürlükten kaldırılmışlardır. Yol vergisi, Hayvan vergisi, İktisadi Buhran vergisi gibi kimi vergiler uygulamaya konulurken, ektrafiskal amaçlarla başvuru Bekarlık vergisi sadece teklif aşamasında kalarak yürürlüğe konulamayan vergiler arasında sayılabilir. Ayrıca ekonomik ve sosyal gerekçelerle kaldırılan vergiler arasında en önemlisi de Aşar vergisi olarak sayılabilmektedir. Bu çalışmada Cumhuriyet'in ilanından sonra ilk dönemlerde uygulanan vergiler ve vergi düzenlemeleri incelenmiştir. Vergi düzenlemelerinin geçirmiş olduğu evreler, farklı düzenlemelerin nasıl ele alındığı ve uygulama sonuçları ele alınmıştır. Çalışmada daha çok vergi ile ilgili hukuki düzenlemelerden istifade edilmiştir. Çalışma ile literatüre katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Aşar Vergisi, Hayvan Vergisi, Yol Vergisi, İktisadi Buhran Vergisi, Bekarlık Vergisi.*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sadik.aydin@artuklu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7587-5109>.

TAX APPLICATIONS IN THE EARLY PERIOD OF REPUBLIC

Abstract

The most important source of income for public services is taxes. Connection has established between citizen and state by taxes. One of the most important issues during the establishment of states is tax. After the proclamation of the Republic of Turkey made the most regulations and laws enacted tax matters between convenience. In the early period of Republic taxes were also used for both financial and non-financial purposes, ie for the realization of economic and social purposes. In addition, some taxes have been implemented, some have not been enforced only by being in the bidding phase, while others have been repealed for economic and social reasons. While some taxes such as Road Tax, Animal Tax and Economic Depression Tax are implemented, celibacy tax applied for extrafiscal purposes can be counted among the taxes that cannot be enforced by remaining only in the bidding stage. In addition, the most important among the taxes removed on economic and social grounds can be counted as Ashar Tax. In this study, the taxes and tax regulations applied in the first periods after the proclamation of the Republic were examined. The phases of tax regulations, how different regulations are dealt with and the results of implementation are discussed. In this study, legal regulations related to tax were mostly benefited. With the study, it is aimed to contribute to the literature.

Keywords: *Ashar Tax, Animal Tax, Road Tax, Economic Depression Tax, Celibacy Tax.*

Giriş

Kamu hizmetlerinin etkin sunulmasının en önemli unsurlarından biri yeterli düzeyde kaynağa sahip olunup olunmadığı ile ilgilidir. Kamu gelirleri içerisinde en büyük pay neredeyse ülkelerin tamamında vergilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla hükümetler açısından etkin vergi denetimi oldukça önemlidir. Ayrıca genellikle politik gelişmelerin temelinde de vergiler yer almaktadır. Kralların halkın sırtındaki vergi yüklerini ağırlaştırmaları, toplumsal bir tepkiye dönüşebilmekte bu durum rejim değişikliğine kadar gidebilmektedir. Dolayısıyla vergiler ekonomik, politik, sosyolojik ve psikolojik açıdan oldukça önemlidir. Yeni kurulan ülkelerde ya da bağımsızlığını elde eden ülkelerde de bağımsızlığın ya da kuruluşun bedeli olarak değerlendirilen vergiler hem yeterli kaynak sağlayacak düzeyde yani mali amacın gerçekleşmesine katkı sunacak düzeyde olmalıdır. Hem de toplumsal tepkileri engelleyecek nitelikte düzenlenmiş

olmalıdır. Bu şekilde düzenlenmiş olan vergilerde hem vergi uyum düzeyi yüksek olmaktadır, hem de vergi uyum maliyetleri düşük olmaktadır.

Geçmişten günümüze gelinceye dek farklı ülkelerde çok değişik konular üzerinden vergi alındığı görülmüştür. Vergiler genellikle olumsuz karşılanmıştır. Ancak bazen olağanüstü durumların giderilmesi amacıyla başvurulmuş vergilere tepki gösterilmemektedir. Çünkü bu vergiler olağanüstü durumun sona ermesi ile kaldırılmaktadırlar.

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde kuruluş sürecinde kaynak ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla çok çeşitli vergilere başvurulmuştur. Yol vergisi, Buhran vergisi, Aşar vergisi, Temettü vergisi bunlardan bir kısmıdır. Bunlar farklı konular üzerine uygulanmışlardır. Ayrıca verginin unsurları da farklı şekillerde oluşmuştur. Mükellefiyetlik farklı şekillerde olduğu gibi matrah ödeme dönemi gibi unsurlarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Bazen ödenecek vergi miktarı para üzerinden hesaplanırken bazı durumlarda bedensel yükümlülükler de vergi ödeme konusunda geçerli olabilmektedir.

1. Vergi Kavramı

Vergilerin ortaya çıkış dönemi Mezopotamya ve Mısır medeniyetleri olarak kabul görmektedir. M.Ö. 3500'lü yıllarda Sümer tabletlerinde vergiden bahsedilmektedir. Bu rejimlerde, kral kamu hizmetlerini karşılamak için kendi kaynaklarından ayırmadığı için vergiler koymak zorunda kalmıştır. Bu dönemlerde nakdi ekonomi yaygın bir sistem olarak uygulanmadığından vergiler aynı olarak alınmaktaydı. Bu dönemlerde anayasal metinlerde tarımsal üründen elde edilen gelirin belirli bir oranının krala verilmesi ya da vergisel yükümlülüklerin emekle karşılanması gereği belirtilmekteydi (Salaine, 2003, 2).

Vergileme ile ilgili ilk uygulamalara genellikle eski Mısır rejimlerinde rastlanmıştır. (Webber & Wildawski, 1986, 2). Bu dönemde savaş ve piramit, saray, tapınak gibi ihtişamlı yapıtların neden olduğu finansman ihtiyacı, vergi idaresinin önemini ortaya koymuştur (Laum, 1998, 237).

Vergi, erken dönemlerde gönüllü ödeme ve fedakarlık şeklinde alınırken, sonraki dönemlerde kişilerden kazancının bir kısmı ya da tamamı kamu harcamalarının finansmanını karşılamaya yönelik alınmış, sonrasında kişilerin elde ettiği kazançların bir kısmı doğrudan vergiye ayrılmış, son dönemlerde ise zenginlik kaynağı farklılaşınca ve sermaye farklı sınıflar arasında el değiştirince vergilendirme konusunda da değişiklikler ortaya çıkmıştır (Seligman, 1913, 20) .

Giray, tarihsel süreç içerisinde belli aşamalardan geçerek günümüze kadar gelen verginin geçirdiği aşamaları şu şekilde sıralamıştır (Giray, 2015, 6):

- Hediye aşaması; bireylerin bağlı buldukları yönetime gelir ve servetinin bir kısmını hediye olarak sundukları aşama,
- Dini amaçlı gönüllü ödeme aşaması,
- Devlete yardım aşaması,
- Fedakârlık aşaması,
- Yükümlülük duygusu aşaması,
- Zorunluluk aşaması,
- Değer ve oran aşaması.

Vergi tarihi konusunda yapılan çalışmalarda genel olarak Roma Dönemi ve Ortaçağ kıyaslaması yapılmaktadır. Roma döneminde vergiler cebri olarak ve halkın üzerinde bir baskı aracı şeklinde kullanılırken, Ortaçağda vergiler, hakların ön planda yer almasıyla birlikte gönüllü bir ödemeye dönüşmüştür. “Temsilsiz vergi olmaz” ifadesi buradan yola çıkarak yapılmıştır (Barzel& Kiser, 2002, 475). Roma İmparatorluğu’nda, kamu harcamalarının artışının temel gerekçesi olarak kabul edilen savaş harcamaları ve bu harcamaların finansman ihtiyacından dolayı vergiler artış göstermiştir (Schulze, 1995, 69). Roma’dan Ortaçağ’a geçişte yaşanan dönüşümün nedenleri; sınırsız ihtiyaçlar kaynakların kıtlığı nedeniyle doğal kaynakların ele geçirilmesi amacıyla yaşanan savaşlar sonucu ortaya çıkan köleleştirme ve mülk edinme hukukunun başlaması sayılabilmektedir (Abdula, 2016, 3). Tapınakların korunması için dini vecibe olarak vicdani bir rahatlama da sağlayan bilge rahiplere gönüllü olarak sunulan aynı vergiler süreç içinde rahiplerin tanrı krala dönüşmesiyle zorunlu mükellefiyet şeklinde görülen tapınak ödemesine dönüşmeye başlamıştır sayılabilmektedir (Abdula, 2016, 3).

Ortaçağın erken dönemlerinde saray masrafları kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. O dönemde sarayın gelirleri halkın rahatsız etmediğinden vergi uyumu konusunda ciddi problemlerle karşılaşılmamışken, sonraki dönemlerde saray masraflarının artması kamu harcamalarının karşılanamayacak düzeye yükselmesine neden olmuş ve bu durum vergilerin ekonomik hayatta ciddi manada yer almaya başlamasına yol açmıştır (Ross & Pugh, 1953, 4).

Tablo 1. Vergilendirme Açısından Roma Dönemi ve Ortaçağ Karşılaştırması

	Roma Dönemi	Ortaçağ
Ödeme Şekli	Zorunlu Ödeme	Gönüllü Ödeme
Verginin Amaçları	Fiskal Amaçlar	Ekstra Fiskal Amaçlar
Verginin Toplanma Nedenleri	Savaş Giderlerinin Finansman	Özel Mülkiyet ve Dini Vecibelerin Yerine Getirilmesi

Kaynak: Literatür Taraması Sonucu Tarafınca Oluşturulmuştur.

Tablo 1’de verilen bilgiler vergilerin gelişim serüveni hakkında bilgi vermektedir. Roma ve Ortaçağ dönemi kıyaslaması yapılan tabloda vergilerin ödeme şekilleri, amaçları ve toplama nedenleri kıyaslanmıştır. Önceki kısımlarda belirtildiği şekliyle vergilerin zorunlu ödemeden gönüllü ödemeye dönüştüğü görülmektedir.

Vergiler ilk dönemlerde aynı olarak toplanırken, sonraki dönemlerde parasal yükümlülüğe dönüşmeye başlamıştır. Verginin aynı yükümlülüğten nakdi yükümlülüğe dönüşmesinde farklı etmenler rol oynamıştır; Bunlar (Akdoğan, 2009: 138);

• “*Vergi eşitliğinin korunması ihtiyacı; üretimde kullanılan girdiler, firmadan firmaya, kişiden kişiye değişiklik gösterebileceği gibi, karlılık ve verimliliği de değiştirebilir. Bunu dikkate almayan aynı vergiler vergi yükünün dağılımında farklılıklar oluşması sonucunu doğurmuş.*

• *Taşıma, depolama ve saklama sorunu; aynı vergilerin uzun süre saklanması, taşıma masrafları vb. faktörler bu vergilerin olumsuz sonuçlar doğurmasına neden olmuş.*

• *Aynı vergilerin nakde çevrilmesi sorunu; devlet aynı olarak topladığı vergileri nakde çevirirken piyasanın dengesinin bozulmasına neden olabilir.*

• *Kontrol ve denetim sorunu; aynı vergilerin hem mükellefler hem de idare bakımından denetiminin güç olması”, şeklinde sıralanabilmektedir.*

Vergi içerisinde bulunduğu dönemin ekonomik koşullarından bağımsız değerlendirilemez. Ricardo, vergiyi, “bir ülkenin toprak ve emek ürününden, hükümetin emrine verilen parça” şeklinde tanımlamıştır (Ricardo, 2013: 123) . Ricardo, toprağın zenginlik olarak değerlendirildiği dönemde yaşadığından bu tanımlamayı yapma gereği duymuştur. Smith ise, vergiye mali fonksiyonu göz önünde bulundurarak yaklaşmış ve tanımlamayı da bu şekilde yapmıştır. Ona göre hem savunma ihtiyacının karşılanması ve yöneticilerin saygınlığını korumak için

hem de devletin ihtiyaç duyduğu harcamaların finansmanı amacıyla halkın ödemesi gereken gelirlere başvurulabilmektedir (Smith, 2012; 917).

Günümüz vergileme tanımına temel teşkil eden tanımlama, Gaston A. Jeze tarafından yapılmıştır. Jeze'ye göre modern devletlerde vergi, kişilerden toplumsal menfaati sağlayan masrafları karşılamak üzere ve vergi ödemekle yükümlü kişilerin teşkilatlanmış siyasi bir topluluğun üyesi olmaları dolayısıyla, değişmez kurallara göre talep edilen parasal kıymetlerdir (Jeze, 1956: 381).

Bir başka tanıma göre ise vergilendirme, kamunun işlevlerini yerine getirebilmesi amacıyla gerekli olan harcamaları karşılamak ve bununla birlikte gelirdeki açığın telafi edilmesi amacıyla kamuya yapılan zorunlu bir katkıdır (Pancholy, 1925: 50).

Scmölders'e göre; devlet, kendine mülkiyet veya vatandaşlık dolayısıyla bağı olan kişiler üzerindeki egemenlik gücüne bağlı olarak vergi koymaktadır (Scmölders, 1976: 65).

Nadaroğlu vergiyi; *“devletin veya devletten aldığı yetkiye dayanan kamu tüzel kişilerinin geniş anlamdaki kamusal faaliyetlerinin gerektirdiği harcamaları karşılamak ya da kamusal görevlerinin gereklerini yerine getirmek amacıyla yasal esaslara uymak kaydıyla hukuki cebir altında, özel bir karşılık vaadi olmaksızın geri vermemek üzere gerçek kişilerle gerçek olmayan kişilerden aldıkları para tutarlarıdır”* şeklinde tanımlamaktadır (Nadaroğlu, 2000: 217).

Görüldüğü üzere vergi, tarihsel süreç içerisinde farklı aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bazen zorunlu ödeme görünümünde iken, bazen gönüllü finansman görünümüne kavuşmuştur. Bazen aynı şekillerde toplanırken, zamanla nakdi ödemeye dönüşmüştür. Bazen sadece mali amaçlarla vergilere başvurulurken, bazen de hem mali hem de ekonomik ve sosyal amaçlarla vergilere başvurulabilmektedir.

2. Cumhuriyet'in Erken Dönemlerinde Uygulanan Vergiler

Tarihsel süreç içerisinde verginin geçirmiş olduğu aşamalar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye açısından da aynı değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Cumhuriyet'in erken dönemlerinde vergi uygulamalarını bu durumlar göz önünde bulundurarak analiz etmek mümkündür.

Bu başlık altında, çalışmanın özünü oluşturan Cumhuriyet'in erken dönemlerinde uygulanan vergilerin neler olduğundan bahsedilecektir.

23 Nisan 1920 tarihinde kurulan TBMM'nin, kabul ettiği ilk kanunun, 'vergi ile ilgili bir kanun' olarak bilinmektedir. Bu kanun, yürürlükten kaldırılmış

olan “Ağnam Resmi” yani Osmanlıcadan geçen “Koyun vergisi” olarak uygulanan kanunuydu (Resmi Gazete, Ağnam Resmi Kanunu).

Cumhuriyet’in erken dönemlerinde, Osmanlı’dan kalan vergi sistemi uygulamaları devam etmiştir. Türkiye ekonomisi o dönemde daha çok tarıma dayalı olduğu için vergilerde büyük ölçüde tarıma dayalı vergilerden oluşmuştur. Dolaysız vergiler içerisinde; bina ve arazi vergileri, temettü vergisi, hayvanlar (ağnam) vergisi, aşar ve madenlerden alınan vergiler yer alırken, tömbeki bayilerinden alınan vergiler, gemi harçları, sağlık harçları, deniz ve kara avcılığı vergileri ile gümrük vergileri dolaylı vergiler grubunu oluşturmaktadır. Araziden sağlanan tarımsal ürünler üzerinden genellikle onda bir oranında aynî olarak alınan Aşar vergisi ise en önemli dolaysız vergilerden birini oluşturmaktadır (Türk, 1981: 336).

Bu çalışma kapsamında seçilen vergilere farklı gerekçelerle başvurulmuştur. Aşar vergisi, o dönem en önemli ekonomik faaliyet alanının tarım olması ve Aşar vergisinden elde edilen gelirin kamu gelirleri içerisindeki payının çok fazla olmasına rağmen kaldırılmasının ortaya çıkmış olduğu sosyoekonomik sonuçlar nedeniyle seçilmiştir. Hayvan vergisine başvurulması da benzer gerekçelere dayanmaktadır. Yol vergisine başvurulmasının gerekçesi ise şu şekildedir; Yol vergisi daha çok bedeni bir yükümlülük gibi değerlendirilmiştir. Özellikle devletin ilk kuruluş aşamalarında ihtiyaç duyulan beden gücünün bu vergi ile karşılanması hedeflenmiştir. Son olarak seçilen Bekarlık vergisi ise sosyoekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi için uygulamaya geçirilmesi düşünülmeye rağmen neden uygulanmadığının belirtilmesi açısından önem arz etmektedir.

2.1. Aşar Vergisi

Aşar Osmanlı’nın en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmaktaydı. Daha önce de belirtildiği gibi Cumhuriyet’in erken döneminde uygulanan vergiler genellikle Osmanlı’dan kalma vergilerdi. Toplum da tarım toplumu olduğundan daha çok tarım ürünlerinin vergilendirilmesine önem verilmekteydi. Dolayısıyla Aşar vergisi uygulaması da devam etmişti.

Osmanlılarda Aşar uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. Kaynağını şer’i hükümlere dayandıran ve Kur’an’da geçtiğini ifade eden çalışmalar olduğu gibi (Asker & Yıldız, 2014: 179) Tevrat’ta da Aşar uygulamasından bahsedildiği görülmektedir (Tevrat, 27/30-32.Ayet).

Aşar, toprak mahsülleri üzerinden % 10 oranında alınan bir vergi türüdür. Öşür kelime manası olarak onda bir anlamını ifade etse de % 10’luk vergi oranı

her uygulamada geçerli değildi. Geçmiş uygulamalarda bazı zirai ürünler üzerinden % 10'un aşağısında bazı ürünler içinse % 10'un üzerinde bir oranın uygulandığı görülmüştür. Mesela, Rumeli'de 1/8 olan nisbet, Basra ve Halep'te 1/3 ile 1/2 arasında oynuyordu (Palamut, 1987: 70).

Cumhuriyet'in ilanının ilk yıllarında kaynak ihtiyacının önemli bir kısmı Aşar vergisinden elde edilen gelire karşılanmaktaydı. Bu kadar önemli bir gelire sahip vergi uygulamada belli sıkıntılar ve sosyoekonomik nedenlerden dolayı kısa süre içerisinde uygulamadan kaldırılmıştır.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliği ile alınan kararlardan bir tanesi de Osmanlı İmparatorluğundan devreden ve tarım kesimi üzerinde önemli dolaysız vergi olan Aşar'ın kaldırılması idi (Okçuoğlu & Önder, 198: 263).

Aşarın kaldırılması ile ilgili birçok ekonomik ve siyasi neden bulunmaktadır. Ancak genel olarak Aşar'ın kaldırılma nedenleri şunlardır;

- En önemli neden, tahsil yöntemi ile ilgili yaşanan problemlerdir. Tahsil yönteminin iltizam olması, mültezimlerin mükellefler üzerindeki baskısını artırmasına neden olmuş, bu da vergi tahsilatında olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca mültezimlerin arada bulunması maliyetlerin artmasına da yol açmaktaydı. Mültezimlerin aradan çekilmesiyle hem maliyetlerin düşürülmesi hem de üretimin artırılması hedeflenmekteydi (Önder, 1988: 119).

- Şüphesiz Aşar'ın kaldırılmasının tek nedeni ekonomik değildi, Aşar vergisinin kaldırılması ile birçok siyasi amacın gerçekleşmesi de hedeflenmekteydi. Aşar'ın kaldırıldığı dönemde yeni rejime yönelik ortaya muhalefet çıkma ihtimali bulunmaktaydı. Bu muhalefetin bertaraf edilmesi için aşiret liderleri ve toprak ağalarının desteğine ihtiyaç vardı (Coşar, 1996: 26).

- Ayrıca birçok çalışmada Kurtuluş Savaşına destek veren kesimlerin ödüllendirilmesi amacıyla da bu verginin kaldırıldığı tespitine de yer verilmiştir (Türk,1989: 339).

- Son olarak literatürde (Coşar, 1996: 27) çok fazla yer almasa da belli tespitlere göre, batılılaşma eğilimlerinin artması ve batılılarda topraktan vergi alınması uygulamasının vazgeçilmesi gereği olarak Aşar'dan vazgeçilmiştir Bu açıdan bakıldığında batılılaşmanın ilk adımlarının da Aşar vergisinin kaldırılması hamleleri ile başladığı düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Aşarın kaldırılmasının birçok etkisi ortaya çıkmıştır. Aşar'ın kaldırılma nedenleri ile beraber sonuçları ele alındığında etkisi açıkça görülebilmektedir. Özellikle tarım üzerinden alınan vergi hasılatındaki düşüş en önemli ekonomik etki olarak değerlendirilebilmektedir.

Tablo 3. Tarım Üzerinden Alınan Vergilerin Toplam Vergi Gelirleri İçerisindeki Payı (%)

Yıllar	Arazi	Bina	Hayvan	Toplam ²	Toplam Gelire Oranı
1924	5,0	-	4,3	48,3	35,3
1925	10	-	6,5	27,8	16,2
1926	8,0	3,3	14,2	19,7	10
1927	9,7	2,8	12,5	25	12
1928	8,2	2,8	13,0	24,0	11
1929	8,1	4,2	15,5	25,8	11
1930	7,5	4,3	15,3	27,2	12
1931	5,4	2,7	15,0	21,1	10
1932	4,5	2,1	11,8	18,3	10
1933	4,8	2,2	11,3	18,3	10
1934	4,7	2,2	10,8	17,7	9
1935	5,2	2,3	10,7	18,2	9

Kaynak: Coşar, 1996: 10.

Tablodan görüleceği üzere tarım sektöründen elde edilen gelirin toplam gelirler içerisindeki payı 1924 yılında %35,3 iken bu oran 1935 yılında geldiğinde %9'a gerilemiştir.

Aşar'ın kaldırılması ile Aşar'la amaçlananların gerçekleştiği söylenebilir. Bunda yukarıda belirtildiği şekilde aşiret liderleri ve toprak ağalarından alınan desteğin etkisi vardır. Ayrıca batılılaşmaya giden yolda da başarının sağladığı düşünülebilmektedir. Zira sonraki dönemlerde yaşanan gelişmelere bakıldığında başarılı politikalar izlendiği görülmektedir. En önemli olumsuz etki ise önemli bir kaynağı oluşturan tarım kesiminin üzerindeki bu verginin kaldırılmasının ciddi kaynak kaybına yol açtığıdır. Dolayısıyla Aşar'ın ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan birçok etkisi ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan devletin Aşar aracılığıyla birçok gelişmeye öncülük ettiği düşünülebilir.

2.2. Hayvan Vergisi Kanunu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, hayvanların vergilendirilmesini konu alan toplamda üç kanun kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiş; bu kanunlarla ilgili çeşitli dönemlerde değişikliğe gidilmiştir. Adı geçenlerden ilki, Sayım Kanunu'dur. Diğerleri ise, Hayvanlar Vergisi Kanunu ismini taşıyan iki kanundur. Cumhuriyet

² 1924 yılında 39,6 milyonluk Aşar, 1925 yılında 11,3 milyonluk mahsulat-ı araziye vergisi toplama dahil edilmiştir.

döneminde, bu alanda yapılan ilk düzenleme, 12 Şubat 1924 tarih ve 410 Sayılı Sayım Kanunu olmuştur (Gönüllü, 2015: 78). Bu çalışmada hayvanların vergilendirilmesi ile ilgili sadece Hayvan Vergisi Kanunu'na yer verilecektir.

Hayvan Vergisi Kanunu, 06.07.1931 tarihinde kabul edilerek, 15.07.1931 tarih ve 1839 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun 29 madde ve 2 geçici maddeden oluşmuştur. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan, davar, deve, sığır ve manda, at, iğdiş, kısırak, katır, eşek ve domuzlar vergiye tabi kabul edilince herhangi bir farklılık koymadan tüm hayvanların vergilendirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca alınacak vergi miktarının da hayvanın mahiyeti ve fonksiyonuna göre değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Vergi miktarı; Hayvan başına koyun ve kıl keçisinden 60 kuruş, tiftik keçisinden 40 kuruş, deveden 200 kuruş, mandadan 150 kuruş, sığırdan 100 kuruş; at, kısırak, iğdiş ve katırdan 125 kuruş, eşekten 50 kuruş ve domuzdan 350 kuruş olarak belirlenmiştir. Bunun da nispeten adil bir uygulama olduğu belirtilebilir (Resmi Gazete: Hayvan Vergisi Kanunu). Ayrıca vergi matrahının nasıl belirleneceği ve vergilendirilme ile ilgili tüm hükümlerin açıkça kanunda yer alması kesinlik ilkesine uygun bir verginin konulduğunu ortaya koymaktadır. Hayvan Vergisi Kanunu gereğince vergiden muaf tutulan çeşitli hayvanlar yer almaktadır. Özellikle tarım toplumu olması ve devletin kuruluşunun ilk dönemleri olması, çiftçinin kazancının korunması ve hayvan ırklarının varlığını sürdürmeleri için çeşitli yaş aralığında yer alan hayvanlar bu Vergi Kanunu'nun kapsamı dışında tutulmuşlardır. Verginin tarhi hayvan sahiplerinin beyanına göre yapılmaktadır. Bu durumun vergi uyum düzeyinin artırılmasına katkı sağladığı düşünülebilmektedir. Bu kanun kapsamında vergi beyanının zamanında yapılmaması nedeniyle ortaya çıkacak olan zararların tazmininde nasıl bir yol izleneceği de belirtilmiştir. Buna göre; her bölge için o bölgede yapılan yoklama müddeti içerisinde kayıt yapılmamış ise, daha sonra kayıtlı olmadıkları anlaşılan hayvanlar kaçak sayılacak ve beş katı vergiye tabi tutulacaklardır. Hayvanlar Vergisi Kanunu, 31 Aralık 1960 tarih ve 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 124. maddesine göre, 1 Ocak 1962 tarihinden itibaren yürürlükten tamamen kaldırılmıştır.

Hayvan vergisinin sosyoekonomik açıdan birçok sonucu bulunmaktadır. Özellikle hayvan yetiştiricilerinin korunması amacıyla birçok sefer indirim ve muafiyetler uygulanabilmiştir. Tahsili kolay ve tahsilat oranı yüksek bir vergi olarak değerlendirildiğinden kaynak ihtiyacı durumunda sıkça başvuru yapılan vergiler arasında görülebilmektedir. Hayvan yetiştiricilerinin korunması amacıyla sıklıkla indirim uygulanmasının yanında tarımsal faaliyetlerin yaygın olması nedeniyle çiftçinin üzerinde bir yük olarak da hissedilmiştir. Verim farklılığı gibi

faktörlerin göz önünde bulundurulmaması adaletsizliğe yol açtığı algısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Büyük buhran gibi dönemlerde hayvancılığın yavaşlamasına rağmen vergide ısrar edilmesi uyum düzeyinin düşmesine neden olmuştur. Son olarak da hayvan yetiştiricilerinin sermaye birikimlerini olumsuz etkileyerek dezavantajlı bir durum ortaya çıkarabilmiştir (Şentürk, 2017; 29).

Tablo 4. Toplam Bütçe Gelirleri İçerisinde Hayvan Vergilerinin Payı (%)

Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran
1924	3,6	1936	7,2	1948	2,7
1925	3,3	1937	6,7	1949	2,51
1926	4,9	1938	6,2	1950	2,2
1927	6,4	1939	5,9	1951	1,9
1928	6,2	1940	5,5	1952	1,8
1929	7	1941	7	1953	1,5
1930	6,8	1942	7,1	1954	1,2
1931	6,9	1943	5,4	1955	1,1
1932	6,9	1944	2,9	1956	0,9
1933	6,5	1945	4,9	1957	0,7
1934	5,8	1946	3	1958	0,6
1935	5,4	1947	2,6	1959	0,5

Kaynak: Gönüllü 2015: 86.

Tabloda verilen bilgilere göre Hayvanlar vergisi hasılatı gittikçe azalan bir seyir izlemiştir. İlk uygulandığı dönemlerde vergi hasılatının toplam bütçe gelirleri içerisindeki payı yüzde yedilere kadar çıkmışken, kaldırılmadan önceki dönemlerde yüzde yarımalar civarına gerilemiştir. Bunda birçok faktörün etkisi vardır. Öncelikle devletin ilk kuruluş yıllarında tarım toplumu özelliği ön planda olmasından dolayı farklı kaynaklardan vergi toplamak daha zordur. Dolayısıyla tarım ve hayvancılıktan daha kolay vergi toplanabildiğinden toplam gelir içerisindeki payı en yüksek olduğu dönemleri yaşamıştır. Ayrıca savaşın etkisini de gözden kaçırmamak gerekir. Tarımda makineleşmenin artmasını da bir diğer faktör olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla hasılat payının bu kadar düşük olması farklı kaynakların vergilendirilmesi arayışını ortaya çıkarmış ve vergi kaldırılmak zorunda kalmıştır.

2.3. Yol Vergisi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan bir diğer vergi ise Yol vergisidir. Yol vergisi, Yol Mükellefiyeti Kanunu adı altında 19 Ocak 1925 tarihinde uygulamaya geçirilmiştir. Kanunun ilk maddesinde Yol vergisi mükelleflerinin kimler olduğundan söz edilmiştir. Buna göre Yol vergisi mükellefleri, 18-60 yaş

arası erkekler olarak belirtilmiştir. Ancak bundan muaf olacak kişiler de bulunmaktadır. Buna göre; sakatlığı belirli olan yoksullar, öğrenciler, askerler ve altı çocuğu hayatta olanlar bu vergiden muaf tutulmuşlardır (Resmi Gazete). Altı çocuk için muafiyet verilmesi, yeni kurulan devletin nüfus artırma politikalarına katkısı olmuştur. Anadolu'nun birçok farklı bölgesinde vergi yükünden kurtulmak isteyen bireyler altı çocuk yapma yolunu tercih etmişlerdir (Özdemir, 2013: 218).

Bu verginin diğer vergilerden temel farkı, verginin daha çok bedensel yükümlülük şeklinde tesis edilmiş olmasıdır. Kanun maddeleri incelendiğinde, şu konularda düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir; Kanunun ikinci maddesi yol yükümlülüğünün süresi ve bu sürenin dayanağı hakkında bilgi vermektedir. Buna göre yol yükümlülüğü yılda 6-12 gün olarak belirlenmiş bu sürede çalışabilecek durumda olan birinin görebileceği iş şeklinde tespit edilmiştir. Sonraki maddede ise hangi yolların bu kapsamda değerlendirildiği ile ilgilidir. Buna göre temel olarak siyasi sınırları çizilmiş olan il yolları bu kapsamdadır. Ancak bu durum belli istisnai durumları da barındırmaktadır.

Bu vergi temel olarak bedeni yükümlülük üzerine inşa edilmişse de nakdi olarak da ödenebileceğine dair hükümleri de barındırmaktadır. Bu bedel ortalama çalışan gündelik ücretinin altında olmayacak şekilde belirlenerek ilan edilen aylarda iki taksitte ödeme hükmüne bağlanmıştır (Madde 6). Bu verginin en önemli özelliklerinden biri adem-i tahsis ilkesine aykırı bir şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Adem-i tahsis ilkesi gereği bütçede gelir olarak kaydedilen tüm unsurlar tüm giderlere karşılık tahsil edilir. Ancak bu vergi kapsamında elde edilen gelirler sadece yol yapım ve bakım işlerine ayrılacak hükmüne bağlanmıştır (Madde 12).

Yol vergisi tahsil yöntemi olarak da çağdaş vergi düzenlemelerinden farklılıklar göstermektedir. Yol vergisinin 14. Maddesinde tahsilatın muhtar ihtiyar meclisi veya il özel idaresi tahsildarlarınca yapılacağı hükmü yer almıştır. Devamında bunların hangi usule göre tahsilat yapacakları belirlenmiştir. Toplanacak verginin yarısı tahsil edilecekse bunun yüzde ikisi üçte ikisi tahsil edilecekse yüzde üçü daha fazlası tahsil edilecekse yüzde beşi tahsil edene ikramiye olarak verilecektir (Madde 15).

İlerleyen dönemlerde vergi ile ilgili değişik düzenlemeler yapılması ihtiyacı hasıl olmuştur. Ancak adalet ve etkinlik açısından tartışılmaya başlanması verginin kaldırılmasına giden süreci hızlandırmıştır. 25 Şubat 1952 yılında kabul edilerek yasalaşmış ve Yol vergisi kaldırılarak yerine vergi konusunu akaryakıt oluşturan yeni bir vergi getirilmiştir. Mükelleflerin sadece akaryakıt

tüketenlerden oluşması adalet açısından nispeten daha az tartışılmasına yol açmıştır (Özdemir, 2013: 244).

2.4. İktisadi Buhran Vergisi

Cumhuriyet'in erken dönemlerinde uygulanan bir diğer farklı vergi de İktisadi Buhran vergisidir. Bu vergiyi farklı kılan husus ise, olağanüstü bir vergi olarak değerlendirilmesidir. Bu verginin uygulanmasında 29 krizinin etkilerinin azaltılması etkili olmuştur.

1890 sayılı İktisadi Buhran Vergisi Kanunu 30 Kasım 1931 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Kanun 13 maddeden oluşmuştur. Kanunun 1. Maddesinde verginin konusu ve vergi mükelleflerinin kimler olduğu anlatılmıştır. Verginin uygulanma gayesi, iktisadi buhranın ülkemizdeki etkilerini hafifletmek olarak belirtilmiş ve ticaret ve sanat sektörüne oranla daha iyi durumda olduğu düşünülen hizmetli istihkaklarının vergilendirilmesi için uygulanacağı ifade edilmiştir (30 Kasım Resmi Gazete). Verginin geçici olduğundan Kazanç vergisine tabi ticaret ve sanat erbaplarına uygulanmayacağı belirtilmiştir (Varcan, 1987: 51). Kanunun 3. Maddesinde vergi matrahı ve oran yapısı anlatılmıştır. Buna göre vergide oran yapısı şu şekildedir;

150 liraya kadar	%10
151 liradan 350 liraya kadar	%12
351 liradan 600 liraya kadar	%16
600 liradan yukarıya kadar	%24

Vergide oran yapısına bakıldığında dilim usulü artan oranlı bir yapının benimsendiği görülmektedir. Etkinlik açısından bakıldığında vergilendirmede istisna ve muafiyetlerin mevcudiyeti vergi etkinliğini azaltırken dilim usulü artan oranlı bir yapının benimsenmiş olunmasından dolayı adil bir vergi olduğu söylenebilmektedir.

Bu verginin mükelleflerinin dağılımını incelendiğinde şu tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5. İktisadi Buhran Vergisinin Mükelleflere Göre Dağılımı (%)

Yıl	Ücretliler	Bina Vergisi Mükellefleri	Ticaret Erbabı	Toplam
1931	100	-	-	100
1932	86	14	-	100
1933	84,3	15,7	-	100
1934	75,2	14,2	10,6	100
1935	74,8	13,2	12,0	100
1936	86,2	-	13,8	100
1937	84,1	-	15,9	100
1938	84,5	-	15,5	100

Kaynak: Dura, 1981: 268.

Verginin mükellefleri arasındaki dağılıma bakıldığında ücretliler üzerinde ek bir yük getirdiği görülmektedir. Ücretliler üzerindeki bu yükün hafifletilmesi amacıyla 1932 bina vergisine bir madde eklenerek bina vergisi mükelleflerine buharan vergisi zammı yapılmıştır. 1934 yılında ticaret erbabının da bu vergiye tabi edilmesiyle ücretlilerin vergi yükünde nisbi bir azalma ortaya çıkmıştır. Ancak 1938 yılına gelindiğinde vergi yükünün % 84,5'lik kısmının halen ücretliler tarafından karşılandığı görülmektedir.

İktisadi Buhran Vergisi Kanunu düzenlenirken ve yayımlandığında geçici olacağı ifade edilmesine rağmen, uygulamada kolaylık sağlaması ve hasılat miktarının fazla olması nedeniyle uzun yıllar yürürlükte kalmayı başarmıştır (Duru, 1981: 268). 1951 yılı mali bütçe yılı başında vergi yürürlükten kaldırılmıştır (Saraçoğlu, 2009: 137).

2.5. Bekarlık Vergisi Teşebbüsleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin ciddi manada kaynağa ihtiyacı bulunmaktaydı. Kurumların kurulması ve reformların gerçekleştirilebilmesi için yeterli kaynağın bulunma gereksinimi vardı. Ayrıca devletin nüfusunun da yeterli düzeyde olmamasından dolayı nüfusun artırılması da hedeflenmekteydi.

İncelenen dönem itibarıyla çalışma kapsamında ele alınan bir diğer vergi de Bekarlık vergisidir. Bekarlık vergisinin diğer vergilerden farkı uygulamaya geçirilmemiş olmasıdır. Bu verginin hem taslak halinde sunulmasının hem de uygulamaya geçirilmemesinin çeşitli nedenleri vardır.

Evlilik ile ilgili tartışmalar Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından önceki döneme kadar dayanmaktadır. Evlilik tartışmalarından yola çıkarak aile ve nüfus politikaları doğrultusunda nüfusun artırılması amacıyla bekarların evliliğe teşvik edilmesi ve bu kapsamda bekarlardan vergi alınması konusunda ilk kanun teklifi

1920 yılında verilmiştir (Özer, 2013: 173). Kanun teklifinin bazı maddeleri şu şekildedir; Evlilik yaşı başlangıcı 18 olarak kabul edilmiş ve 25 yaşına gelmiş olup evlenmeyenlerin evlenme zorunluluğu getirilmiştir. Evli olduğu halde eşini yanına getirmeleri mümkün olmayanların görev yaptıkları yerde evlenme zorunluluğu bulunmakta ve görev bittiğinde iki eşinde aynı yerde bulunma zorunluluğu bulunmaktadır. 25 yaşını doldurmasına rağmen; askerlik, sağlık ve mahkumiyet nedeniyle evlenmeyenlerden yıllık gelirlerinin dörtte birinin tahsil edileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu kişiler kamu hizmetinde görev alamayacakları gibi seçimle işbaşına da gelemeyecekler, görevleri varsa da istifa edilmiş sayılacaklardır. Belirtilen yaş sınırları içerisinde evlenenler 1,5 sene askerlik yaparken bu sınırlardan sonra evlenenler 3 sene askerlik yapmak zorunda kalacaklardır. 18 yaş ve 25 yaş arası yaşta evlenenler çiftçi ise ve herhangi bir gelirleri yoksa 100 dönümden 300 dönüme kadar bedelsiz arazi verilmesi öngörülmüştür. Sanat ve ticaret erbabı iseler de 3 sene faizsiz 50 lira ile 100 lira arası kredi verilmesi öngörülmüştür. 50 yaşını dolduranlar bu kanun kapsamı dışında tutulmuşlardır (Özer, 2013: 177). Nüfusu artırmanın tek yolu zorunlu evliliğe teşvik olmadığı düşünüldüğünden kanun teklifi yasalaşmamıştı. O dönem yapılan uygulamaya göre bir kanun teklifi reddedilirse ya da iade edilirse aynı konuda aynı yasama yılı içerisinde benzer bir teklif yapılamamaktaydı. Yeni yılın başlaması ile benzer teklifler yapılabilmekteydi. Nitekim o şekilde bir girişimde de bulunmuş, bu konuda ikinci kanun teklifi de 1921 yılında verilmiştir (Semiz, 2010: 439). Bu kanun teklifin gerekçesi, savaş ve çeşitli hastalıklardan dolayı Anadolu'da nüfusun sürekli azalmasının önüne geçmek olduğu belirtilmiştir. Sonraki teklif maddeleri de 1920 yılında sunulan kanun teklifi ile benzerlik göstermekteydi. Sonrasında 1929 yılında ekonomik buhranın etkilerinin azaltılması amacıyla benzer bir kanun teklifi daha sunulmuştur. Teklifte 20-35 yaşları arasında olup resmî bir daireden maaş alan tüm bekâr kadınlar, ödedikleri verginin bir misli bekârlık vergisi olarak vermelerini ve bu şekilde elde edilecek gelirin fazla çocuk sahibi olan ailelere verilmesini öngörüyordu (Semiz, 2010: 441). Ancak tüm Bekarlık vergisi uygulama girişimleri sonuçsuz kalmış ve hiçbir şekilde Bekarlık vergisi ile ilgili kanunlar yürürlüğe girmemiştir. Bunda birçok neden etkili olmuştur. Öncelikle evliliğin teşvik edilmesinin zorlayıcı yollarla mümkün olup olmayacağı konusundaki tartışmalar vergi uygulaması önünde engel oluşturmuştur. Ayrıca toplum üzerindeki vergi yükü zaten fazla iken böyle bir konuda da vergi alınmasının ciddi bir toplumsal tepkiye neden olacağı düşünülmekteydi. Bununla birlikte aynı mükelleften birden fazla vergi alınmasının vergi uyumsuzluğuna yol açıp üretimi durdurabileceği de

düşünülmekteydi. Dolayısıyla Bekarlık vergisi uygulama girişimlerinin sadece kanun taslağı aşamasında kaldığı görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Cumhuriyet'in erken dönemlerindeki bazı vergi uygulamaları incelenmiştir. Şüphesiz incelenen dönemde anlatılan vergiler dışında çok sayıda vergi uygulanmıştır. Ancak bu çalışmada ele alınan vergi türleri gerek uygulama gerekse de iktisadi etkileri açısından farklılık arz eden vergiler seçilmiştir. Bu kapsamda; Aşar vergisi, Hayvan vergisi, Yol vergisi, İktisadi Buhan vergisi incelenmiştir. Ayrıca yasalaşmadan sadece kanun taslağı şeklinde kalan Bekarlık vergisi taslakları da bu çalışma kapsamında incelenmiştir.

1929 krizinden önce klasik yaklaşımın savunmuş olduğu tarafsız devlet anlayışı 1929 krizinden sonra yerini fonksiyonel devlet anlayışına bırakmıştır. Bu dönüşümle birlikte vergilerin de daha çok ekstra fiskal amaçlarının uygulandığı görülmüştür. Önceleri sadece gelir elde etme amacıyla tahsil edilen vergilere başvurulurken 1929 krizinden sonra bu amaçla birlikte sosyoekonomik amaçlara da ulaşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımın Türkiye'de Erken Cumhuriyet döneminde de benimsendiği görülmektedir.

Cumhuriyet'in erken dönemi maliye politikası uygulamalarına bakıldığında, yeni rejimin karşılaşılabileceği olumsuzlukların asgari seviyede tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle Aşar vergisinin kaldırılması bu savı destekler niteliktedir. Aşar vergisinin kaldırılması ile ilgili çeşitli tartışmalar olmasına rağmen Aşar vergisinin kaldırılması ile sosyoekonomik bir destek sağlanacağı düşünülmekteydi.

Vergilerin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda genellikle içinde buldukları ekonomik hayatta etkili olan sektör hangisi ise vergilemede o sektörün güçlü etkileri görülmektedir. Hem tahsilat hem de imtiyazlar açısından sektörün gücü göz önünde bulundurulmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında ekonomik faaliyet olarak tarım sektörü ağırlıktaydı. Dolayısıyla bu sektörün vergilemede de etkili olması beklenmektedir. Zira Cumhuriyet'in erken dönemlerinde tarımla ilgili birçok vergisel düzenleme yapılmıştır. Bunlardan biri de Hayvanlar Vergisi Kanunu idi. Hayvan sayısı ve tarımsal faaliyetin büyüklüğüne göre vergilendirme yapılmaktaydı. Bu da incelenen dönemde verginin ekonomik koşullardan etkilendiği sonucunu ortaya koymaktadır.

İlgili dönem içerisinde incelenen vergilerin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Günümüzde vergi, parasal yükümlülük olarak kabul edilmesine rağmen, incelenen dönemdeki Yol vergisinin farklı şekillerde tahsil edildiği

görülmektedir. Yol vergisi daha çok bedensel yükümlülük şeklinde uygulanmıştır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde ihtiyaç duyulan beden gücünün de vergi şeklinde bir mükellefiyete dönüştürüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla yol hizmetlerinde çalışanların bir nevi vergi ödedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Zaten Vergi Kanunu'nda belirtilmiş olan yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda cezai bir müeyyidenin uygulanması da bu durumu açıklamaktadır.

Ayrıca bu dönemde uygulanan vergilerde göze çarpan önemli hususlardan biri de vergilerin daha çok fiskal amaçlarından istifade edilmeye çalışıldığıdır. Özellikle İktisadi Buhran vergisi gibi olağanüstü vergi uygulamalarında daha çok vergilerden gelir elde edilerek iktisadi buhranın olumsuz etkilerinden kurtulması amaçlanmıştır. Ancak genellikle vergi uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda mali fonksiyonların gerçekleşmesine rağmen tahsilatta başarı sağlanması vergilerden kolaylıkla vazgeçilememesine neden olmaktadır. İktisadi buhran vergisinde de verginin misyonu gerçekleşmesine rağmen verginin ortadan kaldırılması daha geç dönemlerde olmuştur.

Bu dönem kapsamında incelenen son vergi türü ise Bekarlık vergisidir. Bekarlık vergisinin diğer vergi türlerinden farkı uygulamaya geçirilmemiş olmasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus politikaları doğrultusunda nüfusun artırılması hedeflenmekteydi. Nüfus artışının gerçekleştirilmesi için çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Başvurulan yöntemlerden biri de bekarlara vergi yükümlülüğü getirilmesiydi. Belli yaş aralığında olup evlenmemiş olanlardan vergi tahsil edilerek evlenmelerinin sağlanması hedeflenmekteydi. Ancak mevcut koşullar böyle bir vergi uygulaması için elverişli olmadığından çok defa kanun taslağı olarak meclise sunulmalarına rağmen teklif aşamasında kalarak meclisten geçmemiş ve yürürlüğe girememiştir.

Vergi konusu incelendiğinde tarihsel süreçten günümüze aynı gelişim serüvenin yaşandığına şahitlik edilmektedir. Günümüzde de sosyoekonomik hayatın düzenlenmesi için vergilerden yararlanılmaktadır. Özellikle 1999 Depremi'nden sonra depremin yaralarının sarılması amacıyla uygulanan vergilerde bu durum görülmektedir. Günümüzde de dijitalleşmenin artması sermayenin dijital kanallara kanalize edilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla oluşan kaynağın vergilendirilerek kamu hizmetine katkı sunulması amacıyla dünyanın birçok ülkesinde Dijital Hizmet vergisinden yararlanıldığı görülmektedir. Yani geçmişte de günümüzde de vergilerden yararlanıldığı gibi muhtemelen gelecekte de sosyoekonomik yaşamın dizayn edilmesi amacıyla vergilerden yararlanılacaktır.

Sonuç olarak Cumhuriyet'in erken dönemi vergi uygulamalarına bakıldığında; yeni kurulan devletin dezavantajları vergilemede etkili olmasına rağmen vergi uygulamalarında kurumsal bir yaklaşım benimsendiği görülmüştür. Özellikle vergi kanunları düzenlenirken vergi unsurlarının hepsinin kanunlarda yer alması uygulama açısından önemli olmuştur. Ayrıca vergilerle ekstrafiskal amaçların gerçekleştirilmeye çalışıldığı da ortaya çıkan bir diğer sonuçtur.

KAYNAKLAR

- ABDULA, Mohamad Sami (2016), “Ortadoğu Uygarlıklarında Vergi”, Ali Rıza Gökbnar ve Alparslan Uğur (Ed.), *Sümerlerden Türkiye Cumhuriyeti'ne Maliye Tarihi* içinde (1-16), İstanbul: Beta Yayınları.
- AKDOĞAN, Abdurrahman (2009), *Kamu Maliyesi*, 13. Baskı, Ankara: Gazi Yayınları.
- ASKER, Ahmet ve YILDIZ, Emrah (2014), “Aşar Vergisinin Son Yıllarında Niğde ve Civarındaki Suistimmaller Üzerine Bazı Gözlemler”, *Turkish Studies*, Cilt.9 Sayı.7, s.177-192.
- BARZEL, Yoram ve KISER, Edgar (2002), “Taxation and Voting Rights In Medieval England and France”, *Rationality and Society*, Cilt. 14, Sayı.4, ss.473-507.
- COŞAR, Nevin (1996), “Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Kısa ve Uzun Dönemli Etkileri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, cilt:6, sayı:36, ss.7-14.
- DURA, Cihan (1981) “Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler”, *Maliye Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, ss.259-288.
- GİRAY, Filiz (2013). *Maliye Tarihi*, Güncellenmiş 6. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, (2015), “Milli Mücadele Ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)”, *SÜTAD*, Sayı.38, ss.69-102.
- JEZE, Gaston (1956). *Maliye İlimi ve Fransız Mali Mevzuatı Hakkında Başlangıç Dersleri*, Mehmet Ertuğruloğlu (Çev.), Ankara: Yeni Matbaa.
- KİTAB-I MUKADDES, *Tevrat, Levililer Bölümü*, 27/30-32. Ayet.
- LAUM, Bernhard (1952), *Handbuch der Finanzwirtschaft*, Almanya: Tübingen, 1952, s.215. Aktaran: TURHAN, Salih (1998), *Vergi Teorisi ve Politikası*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- NADAROĞLU, Halil (2000), *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul: Beta.

- OKÇUOĞLU, Gülsevin ve ÖNDER, İzzettin, “Aşarın Kaldırılması”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 45, Sayı, 1-4, 1987, ss. 261-276.
- ÖNDER, İzzettin (1988), *Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası, Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Derleyenler; Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yurt Yayınları 18, Ankara.
- ÖZDEMİR, Nuray (2013), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 32, Sayı.53, ss.213-247.
- ÖZER, Sevilay (2013), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bekarlık Vergisine İlişkin Tartışmalar”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt.6, Sayı.12, ss.173-191.
- PALAMUT, Mehmet (1987), “Aşar ve Düşündürdükleri”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 43 Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan İstanbul, ss. 69-78.
- PANCHOLY, Kesari (1925), *A Brief Introduction to Public Finance*, Hindistan: Rewa.
- PELİN, İbrahim Fazıl (1937), *Finans İlmî ve Finansal Kanunlar*, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- RESMÎ GAZETE, Ağnam Resmi Kanunu, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbtmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100001.pdf, (Erişim Tarihi: 18.10.2019)
- RICARDO, David (2013), *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin Temel İlkeleri*, 2. Basım, Barış Zeren, (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ROSS, Charles D. Ross ve PUGH, T.B. (1953), “The English Baronage and the Income Tax of 1436”, *Historical Research*, Cilt. 26, Sayı. 73.
- SALAINÉ, Bernard (2003), *The Economics of Taxation*, Londra: The MIT Press.
- SARAÇOĞLU, Fatih (2009). “1930-1939 Döneminde Vergi Politikası”, *Maliye Dergisi*, Sayı 157, ss. 131-149.
- SCHULZE, Winfried (1995), “The Emergence and Consolidation of the Tax State. I. The Sixteenth Century” Bonney Richard (Ed.), *Economic Systems and State Finance* içinde (ss. 261-279), New York: Oxford Clarendon Press, , s.269.

- SCMÖLDERS, Günter (1976), *Genel Vergi Teorisi*, Salih Turhan (Çev.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2149.
- SELIGMAN, Edwin (1913), *Essays on Taxation*, 8. Baskı, Londra: Mc Millan.
- SEMİZ, Yaşar (2010), 1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Artırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekarlık Vergisi), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı.27, s.423-469.
- SMITH, Adam (2012), *Milletlerin Zenginliği*, Haldun Derin (Çev.), 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ŞENTÜRK, Berrin (2017), Türkiye’de Canlı Hayvanlardan Alınan Vergi Uygulamalarının Sosyoekonomik Analizi, *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, Sayı. 64, ss.25-30.
- TÜRK, İsmail (1981), “Cumhuriyet Döneminde Vergi Sistemimizin Gelişmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Atatürk Özel Sayısı*, Cilt. 36, Sayı 1-4, s.336.
- VARCAN, Nezih (1987), *Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)*, Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları No: 43, Eskişehir.
- WEBBER, Carolyn ve WILDAVSKY (1986), Aaron. *A History of Taxation and Expenditure in the Western World*, İngiltere: Simon and Schuster.

BABALIK ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Halil UZUN¹

Geliş: 24.09.2020 / Kabul: 28.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.799787

Öz

Bu çalışmada Dick (2004) tarafından geliştirilen orijinali 64 madde ve dokuz faktör olan Babalık Ölçeği'nin (Fatherhood Scale) 14-18 yaş aralığındaki Türk çocukları için geçerlik güvenirliği test edilmiştir. Bu çerçevede ölçeğin dil geçerliği, kapsam geçerliği, yapı geçerliği ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri için gereksinim duyulan verileri elde etmek için, dil geçerliği gerçekleştirilen form, çevrimiçi araçlar ve sosyal medya aracılığıyla 14-18 yaş aralığındaki 409 çocuğa ebeveynlerinden izin alınarak uygulanmıştır. Verilerin analizinde, SPSS ve AMOS programları kullanılmış, KMO, Barlett Sphericity testleri, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alfa) gibi test teknikleri kullanılmıştır. Ölçeğin 14-18 yaş arası Türk çocukları için uyarlanan formu 52 madde ve 6 boyuttan oluşmuştur. Yapılan istatistiksel analizler sonucu ölçekteki maddelerin toplamı için Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı $\alpha=.967$ olarak belirlenmiştir. Ölçeğin faktörlere ait güvenirlik katsayılarının ise .702 ile .972 arasında olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Babalık, Baba Çocuk İlişkisi, Babalık Ölçeği, Geçerlik-Güvenirlik Çalışması

A TURKISH ADAPTATION OF FATHERHOOD SCALE: THE RELIABILITY AND VALIDITY STUDY

Abstract

In this study, the validity and reliability of the Fatherhood Scale, originally developed by Dick (2004) with 64 items and nine factors, were tested for Turkish

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, uzunhalil@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0029-1074>.

children aged 14-18. In this context, language, content and structure validity and also reliability studies have been made. In order to obtain the data needed for the validity and reliability analysis of the scale, the language-validated form was administered to 409 children between the ages of 14-18 through online tools and social media, with the permission of their parents. In the analysis of the data, SPSS and AMOS programs were used, and test techniques such as KMO, Bartlett Sphericity tests, exploratory and confirmatory factor analysis, internal consistency coefficient (Cronbach Alpha) were used. The form of the scale, which was adapted for Turkish children between the ages of 14-18, consisted of 52 items and 6 factors. As a result of the statistical analysis made, it was determined that the Cronbach alpha internal consistency coefficient for the total of the items in the scale was .967 and between .702- .972 for the sub-dimensions of the scale.

Keywords: *Fatherhood, Father Child Relationship, Fatherhood Scale, Validity- Reliability.*

Giriş

Çocuğun ilk eğitim aldığı yer ailedir. Bir başka deyişle aile, çocuğun doğduğu andan başlayarak çok yönlü gelişiminin gerçekleştiği temel kurumdur (Yıldız, 2014). Çocuğun ilk çocukluk döneminde aileden almış olduğu eğitim, kültürel özellikler, davranış biçimleri onun bütün yaşamı boyunca kişiliğinin bir parçası olarak kalabilmektedir. Bu nedenle de çocuğun okul öncesi dönemden itibaren ailesi tarafından olumlu davranış modelleri ile yetiştirilmesi önemlidir (Gizir ve Baran 2003). Çocuğun gelişiminde ailenin en etkili olduğu sıfır-altı yaş döneminde anne babaya pek çok sorumluluk düşmekte; çocuk ile ilgili sorumluluklardan söz edilirken genellikle annenin rolü üzerinde durulmaktadır. Annenin rolü ilk yıllarda babanın önüne geçse de çocuğun iki yaşına girmesiyle beraber babanın rolü de önem kazanmaktadır (Brighouse ve Swift, 2014; Chasseguet Smirgel, 2018; Keizer vd., 2020; Olsavsky vd., 2020; Tezel Şahin ve Özbey, 2007.

Babalık kavramı, toplumun kültürel değerlerinden, dini inançlarından, ekonomik değişimden, toplumsal cinsiyet algısından, babalığa dair beklenti ve kurallardan etkilenmektedir (Ergin ve Özdilek, 2014). Babalık, zaman içinde ve kültüre göre şekillense de erkeğin yaşamında sorumluluklar alacağı ve büyük değişimler yaşayacağı önemli bir dönemdir (Erdoğan, 2004; Riley vd., 2000). Aile içinde genel olarak babanın asıl sorumluluğunun güvenlik, barınma ve beslenme gibi gereksinimini karşılamak olduğuna inanılmaktaydı. Günümüzde

sosyoekonomik düzeyi düşük veya yüksek olsun her kadın çalışma hayatına katılmakta, bu durumdan dolayı alışagelmış geleneksel baba figüründen uzaklaşmakta, baba anneye yardımcı olmakta ve çocuğu ile daha fazla vakit geçirmektedir. Buna rağmen babaların evlerinde olarak çocuklarıyla geçirdikleri vakitler genel olarak akşam saatleriyle hafta sonları olmuştur (Poyraz, 2007; Ünüvar, 2008). Babaların çocuğun gelişimindeki etkisinin anlaşılması ile babanın çocuğuyla daha fazla ilgilenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Babaları ilgili olan çocukların akademik başarı düzeylerinin, babası ilgili olmayan çocuklara kıyasla çok daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılan araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalarda, babasının beslenmesi ile ilgilendiği, oynadığı ve eğlenerek zaman geçirdiği bebeklerin bilişsel ve dil gelişimlerinin daha iyi, zeka puanlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer olarak, babası ilgili okul öncesi çocuklarının, babası ilgili olmayanlara kıyasla okula daha hazır oldukları, daha sabırlı ve okuldan kaynaklı olan sıkıntı ve stresle başa çıkmada da daha rahat oldukları görülmektedir (Kuzucu, 2011; Taşkın, 2011). Kültürel ve toplumsal anlamda aktarılan mesajı anlamada, geçmişten gelen baba kimliğini formüle ederek, kendi çocuklarına babalık yapma görevini üstlenen babaların, çocukları ile iş birliğine girmesi babalık rolünde en önemli görevdir. Babalık çocukların yaşamında bütün çevresiyle gelişen ve sosyal duygusal gelişiminin merkezinde bulunarak hayatını etkileyecek kişidir (Beaton ve Doherty, 2007; Taşkın ve Erkan 2009). Babanın varlığı çocukların benlik saygısını, akademik başarılarını artırıp ve akran ilişkilerinde istikrarlı olunmasına katkı sağlarken, baba yokluğunun çocuklar için olumsuz sonuçları olabilmektedir. Bu durum sosyal problemlere, düşük akademik başarıya ve problem davranışlara yol açabilmektedir (Harris, 2002). Birkaç yıl öncesine kadar babalar toplum tarafından çocuklarının disiplinlerini oluşturmak amacıyla sert ve öfkeli otorite olarak ya da sadece çocuklarıyla oyun oynayan bakımında yardımcı olmayan ebeveynler olarak gösterilirlerken, şimdilerde ise babalar bebeklerin yeni doğan döneminden başlayarak, tüm çocukluk döneminde ihtiyaçlarını, reddetmeden karşılayan baba yönünde değişmektedir. Çocuklar ve babalar arasındaki paylaşım arttıkça babanın kendine güveni artar, bu durumda benlik kavramını ve çocuğun gelişimini olumlu yönde etkilemektedir (Seçer, Çeliköz ve Yaşa, 2007). Baba-çocuk ilişkisinin çocuğun okul başarısını büyük oranda etkilediği de yapılan çalışmalarda görülmüştür. Babasıyla doğrudan ve yakın bir ilişkiye sahip olan çocukların okul başarıları ile bilişsel beceri gelişimleri olumlu etkilenmektedir. Babanın eğitim seviyesinin yüksek olması, gelirinin iyi düzeyde olması, demokratik bir ebeveyn tutumu sergilemesi ve aile bireyleri ile sağlıklı iletişim kurmasının bireyin benlik saygısına olumlu etkileri olduğuna ilişkin literatürde birçok çalışma

bulunmaktadır (Özyürek ve Şahin 2017; Sümer, Gündoğdu Aktürk ve Helvacı, 2010; Yavuzer, 2019; Yiğit 2010).

Baba, çocukların hayatlarında önemli bir rol modelidir. Çocukların babalarını rol model olarak görmesinde çocuğu ile birlikte geçireceği zaman etkilemektedir (Rosenberg, 2006). Babaların çocuklarıyla geçirdikleri zaman arttıkça, ilişkileri içinde sergiledikleri roller artacak ve bu durum baba-çocuk ilişkisini zenginleştirecektir (Lamb, 2000). Babanın gelişimin her döneminde çocuklar için önemli bir rolü vardır. Babanın ergenlik süreci yaşayan çocuklarına ilgi ve yakınlık göstermesi, kendi adına kararlar vermesi ve ulaşmak istediği hedeflerinde çocuğunun yanında bulunması, çocuğun kişilik gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Bu şekilde davranan ve ergenlerin yanında olan baba, ergenlik döneminde olan çocukların kararlı ve tutarlı davranışlar sergileyen bir kişilik geliştirmelerine destek sağlamaktadır (Kocayörük, 2010). Baba çocuk için toplumsal hayat içerisinde önemli bir rol model olarak karşımıza çıkmaktadır. Babanın olmaması, çocuğun hayatına katılım göstermemesi çocuğun sosyal gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir (Flouri, 2005). Babalar çocukların geçimini sağlama yani maddi olarak desteklemenin yanı sıra, öğretme, yönlendirme ve zaman harcama yoluyla çocukları duygusal olarak beslemenin önemini giderek daha fazla vurgulamaktadır (Schmitz, 2016). Babalığa getirilen yeni rolün özümsemesi için sosyal medyanın, televizyon programlarının, reklamların, uzman görüşlerinin, kitaplarında önemli katkıları olacağından bunu kamuoyuna kabul ettirmek için aktif rol üstlenmelidirler (Poyraz, 2007).

Türkiye'de ve dünyada son yıllarda baba çocuk ilişkisi, babanın çocuğun yaşamındaki yeri ve rolü, baba katılımı (Aydoğmuş, 2018; Gözübüyük ve Özbey, 2020; Jessee ve Adamsons, 2018; Lexman v.d., 2015; Opondo vd., 2016; Özdemir, 2018; Özgündüz, 2015; Planalp ve Braungart Rieker, 2016; Pruett vd., 2019; Turan, 2018; Uzun ve Baran, 2015, 2017, 2019) ve baba çocuk bağlanması gibi konularda (Bureu vd., 2017; Demidenko, Manion ve Lee, 2015; Fagan, 2020; Fuertes vd., 2016; Grossmann ve Grossmann, 2020) çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 14-18 yaş arasındaki çocukların babaları ile olan ilişkisini nasıl değerlendirdiklerini belirleyen, tanımlayabilen ve ortaya koyan bir ölçeğe ihtiyaç olduğu noktasından hareketle Dick (2004) tarafından geliştirilen Babalık Ölçeği'nin (Fatherhood Scale) için geçerlik ve güvenilirliğini test etmektir.

1. Yöntem

Bu bölümde ölçme aracı, çalışma grubu, ölçeğin uyarlanması ve geçerlik-güvenirlilik çalışmaları için ihtiyaç duyulan verileri toplama süreci ve analiz yöntemleri açıklanmıştır.

1.1. Ölçme Aracı

Bu araştırmada Dick (2004) tarafından geliştirilen Babalık Ölçeği'nin (BÖ) Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin orijinali 9 alt boyuttan ve beşli likert tipinde ((1) Hiç- (2) Nadiren- (3) Bazen- (4) Sıklıkla- (5) Her zaman, şeklinde olmak üzere) 64 maddeden oluşmaktadır. BÖ alt boyutları pozitif bağlılık, pozitif baba duygusal tepkisi, negatif bağlılık, ahlaki baba rolü, cinsiyet rol modeli, iyi sağlayıcı rolü (ihtiyaçları karşılayan baba), androjen rolü (geleneksel ya da modern bakış açısına sahip olan baba), sorumlu baba ve erişilebilir baba olarak sıralanmaktadır. Geniş bir literatür taraması ve 311 katılımcıdan elde edilen puanlar sonucunda ölçeğin alt boyutları için alfa düzeyi .80-.96 arasında ve ölçeğin toplamı için iç tutarlılık katsayısı .98 olarak oldukça yeterli bulunmuştur. Ölçek yetişkinlerin büyürken babalarıyla olan ilişkilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu araştırmada ise BÖ 14-18 yaş aralığındaki gençlerin çocukluk döneminden bu yana yani büyürken babalarıyla olan ilişkilerini değerlendirmek üzere uyarlanmıştır. Ölçeğin 14-18 yaş için uyarlanması konusunda ölçeği geliştiren Gary L. Dick ile e-posta aracılığıyla iletişime geçilmiş ve ölçeğin bu uyarlama için uygun olduğu görüşü alındıktan sonra uyarlama çalışmalarına başlanmıştır.

1.2. Çalışma Grubu ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın veri toplama sürecinde, ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizleri için gereksinim duyulan verileri elde etmek amacıyla 14-18 yaş arasındaki çocuklara ulaşılmıştır. Veriler sosyal medya ve bilişim teknolojileri aracılığıyla çevrimiçi olarak toplanmıştır. Araştırmaya katılan çocukların ebeveynlerinden çocuklarının araştırmaya katılımını onaylamalarını sağlayan onam formunu işaretlemeleri istenerek ebeveynlerin izni alınmıştır. Daha sonra onam formunu onaylayan ebeveynlerin çocukları araştırmaya dahil edilmiştir. Çocuklar tarafından doldurulan 473 formdan, eksik verili olan formlar çıkarılmış ve 409 form istatistiksel analiz için değerlendirilmiştir. Uygulama için n (denek sayısı) / k (ölçekteki madde sayısı) > 2 koşulunu sağladığı için 409 form ($409/64 > 2$) yeterli bulunmuştur (Büyüköztürk, 2006).

Tablo 1. Araştırmaya dahil edilen çocuklara ilişkin demografik bilgiler

Cinsiyet	f	%	Yaşadığı İl	f	%
Kız	205	50,1	Gaziantep	130	31,8
Erkek	204	49,9	Kilis	80	19,6
Toplam	409	100	Afyon	22	5,4
Yaş			Adana	37	9
14	11	2,7	Konya	8	2
15	52	12,7	Ankara	26	6,4
16	104	25,4	Kayseri	10	2,4
17	109	26,7	Diyarbakır	10	2,4
18	133	32,5	Şanlıurfa	18	4,4
Toplam	409	100	Kahramanmaraş	8	2
Kardeş Sayısı			Osmaniye	5	1,2
Tek Çocuk	12	2,9	Bursa	6	1,5
1 Kardeşi var	53	13	Diğer	49	12
2 kardeşi var	74	18,1	Toplam	409	100
3 Kardeşi var	108	26,4	Okul Türü		
4 ve daha fazla kardeşi var	162	39,6	Fen Lisesi	46	11,2
Toplam	409	100	Anadolu Lisesi	220	53,8
Anne baba ilişki durumu			Mesleki Teknik Lise	109	26,7
Sağ ama boşanmış anne yanında	17	4,2	Anadolu İmam Hatip	23	5,6
Sağ ama boşanmış baba yanında	9	2,2	Açık Lise	3	,7
Sağ ve birlikte	376	91,9	Spor Lisesi	3	,7
Sağ ve birlikte ama iş vb.nedenlerle anne babamdan birisi dışarıda	4	1	Sosyal Bilimler Lisesi	3	,7
Baba vefat, anneye birlikte	3	,7	Güzel Sanatlar Lisesi	2	,5
Toplam	409	100	Toplam	409	100

Tablo 1'e göre, Babalık Ölçeği'nin geliştirilmesine dahil edilen çocukların; cinsiyete göre dağılımlarında kız ve erkeklerin birbirlerine çok yakın oranlarda oldukları (%50,1 (n=205) kız, %49,9 (n=204) erkek), yaşa göre 14 yaşındaki çocukların % 2,7 (n=11) ile en az oranda, 18 yaşındaki çocukların %32,5 (n=133) oranla en fazla oranda, çoğunluğunun 3 kardeşi (%26,4, n=108) ve 4 ve daha fazla sayıda kardeşi (%39,6, n=162) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte büyük çoğunluğunun anne ve babasının sağ ve birlikte (%91,9, n=376) olduğu, farklı bölgelerde yer alan illere dağıldıkları ama çoğunlukla Gaziantep (%31,8 n=130) ve Kilis (%19,6 n=80) illerinde yaşadıkları, çoğunluğunun Anadolu Lisesi'ne devam ettiği tespit edilmiştir.

1.3. Verilerin Analizi

Araştırmada ölçeğin dil ve kapsam geçerliliği için uzman görüşlerine başvurulmuş, elde edilen verilerin analizinde SPSS ve AMOS programları

kullanılmıştır. Yapı geçerliliği çalışmaları kapsamında örneklem büyüklüğünün uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin, normallik için Barlett Sphericity testi yapılmış, açıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik çalışmaları için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı test tekniklerinden yararlanılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Geçerlik Çalışmasına İlişkin Bulgular

Bu bölümde Babalık Ölçeği'nin dil, kapsam ve yapı geçerliliği ile ilgili bulgulara yer verilmiştir.

2.1.1. Dil ve Kapsam Geçerliliği

Ölçeğin dil geçerliliği kapsamında ilk olarak ölçekteki maddeler İngilizce eğitimi alanında akademisyen olan ve iyi derecede İngilizce bilen üç uzman tarafından Türkçeye çevrilmiş, çevrilen form birleştirilmiş ve başka bir dil uzmanı tarafından geri çeviri tekniğiyle Türkçeden İngilizceye çevrilmiş ve orijinal formla karşılaştırılmıştır. Orijinal formla karşılaştırılan çevirinin paralellik gösterdiği görülmüştür. Daha sonra kapsam geçerliliği için orijinal form ve Türkçeye çevrilmiş form, alan eğitimi, eğitim bilimleri, çocuk gelişimi ve ölçme değerlendirme alanında çalışan on bir uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan Türkçe formda yer alan ifadeleri orijinal form ile karşılaştırmaları, ölçekte yer alan ifadelerin anlaşılabilirliğini, baba çocuk ilişkisini değerlendirmedeki yeterliliğini, Türk kültürüne uygunluğunu ve 14-18 yaş arasındaki çocuklar için uyarlanmasının uygunluğunu değerlendirmeleri istenmiştir. Bu amaçla, her madde için uygun, kısmen uygun ve uygun değil ifadelerinin bulunduğu ve ölçeğin geneliyle ilgili görüşlerini de belirtebilecekleri Babalık Ölçeği Değerlendirme Formu oluşturulmuştur. Uzmanların görüş birliği ile uygun buldukları maddeler olduğu gibi alınmış, uzmanların çoğunun düzeltme yapılması konusunda öneride buldukları maddeler üzerinde ise gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzeltmeler doğrultusunda son şekli verilen ölçeğin kapsam geçerliliğine sahip olduğu kabul edilmiştir.

2.1.2. Yapı Geçerliliği

Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Bu araştırmada SPSS programıyla açıcı ve AMOS programıyla doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) yapılmıştır. Araştırmacının ölçme aracının ölçtüğü faktörlerin sayısı hakkında bir bilgisinin olmadığı, belli bir hipotezi sınamak yerine, ölçme aracıyla ölçülen faktörlerin doğası hakkında bir bilgi edinmeye

çalıştığı inceleme türü açımlayıcı faktör analizi (exploratory factor analysis), açımlayıcı faktör analizi ile belirlenen faktörlerin, hipotez ile belirlenen faktör yapılarına uygunluğunu test etmek üzere yararlanılan faktör analizi ise doğrulayıcı faktör analizi (confirmatory factor analysis) olarak tanımlanmaktadır (Tavşancıl 2006, Bayram 2010).

Faktör analizinde örneklem büyüklüğünün uygunluğunu test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerine bakılmıştır. Ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri .949 olarak, kabul edilebilir sınır olan .60'ın oldukça üzerinde bir değer bulunmuştur. KMO testi örneklem büyüklüğünün uygunluğuyla ilgili bir rakamdır. KMO katsayısı 1'e yaklaştıkça verilerin analize uygun olduğu, 1 olmasında ise mükemmel bir uyum olduğu anlamına gelmektedir. Faktör analizi yapılmadan önce ikinci olarak verilerin çok değişkenli normal dağılımdan gelip gelmediğini belirlemek amacıyla Barlett Sphericity testi yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan istatistiksel analiz sonucunda Barlett Sphericity testi sonucu ($\chi^2=20600,64,30$, $df=2016$, $p<.001$) anlamlı bulunmuştur. Alan yazın ve uzman görüşlerine bakıldığında, KMO ve Barlett Sphericity testinden elde edilen bulgular, ölçeğe faktör analizi yapılabilmesi için yeterli olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2020).

Daha sonra açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan ilk açımlayıcı faktör analizinde 64 maddenin 11 faktöre dağıldığı ve bu faktörlerin varyansın %68,71'ini açıkladığı görülmüştür. Scree plot grafiği incelemesi sonucu belirgin düşüşün 4. faktörden sonra olduğu görülmüş ve Varimax dik döndürme tekniği ile analizler tekrarlanmıştır. Tekrarlanan analizler sonucunda faktör yükü .30'un altında olan maddeler çıkarılmıştır. Açımlayıcı faktör analizine göre Babalık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanan versiyonunun 62 madde ve 6 faktörden oluştuğu saptanmıştır. Ölçeğin tamamının varyansın %59,04'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Literatürde ölçeğin toplam varyansın %10'unu açıklaması zayıf, %20'sini açıklaması vasat, %30'unu açıklaması iyi, %40'ını açıklaması çok iyi, %50'sini açıklaması ise mükemmel olarak değerlendirilmektedir (Çokluk vd. 2010).

Aşağıdaki tabloda ölçekteki maddelerin ilişkili olduğu faktörler ve faktör yükleri verilmiştir. Faktör analizi sonucunda faktör yükleri değerinin .40, istatistiksel sonuçların yorumlanmasında anlamlılık düzeyi .01 olarak ölçüt alınmıştır.

Tablo 2. Babalık Ölçeği faktörleri ve faktör yükleri

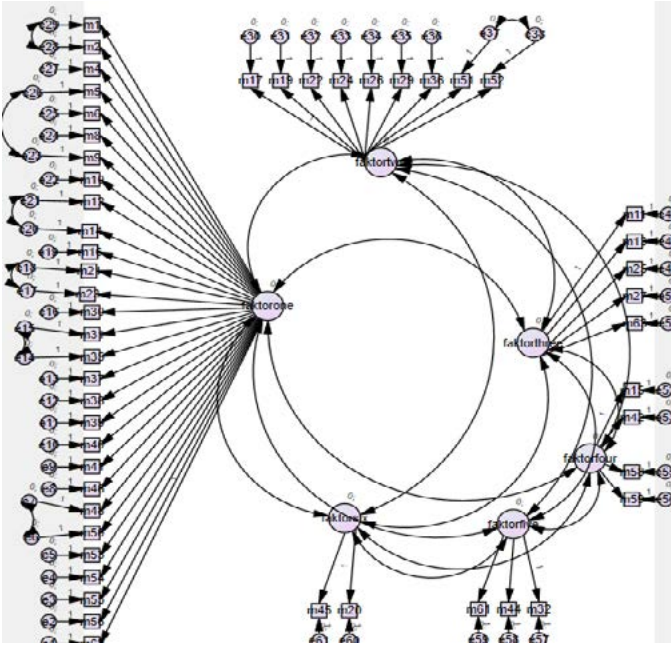
Madde	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6
m35	,822					
m37	,796					

m12	,795					
m39	,792					
m38	,782					
m54	,776					
m31	,760					
m50	,738					
m21	,709					
m9	,703					
m30	,699					
m8	,690					
m10	,689					
m46	,654					
m2	,647					
m56	,629					
m55	,627					
m48	,622					
m23	,605					
m5	,605					
m14	,602					
m40	,596					
m62	,571					
m16	,562					
m53	,552					
m4	,534					
m41	,524					
m6	,509					
m1	,465					
m24		,770				
m29		,749				
m19		,734				
m7		,662				
m18		,649				
m60		,632				
m3		,626				
m49		,607				
m26		,596				
m33		,588				
m51		,578				
m34		,555				
m22		,554				
m52		,527				
m36		,524				
m64		,490				
m17		,428				
m63			,774			
m11			,732			
m13			,721			
m25			,715			
m27			,697			

m42				,855		
m59				,791		
m58				,692		
m43				,668		
m15				,643		
m44					,756	
m61					,681	
m32					,582	
m47						,799
m20						,519
m45						,477

Tablo 2'ye bakıldığında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda Babalık Ölçeği'nin birinci faktörünün .822- .465 arasında değişen faktör yüküne sahip 29 maddeden, ikinci faktörünün .770- .428 arasında değişen faktör yüküne sahip 17 maddeden, üçüncü faktörün .774- .697 arasında değişen faktör yüküne sahip 5 maddeden, dördüncü faktörün .855- .643 arasında değişen faktör yüküne sahip 5 maddeden, beşinci faktörün .756-.582 arasında değişen faktör yüküne sahip 3 maddeden ve altıncı faktörün ise .799- .477 arasında değişen faktör yüküne sahip 3 maddeden oluştuğu belirlenmiştir.

Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi AMOS programı aracılığıyla yapılmış ve aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Babalık ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Ölçeğin açıcı faktör analizine göre oluşan altı faktör ve 62 maddelik yapısının doğrulayıcı faktör analizi AMOS programında yapılmıştır. DFA analizine göre standartlaştırmış regresyon katsayısının düşük olması nedeniyle 10 madde analize dahil edilmemiş ve Babalık Ölçeği'nin son hali 52 madde ve 6 faktörden oluşmuştur. Faktörler; Olumlu baba katılımı, sorumlu baba rolü, olumsuz baba katılımı, duygusal bağlılık, kılavuz baba rolü, baba iletişim tutumu olarak adlandırılmıştır.

Tablo 3. Ölçüm Modeli Uyum Ölçüleri

Uyum Ölçüleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Ölçüm Değeri
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 < RMSEA \leq 0.10$	0.082
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 < NFI < 0.95$	0,092
CFI	$0.97 \leq CFI \leq 1$	$0.95 \leq CFI < 0.97$	0,098
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1$	$0.90 \leq GFI < 0.95$	0,092
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1$	$0.85 \leq AGFI < 0.90$	0.088

Tablo 3 incelendiğinde, Babalık Ölçeği'ne ilişkin DFA sonucunda uyum indekslerine bakıldığında; RMSEA (.082), NFI (.92), GFI (.92) ve AGFI (.88) değerleri ile kabul edilebilir uyuma; CFI (.98) değeri ise mükemmel uyuma karşılık gelmektedir. Ayrıca değerlendirmeye alınan diğer bir uyum indeksi olan ki-kare, serbestlik derecesi ile oranlandığında bulunan değer 5'in altında olması iyi uyum göstergesi olarak kabul edildiğinden ve $4696,573/1249=3,760 < 5$ olduğundan modelin iyi uyum gösterdiği söylenebilir (Erkorkmaz vd., 2013; Schermelleh Engel vd., 2003). Bu uyum indeks değerlerine göre ölçek geliştirme süreçleri başarılıdır.

2.2. Güvenirlilik Çalışmaları

Babalık Ölçeği'nin örneklem grubuna ait (n=409) güvenilirliğini ölçmek için likert tipi ölçekler için en uygun olan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı SPSS programıyla hesaplanmıştır (Tezbaşaran, 1996, Thorndike ve Thorndike-Christ, 2009). BÖ'nün güvenilirlik katsayısı $\alpha=.967$ olarak belirlenmiştir. Ölçeğin faktörlere ait güvenilirlik katsayıları ise birinci faktör için (Olumlu Baba Katılımı) $\alpha=.972$, ikinci faktörün (Sorumlu Baba Rolü) $\alpha=.906$, üçüncü faktörün (Olumsuz Baba Katılımı) $\alpha=.845$, dördüncü faktörün (Duygusal Bağlılık) $\alpha=.852$, beşinci faktörün (Kılavuz Baba Rolü) $\alpha=.721$ ve altıncı faktörün (Baba İletişim Tutumu) ise $\alpha=.702$ olduğu saptanmıştır. Genellikle alfa katsayısı "0.60- 0.80" arası oldukça güvenilir ve "0.80- 1.00" arası yüksek derecede güvenilir olarak değerlendirilmektedir. Bulunan değerler ölçeğin güvenilirliği için yeterli sayılacak düzeydedir (Alpar, 2012; Tavşancıl, 2006).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Dick (2004) tarafından geliştirilen Babalık Ölçeği'nin (Fatherhood Scale) Türkçeye ve kültürümüze uygunluğu 14-18 yaş aralığındaki çocuklar üzerinde test edilerek geçerlik güvenirlik çalışması yapılmıştır. Ölçme aracının geçerliğine ilişkin olarak; dil ve kapsam geçerliği için uzman görüşüne başvurulmuş, KGO ve KGI oranları hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için önce açılımlayıcı daha sonra doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve ölçeğin altı faktörlü ve 52 maddeden oluştuğu belirlenmiştir. İlk faktörde yer alan 29 madde (1,2,4,5,6,8,9,10,12,14,16,21,23,30,31,33,37,38,39,40,41,46,48,50,53,54,55,56,62) “Olumlu Baba Katılımı”, ikinci faktörde yer alan 9 madde (17,19,22,24,26,29,36,51,52) “Sorumlu Baba Rolü, üçüncü faktörde yer alan 5 madde (11,13,25,27,63) “Olumsuz Baba Katılımı”, dördüncü faktörde yer alan 4 madde (15,42,58,59) “Duygusal Bağlılık”, beşinci faktörde yer alan 3 madde (32, 44, 61) “Kılavuz Baba Rolü” ve altıncı faktörde yer alan 2 madde (20,45) “Baba İletişim Tutumu” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca faktörlerin ne şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymak ve ters puanlanan maddeleri belirtmek amacıyla puanlama anahtarı oluşturulmuştur. Babalık Ölçeği'nin güvenirlik çalışmaları Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısıyla hesaplanmış, güvenirlik katsayısı $\alpha=.967$ olarak belirlenmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin güvenirlik katsayıları ise Olumlu Baba Katılımı için $\alpha=.972$, Sorumlu Baba Rolü için $\alpha=.906$, Olumsuz Baba Katılımı için $\alpha=.845$, Duygusal Bağlılık için $\alpha=.852$, Kılavuz Baba Rolü için $\alpha=.721$ ve Baba İletişim Tutumu için ise $\alpha=.702$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar güvenirlik katsayılarının yeterli düzeyde olduğu ve ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek toplam puan 260 ve en düşük toplam puan 52'dir. Ölçekten yüksek puan alınması baba çocuk ilişki düzeyinin yüksek olduğunu, düşük puan alınması ise baba çocuk ilişki düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak elde edilen değerler ölçme aracının güvenilir olduğu ve kabul edilebilir psikometrik özelliklere sahip olduğunu göstermiştir.

Bu doğrultuda ölçeğin kısa ve kolay uygulanabilir oluşu ve baba çocuk ilişkisini farklı boyutlarda değerlendirebilmesi nedeniyle baba çocuk ilişkisine yönelik araştırmalarda önemli bir ihtiyacı karşılayacağı düşünülmektedir. Farklı alanlardaki birçok araştırmacı ölçeği başka ölçeklerle birlikte kullanarak baba çocuk ilişkisi ile 14-18 yaş arasındaki çocukların farklı becerilerini karşılaştırabilir. Ayrıca araştırmacılar çeşitli demografik değişkenlere göre ölçeğin tamamı ve alt boyutları için incelemeler yapıp farklı çalışmalar gerçekleştirebilir.

KAYNAKLAR

- ALPAR, R. (2012), *Uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlik*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- AYDOĞMUŞ, S. (2018), *48-72 aylık çocukların bilişsel stilleri ile baba katılımı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- BEATON, J. M., ve DOHERTY, W. J. (2007), “Fathers' Family of Origin Relationships and Attitudes about Father Involvement from Pregnancy through First Year Postpartum”, *Fathering: A Journal of Theory, Research & Practice about Men as Fathers*, 5(3),
- BRIGHOUSE, H., ve SWIFT, A. (2014), *Family values: the ethics of parent-child relationships*. Princeton University Press.
- BUREAU, J. F., Martin, J., YURKOWSKI, K., SCHMIEDEL, S., QUAN, J., MOSS, E., ... ve PALLANCA, D. (2017), “Correlates of child–father and child–mother attachment in the preschool years”, *Attachment & human development*, 19(2), 130-150.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2020), *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (27. baskı.), Ankara: Pegem Akademi.
- CHASSEGUET SMIRGEL, J. (2018), *Sexuality and mind: The role of the father and mother in the psyche*. Routledge.
- ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCİOĞLU, G., ve BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2010), *Multivariate statistics for the social sciences: SPSS and LISREL applications*. Ankara: Pegem Akademi.
- DEMIDENKO, N., MANION, I., & Lee, C. M. (2015), “Father–daughter attachment and communication in depressed and nondepressed adolescent girls”, *Journal of Child and Family Studies*, 24(6), 1727-1734.
- DICK, G. L. (2004), “The fatherhood scale”, *Research on social work practice*, 14(2), 80-92.
- ERDOĞAN, A. (2004), “Çocuğun psikososyal gelişiminde babanın rolü [The role of the father in psychosocial development of the child]”, *Yeni Symposium: psikiyatri, nöroloji ve davranış bilimleri dergisi*, 42(4), 147–153.
- ERGİN, A., ve ÖZDİLEK, R. (2014), “Değişen Babalık Rolü ve Erkek Sağlığına Etkileri”, *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 11(1), 3-8
- ERKORKMAZ, Ü., ETİKAN, İ., DEMİR, O., ÖZDAMAR, K., ve SANİSOĞLU, S. Y. (2013), “Doğrulamalı faktör analizi ve uyum

- indeksleri”, *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33(1), 210-223.
- FAGAN, J. (2020), “Broadening the scope of father-child attachment research to include the family context”, *Attachment ve Human Development*, 22(1), 139-142.
- FLOURI, E. (2005), *Fathering and child outcomes*. John Wiley ve Sons.
- FUERTES, M., FARIA, A., BEEGLY, M., ve LOPES-DOS-SANTOS, P. (2016), The effects of parental sensitivity and involvement in caregiving on mother–infant and father–infant attachment in a Portuguese sample. *Journal of Family Psychology*, 30(1), 147.
- GİZİR, Z. ve BARAN, G. (2003), “Anaokuluna devam eden dört-beş yaş çocuklarında sosyal davranışların gelişimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(25), 118-133.
- GÖZÜBÜYÜK, A., ve ÖZBEY, S. (2020), “Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Motivasyon Düzeyleri ile Baba-Çocuk İlişkisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 23-37.
- GROSSMANN, K., ve GROSSMANN, K. E. (2020), “Essentials when studying child-father attachment: A fundamental view on safe haven and secure base phenomena”, *Attachment & Human Development*, 22(1), 9-14.
- HARRIS, S. M. (2002), “Father absence in the African American community: Towards a new paradigm”, *Race, Gender & Class*, 111-133.
- JESSEE, V., ve ADAMSONS, K. (2018), “Father involvement and father–child relationship quality: An intergenerational perspective”, *Parenting*, 18(1), 28-44.
- KEIZER, R., VAN LISSA, C. J., TIEMEIER, H., ve LUCASSEN, N. (2020), “The Influence of Fathers and Mothers Equally Sharing Childcare Responsibilities on Children’s Cognitive Development from Early Childhood to School Age: An Overlooked Mechanism in the Intergenerational Transmission of (Dis) Advantages?”, *European Sociological Review*, 36(1), 1-15.
- KOCAYÖRÜK, E. (2012), “Ergen gelişiminde aile işlevleri ve baba katılımı”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi (Yapım Aşamasında)*, 4(33), 37-45.
- KUZUCU, Y. (2011), “Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi [The changing role of fathers and its impact on child development]”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 79-89.

- LAMB, M. E. (2010), "How do fathers influence children's development? Let me count the ways", *The role of the father in child development*, 1-26.
- LAXMAN, D. J., MCBRIDE, B. A., JEANS, L. M., DYER, W. J., SANTOS, R. M., KERN, J. L., ... ve WEGLARZ-WARD, J. M. (2015), "Father involvement and maternal depressive symptoms in families of children with disabilities or delays", *Maternal and Child Health Journal*, 19(5), 1078-1086.
- OLSAVSKY, A. L., YAN, J., SCHOPPE-SULLIVAN, S. J., ve KAMP DUSH, C. M. (2020), "New fathers' perceptions of dyadic adjustment: The roles of maternal gatekeeping and coparenting closeness", *Family process*, 59(2), 571-585.
- OPONDO, C., REDSHAW, M., SAVAGE-MCGLYNN, E., ve QUIGLEY, M. A. (2016), "Father involvement in early child-rearing and behavioural outcomes in their pre-adolescent children: evidence from the ALSPAC UK birth cohort", *BMJ open*, 6(11),
- ÖZDEMİR, A. F. (2018), *Okul öncesi eğitim alan 66-72 aylık çocukların baba katılımı ile erken dönem matematik becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ÖZGÜNDÜZ, Ö. (2016), *Baba katılımı eğitim programının baba katılımına ve okul öncesi çocukların sosyal becerilerine etkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Aile danışmanlığı ve eğitimi Anabilim dalı, Selçuk Üniversitesi, Konya
- ÖZYÜREK, A. ve ŞAHİN, F. T. (2017), *Anne-baba olmak ve anne-babaların çocuk yetiştirme tutumları*. *Pegem Atf İndeksi*, 41-57.
- PLANALP, E. M. ve BRAUNGART-RIEKER, J. M. (2016), "Determinants of father involvement with young children: Evidence from the early childhood longitudinal study-birth cohort", *Journal of Family Psychology*, 30(1), 135.
- POYRAZ, M. (2007), *Babaların babalık rolünü algılamalarıyla kendi ebeveynlerinin tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- PRUETT, M. K., COWAN, P. A., COWAN, C. P., GILLETTE, P., ve PRUETT, K. D. (2019), "Supporting father involvement: An intervention with community and child welfare-referred couples", *Family Relations*, 68(1), 51-67.
- RILEY, R. W., PETERSON, T. K., MORENO, M. G. ve GOODE, W. W. (2000), "Strengthening participation of fathers in children's learning and

- devolepment”, *Fathers Mather Involving Fathers in Children's Learning, A Kit for Educators and Other Professionals*, 442-580.
- ROSENBERG, J. (2006), *The importance of fathers in the healthy development of children*. US Department Health and Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau, Office of Child Abuse and Neglect.
- SCHERMELLEH-ENGEL, K., MOOSBRUGGER, H. ve MÜLLER, H. (2003), “Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures”, *Methods of psychological research online*, 8(2), 23-74.
- SCHMITZ, R. M. (2016), “Constructing men as fathers: A content analysis of formulations of fatherhood in parenting magazines”, *The Journal of Men's studies*, 24(1), 3-23.
- SEÇER, Z., ÇELİKÖZ, N. ve SONGÜL, Y. (2007), Bazı kişisel özelliklerine göre okulöncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların babalarının babalığa yönelik tutumları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 425-438.
- SÜMER, N., GÜNDOĞDU AKTÜRK, E. ve HELVACI, E. (2010), “Anne-baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye’de yapılan çalışmalara toplu bakış”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 42-59.
- TAŞKIN, N. (2011), “Çocukların gelişiminde katkıları unutulmalar: Babalar”, *Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl, 7, 43-47.
- TAŞKIN, N. ve ERKAN, S. (2009), “The influence of father education programs on the levels of father involvement with children: An experimental study”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(37), 136-148.
- TAVSANCİL, E. (2006), "Measuring attitudes and data analysis with SPSS. Ankara: Nobel Publishing and Distribution.
- TEZEL, Şahin, F. ve ÖZBEY, S. (2007), “Aile eğitim programlarına baba katılımının önemi”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(1), 39-48.
- TURAN, E. (2018), *Okul öncesi eğitim alan 60-84 aylık çocukların okul olgunluğu düzeyleri ile babaların katılım düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- UZUN, H. ve BARAN, G. (2017), “The study of the effects of father training program on the father child relations”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(3), 1798-1817.

- UZUN, H. ve BARAN, G. (2019), “Babaların okul öncesi dönemdeki çocuklarıyla ilişkisinin bazı değişkenlere göre incelenmesi”, *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 15(1), 47-60.
- UZUN, H., ve BARAN, G. (2015), “Çocuk Ebeveyn İlişki Ölçeği’nin okul öncesi dönemde çocuğu olan babalar için geçerlik ve güvenirlik çalışması”, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 30-40.
- ÜNÜVAR, P. (2008), *Babaların 3-6 yaş grubu çocuklarıyla geçirdikleri zamanın niteliğini belirleme ve geliştirme* (Yayınlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- YAVUZER, H. (2019), *Ana-baba ve çocuk*. (29.Baskı), İstanbul, Remzi Kitabevi.
- YILDIZ, G. T. (2014), *Anne baba eğitimi*. Ankara: Pegem.
- YİĞİT, H. (2010), *Ergenlerin benlik saygılarının yaşam doyumu ve bazı özellik nitelikleri açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi) Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

1859 YILINDAKİ ŞAMAHI VE ERZURUM DEPREMLERİ HAKKINDA RUSYA BİLİMLER AKADEMİSİ ÜYESİ HERMANN VON ABICH'İN RAPORU

M. Yasin TAŞKESENLİOĞLU¹, Muhammed TAŞKESENLİGİL²

Geliş: 12.05.2020 / Kabul: 20.09.2020

DOI: 10.29029/busbed.736455

Öz

Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar uzanan dağların adeta ortadan ikiye bölüdüğü Kafkasya, 18. yüzyıldan itibaren Rusya'nın genişleme alanlarından birisi olmuştur. Takip eden yüzyılda Za-Kafkasya olarak adlandırılan Güney Kafkasya bölgesi de dahil olmak üzere bütün bir Kafkasya'yı sadece siyasi ve askerî değil, aynı zamanda bilimsel çalışmalarla da domine etmeyi başaran Rusya, kurduğu Bilimler Akademisi bünyesindeki çalışmalarla tarih, coğrafya ve sosyoloji başta olmak üzere bir çok disiplini ilgilendiren envanter oluşturmayı başarmıştır. Üstelik bu bilimsel çalışmalar Osmanlı Devleti gibi diğer devletlerin egemenliğindeki topraklarda da yapılmıştır. 1859 yılında Şamahı'da ve Osmanlı hâkimiyetindeki Erzurum'da eş zamanlı depremlerin olması üzerine Bilimler Akademisi, uzun zamandır Kafkaslarda araştırmalar yapan Alman jeolog Abich'i bu bölgelerde sismik araştırmalar yapması için görevlendirmiştir. Abich, saha araştırmalarını akademiye Fransızca olarak sunduktan kısa bir süre sonra Rusça yayımlanan bu rapor, çalışmamızın en önemli kısmını oluşturmaktadır. Raporun, ilgili depremler hakkındaki saha araştırmalarının sonucuna geçmeden önceki giriş kısmında, jeoloji bilimine ait değerlendirmeler yapan Abich, Kafkasya bölgesinin bu bilim dalı için taşıdığı önemin üzerinde bilhassa durmuştur. Şamahı ve Erzurum depremleri hakkındaki incelemelerini ise barometre ve

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ytaskesen@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2635-829X>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, m.taskesenli@atauni.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2020-9405>.

teknik cihazlar yardımıyla gerçekleştiren Abich, şehirlerin topografisi ve uğradığı yıkıma dair de önemli bilgiler vermiştir. Bu çalışmada yer alan raporun tercümesinin dışındaki kısımlarında, tarafımızca her iki depreme ve sebep olduğu tahribata dair birinci el kaynaklar ışığında bir değerlendirme de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Kafkasya, Şamahı, Erzurum, Hermann von Abich.

**THE REPORT OF HERMANN VON ABICH, MEMBER OF
RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES, ABOUT THE SHAMAKHI AND
THE ERZURUM EARTHQUAKES IN 1859**

Abstract

The Caucasus, where the mountains extending from the Black Sea to the Caspian Sea, is almost divided into two parts, has been one of the expansion areas of Russia since the 18th century. Russia, which managed to dominate the entire Caucasus, including the South Caucasus region, which was called Za-Caucasia in the following century, not only politically and militarily, but also through scientific studies with the studies it has established within the Academy of Sciences, it has managed to create an inventory that concerns many disciplines, especially history, geography and sociology. Moreover, these scientific studies were carried out in the territory of other states, such as the Ottoman State. In 1859, upon the simultaneous earthquakes in Shamakhy and Ottoman-dominated Erzurum, the Academy of Sciences commissioned the German geologist Abich, who has been conducting research in the Caucasus, to conduct seismic surveys in these regions. This report, which was published in Russian shortly after presenting her field research to the academy in French, constitutes the most important part of our study. In the introduction part of the report before the conclusion of the field researches on the related earthquakes, Abich, who made evaluations about geology, emphasized the importance of the Caucasus region for this branch of science. Abich, who carried out his investigations on the Shamakhy and Erzurum earthquakes with the help of barometers and technical devices, also gave important information about the topography of the cities and the destruction they suffered. In the sections of this study other than the translation of the report, there is also an evaluation by us in the light of first hand sources regarding both earthquakes and the destruction caused by it.

Keywords: Earthquake, Caucasus, Shamakhy, Erzurum, Hermann von Abich.

Giriş

Merkez üssü Şamahı-Baskal-Lagiç Dağları olup 12 Haziran 1859'da gerçekleşen ve Şamahı Depremi olarak bilinen deprem, yaklaşık iki hafta boyunca devam eden müteakip sarsıntılarla Rusya idaresindeki Şamahı şehrinin bir kısmını harabeye çevirdi. Bu depremlerden birinde, 26 Haziran'da, Şamahı ile birlikte Erzurum da eş zamanlı olarak sarsıldı. Şamahı'daki deprem üzerine Rus birimlerince kurulan komisyonun hazırladığı rapora göre şehirdeki 5.412 binadan ancak 2.161'i tamamen sağlam kalabilmişti. Kalanlardan ise 1.463'ü onarıldığı takdirde yeniden yerleşime açılabilirdi (AKAK, 1904: 396). Demek oluyor ki depremde yıkılan veya yeniden oturulabilecek düzeyde olmayan bina sayısı 3.624 kadardı. Nitekim Şamahı'da depreme dayanıklı binalar yapılmadığına Rus makamlarınca bilhassa işaret edilmekteydi (AKAK, 1904: 396). Depremler sonrası yapılan araştırmalara göre halkın toplam maddi kaybı 1.344.000 rubleye ulaşmıştı. (AKAK, 1904: 1323). Böylesine yıkıcı bir doğal afetin yaralarını sarmak için harekete geçen yerel makamlarca, depremde zarar gören halka dağıtılmak üzere devlet hazinesinden 15.000 gümüş ruble, şehrin yeniden inşası için ise 100.000 ruble ödenek ayrılması Çar II. Aleksandr'dan talep edilmekteydi. Ayrıca Çar'ın girişimiyle Şamahı yararına gönüllü bağış kampanyaları dahi başlatıldı (AKAK, 1904: 1323). Şamahı depremi, bölgenin yine depreme maruz kalacağı kaygısından ötürü şehrin idari pozisyonunda birtakım değişikliklere neden oldu. Şöyle ki şehirdeki zarar gören kamu binaları için yapılacak masrafin sonraki dönemlerde meydana gelecek olası depremlerle heba olacağı düşüncesiyle vilayet kurumları Bakü'ye taşındı ve Şamahı, ilçe merkezi statüsüne düşürüldü. Bu kararda şüphesiz Bakü'nün bir liman kenti olmasının ve Transkafkasya demiryollarının tamamlanmasıyla ticari potansiyelinin artacağı beklentisinin de etkisi vardı. (AKAK, 1904: 1323).

Şamahı gibi Erzurum ve çevresi de tarihte irili ufaklı birtakım depremlere maruz kalan bir bölgedir.¹ Bölgede meydana gelen depremlerin bazıları, Erzincan, Muş ve Malatya gibi çevre bölgeler dâhil olmak üzere yıkıcı hasarlara sebebiyet vermiştir.² Şehrin, neredeyse 40-50 yılda bir küçük veya büyük ölçekli

¹ Erzurum depremlerini de kapsamak suretiyle Anadolu'da 1965 yılına kadarki depremlerin toplu bir kataloğu için bkz; Kâzım Ergin, Uğur Güçlü, Zeki Uz, *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (Milâttan sonra 11 yılından 1964 sonuna kadar)*, İstanbul 1964; 1850 yılına kadarki depremler için bkz; Nevzat Öcal, *1850 Yılına Kadar I-VII İntensiteli Türkiye Zلزelerleri Kataloğu*, İstanbul 1961.

² Tarihteki Erzurum depremleri hakkında bkz; Selahattin Tozlu, "Erzurum Tarihinde Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 22-23 Mayıs 2000, İstanbul 2001, s.93-117.

depremlerle sarsıldığı anlaşılmaktadır. 1859 depreminden önce 1852 yılında can ve mal kaybına neden olan depremin ise Palandöken Dağlarında etkisini daha çok hissettirmesi (Tozlu, 2001: 99-100), aşağıda da görüleceği üzere Abich'in verdiği bilgilerle paralellik arz etmektedir. Bunun yanı sıra bilhassa 1840 yılından itibaren Nahcivan ve Ağrı Dağı merkezli olmak üzere Türkiye'nin doğusundaki ve sınır ötesindeki faylarda hareketlenmeler olduğu anlaşılmaktadır (Milne, 1912: 706-714). 1852 yılındaki Erzurum depremi de bunlardan biridir. İlki 1 Haziran'da başlayıp, aralıklarla ertesi güne kadar devam eden ve büyük bir sarsıntıyla sonlanan 1859 depremi (BOA.İ.MMS, 15/629; Tozlu, 2001: 100-101) kuşkusuz Erzurum doğal afet tarihinde bilinen en büyük depremlerden birisi oldu. Sonraki günlerde artçı sarsıntuların devam ettiği şehirde Erzurum Valisi Arif Paşa'nın depremden sonraki ilk izlenimlerine göre; 7.000 haneden fazla olan Erzurum'daki binaların yarısı tamamen yıkılmış, bir kısım hane, dükkân ve caminin 3'te biri yıkılmış, yarısı ve üçte biri yıkılan bir kısmı da kullanılamaz hale gelmişti. İlk kesin sonuçlar elde edememesine rağmen Arif Paşa, şehirde 200-300 kadar ölü ve hayli yaralı olduğunu müşahade etmişti (BOA.İ.MMS, 15/629). Erzurum Eyalet Meclisi'nin Bâbîâlî'ye gönderdiği, 6 Haziran'a kadar yapılan tahkikatın yer aldığı raporda belirtildiğine göre Perşembe günü depremde 72 erkek, 80 kadın, 171 çocuk olmak üzere toplam 323 ölü, 10 kayıp ve 180 yaralı vardı. Ancak bu sayıların zaman geçtikçe artması da ihtimal dâhilindeydi. Bir kaynağa göre ise Hristiyan nüfustan sadece 12 kişi ölmüş, Protestanlardan can kaybı yaşanmamıştı. Sadece Protestan din adamı B. Ohannes'in kız kardeşinin yaşadığı evin bir kısmı yıkılmış ancak kendisi yanındaki 2 çocuğuyla birlikte zarar görmeden kurtulmayı başarmıştı (The Friend, 1860: 194). Maddi hasar olarak 1.462 hane ve 867 dükkan tamamen yıkılmış, yarısı yıkılan hanelerin sayısı 1.200'ü aşmış, az hasar gören veya bir kısmı zarar gören hane sayısı da 1.300'e çıkmıştı. Oturulamayacak derecede olan hane sayısı 1.000'den fazlaydı. Ayrıca 26 cami ve mescid, 60 medrese ve mektep, 62 han ve hamamın kimisi tamamen harap olmuş, kimisinin yarısı kadarı zarar görmüş, minarelerin dahi çoğu tamamen yıkılmış, yıkılmayan veya zarar görmeyen kargir ve ahşap bina neredeyse kalmamıştı. (BOA.İ.MMS, 15/629). Ceride-i Havadis gazetesinde yer alan bilgilere göre on beş saniye süren ilk sarsıntı ve sonraki sarsıntılardan en çok Müslüman mahalleleri zarar görmüştü (CH, 941). Depremden etkilenmeyen nadir yerler arasında bir önceki yıl kargir olarak yeniden inşa edilen cephanelik vardı (BOA.A.MKT.MHM, 759/36). Askerlerden ise 7'si ölmüş, 9'u da yaralanmıştı (BOA.İ.MMS, 15/629). Morgov Kışlası'nda* silahlarını silmekle meşgul olan 600 kadar askerin

* Morgov Kışlası olarak bilinen ve günümüze kadar ulaşmayan kışla, bugünkü Cumhuriyet

depreme yakalandığı belirtilen Ceride-i Havadis'teki bilgilere göre 360 kişi hayatını kaybetmiş, 616 kişi yaralanmış, 63 kişi kaybolmuş, 16 asker de yıkılan kışla binasının altında kalmıştı. 2.000 civarında bina, 6 cami, 17 han, 5 hamam, 3 büyük ambar yıkılmış, diğer 6.000 binadan 4.500'ü ciddi zarar görmüştü (CH, 942).

İngiltere'nin Erzurum konsoloslarının depremi ve etkilerini derinlemesine araştırma gereği hissettikleri anlaşılmaktadır. Bunlardan Robert Dalyell'in raporuna göre; 460 Müslüman, 11 Gregoryen Ermeni, 1 Katolik Ermeni, 2 Rum olmak üzere toplam 474 ölü vardı. Aslında insan kaybı daha fazla olabilirdi. Ancak deprem günü Hristiyanların festivalde³ olduğundan dolayı ve bir kısım Müslüman ve Hristiyan ahalinin pazarda olup bir kısmının da yine gündüz vakti olduğundan evlerinde bulunmayışı ölü sayısının artmasını engellemişti (Dalyell, 1861-1862: 63). Tortum bölgesinde depremin etkilerini araştıran Dalyell, Fırat'ın kolu olan Karasu'nun kuzey kısmında depremin az hissedildiği ve pek hasarın görülmediğini tespit etmişti (Dalyell, 1861-1862: 64). Bir başka konsolos John George Taylor'un 1862'de Diyadin ve çevresi boyunca ve Murat Nehri civarında yaptığı araştırmalarda verdiği bilgiye göre; Diyadin'de Murat Nehri'ne dökülen bir kükürt kaynağı mevcut olup, bu kaynak 1859 Erzurum Depremi'ne kadar nehrin aşağısında ve ovada iken olaydan sonra kuruyup, menbası yukarılara taşınmıştı. Öte taraftan nehir boyunca düzensiz kütleler oluşturan şekiller de depremden sonra meydana gelmişti (Lynch, 1868-1869: 243-244). Bu bilgiler, aşağıda görüleceği üzere Abich'in çalışmalarıyla da örtüşmektedir.

Şamahı ve Erzurum'daki depremlerden kısa bir süre sonra, 13 Temmuz'da, Tiflis ile Erzurum'da da eş zamanlı bir sarsıntı olması,⁴ Erzurum'dan Tiflis ve Şamahı'ya kadarki coğrafyada aynı dönemlerde meydana gelen bu sarsıntıların arasında sismolojik bağların olduğu kanısını uyandırmıştı. Bunun üzerine Rus Bilimler Akademisi, ilgili depremleri ve eş yahut yakın

Caddesi'ndeydi.

³ 2 Haziran gününde konsolosun dediği gibi Hristiyanların dini günü olması muhtemeldir. Nitekim Haziran ayının ikinci günü Hristiyanların Ascension Day "Hamsin Yortusu" adını verdikleri bayrama denk gelmektedir. Bu bayram Paskalya Bayramı'nın yedinci haftası ve ellinci gününde kutlanan, Kutsal Ruh'un Havarilerin üzerine çöktüğü gün (Ascension day) olarak bilinir.

Bkz. <http://www.timeanddate.com/calendar/custom.html?year=1859&country=9&cols=3&df=1&hol=12706623>; <http://tureng.com/search/pentecost> (Erişim tarihi: 04.03.2020)

⁴ Bahsi geçen depremlerin listesine bkz. J. Milne, "Catalogue of Destructive Earthquakes", s. 715; Osmanlı kaynaklarında Erzurum'daki bu depremin 15 Temmuz'da meydana geldiğine dair bilgiler vardır. Bkz. Tozlu, "Erzurum Tarihinde Depremler", s.113.

zamanlı bu depremlerin aralarındaki bağlantıyı incelemek üzere ünlü jeolog Abich'i görevlendirdi.

1. Abich ve Kafkasya'daki Yüzeysel Araştırmaları

Her iki deprem üzerine en kapsamlı araştırmayı ünlü coğrafyacı akademisyen Abich (Otto Wilhelm Hermann Abich/Hermann von Abich) yapmıştır. 1806-1886 yılları arasında yaşayan ve uzun yıllar boyunca (1844-1877) Kafkasya'da ilmi araştırmalar yapan Abich, Kafkas araştırmalarının öncülerinden sayılır (Öngör, 1954: 173). Abich, zamanının büyük çoğunluğunu Rusya'da, Kafkas bölgesinde, Ermenistan Dağlarında, İran'ın kuzeyinde meteorolojik ve hipermetrik gözlem yapmak amacıyla toprağın yapısını, mineral zenginliğini, fiziki coğrafyayı, etnografiyi ve bu alanların tarihini inceleyerek geçirmiştir. Kafkasya'yı ve ona komşu olan ülkeleri özverili bir şekilde inceleyen Abich, 1853'te mineral oriktognozi⁵ ve kimyası üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı St. Petersburg Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmişti. (https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/191/%D0%90%D0%B1%D0%B8%D1%85). Akademi'nin talebi üzerine çalışmalarını Erzurum ve Şamahı depremleri arasındaki jeolojik ilişkilendirmeye yoğunlaştıran Abich, Şamahı depreminin etkilerini yerinde inceleyip bölgedeki Lagiç Dağlarının jeolojik yapısının deprem fay hatlarıyla olan münasebetlerini ortaya çıkarmayı amaçladı. Erzurum Depremi sebebiyle Anadolu'da da araştırmalar yapan Abich bu depremi, Kafkaslardaki jeolojik araştırmalarının bir parçası olarak değerlendirmeye çalıştı. Ermenistan ve Gürcistan Sıradağları ile dağ grupları üzerindeki çalışmalarını Anadolu dağ gruplarıyla ilişkilendirme eğiliminde olan Abich, bu doğrultuda Erzurum, Bayburt ve Erzincan arasındaki dağ sıralarında iki kez araştırma yaptı.⁶ Yanında bulundurduğu iki barometre ile Doğu Anadolu ve Gümrü dolaylarında hipsometrik gözlemler yapan Abich, buradan Aras vadisini takip ederek Kağızman ve Erivan'a doğru giderken ise nivo tespit çalışmaları yaptı.

⁵ Oriktognozi: Minerallerin görünüşlerine göre nasıl tanımlanacağını gösteren kısımdır.

⁶ Abich'in Osmanlı topraklarındaki incelemeleri de dikkat çekicidir. Örneğin Erzurum'un rakımını 6.163 fit olarak ölçmüş, bu tespitin Rus jeologlarının 1878 yılındaki trigonometrik incelemelerindeki değerlerle (6169.5 fit) neredeyse aynı olduğunu saptamıştır. Oltu'nun da yükselti değerlerini araştıran Abich, Oltu Kalesi'nin rakımını 4.325,2 fit, yıkılan Oltu Paşa Konağı'nın rakımını ise 4.128 fit olarak tespit etmiştir. Şüphesiz bu tespitler, adı geçen yerlerin topografisi için öncü araştırmalar olmuştur. Bkz. *İzvestiya kavkazkovo otdela Russkovo geografiçeskovo obşestva*, Tom: VIII, No: 1, 1883, Tiflis 1884-1885, s.77.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında Abich tarafından 9 Mart 1860 tarihinde Akademi'ye Fransızca sunulup, 1862'de Tiflis'te yayımlanan *Zapiski kavkazkavo atdela imparatorskavo ruskavo geografiçeskavo obşestva* adlı eserde⁷ yer alan ilgili depremlere dair raporun tarafımızca yapılan Türkçe tercümesi yer almaktadır. Raporun tercümesine yer vermeden önce birkaç hususu belirtmekte fayda vardır. Raporun sayfa numaraları her bir sayfanın başında "(S..)" şeklinde tarafımızca belirtilmiştir. Yine tarafımızdan yapılan açıklamalar dipnotta "(ç.n.)" şerhiyle Abich'in dipnotlarından ayırt edilmiştir. Raporun içeriğine ise bazı yer adları dışında müdahale edilmemeye gayret gösterilmiştir. Son olarak ise okuyucu, miladi takvimdeki karşılığı için rapordaki tarihlerin üzerine 12 gün eklenmesi gerektiğini göz ardı etmemelidir.

2. Şamahı ve Erzurum'daki Depremler⁸ -1859 Yılı Mayıs Ayı

(RCT –Rus Coğrafya Topluluğu– üyesi akademisyen G.B. Abich tarafından kaleme alınan makale⁹)

(S.1) Şubenin isteği üzerine, geçen yılın baharında civar illeri ile birlikte Şamahı ve Erzurum'da meydana gelen depremler üzerine yaptığım araştırmaların sonuçlarını bildirmekten şeref duyarım.

Böyle bir konu fikir itibarıyla fiziko-coğrafyanın alanına girmektedir. Öncesinde de depremlerle olan ilgileri itibarıyla jeoloji ile ilgili, konunun teorik kısmını oluşturduklarından, birkaç sözün söylenmesinin uygun olduğunu söylemek mecburiyetindeyim.

Eski dönemlerde miras yolu ile devredilerek gelen ve sonrasında fiziki de içine alarak gelişen bilimde, teori (λογος) sadece fiziksel bilgiler ışığında tecrübeden (γνώσις) mahrum olarak ele alınır ve büyük bir yanılığa düşülürdü.

Eski dönemlerdeki araştırmacılar, fiziksel olayların net gözlemlerini ve bu gözlemler sonucu elde edilen verileri görmezden gelerek, evrenin kanunlarını göklerde aradılar ve orada da jeojenik¹⁰ saçmalıklardan başka bir şey bulamadılar.

⁷ Abich tarafından Fransızca okunan bu notlar A.T. Filadelfin tarafından Rusça 'ya çevrilerek Kafkas araştırmaları eser içine dâhil edilmiştir.

⁸ *Zapiski kavkazkavo atdela imparatorskavo ruskavo geografiçeskavo obşestva* . Knjka v izdannaya pod redaksieyu A.T. Filadelfina i L.P. Zagurskavo, Tiflis 1862.

⁹ Bu bildiri, Abich'in kendisi tarafından 9 Mart 1860 tarihinde, şubenin genel toplantısında Fransızca olarak okunmuştur.

¹⁰ Jeojenik: Yunanca bir sözcük olup toprağın, arazinin oluşumu, meydana gelmesiyle ilgili olan bilim dalıdır. (ç.n)

Bu akıllara zarar spekülasyonlar, kısa süre içerisinde antik okulları akılcı gelişim yolundan alıkoyan felsefi dogmalara dönüştüler.

Klasik çağda felsefi ruhun çabaları ortaçağın karanlığında az ya da çok ışıldarken, geçen yüzyılın ortalarında adeta başka bir form bularak yeniden doğdular.

(S.2) Hallerin sonsuz çeşitliliğinde bir birlik görme çabasıyla, sisteme dâhil edilen bu kozmolojik fikirler, hak etmedikleri halde jeoloji adı altında incelendiler ki böylesi bir durumda bir bilim dalı dâhilinde incelenmelerine de olanak yoktu.

Yerküreyi inceleyen bu bilim dalı için 19. Yüzyıl, dönüm noktası olmuştur. Hâlihazırda gerçekleştirilmeye devam edilen olağanüstü başarılar sadece jeolojinin bu dönemde fizik, kimya ve mineraloji ile birlikte çalışmasına bağlıdır. Bu yeni bilim böyle bir birlikteliği, gerçek gözlemlere dayanmanın güvenilirliğini, net bilgilerin keskin bir eleştirisini sağlayarak en nihayetinde eskilerin hatasını onarmıştır. Werner'in¹¹ ölümsüz dehası yeni bir bilim dalı olan jeogneziyi meydana getirdiğinde de tüm bu tecrübeleri (yerkürenin üst kısmındaki mineralojik ve fiziksel yapının incelenmesine dair) içselleştirmiştir.

Böylesi büyük bir adıma gösterilen tepki o an vuku bulmuştur. Artık jeognosisiz¹² ya da jeognostatik gözlemsiz, herhangi bir jeolojik tanımla ilgisi bulunmayan bir jeoloji düşünülemez olmuştur. Bu bakış ve bu gözlem ölçüleri, yeni gerçeklerin geniş ufuklarından doğan çalışmaların ortaya çıkmalarına yardımcı olmuştur. Bu gerçeklere öncelikle organik olmayan doğa ile organik âlemin nesnelere yakın ilişkisini örnek olarak verebiliriz.

Yerkürenin katmanları arasında bulunan taşlaşmış hayvan ve bitki fosillerinin mineralojisi ortaya çıkarılıp tanımlandı. Cuvier¹³ ve Bronyarov'un bilimsel çalışmalarından sonra bu fosiller basit bir merakın tatminini karşılamayı bırakıp, zooloji, anatomi ve botaniğin araştırma konusu olarak gezegenimizin tarihinin birer anıtı haline geldiler. Blainville'nin¹⁴ paleontoloji adını vermiş olduğu yeni bir bilim dalı ortaya çıkmış oldu.

¹¹ Abraham Gottlob Werner (1750-1817): Neptünizm teorisini ortaya atan Alman jeolojisttir. (ç.n)

¹² Jeognozi: 1780 yılında Alman jeolog A.G. Werner tarafından jeoloji terimi yerine kullanılmış olup yeryüzü malzemeleri ve genel dış ve içyapısı ile ilgilenen bir jeoloji dalıdır. (ç.n)

¹³ Fransız bilim adamı Georges Cuvier (1769-1832), karşılaştırmalı anatominin ve bilimsel paleontolojinin kurucusudur. (ç.n)

¹⁴ Henri Marie Ducrotay de Blainville (1777-1850): Fransız zoolog ve anatomisttir. (ç.n)

Bu şekilde doğa tarihinin tüm dalları, paleontoloji ve jeognozinin aracılığıyla, yerkürenin fiziksel tarihi ile ilgilenen bilimlerle birleşiyor. Ayrıca, bu bilimlerin çağımızın tüm jeolojik gerçeklerine ait elementlerini ortaya çıkardıklarını da söylemek gerekiyor.

(S.3) Çağımızda fen bilimleri tarafından yapılan birçok büyük buluşun toprak bilimi alanında fizik dünyasının faydasına kullanılabilmesi için, kısa süre önce kaybettiğimiz ve hala bu kaybın acısını yürekten hissettiğimiz, Aristoteles gibi bir dâhiye ihtiyacımız var.

Çağdaş jeoloji tarihi Humboldt'un¹⁵ yaşamı ve yaptıkları ile o kadar yakından ilgilidir ki, ondan bahsetmeden bu konuda herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Werner Okulu'nun eğitmeni olan Humboldt, geniş çaplı incelemeleriyle jeognoziyi büyük ölçüde zenginleştirdi ve ona yerkürenin fiziksel tanımında olması gereken en üst düzeydeki yerini verdi. Onun etkisi, ünlü Alman, Fransız ve İngiliz bilim insanlarının arasında, fikir ve nesnelere göre tanımlanan yargılara verdiği yön bakımından oldukça kapsamlıdır. Böylesi bir otoriteye dönüşmesi dehasının ve bilgisinin gücünden, aklının bağımsızlığı ve objektif muhakemelerinden, yüce karakterinin büyük öğrenme aşkıdan gelmektedir.

Humboldt'un günümüz jeolojisinin teorik bölümü üzerindeki görüşlerine bütünüyle katılıyorum çünkü başka ülkelerde araştırma yaparken karşılaştığım önceki ve şimdiki gerçeklerle daha iyi örtüşen başka görüşlere rastlayamıyorum.

Bütün bu anlatılanlarla birlikte, söz konusu görüşlerin, Werner zamanının rafa kaldırılmış öğretilerini yenilemek niyetinde olan ve hiç de azımsanmayacak sayıda ünlü İngiliz ve Alman bilim adamlarını bünyesinde barındıran yeni ekollerin görüşleriyle ters düştüğünü eklemek durumundayım.

Söz konusu ekolün incelemeyi çok sevdiği kimyasal araştırmalar, ne kadar heyecan verici olsa da, bunlar sadece büyük doğa kitabı danışmanlığında uzaktan hazırlanan çalışma odası ve laboratuvar çalışmalarının meyveleridir.

Bu basit sebepten dolayı neptünizmin¹⁶ en yeni ekolü, sıklıkla yanlış yolu takip etmektedir. Bütün takipçileri ile birlikte de bir jeognostun¹⁷ yerinde, pratik

¹⁵ Wilhelm von Humboldt (1767-1835): Alman filozof, dilbilimci ve devlet adamıdır. (ç.n)

¹⁶ Neptünizm: Werner'in ortaya attığı, yerkürenin dış kabuğunu oluşturan bütün kayaların su etkisiyle oluştuğunu savunan görüştür. (ç.n)

¹⁷ Jeognost: Yeryüzü malzemeleri ve genel dış ve içyapısı ile ilgilenen bir jeoloji dalında uzman kişidir. (ç.n)

bir şekilde ve hiçbir sıkıntıya girmeden elde edebileceği keşifler çoğunlukla gerçekleriyle çelişir durumdadır.

(S.4) Bana bu imkân sunulduğuna göre burada kısaca neden özellikle jeoloji dünyasının iki kampa bölünmüş olduğuyla ilgilendiğimi anlatabilirim:

Ortaya çıkan mücadele; konunun önemi, eldeki bilimsel araçlarının ve her iki grup tarafından da çift yönlü yöntemlerle akıllıca açıklanmış gözlemlere dayanan keşiflerinin zenginliği ile saygıyı hak ediyor.

Birkaç yıldır, hiçbir şüpheye yer bırakmadan ifade edebilirim ki, volkanik incelemelerin hakikatin en gözle görülür kanıtlarıyla bulunduğu Kafkas bölgesi üzerine jeolojik çalışmalarda bulunduğumdan bu kamplaşma içerisinde aktif olarak kendi yerimi alma isteğini duydum. Bundaki amacım, Kafkasların jeolojik tanımlarının bu tartışmalarda önemli rol oynayacağını düşünmemdir ve umuyorum ki, elde edilen başarılar çok yakın bir zamanda bilimi ileriye taşıyacaktır. Jeoloji üzerine fikirler arasındaki görüş ayrılıklarının uzlaşması sayesinde de bilimsel gerçeklerin uçların buluştukları noktalarda oldukları kanıtlanacaktır.

Yerkürenin fiziği üzerine elde edilen bir keşif olan merkeze inildikçe sıcaklığın artması kanunu ve manyetik güçlerin hareketi kanunu neptünizmin ana fikriyle çelişmektedir. Bu teoriler, yerkürenin en dış tabakasının fiziği ve yerkürenin içindeki herhangi bir oluşumun arasında hiçbir ilişki kurmayan ve felsefe ile uzaktan yakından ilişkisi olmayan teorilerdir. Ana teori, genel bir sıvının tüm karışımı bir arada tuttuğunu kanıtlamaktadır. Başka bir deyişle, bu teori yerkürenin kabuğunu oluşturan içeriğin sadece mekanik hareketin sonucu olduğunu, dünya yüzeyinin, gezegenimizdeki su ve hava katmanlarının bu şekilde oluştuğunu iddia etmektedir.

Buna karşıt olarak bir başka teori de bütün içeriğin ve yerküredeki fiziksel olayların dünyanın iç ısıyla yakından alakalı olan dinamik ve kimyasal süreçlerin (ikisinin de birlikte) sonuçları olduklarını iddia etmektedir.

Yeraltı faaliyetlerinin tespitini plütonizm¹⁸ ile genellersek; geçmişte, insanın dünya üzerinde var oluşundan önce jeolojik olaylarla bu başlık altında ilgilenildiğini görürüz. (S.5) Volkanizm teriminden bahsederken, Humboldt ile birlikte yerkürenin iç kısmındaki ve faaliyet halinde olan derin yeraltı lavlarına sahip volkanların yerkürenin dış kabuğunu hâlihazırda oluşturmaya devam eden etkilerin tamamını anlamış oluyoruz.

¹⁸ Plütonizm: Çok derinlerdeki erimiş, kızgın magmanın çok derinlerdeki taşların arasına büyük yağınlarla sokulması olayıdır. (ç.n)

Kendi talepleri ölçüsünde kronolojik anlamda aynı sebepten ortaya çıkmış aynı durumların iki farklı ifadesini ortaya çıkararak bilim sadece bunları ikiye ayırmak ister. Volkanizmin bu derece geniş açıdan ele alınan olgusu, neptünizmin hiçbir zaman yeterince üzerinde durmadığı fiziksel astronominin türleri ile uyumluluk içerisinde bulunmayı doğrular.

Bize birbirine benzemiyormuş gibi gelen fiziksel gerçekleri ve olayları, yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda aynı doğal sınıf içerisinde birleştirebiliriz, şöyle ki: “Daha sonrasında yanlış filiz damarları ve yataklar görünümündeki kristal kökleri ve mineraller ile dolacak olan çatlakları ve ayrımları ile dağ sıralarının, bir grup ya da bir sıra sönmüş volkanın, kir püskürüğünün yükselmesi; geniş bir alana yayılmış sıvıların, sıcak maden suyu kaynaklarının, buharın ve gazın içten içe akması ve depremler”.

İçinde bulunduğumuz zamanda halen gerçekleşmekte olan bu durumlar, dağ sıralarının oluşmalarını sağlayanlar ile sıkı bir ilişki içerisinde dirler.

Yerkürenin hiçbir yerinde bu bağıntı Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki dağ sıralarının olduğu kadar daha iyi ve tam bir şekilde bilimsel gerçekler ile gerektiği biçimde kanıtlanamamaktadır.

Yakın bir zaman öncesinde Zakafkasya bölgesinde gerçekleştirilen jeolojik çalışmalar dağ yataklarının yönü ve meyilleri aracılığıyla, yani göreceli olarak birbirleriyle kesişen meridyenleri boyunca izafi akslar yerleştirilmesi dolayısıyla bir keşif imkânı verdiler. Bunun göz önünde bulundurulmasıyla birlikte, Kafkas orografisine¹⁹ simetrik konumlanma ile ilgili özel bir kural veren dört farklı paralel çizgi yükselimi sistemi gerçeğinin var olduğunu öne sürebiliriz.

(S.6) Dağ pusulası yardımıyla gerçekleştirdiğim ölçümlerime göre dağ kütlelerinin içyapısında da gözlemlenebildiği gibi her yerde bu dört ana yönelim onaylandı. Jeognostların gözünde bunlar, kırıkların devamlılığında ve görüntü itibarıyla büyük yataklarla, tepelerle aynı kalan ve düz yüzeylerdeki toprağın alt yapısında da karşılaşılanlar aynı geometrik denklige sahip olan katmanların uzunlamasına sıralanmasıyla kendilerini gösterirler. Dikkate değer olan bu dört

¹⁹ Orografi: yeryüzü şeklinin dağlar, tepeler, ormanlar, düzlükler vb. tarafından nasıl oluşturulduğunu tanımlar. (ç.n)

hat yönelimi, Orta Asya, kuzey İran ve Anadolu'nun dağ sıralarının belkemiklerini oluşturmasıdır²⁰.

Kafkasların jeolojisi hakkında benim tarafımdan hazırlanmış olan ön değerlendirme yazısına²¹ eklenen karşılaştırmalı grafik resimler, fiziksel coğrafyanın bu önemli gerçeğini görsel olarak gözler önüne sermektedir. Bu dört sistemden ikisi Kafkasların ve civarındaki ülkelerin temel özelliklerini belirlemede önemli rol oynadılar. Bunlar güneydoğudan kuzeybatıya ve doğudan batıya uzanan dağ sıraları ve yataklarıdır.

Hepsinden çok tekrarlanan en son yön, aşağıda sıralayacağımız sebeplerin önemi bakımından zorunludur. Yerkürenin dış kabuğunda meydana gelen en büyük ve en müthiş değişim burada, sönmüş ya da faaliyette olan volkanların dağ sistemlerinin uzandıkları sırada meydana gelmiştir. Ekvatora paralel olan bu sıra Himalayalar, Tien-Shan, Kafkaslar, Alpler, Pireneler ve son olarak da Atlantik Okyanusu'nu içine alarak eski kara ile bir aks oluşturur. Kafkasların doğu kısmı çizginin tam ortasında bulunmaktadır. (S.7) Batı uzantısı ise Küçük Asya'nın yüksek volkanik ülkelerini, Yunan kıta sahanlığındaki birkaç volkanik adayı ve Akdeniz havuzu içerisinde bulunan Etna, Volcano, Stromboli, Vezüv, Santorin, Erciyes ve Ararat gibi volkanik oluşumları içine almaktadır. En eski çağlardan beri periyodik olarak büyük depremlerle sarsılan, hâlihazırda sallanmaya da devam eden kara, eski anakara zamanlarından bu yana Lizbon'dan Ieddo'ya 150 derecelik geniş bir alanda sarsılan ana sismik vuruş dairelerinin merkezlerini içerisinde barındırır. İşte volkanizm bu şekillerde depremlerle ilişkilendirilir. Bu aynı zamanda karanlıkta kalmış bir sorudur; bunun çözümüne ulaşabilmek için yapılabilecek tek bir şey vardır: yerel sarsıntıların özelliklerini incelikle araştırmak ve bunların toprağın yapısı, merkezinde vuruşların ve sarsıntıların yer aldıkları dağ sistemlerinin içyapısı ve yönleri ayırt eden çizgiler ile ilişkilerini açığa kavuşturmasıdır. Sıklıkla tekrarlanan ancak çok büyük bir esas teşkil etmeyen bir açıklama da depremlerin büyük ölçüde yeraltı çatlakları ve boşluklarında sıkışan buhar ve gazların büyük bir basıncı açığa çıkarmasıyla meydana geldiğidir. Bu varsayımın kanıtı olarak da faaliyet halinde olan volkanların ve çamur kusan küçük volkanların içinde

²⁰ Leopold von Buch'un uzun zaman önce kanıtlaştığı gibi dağ yatakları birbirlerinden kesinlikle ayrılan, baskın olan yönde dört sisteme bölünürler. Söz konusu olan dört sistem, burada anlatılan sistemlerdir.

²¹ Söz konusu yazı ilk olarak Memoires phys.- math. De l'Academie de St. Petersbourg, VI serie, Tom VII'de yayınlanmıştır, sonrasında Vergleichende geologische Grundzüge der kaukasischen, armenischen und nordpersischen Gebirge; Prodrömus einer Geologie der kaukasischen Lander, von H. Abich, başlığı altında ayrıca basılmıştır. Söz konusu resim baskının 401. sayfasında yer almaktadır.

buldukları çevre için bir nevi supap işlevi gördükleri ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, ileri sürülen bu en son düşünce kanıtlanabilirlikten çok uzaktır. Bunun için sürekli olarak depremlerle sarsılan Abşeron²² yarımadası kıyılarındaki ve Hazar Denizi'nin dibindeki bu türden supapların çokluğunu hatırlatmak yeterlidir. İtalya yarımadasını depremlerden kurtaramayan Akdeniz'deki üç faaliyet halindeki volkanı da bunlara örnek olarak gösterebiliriz.

Birbirlerinden çok uzakta bulunan yerlerde meydana gelen depremler ve volkanik patlamaların çoğu kez dikkat çekilen eş zamanlılığı, bu yıkıcı güçteki doğa olaylarının yerin çok önemli ölçüde derinliğinde doğdukları ve geliştikleri gerçeğini kanıtlamaktadırlar. Bununla birlikte, depremlerin sadece yer seviyesini eskisine oranla yükseltmedikleri, ayrıca sıcak su kaynaklarının, su buharının, çamurun, siyah duman ve ateşin açığa çıkmasına neden oldukları da kanıtlanmıştır. (S.8) İkinci dereceden olayların farklılıklarının ve sebeplerinin karıştırılmasından doğan yetersizlikleri, başka teorilerin ortaya atılmalarına sebep olmuştur.

Olayın büyük bölümünün Kafkasların fiziksel coğrafyası için göz ardı edilemeyecek jeolojik önemini anlattıktan sonra Şamahı depreminden edindiğim izlenimlerimi sunuyorum:

Tamamen teorik bir bakış açısıyla baktığımızda, Şamahı şehrinin fiziksel-coğrafi öneminin Kafkasların doğu ucundaki konumundan ve çamur patlamalarının, tuzlak arazilerin ve petrol yataklarının bulunmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Abşeron yarımadasını saymazsak bu bölge Şamahı, Salyan ve Bakü şehirleriyle eşkenar üçgen konumundadır. Bu üçgendeki konumu itibarıyla de en tepede bulunmaktadır.

Kura Nehri'nin denize dökülen ağızları ve Bakü Körfezi arasından Hazar Denizi'nin kıyılarını ele alırsak ve söz konusu eşkenar üçgeni temel kabul edip Şamahı üzerinden bir perpendiküler²³ çizgi çekersek bu çizginin Kafkasların merkezdeki zincir sıralarına paralel olduğunu gözlemleyebiliriz. Şamahı'dan ileri doğru gittiğimizde bu çizgi Baskal köyüne dokunarak, ileride Büyük Lagıç Dağları sistemi içerisinde kaybolur. Şamahı yakınlarında sıklıkla ve bir o kadar da kayıpla meydana gelen depremin tüm vuruşları ve dalgaları bu çizgi doğrultusunda yayılmaktadır.

²² Abşeron, Azerbaycan'da Bakü şehrini de kapsayan Hazar kıyısındaki tarihi yarımadadır. (ç.n)

²³ Perpendiküler: Dikey, dik anlamında olup tıpta sıklıkla kullanılan terimlerden birisidir. (ç.n)

30 ve 31 Mayıs 1859 yılında meydana gelen ve aynı yıl içerisinde, Haziran ve Temmuz aylarında detaylarını inceleme fırsatını bulduğum en son felaketin haberciliği görevini 30 Mayıs'ta öğleden sonra 03.30'da gerçekleşen zayıf sarsıntı üstlenmiştir. Şehirde can kaybına yol açan sarsıntılar saat 05.00'te, yeraltından gelen gök gürültüsünü andıran boğuk bir sesle, yanlarından kuzeybatıdaki dağlara baskı yaparak meydana gelmişlerdi. Bunları çok güçlü olmaları ve dalgalarla yayılmaları yüzünden dikey olarak hissedilen yatay vuruşlar takip etti. Bu vuruşlar birkaç saniye içerisinde şehirdeki tüm yapıları tahrip etti ve gerisini herkesin tahmin ettiği büyük kayıplara neden oldu. İpek kumaşlarıyla ünlü sanayileşmiş bir yer olan Baskal Köyü, Şamahı'nın bir bölümünü teşkil ediyordu. Burada bulunan tüm evler ya zarar gördü, ya da yıkıldı; insanların büyük çoğunluğu kurtulmayı başarırken 2 kişi yıkıntıların arasında kalarak hayatını kaybetti. Tüm tanıklar, vuruşların ve sarsıntıların Lagiç Dağları tarafından geldiği konusunda hemfikirler. (S.9) Kayalık kısmın eteklerine kurulu olan Baskal'da herkes fikir birliği etmişçesine ölümcül darbelerin kuzeybatıdan gelip Şamahı'ya yöneldiğini ifade ediyor. Şamahı'ya, dolayısıyla doğrudan yönelmeleri çok uzun sürmedi ve birkaç verst²⁴ uzaklıktaki Pirsagat Vadisi'nde kesiştiler. Böyle durumlarda her zaman olduğu üzere bu vadiden de denize yöneldiği gibi çeşitli olaylar hakkında herkes fikir beyan etti. Ancak ben yerinde araştırmalar yapmış olmama rağmen bunu kanıtlayacak hiçbir şeye rastlayamadım.

Gözle görülen en önemli gerçek Şamahı depreminin güç merkezinin, doğudan şehre doğru değil, batıya doğru bir yönelim içerisinde olduğudur. Bu gerçek beni Şamahı ve Baskal arasındaki jeognostik toprak yapısını hassasiyetle araştırmaya ve olayların gerçek niteliklerini ve sarsıntı dalgalarının yönünü görmek için bu araştırmayı bölgenin büyük bir kısmına yaymaya zorladı.

Bu araştırmanın sonuçlarına geçmeden önce, olması gerekenden çok daha az tanınan Lagiç Dağları hakkında birkaç söz söylemek istiyorum:

Bu dağlar deniz seviyesinden 8.200 fut²⁵ yükseklikte ve bütünüyle ormanlık yüzeye sahip, Kafkasların güney tarafında Aragva'dan doğuya doğru uzanan ana kaburgaya karşı bir istinat duvarı vazifesini gören ayrı bir grup oluşturmuş dağlardır. Üzerlerinde yapılan araştırmalardan da anlaşılacağı gibi Şamahı Bölgesi'nin şu anki görüntüsünü son yükselmelerle birlikte

²⁴ Verst: Bir Rus uzunluk ölçü birimidir. 1,0668 kilometre ve 3500 feete karşılık gelmektedir. (ç.n)

²⁵ Fit (fut): İngiliz birim sisteminde bir uzunluk ölçüsü birimidir. 30,48 cm mukabilindedir. (ç.n)

değiştirmiştir. (S.10) Bu yükselişle birlikte gelen keskin orografik değişimler, Kafkasların doğu uçlarına doğru giden, güneyde de Abşeron yarımadasında belirtileri gözlemlenebilen alçak yıkıntılar şeklinde kendilerini göstermektedirler. Ana kaburganın merkezinden yer yer aşağı doğru inen, boylu boyunca uzanan vadilerdeki bu uçurumlar, Şamahı yakınlarında gittikçe daha yüksek ve dik (Kızkale, Daşkesen ve diğer dağlarda gözlemlenebildiği gibi) hale gelirler. Biraz daha ileride, şehrin kuzeybatı tarafında Lagiç Dağlarının yüksek sıralarını oluştururlar. Her biri, bir tarafı az ya da çok olmak üzere uçurumlu, diğer tarafı yığıntı ve alüvyonlarla kaplı katmanlı yüzeydeki boylu boyunca yarıklar ve kabartılardan (fracture, faille) başka bir şey değildir. Bu uçurumlar, eskisiyle aynı diklik seviyesinde aşağı inmeye devam etmektedirler. Şamahı'nın toprak yapısının meydana getirdiği kireç, kum ve kırık kil (marn) tabakaları seviyesi alçalan kısmın çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Şamahı'ya doğru 62°'lik bir eğimle kıvrılan bu türden tabakalar Lagiç Sıradağlarını ise dik keserler. Babadağ'dan, zirvesi 11.900 futa ulaşan Lagiç Dağlarının da dâhil olduğu dağlık Kafkasya'nın merkezinden Girdiman Nehri geçer. Başan sıcak su kaynaklarıyla (benzerlerini Bakü ve Kınalık'ın Budug Bölgesi'nden bildiğimiz kaynaklar) Lagiç'in yüksek vadilerini geçerek akan nehir, kayalık dağların istinat duvarı arasından kendisine çetin bir yol seçer. Sıkıştığı yerlerin ortasında ya da büyük ve güzel seyirlik manzaralar sunan dar dağlık alanlarda istinat duvarından kaynaklanan, dikey olarak sıralanmış maden damarlarına sahip, metallerle dolu tabakalarda Lagiç Dağlarından Hazar Denizi'ne inen büyük toprak yarıklarını tanımak kolaydır. Bu kabartının ya da yerin çökmüş olan bu kısmının güneydoğu Kafkasya'nın depremleriyle olan yakın ilişkisi artık kanıtlanmıştır. Şamahı bölgesini etkisi altına alan deprem ve dalga şokları her zaman bu sistemlerin ortasındaki yarıklardan doğmuş ve kuzeybatıdan güneybatının doğusuna doğru yayılmıştır. (S.11) Yan şokların gücü birbirine denk değildir. Bu durum iki bölgedeki yarıkların birbirlerinden farklı yapıda olmalarıyla açıklanabilir. Şoklar, yükseklik seviyesini muhafaza eden kesimlerde daha zayıfken, seviyesi alçalan kesimde çok daha yüksek ve güçlüdürler. Bununla birlikte, daha güçlü ve ölümcül depremlere maruz kalan aynı zamanda, uçurumların ve dalgalı yükseltelerin eteğinde yer alan alçak tepelerin arasında bölgenin de seviyesi alçalmıştır. Sözü geçen 30 ve 31 Mayıs tarihlerindeki depremlerde daha çok zarar görmüş yerlerin gösterildiği 2 numaralı haritayı incelemek, bu depremlerin etki alanının, eğer üzerinde bir aks çizilirse çizginin Şamahı, Baskal ve İsmaili üzerinden geçen geniş bir elips oluşturduğuna dikkat etmemizi sağlamaktadır. Batıda Gökçay'ın ilerisinde sarsıntılara rastlanmamıştır. Doğuda sarsıntının hissedildiği en uç nokta, Şamahı

ve Bakü arasında yer alan Maraza'dır.²⁶ Güçlü sarsıntıların hissedildiği yatay uzaklık merkez üssünden yaklaşık olarak 80 verst uzaklıktadır. Dikey uzaklığın ise en yüksek seviyeye ulaştığı nokta Şamahı ve Baskal arasına çekilen aks çizgisinden güney ve güneybatıya doğru 10 ilâ 15 verst arasındadır. Sarsıntı ve vuruşlar Lagiç'te çok güçlü iken, çizginin kuzeyinde tamamen durmuş, orta Kafkasya Dağlarının eteklerinde ise oldukça azalmışlardır. Böylelikle, 30 ve 31 Mayıs'ta merkez üssünün genişliği yaklaşık olarak 30 versttir.

Haritaya göre güçlü sarsıntıların yaşandığı bölgenin alanını 450 verst kare, güçlü olmayan, ancak hissedilebilir şiddette olduğu bölgenin alanını da 1800 verst kare olarak alırsak gerçekten çok uzaklaşmış olmayacağımızı düşünüyorum.

30 Mayıs'ta meydana gelen Şamahı depreminin tüm etki alanını tam olarak tespit edebilmek pek de kolay değildir. Elimizde bulunan kesin olmayan verilere göre, Kuba'dan Hazar Denizi kıyılarına kadar, Kafkasların kuzey eğiminde sarsıntılar hissedilmiştir. Daha önce sözünü ettiğimiz eşkenar üçgenin içerisinde, yer yer zayıf olsa da, sarsıntı hareketi aynı şekilde etrafa yayılmıştır. (S.12) Şamahı'dan Salyan'a kadar olan bu bölgeden ve oradan da Bakü'ye geçerken dört bir yana dağılmış, killi çamur püskürten dağlık bölgede bulunma fırsatını da buldum. Bu esnada, Mayıs ayında meydana gelen depremin burada gözlemlenen çok sayıdaki sıcak gaz, sıvı çamur, petrol, sıcak ya da soğuk tuzlu su kaynağının faaliyetine herhangi bir etki yapmış olabileceğine dair bir veriye de ulaşamadım. Bulla ve Svina çamur kaynaklarının buldukları Abşeron yarımadasına yaptığım geziler de bu konuda olumlu bir sonuç vermediler.

Şamahı ya da Kafkaslarda herhangi bir yer için deprem kaynaklı oluşabilecek tehlike aşağıda sıraladığımız hususlara bağlıdır:

- 1) Hemen hemen hepsi dikey olarak konumlanmış ve yeraltına doğru uzanmaya devam eden tabakalar.
- 2) Bölgenin merkezine yakınlığı, yıkıcı güçlerin merkezi olduğunu tahmin ettiğimiz büyük derinlik.
- 3) Etrafında ya da merkezinde gücünün azalacağı öngörülemeyen sarsıntıların sıklıkla tekrarlanması.

²⁶ Maraza: Günümüzde Azerbaycan'ın Gobustan rayonudur. (ç.n.)

Hazar Denizi yönündeki çamur püskürten tepe oluşumlarındaki faaliyetler devam etmektedir. Dinamik gücün serbestliğini kesinlikle vurgulayan gerçek depremin gelişini hazırlamasıdır. Şamahı için 1669 yılının Ocak ayında meydana gelen ve birkaç saniye içerisinde şehri bütünüyle harabeye çevirip 8000 kişinin canına mal olan felaketin bir daha gerçekleşmeyeceğine dair hiçbir garanti yoktur. Bu olayı bildiren kayıtlar, Şamahı'nın güneyinde yer alan Laça köyünün de aynı zamanda sakinleri ve hayvanları ile birlikte tamamen yitirildiğini de eklemektedirler.

(S.13) 35 ve 45 derece genişlik arasındaki Akdeniz ve Asya volkanik şeridi boyunca, eski anakaranın yüzeyinde sarsıntıya neden olan yeraltı etkilerini geride bıraktığımız 1859 yılında iki kez Tiflis'ten 350 verst uzaklıkta 40 ve 41. paraleller arasında kendisini göstermiştir.

Doğu Kafkasya'da Lagiç sistemindeki depremlerin ilişkilerini açıkladıktan sonra, geçen yılın Ekim ve Kasım aylarında Toros yükseltilerinin bulunduğu Anadolu'da gerçekleştirdiğim gezimin amaç ve sonuçlarını sizlere sunmak istiyorum.

Şamahı depreminden sadece on gün sonra gerçekleşen Erzurum depreminin jeolojik anlamda ifade ettikleri benim gezimin en önemli sebebinin teşkil etmişti. Bu durum benim için önemliydi çünkü karşılaştırmalı farklı araştırmalar yapma konusunda beni motive etti. Ayrıca bu durum, Kafkaslardaki jeolojik çalışmalarımın içerik ve planıyla da yakından ilgiliydi. Bu çalışmalardan sonra, jeolojik haritamda Ermenistan ve Gürcistan Sıradağlarının ve dağ gruplarının Torosları geçtiği yerde, Kura, Aras ve Akurean²⁷ (Şüregel ve Pasin arasında) arasındaki büyük volkanik yükseltilerin uzunlukları ve gerçek aralıklarını tayin etmeyi başardım. Bununla beraber, burada daha önce de sözünü ettiğim dört yükselti hattı sisteminin faaliyetlerini tespit etmek ve bunları volkan konilerinin topografik konumlarında görmek de ayrıca benim için çok önemliydi. Dağ gruplarının oluşturdukları volkanik olmayan zeminin içyapısının tüm olayları Kafkas Dağlarının jeolojik yapısını belirleyen aynı sistem güçleri tarafından temellendirilir. Kafkasya'da gerçekleştirilmiş şekillenme ve tür arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalarım ve ünlü Toros filiz kaynaklarını karşılaştırma arzusu ile Torosların kuzeyinde bulunan ve onlarla paralel konumda olan dağlarda araştırmalarımı yaptım. Bu araştırmalar için iki kez Erzurum, Bayburt ve Erzincan arasını kapsayan alanlara gittim.

²⁷ Akurean/Akhuryan: Arpaçay. (ç.n.)

Doğudan batıya tamamen düz bir yön takip ettiklerini, her birinin şekil ve içerik açısından farklı özelliklere sahip kıvrımlı gruplardan oluştuğunu keşfettim²⁸. (S.14) Bu gruplar her zaman püskürtü ve yükseltinin merkezi olarak kabul edilirler; kütleleri sık sık dişli taraklar ve pikeler veyahut da yuvarlaklaştırılmış formda koniler oluştururlar. Kütlelerin yanında farklı taraflarından hafifçe yükseltilmiş katmanlar ve birbirlerinin içerisine geçmiş kollar bulunmaktadır. Bütün filizler, Kafkaslarda olduğu gibi hatalı bir şekilde, filizlerin beslenmesini sağlayan özel bir tür sınıfı ile birlikte büyük orografik ilişkilere bağlanmaktadır. Damar, kol ve kabartı ya da Toros Dağlarının bugünkü rölyefini oluşturan, püskürtü türünde kütle haline gelmiş jeodlar²⁹ halinde ortaya çıkmaktadırlar.

Yanımda iki barometre bulurdum. Gipsometrik³⁰ gözlemlerimi herhangi bir kesintiye uğratmadan Kars ve Erzurum üzerinden Gümrü'den Erzincan'a geçerken, dönüşte de buradan Aras Vadisi boyunca Kağızman ve Erivan'a doğru giderken nivo³¹ tespit çalışmalarımı gerçekleştirme imkânı buldum. Bu, Gümrü meteoroloji istasyonundaki ve benim tarafımdan gerçekleştirilen Erzurum'daki barometrik gözlemlerle bir ilişki kurulabilmesi amacıyla yapıldı.

Böylelikle, Küçük Asya'nın bu parçasının fizyonomisi ile ilgili, tam anlamıyla sonlandırılmamış, bazı düzeltmeler ve tamamlamalar yapmaya olanak veren keşifleri ortaya koymak üzere çok miktarda gipsometrik kütle topladım.

Erzurum, Büyük Ermenistan'ın orta sıklıktaki dağlık kesiminin kuzey eğimindeki eteğinde bulunmaktadır. Bu kesim açık bir şekilde ülkeyi kuzey ve güney olmak üzere iki parçaya ayırırken, Fırat ve Murat'ı da birbirlerinden ayırmaktadır. (S.15) Kara ortası (Akdeniz – Medi-terrano) olarak da adlandırılan büyük volkanik aks daha önce de belirttiğimiz gibi bütün Asya kıtasından geçer ve Toros Dağlarının belkemiğini oluşturur. Ağrı Dağı'ndan başlayan bu merkez, önce çok yüksek ve kayalık olan tüm Küçük Asya volkanik dağlarının en düzgün ve tam çan formuna sahip Çetindağ ve Köseadağ tarakların üzerinde

²⁸ Büyük bir kısmını inceleme fırsatı bulduğum, birbirleri ile kesişen iki elementten oluşan Torosların iki zincirini keşfettim. Toros sıralarının büyük bölümünün genel yönlerini ortaya koyan son yükselti doğudan batıya bir etki gösterdi. Bu yükselti, güneybatıdan kuzeydoğuya doğru birbirleriyle paralel en eski yükselti sistemi ile önemli ölçüde değişmiş, biçimlenmeye uğramış yükseltidir. Yarıklar sisteminin bu son yönelimin orografik etkisi, Kafkas dağlarında hemen hemen hiç hissedilmemektedir.

²⁹ Jeodlar içi boş, küresel kayalardır. (ç.n)

³⁰ Gipsometrik: Değişik ölçekteki drenaj alanlarının (tek bir vadiden kıta ölçeğine kadar) yükseklik/alan dağılımını tanımlamaktadır. (ç.n)

³¹ Nivo: İki nokta arasındaki kot (seviye) farkının tespit edilmesi olarak ifade edilebilir. (ç.n)

batıya doğru uzanan uzun volkan sıralarından oluşur. Köseadağ'ın batısına doğru Palandöken adıyla bilinen Erzurum meridyeninde sönmüş volkanlar bulunmamaktadır. Palandöken ve Eğerlidağ merkezi, volkanik yükseltelerin külminatif noktalarıdır. Bu noktalar söz konusu merkezden batıya doğru eni yaklaşık olarak 10 verst genişliğinde büyük bir elips oluşturmaktadırlar. Bu büyük yükselti kraterinin kuzey uçurumu, üç derin vadi ile kesişmektedir. Vadiler, sistemin büyük iç dairesinden gelip derin uçurumların sonunda düzlüklerle birleşmektedirler. Suyun akışı ile büyük meyilli, yığışma ile oluşmuş, söz konusu vadilerin çıkışlarındaki zeminde uçurumlar oluşmuştur. Erzurum şehri, Palandöken'in eteklerinden dört verst uzaklıkta kurulmuştur. Çevresindeki yükseklik birbirine denk değildir. Sol tarafta, üzerinde kale ve eski şehir yerleşiminin bulunduğu yer daha yüksektedir. Yüksekliğin eşit olmaması, üst yüzeyi yığıntılarla kaplı kaya oluşumlarının denk olmamasından kaynaklı, daha önce meydana gelen yer olaylarıyla ilişkilidir.

21 Mayıs'ta Erzurum'da meydana gelen felaketin öngörülebilmesi mümkün değildi. Havanın nemli ve sıkıntılı olması, bununla birlikte belirgin bir sessizliğin hissedilmesinden başka belirti sayılabilecek bir durum söz konusu değildi. Deprem sabah saat 10.00'da çok sert vuruşlarla, dikey, yukarı ve aşağı doğru vuruşlarla, aynı zamanda yatay sarsıntılarla hissedildi. (S.16) Şehrin tüm sakinleri, sarsıntıların Palandöken ve Eğerlidağ'dan başlayıp, güneyden kuzeye doğru yöneldiği konusunda hemfikirdir. Boğuk ve kesik kesik bir gürültü şeklinde sarsıntılar aralıklı olarak yarım saat boyunca devam etti.

İlk vuruşlardan sonra 1800 ev tamamen kullanılamaz hale geldi, 1200 tanesi yarı yarıya kullanılabilir halde iken, 1200 tanesi de kısmen zarar gördü³². 600 civarında insan hayatını kaybetti, bununla birlikte yaralı sayısını net olarak aktarma şansı bulunmamaktadır. İlki kadar kuvvetli olmayan artçı sarsıntılar saat 11.00'den sonra başladı. Akşamüstü son güçlü sarsıntı da hissedildi. Bu felaketin meydana geldiği günden itibaren kırk gün boyunca aralıklı olarak sarsıntılar devam etti.

Kayıp ve zararların ayrıntılarına girmeden önce bir gerçek üzerinde durmak istiyorum: Deprem sonucunda ortaya çıkan verilere göre, sarsıntılar şehrin değişik yerlerinde farklı şiddetlerle hissedildi. Kalenin de üzerinde olduğu yüksek olan alan ve özellikle şehrin güneybatı kısmında daha fazla kayıp gözlemlendi. Şehrin ortasında bulunan büyük uçurumun dibinde kurulu olan

³² Tamamen yıkılmış binaların arasında Serasker Sarayı, Mahkeme, Askeri karargâh; yarı yarıya zarar görmüşlerin arasında Pervizoğlu Camii ve Ermeni (Aziz Georgiy), Rum ve Fransız kiliseleri.

Türk mahalleleri çok büyük zarar gördü. Erzurum'un doğu kesiminde bulunan Ermeni mahallesinde ise toplam on iki kişi hayatını kaybetti; bununla birlikte yine bu mahallede evler göreceli olarak daha az zarar gördü. Bu mahallede sağlam inşa edilmiş olan evlerin arasında bulunan kolay yıkılabilecek durumdaki evler bile durumlarını muhafaza ederek, sağlam kaldılar. Görünen o ki, depremin sonuçları arasındaki farklar, bizlere volkanik kökenli taşlarla inşa edilen yapıların mekanik yapılaşmada toprağa daha uyumlu olduğu konusunu açıklıyor.

(S.17) Bir başka ilginç olan olaydan bahsetmeden geçemeyeceğim. Pervizoglu Camisi'nin kubbesi, ilk vuruş sonrası bir tarafa doğru kaydı. Takip eden vuruş sonrasında kubbe eski yerini aldı.

Erzurum ve çevresinde 21 Mayıs'ta gerçekleşen depremin etkilediği alanın büyüklüğüne dair yaptığım araştırmalar şu sonuçları verdi: Merkez üssü Palandöken ve Eğerlidag'ın arasında kalan alanın olduğu vuruş ve hareket daireleri, Erzurum vadisini kuzeyden ayıran dağ sırasının gerisinde çok şiddetli etkilemedi. Dağ sırasının eğimi boyunca Karasu ve Hasankale vadileri ile fiziksel bir sınır oluşturan Palandöken'in doğuya ve kuzeye yönelen kollarında vuruşlar çok kuvvetliydi. Sarsıntı dalgaları, Hasankale şehrine güçlükle ulaşabildi. Bununla birlikte, Karasu vadisi bu sarsıntılarla kuvvetli bir şekilde sallandı. Sarsıntı kuzey yönünden Erzurum'a ve sonrasında da batıya doğru gittikçe azaldı. Aynı meridyen içerisinde, şehirden 60 verst uzaklıkta ise depremin hiçbir etkisi artık hissedilmiyordu. Hasankale, Artsati,³³ Ilıca sıcak su kaynaklarında 21 Mayıs'tan önceki ya da sonraki halleri arasında hiçbir fark gözlemlenmedi. Yegâne özel durum Karasu nehrinin, Palandöken kaynaklı vuruşların (güneyden kuzeydoğuya) suyunu kestiği yerde bir kaynama noktası yaratmasıydı. Erzurum'dan Erzincan'a yaptığım yolculukta, dergilerin ortaya koyduğu Erzurum depreminin büyüklüğü ve kapsadığı alan hakkındaki tüm hikâyeleri kayıt altına alma arzusu duydum. Erzurum'dan 150 verst uzakta bulunan Erzincan'da, bizim ülkemizde yayılan haberlere göre, toprak yarılmış ve yarım tabur askeri silahlarıyla birlikte yutmuştu. Söz konusu şehir Erzincan'da aslında en ufak bir sarsıntı dahi duyulmamıştı.

Geçen sene meydana gelen bu depremler üzerine olayların ayrıntılarına dair notları ortak aklın dağarcığına kazandırabildik ve bu sayede dağ sıralarının yükselmesinden kaynaklı sismik olayların arasındaki iç ilişkinin kabul edilmesi gerekliliğini hissetmekteyiz. (S.18) İki sarsıntı bölgesi Şamahı ve Erzurum, iki yükselti sistemi ile ilişkilidir: Birincisi plutonik Lagıç, diğeri ise volkanik

³³ Artsati: Yeşilyayla. Dumlu yakınlarındadır. (ç.n.)

Eğerliadağ. Aynı tip bu iki yükselti sisteminde dış formda da, içeriği oluşturan kısımların gruplandırmasında da kütlelerin iç mekanik yapısında da ifade edilmektedir. Aynı dağ oluşum kuralının etkisi, bu sistemlerin içinden dışına doğru etki eden vuruşların ve toprak sarsıntılarının devamlı yönünü belirlemektedir. Sönmüş bir volkan olan Ağrı Dağı, benzer bir üçüncü örneği bizlere sunar. 20 Haziran 1840 tarihinde meydana gelen ve bütün sistemi yukarıdan aşağıya sarsan deprem, dağın içerisinden büyük bir çatlak oluşmasına ve dolayısıyla Arguri vadisinin³⁴ oluşmasına sebep olmuştur. Erivan, Şerur ve Karabağ bölgesinde büyük kayıplara yol açmış olan tüm sarsıntı ve vuruşlar, doğudan batıya bu rota üzerinden gelmişlerdir. Aynı anda Aras Vadisi'nden Hazar Denizi'ne ve Taliş Hanlığı'na³⁵, kuzeyde Gümrü ve Tiflis'e kadar hissedilen güçlü yer sarsıntıları büyük bir ihtimalle asıl sarsıntının devamıydı ve geçen yıl merkez üsleri Şamahı ve Erzurum ile aynı zamanlarda sallanan Şuşa³⁶, Yelisavetapol³⁷ ve Tiflis ile paralellikler gösteriyorlardı. (Fransızcadan çeviren: A. Filadelfin)

Sonuç

Erzurum şehrini büyük oranda tahrip eden 1859 depremleri, Şamahı'nın ise idari pozisyonunu kaybedip, devlet kurumlarının Bakü'ye taşınarak ilçe merkezine dönüşmesine neden olmuştur. Çalışmamıza esas teşkil Abich'in bu depremler hakkındaki raporu ve Kafkaslardaki araştırmaları, şüphesiz bölgenin jeolojisine olduğu kadar tarihine dair de kaynak vazifesi görmektedir. Abich, Kafkas araştırmalarının bilimsel olarak çok özel bir yer edindiği kanısındadır. Ona göre Kafkasya, *volkanik incelemelerin hakikatin en gözle görülür kanıtlarıyla bulunduğu* yerd. Abich, 19. yüzyıldaki Jeoloji bilimine dair kavramsal tartışmalara Kafkasya'daki araştırmalarıyla yeni bir perspektif kazandıracığı düşüncesindedir. Ayrıca fiziksel şekillerin arasındaki bağıntıyı dağ sıraları üzerinden incelemeye çalışan Abich için Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki dağ sıraları eşsiz bir araştırma sahasıydı. Bu düzlemde adı geçen saha içinde kalan Şamahı ile Erzurum'da meydana gelen depremler üzerine yaptığı saha araştırmaları, argümanlarını ispatlaması ve araştırma verilerini doğrulaması adına Abich için bulunmaz bir fırsat olmuştu. Nitekim Abich, araştırmalarıyla Şamahı ile Erzurum depremlerinin iki yükselti sistemiyle ilişkili olduğu

³⁴ Arguri Vadisi: Günümüz Ermenistan sınırlarında bulunan bir vadi. (ç.n)

³⁵ Taliş/Lenkeran Hanlığı: 1736-1826 yılları arasında hüküm süren Güney Kafkasya'daki bir Azerbaycan hanlığıdır. (ç.n)

³⁶ Şuşa: Azerbaycan'da bir şehirdir. 1992'de Ermenistan tarafından işgal edilmiş olup günümüzde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin yönetimi altında bulunmaktadır. (ç.n)

³⁷ Yelisavetapol: Gence. (ç.n.)

neticesine ulaşmıştır. Bunlardan birincisi plutonik Lagiç, diğeri ise volkanik Eğerliadağ idi. Bunun yanı sıra hazırladığı rapordan da anlaşılacağı üzere, Abich'in verdiği bilgiler her iki şehrin jeolojisine ve deprem araştırmalarına olduğu kadar, tarihine de katkı sağlayacak bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Abich'in Erzurum depreminde Ermenilerin can ve mal kaybı hakkındaki şu tespitleri ise dikkate şayandır: *Bu mahallede (şehirde Ermenilerin yoğunlukta yaşadığı yer kastediliyor) sağlam inşa edilmiş olan evlerin arasında bulunan kolay yıkılabilecek durumdaki evler bile durumlarını muhafaza ederek, sağlam kaldılar. Görünen o ki, depremin sonuçları arasındaki farklar, bizlere volkanik kökenli taşlarla inşa edilen yapıların mekanik yapılaşmada toprağa daha uyumlu olduğu konusunu açıklıyor.* Bu bilgi, insanî yapıların, üzerine inşa edildiği toprakla uyumluluğu ilkesini bariz bir şekilde göstermektedir.

Erzurum depremi Osmanlı makamlarınca sadece sonuçları bakımından değerlendirilmişti. Depremin sebep olduğu can ve mal kayıpları ile maddi zararların bertaraf edilmesi gayreti Osmanlı idaresinin yegâne gündemi olmuştu. (Bu konuda S. Tozlu'nun adı geçen makalesine bakılabilir.) İdaresi altında bulunan Şamahı'nın yanı sıra Osmanlı egemenliğindeki Erzurum'da meydana gelen depremle de yakından ilgilenen Rus yönetiminin ise 18. yüzyıldan itibaren tedrici bir şekilde idaresini eline geçirdiği Kafkasları, bilhassa Rus Bilimler Akademisinin kurulmasıyla, bilimsel faaliyet mecrası haline getirdiği bu çalışmadan da anlaşılmaktadır (Hatta bu anlayışı çalışmamızın ilgili kısmında görüldüğü gibi İngiltere'nin Erzurum konsoloslarında dahi görmek mümkündür). Aradaki en belirgin fark, Osmanlıların depremin sonuçlarıyla, Rusların ise aynı zamanda sebepleriyle de ilgilenmiş olmasıdır.

KAYNAKLAR

Arşivler

BOA (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı):

İ.MMS (İrade Meclis-i Mahsus), nr. 15/629.

A.MKT.MHM (Sadaret, Mektubî, Mühimme Kalemi Evrakı), nr. 759/36.

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Akti, sabrannıye kavkazkoy arheografiçeskoj komissiej (AKAK), (1904), arhiv kantselyari glavnonaçalstvuyuşevo graşdanskoyu çastyu na kavkaz, tom: XII, Tiflis.

Gazeteler

CH (Ceride-i Havadis), nr. 941, 942.

Diğer Kaynaklar

- DALYELL, Robert A. O. (1861-1862), “Memorandum-Earthquake of Erzerum, June 1859”, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, Vol: VI, No: 2, pp. 62-64.
- ERGİN, Kâzım-GÜÇLÜ, Uğur-UZ, Zeki (1964), *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (Milâttan sonra 11 yılından 1964 sonuna kadar)*, İstanbul.
- İzvestiya kavkazkovo otdela Russkovo geografiçeskovo obşestva*, (1884-1885), Tom: VIII, No: 1, 1883, Tiflis, ss. 77.
- LYNCH, T.K. (1868-1869), “Letter from T.K. Lynch, Esq., F.R.G.S., on Consul Taylor’s Journey to the Source of the Euphrates”, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, Vol: XIII, No: 3, pp. 243-244.
- MILNE, J. (1912) “Catalogue of Destructive Earthquakes”, Report of the Eightieth Meeting of the British Association for the Advancement of Science, Porstmouth:1911, August 31-September 7, London, pp. 649-740.
- ÖCAL, Nevzat (1961), *1850 Yılına Kadar I-VII İntensiteli Türkiye Zelleleri Kataloğu*, İstanbul.
- ÖNGÖR, Sami (1954), *Coğrafi Keşifler ve Tetkik Seyahatleri Tarihi*, İstanbul, Maarif Basımevi.
- The Friend A Religious and Literary Journal*, (1860), Vol: XXXIII, No: 25, Seventh-Day, Second Month 25, pp. 194.
- TOZLU, Selahattin (2001), “Erzurum Tarihinde Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 22-23 Mayıs 2000, İstanbul, ss. 93-117.
- Zapiski kavkazkovo atdela imparatorskavo ruskavo geografiçeskovo obşestva* (1862), Knijka v izdannaya pod redaksiyey A.T. Filadelfina i L.P. Zagurskovo, Tiflis.
- <http://www.timeanddate.com/calendar/custom.html?year=1859&country=9&cols=3&df=1&hol=12706623>; <http://tureng.com/search/pentecost> Erişim tarihi: 4 Mart 2020
- https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/191/%D0%90%D0%B1%D0%B8%D1%85 Erişim tarihi: 5 Mart 2020.

TÜRKİYE'DE LİSANSÜSTÜ EĞİTİMDE KENTBİLİM VE ÇEVRE EĞİTİMİNİN AKADEMİK GÖRÜNÜMÜ

Eylem BEYAZIT¹ Esra ÇİFTÇİ²

Geliş: 04.05.2020 / Kabul: 11.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.731947

Öz

Türkiye'de kentleşme ve çevre eğitiminin gelişimini Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar götürmek mümkün olsa da asıl gelişmenin 1940'lardan itibaren olduğu görülür. Özellikle 2. Dünya Savaşı öncesinden başlayan sanayileşme ve onun yarattığı buhranın etkisi hem savaş döneminde hem de savaş sonrası dönemde bütün dünyayı derinden etkilemiştir. Kentlerin yeniden inşası süreci özellikle kentbilim eğitim ve çalışmalarının da itici gücü olur. Ancak 2000'li yıllara yaklaşırken artan kentsel sorunlara hızlı bir şekilde çevre sorunları da eklenirken, uluslararası toplum, sürece kayıtsız kalmayarak önemli adımlar atmıştır. Türkiye'de de bu önemli adımların kent ve çevre eğitimi bakımından üniversitelerin daha çok kamu yönetimi bölümlerinde öne çıktığı bilinmektedir. Özellikle kamu yönetimi lisansüstü programları, sosyo-ekonomik değişkenler ile kent ve çevre eğitiminde eleştirel düşünme arasında anlamlı ilişki kurmaya elverişli programlardır.

Bu çalışma Türkiye'de kamu yönetimi bölümlerinde lisansüstü olarak verilen kent ve çevre eğitimi üzerinden hem bir analiz yapmayı hem de bir gelecek perspektifi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sosyal bilimler enstitülerinde ilgili programların dağılımı, bu dağılımın vakıf ve devlet üniversiteleri için farklılaşmış farklılaşmadığı, derslerin hangi ana alanlarda toplandığı, günümüz sorun ve çözüm arayışlarına ne denli yanıtlar verebildikleri, dersi veren öğretim üyeleri arasında bir unvan farklılaşması olup olmadığı çalışmanın temel sorularındandır. Çalışmada farklılaşan ders isimlerine rağmen içeriklerin ve ders materyallerinin sınırlılığı ve bunun yanı sıra ders dağılımı ve dersi veren öğretim

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu Yerel Yönetimler Programı, eylmbyzt@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3432-5722>.

² Doktora Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, cfticsra7@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2775-4454>.

üyelerinin unvan farklılığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de kent ve çevre eğitimi açısından özellikle lisansüstü düzeyde yeni bir perspektife ihtiyaç olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Lisansüstü Eğitim, Kentbilim Eğitimi, Çevre Eğitimi.

ACADEMIC OVERVIEW OF URBAN SCIENCE AND ENVIRONMENTAL EDUCATION IN GRADUATE EDUCATION IN TURKEY

Abstract

Although, it is possible to drive up to the development of urbanization and environmental education in Turkey until the first years of the Republic, the actual development began in the 1940s. Especially the industrialization that started before the Second World War and the results of the war deeply affected the whole world both in the war and post-war period. The process of rebuilding cities is particularly the driving force behind urban science education and studies. However, while environmental problems are rapidly added to the increasing urban problems, the international community has taken important steps approaching the 2000s. At universities in Turkey these important steps in terms of urban and environmental education have been taken mostly in the public administration departments. Particularly, public administration graduate programs are suitable for establishing a meaningful relationship between socio-economic variables and critical thinking in urban and environmental education.

This paper aims to both make an analysis and reveal a future perspective through city and environmental education given as a graduate degree in public administration departments in Turkey. The main questions of the study are the distribution of related programs in social sciences institutes according to whether this distribution differs for private and public universities, how lessons can respond to current problem and solution searches, whether there is a title differentiation among faculty members who give these courses. In this study, it is remarkable that despite the different course names, the contents of the course and course materials are limited. In addition, the distribution of the courses and the title difference of the faculty members who give these courses are also notable. In this context, it is clear that there is a need for a new perspective in terms of urban and environmental education especially at postgraduate level in Turkey

Keywords: Public Administration, Graduate Education, Urban Science Education, Environmental Education.

Giriş

18. yüzyılda sanayi devriminin başlangıcı ile birlikte kentler, hızlı bir büyüme süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Kentlerde yaşanan bu fiziksel büyüme ve nüfus artışı, günümüzde de hızlı bir şekilde devam etmektedir. Bu hızlı kentsel gelişim, zamanla çevresel kalitenin bozulmasına, kentlerde nüfus yoğunluğuna, doğal kaynakların kirlenmesine ve yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Çarpık ve düzensiz kentleşme formu ile birlikte kentler çeşitli ekolojik sorunlara da kaynak olmaktadır. Zira kentin çevresinde yer alan kırsal alanlar artık farklı işlevler de üstlenmek durumunda kalmaktadırlar. Bu kısır döngü içerisinde yükseköğretim sisteminin farklı misyonları bulunmaktadır. Temel kentsel ve ekolojik kavram ve ilkeleri tanıyabilen, insanların kentsel ve çevresel alanlar üzerindeki etkisini irdeleyebilen, ülkemizin kentsel ve çevresel sorunlarını dünya sorunları ile karşılaştırabilen ve bu bağlamda kentsel ve çevresel sorunlara ilişkin küresel çözüm önerilerine Türkiye'nin ne ölçüde katkıda bulunabileceğinin analizini yapabilen, bireysel ve toplumsal düzeyde kentsel ve çevresel duyarlılığı gelişkin bireylerin sayısının artması bu misyonlar arasında sayılabilir. Artık günümüzde hızlı ve sadece çözüm arayışına odaklanan bir sürecin parçası olmadan “kent ve çevre” alanı ile kamu yönetimi arasındaki bağlantıları yeniden düşünmek ve bunun için çaba harcamak oldukça önem taşımaktadır.

Kent ve çevre sorunlarının çözülebilmesinde kent ve çevre bilinci yüksek, kentsel ve çevresel değerlere önem veren bir neslin gerekliliği göz ardı edilemez. Mevcut ve olası sorunların kalıcı bir şekilde çözüme kavuşturulabilmesi için öncelikle kent/insan/çevre uyumunun sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda kamu yönetimi lisansüstü programlarında kent ve çevre eğitimi büyük önem taşımaktadır. Zira bu alanda eğitim alan bireyler kentsel ve çevresel bilince sahip, geleceğin yönetici ve/veya akademisyenleri olma potansiyeline sahiptirler.

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler kent ve çevre sorunları bakımından birbirinden farklılık göstermektedir. Örneğin gelişmiş ülkelerdeki kirlenme genellikle “bolluk kirlenmesi” olarak görülmekte iken, gelişmekte olan ülkelerin kirlenme olayları; kötü ve yetersiz imkânlar ile sağlık, eğitim, barınma, temizlik ve işsizlik koşullarının ve ayrıca çarpık kentleşmenin sonucu olan bir “yoksulluk kirlenmesi” niteliğindedir (Gökçe, 1992). Bu nedenle kent ve çevre sorunları ile ilgili derslerin ülkenin sosyo-ekonomik şartları bağlamında ilgili alanlarla bağdaştırılması gerekmektedir. Bu anlamda kamu yönetimi lisansüstü programları sosyo-ekonomik değişkenler ile kent ve çevre eğitiminde eleştirel düşünme arasında anlamlı ilişki kurmaya elverişli programlardır.

Ülkemizde yükseköğretim kurumları ve lisansüstü programlar hızlı bir şekilde yaygınlaşmakta ve giderek çeşitlenmektedir. Özellikle lisansüstü programların ve derslerin alana en önemli katkısı bu eğitimi alanlara alandaki güncel gelişmeleri ve uygulamaları, aksaklıkları, eksiklikleri ve çözüm önerilerini yoğun bir biçimde verebilmesidir. Bu doğrultuda kamu yönetimi lisansüstü programlarında kent ve çevre eğitimine ilişkin derslerin durumunu ortaya koymak, bu programların kent ve çevre eğitimine katkısını ayrıntılı bir şekilde değerlendirmek açısından önemlidir.

Bu çalışma, kent ve çevre eğitimin Türkiye’de yeniden ele alınması sürecine katkı sağlamayı amaçlayan keşifsel nitelikte bir “durum analizi”dir. Çalışma sadece lisansüstü eğitimle sınırlandırılmıştır. Lisansüstü eğitimin niteliği hem o alandaki akademik nitelik ve durumu hem de lisans düzeyinde verilen ders ve içerikleri yakından ilgilendirmektedir. Çalışmada amaç, lisansüstü düzeyde kent ve çevre eğitiminin genel bir görünümü üzerinden bir durum analizi yapmaktır. Lisans düzeyinde de böyle bir incelemenin bu çalışmaya önemli katkılar sağlayacağı açıktır. Ancak bölüm sayısı, dersler ve ders içerikleri düşünüldüğünde binleri bulan bir veri sepeti ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle lisans programları üzerine ayrı bir çalışma daha yerinde olacaktır.

Çalışma devlet ve vakıf üniversitelerinde sosyal bilimler enstitüleri bünyesinde lisansüstü eğitim veren kamu yönetimi anabilim dallarının yanı sıra “kent ve çevre” ile ilgili anabilim dalları ile sınırlandırılmıştır. Tıp, işletme, bilgisayar ve yazılım temelli yenilikçi alanlara vakıf üniversitelerinin görece olarak artan ilgisi bilinmektedir. Kentleşme ve çevre sorunlarına eğilimde, en azından lisansüstü düzeyde bir farklılaşma olup olmadığı çalışma açısından anlam kazanmaktadır. Her geçen gün öne çıkan kentsel ve çevresel sorunlara devlet üniversitelerinin yanı sıra vakıf üniversitelerinin de ilgisi irdelenmeye muhtaçtır. Vakıf üniversiteleri “izledikleri strateji itibari ile kendileri gibilerinin yaygın biçimde benimsedikleri modellerden etkilenmektedir” (Üsdiken, Çakmaklı ve Topaler, 2017: 32). Dolayısıyla kent ve çevre eğitiminin dar bir alana sıkıştırıldığı ileri sürülebilir. Stratejik olarak vakıf üniversitelerinin kamu yönetimleri bölümlerine ilgisinin de az olduğu söylenebilir.

“Kamu Yönetimi” kavram olarak “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (SBKY)”, “Siyaset Bilimi” gibi isimleri farklı ancak programları genel anlamda kamu yönetimi eğitimi veren bölümleri de içine alan bir alana karşılık gelmektedir. Yükseköğretim Kurulu’nun da (YÖK) farklı isimlerdeki programları ortak bir isim altında birleştirme sürecinde genel olarak “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi” program ismi üzerinde uzlaşıldığı bilinmektedir.

Bu çalışmada; yazılı kaynaklar, internet kaynakları ve yapılan araştırmalardan yararlanılmıştır. Özellikle üniversitelerin web sayfaları teker teker taranmış, Bologna Bilgi Sistemleri incelenmiş ve YÖK'ün sunduğu istatistiklerden, verilerden faydalanılmıştır. Çalışmanın devamında lisansüstü kamu yönetimi programı ile birlikte üniversitemizin sosyal bilimler enstitülerinde salt kent ve çevre anabilim dallarında kent ve çevre eğitiminin durumu analiz edilmektedir. Son bölümde ise kamu yönetimi lisansüstü programları ve kent-çevre anabilim dallarının hangi alanlarda yoğunlaştığı, ders ad ve içeriklerinden yola çıkılarak tespit edilmektedir. Ayrıca bu dersleri veren öğretim üyelerinin unvanları belirlenerek, ağırlık verilen kent ve çevre derslerinin hangileri olduğunun çözümlenmesi hedeflenmektedir. Ders adları ve içerikleri incelendiğinde bu içeriklerin tek tek makalede verilmesi mümkün olmadığından ders isimleri bazında eke konulması uygun görülmüştür.

Bu doğrultuda çalışmada yanıt aranan sorular şunlardır:

Yukarıda sınırları belirlenen lisansüstü programlarda kent ve çevre eğitimi kapsamında;

- Kamu yönetimi bünyesinde “kent ve çevre” ile ilgili lisansüstü programlara sahip olan üniversiteler hangileridir?
- Devlet-vakıf üniversitesi ayrımı açısından programlarda bir değişiklik söz konusu mudur?
- Kent ve çevre derslerinin ders isimlerine ve içeriklerine göre dağılımı nasıldır?
- Dersleri veren öğretim üyeleri hangi unvanlara sahiptirler ve bu unvan dağılımı yüksek lisans ve doktora da ne gibi değişiklikler göstermektedir?

Bu sorular çerçevesinde şekillenen çalışmanın ortaya çıkan sonuçlarının kent ve çevre eğitimi alanında araştırma yapan araştırmacılar için yol gösterici olması ve bu konuda yapılacak diğer çalışmalara ve projelere kaynak oluşturması beklenmektedir. Lisansüstü programlarda kent ve çevre eğitiminin geçirmiş olduğu dönüşümü ortaya koymak bu konudaki güncel gelişmeleri anlamamıza yardımcı olacaktır.

1. Türkiye’de Çevre Eğitimi

Disiplinler arası bir çalışma alanı olan çevre eğitimi, kişileri daha çevre okur-yazarı (environmentally literate) yapmaya yönelten ve çevre ile çevre sorunlarına karşı değer ve tutumları oluşturan bilişsel ve duyuşsal amaçlara sahip bir alandır. Literatürde çevre eğitimi üzerine farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Çevresel eğitim, ekoloji pedagojisi, ekolojik öğrenme, doğa

deneyimi ve sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim bu yaklaşımların başlıcalarıdır (Gräsel, 2002). Çevre eğitimindeki geleneksel ve çağdaş eğilimlere bakıldığında, son dönemde çevre eğitiminin çevre koruma anlayışından artık çevrenin her boyutuyla toplumsal yaşamın bir parçası olduğu anlayışına doğru evrildiği bir geçiş söz konusudur (Sauvé, 2005). Dolayısıyla çevre eğitiminin ilk dönemlerinde merkeze konan kavramlar koruma ve doğa kavramlarıdır.

Çevre eğitiminin genel eğitim sistemi içerisinde özel bir eğitim alanı olarak yer edinmesi, çevre sorunlarına çözüm arayışlarının yoğunlaştığı 1970’li yıllara denk gelmektedir. Sanayi devriminin tetiklediği çevresel bozulmaların gündeme alındığı ve çözüm yollarının üretilmeye başlandığı bu dönemde çevre eğitimi, bu amaç doğrultusunda bireylerde gerekli biliş, duyuş ve davranış değişimi yaratmanın bir aracı olarak görülmüştür. İlk kez 1970 yılında Dünya Günü’nde planlanmaya başlayan çevre eğitimi “çevre korumanın” vazgeçilmez bir aracı olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Uluslararası düzeyde, çevrenin korunmasına kapsamlı olarak yaklaşan ilk kuruluş Birleşmiş Milletler (BM)’dir. BM, “İnsan Çevresi” adlı ilk toplantıyı 1972 yılında Stockholm’de düzenlemiştir. 1975 yılında Stockholm Deklarasyonu esas alınarak, BM Çevre Programı’na (UNEP) ilave olarak Uluslararası Çevre Eğitimi Programı (IEEP) başlatılmıştır. 1977 yılında Tiflis’te yapılan çevre eğitimine ilişkin hükümetlerarası konferansta, çevre eğitimi konusunda uluslararası işbirliğinin gereğine işaret edilerek UNESCO ve UNEP’in girişimlerinin tüm uluslararası toplumu kapsayacak şekilde genişletilmesi kabul edilmiştir. Tiflis’te düzenlenen Uluslararası Çevre Konferansı’nda çevre eğitimi, “eğitimin pratik çevre sorunlarının çözümüne, disiplinler arası bir yaklaşımla her bireyin ve toplumun etkin, sorumlu katılımını sağlamaya yönelmiş bir konu ve uygulama” olarak tanımlanmıştır (Özdemir, 2007: 25). Tiflis Konferansı’nın bildirgesi ve önerileri, çevre eğitiminin eğitim süreçlerine dâhil olmasında bir dönüm noktasıdır. Bu belgelerde ulusal ve uluslararası düzeyde çevre eğitiminin geniş çerçevesiyle birlikte niteliği, amaçları ve pedagojik esasları belirtilmektedir. Böylece çevre eğitiminin ilkeleri, amaçları ve uygulama yolları saptanmıştır (Tiflis Konferansı Sonuç Raporu, 1977).

1987 yılında UNESCO ve UNEP işbirliğiyle Moskova’da gerçekleştirilen Uluslararası Çevre Eğitim ve Yetiştirme Kongresi’nde üzerinde durulan konuların başında 1990’larda yürütülecek çevre eğitimi için Tiflis Bildirgesi çerçevesinde uluslararası stratejilerin saptanması gelmekteydi (Ünal ve Dımışkı, 1999). 1987 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” başlıklı rapor (Brundtland Raporu) ve 1992 tarihinde düzenlenen

BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, toplumsal hemen her kesimi içine alan katılımcı anlayışıyla öne çıkarken; bu zirvenin önemli bir çıktısı olan “Gündem 21” ve diğer ekler “çevre eğitime” yeni bir boyut katmıştır (Güneş ve Beyazıt, 2012). 1997 yılında, BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu’nun çalışma programının uygulanmasına katkıda bulunmak amacıyla Selanik’te, “Uluslararası Çevre ve Toplum Konferansı: Sürdürülebilirlik İçin Eğitim ve Toplum Bilinci” başlıklı bir konferans düzenlenmiştir. Sonuç bildirgesinin eğitimle ilgili maddeleri arasında Tiflis Bildirgesi’nin bütünüyle geçerli olduğu belirtilerek, sürdürülebilir kalkınma bağlamında eğitimde yapılması gereken düzenlemeler için esaslar oluşturulmuştur.

Ulusal düzeydeki çevre eğitiminde uygulamalara bakıldığında, çevre ile ilgili gelişmelerin aynı dönemlere denk geldiğini görmekteyiz. Kimi ülkeler çevre eğitime anayasal bir temelde, çevre hakkı kapsamında yer verirken, kimi ülkeler de doğrudan özel yasalarla çevre eğitimini güvence altına almaktadır. Ülkelerin anayasalarında çevre hakkına yer vermeleri, çevre eğitiminin uygulanabilirliği ve garanti altına alınabilirliği yönünden avantaj sağlamaktadır (Çolakoğlu, 2010: 152-153). 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir” ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade ile hem bireye hem de devlete aktif rol üstlendirilmiştir. Bireyin doğal ortamı algılayıp anlamlandırmasına ve çevre ile ilgili değerlerinin oluşmasına katkı sağlayan çevre eğitimi, bireylerin bu rollerini gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir.

UNESCO ile Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı’nın birlikte organize ettiği “Türkiye Çevre ve Öğretimi Ulusal Çevre Stratejisi ve Uygulama Planları Semineri”nde çevre eğitimi “bireylerde çevre bilincinin geliştirilmesi, çevreye duyarlı, olumlu ve kalıcı davranış değişikliklerinin kazandırılması ve doğal, tarihi, kültürel, sosyo-estetik değerlerin korunması, aktif katılımın sağlanması ve sorunların çözümünde görev alma” biçiminde tanımlanmaktadır. Netice itibarıyla çevre eğitimi; bireyin ve toplumun çevre bilincini kazanacağı, bugünün ve geleceğin çevresel sorunlarını ilgili disiplinlerle birlikte hareket ederek çözebileceği, bilgiler, değerler ve deneyimler edinebileceği kalıcı bir eğitim süreci olarak tarif edilmektedir (Çevre Müsteşarlığı, 1990).

Türkiye’de eğitim sistemi içerisinde çevre eğitimi ilkokullarda ve ortaokullarda ders olarak ve bazı derslerde ise ünite şeklinde yer alırken yükseköğretim seviyesinde çevre mühendisliği bölümlerinde çevre eğitimi dersi şeklinde verilmektedir. Ancak çevre dersi olarak bazı eğitim fakültelerinde;

ekoloji, toprak, flora-fauna konularında ziraat ve orman fakülteleri ile fen-edebiyat fakültelerinin biyoloji bölümlerinde; halk sağlığı kapsamında çevre ve sağlık ilişkisi konularına tıp fakültelerinde; kentleşme ve çevre anabilim dalları içinde de çevre politikalarına ilişkin dersler hem siyasal bilgiler, hem iktisadi ve idari bilimler fakültelerinde verilmektedir (Kızıroğlu, 2007: 534).

Geray (1997) çevre hakkında bilgilendirme ve buna ek olarak uzun vadede köklü çözümler yaratan, çevreyi biçimlendiren kararlar alınması konusunda siyasal ve aktöresel (moral, ahlaksal) bir uyanıklık, duyarlılık, bilinçlenme ve eylemde bulunma özelliklerini kazandırmayı amaçlayan eğitimi “çevre için eğitim” olarak tanımlamaktadır. Lisansüstü kamu yönetimi programlarında kent ve çevre eğitimi bu tanımlamanın sadece “çevre hakkında eğitim” kısmına denk düşmektedir. Posch (1993: 22-23) sorunların ciddi bir şekilde araştırılması gerektiğinin altını çizerek, insan yaşamının alternatif durumlarına yönelik bir vizyona sahip olduğunu öne sürmektedir. Bu düşüncesini çevre eğitimi alanına uyarlayarak “alternatif vizyonların yokluğu, belki de etkili çevre eğitimi önündeki en önemli engellerden biridir” şeklinde ifade etmektedir.

Çevresel kaygıların arttığı ve bu yönde bilincin geliştiği 1970’li yıllarda çevre eğitimi, “Çevre İçin Eğitim” odaklı iken, 1990’lı yıllara gelindiğinde ise, çevre eğitimine sürdürülebilirlik boyutu eklenerek çevreyi korumanın, geliştirmenin ve iyileştirmenin ülkelerin kalkınma önceliklerinin önünde bir engel olmadığı hususuna odaklanılmıştır. “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Eğitim” anlayışı günümüz çevre eğitiminin de çerçevesini oluşturmaktadır (Çolakoğlu, 2010: 169). Çevre hakkı başta olmak üzere farklı kavramlar üzerinden kurumsal çevre kararları yerel düzeyde uygulanmaya çalışılırken ulusal ve yerel düzeyde çevre eğitiminin gerekliliği de öne çıkmaktadır (Güneş ve Tek, 2016).

2. Türkiye’de Kentbilim Eğitimi

Türkiye’de kentbiliminin gelişme sürecinde Profesör Ernst Reuter önemli bir kilometre taşıdır. Reuter kentbilim alanına gerek yayınları ve gerekse eğitim amaçlı seminerleriyle katkılar sunmuştur. II. Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında, Ankara Üniversitesi’nde görev yapmakta olan Mehmet Emin Erişirgil, Almanya’yı terk ederek Türkiye’ye gelen Reuter’i Siyasal Bilgiler Okulu’nda “Kentbilim” adı altında toplanabilecek dersleri okutmak üzere davet etmiştir. 1938-1946 yılları arasında Siyasal Bilgiler Okulu’nda Şehircilik, Yerel Yönetimler ve Yerel Yönetimler Maliyesi derslerini veren; ülkenin dört bir yanında görev yapacak yöneticiler yetiştiren Mülkiye’de “Şehircilik” adıyla yeni bir kürsünün kurulmasını sağlayan ve İskân ve Şehircilik Enstitüsü’nün temellerini atan Reuter’in Türkiye’de kentleşme konularını teknik boyutun

ötesine taşıyan kişi olduğu söylenebilir (Keleş, Mengi ve Özgül, 2012: 11; Duru, 2018: 467). Ülkede, diğer yükseköğretim kurumlarında, kentbilim ders konularına, benzer konuların konabilmesi için 20-25 yılın daha geçmesini beklemek gerekmiştir. Bu yaklaşım yalnızca Siyasal Bilgiler Fakültesi ile sınırlı kalmamış ve zaman içerisinde Türkiye'nin başka yerlerindeki, başka fakültelerindeki akademisyenler de kentleşme ve siyaset arasındaki bağı göz önünde bulunduran çalışmalar ortaya koymaya başlamışlardır (Keleş, 1987: 175-176).

Keleş (1994: 45) bu durumu “*Ernst Reuter, 1938-1939 ders yılında Ankara’da Siyasal Bilgiler Okulu’nda Şehircilik, Yerel Yönetimler ve Belediye Maliyesi gibi dersler vermeyi başladığında, Türkiye’de hiçbir yükseköğretim kurumunda, kent yönetiminin ve planlamasının ekonomik ve sosyal yönleri, ayrı ayrı dersler olarak okutulmuyordu.*” biçiminde anlatmaktadır. Kentin ekonomik ve sosyal yönlerini öğreten bir dersin programa alınması döneme göre oldukça ileri bir adım sayılmaktaydı. Nihayetinde Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde, kentbilim eğitimi 1938 yılında Reuter ile başlamış ve 1942 yılından itibaren asistanı olan Fehmi Yavuz’la devam etmiştir (Keleş, 1987: 175-176).

Keleş (1994: 50) Reuter’in “Türk Kentbilimi” üzerindeki etkisinin üç kanaldan gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Birincisi, kentbilim uygulanmasının sorumluluğunu üstlenen yöneticilerin yetişmesine yaptığı katkıdır. İkinci olarak Reuter, Türkiye’de kentlerin gelişmesine, planlanmasına ve yönetimine ilişkin disiplinlerin, ilk kez sosyal bilimler çerçevesinde okutulmasını sağlamıştır. Üçüncü olarak da Türkiye’deki bilim çevrelerine, yöneticilere, belediyelere ve ekonomistlere hitap eden yayınları ülkenin geçmişini inceleyen kentbilimciler için büyük bir kaynak olmasının yanı sıra bugünün yöneticileri için de kullanılabilir kurallar değerini taşımaktadır.

Ernst Reuter (1943) kentlerin modern anlamda inşası sürecinde ortaya çıkan sorunların sadece teknik meselelerden ziyade sosyal ve iktisadi problemlerden kaynaklandığını belirtir. Dolayısıyla kentbiliminin teknik bir meseleden ziyade sosyal bilimlerin de bir meselesi olduğu Reuter’in katkılarıyla daha da anlam kazanmıştır. Reuter “Teknik, Güzel Sanatlar ve Şehrin İdaresi” adlı eserinde kentlerin yönetiminden ne anlamak gerektiğini izah etmektedir. Reuter’e (akt. Keleş, Mengi ve Giray, 2012: 26) göre 1940 yılının yönetim anlayışı ile 19. yy ile 20. yy yönetim anlayışı arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Eskiden yönetim kavramı güvenlik ve düzen kavramlarını karşılamaktadır. Bu nedenle o dönem çalışmalarında teknik ve ekonomik işlevler ön plandadır. Ancak Reuter bu işlevlerin güzel sanatları geri plana itmemesi gerektiğinin altını çizer.

Keleş’e (1987) göre Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde verilen kentbilim eğitimi, kent plancısı yetiştirmeyi değil, öğrencilere kendi mesleki, hayatlarında ihtiyaç duyacağı ek ve tamamlayıcı bilgileri kazandırmayı, kente ilişkin konularda doğru düşünebilmenin ve araştırmalar yapabilmenin yöntemlerini kazandırmayı amaçlamaktadır. Siyasal bilim doktorasında 1980’li yıllara kadar olan süre içerisinde, Kent Ekonomisi, Konut Politikası, Toprak Sorunları, Köy Kalkınması, Bölge Planlaması, Toplum Kalkınması gibi zorunlu ya da seçimler dersler ile seminerler her zaman yer almıştır (Keleş, 1987: 180).

Bugün söz konusu anlayışın temsilcileri yalnızca siyaset, kamu yönetimi gibi sosyal bölümlerde değil; mimarlık, mühendislik, şehir-bölge planlama gibi daha teknik alanlarda da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra üniversiteler, hem kentsel ve çevresel sorunlar konusunda çalışmalar yürütmek hem de kamu otoriteleri için bir danışma kurulu olarak hareket etmek amacıyla lisansüstü kent ve çevre programları ile çevre araştırma merkezleri de kurmuşlardır. Öyle ki Reuter’in söz konusu yıllarda sunduğu eserlerde Türkiye’de bu döneme ait kentleşme, kent planlaması, konut ve yerel yönetimler ile ilişkili sorun alanları ve bu sorun alanları için sunmuş olduğu çözümler günümüzde halen tartışılan konular arasında yer almaktadır.

Türkiye’nin son 15 yıl içinde geçirdiği dönüşümün en çarpıcı biçimde gözlemlendiği alanlardan biri de kentlerdir. Kırsal alanda yaşanan dönüşümden ayrı düşünülmemesi gereken bu süreç, kentlerin fiziki ve sosyal mekânlarını hızlı bir değişimle karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle 2000’li yıllar boyunca fiziki mekândaki değişime paralel olarak kentlerde ve kent dışı alanlarda yaşayanların mekânsal tecrübelerinin mekânı anlamlandırma ve deneyimleme biçimleri de dönüşmüştür. Artık kentleri yönetmek, kent kültüründen bağımsız olmayan bir kent yönetim anlayışını gerekli kılmaktadır (Tek ve Güneş, 2009). Kentlere ve kent yönetimlerine hâkim olan bütün dinamikler birlikte düşünüldüğünde, Türkiye’de akademik kent çalışmaları arzu edilen düzeyde olmasa da canlılık kaydettiği bir dönem yaşamaya başlamıştır. Araştırmaların, yayımlanan makale ve kitapların, yüksek lisans ve doktora çalışmalarının sayısındaki görece artış önemli bir canlılığın göstergesidir.

3. Kamu Yönetimi Lisansüstü Programlarında Kent ve Çevre

Kent ve çevre eğitimi, öğrencilerin farkındalıklarını artırarak sürdürülebilir bir kent ve çevre eğitimi sürecine katkı sağlayan önemli dayanaklardan biridir. Bu eğitim sürecinde öğrenciler kentsel ve çevresel algılama yöntemlerini geliştirebilme imkânına ve aynı zamanda kentsel ve çevresel sorunların yorumlanmasında farklı yaklaşımlar ortaya koyabilme potansiyeline sahip

olabilmektedirler. Kentsel ve çevresel eğitim öğrencileri kendi yakın çevrelerindeki sorunlara çözümler üretmeye teşvik edici bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda Demirkaya (2006: 213) yerel bilgi oluşturma ve geliştirme işleminin, mevcut bilgilerle gündelik hayata dayalı değerlendirilmenin bütünleştirilmesi yoluyla elde edildiğinin altını çizer ve bunun alana katkısının kentsel ve çevresel sorunların doğasını göz önünde bulundurup araştırma araçlarıyla bütünleşerek yerel fırsatların çoğunu yerine getirme becerisi kazandırdığını ifade eder (Demirkaya, 2006: 213). Türkiye'nin bu bilgi ve becerilerin kazandırılması konusunda yetkin bir eğitim sağlamak konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye Üniversitelerindeki Konu Portfolyosu (2011-2015)³

Halen Sorunlu/Parlamayı Bekleyenler	Parlayan Gruplar
<ul style="list-style-type: none">▪ PHY-Fizik (6661)▪ AGR-Tarım Bilimleri (4597)▪ MAT-Matematik (4581)▪ COM-Bilgisayar Bilimi (2820)▪ GEO-Jeoloji (2531)▪ MOL-Moleküler Biyoloji & Genetik (1776)▪ ECO-İşletme (1532)▪ SPA-Uzay Bilimi (525)	<ul style="list-style-type: none">▪ ENG-Mühendislik (12034)▪ CHE-Kimya (9566)
Zayıf Yanlar	Temel
<ul style="list-style-type: none">▪ P&A-Veterinerlik (6897)▪ MSC-Malzeme Bilimleri (6796)▪ SOC-Sosyal Bilimler, Genel (6606)▪ BIO-Biyoloji & Biokimya (5714)▪ NEU-Nörobilim & Davranış (3765)▪ PHA-Eczacılık & Toksikoloji (3499)▪ ENV-Çevre & Ekoloji (3341)▪ PSV-Psikiyatri/Psikoloji (2143)▪ IMM-Bağışıklık (2001)▪ MIC-Mikrobiyoloji (1023)▪ MUL-Multidisipliner (57)	<ul style="list-style-type: none">▪ CDM-Klinik Tıp (40598)

Kaynak: (Yükseköğretim Biyometrik Analiz, 2020)

YÖK istatistiklerinin ortaya koyduğu gibi özellikle kent, çevre ve ekoloji konularının zayıf yanlar içerisinde yer alıp, parlayan gruplar arasına girememiş olması akademik camiada dahi henüz tam olarak bir duyarlılığın gelişmemiş olmasının göstergesidir. Kentler ile ilgili çalışmalar özellikle “Sosyal Bilimler” bölümünde yer almaktadır. (Tablo 1)’de görüldüğü üzere sosyal bilimler bölümü

³ Yayın sayıları parantez içinde belirtilmiştir.

de içerik itibariyle çok fazla alanı içine dâhil etmesine rağmen zayıf alanlar arasında yer almaktadır. Bu zayıf alan içerisinde kent çalışmalarının sayısının azlığı da öngörülebilir.

Türkiye’de lisansüstü düzeyde kamu yönetimi öğretimi alanındaki son durum ve yapılanma; kent ve çevre alanı ile ilgili dersler, bu derslerin akademik kadrosunun ortaya konulmaya çalışıldığı bu çalışmada verilere üniversitelerin web sayfaları ve YÖK Bilgi Yönetim Sistemi aracılığıyla ulaşılmıştır. Türkiye sınırları içerisindeki üniversiteler dışında yer alan diğer yükseköğretim kurumları (5 adet askeri yükseköğretim kurumu, Polis Akademisi, 5 adet KKTC üniversitesi, Türki Cumhuriyetlerdeki 2 adet özel statülü devlet üniversitesi) ile Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi ve çalışma sürecinde lisansüstü kamu yönetimi öğretimi veren ancak daha sonra kapatılan TODAİE nitelikleri itibariyle araştırmanın dışında tutulmuştur.

Dünyada kamu yönetimi eğitimi ve öğretimi, üniversite programlarıyla lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde verilmektedir. Lisans ve lisansüstü düzeyde kamu yönetimi eğitimi ve öğretimi veren akademik birimler; “*Public Administration, Public Affairs, Public Health, Public Policy, Public Management, Political Sciences, Administrative Sciences, Government, Governance*” gibi isimlerden oluşmaktadır. Bu isimler aynı zamanda bu bölümlerde verilen derslerin adları da olmaktadır (Parlak, 2015: 56).

Türkiye’de kamu yönetimi eğitimi genellikle Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi adı altında verilmektedir. Bu ayrım Türkiye’deki kamu yönetimi bölümleriyle ilgili bir bakış açısı sağlar. Şener’e (2015: 488) göre Türkiye’nin en girişimci üniversiteleri dâhil kamu yönetimi bölümü açmak yerine siyaset bilimi ya da işletmeye yönelmişlerdir. Kamu yönetimi bölümlerinin giderek siyaset bilimi, işletme, uluslararası ilişkiler içerisinde erimekte olduğu görülmektedir. Bu erimeye en çok vakıf üniversitelerinde rastlanmaktadır.

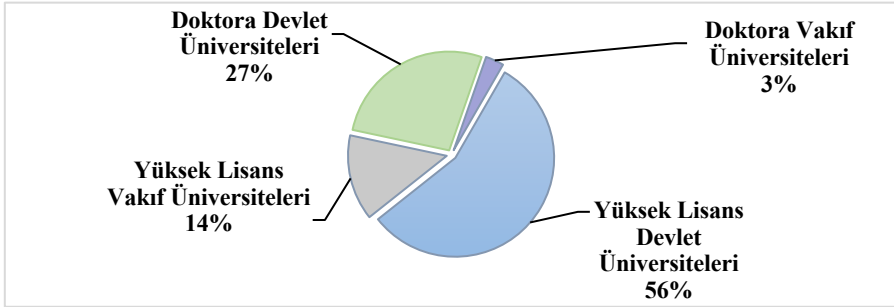
1970’li yıllarda kamu yönetimi alanında yetişen öğretim elemanı sayısı artmaya başlamıştır. 1970’lerin başlarında yurt dışında kamu yönetimi alanında doktora derecesi kazanıp Türkiye’ye dönen bazı akademisyenler o tarihte son derece sınırlı sayıdaki üniversitede mevcut olan kamu yönetimi bölümlerinde kadro bulunamadığı için üniversitelerin başka bölümlerinde (örneğin işletme, iktisat, sosyoloji, eğitim yönetimi) ya da TODAİE’de görev almışlardır. Ayrıca, söz konusu öğretim elemanlarının katkılarıyla bu yıllarda, kamu yönetimi alanında çok sayıda eser yayımlanmış ve bu durum kamu yönetimi lisans ve özellikle de lisansüstü öğretimine olumlu katkılar sağlamıştır. Türkiye’de kamu

yönetimi öğretimi yapan kurumlar arasındaki yaklaşım farklılıkları da daha belirgin hale gelmiştir (Ömürgönülşen, 2010: 130). Bu yaklaşım farklılığı lisansüstü kent ve çevre eğitimine de yansımaktadır.

Türkiye’deki kamu yönetimi eğitimi yüksek lisans ve doktora programlarında çeşitlilik göstermektedir. Bu durum üzerinde bölümlerin ilk kuruluş aşamasında yer alan kurucu akademisyenlerin ve bölümlerdeki günümüz akademisyenlerinin çalışma alanlarının etkili olduğu söylenebilir. Bu açıdan kamu yönetimi eğitimi ve öğretiminin lisansüstü düzeyinde lisans düzeyindeki gibi bütün üniversitelerde aynı programların yer aldığını söylemek mümkün değildir. Lisansüstü düzeyde ise “Sosyal Bilimler Enstitüsü” çatısı altında yer alan anabilim dalları aracılığıyla eğitim ve öğretim verilmektedir.

Kamu yönetimi lisansüstü programlarında kent ve çevre konusuna ilişkin derslere hem yüksek lisans, hem de doktora da yer verilmektedir. Ayrıca bazı üniversiteler, Sosyal Bilimler Enstitüsü içerisinde doğrudan kent ve çevre lisansüstü programları da açmışlardır. Buna rağmen, kentsel alanın, çevrenin ve çevre sorunlarının disiplinler arası niteliğinin göz ardı edilmesi uygulamada programlara da yansımıştır demek yanlış olamaz.

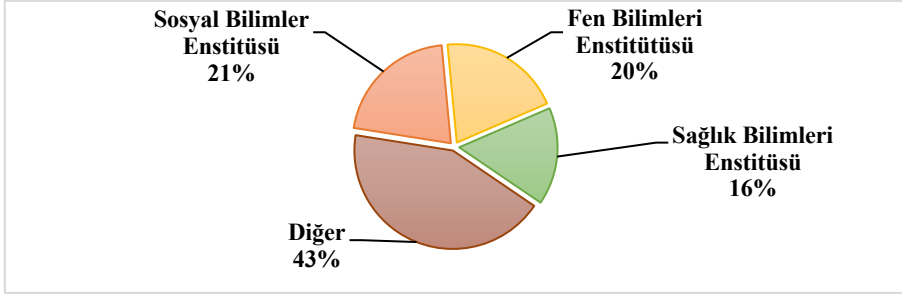
Grafik 1. Türkiye’deki Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Lisansüstü Programlar

Kaynak: (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2020)

YÖK’ün verilerine göre ülkemizde yüksek lisans yapan öğrenci oranı devlet üniversitelerinde %56 iken vakıf üniversitelerinde bu oran %14’tür. Doktora eğitimi ise devlet üniversitelerinde %27’dir. Vakıf üniversitelerinde oran %3 ile oldukça düşüktür.

Grafik 2. Türkiye’deki Enstitüler İçerisinde Sosyal Bilimler Enstitüsünün Yeri

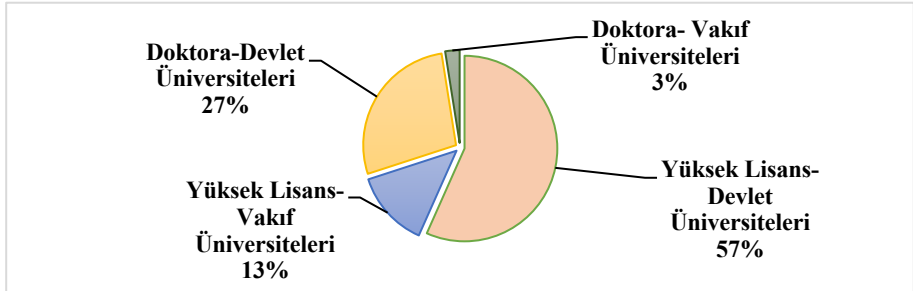

Kaynak: (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2020)

YÖK’ün sayısal verilerinde görüldüğü sosyal bilimler enstitüleri, enstitüler içerisinde yüzde %21’lik bir orana sahiptir. Sayısal olarak ifade etmek gerekirse Türkiye’de 132 tane sosyal bilimler enstitüsü bulunmaktadır. Bunlardan 90 tanesi devlet, 42 tanesi vakıf üniversitesindedir. Bu yüzdeler pay içerisinde yer alan kamu yönetimi içerisinde “kent ve çevre” alanı da yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi oldukça dar bir alana sahiptir.

Türkiye’de 2020 yılı itibarıyla 130’u devlet, 73’ü vakıf olmak üzere toplam 203 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerden 125 üniversitede Kamu Yönetimi Bölümü vardır. 104’ü devlet, 21’i ise vakıf üniversitesidir. Kamu Yönetimi Bölümlerinin 67’sinde tezli/tezsiz yüksek lisans ile doktora eğitimi verilmektedir. Vakıf üniversitelerinin ise 16’sında lisansüstü eğitim verilmektedir. Bu sayıları oranladığımızda lisans ve lisansüstü eğitim programlarında kamu yönetimine verilen ağırlığın paralel olduğu görülmektedir. Lisans eğitiminin %60.3’ünü, lisansüstü eğitimin ise %62.8’ini kamu yönetimi eğitimi oluşturmaktadır.

Grafik 3. Kamu Yönetimi ve Kent&Çevre Lisansüstü Programları

Kaynak: (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2020)

Grafik-3'te görüldüğü üzere Türkiye'de kamu yönetimi ile kent ve çevre alanıyla ilgili lisansüstü eğitimi en çok devlet üniversitelerinde verilmektedir. Söz konusu alanlarda lisansüstü eğitim ise en çok yüksek lisans programlarında yoğunluk kazanmıştır. Vakıf üniversitelerinde ise sayı özellikle de doktora programı kapsamında oldukça düşüktür. Vakıf üniversitelerinde dikkat çeken bir diğer olgu lisansüstü eğitimde Fen Bilimleri Enstitüleri bünyesinde özellikle Şehir ve Bölge Planlama ile Mimarlık programlarında “kent ve çevre” program ya da derslerine yer verilmesidir.

Sosyal Bilimler Enstitülerinde spesifik bir şekilde salt “kent ve çevre” ile ilgili lisansüstü programa sahip olan üniversiteler ve program adları Tablo-2'deki gibidir.

Tablo 2. Üniversitelere Göre Kent&Çevre Lisansüstü Programları

Üniversite Adı	Programın Adı
Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	▪ Kent Çalışmaları Tezli YL
Aksaray Üniversitesi	▪ Kent Sosyolojisi Tezli YL
Ankara Üniversitesi	▪ Kent ve Çevre Bilimleri Tezli YL ▪ Kent ve Çevre Bilimleri Tezsiz YL ▪ Kent ve Çevre Bilimleri Doktora ▪ Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı altında Tezli YL ve Doktora ▪ Su Politikaları ve Güvenliği Anabilim Dalı altında Tezli YL ve Tezsiz YL
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	▪ Kentleşme ve Çevre Sorunları Tezli YL
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	▪ Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları Tezli YL
İnönü Üniversitesi	▪ Kentleşme ve Çevre Sorunları Tezli YL ▪ Kentleşme ve Çevre Sorunları Doktora
İstanbul Üniversitesi	▪ Yerel Yönetimler Kent ve Çevre Çalışmaları Tezli YL ▪ Yerel Yönetimler Kent ve Çevre Çalışmaları Tezsiz YL
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	▪ Yerel Yönetimler ve Şehircilik Tezsiz YL
İstanbul Şehir Üniversitesi	▪ Şehir Çalışmaları Tezli YL ▪ Şehir Çalışmaları Tezsiz YL
Kapadokya Üniversitesi	▪ Kent, Çevre ve Yerel Yönetimler Tezli YL ▪ Kent, Çevre ve Yerel Yönetimler Tezsiz YL
Kocaeli Üniversitesi	▪ Kentleşme ve Çevre Sorunları Tezli YL
Marmara Üniversitesi	▪ Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Tezli YL ▪ Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Doktora

Ortadoğu Teknik Üniversitesi	<ul style="list-style-type: none">▪ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Tezli YL▪ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Doktora
Pamukkale Üniversitesi	<ul style="list-style-type: none">▪ Kamu Yönetimi ve Kent Çalışmaları Tezli YL▪ Kamu Yönetimi ve Kent Çalışmaları Tezsiz YL
Sakarya Üniversitesi	<ul style="list-style-type: none">▪ Kentsel Dönüşüm Tezsiz YL▪ Mahalli İdareler ve Şehircilik Uzaktan Eğitim Tezsiz YL

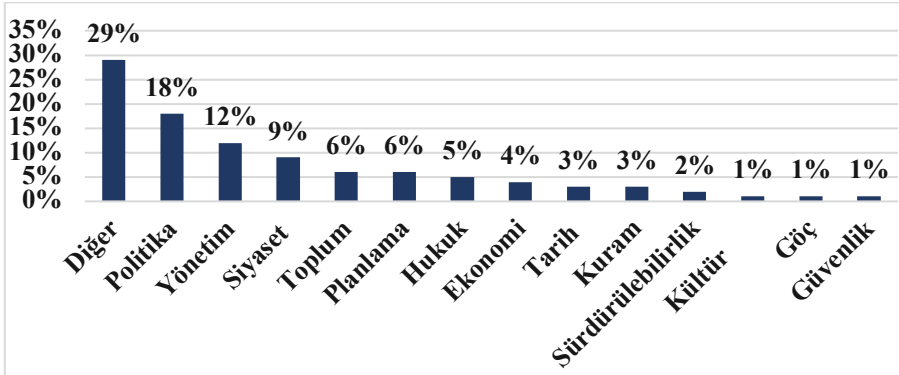
Kaynak: (Üniversitelerin web sayfaları)

Tablo 2’de görüldüğü gibi 15 üniversitede 27 adet tezli/tezsiz yüksek lisans ve doktora programı kent ve çevre başlığını taşımaktadır. Bunun dışında Grafik-2’de yer alan sosyal bilimler enstitülerinin birçoğunda kamu yönetimi anabilim dalları bünyesinde kent ve çevre eğitimi verilmektedir.

Lisansüstü programlarda müfredatta yer alan ders isimleri, kent ve çevre konularında özellikle hangi alanlara odaklanıldığına dair bir çerçeve çizer. Kent ve çevre ile ilgili derslerin yer aldığı tablo ekte sunulmuştur (Ek-1).

Bu bağlamda kamu yönetimi lisansüstü programlarında ders adlarına göre kent ve çevre eğitimi ile ilgili bilgileri grafik üzerinde şu şekilde göstermek mümkündür:

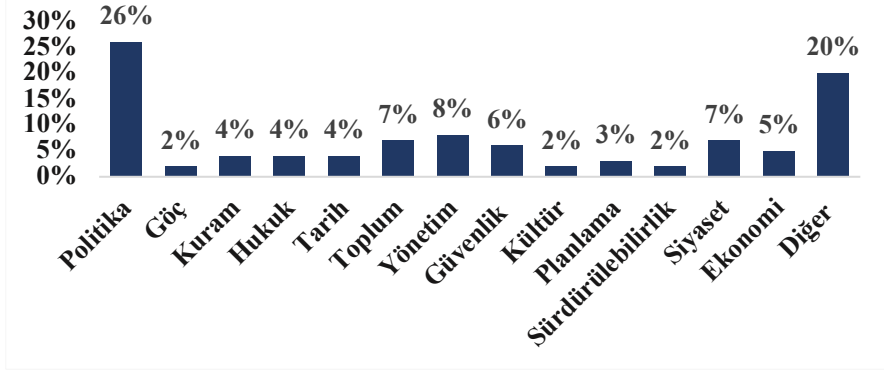
Grafik 4. Yüksek Lisans Programlarında Ders Adlarına Göre Kent&Çevre ile İlgili Derslerin İçerik Dağılımı

Yüksek lisans programlarında ders çeşitliliğinin fazla olduğu görülmektedir. Bu çeşitlilik genellikle çevre ve kentleşme sorunlarına yönelik konular üzerinden şekillenmektedir. Bu kapsamda genellikle “Kentleşme ve Çevre Sorunları” dersi öncelikli olmakla birlikte, “Çevre Sorunları ve İklim Değişikliği”, “Kent: Sosyal ve Yönetimsel Sorunları”, “Metropolitan Yerleşim

Sorunları”, “Kent Planlaması ve Sorunları”, “Küresel Çevre Sorunları”, “İklim ve Su Politikaları” gibi derslere yer verilmektedir. Kentsel dönüşüm, etik ve felsefe, ÇED gibi konular çeşitlilik sağlayan konulara örnektir.

Grafik 5- Doktora Programlarında Ders Adlarına Göre Kent&Çevre ile İlgili Derslerin İçerik Dağılımı

Doktora programlarında ders adlarında değişiklik ve çeşitlilik oldukça ilginçtir. Güncel kent ve çevre kavramlarının değişen yapısı ders adlarına da yansımıştır. “Kentleşme Politikaları”, “Uluslararası Çevre Politikaları” vb. niteliğe sahip derslerin dışındaki neredeyse bütün kent ve çevre ile ilgili dersler yüksek lisans derslerinden farklı isimlere sahiptir. “Kent ve Sinema”, “Mezarlıklar ve Mezarlık Yönetimi”, “Kentsel Ayrışma”, “Yeni Dünya Düzeni ve Kentsel Politikalar”, “Kıyı ve Deniz Alanları Yönetimi”, “Küresel İklim Siyaseti”, “Postmodern Dönemde Çevre ve Kalkınma Politikaları”, “Çevreci İdeolojiler ve Toplumsal Hareketler”, “İklim Değişikliği ve Stratejik Yaklaşımlar” ve “AB’de Çevre Yönetimi ve Uluslararası Politik Etkileşim” şeklinde isimlere sahip dersler bu çeşitliliğe örnek olarak gösterilebilir. Ancak birçok derste, ders adlarındaki bu değişiklik ve çeşitliliğin ders içeriklerine yansımadağının altını çizmek gerekir. Zira yüksek lisans ve doktora derslerinde isim değişikliklerine karşın içerikler birbirine çok benzemektedir. Sadece spesifik dersler içerik olarak farklı kazanımlar sağlamaktadır.

Yüksek lisans ve doktora programlarında kent ve çevre derslerinin içeriklerini genel olarak aşağıdaki şekilde tablolastırmak mümkündür.

Tablo 3. Yüksek Lisans ve Doktora Programlarında Kent&Çevre Derslerinin İçeriklerinin Karşılaştırması

<i>Ders İçerikleri</i>	<i>Yüksek Lisans</i>	<i>Doktora</i>
<i>Güvenlik</i>	% 1	% 6
<i>Göç</i>	% 1	% 2
<i>Kültür</i>	% 1	% 2
<i>Sürdürülebilirlik</i>	% 2	% 2
<i>Tarih</i>	% 3	% 4
<i>Kuramlar</i>	% 3	% 4
<i>Ekonomi</i>	% 4	% 5
<i>Hukuk</i>	% 5	% 4
<i>Planlama</i>	% 6	% 3
<i>Toplum</i>	% 6	% 7
<i>Siyaset</i>	% 9	% 7
<i>Yönetim</i>	% 12	% 8
<i>Politika</i>	% 18	% 26
<i>Diğer</i>	% 29	% 20

Doktora ve yüksek lisans programlarında ders adlarının genellikle kent/kentleşme/çevre politikası paralelinde olduğunu söylemek mümkündür. Yüksek lisans ve doktora programları ders içerikleri bakımından karşılaştırıldığında; doktora programlarındaki kent ve çevre ile ilgili ders çeşitliliğinin yüksek lisansdaki derslere göre nispeten daha az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, doktora programlarında politika ağırlıklı derslere yer verilmesidir. Yüksek lisansta ders adı ve içerik çeşitliliği daha fazla olduğu için politika ağırlıklı derslerin yoğunluğunun görece daha az olduğu ileri sürülebilir. Burada genellikle kent ve çevre konularının, başta siyasal ve yönetsel olmak üzere hukuksal ve planlama ile ilgili boyutlarına yer verilmektedir. Ders isimlerinden yola çıkarak yüksek lisansdaki farklılığın nedenini özellikle profesör olmayan diğer unvanlardaki akademisyenlerin doktora çalışma alanlarına uygun derslerin açılmasına ön ayak olmalarına bağlamak mümkündür.

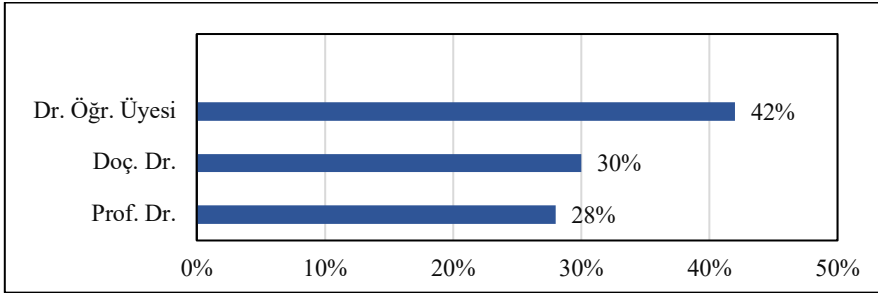
Doktorada ise güvenlik, ekonomi, toplum, tarih, kuram, kültür ve göç konularına daha fazla yer verilmektedir. Ekonomi, çevre ve toplum bileşenlerinden oluşan bir kavram olan sürdürülebilirlik konusuna ise yüksek lisans ve doktora programlarında eşit düzeyde yer verilmektedir. Ayrıca her iki programda da belirlenen konu başlıkları arasına girmeyen ve “diğer” başlığı altında sınıflandırılan grupta genellikle kent ve çevre sorunlarına ilişkin derslere yer verilmektedir. Bu başlık altındaki dersler “Uluslararası İşbölümü ve Yeni

Kentsel Politikalar” gibi derslerdir. Sonuç olarak karşılaştırmalı değerlendirmeler durum analizi yapmak açısından önemlidir.

“Türkiye’de Kentbilimi Eğitimi” başlığı altında belirtildiği gibi Siyasal Bilim doktorasında 1980’li yıllara kadar, Kent Ekonomisi, Konut Politikası, Toprak Sorunları, Köy Kalkınması, Bölge Planlaması, Toplum Kalkınması gibi zorunlu ya da seçimlik dersler ile seminerler sıklıkla yer almakta iken günümüz doktora konuları ile karşılaştırıldığında o dönemden bu güne kalkınma, planlama ve ekonomi konularının artık politika konularının oldukça gerisinde kaldığını söylemek mümkündür.

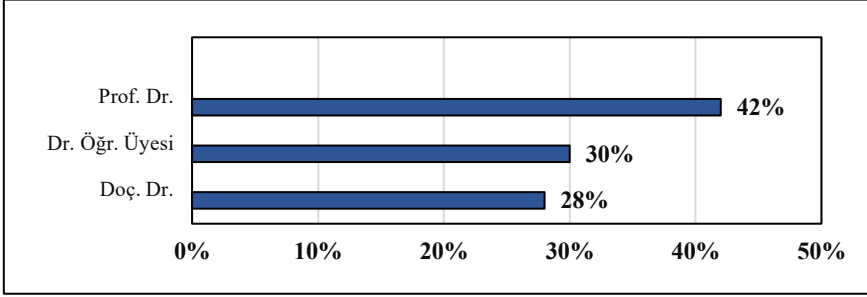
Lisansüstü kent ve çevre eğitiminde bu eğitimi alanların bireysel farklılıkları, ihtiyaçları, bakış açıları, sınırlılıkları fark edilerek düzenlenen eğitim programlarının uygulayıcısı olan öğretim üyeleri sürecin önemli aktörleridir. Öğretim üyeleri öğretim dönemi sürecinde, kent ve çevre eğitimine ilişkin konularla ilgili materyaller geliştirerek ve farklı görüşlere destek vererek öğrencileri kent ve çevre eğitiminde eleştirel düşünme becerilerini ortaya çıkaran çalışmalara yönlendirebilirler (Arslan, 2011: 67-68). Zira lisansüstü kent ve çevre eğitiminde her ne kadar çeşitli dersler yer alsada, üniversitelerin Bologna Bilgi Sisteminde yer alan verilerden ders sürecinin hem yüksek lisans hem doktora programlarında benzer kent ve çevre ders kitapları üzerinden yürütüldüğü görülmektedir.

Grafik 6. Yüksek Lisans Programlarında Kent&Çevre Derslerini Veren Öğretim Üyelerinin Unvan Dağılımı

Yüksek lisansta kent ve çevre derslerini en fazla %42 oran ile doktor öğretim üyeleri vermektedir. Profesörler ise %28 ile daha düşük bir orana sahiptir. Doçentler de %30’luk bir payı oluşturmaktadır.

Grafik 7. Doktora Programlarında Kent&Çevre Derslerini Veren Öğretim Üyelerinin Unvan Dağılımı

Devlet ve vakıf üniversitelerinde doktora programlarında kent ve çevre derslerini veren öğretim üyelerinde profesör sayısı daha fazladır. %42 orana sahip olan profesörleri birbirine yakın oranlar ile doçentler (%28) ve doktor öğretim üyeleri (%30) izlemektedir.

Sonuç

Genel anlamda sosyal bilimlerin özel anlamda ise kamu yönetiminin yükseköğretim sistemi içerisindeki yerinin belirsizliği, günümüzde geçerliliğini koruyan güncel bir tespittir. 1980’li yıllardan günümüze kadar kamu yönetimi konusunun “kamu” kısmının geri plana atılarak daha çok yönetim kısmının sorgulandığı bir yükseköğretim politikasının varlığı söz konusudur. Bu durum lisansüstü kamu yönetimi programlarında da yönetim boyutunun politika boyutunun gerisinde kaldığı sonucu ile örtüşmektedir. Diğer yandan politika yöneliminin kent ve çevre alanına bu denli yayılmış olması buradaki diğer unsurları ortadan kaldırmaktan ziyade, onu diğer disiplinlerle bir araya getiren bir araç olarak da değerlendirilebilir.

Kamu yönetimi programları eğitim sisteminde yeterince geniş yer tutsa da kent ve çevre lisansüstü programlarının sayısının yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Lisansüstü programlarda kent ve çevre eğitime en fazla devlet üniversiteleri yer vermektedir. Vakıf üniversitelerinde lisansüstü eğitime yeterince yer verilmemesinin nedenini kamu yönetimi bölümlerinin vakıf üniversitelerinde düşük bir paya sahip olmasına bağlamak mümkündür. Devlet üniversitelerinde kent ve çevre eğitimi kapsamının geniş olmaması ise, bölümdeki öğretim üyelerinin çalıştığı alanlar ile sınırlı kalınarak derslerin açılması ile ilişkilendirilebilir.

Bununla birlikte “kent ve çevre” lisansüstü eğitimi alan bireylerin bu diploma ile mesleki hayatlarına ne gibi katkılar sunacağına dair belirsizlik

üniversitelerin bu alana daha az yatırım yapmasına neden olmaktadır. Bireylerin, kent ve çevre çalışmalarının kendi mesleki geleceklerine olumlu yansıtacağını düşünüp bu yönde yoğun çaba harcamalarına karşın; bu alanla ilgili kamu kurumlarında istihdam edilmemeleri söz konusu alana ilgi ve talebi azaltmaktadır. Bu yüzden disiplinin geleceği bakımından kamu kurumları kent plançılarının yanında sosyal bilimler alanında da “kent ve çevre” konusunda lisansüstü yapan bireyleri kadrolarında tercih etmelidir. Böylelikle talebin ve ilginin artması devlet ve vakıf üniversitelerinin de alana yatırım yaparak ilgili akademik merkezleri, anabilim dallarını arttırmalarına; daha nitelikli ve çeşitli hale getirmelerine neden olacaktır. Akademisyen sayısının artması ve yeni istihdam olanakları ile kent ve çevre konusunda ciddi bir baskı grubunun da ortaya çıkması sağlanabilir.

Kamu yönetimi lisansüstü program müfredatları kent ve çevre açısından geniş bir yelpazeye sahiptir. Dersler özellikle doktora “ders adı” olarak çeşitlenmektedir. Kent ve çevre derslerinin nicelik olarak fazlalığının yanında, nitelikleri de oldukça önemlidir. Ders adı çeşitliliği her ne kadar geniş bir yelpazeye yayılsa da derslerin içerik çeşitliliği sınırlıdır. Bunu sınırlayan başlıca etken ise derslerin aynı temel kent ve çevre materyalleri üzerinden yürütülmesidir. Çalışmada doktora programlarında profesörlerin ağırlığı söz konusu iken yüksek lisansta Dr. öğretim üyelerinin ağırlığı göze çarpmaktadır. Doktora programlarında “politika” ağırlıklı ders ve içerikler ağırlıkta iken, yüksek lisansta “politika”nın yanında, ağırlıklı olarak lisans derslerinin uzantısı denebilecek derslerin (kent ve çevre sorunları, kentleşme ve çevre sorunları gibi) öne çıktığı görülmektedir. Derslerde faydalanılan materyallerin ve okutulan kaynakların çeşitliliğinin artırılması, lisansüstü kamu yönetimi eğitiminde daha nitelikli bir kent ve çevre eğitim yapısının kurulabilmesi fırsatını yaratacaktır.

Çevre politikası gibi görece daha yeni ve bilimsel bulguların politikaları şekillendirme sürecinde özel önem taşıdığı bilinmektedir. Orhan (2013), Türkiye’de çevre politikaları bağlamında kurumların işleyişini ve ülke siyasetini şekillendiren kurumsallaşmış söylemlerin, çevre politikalarının belirlenmesi ve uygulanması sürecini etkilediği vurgular. Özellikle sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma konuları etkili politika söylemleri olarak sıkça gündeme gelmektedir. Ancak bu söylemler yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle kamu yönetimi lisansüstü eğitiminde, kent ve çevre politikaları derslerinde sürdürülebilirlik konusu ön plana çıkarılmalı ve programdaki ekonomi, kalkınma ağırlıklı kent ve çevre derslerinin çok gerisinde olmamalıdır.

Kamu politikaları analizinin diğer sosyal bilim disiplinlerinden etkilenecek kullandığı modeller, kentsel ve çevresel politikaların incelenmesinde

de kullanılabilir. Bu inceleme için kamu yönetimi lisansüstü programlarında politika analizi derslerine daha sık yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca kentsel ve çevresel konular üzerindeki karar vericiler başta olmak üzere diğer tüm aktörler ile yapılacak olan nitel ve nicel çalışmalar, kent ve çevre alanında kamu yönetimine yeni bakış açıları sunacaktır. Kamu yönetimi programlarında anlatılanlar ile politika analizinden çıkarılan sonuçların bağdaştırılmaya çalışılması, hem kamu yönetimini anlamlandırma hem de kent ve çevre sorunlarını çözme sürecinde yeni bir perspektif sağlayacaktır.

Bugünün hızlı ve sadece çözüm arayışına odaklanan bir bilgi üretim sarmalına kapılmadan, kent ve çevre alanı ile kamu yönetimi arasındaki bağlantıları yeniden düşünen ve düzenleyen bir çaba ön planda olmalıdır. Ayrıca kamu yönetimi kapsamında verilecek olan kent ve çevre eğitiminde amaç, içerik ve yöntemin açıkça ortaya konulması gerekir.

Ülkemizde yükseköğretim kurumları ve lisansüstü programların sayısı gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve giderek çeşitlenmektedir. Ortaya çıkan bu zenginliğin etkili bir biçimde değerlendirilebilmesi, gerek disiplinler arası gerek üniversiteler arası işbirliğine dayanmaktadır. Ayrıca bunu gerçekleştirebilmek sadece ilgili bölümlerin ya da akademisyenlerin kişisel çabalarına bağlı değildir. Multidisipliner bir işbirliği ve ortak çaba gerekmektedir.

Kamu yönetimi eğitiminde yaşanan değişim ve dönüşümlerin kent ve çevre eğitime doğrudan yansdığı görülmektedir. Kent ve çevre eğitimi ile kamu yönetimi birbirinden bağımsız değildir ancak bu etkileşimin tek yönlü değil de karşılıklı olması alana daha fazla katkı sağlayacaktır. Kamu yönetimi lisansüstü programlarında verilen dersler ve yapılan çalışmalar kentbilimine ve çevre yönetimine yön verir nitelikte olmalıdır. Uluslararası üniversitelerin ilgili programlarını da dikkate alan ve bunun yanı sıra Türkiye’nin de kendi özgül koşullarını gözeterek bir anlayışla lisansüstü programların yeniden ele alınması yerinde olacaktır. Bu anlamda politik, toplumsal vb. dinamiklerden etkilenen kent ve çevre eğitimi, lisansüstü eğitimde farklı boyutlarda ele alınmalıdır.

KAYNAKLAR

ARSLAN, Serhat (2011), *Çevre Eğitiminin Eleştirel Düşünme ve Çevresel Tutum Üzerine Etkisi (Sakarya İl Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

ÇEVRE MÜSTEŞARLIĞI (1990), *Türkiye Çevre Eğitim ve Öğretimi Ulusal Çevre Stratejisi ve Uygulama Planları Semineri*, Ankara.

- ÇOLAKOĞLU, Elif (2010), “Haklar Söyleminde Çevre Eğitiminin Yeri ve Türkiye’de Çevre Eğitiminin Anayasal Dayanakları”, *TBB Dergisi*, 88 (2), ss. 151-171.
- DEMİRKAYA, Hilmi (2006), “Çevre Eğitiminin Türkiye’deki Coğrafya Programları İçerisindeki Yeri ve Çevre Eğitime Yönelik Yeni Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), ss.207-222.
- DURU, Bülent (2018), “Cevat Geray’ın Akademik Yaşamı ve Kent Bilim Anlayışı”, *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), ss.455-462.
- GERAY, Cevat (1997). “Çevre İçin Eğitim”, *İnsan Çevre Toplum* (Yayıma Hazırlayan Ruşen Keleş), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- GÖKÇE, Birsen (1993), *Toplum Bilimi ve Çevre, Toplum ve Çevre*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- GRÄSEL, Cornelia (2002), “Umweltbildung”, *Handbuch Bildungsforschung*. Opladen 2002, ss.675-689.
- GÜNEŞ, Muharrem – BEYAZIT, Eylem (2012), *Yerel Gündem 21’den Kent Konseylerine-Ulusal Kentlerden Küresel Köylere*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- GÜNEŞ, Muharrem – TEK, Murat (2016), “Yerel Çevre Politikaları ve Çevre Hakkı: Hatay İl Mahalli Çevre Kurulu Kararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *International Journal of Academic Value Studies*, 2(3), ss.104-115.
- KELEŞ, Ruşen (1987), *Türkiye’de Kentbilim Eğitimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- KELEŞ, Ruşen – MENGİ, Ayşegül – ÖZGÜL, Can Giray (2012), “Ernst Reuter’in İkinci Vatanı Türkiye’de Çağdaş Kentbiliminin Gelişmesine Yaptığı Katkıları (Yayınları Üzerinden Bir Değerlendirme)”, *Mülkiye*, Cilt: XXXVI, Sayı: 275, ss.11-36.
- KELEŞ, Ruşen (1994), “Ernst Reuter ve Türk Kentbilimi”, *Ege Mimarlık*, 1, ss.45-50.
- KIZIROĞLU, İlhami (2007), “Education and Research on Environmental Awareness in Turkey”, *Clean-Soil Air Water*, 35 (6), ss.534-536.

- ORHAN, Gökhan (2013), “Türkiye’de Çevre Politikaları: Değişen Söylemler, Değişmeyen Öncelikler”, *Memleket-Siyaset Yönetim Dergisi*, 19-20, ss.1-24.
- ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Uğur (2010), “Türkiye’de Lisans Düzeyi Kamu Yönetimi Öğretiminde Yakın Dönemde Yaşanan Gelişmeler: Mevcut Durum, Sorun Alanları ve Gelişme Eğilimleri”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65 (03), ss.123-161.
- ÖZDEMİR, Oğuz (2007), “Yeni Bir Çevre Eğitimi Perspektifi: “Sürdürülebilir Gelişme Amaçlı Eğitim”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 32 (145), ss.23-39.
- PARLAK, Bekir (2015), “Kamu Yönetimi Eğitiminin Tarihsel Kökenleri”, *Kamu Yönetimi Eğitimi Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler*, (Edt.M. Okçu, B. Parlak, E. Akman), ss.53-75, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- POSCH, Peter (1993), “Research Issues in Environmental Education”, *Studies in Science Education*, 21, ss.21-40.
- REUTER, Ernst (1943), “Şehirlerimizin Gelişme Problemleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1 (5), ss.755-769.
- SAUVÉ, Lucie, (2005), “Currents in Environmental Education Mapping a Complex and Evolving Pedagogical Field”, *The Canadian Journal of Environmental Education*, 10, ss.11-37.
- ŞENER, H. Engin, (2015), “Kamu Yönetimi Eğitiminde Alternatif Stratejiler”, *Kamu Yönetimi Eğitimi Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler*, (Edt.M. Okçu, B. Parlak, E. Akman), ss.487-503, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- TEK, Murat – GÜNEŞ, Muharrem (2009), *Antakya Kent Sorunları ve Çözüm Arayışları- Yerel Halk ve Sivil Toplum Örgütleri Gözüyle Kent Yönetim Kültürü*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- TİFLİS KONFERANSI SONUÇ RAPORU (1977), *Intergovernmental Conference on Environmental Education Final Report*, UNESCO-UNEP, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000032763>, (Erişim Tarihi: 10.01.2020).
- ÜNAL, Sevil – DIMİŞKI, Ebru (1999), “UNESCO – UNEP Himayesinde Çevre Eğitiminin Gelişimi ve Türkiye’de Ortaöğretim Çevre Eğitimi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, ss.16-17.

ÜSDİKEN, Behlül – ÇAKMAKLI, Anıl D. – TOPALER, Başak (2017), “Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde ‘Strateji’ 1982-2014”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 13(1-2), ss.8-40.

YÜKSEKÖĞRETİM BİLGİ YÖNETİM SİSTEMİ (2020), *Yükseköğretim İstatistikleri*, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 05.01.2020).

YÜKSEKÖĞRETİM BİYOMETRİK ANALİZ (2020), *Türkiye Üniversitelerindeki Konu Portfolyosu (2011-2015)*, 2020 <https://yuzikibimbursu.yok.gov.tr/doktora-istatistikleri/turkiye-universiteleri-biyometrik-analizler>, (Erişim Tarihi:05.01.2020).

<ul style="list-style-type: none">- Yerel Yönetimlerde Yerleşim, Planlama ve Uygulamaları- 20.yüzyılda Kent Kuramları- Kamusal Politikalar ve Kentsel Mekan- Sürdürülebilir ve Yaşanabilir Kentleşme Yaklaşımı- Kentsel Kamu Politikaları Analizi- Kent: Sosyal ve Yönetimsel Sorunları- Kentsel Dönüşüm Modelleri- Küreselleşme ve Kent- Göç, Kentleşme ve Yoksulluk- Kentleşme Politikaları- Kent, Toplum Ve Kimlik- Konut Politikaları ve Uygulamaları- Kent Siyaset ve Sosyolojisi- Kent Yönetim Tarihi- Metropolitan Yerleşim Sorunları- Konut Sorunu ve Kentsel Dönüşüm Politikası- Dünyada Güncel Kentleşme Eğilimleri- Yerel Yönetimler ve İmar Uygulamaları- Kent Ekonomisi- Kent ve Bölge Planlama- Türkiye'de Kentleşme ve İmar- Kent ve Suç- Toplumsal Değişme ve Kentleşme- Büyükşehirlerde Mekan ve Sosyal Dinamikler- Kent Etnografyası- Kent Sosyolojisi- Kentleşme Tarihi- Kentli Hakları ve Yerel Siyaset	<ul style="list-style-type: none">- Dağlık Alan Yönetimi- Çevre Politikaları ve Hukuku- Çevre Felsefesi- Çevre ve Yönetimi- Sosyal Çevre Bilim- İklim Politikaları- Yeşil Siyasal Düşünce- Çevrenin Ekonomik Politikası- Çevre Ekonomisi- Çevre Yönetimi ve Hukuku	<ul style="list-style-type: none">- Kentleşme ve Yerel Kalkınma- Kent Güvenliği ve Güvenlik Politikaları- Yoksullukla Mücadele Politikaları ve Mekan Analizler- Mezarlıklar ve Mezarlık Yönetimi- Kentsel Ayrışma- Kentsel Politikalar- Kentsel Toplumsal Hareketler- AB ve Türkiye'de Metropolitan Alan Yönetimi- Göç, Toplum ve Kent- Kent ve Bölge Planlama- AB ve Türkiye'de Konut Politikaları- Kent ve Siyaset- Kent Bilim- Güncel Kent Çalışmaları- Kent ve Kentleşme Politikaları Analizi- Yeni Dünya Düzeni ve Kentsel Politikalar- Kentsel Siyaset Kuramları- Kent Kuramları- Karşılaştırmalı Konut Politikaları- Kent Ekonomisi ve Belediyeler- Kent Sosyolojisi- Kentsel Mekan ve Konut Politikaları- Kentçi Ulaşım Politikaları- Şehir Yönetiminde Problemler ve Tartışmalar- Kentsel Siyaset- Kentsel Ekonomi- Kırsal Gelişme Politikaları- Türkiye'de Göç ve Kentler	<ul style="list-style-type: none">- Çevre Sosyolojisi- Çevre Planlaması ve Yönetimi- Çevre Yönetimi- AB'de Çevre Politikaları ve Uluslararası Etkileşimler- Çevre Bilimlerinin Düşünsel Temelleri- Çevre ve Küreselleşme- Çevre Yönetim Sistemleri- Çevre Sorunlarının Sosyolojik Etkileri- Sosyal Ekoloji- İnsan Yerleşimleri: Habitat- Ekolojik Yerleşimler- Çevre Hakkı ve Çevre Etiği
--	---	--	--

- Kentsel İletişim ve Medya
- Küreselleşme ve Yeni Kentsel Politikalar
- Akıllı Kentler
- Mekân ve Politika
- Kentsel Düşünce Tarihi
- Türkiye'de Konut Politikaları
- Kent Planlama ve Rant
- Kent, Kültür ve Kimlik
- Kentsel Ve Kırsal Dönüşüm
- Kent Kuramları
- Türkiye'de Kentsel Yoksulluk ve Toplumsal-Siyasal Katılım
- Türkiye'de Kentsel Kimlikler ve Kentsel Hareketler
- Avrupa Birliği'nde Kentsel Politikalar
- Anakent Yönetimi
- Kent ve Sosyoloji
- Kent Çalışmaları
- Mekân Toplum Kimlik
- Kentleşme ve Kamusal Alan
- Kentsel Coğrafya
- Kentsel Politik İktisat
- Sürdürülebilir Kentleşme
- Toplumsal Cinsiyet ve Şehir
- Göç ve Şehirlilik
- İslam ve Osmanlı
- Geleneginde Şehir
- Kent ve Kültür Felsefesi
- Kent ve İnsan
- Kentsel Katılım ve Davranış
- Yerel Gündem 21 ve Yerel Ortaklıklar
- Kentleşmenin Ekonomi Politikası
- Türkiye'de Kentleşme Süreci
- Kent Yönetimi ve Bilişim Sistemleri
- Kentsel Mekân ve Konut Politikaları
- Kent ve Sinema
- Kent ve Siyaset
- Konut Politikaları
- Kentin Stratejik Yönetimi
- Kent Estetiği
- Kentsel Dönüşüm
- Siyaset Düşüncesinde Kent
- Kent Hukuku
- Kent Tarihi
- Modern Dünyada Kent Kültür ve Politika
- 20. Yüzyıl Kent Kuramları
- Kentleşmenin Ekonomi Politikası
- Türkiye'de Kentleşme ve Belediyeciliğin Tarihi
- Kent-Kırsal İlişkisinin Dönüşümü
- Kentleşme ve Sosyal Politika
- Kent Ekonomisi ve Küreselleşme
- Görsel Kent Sosyolojisi
- Kent Kültürü
- Kent Yönetimi ve Katılım
- Cumhuriyet Dönemi Kırsal Alan Politikaları
- Kentsel Dönüşüm Politikaları
- Kent Güvenliği ve Güvenlik Politikaları
- Sürdürülebilir Kent ve Konut Politikaları
- Karşılaştırmalı Kent ve Kentleşme Tarihi
- Kent Estetiği, Kültürü ve Kimliği
- Kırsal Kent Etkileşimi: Geçekonda Sorunu
- Kentsel Ekonomi
- Kent Kültürü ve Kimliği

<ul style="list-style-type: none">- Şehir ve Yönetim Bağlamında İstanbul- Kent Estetiği- Şehir Sosyolojisi- Güncel Kent Sorunları- Kent Kültürü- Karşılaştırmalı Metropolitlen Yönetim- Kentsel Siyaset Bağlamında Yerel Yönetimler- Metropolitlen Yönetim- Kentsel Planlama ve İmar- Kentleşme ve Kent Kültürü- Kent Politikaları ve Hukuku- Mekân, Yerel Siyaset ve Cinsiyet- İstanbul'da Mekân ve Sınıfsal Coğrafya- Küreselleşme ve Kentsel Dönüşüm Politikaları- Metropol Yönetimlerde Güncel Sorunlar- Kentsel Dönüşüm Politikaları- Güncel Kent Sorunları- Dünyada ve Türkiye'de Şehirçilik- İmar Planı ve Uygulamaları- Kent Sosyolojisi- Şehir Dönüşümü ve Tarihi- Şehir Çalışmaları Atölyesi- Kentsel Hukuk- Kent Merkezlerinin Planlama İlkeleri- Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar- Yönetişim ve Kentsel Bölgeler- Kentler ve Siyaset	<ul style="list-style-type: none">- Kentleşme ve Kültürel Değişim- Kent Kuramları ve Kentsel Değişim- Şehir Sosyolojisinde Yeni Yaklaşımlar- İmar Uygulamaları- Karşılaştırmalı Ana Kent Yönetim Modelleri- Kentsel ve Bölgesel Gelişme Politikaları- Yerel Siyaset ve Kentsel Hareketler	
<p style="text-align: center;">Vakıf Üniversiteleri</p>	<p style="text-align: center;">Kent ve çevreye ilişkin ders bulunmamaktadır.</p>	<p style="text-align: center;">Çevreye ilişkin ders bulunmamaktadır.</p>
	<p style="text-align: center;">Kent ve çevreye ilişkin ortak ders bulunmamaktadır.</p>	<p style="text-align: center;">Kent ve çevreye ilişkin ders bulunmamaktadır.</p>

Kaynak: (Üniversitelerin web sayfaları taranarak hazırlanmıştır.)

TÜRKİYE’DE ORMAN OKULU YAKLAŞIMI İLE İLGİLİ TEZLERİN İNCELENMESİ

Derya SÖNMEZ¹

Geliş: 16.05.2020 / Kabul: 13.08.2020

DOI: 10.29029/busbed.738531

Öz

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tezlerin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanında bulunan tezler “orman okulu” anahtar kelimesi olacak şekilde taranmıştır. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine Nisan 2020’ye kadar yapılmış 6 tez çalışmasına ulaşılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Tezlerin incelenmesi sırasında tez çalışmalarının yayımlandığı yıl, yayımlandığı üniversite, çalışma grubu, araştırma grubu, yayımlandığı enstitü ve anabilim dalı, yayın türü, saha araştırmalarının yapıldığı yerler ve araştırma sonuçları inceleme kriteri olarak seçilmiştir. Araştırma sonucuna göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının en fazla 2019 yılında yapıldığı, araştırmaların 6 farklı üniversitede yapıldığı, tezlerin araştırma grubunu; okul öncesi öğrencileri, öğretmenleri, velileri ve yöneticileri oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca incelenen tez çalışmalarında en fazla nitel araştırma yöntemi kullanıldığı, araştırmaların en fazla sosyal bilimler enstitüsü tarafından yayınlandığı, tez çalışmalarının hepsinin yüksek lisans düzeyinde yayınlandığı, tezlerin araştırma sahasının en fazla İstanbul ili olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının sayısal olarak yetersiz olduğu söylenebilir. Bu alanda akademik çalışmalarının sayısının artırılabilmesi için üniversitelerin ilgili bölümlerindeki lisansüstü öğrencilerin ve akademik personellerin araştırmaya yönlendirilmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Orman okulu, Orman okulu yaklaşımı, Tez inceleme, Tez tarama.

¹ Bilim Uzmanı/Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, deryasnmzim@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1265-9059>.

INVESTIGATION OF FOREST SCHOOL APPROACH WITH THE REVELANT THESIS IN TURKEY

Abstract

The purpose of this research is to examine the arguments relating to forest school approach in Turkey. For this purpose, theses in the database of the Higher Education Council National Thesis Centre have been searched as the keyword "forest school". Turkey made until the date of April 4, 2020, on the approach to forest school has reached six thesis work. In the research, document review, one of the qualitative research methods, was used. During the study of theses, the year of publication of thesis studies, university, study group, research group, institute and department, publication type, place of field research, and research results were selected as examination criteria. According to the analysis results of the thesis work done on the approach to forest school in Turkey, most was done in 2019, research published by six different universities, preschool the research group of graduate students, teachers, it has been identified as posing parents and administrators. Besides, it was determined that the most qualitative research method was used in the thesis studies examined, the researches were mostly published by the social sciences institute, all the thesis studies were published at the master's level, and the research area of theses was the most in Istanbul province. As a result of the thesis studies on the approach to forest school in Turkey, it said to be numerically insufficient. In order to increase the number of academic studies in this field, it may be recommended to direct postgraduate students and academic staff in the relevant departments of universities.

Keywords: *Forest school, Forest school approach, Thesis review, Thesis scanning.*

Giriş

21. yüzyılda okul dışı/ sınıf dışı eğitim uygulamaları, açık hava eğitim uygulamaları, duvarsız eğitim gibi isimler verilen bilgilerin yaparak yaşayarak temas ile kazanılmasının önemli olduğunu vurgulayan yaklaşımların günümüzdeki gerekliliği daha da belirginleşmiştir (Karadoğan, 2016: 49). Bu yaklaşımların temel amacı çocuklarda var olan potansiyelin ortaya çıkmasını sağlamak ve çocukların kendi potansiyellerinin farkına vararak bunları kullanmalarını sağlamaktır (Şahin, 2016: 126).

Günümüzde şehir merkezlerinde nüfusun artmasıyla birlikte ağaçlı alan, güvenli doğal yapıdaki oyun alanlarına ve ulaşılabilen çocuk sayısında azalmalar ortaya çıkmıştır. Louv (2017: 24) bu olguyu çocuklarda doğa yoksunluğu sendromunun ortaya çıkmasına neden olduğunu savunmaktadır. Louv (2017: 350), “Doğadaki Son Çocuk (Last Child in the Woods)” isimli kitabında, öncelikli olarak, kentsel bölgelerde yaşayan yetişkinlerin ve çocukların bazılarında, zamanlarının büyük çoğunluğunu kapalı ortamlarda geçirmeleri sonucunda, doğal ortamlarda olmada ve doğal varlıklar ile ilişkide temelsiz korkular ve hatta tiksinti hissi geliştirme eğiliminde olduklarını ifade etmektedir. Yapılan araştırmalar, doğa yoksunluğu olan bireylerin, çeşitli sorunlar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Çünkü şehirleşmenin olduğu alanlarda ağaçlı alan ve güvenli doğal alanlar bulunmamaktadır. Bundan ötürü doğal alanlarda gerçekleştirilmesi planlanan eğitim uygulamalarına yer verilmemektedir (Çabuk, 2019: 7).

Dünya üzerinde yalnızca birkaç ülkenin eğitim sistemlerinde, her çocuğun, günde mutlaka bir veya birkaç saat dışarıda/açık havada zaman geçirmesi zorunluluğu söz konusudur. Bu ülkelerde, bu durum, çocukların “dışarıda/açık havada olma hakkı” olarak görülmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (United Nations Convention on Children’s Rights)’nde de çocukların özgürce açık havada oynamalarının ve yerel doğayı oyun yoluyla keşfetmelerine olanak tanınmasının gerekliliği açıkça belirtilmektedir (Björklid, 2004: 55). Diğer birçok ülkede ise, çocuklar, bu haklarından yararlanamamaktadır. Örneğin; son yıllarda artan sayıda, sınıf dışı öğrenmenin önemini vurgulayan, “Okul Dışarıda Günü” gibi uygulamalar gerçekleştirilmekte ise de, Türkiye’deki ve diğer birçok ülkedeki eğitim sistemlerinde, çocukların gün içinde, belirli sürelerde dışarıda/açık havada olma zorunluluğu söz konusu değildir (Çabuk, 2019: 7). Dünya’da 1950’li yılların sonrasında başlayan çevrede gerçekleştirilen eğitim uygulamaları, Türkiye’de son 2000’li yıllardan sonra önem kazanmıştır. Ortaya çıkan bu alternatif eğitim yaklaşımlardan biri de çocukların doğal ortamda serbest oyun, hareket ve açık hava eğitim uygulamaları aktivitelerini içeren orman okulu eğitim yaklaşımıdır (Maynard, 2007: 320).

Orman okulu yaklaşımı, çocukları iyi bir geleceğe yetiştirmek ve aynı zamanda çocukların akademik gelişimlerini arttırmak için yaratıcı ve sağlam öğrenme ilkelerini benimsemektedir. Açık havada gerçekleştirilen eğitim uygulamaları çocuklara içsel motivasyonu sağlamak, sosyal becerileri geliştirmek, aktif öğrenmede katılım, kontrollü psikolojik denge kurma için fırsatlar vermektedir (Anonim, 2020; Blackwell, 2015: 33). Ayrıca orman okulu yaklaşımı her yaşta çocuğun başarısını arttırmaya katkı sunmaktadır (Taylor ve

Kuo, 2009: 403). Orman okulu yaklaşımında öğrenciler yaparak-yaşayarak öğrenme sayesinde doğal çevre ve yaşam hakkında birçok bilgiye sahip olmakta, yaşitlarıyla iş birliği içerisinde karşılaştıkları sorunları ve zorlukları çözmek için sorumluluk almaktadırlar (Anonim, 2020; Blackwell, 2015: 46). Ayrıca orman okulu uygulamalarına katılan çocukların ormanı bir mekân olarak algıladıkları, orman okulunun çocukların keşif duygusunu geliştirdiği belirlenmiştir (Kahrıman-Pamuk ve Ahi, 2019: 1386).

Orman okulu yaklaşımının başlangıcı 1950’li yıllarda İskandinav ve Avrupa ülkelerinde çalışma ve iş yaşamına başlayan kadınların sayısındaki artışa dayanmaktadır (Anonim, 2020; Stasiuk, 2014; akt. Dilek, 2019: 24). 1950’den günümüze kadar tüm ülkelerde önem kazanmaya başlayan ve Türkiye’de de son yıllarda önemi giderek artan etkili öğrenme yaklaşımlarından biri olarak görülen orman okulu yaklaşımıyla ilgili birçok ülkede farklı çalışmalar yapılmaktadır. Blackwell (2015: 88) orman okulu programlarının çocukların dayanıklılığı, güven ve refah üzerindeki olumlu yöndeki etkilerini tespit etmiştir. Orman okulu yaklaşımının çocukların yaratıcılığını etkileyen dört etken mekân, yetişkin desteği, malzemeler ve çocuk liderliğidir. Bu etkenlerin çocukların yaratıcı özelliklerinin geliştirdiği belirlenmiştir (O'Brien & Murray, 2007: 250). Bir diğer çalışmada Roe ve Aspinall (2011: 211) orman okulu uygulamalarının çocukların sağlıklı bireyler olmaları açısından yararları gözetildiğinde onların öfkelerini dengelemeye yardımcı olduğunu tespit etmiştir.

Türkiye’de ise orman okulu çalışmaları 2018 yılında Mart ayında Mersin ili Tarsus ilçesinde Milli Eğitim Bakanlığı işbirliği ile açılan ilk orman okulu uygulaması örneği olan Tarsus Orman Okulu’dur. Bu okul ormanlık bir alan içerisinde kurulmuş olup ilçedeki okullarda öğrenim gören öğrenciler gönüllü öğretmenler aracılığıyla orman okulu yaklaşımını içeren eğitimler almaktadırlar. Orman okulu faaliyetleri kapsamında kuş ve doğa gözlemi, astronomi, müzik ve resim etkinlikleri yapılabilmesi amacıyla atölyelere yer verilmektedir (MEB, 2018; MEB, 2019; Dilek, 2019).

Türkiye’de daha önceki yıllarda üzerine pek önem verilmemiş olan orman okulu ve orman yaklaşımına yönelik önem, gereklilik, uygulanmasına yönelik farklı örneklerin oluşumunun artırılması ve çocuklar üzerinde sağladığı olumlu etkilerin öğretmen, öğrenci, veli, toplum boyutları ile ele alınarak orman okuluna bakış açısının arttırılması sağlanarak özellikle öğretmen yetiştiren kurumların orman okullarına bu alanda uzman kalifiyeli eleman yetiştirilmesinde üzerine düşen görevleri yerine getirmesi açısından da önem kazanmaktadır. Ayrıca orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının bir analizinin

yapılması ilerleyen yıllarda bu konu üzerine araştırma yapacak olan araştırmacılara bir kaynak teşkil etmesi öngörülmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tezlerin yayınlandığı yıl, yayınlandığı üniversite, çalışma grubu, kullanılan araştırma yöntemi, yayınlandığı enstitü ve anabilim dalı, yayın türü, saha çalışmalarının yapıldığı yerler ve araştırmaların genel sonuçları olarak sıralanabilecek kriterler açısından incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda 4 Nisan 2020 tarihine kadar Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi bünyesinde bulunan tezler incelenmiştir. İncelenen tez çalışmalarının kapsamı anahtar sözcüklerinde “Orman Okulu” kelimesini içeren tez çalışmaları ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın genel amacı doğrultusunda, “Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının genel eğilimleri nedir?” sorusu öncülüğünde aşağıdaki şu alt problemlere cevaplar aranmıştır:

1. Araştırılan tezlerin yıllara göre dağılımları nasıldır?
2. Araştırılan tezlerin üniversitelere göre dağılımları nasıldır?
3. Araştırılan tezlerin çalışma grubuna göre dağılımı nasıldır?
4. Araştırılan tezlerin kullanılan araştırma yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
5. Araştırılan tezlerin yayınlandığı enstitü ve anabilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
6. Araştırılan tezlerin yayın türüne göre dağılımları nasıldır?
7. Araştırılan tezlerin saha çalışmalarının yapıldığı illere dağılımı nasıldır?
8. Araştırılan tezlerin genel sonuçları nelerdir?

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi araştırılması hedeflenen olgu, olay ve durumlar ile ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesi sağlar. Doküman incelemesi gözlem ve görüşme yapmadan araştırılan alan ile ilgili pek çok bilgiye ulaşmada kolaylık sağladığı için araştırmacıya zamandan tasarruf ve düşük maliyetli olduğu için avantaj sağlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013:

220). Doküman incelemesi yapılırken verileri inceleme ve düzenleme, kodlama, tema ve kategorilere ayırma, verilerin nasıl sunulacağını belirleme ve bulguları yorumlama üzere izlenmesi gereken bazı aşamalar bulunmaktadır (Baltacı, 2019: 376, Creswell, 2014: 234).

Bu araştırmanın tüm süreçlerinde etik kurallara uygun olarak hareket edilmiştir.

2.1. Verilerin Toplanması

Araştırmada verileri toplamak üzere kapsama dâhil edilen tez çalışmaları, orman okulu yaklaşımı ile ilgili tezlerden oluşmaktadır. Orman okulu yaklaşımı ile ilgili çalışmalara 4 Nisan 2020 tarihinde ulaşılmıştır. Tez çalışmalarının seçimleri yapılırken anahtar kelime olarak orman okulu kavramı kriter olarak belirlenmiştir. YÖK (Yükseköğretim Kurulu) Ulusal Tez Merkezinden PDF uzantılı olarak erişilebilen tezlerin bir listesi oluşturulduktan sonra tezler, bilgisayara kaydedilmiş ve incelenmiştir.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analiz edilmesi için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Belirli bir konu üzerinde yapılan çalışmaların ele alınıp eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içeren sistematik çalışmalara betimsel içerik analiz denilmektedir. Betimsel içerik analizinde temel amaç incelenen araştırmaların eğilimlerinin belirlenmesidir (Çalık ve Sözbilir, 2014). Betimsel içerik analizinde bulgulara ulaşmak için betimsel istatistikler temelinde hareket edilmiştir.

Tez çalışmalarında belirlenen problemlere ilişkin verilerin analizi yedi alt başlık altında yapılmıştır. İncelenen tezlerden elde edilen veriler tablolar aracılığıyla düzenlenmiş ve analiz edilmiştir. Analiz sonucundan elde edilen verilerin betimlenmesi için yüzde (%) ve frekans (f) tablolarından yararlanılmıştır (Sönmez, 2017: 58).

3. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde 2020 yılına kadar Türkiye’de Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Tarama Merkezi veri tabanında orman okulu yaklaşımı ile ilgili bulunan 6 tez çalışmasının incelenmesiyle elde edilen bulgular başlıklar halinde yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Bulgular: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı

Yıl	Tez Sayısı (f)	Yüzdesi (%)
2018	2	33
2019	3	50
2020	1	17
Toplam	6	100

Tablo 1’e göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının %33’ü 2018, %50’si 2019, %17’si 2020 yılında yayınlanmıştır.

3.2. Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Bulgular: Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının üniversitelere göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının üniversitelere göre dağılımı

Üniversite	Tez Sayısı (f)	Yüzdesi (%)
Ankara Yıldırım Beyazıt	1	17
Boğaziçi	1	17
Çanakkale Onsekiz Mart	1	17
Hacettepe	1	17
İstanbul Şehir	1	17
Kastamonu	1	17
Toplam	6	100

Tablo 2’ye göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmaları Ankara Yıldırım Beyazıt, Boğaziçi, Çanakkale Onsekiz Mart, Hacettepe, İstanbul Şehir, Kastamonu üniversiteleri tarafından yayınlanmıştır.

3.3. Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular: Tezlerin Çalışma Grubuna Göre Dağılımı

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının çalışma grubuna göre dağılımı Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının çalışma grubuna göre dağılımı

Çalışma Grubu	Tez Sayısı (f)	Yüzdesi (%)
Okul öncesi öğretmenleri, velileri ve yöneticileri	1	17
İsveç orman okulu eğitim programı	1	17
48-60 aylık öğrenciler	1	17
Anaokulu öğrencileri	1	17
60-72 aylık öğrencileri, öğretmenler ve velileri	1	17
3 yaş grubu öğrenci, veli ve öğretmenleri	1	17
Toplam	6	100

Tablo 3’e göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının çalışma gruplarını okul öncesi öğrencileri, öğretmenleri ve velileri, anaokulu öğrencileri ve İsveç orman okulu eğitim programı oluşturmuştur.

3.4. Araştırmanın Dördüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular: Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının araştırma yöntemine göre dağılımı Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının araştırma yöntemine göre dağılımı

Araştırma Yöntemi	Tez Sayısı (f)	Yüzdesi (%)
Nitel	6	100
Nicel	0	0
Toplam	6	100

Tablo 4’e göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının %100’ünde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

3.5. Araştırmanın Beşinci Alt Problemine İlişkin Bulgular: Tezlerin Yayımlandığı Enstitü ve Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının yayımlandığı enstitülere göre dağılımı Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının yayımlandığı enstitülere göre dağılımı

Enstitü	Tez Sayısı (f)	Yüzdesi (%)
Sosyal Bilimler	3	50
Eğitim Bilimleri	2	33
Sağlık Bilimleri	1	17
Toplam	6	100

Tablo 5’e göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının %50’si Sosyal Bilimler, %33’ü Eğitim Bilimleri, %17’si Sağlık Bilimleri enstitüleri tarafından yayımlanmıştır.

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının yayımlandığı anabilim dallarına göre dağılımı Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının yayımlandığı anabilim dallarına göre dağılımı

Anabilim Dalı	Tez Sayısı (f)	Yüzdesi (%)
İlköğretim	2	33
Temel Eğitim	2	33
Çocuk Gelişimi	1	17
Sosyal Bilimler	1	17
Toplam	6	100

Tablo 6’ya göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının %33’ü İlköğretim, %33’ü Temel Eğitim, %17’si Çocuk Gelişim, %17’si Sosyal Bilimler anabilim dalları tarafından yayımlanmıştır.

3.6. Araştırmanın Altıncı Alt Problemine İlişkin Bulgular: Tezlerin Yayın Türüne Göre Dağılımı

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının yayın türüne göre dağılımı Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının yayın türüne göre dağılımı

Tez Türü	Tez Sayısı (f)	Yüzdesi (%)
Yüksek Lisans	6	100
Doktora	0	0
Toplam	6	100

Tablo 7’ye göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının 6’sı yüksek lisans düzeyinde yayımlanmıştır.

3.7. Araştırmanın Yedinci Alt Problemine İlişkin Bulgular: Tezlerin Araştırma Sahalarına Göre Dağılımı

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının araştırma sahasına göre dağılımı Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının araştırma sahaslarına göre dağılımı

Araştırma Sahaları	Tez Sayısı (f)	Yüzdesi (%)
İstanbul	2	33
İstanbul ve İsveç	1	17
Elazığ	1	17
Mersin	1	17
Trabzon	1	17
Toplam	6	100

Tablo 8’e göre Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının saha araştırmaları 2’si İstanbul’da, 1’i İstanbul ve İsveç’te, 1’i Elazığ’da, 1’i Mersin’de, 1’i Trabzon’da yapılmıştır.

3.8. Araştırmanın Sekizinci Alt Problemine İlişkin Bulgular: Tezlerin Genel Sonuçları

Kanat (2020: 95), tez çalışmasında okul öncesi eğitimde alternatif öğrenme yaklaşımlarından olan orman okulu uygulamalarının okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Araştırma bulgularına göre orman okulu yaklaşımının okul öncesi çocukların yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, problem çözme, hayal kurma, gözlem yapma, iş birlikçi öğrenme, risk ve sorumluluk alabilme gibi becerilerine olumlu yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Koyuncu (2019: 143), tez çalışmasında alternatif yaklaşım olarak ele alınan ve okul öncesi eğitim kademesinde uygulanan orman okulu programını öğretmen, veli ve yönetici görüşleri açısından incelemiştir. Araştırmanın sonucunda veli, yönetici ve öğretmenler açısından orman okulu öğrenci merkezli öğrenme yaklaşımını uygulaması nedeniyle diğer eğitim kurumlarından farklılaştığı için tercih edilmiştir. Araştırma bulgularına göre çocuklar açısından bütünsel gelişimin önemli olduğunu düşünen bu katılımcılar, orman okulu farkındalığının yüksek olduğu bir kesimi temsil etmekle birlikte kalifiyeli eleman bulma konusunda sıkıntılar yaşandığına dikkat çekmişlerdir.

Paslı (2019: 102), tez çalışmasında İsveç'teki orman okulu uygulamalarını incelemiştir. Araştırma bulgularına göre doğa temelli orman okullarının okul öncesi kademesindeki çocuklar üzerinde olumlu yönlerinin olduğunu tespit edilmiştir. Çocukların doğa bilgileri ve deneyimleri kazandıkları belirlenmiştir.

Dilek (2019: 79), tez çalışmasında uygulanan orman okulu programının okul öncesinde öğrenim gören çocukların gelişimleri üzerine etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucuna göre orman okulu uygulamaları çocukların bilişsel, motor, dil, sosyal ve duygusal gelişimlerini, öz bakım becerilerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Eroğlu (2018: 162), tez çalışmasında İstanbul'da bir anaokulunda uygulanan orman okulu programını incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre Orman Okulu programının çocukların ilgilerinin artmasını ve ebeveynlerin uygulanan bu program ile ilgili olumlu görüşlerinin programın devam etmesine katkı sunmasını, öğretmenlerin de motivasyonlarının artmasını sağlamıştır.

Macun (2018: 222), tez çalışmasında 60-72 aylık çocukların çevreye yönelik görüşlerini orman okulu uygulamaları kapsamında hazırlanan etkinliklere göre incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonuçlarına göre uygulanan etkinlikler süresince orman okulu uygulamalarını içeren 19 etkinlik gerçekleştirilmiştir. Uygulamalar sonrasında çocukların su ve kâğıt tüketimi, bitkiler, böcekler ve diğer hayvanlar, çevre kirliliği, geri dönüşüm, yaşam alanı tercihleri ve ulaşım araçları ile ilgili çevre temelli yaklaşımı öne çıkaran görüşleri benimsedikleri belirlenmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının incelenmesi eğitim alanında orman okulu ile ilgili yapılan çalışmaları bütüncül bir bakış açısıyla görmeyi sağlar. Ayrıca incelenen tez çalışmalarının analiz edilmesi yeni araştırmacılara, önceki araştırmaların neler olduğu konusunda rehberlik etmektedir. Çünkü, araştırma yapan insanların ilk olarak "literatürde önceki çalışmaların neler olduğu", "hangi konu ve problemler üzerinde yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulacağı" ve "bu ihtiyaçların giderilmesinde izlenecek yolların neler olduğu ve nasıl giderileceği" gibi sorulara cevap aramaları gerekmektedir (Tsai & Wen, 2005; Henson, 2001; akt. Doğru, Gençosman, Ataalkın ve Şeker, 2012: 50).

Türkiye'de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının yayınlandığı yıllar göz önüne alındığında 2018 yılından önce tez çalışması

olmadığı ve son yıllarda artışın olduğu, en fazla tez çalışmasının 2019 yılında yapıldığı, yapılan tez çalışmalarının İstanbul, Ankara gibi büyükşehirlerde yer alan üniversiteler tarafından yayınlandığı belirlenmiştir. İncelenen tezlerin çalışma grubunu okul öncesi öğrencileri, öğretmenleri, velileri, yöneticileri ile anaokulu öğrencileri ve İsveç orman okulu programı oluşturmuştur. Bunun nedeninin orman okulu yaklaşımının daha fazla küçük yaş grubu öğrencilerde uygulanmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarında araştırma yöntemi olarak sadece nitel araştırma yöntemi kullanıldığı nicel ve karma yöntem çalışmalarına yer verilmediği belirlenmiştir. Bu alanda ileriki yıllarda yapılacak tez çalışmalarında farklı araştırma yöntemlerine yer verilmesi gerekebilir. Türkiye’de orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının en fazla Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından ve Temel Eğitim ile İlköğretim Anabilim dalları tarafından yayınlandığı tespit edilmiştir. Bu durum Türkiye’de orman okulu yaklaşımının daha fazla okul öncesi ve ilköğretim kademesindeki öğrencilere uygulanmasının bir etkisinin olduğu düşünülebilir.

Türkiye’de son yıllarda gündemde olan orman okulu yaklaşımı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının sayısının yeterli olmadığı, doktora düzeyinde yayınlanmış tez çalışmasının olmadığı belirlenmiştir. Bu durum Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine doktora düzeyinde tez çalışmalarına yer verilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Orman okulu yaklaşımı konusunun eğitim bilimleri alanında doktora düzeyinde eğitim alan veya alacak olan yükseköğretim öğrencilerine yönelik bir kaynak teşkil edebileceği düşünülmektedir. İncelenen tez çalışmalarında araştırma sahasının İstanbul, Elazığ, Mersin, Trabzon illerinin yanında İsveç’in de bulunması orman okulu yaklaşımının uluslararası konumunun önemli olduğunun bir göstergesidir.

Son yıllarda önemi giderek artan orman okulu yaklaşımının uygulama sahasının artırılması gerekmektedir. Orman alanları ve ağaçlık alanlar açısından zengin olan Türkiye’de yeni eğitim ortamlarının bu yönde düzenlenmesinin ve orman okulu uygulamasına yönelik faaliyetlerin planlanmasının önemli olduğu ortadadır. Bu alanda uygulayıcı olarak görev alacak olan öğretmenlerin hizmet öncesi eğitimlerinin gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Nitekim Koyuncu (2019: 145) çalışmasında orman okullarına kalifiyeli eleman bulma konusunda sıkıntı yaşandığını belirtmiştir. Bu doğrultuda özellikle öğretmen yetiştiren kurumların bu alandaki sorunların çözümüne yönelik tedbirler alması beklenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), 2018-2019 akademik yılı itibarıyla geçerli olmak üzere, 25 öğretmen

yetiştirme lisans programında güncelleme gerçekleştirmiş ve “Erken Çocukluk Dönemi Çevre Eğitimi” isimli yeni bir dersi, Okul Öncesi Öğretmenliği lisans programında zorunlu dersler arasına yerleştirilmiştir. “Çevre Eğitimi” isimli ders, Fen Bilgisi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği ve Biyoloji Öğretmenliği lisans programlarında, “Çevre Sorunları” isimli ders, Coğrafya Öğretmenliği lisans programında zorunlu dersler arasında yerini almıştır (YÖK, 2018). Bu bağlamda öğretmen yetiştirme lisans programlarında yer alan Çevre Eğitimi ve çevre eğitimi ile ilgili derslerin ders öğretim programlarına orman okulu yaklaşımını içeren içeriklerin eklenmesi önerilebilir. Böylece orman okulu eğitimi sunan okulların kalifiyeli eleman sorununun ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda öğretmen adayları için farklı bir eğitim ortamında çalışma imkânı ve deneyimi sunacağı şüphesiz ortadadır.

Üniversitelerin öğretmen yetiştiren programlarında orman okulu yaklaşımı üzerine akademik çalışmaların yapılması için lisansüstü öğrenciler ve akademik personeller desteklenerek bu alanda yapılan akademik çalışmaların sayısının ve niteliğinin artırılması gereklidir. Özellikle ilgili fakülte ve enstitüler ile sivil toplum kuruluşlarının (Tema, Çekud gibi) iş birliği içerisinde olmasının da gerekli olduğu düşünülebilir. Çevre ve ekoloji temelli doğa eğitim programlarının orman okulu uygulamalarına entegre edilerek farklı kurum ve sivil toplum kuruluşları ile farklı yaş gruplarına yönelik uygulama sahalarının ve alanlarının yaygınlaştırılması önerilebilir.

Orman okulları doğal ortamda bulunan çocukların öğrenmeyi öğrenme süreçlerinde kendilerine güven duymalarına, doğal ortamda bulunan problemleri iş birliği içerisinde iletişim becerilerini de kullanarak problemleri çözmelerine, öğrenmede aktif olarak rol almalarına olanak sağlamaktadır. Tüm bu beceriler 21. yüzyıl becerilerinin orman okulları vasıtasıyla da geliştirilebileceğini göstermektedir. 2023 eğitim vizyonu kapsamında okullarda öğrenciler için 21. yüzyıl becerileri kazanımları ile beceri atölyelerini işe koşan Milli Eğitim Bakanlığının orman okulu yaklaşımını da önemsemesi ve yaygınlaştırması beklenmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de orman okulu yaklaşımı üzerine yapılan tez çalışmalarının sayısal olarak yetersiz olduğu söylenebilir. Bu alanda akademik çalışmaların sayısının artırılabilmesi için üniversitelerin ilgili bölümlerindeki lisansüstü öğrencilerin ve akademik personellerin yönlendirilmesi önerilebilir. İncelenen tez araştırmaların sonucunda orman okulu yaklaşımının önemine dikkat çekildiği ve orman okulu uygulamalarının geleneksel okul ortamlarının yeniden

tasarlanmasını sağlayabileceği, tüm bu süreçlerin araştırılmasının gelecek eğitim anlayışı için önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ANONİM, (2020), *Orman okulları*, www.dogadakiokul.com, (Erişim Tarihi: 10. 04. 2020).
- BALTACI, Ali, (2019), “Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- BLACKWELL, Sarah, (2015), *The archimedes forest schools model*. Archimedes Earth Press.
- BJÖRKLID, Pia, (2004), “Children’s independent mobility and relationship with open space-studies of 12-year-olds’ outdoor environment in different residential areas”, *Revista Psihologie Aplicta*, 3, 52-63.
- CRESWELL, John W., (2014), *Research design, qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. United States of America: SAGE Publications.
- ÇABUK, Burcu, (2019), “Çevre eğitimi”, (Ed.: Deniz Kahriman-Pamuk), *Erken çocukluk döneminde çevre eğitimi ve sürdürülebilirlik* içinde, s. 1-38, Ankara: Anı Yayıncılık.
- ÇALIK, Muammer ve SÖZBİLİR, Mustafa, (2014), “İçerik analizinin parametreleri”, *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- DİLEK, Ömer, (2019), *Orman okulu uygulamalarının çocukların gelişimine yönelik katkısının değerlendirilmesi*. Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Kastamonu.
- DOĞRU, Mustafa, GENÇOSMAN, Tuna, ATAALKIN, Ayşe Nur ve ŞEKER, Fatih, (2012), “Fen bilimleri eğitiminde çalışılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin analizi”, *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9(1), 49-64.
- EROĞLU, Sümeyra Büşra, (2018), *İstanbul’da bir devlet Anaokulu’ndaki orman okulu programının incelenmesi*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul.
- KAHRİMAN-PAMUK, “Deniz ve AHİ, Berat, (2019), Orman okuluna devam eden çocukların okul kavramına yönelik fenomenolojik bir araştırma”, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 1386-1407.

- KANAT, Tuğçe, (2020), *Orman okulu uygulamalarının okul öncesi dönem çocukları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Çanakkale.
- KARADOĞAN, Sabri, (2016), “Eğitimde sınıf-okul dışı öğrenme uygulamaları ve yaşanan sorunlar”, (Ed.: Recep Aksu), *Türkiye’de Eğitim Sorunlarına Yönelik Akademik Değerlendirmeler ve Çözüm Önerileri-1*, s. 47-84, Ankara: Maya Akademi Yayıncılık.
- KOYUNCU, Merve, (2019), *Okul öncesi eğitimde alternatif yaklaşım: Orman okullarında öğretmen, veli ve yönetici görüşlerinin incelenmesi*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- LOUV, Richard, (2017), *Doğadaki son çocuk: Çocuklarımızdaki doğa yoksunluğu ve doğanın sağaltıcı gücü*, (Çev.: Ceyhan Temürcü), Ankara: Tübitak Yayınları.
- MACUN, Ahmet, (2018), *60-72 aylık çocukların ekolojik görüşlerinin okullarda orman programı kapsamında hazırlanan etkinliklere göre incelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara.
- MAYNARD, Trisha, (2007). Forest schools in great britain: an initial exploration, *Contemporary Issues in Early Childhood*, 8(4), 320-331.
- MEB. (2018), *Bilim ışığında, Türkiye’nin en kapsamlı Orman Okulu*, www.tarsus.meb.gov.tr, (Erişim Tarihi: 10. 01. 2020).
- MEB. (2019), *Orman Okulu Projesi*, www.tarsus.meb.gov.tr, (Erişim Tarihi: 10. 01. 2020).
- O’BRIEN, Liz ve MURRAY, Richard, (2007), Forest school and its impacts on young children: Case studies in Britain. *Urban Forestry & Urban Greening*, 6(4), 249-265.
- PASLI, Ayşe Merve, (2019), *Doğal çevre, kent ve çocuk ilişkisini yeniden kurmak İskandinavya’da doğa temelli eğitim ve İsveç orman okulu örneği*, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul.

- ROE, Jenny ve ASPİNALL, Peter, (2011), The restorative outcomes of forest school and conventional school in young people with good and poor behaviour, *Urban Forestry & Urban Greening*, 10(3), 205-212.
- SÖNMEZ, Derya, (2017), Eğitim ve öğretim alanındaki çevre etiği tez çalışmalarının incelenmesi, *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 55-66.
- ŞAHİN, Derya, (2016), “Erken çocukluk dönemine yönelik temel eğitim programları ve yaklaşımlar”, (Ed.: İbrahim H. Diken), *Erken Çocukluk Eğitimi*, s. 94-132, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- TAYLOR, Andrea Faber ve KUO, Frances E., (2009), Children with attention deficits concentrate better after walk in the park. *Sage Journals*, 12(5), 402-409.
- YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan. (2013), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- YÜKSEKÖĞRETİM KURULU (YÖK). (2018), *Yeni Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları*, <http://www.yok.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 10. 01. 2020).

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

**Bingöl University
Journal of Sciences Institute**

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

**Sosyal Bilimler Enstitüsü İdari İşlemleri İçin Adres:
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100 BİNGÖL
Telefon: 0 (426) 2150072 Faks: 0 (426) 215 00 72
sosbil@bingol.edu.tr**